

RAZPRAVE FF

Ada Vidovič Muha

Slovensko leksikalno pomenoslovje

Univerza v Ljubljani
FILOZOFSKA
FAKULTETA

Slovensko leksikalno pomenoslovje

Zbirka: Razprave FF (e-ISSN 2712-3820)

Avtorica: Ada Vidovič Muha

Recenzenta: Tomo Korošec, Erika Kržišnik

Prevod povzetka in slovarčka: Velemir Gjurin, Tatjana Marvin

Tehnično urejanje in prelom: Lavoslava Benčič, Jure Preglau

Fotografija avtorice na zavihku: Polona Potrč

Založila: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

Izdal: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete

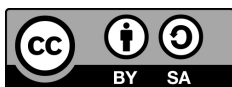
Za založbo: Roman Kuhar, dekan Filozofske fakultete

Oblikovna zasnova zbirke: Lavoslava Benčič

Ljubljana, 2021

Prva e-izdaja

Publikacija je brezplačna.

To delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva-Deljenje pod enakimi pogoji 4.0 Mednarodna licenca. (izjeme so fotografije) / This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License (except photographs).

Publikacija je v digitalni obliki prosto dostopna na <https://e-knjige.ff.uni-lj.si/>

DOI: 10.4312/9789610604976

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v

Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

COBISS.SI-ID 68025603

ISBN 978-961-06-0497-6 (PDF)

Kazalo vsebine

Predgovor k drugi izdaji	7
O pobudi in zasnovi dela	9
1 Začetki moderne leksikografije na Slovenskem	11
2 Pojem <i>leksem</i>	17
2.1 Leksem – jezikovni znak	18
2.2 Onomazilogija, semaziologija	22
2.3 Poimenovalna tipologija leksemov	23
2.4 Izrazna podoba leksema	25
2.5 Zgradba leksema	27
2.5.1 Morfemska zgradba besede	27
2.5.2 Zgradba in pomen večbesednega leksema – stalne besedne zveze	29
3 Pomeni leksemov	33
3.1 Kategorialni pomen ali pomen kot skladenjska funkcija	35
3.1.1 Kategorialne pomenske sestavine	35
3.1.2 Nestavčnočlenske besedne vrste	44
3.2 O pomenu pri tvorjenkah	44
3.2.1 Propozicijski (kategorialni) besedotvorni pomen	45
3.2.2 Nepropozicijski besedotvorni pomeni	48
3.2.3 Tvorbene stopnje in predvidljivost pomenov	50
3.3 Denotativni pomen ali pomen kot vrednost	51
3.3.1 Spoznavni vidik denotativnega pomena	54
3.3.2 Slovarska strukturiranost denotativnega pomena	58
3.3.2.1 Leksemi s srednjo (pomensko) vrednostjo	58
3.3.2.2 Lastna imena	92
3.3.2.3 Zaimenske besede: slovarska vrednost, besedilna vloga	93
3.4 Sporočanjско-pragmatski pomen	97
3.5 Besedilni pomen	107
3.6 Pomenska tipologija leksemov glede na vrsto denotata	107

3.7	Konotativni pomen	108
3.7.1	Konotativnost glede na izvor	109
3.7.2	Tipološka razčlenitev leksike z oznako knjižno (ozkoknjižno) v SSKJ.	113
4	Pomenska razmerja znotraj leksema	121
4.1	Vloga paradigmatske in sintagmatske pri slovarskem pomeni leksema	121
4.2	Enopomenskost kot načelo terminološke leksike	126
4.3	Večpomenskost	130
4.3.1	Tipi večpomenskosti.	131
4.3.1.1	Pomenska vsebovanost	132
4.3.1.2	Pomenski prenosi.	144
4.3.2	Nekaj zgledov zgradbe večpomenskega leksema	168
5	Medleksemska razmerja	171
5.1	Pomenska razmerja.	172
5.1.1	Razmerje pomenske istosti – sopomenskost (sinonimija)	172
5.1.1.1	Sopomenskost glede na izvor	175
5.1.1.2	Vrste sopomenskosti.	176
5.1.1.3	Sopomenke v Slovarju slovenskega knjižnega jezika	180
5.1.2	Protipomenskost – antonimija	183
5.1.2.1	Vrste protipomenskosti	184
5.1.2.2	Protipomenke v Slovarju slovenskega knjižnega jezika	189
5.1.3	Nad- in podpomenskost – hiper- in hiponimija	189
5.1.3.1	Medleksemska vzporedna podpomenskost – kohonimija.	192
5.1.3.2	Raznopomenskost – heteronimija	192
5.2	Izrazna razmerja	193
5.2.1	Enakoizraznost – homonimija	193
5.2.1.1	Izvor enakoizraznic.	196
5.2.1.2	Pojavljanje enakoizraznosti v jeziku	197
5.2.2	Izrazna podobnost – paronimija	199

Povzetek	201
Začetki moderne leksikografije na Slovenskem	201
Pojem leksem	202
Pomeni leksemov	202
Pomenska razmerja znotraj leksema	207
Medleksemska razmerja	209
 Slovarček pogostejših terminov v Slovenskem leksikalnem pomenoslovju – leksikološki in leksikografski pojmi	215
Pogostejše kratice	223
Abstract - Slovene lexical semantics	225
The beginnings of modern lexicography in Slovenia	225
The lexeme	226
The meanings of lexemes	226
Intralexical semantic relationships	232
Interlexemic relationships	235
Glossary of frequently used terms in <i>Slovene Lexical Semantics</i>	241
Literatura	249
Stvarno kazalo	259
Imensko kazalo	281
Kazalo grafov	285
 Določnost kot besedilna prvina v slovničnem opisu slovenskega jezika	291
Pomenski preplet glagolov <i>imeti</i> in <i>biti</i> – njuna jezikovnosistemska stilistika	307
Slovnične in pomenske lastnosti nekaterih količinskih izrazov	345
Merila pomenske delitve nezaimenske pridevniške besede	365
Pomenske skupine nekakovostnih izpeljanih pridevnikov	385

Predgovor k drugi izdaji

Spoznanje, da je za verodostojnost leksikografskega dela nujno upoštevati leksikološke zakonitosti, se je v slovenskem jezikoslovju konkretiziralo v 20. stoletju, nekako v začetku 60-ih let. Tedaj se je v konfliktnem razmerju med jezikoslovnimi idealisti in realisti, recimo jim tako, začel oblikovati koncept informativno-normativnega razlagalnega *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*. Njegova zgodovinska zasluga je med drugim v odločilnem vplivu na preureditev nazora o jeziku, kot bi temu rekel Božo Vodušek. Namreč koncept tedaj novega slovarja se je soustvarjalno vključil v aktualne smernice evropske, zlasti slovanske (češke, poljske, slovaške, ruske, tudi nemške) leksikografije; zanjo lahko rečemo, da temelji v bistvu na strukturalnosemantičnem leksikološkem načelu, po katerem je slovar metajezikovni odsev dejanske hierarhizirane konceptualizacije sveta. Razvidna ali manj razvidna vgrajenost tega načela tudi v aktualne razlagalne slovarje dokazuje njegovo univerzalno veljavnost. Upravičeno lahko ponovim že objavljeno misel, ki se mi je izoblikovala že davno ob kritičnem prebiranju *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*:

Slovar določene jezikovne skupnosti, še posebej naroda, je njegov zgodovinski spomin, hkrati nedvoumno pričevanje njegovega aktualnega trenutka in v veliki meri tudi napoved njegove usode. Slovar je kolektivna zavest naroda, je resnica o njem samem v vseh razsežnostih, ki jih ponuja življenje: posameznikovo se najde v skupnem in skupno se uresničuje v posameznikovem. To je temeljna govorica slovarja.

Smiselno je torej, da ostaja leksikologija pomemben segment univerzitetnega jezikoslovnega študija. Že pred časom razprodanih tisoč izvodov *Slovenskega leksikalnega pomenoslovja* – sedemsto v prvem natisu in tristo dotisnjenih v mesecu po izidu, priča tudi o širšem zanimanju strokovne javnosti za to pomembno področje jezikoslovja. Velja omeniti, da je knjiga spodbudila nastanek kar nekaj monografij in zanimivih razprav, ki rastejo iz njenih temeljnih izhodišč in jih dopolnjujejo. – Drugo izdajo dopolnjuje na slovenski prostor vezana relevantna bibliografija, nastala po prvem izidu, poglavji *Poimenovalna tipologija leksemov* in *Pomenska tipologija leksemov glede na vrsto denotata*, predvsem pa slovarček pogostejših leksikoloških in leksikografskih pojmov, preveden tudi v angleščino. V *Dodatku* je objavljena še razprava *Določnost kot besedilna prvina v slovničnem opisu slovenskega jezika* iz 1994. leta, objavljena v Kopitarjevem zborniku (Obdobja 15), kjer gre za poskus pojasnitve pojma določnosti v slovarskem in skladenjskem smislu.

Težko verjamem, da bi se lotila priprave za drugo izdajo Slovenskega leksikalnega pomenoslovja, če ne bi bilo z datumi konkretizirane odločne spodbude kolega Vojka Gorjanca; iskreno se mu zahvaljujem. Spodbuden vpliv na ponovno izdajo so imeli tudi kolegi in študentje – lepa hvala.

Za skrben prevod povzetka in slovarja pogostejših terminov v angleščino se zahvaljujem kolegoma Tatjani Marvin in Velemirju Gjurinu.

Zahvaljujem se tudi Znanstveni založbi Filozofske fakultete za natis, dr. Matevžu Rudolfu in Juretu Preglauu za skrbno spremljanje dela.

V Ljubljani, februar 2013

O pobudi in zasnovi dela

Pobuda za nastanek pričujočega dela izhaja iz dejstva, da je slovensko jezikoslovje kljub izjemno bogati slovarski tradiciji na področju leksikologije razmeroma skromno, fragmentarno. In vendar gre za vedo o besedi in misli – o temeljnem segmentu jezika in človeka torej; dolgoletne izkušnje z nastajanjem Slovarja slovenskega knjižnega jezika pa tudi delo s študenti v slovenističnih besedoslovnih in sploh (knjižno)jezikovnih seminarjih predvsem na Filozofski fakulteti v Ljubljani pa tudi drugod me je utrdilo v tem spoznanju.

Izhajajoč iz leksema kot klasičnega jezikovnega znaka, se bom v pričujočem delu ukvarjala predvsem z njegovim pomenom. Prek opredelitve slovarskopomenskih enot, pomenskih sestavin (semov), bo opredeljen tudi denotativni slovarski pomen. Odprto bo vprašanje kategorialnih slovarskih (slovničnih) lastnosti in njihovega vpliva na slovarski pomen. Znotraj imenske zveze bo predvsem na podlagi sintagmatskih lastnosti ugotavljana različnost denotativ pridevnikov, znotraj glagolske pa prislovov. – Predvidljivost izvora tvorjenih (motiviranih) pomenov temelji na obnašanju pomenskih sestavin, tudi njihove hierarhizirane razvrstitve znotraj pomenov posameznih leksemov. Pomenske sestavine so temeljne, definicijske lastnosti leksikalnega pomena, večpomenskosti omogočajo pa nam razumeti tudi povezave med leksemi in jih do določene mere tipološko opredeliti.

Znotraj jezikovnega sistema doslej pri nas nismo bili vajeni govoriti o sporočanjem-skem pomenu; poleg stavčnih frazemov izkazuje skupina leksemov – medmeti, del členkov, tudi del prislovov in iz njih nastalih pridevnikov – (zakrito) referenco z uslovarjenim (leksikaliziranim) govornim dejanjem. Tudi zunajjezikovne zlasti družbene in politične okoliščine, posebne kulturne okoliščine so lahko za ustrezno prepoznavanje določene leksike slovenskega pojmovnega sveta nepogrešljive. Vsaj opozorjeno bo na leksikaliziranost tudi teh sporočanjskih in pragmatičnih »denotativ«.

Na ravni konotativnosti bo podan vzorec pomenske tipologije; s stališča možnosti pojavljanja v besedilu konotativnost leksiko omejuje – besedilo v smislu svoje vloge lahko postaja prepoznavno prav prek nje.

Zgledi, uporabljeni v pričujočem delu, so v glavnem iz Slovarja slovenskega knjižnega jezika, pa tudi iz gradiva, zbranega predvsem v diplomskem, deloma še rednem besedoslovno-besedotvornem seminarju na slavističnem oddelku Filozofske fakultete. Gradivo je večinoma prirejeno obravnavani temi, če je navedeno dobessedno, npr. deli redakcij iz SSKJ, je to razvidno iz zapisa ali posebnega opozorila.

V *Dodatku* so zajete štiri razprave, ki so bile sicer že objavljene, vendar jih zaradi neposredne ali posredne tematske povezave s problematiko leksikalnega pomena prinašam ponovno. Spremembe v tej, ponovni objavi se nanašajo predvsem na poenoten (novejši) tip bibliografskega navajanja, pri starejših razpravah na omejitve opomb; nekaj izjemnih pojasnil, nanašajočih se na strokovna stališča, je označenih z zvezdico (*).

Vse razprave so bile objavljene v Slavistični reviji: *Pomenski preplet glagolov imeti in biti – njuna jezikovnosistemska stilistika*, SRL 4, 46, 1998: 293–323; *Slovnične in pomenske lastnosti nekaterih količinskih izrazov*, SRL 4, 34, 1986: 403–419; *Merila pomenske delitve nezaimenske pridevniške besede*, SRL 3, 26, 1978: 253–277; *Pomenske skupine nekakovostnih izpeljanih pridevnikov*, SRL 1, 1981: 19–43.

Dodatek je enota zase – vsaka razprava ima lastne bibliografske vire. Kot je razvidno iz *Kazala vsebine*, *Stvarno* in *Imensko kazalo* ter *Kazalo grafov* ne zajemajo razprav iz *Dodatka*.

1 Začetki moderne leksikografije na Slovenskem

Jasna zavest o tem, kaj dejansko je slovar določenega jezika, sega pri Slovencih nekako v sredo 19. stoletja. Miklošičeva namera, sporočena 1850. leta J. Muršcu (Sturm Schnabl 1991: 74–75), predstaviti slovar predvsem takratne sodobne slovenščine tako, da je najprej popisano oz. vknjiženo pojmovni svet slovenskega prostora in šele nato, seveda v primeru dvo- ali večjezične zasnove, temu svetu poiskani oz. dodani ustrezniki pojmovnega sveta drugega jezika, pomeni glede na celotno slovensko slovarsko tradicijo temeljni preobrat: gre za spoznanje o posebnostih, tudi enkratnostih prek jezika oz. njegovega slovarja izražene kulture in siceršnjega slovenskega sveta. Kot piše Bleiweišu 1853. leta (KFM: 94–96) mora dober slovar (popis slovarja določenega jezika) povezovati ustrezni zasnovi prilagojeno gradivo s »sodobno stopnjo jezikovne znanosti«. S tega vidika ocenjuje tako Murkov (1833) kot tudi dvajset let mlajši Janežičev nemško-slovenski slovar (1850) negativno: Murkov slovar se mu zdi zastarel, prvi Janežičev slovar pa tako rekoč prava slovarska karikatura: »Takšna zmes jezikov nam ne more nič hasniti, ampak le škoditi.« Janežičev slovar je po njegovem umetna tvorba in dobesedni prevod iz nemščine.

V tem okviru je smiselno spregovoriti o pojmu dobesednega prevajanja oz. kalkiranja; ta je namreč dvosmiseln: po eni strani gre za izrazje, imenujemo ga *denotatni*, tudi primarni *kalki*, ki je brez referenčnega sveta v slovenskem prostoru, npr. pojmi iz materialne, duhovne kulture, po drugi pa za izrazje, imenovano lahko *pomenski*, tudi sekundarni *kalki*, s takšno izbiro pomenskih sestavin, ki je glede na izvorni jezik nespremenjena, tudi na ravni njihovega medsebojnega hierarhičnega razmerja (Vidovič Muha 1988: 46–50). Ti kalki so pogosti zlasti v strokovnem izrazju, npr. *živec v srednjem ušesu* (kalk iz nekdanje srbohrvaščine) : *ravnatežni živec*, *listno barvilo* (kalk iz nemščine) : *listno zelenilo*, *visoka peč* (prav tako iz nemščine) : *plavž*; kot vir nefunkcionalnih sopomenskih parov ali nizov, v bistvu dvojnic, so posebej moteči prav v znanstvenem oz. strokovnem jeziku.

Kar je želel Miklošič dokazati z desetletje in več trajajočim konkretnim slovarskim delom, katerega rezultat naj bi bila predstavitev aktualnega kompetenčnega sveta takratnega slovenskega človeka, je Levstik zapisal nekaj let pozneje (1860) v kritiki Cigaletovega nemško-slovenskega slovarja.

Za Miklošiča je sploh značilna zelo živa zavest o potrebi po aktualizaciji tedanjega modernega jezikoslovja znotraj slovenščine. Temeljno delo v tem smislu se mu je vsekakor zdel slovar, saj v svojih pismih (Sturm

Schnabl 1991), vezanih na to tematiko, navaja misel francoskih razsvetljencev, da je »slovar prva knjiga vsakega naroda« (KFM: 94–95). Kot je razvidno iz omenjega pisma Bleiweißu, pa je takoj ob slovar postavil slovnico; Bleiweißu sporoča, da se je začel ukvarjati z njo, saj jo prav tako potrebujemo kot slovar. Ne slovenske slovnice ne modernega slovenskega slovarja Miklošič ni nikoli napisal; za slovnico zbrano gradivo je zajel v *Primerjalno slovnico slovanskih jezikov*, štiri zvezke rokopisnega slovarskega gradiva na več kot tristo straneh pa je posojal najprej Levstiku, kasneje Pleteršniku. Po navedbah K. Sturm Schnabl (1991: op. str. 664–665) velja danes Miklošičev rokopisni slovar za izgubljenega.

Levstikovo razmišljanje o jeziku, genialno izraženo že leta 1857/58 v *Napakah slovenskega pisanja* (Vidovič Muha 1986; 1988), determinira temeljno humboldtovo spoznanje o vlogi jezika kot najrazpoznavnejšega izraza kulturnega in sploh izkušenskega sveta njegovih nosilcev. Levstik je to spoznanje prenesel na vprašanje slovarja in zapisal misel, da Slovenci potrebujemo slovar, ki bi temeljil na našem pojmovnem svetu, zato se mu zdi naravno izhajati iz slovenščine, ki ta svet izraža. Skratka v kritiki Cigaletovega nemško-slovenskega slovarja je Levstik jasno izrazil spoznanje, lastno tudi ključnima jezikoslovcema 19. stoletja, Kopitarju in Miklošiču.

Na to spoznanje je mogoče navezati tudi misel, da so za slovenščino smiselno nepotrebni vsi *denotatni kalki*, tisti torej, ki nimajo v slovenskem prostoru svojega referenčnega sveta. Temeljna vloga slovarstva, tako Levstik, ni ustvarjati svet, ampak že ustvarjenega prek jezika predstaviti. To seveda velja tudi za strokovni jezik: da bi zadostili potrebam strok, bi morali »za vsako znanstveno stroko napisati poseben slovar«, je menil Levstik že 1860. leta.¹

Vendar, kot je znano, Levstik kljub jasni predstavi, kaj mora prinesiti zapis slovarja določenega jezika, takšnega dela, se pravi uslovarjenja jezika, ni bil sposoben. Kar je manjkalo Levstiku – sposobnost ustvarjalne podreditve lastne znanstvene radovednosti smiselnemu cilju, česar ni dokončal Miklošič, verjetno do najvišje možne mere strokovno izživet v drugih znanstvenih delih, to je opravil v dobrih desetih letih Maks Pleteršnik. Bil je sposoben dojeti aktualnost Miklošičeve, Levstikove in Cafove slovarske vizije, s tega vidika pretresti tako rekoč sto let zbirano gradivo in organizirati dodatno izpisovanje aktualnega gradiva, organizirati za nastanek slovarske knjige mnoga dodatna dela – skratka poskrbeti za vse, da je lahko nastal slovar, za katerega danes prav tako kot ob njegovem nastanku velja, da je verodostojna podoba razvojne stopnje slovenskega jezika in dokaz zanesljive jezikoslovne zmogljivosti.

1 Leksikografske vidike modernega terminološkega slovarja imamo v delu V. Gjurina (1986).

Lahko povzamemo, da je Pleteršnikov slovar (1894–95) prvi s tujim jezikom neobremenjen zapis oz. popis slovenskega sveta.² Nemščina se tu pojavlja kot informacija ne samo o prekrivnosti, ampak tudi o potencialni različnosti dveh kultur v najširšem smislu, slovenske in nemške. – Analiza Pleteršnikovega slovarja prav z vidika jezikovnega odsevanja prekrivnosti oz. različnosti dveh svetov – slovenskega in nemškega –, ki pa jima je bilo usojeno sobivanje skozi dolga stoletja, bi bila zanimiva ne samo z jezikoslovnega, ampak tudi s širšega sociološkega oz. kulturološkega vidika.

Glede na to, da je doslej tako po obsegu kot po zasnovi najambicioznejši slovarski podvig pri Slovencih Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ, 1970, 1975, 1979, 1985, 1991) ena izmed vsaj posrednih pobud za pričujoče delo, se seveda zastavlja vprašanje, v kolikšni meri je sledil pozitivni pleteršnikovski slovarski tradiciji v sicer bogati zgodovini našega slovarstva.³ Vprašanje je mogoče obravnavati s širšega jezikoslovnega oz. sploh kulturološkega vidika, zahvaljujoč Pleteršnikovemu ohranjenemu pismu Miklošiču z dne 10. maja 1886 (KFM: 758), ko mu skuša pojasniti, zakaj slovar ne more iziti tako hitro, kot bi vsi želeli, pa tudi z vidika čisto konkretnih postopkov oz. faz, potrebnih za dokončno izdelavo posameznih slovarskih člankov in s tem seveda slovarja sploh. Faze v nastajanju Pleteršnikovega slovarja v marsičem spominjajo na faze nastajanja glede na izid skoraj sto let mlajšega SSKJ, zato si jih je vredno ogledati:

- Vse prejeta gradivo, piše Pleteršnik, je potrebno primerjati s prvopisnim Miklošičevim slovarjem, njegovim rokopisom in ne morda prepisom, ki je bil tudi na razpolago. Dejstvo, da je bil (po Pleteršnikovem zapisu) temeljna orientacija Pleteršnikovega slovarskega dela Miklošičev rokopisni (štirizvezkovni) slovar, se zdi, da je v najrazličnejših interpretacijah in ocenjevanjih Pleteršnikovega slovarja veliko premalo upoštevano, da se skratka Miklošičevega deleža v tem slovarju premalo zavedamo.⁴
- V primerih, ko gre za strokovno izrazje, je nujno pisno ali vsaj ustno posvetovanje s področnimi strokovnjaki; potrebno je tudi siceršnje anketiranje oz. posvetovanje v zvezi z marsikatero nejasnostjo.
- Ker redakcija ni ustavila zbiranja gradiva (izpisovanje in terensko zbiranje), to ves čas na novo prihaja, ga je potrebno pri analizi smiselno upoštevati; segment, ki prča o Pleteršnikovem prizadevanju zajeti dejansko živ, aktualen jezik.

2 Začetke slovenskega slovaropisja veže V. Gjurin (1986a) na glose v Stškem rokopisu (ok. 1440).

3 Tudi neposredna izkušnja v zvezi z nastajanjem SSKJ – sodelovanje pri njegovi zasnovi, soavtorstvo in souredništvo prvih treh knjig, mi omogočajo takšno primerjavo.

4 Res pa je, da se v tem primeru lahko zanašamo le na Pleteršnikov zapis, kjer je verjetno potrebno dopustiti tudi določeno mero vljudnostne naklonjenosti oz. spoštovanja do miklošičevske veličine; nedvoumen odgovor o Miklošičevem deležu v Pleteršnikovem slovarju bi bil seveda mogoč, če bi se našel njegov rokopisni slovar.

- Iz zapisa o zaključku t. i. prve (tekoče) redakcije, o ponovnem branju, ki vnaša različna dopolnila, in o temeljitem branju celote, preden gre karkoli v tisk, je mogoče sklepati o t. i. notranjih oz. redakcijskih podstopnjah slovarskega dela.

Če znotraj SSKJ primerjanje z Miklošičevim rokopisnim slovarjem (prva alineja) nadomestimo s primerjanjem od domačih slovarjev predvsem s Pleteršnikovim, dodamo še preverjanje redakcij v ustreznih tujih slovarjih, lahko rečemo, da sodobni SSKJ izkazuje popolnoma enake postopke (Suhadolnik 1968; 1966); gre torej za dva popisa slovenskega poimenovalnega gradiva, ki sicer v variantnem zasnovnem okviru skušata slediti po eni strani aktualnosti in hkrati dokumentiranosti gradiva, iz katerega nastajata, po drugi pa modernim slovaropisnim načelom.

Pleteršnik je v svojem slovarju izoblikoval leksikografske postopke, ki zagotavljajo temeljne prvine verodostojnosti slovarja, katerega zasnova temelji na predstavitvi aktualnega dokumentiranega jezikovnega gradiva, zbranega in vrednotenega tako z vidika jezikovnega trenutka nastajanja slovarja kot z vidika zgodovinske reprezentančnosti.

Naj se samo dotaknemo vprašanja o omenjeni širši jezikoslovni in sploh kulturološki povezanosti med slovarjema, o njunem odsevu realnega jezikovnega in jezikoslovnega stanja, predvsem pa seveda o njunem vplivu na jezikovni in jezikoslovni razvoj.

Pomembnost Pleteršnikovega slovarja za slovenski jezik na prehodu v dvajseto stoletje izhaja iz njegove sposobnosti biti skladen s slovenskim jezikovnim in jezikoslovnim razvojem, biti tako odsev slovenske ne samo slovaroslovne in slovaropisne, ampak sploh jezikoslovne zmogljivosti. Lahko rečemo, da je Pleteršnikov slovar mogoče obravnavati s stališča skladnosti stopnje slovenskega jezikovnega in jezikoslovnega razvoja. SSKJ pa je s svojo zasnovo posegel v prevladujoča jezikoslovna načela in jih vsaj znotraj slovenskega prostora aktualiziral, med drugim tudi z nekaterimi strukturalnimi jezikoslovnimi načeli.

Menimo torej, da sta slovarja zlasti glede vplivanja na slovensko jezikoslovno miselnost svojega časa opravila do neke mere različni vlogi: Pleteršnik je skušal predstaviti celovito živo besedišče slovenskega jezika ob koncu 19. stoletja – tudi z zajetjem razvoja njegove knjižne podobe od 16. stoletja dalje – v glavnem v skladu s tedanjo, tudi slovensko jezikoslovno mislijo (predvsem Kopitar, Miklošič, Levstik, Škrabec, tudi Valjavec). Tako je dal temu jezikoslovju pomembno legitimizacijo vsaj za naslednjih šestdeset in več let. Njegova individualna zdravorazumarska prvina v smislu naslonitve na živo jezikovno rabo je to jezikoslovje do neke mere nadgradila, ni pa seveda spremenila njegovega glavnega toka.

Drugače je bilo z vlogo SSKJ. S svojo zasnovo in solidno uresničitvijo te zasnove je skladno z aktualnim širšim, zlasti evropskim jezikoslovnim trenutkom posegel v tradicionalno slovensko jezikoslovno misel zgodnjih šestdesetih let. Smiselno je izpostaviti vsaj nekaj vidikov, ki so vplivali na zasnovo:

- a) Aktualni evropski jezikovnozvrstni funkcionalizem, v 60-tih letih še vedno v okviru strukturalizma, se pravi vezan na jezikovni sistem, kasneje, nadgrajevan s sporočanjскими (komunikacijskimi) vlogami jezika. Tudi spoznanje o socialno- in funkcijskozvrstni členjenosti jezika, ki je bilo v slovenskem prostoru sicer prisotno, lahko rečemo, od zgodnjih tridesetih let – razprava B. Voduška *Za preureditev nazora o jeziku* izide 1932. leta,⁵ se pravi tako rekoč hkrati s Havránkovo evropeizacijo te teze v okviru praškega strukturalizma –, vendar nikakor ne sprejeto kot splošnoveljavno temeljno jezikoslovno načelo. Prvi preboj v smislu splošne veljavnosti te teze je napravil v zgodnjih šestdesetih letih šele SSKJ, ko je to spoznanje sprejel v svojo zasnovo in seveda ko je dokazal, da je to zasnovo v veliki meri sposoben tudi razmeroma dosledno uresničevati.
- b) Razumevanje slovarskega pomena kot (slovarske) vrednosti; na metajezikovni ravni izpričuje takšno razumevanje konkretna zgradba slovarske razlage: ko gre za endogene in deloma eksogene lekseme, samostalnike in glagole na eni strani, pridevnike, prislove notranjih okoliščin ter povedkovnike na drugi, lahko rečemo, da je dosledno ubeseden v obliki podredne nestavčne besedne zveze z uvrščevalno pomensko sestavino v jedru in z razločevalnimi pomenskimi sestavinami v odvisnem delu. Tako se vzpostavljajo slovarske vrednosti – virtualne vsebinske (slovarskopomenske) povezave znotraj posameznih pomenov (večpomenskega) leksema in med pomeni posameznih leksemov na ravni kategorialnih, uvrščevalnih ali razločevalnih pomenskih sestavin;
- c) Vnašanje nekaterih komunikacijskih in pragmatičnih jezikovnih prvin, se pravi okoliščin, nujno potrebnih za ustreznost rabe in s tem ustreznost razumevanja leksemov v besedilu. Znotraj »klasične« zasnove slovarja, temelječe na predstavitvi leksike jezikovnega sistema, so seveda lahko uslovarjene le tiste komunikacijske lastnosti in le tiste pragmatične okoliščine, ki so vzorčne in kot take (virtualna) sestavina jezikovnega sistema.

Če pomeni Pleteršnikov slovar dokončno uveljavitev spoznanja o samozadostnosti slovenskega jezika v smislu sposobnosti izražanja vseh civilizacijskih dosežkov, pomeni SSKJ kakovostni premik znotraj razmišljanja o jeziku: v slovenskem prostoru v veliki meri premakne težišče jezikoslovnega zanimanja na živi, sodobni

⁵ Voduškovo razpravo zlasti v smislu njegovega razumevanja jezika kot socialne danosti aktualizira A. E. Skubic (2005, 35–37).

(knjižni) jezik in ga s prvinami strukturalizma v najširšem smislu poskuša verodostojno razčlenjevati. Obe deli sta torej temeljni: slovenski jezik in slovensko jezikoslovje se v veliki meri potrjujeta in hkrati dokazujeta z njima.⁶

---

⁶ Poglavje temelji na predelanih razpravah A. Vidovič Muhe, dveh v zvezi s Pleteršnikovim slovarjem (1994: 99–113; 1995: 459–469), deloma tudi v zvezi s SSKJ (1999: 7–27).

2 Pojem *leksem*

Kot je znano, je vloga prvin jezikovnega sistema dvojna, in sicer poimenovalna in urejevalna:⁷ temeljna poimenovalna enota je leksem, temeljna urejevalna enota pa pravila za tvorbo smiselnih besednih zvez (priredje, podredje), posebej stavčne povedi. Leksem kot poimenovalna enota jezika je širši od besede, saj zajema tudi stalne besedne zveze, npr. vrstne (generične) pojme, kot so *beli medved*, *rdeči bor*, *češko pivo* ipd. (Prim. pogl. Izrazna podoba leksemov.)⁸ Zelo posplošeno rečeno: slovar je dinamičen, odprt zbir (a) poimenovalnih možnosti jezika in hkrati (b) poimenovanj, poimenovalnih prvin kot rezultata poimenovalnih možnosti; gre za dinamično in posledično statično opredelitev slovarja⁹/leksikona določenega jezika.

Pojem *besedni zaklad* (Wortschatz) je strokovno zavajajoč, saj navaja na misel, da je beseda edina izrazna podoba jezikovnega poimenovanja. Splošnejša slovenska (jezikoslovna) literatura posredno potrjuje to misel: J. Toporišič (1992: 7) navaja ob geslu *besedni zaklad* kazalko k 'besedišče', ki ga razlaga (1) »/b/esedje določenega besedila ali tvorca besedila« in (2) »/b/esede danega jezika. – Sopom. /krožna/ besedni zaklad«. Pri geslu *besedje* združi oba pomena *besedišča* v enotno razlago: »/B/esede določenega besedila, tvorca besedila ali jezika, njegove zvrsti ali stalne oblike sporočanja, tudi glede na izgovor. – Sopom. Besede, leksika.« Pri geslu *leksika* (94) je zopet kazalka k *besedje*. – Podobno tudi v SSKJ V (664), kjer je zveza *besedni zaklad* – sicer brez terminološke (jezikoslovne) vezanost – razložena z »vse besede, rabljene v kakem jeziku, delu«. – V slovenski jezikoslovni literaturi ostaja tako odprt prostor za nujno potrebno poimenovalno enoto jezika – leksem kot tudi za zbir leksemov določenega jezika – leksiko.

Tudi pri slovnici gre za dinamično, odprto možnost ugotavljanja zakonitosti tvorbe besedil in hkrati za besedilno realizacijo teh zakonitosti. Jezikovni sistem je tako celota poimenovalnih in urejevalnih – slovarskih in slovničnih danosti (določene-ga) jezika.¹⁰

7 Ločevanje slovnice in slovarja je mogoče le na metajezikovni ravni; jezik je pač nedeljiva celota – prepoznavnost enega in drugega je medsebojno pogojena – načelo urejevalnosti je vgrajeno v slovar in slovar v slovnico »gradivo« (Topolińska 1984).

8 Vsaj posredno normativna slovenska jezikoslovna literatura, npr. SSKJ ali *Enciklopedija slovenskega jezika* (Toporišič 1992, dalje ESJ), izraza leksem ni sprejela.

9 SSKJ IV (752) veže v prvem pomenu geslo slovar na »knjig/o/, v kateri so besede razvrščene po abecedi in pojasnjene«; je res mogoče slovarsko knjigo brez zadržkov razumeti le kot abecedno ureditev besed? Drugi pomen, ki bi bil najbližji našemu –, se pravi zbiru vseh poimenovalnih enot določenega jezika, pa je proti pričakovanju označen ekspresivno in razložen sopomensko z besedni zaklad; zgledi kot imeti bogat besedni zaklad pa omejujejo pojem na (posameznikovo) leksikalno zmožnost.

10 J. Kořenský (1989; 1997 idr.) izhaja pri svojih analizah, kot sam pravi, iz »neinstrumentalizirane« predstave o jeziku, zato rahlja strukturalistične pojme, kot so npr. jezikovna ravnina, jezikovna enota; jezik razume kot

Naj povzamemo: pojem slovar/leksikon, kot smo ga tu uporabili, je odprt sistem poimenovalnih prvin – leksemov oziroma zbira leksemov – leksike, ki je v zavesti določene jezikovne skupnosti in se glede na posamezno govorno (komunikacijsko) dejanje lahko ustrezno aktualizira.

2.1 Leksem – jezikovni znak

Enopomenski leksem je simetrični (skladni) jezikovni znak (Filipec 1985: npr. 29; 1998: 82; Blanár 1984; Němec 1980; Suprun 1995: 18–23); kot temeljna poimenovalna enota jezikovnega sistema je dvočlenski, sestavljen iz izrazne podobe, imenujmo jo kratko izraz (I)¹¹ ali formativ (npr. Hansen idr. 1985: 14), in vsebine, načeloma aktualizirane v smislu pomena ('P'), semema. Tako razumljen leksem je torej pomensko aktualiziran Saussurjev (jezikovni) znak¹² z izrazom (formativom) kot njegovo materialno, se pravi glasovno/črkovno danostjo in načeloma v smislu pomena (semema) aktualizirane vsebine kot virtualne (pojmovne) danosti.¹³

Med enopomenske lekseme sodijo predvsem terminološka poimenovanja zlasti znotraj ene stroke, čeprav so tudi tu izjeme, npr. leksem *slovnica* pomeni (a) sistem jezikovnih sredstev in njihovih medsebojnih razmerij, (b) veda o tem, (c) učbenik slovnice.¹⁴ Sicer pa so, kot je znano, zlasti netvorjene besede v veliki večini več kot enopomenske. Zdi pa se, da če se že pojavi znotraj terminološkega leksema večpomenskost, je tip te večpomenskosti predvidljiv – načeloma metonimični: gre za podpomensko razmerje po vzorcu predmetnost (strokovnega področja), veda o tem, (lahko še) delo, knjiga, v kateri se ta veda uveljavlja (Gajda 1990). (Več v pogl. Večpomenskost.)

Načeloma so leksemi večpomenski: izraz leksem ustreza več med seboj povezanim pomenom – leksem je v tem primeru asimetrični (neskladni) jezikovni znak (Filipec 1985; Blanár 1984; Němec 1980; Suprun 1995: 18–23). Skupek pomenov

---

»dinamični kontinuum« vsebinskih postavk in aktualne oblikovanosti prvin »vsebinskega kontinuum« v besede, sintagme, stavke itd.

11 S tem je seveda pojem izraz obremenjen še z enim, in sicer terminološkim (jezikoslovnim) pomenom: materialna stran leksema kot pomensko aktualiziranega (jezikovnega) znaka.

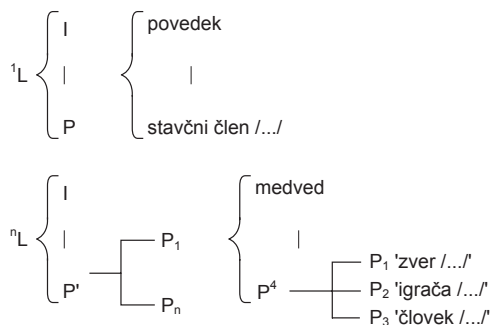
12 Kot je že od de Saussurja (1916) dalje znano, je jezikovni znak samo eden izmed možnih znakov; posebno pozornost zasluži, ker je pač enota jezika (potencialno njegovega pomena) kot temeljne razpoznavne lastnosti človeka. Prav zato velja, da je vsako semiotiko mogoče semantizirati – interpretacija, kritika ipd. glasbe, likovne umetnosti itd., vprašanje je seveda samo skladnosti oz. ustreznosti ene in druge obvestilnosti.

13 A. A. Ufimceva (1986: 44–51) meni, da ostaja vprašanje dvojne narave jezika, opredeljene v Saussurjevem pojmu jezikovnega znaka, v sodobnem jezikoslovju enako živo.

14 Razlage besede *slovnica* so sicer iz SSKJ IV (754), vsi trije pomeni pa so predstavljeni v SSKJ skupaj (kot pomenski odenki prvega, izhodiščnega pomena).

večpomenskega leksema bomo imenovali pomenje (P'), sicer semantem (npr. Hansen idr. 1985: 198; Filipec 1998).¹⁵ Pri enopomenskih leksemitih sta torej pojma pomen in pomenje prekrivna, zato bomo enopomensko pomenje označevali kot pomen – torej ('P').

Graf 1: *Eno- in večpomenski leksem*

Legenda:

I – izraz

(1, n)L – (enopomenski, večpomenski) leksem

P – pomen

P' – pomenje

Znotraj leksema je razmerje med izrazom in pomenom kot slovarsko aktualizirano vsebino splošne predstave (pojma) načeloma nespremenljivo, ko je enkrat socializirano – se pravi sprejeto s strani nosilcev določenega jezika, sam leksem – na slovarski ravni neodtujljiva zveza med »upomenjeno« vsebino splošne predstave in izrazom, pa načeloma obstaja tako dolgo, dokler obstaja poimenovalna oz. komunikacijska potreba po njem.

Poseganje v to razmerje je lahko pogojeno s težnjo po ohranjanju normativnih lastnosti določenega jezikovnega sistema – popravljanje izraza je pogojeno znotrajjezikovno, lahko pa je posledica tudi zunajjezikovnih, družbenih, političnih danosti. Zaradi posebnih okoliščin, na katere je bil vezan slovenski knjižni jezik – skozi vso

15 Pojma semantem in semem nista sopomenska, kot beremo v ESJ (1992: 267); prekrivna sta, kot rečeno, v primeru enopomenskega (simetričnega) leksema – ko je pomen (semem) enak pomenju (semantemu) – zbiru vseh pomenov določenega leksema – izraza leksema. – Poimenovanja za zvezo dveh ali več pomenov istega leksema, se pravi iste izrazne podobe (istega jezikovno označujočega) doslej v slovenski literaturi nismo imeli; predlagam torej pomenje (P'). Če povzamemo: pomenje je izraz za dva ali več pomenov istega leksema in ustreza pojmu semantem.

zgodovino do najnovejšega časa sobivanje z večinskim jezikom skupne države – je bil ves čas drugi ali v najboljšem primeru vzporedni jezik vsaj za določene javne govorne položaje. Nesamoumevnost njegove uporabe je pri nosilcih jezika vplivala na vsaj implicitni občutek njegove ogroženosti. Reakcije niso bile vedno najustrežnejše – odsevale so dnevno-politični položaj; merila izrazne ustreznosti niso nujno izhajala iz jezika samega, pač pa iz trenutne družbene in politične danosti. – Sicer pa je uspešnost korekturnih posegov odvisna od trajanja razmerja med izrazom in pomenom, aktualnosti, razsežnosti denotata, na drugem mestu tudi od jezikovnosistemske upravičenosti, vztrajnosti oz. vplivnosti avtorja popravkov idr. – Časovno zapozneli posegi so zlasti na področju strokovne terminologije tvegani, saj ustvarjanje dvojnic na tem področju lahko moti sporazumevanje, če odmislimo kršitev tradicije kot pomembne prvine jezikovne kulture (Urbančič 1973; Vidovič Muha 1998).

Slovarski pomen, ki je v središču leksikološkega zanimanja, vzpostavlja torej posredno zvezo (prek besedilnega pomena) med jezikovnim izrazom in – prek človeka – zunajjezikovno danostjo.

2.1.1

Vedi, ki proučujeta leksiko, sta leksikologija (slovaroslovje) in leksikografija (slovaropisje). J. Filipec (1978: 240) členi leksikologijo na »(1) paradigmatsko, ki zajema leksikalno semantiko, teorijo poimenovanj, dele besedotvorja, frazeologije, kontrastivnosti (znotrajjezikovne in medjezikovne), (2) sintagmatsko (kombinacijsko).« V jedru sinhrona leksikologije je vsekakor leksikalno pomenoslovje, ki v širšem smislu vključuje tudi problematiko besedotvornih morfemov, se pravi besedotvorja, pa tudi frazeologijo, saj gre v obeh primerih za poimenovalno vlogo jezika. – Leksikografija (slovaropisje) je aplikativna veda jezikoslovja, vendar pa ima, kot piše J. Filipec (1985a; 1985: 14), v veliki meri »svojo teorijo in prakso: tvorbo besedil slovarjev raznih tipov. Vsak tip slovarja ima teoretične, spoznavne, jezikoslovne in zunajjezikoslovne posebnosti, zahteva določeno metodo in metodiko, realizacijo delovnih etap tisočev mentalnih in tehničnih posegov.« Naj omenimo še Th. Lewandowskega (1994, 2: 671), ki leksikografijo razume ne samo kot nauk o nastajanju slovarjev, ampak (po Henneju) tudi kot »kodifikacijo/dokumentacijo paradigmatičnih in sintagmatičnih struktur leksike«.

Leksem v najrazličnejših razsežnostih se nam pojavlja torej v središču tako leksikološkega kot leksikografskega zanimanja – je enota tako leksikologije kot

leksikografije;¹⁶ poimenovalno je skladen z jezikovnosistemskimi (strukturnimi) enotami (fonem, morfem, frazem idr.)

Naj povzamemo: veda, ki proučuje poimenovalno stran jezikovnega sistema – njegov slovar v najširšem smislu, se imenuje leksikologija (slovaroslovje), z možnostjo predstavitve njenih izsledkov v posameznem tipu slovarja pa se ukvarja leksikografija (slovaropisje). Leksem je enota, ki določa tako eno kot drugo področje – seveda z razmejenim raziskovalnim področjem.

2.1.2

Pomen leksema kot stavčnega člana je mogoče opredeliti v smislu hierarhično urejenega zbira tistih vsebinskih lastnosti, ki omogočajo (jezikovnosistemsko) pomensko prepoznavnost tako znotraj (večpomenskega) leksema kot sploh v razmerju do pomenov drugih leksemov. Vsebinske lastnosti s pomensko razpoznavno vrednostjo imenujemo pomenske sestavine,¹⁷ sicer tudi semantične komponente (Orešnik 1972, npr. Hansen idr. 1985), pogosto pa semi (npr. Lyons 1980 I: 336); do njihove izbire pripelje upomenjevalni postopek ali kratko upomenjanje. (Več v pogl. o denotativnem pomenu.) V konkretnem pomenu neaktualizirane vsebinske lastnosti, imenovane ponekod noemi (Blanár 1984: 24; Dolník 1990), lahko odigrajo določeno vlogo pri oblikovanju novih pomenov znotraj določenega (leksemskega) izraza.

V zadnjih desetletjih, nekako od konca 60-ih let dalje, se je ob strukturalni interpretaciji slovarskega pomena pojavila vsaj na videz konkurenčna kognitivna interpretacija, temelječa na t. i. pomenskem prototipu – protipska semantika. Glede na to, da imata tako strukturalna kot prototipska semantika podobne rezultate oziroma da pripeljeta – seveda po različnih poteh –, do podobnih spoznanj (Kleiber 1993, Wunderli 1995), lahko postavimo tezo, da je jezikovna struktura, kot jo predstavlja strukturalno pomenoslovje v veliki meri odsev (človekovih) kognitivnih struktur. (Prim. pogl. Spoznavni vidik denotativnega pomena.)

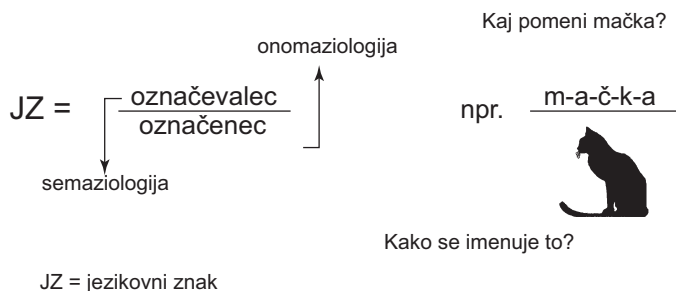
16 V jezikoslovni enciklopediji J. Toporišiča (1992: 94) pogrešamo gesla kot *leksikolog* (slovaroslovec), *leksikološki* (z ustreznimi terminološkimi zvezami, npr. leksikološka načela, leksikološka šola idr.), leksikon, enciklopedija.

17 Izraz pomenska sestavina za neke vrste enoto pomena sta uporabila J. Toporišič (1980, 1981) in J. Müller (1980); J. Toporišič ima kasneje za pojem pomenska sestavina (192) tudi izraz pomenka (1), ki pa je sopomenski (2) tudi pomenu.

2.2 Onomazilogija, semazilogija

Strogo vzeto, sam pojem poimenovalnosti vsebuje vprašanje, kako se dana predmetnost (kdo/kaj), natančneje predstava o njej, v določenem jeziku (po)imenuje, kateri izraz iz celotne slovarske zbirke določenega jezika ji ustreza; vidik je onomaziološki, saj gre s stališča jezikovnega znaka v najširšem smislu za vpraševanje po označujočem (označevalcu) glede na dano označeno (označenca); v tem primeru torej izhajamo iz (splošne predstave, t. i. pojma) predmetnosti, v slovarju pa iščemo njej ustrezne poimenovalne možnosti oz. tvorimo nove. Ustrezna vprašalnica se glasi *Kako se imenuje kdo/kaj*. Na onomaziološkem načelu temeljijo poimenovalni, npr. slikovni slovarji, seveda če je mogoče s sliko predmeta predstaviti splošno predstavo o njem (pojem predmeta). Seveda je mogoča tudi obratna pot, kjer gre za vprašanje *Kaj pomeni slovarski izraz* (npr. *šola*) določenega jezika, natančneje katera izmed množice predstav mu ustreza; vidik je semaziološki¹⁸ (Hansen idr. 1985: 153; Filipec 1985); s stališča jezikovnega znaka gre za vpraševanje po označenem (gl. graf 2).

Graf 2: Jezikovni znak z onomaziološkega in semaziološkega vidika

Na semaziološkem načelu temeljijo vsi tipi slovarjev, ki leksemski izraz tako ali drugače jezikovno pojasnjujejo; gre za eno- ali večjezične slovarje, lahko razlagalne, sopomenske, problemsko omejene, npr. stilistične, besedotvorne, morfemske – skratka vse, ki temeljijo na pojasnjevanju takšnega ali drugačnega slovarskega izraza. – Kot rečeno, onomaziološko načelo je v podstavi slovarjev, ki nejezikovno (neverbalno) vsebino, predstavljeno načeloma slikovno, grafično, verbalizirajo; slikovni slovarji so aktualni npr. za različna strokovna področja; seveda so mogoče tudi kombinacije enega in drugega pristopa: ob razlagi je v slovarju npr. še slikovna predstavitev denotata in drugo.

¹⁸ J. Toporišič (1992) ne navaja pojma onomazilogija, pri semazilogiji (267) je kazalka na pomenoslovje, pri geslu pomenoslovje pa sopomenka (191–192) semantika.

2.3 Poimenovalna tipologija leksemov

Poimenovalne možnosti, ki zajemajo lekseme kot izrazne besede in stalne nestavčne besedne zveze,¹⁹ bodo predstavljene tipološko z vidika ustvarjanja poimenovanj s sredstvi lastnega jezika in glede na prevzemanje iz drugih jezikov; velja poudariti, da je pojem prevzemanja razumljen sinhrono. Tovrstna členitev leksike je notranje desetiška:

1 Iz lastnega jezika

1.1 Netvorjenost, tip *roka*

1.2 Tvorjenost²⁰

1.2.1 Stalna besedna zveza, definirana z dejstvom, da po govornem dejanju ne razpade; kot taka je del slovarja jezika, npr. *plačilna kartica, potni list, osebna izkaznica, informacijska tehnologija, prenosni računalnik, programska oprema, strojna oprema, pogovorno okno*; tudi *rdeča mravlja, črni kruh, globoko morje, nakladalni stroj, gasilni aparat; lipov čaj*

1.2.2 Beseda – besedotvorje

1.2.2.1 Sistemsko predvidljivo²¹

- a) Iz skladenjske podstave – vse besedotvorne vrste razen sklapljanja, npr. *plač-ilo*, (iz računalništva) *pomniln-ik, risaln-ik, urejevaln-ik, računaln-ik; pod-nož-je; kol-o-voz-ø, kin-o-dvorana; pra-domovina, gozdar-i-ti; pod-klet-i-ti; slep-o-miš-i-ti; korak-c-a-ti; pri-nesti*
- b) Iz govorne podstave – sklapljanje, npr. *se-we-da, dober-dan*

1.2.2.2 Sistemsko nepredvidljivo – kratičnost, iz občnih imen, npr. jezikoslovne terminologije kot *Rd* (rezultat dejanja), stavčnopovednih zgradb, npr. *Štos* (Še v torek obujamo spomine), in lastnih imen, npr. zemljepisnih kot BiH (Bosna in Hercegovina), stvarnih kot LZ (Ljubljanski zvon) (Logar Berginc, N., 2003).

1.2.3 Pomenotvorje²² – iz besede ali stalne besedne zveze – po predvidljivem postopku sprememba sintagmatskih in/ali paradigmatskih lastnosti

19 V širšem smislu, kot smo videli, zajemajo leksemi lahko tudi leksikalizirana govorna dejanja, prvine govornih dejanj, slovnična razmerja (prirednost, podrednost) in tudi stavčne frazeme – pregovore, reke.

20 Tvorjenost je tu razumljena širše: poleg besedotvorja zajema še tvorjenje stalnih besednih zvez in pomenotvorje. Poglavlje predstavlja del razprave *Izrazno-pomenska tipologija poimenovanj iz Slavistične revije* (2007).

21 Besedotvorje temelji na spoznanju o skladenjskem izvoru tvorjenk – vsaka tvorjenka kot zveza najmanj dveh morfemov je pretvorbiva v pomensko in strukturno predvidljivo nestavčno besedno zvezo – skladenjsko podstavo (Vidovič Muha, npr. 1988: 10–25; 2011: 27–82).

22 O pomenotvorju gl. polglavlje v knjigi str. 135–176.

pomena leksema,²³ lahko v poimenovalni (leksikalni) ali preimenovalni (stilistični) vlogi

1.2.3.1 Prenos

- a) Paradigmatski vidik (asociativnost)²⁴ – leksikaliziran po metaforični poti nastal pomen, npr. termini iz računalništva kot *miška*, *okno*, *koš*, *orodjarna*, *okolje*, *brošč*, *virus*
- b) Sintagmatski vidik (povezovalnost)
  - b₁) Leksikalizirani metonimični pomen, npr. (*razstava*) *olj*, *pohištvo* iz *hrasta* (hrastovo pohištvo), *košnja*, *žetev*, *mladost* 'čas, ko se kosi, žanje, ko je (kdo) mlad'
  - b₂) Leksikalizirani sinekdohični pomen, npr. *posaditi hruško* : *jesti hruško*

1.2.3.2 Pomenska vsebovanost – motivirajoči pomen vsebuje vsebinske lastnosti, ki se upomenijo v motiviranem pomenu, npr. *mož* (1) sopomenka moški – 'odrasel človek moškega spola', (2) moški (1) v razmerju do ženske, sopomenka npr. zakonski mož

2 Iz drugega jezika

2.1 Zakrito prevzemanje – kalkiranje (Vidovič Muha 1988: 46–48; 2011: 130–134)

2.1.1 Denotatni kalki – brez denotata v jeziku prejemniku, npr. izvirno pojmi iz računalništva

2.1.2 Pomenski kalki – ohranitev izbire in hierarhizirane ureditve pomenskih sestavin jezika dajalca v jeziku prejemniku, iz

- a) klasičnih jezikov – internacionalizmi, npr. (iz jezikoslovja) *konverzija* – *sprevrženje*, *palatalizacija* – *nebnjenje*, *metateza* – *premet*, tudi primeri iz Slovarja slovenskega pravopisa (2001) kot *viktimolog* – *žrtvoslovec*, *paleontolog* – *starinoslovec*
- b) globalnega jezika – katerekoli variante angleščine, tudi t. i. globalizmi,²⁵ npr. (iz računalništva) *strežnik* – *server*, *trdi disk* – *hard disk*, *povezovalnik* – *linker*, *uporabniško ime* – *user name*, *razbroščenje* – *debugging*
- c) drugih jezikov, predvsem sosednjih, tip *besedni zaklad* – *Wortschatz*,²⁶

23 Na izrazni ravni se pomenotvorje loči od besedotvorja po tem, da ima tvorjenka glede na motivirajočo besedo najmanj en morfem več, da je torej glede na motivirajočo besedo morfološko bolj obremenjena, npr. *miz(a)-ic(a)*; besedotvorni oz. obrazilni morfem je seveda lahko tudi glasovno prazen – ničti, npr. *pod-bod-Ø*; pomenotvorje ne vpliva na izrazno podobo leksema. Od homonimije (enakoizraznosti) se pomenotvorje loči po možnosti vzpostavitev povezave (asociacije) med motivirajočim in motiviranim pomenom s pomočjo že omenjenega predvidljivega spreminjanja pomenskosestavinskega (semskega) vzorca (Vidovič Muha 2001: 111–157, sicer gl. dalje).

24 Potrebno se je zavedati, da sta v samo definicijo leksikalnega pomena obravnavanega tipa leksemov – izrazna beseda, stalna besedna zveza – vgrajena oba pomenotvorna vidika – sintagmatski in paradigmatski.

25 O nujnosti jezikovnokulturnega razločevanja med internacionalizmi in globalizmi več v prispevku Vidovič Muha (2004: 73–81).

26 O prevajanju nemških zloženk v slovenščino prim. Vidovič Muha (1988b: 311–322; 2011: 395–407)..

2.2 Izraženo prevzemanje

2.2.1 Citatnost – celovita ohranjenost izraza jezika dajalca v jeziku prejemniku, npr. (iz računalništva) *Microsoft Windows 2000 Professional; Outlook Express, CodeBase, Shaker, Spy*

2.2.2 Polcitatnost – predvsem črkovna (lahko tudi glasovna) ohranjenost jezika dajalca v jeziku prejemniku, oblikoslovni in besedotvorni morfemi so že iz jezika prejemnika, npr. *bianc-o, -a, shweps-ø, -a/-ov, megabit-ø, -a*

2.2.3 Sistemska prevzetost – vključitev v formalni (tudi glasovno-črkovni) sistem jezika prejemnika, npr. *virtualnost, demokracija*, tudi iz računalništva npr. *animacija, aplikacija, ikona, klik*.²⁷

2.4 Izrazna podoba leksema

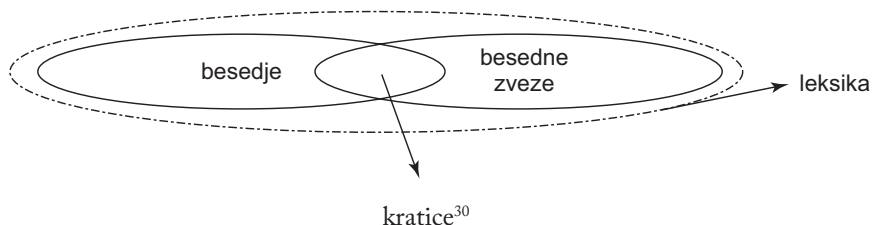
Izrazna podoba leksema (L) torej ni prekrivna s pojmom besede,²⁸ leksika pa ne s pojmi besedišče, besedje, besedni zaklad. – Med temi pojmi gre za hierarhično razmerje: leksem in leksika sta nadpomenki besedi oziroma besedišču, besedju, besednemu zakladu. Poimenovalne prvine jezika niso samo besede, ampak tudi stalne besedne zveze in leksikalizirane krajšave (kratična poimenovanja, simboli), npr. *S* [es] 'stavek', *Nama* (Narodni magazin); slednja so lahko nastala zopet le iz besede ali besedne zveze. Besede in stalne besedne zveze (skupaj s svojo kratično izrazno podobo) sta torej delni množici, ki predstavljata leksiko določenega jezika.²⁹

27 Slovenski pravopis (1990: 27; 2001: 22) uvaja izraz izposojenke za »/p/opolnoma poslovenjene občne prevzete besede« tipa *vojna* in tujke za »deloma poslovenjene občne besede« tip *show* [šou šova]; med »poldomače (polprevzete) besede« sodijo tiste, ki so »nastale iz prevzetih besed ali njihovih delov in domačih obrazil«, tip *moralnost*. Pojem polcitatnosti je vezan na »deloma poslovenjena lastna imena«. – Kot je razvidno, je v prispevku predstavljena členitev nastala na podlagi izrazne (glasovno-črkovne) podobe leksema (besede, stalne besedne zveze) in njegove sposobnosti vključitve v slovenske pregibne in besedotvorne vzorce. Ni jasno, zakaj je bilo potrebno v pravopisu kot klasičnem sinhronem normativnem priročniku obuditi zlasti že opuščen izraz »izposojenka«, saj gre za izrazno, oblikovno, besedotvorno vključenost v slovenski sistem ob seveda pomenski upravičenosti; enako velja tudi za »poldomačnost« besede. – V zvezi s temeljno orientacijo jezikovnokulturnega vidika v zvezi z različnimi stopnjami pri prevzemanju besed se je smiselno navezati na 60-a leta prejšnjega stoletja, ko se je tudi v slovenskem okolju v zvezi z zasnovo SSKJ prvič uveljavila kot merilo jezikovne ustreznosti jezikovna realnost, izhajajoča iz zvrstno relevantnega dokumentiranega gradiva. Danes, ko so na razpolago različni računalniški nabori gradiva – korpusi, lahko pri jezikovnokulturni orientaciji še toliko bolj upoštevamo jezikovno resničnost – rabo, vendar zaradi hitro spreminjajoče se jezikovne situacije – gre za močan vpliv globalnega jezika – je v dvomnih primerih smiselno dajati prednost tisti obliki prevzetega leksema, ki ustreza tudi jezikovnemu sistemu.

28 F. Čermák (1994: 147) navaja pet razločevalnih prvin besede: (a) najmanjša razločevalna pomenska enota, (b) možnost premeščanja in nadomeščanja, (c) določena fonetična oblikovanost in stalna nepretrgana oblika, (č) izoliranost v besedilu (možnost premora na obeh koncih), (d) nosilec naglasa. Za vse navedene kriterije predvideva izjeme: za nas je zlasti pomembno dejstvo v zvezi s kriterijama (a) in (b), saj zajemata tudi pojem leksema kot stalne besedne zveze. J. Toporišič (1976: 90; 1992: 6) navaja v zvezi z besedo še določeno skladenjsko vlogo.

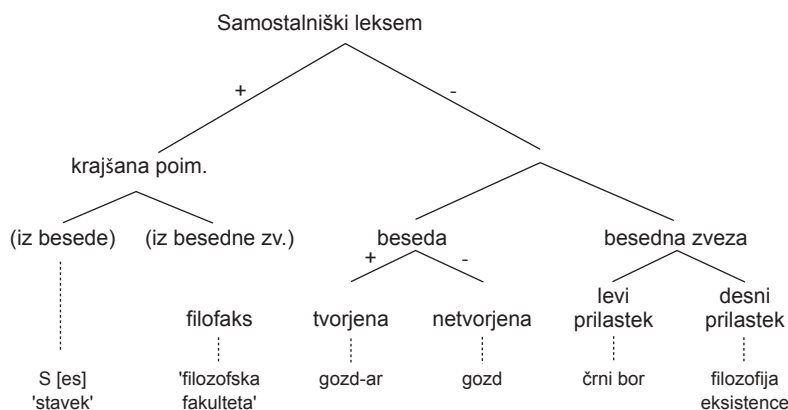
29 Pisna izrazna podoba poimenovalnih prvin je lahko vezana tudi na nečrkovna znamenja, npr. v matematiki oz. logiki, deloma v jezikoslovju; seveda se pojavlja vprašanje njihove leksikaliziranosti (slovarskosti); tu bi lahko govorili o posebnostih (jezikovnih) podsistemov znanstvenih/strokovnih jezikov.

Graf 3: *Sestavine leksike*

Glede na povedano je mogoče s stališča izrazne podobe samostalniški leksem členiti na krajšane lekseme,³¹ načeloma kratice na eni strani in na enobesedne ter večbesedne na drugi, besede še na netvorjene in tvorjene, nestavčne besedne zveze na takšne z levim ali desnim prilastkom; s pomenskega vidika so vse skupaj, kot bomo kasneje videli, lahko brez konotativnega pomena in kot terminološke pretežno enopomenske ali pa s konotativnim pomenom in kot take obvezno neterminološke.

Graf 4: *Samostalniški leksem³²*

Če izhajamo iz vrste denotata, ki ga je na ravni slovarskega pomena mogoče zajeti s pomenskimi sestavinami, se kot leksemi lahko pojavljajo le tiste besedne zveze,

30 Kratice so lahko govorne in pisne ali samo pisne; samo govorne izjemoma. Krajšave so samo pisne, zaznamovane s piko <.> na koncu. Tako lahko sklepamo po SP 2011.

31 Nujno je ločiti tudi samo pisne leksikalne kratice, npr. m 'meter', od (tudi) glasovnih; samo slednje sodijo med prave lekseme.

32 Graf upošteva samo stavčnočlenske lekseme.

ki so nestavčne in stalne; samo te zveze določa »besedna« funkcija, se pravi referenčnost z istim tipom denotata, kot je značilen za izrazno (eno)besedne lekseme; na ravni pomena se to kaže v prekrivanju pomenskosestavinske zgradbe besede in stalne besedne zveze (Vidovič Muha 1988; 1988a), gre torej za »globinske« besede. Posebnost tovrstnih besednih zvez je avtomatiziranost, kar pomeni, da so kot take sestavine slovarja – prav zato po govornem dejanju ne razpadejo. Avtomatiziranost kot razpoznavna lastnost večbesednih leksemov je v nasprotju z aktualiziranostjo kot razpoznavno lastnostjo neleksikaliziranih besednih zvez – slednje po govornem dejanju dosledno razpadejo, npr. *rdeči bor : (vedno nosi) rdeč pulover* (Mikuš 1960; 1972).³³

2.5 Zgradba leksema

Glede na povedano je leksem kot poimenovalna enota jezika po zgradbi lahko beseda ali stalna besedna zveza: »gradniki« besed so morfemi, stalnih besednih zvez pa besede.

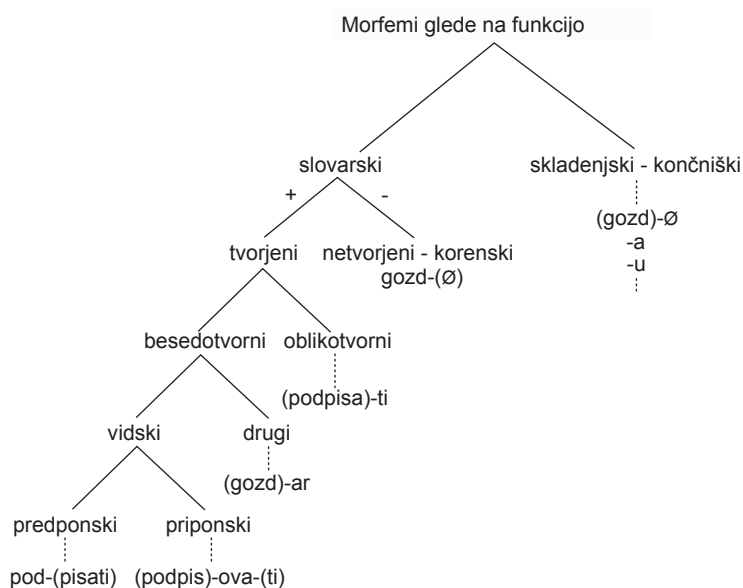
2.5.1 Morfemska zgradba besede

Morfemi svojo temeljno pomensko vlogo – najmanjše, se pravi nedeljive pomenske enote jezika – opravljajo lahko znotraj besede kot njene sestavine, gre za vezane morfeme, npr. obrazilne ali kočniške, lahko so pa tudi nevezani, izrazno prekrivni z besedo, npr. predlogi ali prosti glagolski morfemi, tip (*sesti*) *po* (Toporišič 1976: 284; Vidovič Muha 1993), in nekateri vezniki, členki. Glede na vrsto pomena jih je mogoče ločiti v dve skupini, in sicer na korenske in slovnične, oboji se pri tvorjenkah pojavljajo še kot obrazilne (afiksalne) pretvorbe (Vidovič Muha 1984a; 1988; 1991). Pri tvorjenkah je torej glede na netvorjenke nujno računati še na dodatni (besedotvorni) pomen, katerega nosilci so obrazila, se pravi pretvorjeni korenski in slovnični morfemi ali samo slovnični morfemi. Vsaj pri nemodifikacijskih obrazilih, ki imajo v podstavi (tudi) korenski morfem, je mogoče predvideti njihov pomen: gre za morfeme z najsplošnejšim (najekstenzivnejšim) pomenom, prek (pretvorjenega) zaimka ali glagolskega primitiva določenih samo s kategorialnimi pomenskimi sestavinami (KPS); na ravni tvorjenega samostalnika gre za zaimke v vlogi globinskega povedja, potencialnega globinskega stavčnopovednega pomena delovalnikov (aktantov), kjer ima temeljno mesto potencialni prvi delovalnik, in globinskega pomena okoliščin kraja in časa. (Prim. pogl. O pomenu pri tvorjenkah.) Glede na vlogo v jeziku je vse morfeme mogoče ločiti na slovarske

33 O govornem dejanju kot posebne vrste slovarskem denotatu prim. pogl. *Sporočanješko-pragmatični pomen*.

(leksikalne) – vplivajo na slovarski pomen besede (besedotvorni), in skladenjske, npr. končniške, ki usposablja besede za skladenjske vloge – priredje, podredje (v tem kontekstu tudi stavčnočlenske vloge).

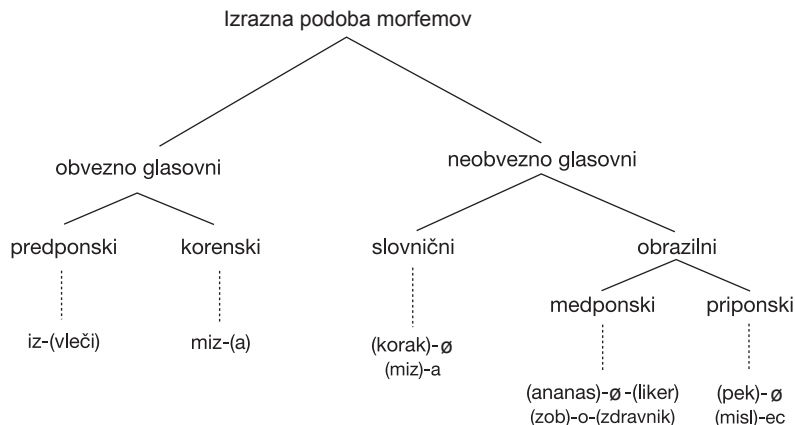
Graf 5: *Morfemi glede na funkcijo*

Izrazna podoba morfemov je lahko glasovna ali glasovna prazna,³⁴ ko morfološko funkcijo opravlja prazno mesto znotraj leksema v nasprotju z glasovno zasedenim mestom. Razvrstitev glasovno praznih morfemov je omejena: od slovničnih so lahko končniški, npr. *(korak)-Ø*, med obrazilnimi pa medponski, npr. *(ananas)-Ø-(liker)*, in priponski, npr. *(pek)-Ø*; glasovno prazni torej ne morejo biti korenski in predponski morfemi; z drugimi besedami: glasovno prazni so lahko skladenjski – končnice, medponskoobrazilni, ki so nastali iz slovničnega pomena – končnic ali predlogov in končnic, tip *golf-Ø-igrišče*, ali priponskoobrazilni, nastali iz pomensko najekstenzivnejših leksemov, zaimkov, tip *skok-Ø*. (Graf 6)

³⁴ Za glasovno prazni morfem se uporablja tudi izraz ničti morfem, npr. Mikuš (1960), Hansen idr. (1985: npr. 15), Toporišič (1992: 111), EJO (1993: 344), Lewandowski (1994, 2: 727).

Graf 6: Izrazna podoba morfemov

2.5.2 Zgradba in pomen večbesednega leksema – stalne besedne zveze³⁵

Stalne besedne zveze kot slovarske enote so lahko priredne ali podredne. Omejimo se na podredne samostalniške lekseme brez konotativnega pomena, se pravi na strokovne termine. Ti so, kot je znano (Felber, Budin 1989), v veliki večini res samostalniški, v slovenščini večinoma s pridevniškim prilastkom.³⁶ Zanima nas iz-
vornost, pomen in izrazna podoba takšnega prilastka.

Za strokovne besedne zveze s pridevniškim prilastkom velja, da ta pridevniška beseda ne more biti zaimenska, med pridevniškimi pomenskimi skupinami pa so izločeni tudi lastnostni, nepravi vrstni, količinski in tisti svojilni, ki imajo edninsko (svojilnorodilniško) pretvorbena možnost. Izhajamo torej iz dejstva, da zveze, v katerih je npr. samo samostalniško jedro strokovno, v celoti niso strokovne in kot take stalne – torej niso leksemi –, če je njihov prilastek pridevnik iz ene od navedenih (pridevniških) pomenskih skupin; na primer zveze kot *lepa rdeča gerbera*, *sosedove gerbere* ← *gerbere* (od) *soseda*, *zahtevna skladnja* ipd. niso terminološke, čeprav sta samostalnika *gerbera* in *skladnja* označena v SSKJ z *vrtnarsko* oziroma *jezikoslovno*. Velja pa obratno: če je ob neterminološkem samostalniku kateri izmed pridevnikov, ki lahko oblikuje s samostalnikom le stalno besedno zvezo – torej leksem, je ta lahko

³⁵ Besedilo je prirejen članek A. Vidovič Muha (1986).

³⁶ Trditev je oprta tudi na statistične podatke iz več seminarskih nalog študentov, vezanih na terminologijo zlasti s področja naravoslovja, tehničnih ved, jezikoslovja od štud. l. 1993/94 dalje. – Glagolske stalne besedne zveze najdemo zlasti znotraj vojaške in športne terminologije, kjer gre za poveljevalne ipd. vzorce.

terminološka, npr. vet. *belgijski konj*, obrt. *bruseljska čipka*. Kot sestavina samostalniških besednih zvez z vrednostjo leksema in potencialno terminološkostjo se lahko uveljavlja (pravi) vrstni pridevnik s tudi tistim svojilnim, ki ima v podstavi sicer svojilnorodilniško pretvorbo, vendar je s stališča števila tovrstni rodilnik nezaznamovan, izrazno največkrat prekriven z obliko za rodilnik množine, s stališča podkategorije spola pa označen s človeško ev. tudi živo minus, npr. rač. *programski jezik* ← jezik (od) programov/za programe, jezikosl. *besedotvorna skladnja* ← skladnja (od) besedotvorja/za besedotvorje ipd. Pojavlja se vprašanje, zakaj ne morejo tvoriti lastnostni pridevniki terminološke besedne zveze. Odgovoriti je mogoče z dejstvom, da ti pridevniki izražajo relativnost vrednotenja, ocene, lastnosti, kar je mogoče formalno najpreprosteje dokazati s sposobnostjo stopnjevanja, najsi bo obrazilnega ali opisnega, npr. *lep, globok – lepši, globlji, bolj/manj/nekoliko lep, globok* (Prim. Dodatek: *Merila pomenske delitve nezaimenske pridevniške besede*); stalne besedne zveze in znotraj teh tudi strokovna poimenovanja, natančnejše njihove pridevniške sestavine, pa lahko izražajo vrsto koga, česa, ki se da definirati kot absolutna, nespremenljiva – skupaj s samostalnikom gre za vrstne (generične) pojme.

Nadalje se je mogoče ustaviti ob vprašanju, katere pomenske skupine vrstnih pridevnikov so lahko terminološke oz. kdaj je besedna zveza z vrstnim pridevnikom terminološka.

Glede na izvor je vrstne pridevniške prilastke strokovnih besednih zvez mogoče ločiti na dve temeljni skupini, in sicer na prvotne ali nekonverzne in na take, ki so nastali iz vseh drugih pridevnikov: gre torej za konverzne vrstne, nastale iz lastnostnih, nepravih vrstnih, po izvoru iz prislovov, ali pravih svojilnih in količinskih.

Med konverzne vrstne pridevnike lahko preidejo, kot rečeno, npr. vse pomenske skupine zlasti netvorjenih lastnostnih, vendar še najpogostejše pridevniki barve in merni pridevniki, npr. kem. *beli fosfor*, metal. *beli žar*, teh. *lahki bencin*, *čisti bencin*, bot. *črni bor*, *rdeči bor*, vrtn. *rdeča leska*, stroj. *mrtva lega* idr., oz. drugače: pridevniki, ki izražajo najvišjo stopnjo relativnosti ocene, tip *lep – grd*, *dober – slab*, so v terminoloških zvezah izjemni. (Prim. pogl. o metonimičnih in metaforičnih terminoloških pomenih.) Za vse besedne zveze s konverznimi vrstnimi pridevniki velja, da so strokovne, glede na stopnjo pomenske zlitosti so predvsem skupi ali sklopi, zdi se, da nikoli sestave, kar je glede na definicijske lastnosti te stalne besedne zveze smiselno; nekaj primerov: les. *mehki*, *trdi les*, bot. *črni*, *rdeči bor*, žel. *razsuti tovor*, um. *tolčeni baker* ipd. Iz primerov v SSKJ je mogoče sklepati, da dobi lastnostnost

poimenovalno moč, se pravi, da poimenuje (pod)vrsto tega, kar poimenuje samostalniško jedro v primerih, ko je ta lastnost zelo obsežna, intenzivna ali nepričakovana, npr. *lahki beton*, *čisti bencin*, *beli žar*, skratka, ko je v izraziti predstavi povezavi navadno z osnovnim ali pa s katerim drugim, vendar izrazitim pomenom.

Med lastnostnimi pridevniki so s stališča terminoloških besednih zvez zanimivi podobnostni. Kot vemo, so ti vedno tvorjeni in razen pri obrazilu $-(e)n$: $-ni$ lahko homonimni z vrstnimi, tip je *zelo kmečki*, *kmečka nevesta* : *kmečko delo* ipd. Tako kot drugi lastnostni tudi ti po konverzni poti postanejo kot sestavina terminološke besedne zveze vrstni – njihovo samostalniško jedro je mogoče po kaki definicijski lastnosti povezati s pomenom njihovega podstavnega samostalnika, npr. *svileni papir* – *zelo tanek papir*; ločiti moramo torej med zvezami kot npr. *papir je čisto svilen* – po kaki lastnosti podoben svili, *od svileni papir*, kjer je ta podobnostna lastnost izpostavljena v smislu vrste; konverzni, iz podobnostnega nastali vrstni pridevnik izgubi seveda tudi vse formalne lastnosti izvirnega lastnostnega pridevnika (stopnjevanje, določnost idr.). Tako še npr. *svilena ruta* 'ki daje blagu lesk, kot ga ima svila', tisk. *biblijski papir* 'tanek, trd papir'; tekst. *biserna preja* 'svetleč se sukanec iz dveh različno debelih niti'.

Med nekonverznimi vrstnimi pridevniki je zveza s takim pridevnikom strokovna čisto gotovo v primerih, ko je pridevnik tvorjen iz samostalnika, ki je strokovni termin. Nekaj primerov: *samostalniški* – *samostalnik*, *glagolski* – *glagol*, *fosforni* – *fosfor*: *fosforna moka*, *fosforno gnojilo*, *fosforni sestav* ipd. – dokler seveda tak pridevnik ev. ne preide iz vrstnega med lastnostne, ki izražajo največkrat, kot smo videli, podobnost, npr. *fosforne oči* – *kot iz fosforja* ipd. Za vse druge primere terminoloških zvez pa je mogoče reči, da so vrstni pridevniki sicer ohranili pomensko zvezo npr. s podstavnim samostalnikom, vendar je ta zveza pretvorbeno enosmerna, brez variantnih pretvorbenih interpretacij, npr. *barvna slepota* ← za barve; *barvni film*, *barvna televizija*, *fotografija* ← v barvah /^{*}za barve/^{*}za delanje barv; *bedrni živec* ← v bedru /^{*}za bedro; *cinkovo belilo* ← iz cinka/^{*}za cink /^{*}v cinku; *cinkova plošča* ← s cinkom (na kateri je cink); *blatna kopel* ← iz blata /^{*}z blatom ← v kateri je blato; *svileni žamet* ← s svilo ← v katerem je svila/iz svile; *dokazno breme* ← za dokaz. Besedna zveza s primarno vrstnim pridevnikom je redkeje tudi zraslek, se pravi glede na pomen svojih besed neprepoznavna, npr. etn. *hišni blagoslov* 'podoba z nabožnim besedilom'; bot. *božji les* 'zimzelene grm s krpato nazobdanimi listi'; zool. *portugalska ladja* 'morski ožigalkar'.

Zaenkrat lahko rečemo, da se iz pomenskih skupin vrstnih pridevnikov v strokovni besedni zvezi pojavljajo snovni z močjo izražanja vrste (generični pojmi), npr.

asfaltni premaz ← premaz iz asfalta/z asfaltom, *lipov čaj* ← čaj iz lipe (lipovega cvetja), namenski, npr. *filmska kamera* ← kamera za film, *nogometno igrišče* ← igrišče za nogomet, *čajna žlička* ← žlička za čaj, *glasbena šola* ← šola za glasbo, sredstveni, npr. *magnetni zapis* ← zapis z magnetom, *mikroskopski pregled* ← pregled z mikroskopom, izvornostni krajevni, npr. *idrijska čipka* ← čipka iz Idrije, *švicarska ura* ← ura iz Švice, *baročna plastika* ← plastika iz baroka ipd. (Prim. pogl. o pomenih pridevnikov v Dodatku.) Stalnost in s tem tudi potencialna terminološkost je lastna vsem pomenskim skupinam tako ali drugače tvorjenih vrstnih pridevnikov.

Strokovnih besednih zvez z desnim samostalniškim prilastkom je, kot kaže, v jeziku neprimerno manj kot z levim. Po zgradbi je tak prilastek lahko razvit ali nerazvit. Načeloma velja pravilo, da se desni prilastek v večini primerov lahko popridevi in preide na levo zlasti ob neglagolniškem samostalniškem jedru. Ker imajo strokovne besedne zveze svojo, iz pomena besed, ki jo sestavljajo, nepredvidljivo ali samo deloma predvidljivo razlago, tudi levi popridevljeni prilastek ostaja pomensko nedvoumen, npr. *filozofija* – *eksistenčna filozofija*; *delci prasnovi* – *prasnovni delci*; *destilacija lesa* – *lesna destilacija*. Res pa je, da bi popridevljanje včasih pomenilo nepotrebno in zavajajočo homonimijo z nestrokovnimi zvezami, npr. *filoz. volja do moči* : *močna volja* ali *načelo protislovja* : *protislovno načelo* ipd. Seveda gre pri glagolniškem jedru v veliko primerih za leksikalizacijo podstavne glagolske zveze, npr. ekon. *beg z dežele* – *bežati z dežele*; biol. *delitev bičkarjev* – *bičkarji se delijo*; biol. *boj za obstanek* – *bojevati se za obstanek*; šport. *jadranje na ledu* – *jadrati na ledu* ipd.

3 Pomeni leksemov

V zvezi z leksemi kot slovarskimi enotami lahko govorimo o obveznih in obvezno izbirnih pomenih: med obvezne sodita denotativni slovarski pomen, med obvezno izbirne konotativni in pragmatični. (Graf 7)

Denotativni slovarski pomen ima prav vsak leksem. Glede na vrsto denotata ločimo tistega, katerega pomen je mogoče opredeliti strukturalno, se pravi s pomenskimi sestavinami (semi) – gre za stavčnoočlenske lekseme; denotat so različne skupine, vrste, razredi poimenovanega, tip *drevo*, *hoditi*, *doma*, *zgoraj*, *dober*, *strojni*, *dobro*, *strojno*.

Skupina leksemov, ki ne prenese tovrstne pomenske opredelitve, ima denotat vezan na (uslovarjeno) govorno dejanje (med drugim sodijo sem tudi medmeti, deloma členki); gre za sporočanjški (komunikacijski) denotat, večkrat lahko realiziran le v (uslovarjenih) pragmatičnih okoliščinah. Sem lahko sodijo tudi prvine govornega dejanja, izražene s skupino krajevnih in časovnih prislovov. – Denotat je lahko tudi hierarhično razmerje v jeziku – prirednost ali podrednost, izraženo z vezniško ali predložno besedo (Vidovič Muha 2003).

Glede na izvornost pomenskih sestavin – semov, ki definirajo slovarski pomen, ločimo t. i. slovarsko-slovnični pomen, določen s kategorialnimi pomenskimi sestavinami, zato kategoralni, in samo slovarski, se pravi sintagmatsko-paradigmat-ski, določen z dvema sklopoma hierarhično urejenih pomenskih sestavin – uvršče-valnih (UPS) in razločevalnih (RPS).

Strukturalno določljiv pomen temelji torej na dveh tipih po izvoru različnih sklopov pomenskih sestavin: kategorialne pomenske sestavine (KPS) povezujejo slovarsko-slovnično problematiko v nedeljivo celoto jezika. Znotraj slovnice definirajo posamezne stavčne člene in prek njih opredeljujejo različnost besednih vrst, znotraj slovarja pa so se kategorialne pomenske sestavine pri posameznih stavčnoočlenskih leksemih izkazale kot pomensko razločevalne.

Obvezno izbirni slovarski pomen je konotativni, ki se lahko pojavlja le ob denotativnem, tip slabšalno, npr. *baraba* 'človek /.../'.³⁷

Poleg denotativnega slovarskega pomena, katerega različnost je pogojena načeloma z različnostjo denotata, in seveda konotativnega pomena, ki temelji na možnosti vrednotenja denotata s stališča tvorca besedila, je pri tvorjenkah, tvorjeni besedi

³⁷ Zadržek izhaja iz možnosti, da ima določen leksem vendarle samo konotativni pomen, npr. kletvice, kjer gre za izražanje samo intenzivnega (negativnega) čustvenega razmerja do določenega denotata, kar je seveda lahko tudi konkretno govorno dejanje; v tem primeru bi bilo mogoče govoriti tudi o prehodu oz. prevrednotenju konotata v denotat in v tem mislu za čustveno (negativno) modifikacijo jedrnega denotata.

mogoče govoriti še o besedotvornem pomenu, se pravi o pomenu tvorjenih oz. obrazilnih morfemov. Kot je znano, so ti morfeni vedno pretvorba katere od treh sestavin podredne nestavčne besedne zveze – skladenjske podstave, jedra, odvisnega dela, slovničnega pomena; iz nje po (besedo)tvorno-tvorbenem postopku nastaja nova beseda, najmanj z enim morfemom – odvisno od stopnje tvorjenosti – bolj obremenjena kot netvorjena (Vidovič Muha 1988, 2011: 82–103).

Znotraj besedotvornega pomena je za nas posebej zanimiv propozicijski besedotvorni pomen, saj ga je mogoče pretvorbno povezovati s pomensko podstavo – propozicijo povedi. Tovrstna pretvorba omogoča po eni strani objektivizirati vrste in število besedotvornih pomenov, po drugi pa seveda utemljuje tudi pomenskostrukturno ogrodje stavčne povedi. Izhajajoč prav iz sestavin pomenske podstave (stavčne) povedi, je mogoče ločiti naslednje besedotvorne pomene: Pov ← De, L, S; $[D_1]_{z+} \leftarrow Vd/Nl/Np$; $[D_1]_{z-} \leftarrow Pd/Pl/Pp$; $D_4 \leftarrow Rd$; $D_6 \leftarrow Sd$; Ok ← Md/Mk/č; Oč ← Čd/Čk/č.

Legenda:

Pov – povedje

De – dejanje

L – lastnost

S – stanje

$[D_{1/4/6}]$ – potencialni prvi, četri, šesti delovalnik (aktant)

Vd – vršilec dejanja

Nl – nosilec lastnosti

Np – nosilec povezave

Pd – predmet za dejanje

Pl – predmet kot nosilec, lastnosti

Pp – predmet kot nosilec povezave

Rd – rezultat dejanja

Sd – sredstvo dejanja

Ok – okoliščine kraja

Md – mesto dejanja

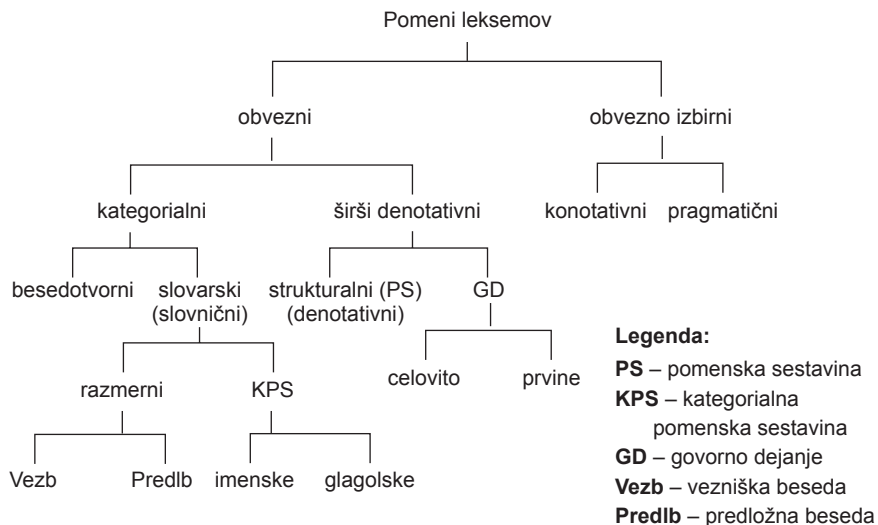
Mk/č – mesto koga/česa

Oč – okoliščina časa

Čd – čas dejanja

Čk/č – čas koga/česaa

Graf 7: *Pomeni leksemov*

3.1 Kategorialni pomen ali pomen kot skladijska funkcija

3.1.1 Kategorialne pomenske sestavine

S pojmom kategorialna pomenska sestavina razumemo kategorialno slovarsko (jezikovnosistemsko) lastnost leksema, kot tako relevantno tudi v besedilu. Smo na stališču, da prepoznavnost kategorialnih pomenskih sestavin neposredno ali posredno izhaja iz skladijske vloge – v ožjem smislu stavčnočlenske vloge besede; lahko rečemo, da so z njo v dialektičnem razmerju: prepoznavnost določene skladijske vloge je pogojena z določenimi kategorialnimi lastnostmi in obratno – o kategorialnih lastnostih brez določene skladijske vloge ne moremo govoriti. Takšna skladijskofunkcijska opredelitev tega pojma vsaj do neke mere relativizira besedne vrste oz. jih razume le kot metajezikovno sistemizacijo določene jezikovne realnosti.³⁸

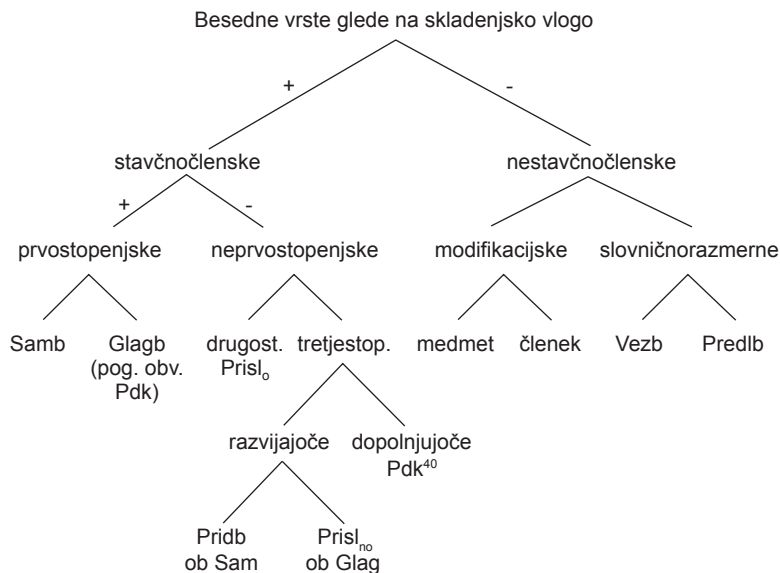
V tem smislu je mogoče opredeliti besedne vrste kot množice besed, ki (glede na svojo skladijsko vlogo) v celoti ali v svojem jedrnem delu izkazujejo enake kategorialne lastnosti. Stalnost skladijskih funkcij je pogoj za stalnost kategorialnih lastnosti in s tem tudi odprto stalnost (dinamičnost) besednih vrst; ta določa tudi prvotnost oz. drugotnost besednih vrst: določena množica besed je prek svojih kategorialnih lastnosti potencialna nosilka določene skladijske vloge; sprememba kategorialnih lastnosti, npr. izguba sposobnosti izražanja spola in pridobitev sposobnosti izražanja časovno omejenih lastnosti (prek glagola v povedku), tip *Alenka je (bila) (dober) človek*, povzroči prehod ene besedne vrste v drugo, v konkretnem primeru samostalnika v pomenski del glagola – povedkovnik. Z vidika skladijskih vlog je mogoča dvočlenska delitev besednih vrst.

Kot je razvidno iz grafa 8, je vse besedne vrste mogoče ločiti na stavčnočlenske in nestavčnočlenske; nestavčnočlenski sta dve podmnožici: slovničnopomenska s predložno in vezniško besedo in modifikacijska s členkom in medmetom. Členek je vsaj v delu svojega obsega modificiran izraz globinskega stavčnega dela povedi, kar se površinsko kaže v njegovi vlogi modifikatorja stavka oz. katerega izmed stavčnih členov, npr. *Tudi oče me razume* ali *Oče me tudi razume* ipd. 'Oče me razume – (Vsi) drugi me razumejo' (Toporišič 1976: 384; Grochowski 1997: 12–13, 22–33; MČ 2: 229); medmet je modificiran izraz stavčne povedi, tip *Au!* '(Zelo) me je zabolelo' (Toporišič 1976: 386; GWJP 1984: 30–31; Grochowski 1997: 12–16; MČ 2: 229, 238). Oba, členek in medmet,

38 Besedne vrste kot »okamenile funkcije stavčnih členov« je pod vplivom ženevskih strukturalistov, zlasti Ch. Ballyja, med slovenskimi jezikoslovci razumel R. F. Mikuš (1960; 1972). Skladijskofunkcijski vidik členitve besednih vrst je upoštevan, vendar neizpeljan v delih J. Toporišiča (npr. 1974/5; 1976: 192–193).

povezuje torej denotat, vezan na stavek, se pravi govorno dejanje. (Prim. pogl. Sporočanje-pregmatični pomen.)

Graf 8:³⁹ *Besedne vrste glede na skladenjsko vlogo*

Legenda:

Samb – samostalniška beseda

Glagb – glagolska beseda

Prisl_o – prislov zunanjih okoliščin

Prisl_no – prislov notranjih okoliščin

Pdk – povedkovnik

Vezb – vezniška beseda

Predlb – predložna beseda

Stavčnočlenske besedne vrste so glede na vlogo v stavku (a) samostojne – gre za samostalniško besedo, glagol in okoliščinske (krajevne, časovne) prislovne besede, se pravi osebek, povedek, predmet,⁴¹ prislovno določilo, (b) dopolnjevalne – povedkovnik kot pomenski, pomensko dopolnjevalni del povedka, in (c) razvijajoče – pridevniška in prislovna beseda, če ne izraža zunanjih okoliščin (lastnostna, vrstna, stopenjska ev. količinska) kot neke vrste modifikatorja samostalniškega oz. glagolskega pomena, se pravi samostalniški prilastek pa tudi glagolski »prilastek«.

³⁹ Graf o stavčnočlenski delitvi besednih vrst je prirejen po prvi objavi Vidovič Muha (1984).

⁴⁰ Glagolska skladenjska vloga – povedek – je pogojena z vezjo (biti) oz. nepolnopomenskim glagolom. V tem smislu povedkovniška stavčnočlenska vloga res ni samostojna ampak dopolnjujoča; s stališča definicije besednih vrst z vlogo v stavku je povedkovnik sestavina t. i. zloženega glagola, ki opravlja vlogo zloženega povedka.

⁴¹ Samostalniška beseda opravlja tudi vlogo predmeta, vendar ta ne more biti definicijska, saj jo pogojuje prehodnost (desna vezljivost) glagola v povedku.

V naslednjem koraku bi nam lahko le besedilnofunkcijski vidik izločil iz stavč-nočlenskih besednih vrst podmnožice, katerih pomen je s slovarskega vidika naj-ekstenzivnejši, določen načeloma samo s kategorialnimi pomenskimi sestavinami. Gre za zaimke – samostalniške, pridevniške,⁴² prislovne – ev. še glagolske primitive (proverbe), nedvomno *delati*, *biti*, *imeti*,⁴³ ki znotraj besedila lahko opravljajo t. i. koreferenčno vlogo; (besedilni) denotat, referent, zaimkov je v tem primeru posredni, vezan na nezaimenske ustrezničke – samostalnike, pridevnike, prislove, ev. glagole (Korošec 1998: npr. 56).

Prek potencialne stalnosti skladenjskih funkcij postajajo kategorialne (slovarske) lastnosti pomenske sestavine besednih vrst. V tem smislu se nam obravnavana problematika postavlja v samo središče slovarskega pomena: kategorialne slovnične lastnosti so hkrati tudi kategorialne pomenske sestavine skladenjskofunkcijsko določene (pod)množice besed – besednih vrst.

Samostalniček oz. samostalniška beseda kot jedro imenske zveze je v svojih definicijskih skladenjskih vlogah – osebek in ev. predmet –, določen s kategorijo spola, zato se v Slovarju upravičeno pojavlja kot besednovrstni označevalec.⁴⁴

Samo za primer naštejmo pri samostalniški besedi slovarske kategorialne pomenske sestavine: kot temeljni določevalec te besedne vrste, neke vrste prakategorija je spol, dalje živost, človeškost, oseba, števnost, sklanjatev, pojmovnost/konkretnost; med skladenjske, torej šele besedilno razvidne kategorialne lastnosti sodita še sklon in število. – Med glagolske kategorialne pomenske sestavine sodita morfološko izražen vid kot (absolutni) slovarski čas in morfološko neizražena vezljivost, natančneje intenca (usmerjenost) glagolskega dejanja. Pri slovanskem glagolu je vid t. i. prakategorija, tista torej, ki je pogoj za uresničitev vezljivosti.⁴⁵ Skladenjske kategorialne lastnosti glagola so (besedilni) čas, naklon in način. – Pridevniško

42 Pri samostalniških in pridevniških zaimkih je nujno imeti v zavesti izjemnost osebnih in iz njih izpeljanih osebnosvojilnih zaimkov za prvo in drugo osebo kot tvorcev govornega dejanja, ko gre za neposredno referenco z (osebnim) lastnim imenom, se pravi s posameznim (ne pa nujno enim).

43 Tu se seveda takoj pojavlja vprašanje, kaj je z imeti; kot vemo (prim. razpravo v Dodatku Pomenski preplet glagolov *imeti* in *biti*), je *imeti* mogoče razlagati prostorsko kot *biti pri* (ev. *biti v*, *biti na*) + kako 'kot lastnina'.

44 V SSKJ je kategorija spola v vlogi besednovrstnega označevalca vezana samo na označevanje samostalnika; samostalniška zaimka kdo in kaj sta brez tovrstne oznake. Ob moškem spolu kdo in srednjem spolu kaj (Toporišič 1976: 239) jima je za obe obliki nujno priznati še (posredno) izražanje nezaznamovanosti s stališča spola: za človeško+ je to kdo, tip *Kdo te je obiskal?* (npr.) *Soseda*, uporabljano ne glede na spol, in za človeško– kaj, tip *Kaj je (bilo) na tej mizi?* (npr.) *Svetilka*.

45 Povedkova funkcija glagola nasploh je, kot rečeno, slovarsko opredeljena tudi s sicer morfološko neizraženo vezljivostjo, saj ta kategorija realizira celotno desno skladenjsko aktantsko strukturo; slovanski glagol je pač v tem smislu izjemen, vendar je vplivnost obeh enakovredna.

besedo kot razvijajoči stavčni člen kategorialno v celoti določa ujemalnost, samo lastnostno skupino pridevnikov pa sposobnost izražanja stopnje (Vidovič Muha 2006, prim. tudi poglavji o eksogenih leksemih in tam navedeno literaturo), tako tudi lastnostno prislovno besedo notranjih okoliščin. Prislovno besedo zunanjih okoliščin določa umeščanje glagolskega dejanja v prostor in čas. – Povedkovnik kot dopolnjujoči stavčni člen – povedkovo določilo – se ne glede na svoj izvor vedno lahko stopnjuje, tip *zelo všeč*, *zelo jezen*, *zelo oblačno*, seveda tudi *zelo človek*. Sploh je izvorni samostalni v povedkovodoločilni vlogi zelo zanimiv: ne samo, da se lahko stolnjuje, izgubi tudi obvestilnost samostalniške kategorije spola, sklanjatve, posledično sklona – gre za imenovalniško obliko, ni nasprotja med pojmovno/konkretno – vedno samo pojmovno idr.

Na kratko se bomo ustavili ob kategorialnih pomenskih sestavinah samostalniške besede: definicijsko mesto za ohranitev vseh tovrstnih pomenskih sestavin je osebkovo, z določenimi zadržki še vsa vezavna (delovalniška) mesta; ko se samostalni pojavi kot povedkovnik v vlogi povedkovega določila, lahko izgubi te svoje pomenske sestavine (Kozlevčar 1968; 1969/70): spol, števnost idr. postanejo nerelevantni; prvotni samostalni skupaj z vezjo privzame glagolske lastnosti, kar se formalno kaže npr. z možnostjo stopnjevanja – druženje s prislovi stopnje: *Težko ga poslušam, je zelo učitelj*; *Sosed je resnično človek*; *Je že skoraj moški*. Pomen samostalnikov v povedkovem določilu se v obravnavanih zgledih omeji samo na lastnost, dejavnost – človek 'bitje' kot vršilec, nosilec te lastnosti oz. dejavnosti je v tej vlogi brisan, izražen pač s pomenom osebkva; pomembno je torej tudi dejstvo, da samostalni v povedkovem določilu, povedkovnik torej, izgubi možnost izražanja nasprotja pojmovno/konkretno, saj je lahko samo pojmovni. Zato je seveda logično, da povedkovodoločilni izvorni samostalniki ne morejo vplivati na vezni glagol v smislu svojih imenskih (slovarskih) kategorij, npr. *Sosed je (bil) copata, lisica*. Kot bomo videli kasneje, poteka leksikalizacija npr. metaforičnih, po definiciji torej drugotnih pomenov lahko tudi prek stavka, z drugimi besedami, prek povedkovnikov oz. povedkovodoločilne vloge, npr. *Sosed je lisica* 'premeten kot lisica'.⁴⁶

V tem smislu se lahko spodbija tudi stopnja žaljivosti v zvezah kot (*Kdo je osel, medved* ipd.: dejansko gre seveda za t. i. oslovskost, medvedjost /.../, ki pa je s stališča *osla, medveda* /.../, se pravi živali, samo pričakovana; absolutnost oz. veljavnost lastnosti, ki se tem živalim pripisujejo z antropocentričnega vidika, pa je zelo relativno vprašanje.

46 Pri geslu *lisica* se 3. pomen sicer glasi ekspr. 'zvit, prebrisan človek, zlasti ženska', vendar zgled *ne zaupam ji, to je lisica*, opozarja na vezanost pomena na glagolsko mesto v stavku; leksikalizacija drugotnega (metaforičnega) pomena besede *lisica* torej še ni dokončna.

Med kategorialne pomenske sestavine sodi tudi števnost: kot je znano iz slovnice, je brez oznake števnosti (neštevna) snovnost – snovni samostalniki, npr. *vino*, *moka*, pojmovnost – pojmovni samostalniki, npr. *mladost*, *veselje*, in kot kategorialna modifikacijska pomenska sestavina skupno, npr. *vejevje*, *srnjad* – obrazilna (besedotvorna) modifikacija jedra tip *veliko* (*srn*) – (*srn*)-*jad*. Pridobitev števnosti pomeni lahko spremembo pomena: npr. neštevni samostalnik s pomenom lastnosti s pridobitvijo števnosti preide v samostalnik s pomenom nosilca lastnosti, npr. *občudovati naravne lepote* ipd. – Oseba kot kategorialna lastnost samostalniške besede je neposredno vezana le na 1. in 2. osebo – tvorni prvini govornega dejanja, vedno človek kot udeleženec govornega dejanja z osebnim lastnim imenom; 3. oseba je vse, kar ni 1. in 2. oseba, skratka vse, kar sodi med občna in lastna imena – pri slednjih seveda le, če ne gre za 1. ali 2. osebo. V tem smislu je 3. oseba pomensko najsplošnejša (ekstenzivna), na ravni kategorialnih pomenskih sestavin jo določa spol, ev. podspol.⁴⁷ – Kot slovnična lastnost, kot od (slovničnega) spola odvisno oblikovno vedenje besede v besedni zvezi, njenega pregibanja torej, se je izkazala sklanjatev.⁴⁸

Posebnost glagola glede kategorialnih pomenskih sestavin je, kot rečeno, v tem, da je intenčnost glagolskega dejanja⁴⁹ kot njegova kategorialna pomenska sestavina znotraj morfemske strukture glagola ni izražena za razliko od vida, ki je lahko izražen predponsko (dovršnost) ali glagolskopriponsko (nedovršnost). – Vid kot slovarskokategorialna lastnost glagola zajema celotno glagolsko množico (Merše 1995: 28–29), zato se v slovarjih (tudi SSKJ) upravičeno pojavlja kot besednovrstna opredelitev. S formalnima nosilcema tega podatka – glagolsko pripono in predpono je podlaga za določanje vrst glagolskega dejanja.

Zaradi formalne neizraženosti se velja ustaviti ob intenčnosti glagolskega dejanja. Gre za v slovarju uskladiščeno besedilno potencialnost glagola kot organizatorja stavčnostrukturno (stavek) izraženega pomena (poved). Vemo, da je tovrstna zmožnost glagola na ravni leve vezljivosti lahko samo formalna, pomensko pa prazna, tip *deževati* – *Dežuje-ø*, da je to polje lahko samo enomestno, tip *Sosed spi*,

47 Zanimivo je, da SSKJ III (390) v celotni redakciji zaimka on izkazuje samo zglede, ki se nanašajo na človeka – kot da pozaimenjenje drugega ni mogoče.

48 Smiselna delitev sklanjatvenih vzorcev po spolu (Toporišič 1976: 213–236) posredno navezuje tudi to kategorialno slovarko lastnost na spol.

49 Pojem intenčnosti v zvezi z glagolskim dejanjem je razvidno določen in uporabljan v češkem jezikoslovju (Daneš 1985; MČ, 2, 1986: 132–134; MČ, 3, 1987: 29); zelo posplošeno rečeno, gre za smiselno ločevanje med slovarko- in skladenjskopomensko ter skladenjskostrukturno lastnostjo glagola: intenčnost glagola izraža njegovo potencialno vezljivostno (valenčno) sposobnost, realizirano v potencialno najmanjšem besedilu – stavčni povedi.

lahko pa dvo- ali večmestno, tip *Kupiti komu kaj*. Sposobnost glagola, da spreminja svoje stavčnovozljivostno vedenje lahko vpliva nazaj na njegovo pomensko sestavinsko zgradbo in s tem seveda na nastanek večpomenskosti.

Vzemimo za primer glagole čutnega zaznavanja, za katere lahko rečemo, da so v izhodiščnem pomenu samo levovezljivi, izražajo sposobnost oz. lastnost človeka za določeno dejavnosti – biti sposoben, v isti vezljivostni shemi še uresničevanje te sposobnosti; gre za zveze kot *Otrok že sliši* 'Je sposoben/ima sposobnost slišati – s sluhom zaznati zvok'; *otrok že govori, hodi*, kot posledica te sposobnosti še npr. *Ves dan samo govori, hodi*; *Po operaciji spet vidi*; *Gleda, pa ne more videti*. V širšo skupino tovrstnih glagolov lahko uvrstimo še pridobitev znanja, torej znati (naučiti se česa in potem znati); v tem primeru je 'biti sposoben' posledično stanje, pridobljena sposobnost, npr. *Otrok že plava, piše, bere*, kot posledica te sposobnosti npr. *Ves dan samo bere, piše*. Pridružitev delovalnika na desni, na površinski ravni v obliki vezave ali vezavne družljivosti, vpliva na konkretizacijo te sposobnosti oz. znanja, na uporabo te sposobnosti v zvezi s kom/čim, npr. *Gledam in gledam, pa nič ne vidim*; *Dobro te vidim*; *Kar naprej nekaj govori*; *Piše pismo*; *Dobro knjigo berem*. Z oslabljenim pomenom glagola tudi *Govori angleško in nemško* 'zna (govoriti) angleško /.../'; *Redno hodi v planine* – planinari; ipd. (Prim. pogl. Denotativni pomen.)

Nekaj primerov iz SSKJ, ko zaradi spremenjenih intencnih lastnosti glagola prihaja do sprememb pomenskih sestavin in s tem do novega pomena; na tovrstne spremembe opozarjata npr. oznaki

a) *brezosebno*⁵⁰ (oznako ima vedno prvi zgled v paru):

pog. *basati* – npr. *ob koncu meseca ga baše* (4)⁵¹ 'biti v stiski, zlasti glede na denar, čas': *basati pipo* (1) 's silo polniti, tlačiti'; *bleščati se* – npr. */.../ bleščalo se mu je* 'zaradi močne svetlobe biti oviran pri gledanju': */.../ rosa se blešči* (1) 'odbijati iskrečo se svetlobo'; *cukati* – *cuka me v rami* (2) 'imeti sunkovite bolečine / rama me (sunkovito) boli': *cuka ga za lase* (1) 'sunkoma potegovati'; *daniti se* – *dani se* (1) 'prehajati iz noči v dan': *začelo se mi je daniti* (2) 'prihajati do spoznanja česa'; *grmeti* – *vso noč je /.../ grmelo* (1) 'dajati zelo slišne glasove ob bliskanju': *kolesa so silovito grmela* (2) dajati grmenju podobne glasove' idr.

b) *prehodno* (oznako ima prvi zgled v paru):

demonstrirati – *demonstrirati delovanje naprave* (2) 'nazorno prikazovati /.../': *množice so demonstrirale* /.../ (1) '/.../' izražati razpoloženje, navadno

50 Ne spuščamo se v strokovno ustreznost rabe oznake brezosebno – tudi ne v razmerje do t. i. splošnega vršilca dejanja –, niti prehodno znotraj SSKJ.

51 V oklepaju je ustrezní pomen.

v znak protesta'; *greti* – *greti večerjo* (2) 'delati kaj toplo, segrevati' : *peč dobro greje* (1) 'oddajati, dajati toploto' idr.; še nekaj primerov glagola s prostim glagolskim morfemom – v SSKJ brez posebnega pojasnila: *begati* – *to ljudi moti in bega* (3) 'spravljati v zmedenost /.../ : *žival bega po kletki* (1) 'nemirno hoditi'; *brizgniti* – *brizgniti vodo v zrak* (3) 'v močnem curku izpustiti kaj tekočega' : *kri brizgne iz žile* (1) 'izteči, izliti v močnem curku'.

Stopnja oz. sposobnost stopnjevanja zaznamuje samo jedro pridevnika – pomensko skupino lastnostnih pridevnikov – ti prehajajo tudi v povedkovnik, in ev. prislov lastnosti, zato ne more služiti kot slovarska besednovrstna opredelitev pridevniške oz. prislovne besede v celoti; na ravni pomenskih sestavin se znotraj lastnostnih pridevnikov in prislovov pojavlja kot njena modifikacijska pomenska sestavina.

V primerih, ko lastnostni pridevnik kot eksogeni leksem izgubi sposobnost stopnjevanja, gre za (konverzni) prehod med vrstne pridevnike – s samostalniškim jedrom tvori stalno besedno zvezo – leksem, tip *črna vdova* 'pajek /.../'. Velja opozoriti tudi na primere, ko lastnostni pridevnik sam pridobiva pomen stopnje – njegov denotat je enak ali zelo blizu denotatu prislova stopnje. Tak pridevnik formalno sicer ohranja svoje pridevniške lastnosti, pomensko pa je vezan samo na izražanje, poudarjanje najvišje razsežnosti lastnosti, ki jo poimenuje samostalniško jedro; kot tak je pomensko splošni (ekstenzivni) in nesposoben polnopomenske vloge v povedkovem določilu – prehod med povedkovniki ni mogoč. Gre za primere kot *čista laž*, *golo dejstvo*, *pravi konstrukt* ipd.; nikakor torej ne gre **Laž je čista* itd. Ti pridevniki so zelo blizu prislovom stopnje, ki se seveda lahko pojavljajo le kot razvijajoči členi najsi bo glagola ali pridevnika; samostojne prislovne stavčnočlenske vloge ne zmorejo: *zelo grda laž* – **Grda laž je zelo*.

S slovarskokategorialnega vidika bi bilo pri prislovni besedi treba ločiti skupino, ki se pojavlja v vlogi modifikatorja glagolskega dejanja – izraža notranjo lastnost glagolskega dejanja – od vseh drugih. Modifikacijski prislovi so glede na razvrstitev dvojni, in sicer s samo obglagolsko možnostjo, npr. *dobro*, *lepo pisati* in iz tega tudi *dobro*, *lepo (za)pisan*, ali z možnostjo razvrščanja ob vse besedne vrste, ki lahko izražajo oz. poimenujejo različno razsežnost, intenzivnost česa, npr. dejanja pri glagolu kot *močno/zelo (jokati)*, intenzivnosti stopnje dejanja pri prislovu, npr. *zelo/čisto malo jokati*, stopnje lastnosti pri pridevniku, npr. *zelo dober* (*človek*, *učitelj*, *sodnik* idr.), stopnje lastnosti, stanja, povezav oz. razmerij ipd. pri povedkovniku, npr. *zelo/precej vseh*, (*biti*) *zelo/precej človek*, *učitelj*, (*biti*) *zelo/precej mrz* ipd.

Samo modifikatorske prislove lahko štejemo za pravi razvijajoči člen glagola. V tej vlogi se pojavljajo vsi tisti, ki so nastali iz lastnostnih pridevnikov kot *lepo pisati* in seveda vsi prislovi stopnje, ki razvijajo poleg glagola še druge besedne vrste; kot razvijajoči členi pridevnika ali (drugega modifikacijskega) prislova so lahko pretvorljivi tudi v (modifikacijsko) obrazilo pridevnika oz. prislova kot *bolj lep – lep–ši, bolj lepo – lep–še*.

Omejevalnost pri modifikacijski tvorbi prislovov izvira iz možnosti izpeljave modificirane oblike iz ustrezno modificiranega podstavnega pridevnika, torej *lep–ši – lepš–e*, kar je z besedotvornega vidika smiselno; možnost razvrščanja prislovov stopnje ob druge (modifikacijske) prislove kot *zelo lepo* dopušča možnost obprislownega (normativno manj priporočljivega) razvrščanja tudi tistih prislovov, ki so pretvorljivi v (modifikacijsko) obrazilo, torej *bolj lepo – lep–še* (enako kot pri pridevniku tip *bolj lep*). – Poseben tip prislovov predstavljajo deležja *–ajé, –é*, npr. *–(ajo)č*, kjer gre v bistvu za stavek v stavku; v SS 1976 (339) je beseda o hkratnosti dveh dejanj. Glagolsko dejanje je modificirano z drugim (glagolskim) dejanjem, tip *jokaje/jokajoč pripovedovati*. Še vedno gre za modifikacijske prislove posebnega tipa, kjer imamo globinsko opraviti s takšnima propozicijama, ki omogočata eno dejanje formalno (in smiselno) podrediti drugemu, tip *jokati in* (ob tem dejanju še) *pripovedovati*; tako se s pretvorbo oblikuje (površinska) podredna glagolska zveza z modifikacijskofunkcijskim prislovom.

Tu se velja ustaviti ob t. i. vrstnih (generičnih) prislovih, ki sicer tudi »modificirajo«, pomensko razvijajo jedrni glagol, vendar pač v smislu svojega pomena, se pravi vrstnosti (dejanja). S slovarskega vidika gre za zanimivo vlogo: ti prislovi so namreč nastali iz (pravih) vrstnih (generičnih) pridevnikov – tistih, ki niso povezani z govornim dejanjem,⁵² npr. *ambulantno (pregledati)*, *laboratorijsko (preveriti)*, *arhitektonsko (oblikovati)*, *zračno (hladiti)*, *slovensko (govoriti)*, *meščansko, lovsko, kmečko (se oblačiti)*, *vojaško (pozdraviti)*, *politično (delovati)*, *strokovno (oceniti)*, *jezikovno (popraviti)* ipd.⁵³

Tudi vrstni prislovi tako kot vrstni pridevniki se ne povezujejo s prislovi stopnje – se ne stopnjujejo. V tem smislu moramo torej ločiti primere kot *zelo politično nastopati* od ev. *politično govoriti, slovensko govoriti, zelo pridobitni-*

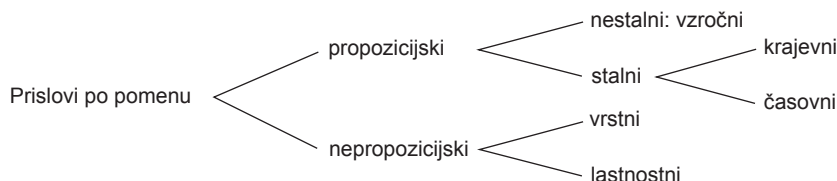
52 Povezavo z govornim dejanjem izkazujejo pridevniki, nastali iz časovnih prislovov, tip sedanji, oz. z govorečim, nastali iz krajevnih prislovov, tip tukajšnji; zunaj t. i. pravih vrstnih so tudi vrstni vrstilni, tip prvi. (Prim. pogl. o eksogenih leksemih oz. Sporočanjско-pragmatični pomen.)

53 J. Toporišič (1976: 345) obravnava to skupino kot eno izmed podskupin lastnostnih prislovov, določeno z vprašalnico glede na kaj; tudi kasneje (1982: 67, 329) jih pušča znotraj lastnostnih prislovov v podskupini načinovnih – vprašalnica glede na kaj za ozirnost s primerom *po lepoti, lepotno*.

sko ravnati od npr. *vojaško pozdraviti*; v primeru stopnjevanja (družljivosti s prislovom stopnje) imamo opraviti z lastnostnim prislovom, sicer z vrstnim. Omeniti velja še, da v primerih, ko gre za zvezo glagola z vrstnim prislovom, je načeloma mogoča tudi pretvorba celotne zveze v samostalniško s pravim vrstnim pridevnikom, npr. *ambulantni pregled – ambulantno pregledati, vojaško pozdraviti – vojaški pozdrav* ipd.

Kot drugostopenjski stavčni členi nam tako ostajajo prislovi, ki niso nastali iz pridevnika. Ti prislovi izražajo zunanje okoliščine glagolskega dejanja – kraj in čas, vsaj deloma tudi vzrok⁵⁴ – prva dva nedvoumno sodita tudi med propozicijske sestavine povedi,⁵⁵ npr. v SSKJ se pojavljajo kot samostojna gesla z eksplicitno besednovrstno oznako, za razliko od izpridevniških lastnostnih in vrstnih prislovov, ki so vedno podgesla ustreznih pridevnikov.

Graf 9: *Prislovi po pomenu*

Povedkovnik ima določene kategorialne lastnosti prekrivne z glagolom; gre predvsem za družljivost s prislovom stopnje (različna intenzivnosti pomena stopnjevanje) – velja, da je stopnja njegova kategorialna lastnost, in seveda odsotnost imenskih kategorij (spol, podspola idr.), kar je relevantno za konverzni (iz samostalnika nastali) povedkovnik, npr. *(biti) zelo rad (doma) oz. imeti zelo rad (koga), biti zelo všeč komu; biti zelo nujno/oblačno*; kot rečeno, nič drugače ni pri konverznih, npr. iz samostalnika nastalih povedkovnikih, tip *zelo človek, zelo jezen, zelo dolžen ‘zadolžen’*, kjer velja tudi že omenjeno brisanje spola, npr. *Sosed je (bil) copata*. Za povedek iz veznega glagola *biti* in povedkovnika velja, da je ta zloženi glagol vedno nedovršni, kar dokazujejo ev. pretvorbe, npr. *(Sosed) je (zelo) učitelj – /.../ uči; Je sodnik – sodi, Bilo je mraz – ev. Mrzilo je*.

54 Vzrok, kot ga izražata jedrna vzročna prislova zakaj – zato, oblikuje svoj denotat v besedilu oz. z vzročnimi stavčnimi ali nestavčnimi (samostalniškimi) besednimi zvezami; pomen teh zvez oz. njihov denotat odloča o ev. propozicijski vrednosti prislova vzroka.

55 Kraj in čas sta tudi besedotvornopomenski propozicijski prvini (Prim. pogl. o pomenu pri tvorjenkah.) – enako kot povedje, potencialni prvi, četrti in šesti delovalnik (Vidovič Muha 1984a; 1988: 7–25, 183–186; 2011: 82–97).

Za razliko od skladenjskih (sintagmatskih) kategorialnih lastnosti – pri samostalniku npr. število, sklon, pri glagolu čas, naklon, način –, so torej slovarske že del njihovega denotativnega pomena; upravičeno jih uvrščamo med kategorialne pomenske sestavine. Ločijo jih vse stavčnočlenske besedne vrste.

3.1.2 Nestavčnočlenske besedne vrste

Ostale so nam še nestavčnočlenske besedne vrste: modifikacijski bomo obravnavali posebej, znotraj leksemov, ki vzpostavljajo povezavo z govornim dejanjem kot posebne vrste denotatom (prim. pogl. *Sporočanjsko-pragmatični pomen*), za slovničnopomenski vezniški in predložni besedi pa velja, kot je znano iz slovnice, da izražata temeljni sintagmatski razmerji – prirednost in podrednost.

Velja poudariti, da je podrednost definicijska lastnost sintagme, kot taka vgrajena že v samo, tudi netvorjeno besedo kot sestavljeni jezikovni znak v smislu razmerja med njenim predmetnim (korenskomorfemskim) pomenom kot identifikacijskim členom in slovničnim pomenom oz. slovnično funkcijo kot determinacijskim členom. Kot bomo videli, je za nas še posebej zanimiva tvorjena beseda: tudi razmerje med njenim besedotvornopodstavnim delom in obrazilom temelji na omenjenem sintagmatskem, se pravi podrednem razmerju, ki vpliva na pomensko koherentnost besedotvorne podlage in obrazila.

Sprejemamo torej stališče R. F. Mikuša, povzeto zlasti po Ballyju (1950) in kot bistveno vgrajeno npr. v kritiko Tesnièrejeve skladnje (Mikuš 1960a; Vidovič Muha 1994a), da je sintagma nadpomenka pojmu besedna zveza, saj je podrednost kot temeljno sintagmatsko razmerje, izhajajoče iz različnih pomenskih funkcij členov sintagme, identifikacije in determinacije, vgrajeno že v besedo samo, v njene medmorfemske povezave (Vidovič Muha 1994b); kot sintagmatsko medmorfemsko, natančneje znotrajbesedno razmerje se prirednost pojavlja samo pri obrobem delu tvorjenk, pri prirednih eno- in dvoobrazilnih zloženkah, tip *slovensko-italijanski, črno-bel, baltoslovanski* (Vidovič Muha 1988: 26–27; 2011: 313–319). Naj povzamemo: sintagma je pojem, ki zajema tako vprašanja morfemskih povezav znotraj besede kot tudi vprašanja besednih povezav znotraj besedne zveze in je kot taka nadrejena pojmu skladnja (sintaksa).

3.2 O pomenu pri tvorjenkah

Tvorjenke so glede na netvorjenke besede z najmanj enim morfemom več, njihova morfemska zgradba je torej zapletenejša, večja pomenska obremenitev pa zato pričakovana. Morfemi, ki se v tvorjenkah pojavljajo, so obrazilni, kar pomeni, da imajo

za razliko od npr. slovničnih oz. skladenjskih končniških morfemov, ki samo prirejajo (iste) besede za različne skladenjske vloge, moč tvorjenja novih (besednih) leksemov, besed torej, da so skratka besedotvorni in s tem slovarski.

Velja spoznanje, da ima tvorjena beseda glede na motivirajočo načeloma spremenjene slovničnokategorialne lastnosti, da se skratka kot nova beseda tako na slovarski kot slovnični ravni obnaša samostojno, neodvisno od motivirajoče. Ker razumemo besedotvorje kot pretvarjanje – transformacijo (Vidovič Muha 1984a; 1988; 2011) – torej v celoti, se pravi na formalni in vsebinski ravni, predvidljiv postopek, se kot temeljna prвина tega postopka pojavljajo prav slovnične lastnosti motivirajoče besede oz. motivirajočih besed (pri zloženkah). Če vzamemo za zgled samostalniško izpeljanko iz glagola, velja, da je v njenem priponskem obrazilu – priponskem obrazilnem morfemu in končnici (slovničnem morfemu) –, ⁵⁶ podatek o njenih slovničnih kategorijah – tako slovarskih kot skladenjskih, npr. (*uči*)-*telj*-*ø* – spol, človeškost, oseba, števnost, sklanjatev, konkretno.

Slovničnokategorialne lastnosti se načeloma ohranjajo pri samostalniških modifikacijskih izpeljankah in sestavljenkah, tip *miz-ica*, *pod-presednik-ø*. Posebnosti se pojavljajo le pri skupnih imenih tipa *jelen-jad*, *drev-je* (ev. sprememba spola, pojav neštevnosti); kot posledica vnosa konotativnosti, in sicer pozitivne/negativne čustvenosti, je še sprememba spola pri modificiranih samostalnkih tipa *mlek-ec*, *rev-še* (gl. dalje). – Do sprememb kategorialnih lastnosti načeloma ne prihaja tudi pri medponskoobrazilnih zloženkah, tvorjenkah, z ohranjenim besedotvornopodstavnim razvijajočim delom, razvrščenim načeloma levo od jedrnega dela besedotvorne podstave; tvorbeni vzorec teh tvorjenk je v jeziku zelo mlad; gre za tip kot *severovzhod* 'severni vzhod', *angoravolna* 'angorska volna', *avtocesta* 'avtomobilska (*avtna) cesta'.

3.2.1 Propozicijski (kategorialni) besedotvorni pomen

Znotraj tvorjenih besed je nujno na kratko spregovoriti še o kategorialnem oz. propozicijskem besedotvornem pomenu v ožjem smislu. Vsaj na ravni samostalniških tvorjenk, nastalih z navadno izpeljavo, s tvorjenjem iz predložne zveze in z medponsko-priponskim zlaganjem, razumemo besedotvorni pomen kot v priponsko obrazilo/pripono pretvorjene prvine pomenske podstave (propozicije) stavčne povedi; z drugimi besedami: pomenska podstava povedi se lahko površinsko

56 Ločujemo med obrazilom in obrazilnim morfemom: obrazilo je celota vseh obrazilnih morfemov, ki jih ima tvorjenka (seveda vedno zadnje tvorbene stopnje), priponsko obrazilo glede na priponski (obrazilni) morfem ali na kratko pripono, je za razliko od predpanskega in medpanskega obrazila oz. predpone in medpone vedno dvomorfemsko, sestavljeno iz slovarskega priponskega obrazila/pripone in skladenjskofunkcijskega morfema – končnice.

realizira kot stavčna poved z različnimi pomenskimi vlogami delovalnikov in okoliščin, izraženih seveda besedno (besednozvezno), ali kot kateri izmed morfemsko izraženih besedotvornih pomenov omenjenih samostalniških tvorjenk. Glede na to, da so priponska obrazila/pripone pretvorbe (neosebni) zaimkov⁵⁷ pomensko abstrahirane z denotatom samo slovarskokategorialno opredeljenih propozicijskih prvin, je seveda mogoče govoriti o besedotvornih pomenih v primerjavi s siceršnjimi slovarskimi pomeni kot o splošnih (ekstenzivnih) in seveda kategorialnih (Vidovič Muha 1984a; 1988; 2011 idr.). – Naj povzamemo: Kategorialnost besedotvornega pomena določenih samostalnikov je opredeljena s skladenjskopodstavnim zaimkom, pomensko vezanim na katero izmed prvin pomenske podlage povedi; ta določa tudi vrsto in število besedotvornih pomenov. Kot relevantno za besedotvorni pomen se pojavlja povedje, potencialni prvi delovalnik s podspolom živo +/- in okoliščinami kraja in časa – gre torej za temeljne prvine stavčne povedi; znotraj samostalniških tvorjenk iz glagola sta relevantna še potencialni četrti in šesti delovalnik kot podstava rezultata in sredstva dejanja.

S stališča besedotvornega pomena so zanimive samostalniške oz. glagolske tvorjenke s priponskim obrazilom, nastalim s pretvorbo (samostalniškega) zaimka v jedru skladenjske podlage⁵⁸ tvorjenega samostalnika, npr. *uči-telj* ← [tisti, ki] uči[-ø], [ ] → -telj, uči-, oz. glagolskega primitiva v skladenjski podlagi tvorjenega glagola, npr. *kralj-eva-ti* ← [biti] kralj[-ø], [ ] → -eva-ti, kralj-.⁵⁹ Za besedotvorni pomen so relevantni vsi trije temeljni propozicijski sklopi – povedje, delovalniki, potencialni prvi, četrti in šesti delovalnik, med okoliščinami⁶⁰ kraj in čas. Propozicijsko pogojenih besedotvornih pomenov torej ne more biti več, kot je sestavin propozicije.

S stališča besedotvornih pomenov tvorjenk, ki jih Kuriłowicz (1979) uvršča med mutacijske, je pomembno, da se je pri tistih, ki so nastale s pretvorbo potencialnega prvega delovalnika z upoštevanjem podspola živo +/- (ž+/-) izločila na eni strani skupina z oznako podspola +*živo* kot

57 Kot bomo kasneje videli, so (neosebni) zaimki besede, ki so na vrhu pomenske piramide – zajemajo največjo možno množico leksemov, pomensko zamejenih samo s slovarskimi kategorijami. V duhu ženevske strukturalistične šole (Mikuš 1960; 1972) bi njihovo vrednost lahko označili Zaim $\approx \infty$.

58 Skladenjska podstava je načeloma podredna besedna zveza, iz katere po pretvorbi nastane tvorjenka – njeni obrazilni morfemi in besedotvorna podstava (Vidovič Muha 1988; 1991; 2011). Pretvorbena besedotvorna teorija v bistvu temelji na Ballyjevi teoriji sintagme (1950; Mikuš 1952: 31–73; 1960), na ravni besedotvorja aktualizirani in dograjeni v poljski besedotvorni šoli Doroszewskega (1946).

59 Funkcijsko sorodnost med zaimki in priponskimi obrazili (sufiksi) ugotavljajo B. Hansen idr. (1985: 65–67) na angleškem gradivu: -essn 'žensko/ženska', npr. *beïress*, kot she, -ern 'nekdo/oseba', npr. *baker*, podobno -body/-one idr.

60 Tudi v Hallidayevi slovnici (1994: 107–109) sestavljajo prav ti trije sklopi t. i. proces. Gre za proces sam, udeležence v procesu (participants) in okoliščine procesa (circumstances).

- vršilec dejanja (Vd), tvorjenke iz glagola, npr. *igral-ka* ← [tista, ki] igra[-∅], [ ] → -lka, igra-,
- nosilec lastnosti, tvorjenke iz pridevnika ali samostalnika (NI), npr. *bel-ec* ← [tisti, ki je] bel[-∅], [ ] → -ec, bel-; *grb-ec* ← [tisti, ki ima] grb[-o], [ ] → -ec, grb-, in
- nosilec povezave, tvorjenke iz samostalnika (Np), npr. *ladj-ar* ← [tisti, ki je povezan z]_{ž+} ladj[-o], [ ] → -ar, ladj-,

na drugi pa skupina z oznako *-živo* kot

- predmet za dejanje (Pd), tvorjenke iz glagola, npr. *nosi-lec* ← [tisti, ki]_{-ž} nosi[-∅], [ ] → -lec, nosi-
- predmet kot nosilec povezave, tvorjenke iz pridevnika ali samostalnika (Pp),⁶¹ npr. *bohorič-ica* ← [tista, ki je povezana z] Bohorič[-em], [ ] → -ica, bohorič-.

Nekaj primerov za besedotvorne pomene, nastale iz potencialnega četrtega in šestega delovalnika pa tudi iz krajevnih in časovnih okoliščin:

- Rd ← [tisto, kar], npr. *spis-∅* ← [tisto, kar] spiše[-∅], [ ] → -∅, spis-;
- Sd ← [to, s čimer], npr. *cedi-lo* ← [to, s čimer] cedi[-∅], [ ] → -lo, cedi-;
- Md/kjer je kaj ← [tam, kjer]_{m/ž/s}, npr. *dekan-at* ← [tam, kjer] je dekan[-∅], [ ] → -at, dekan-;
- Čd ← [tedaj, ko]_{m/ž/s}, npr. *post* ← [tedaj, ko (se)] posti[-m], [ ] → -∅, post-.⁶²

Kuriłowiczeve transpozicijske tvorjenke:

- De, L, S ← [to, da], npr. *gleda-nje* ← [to, da] gleda[-∅], [ ] → -nje, gleda-; *lep-ota* ← [to, da je] lep[-∅], [ ] → -ota, lep-.⁶³
»Klasično« obrazilo *-nje* za tvorjenke iz glagola s pomenom dejanja je seveda srednjega spola – klasično s stališča pogostnosti in časa bivanja v jeziku; iz besedotvorne zgodovine vemo, da je bilo obrazilo npr. pri Trubarju, pa tudi že v Brižinskih spomenikih in še konec 18. stol. razvrščano ne glede na vidsko lastnost besedotvornopodstavnega glagola – torej tudi na dovršnike in tako seveda daleč najpogostejše (Vidovič Muha npr. 1986a idr.).

Kot omejevalna okoliščina znotraj transpozicijskih tvorjenk iz glagola se pojavljajo vrste glagolskega dejanja dovršnih glagolov. Lahko ugotovimo, da so med dovršniki sposobni transpozicije samo glagoli, ki izražajo trenutnost dejanja tip *skok-∅* ← [to, da] skoči[-∅], [ ] → -∅, skoči-, *pok-∅*, *dvig-∅*; iz glagolov, ki izražajo npr. prehod v stanje kot *sesti* (*sedeti*), *zaspati* (*spati*), *leči* (*ležati*) ipd., ni mogoče tvoriti

61 Vd = vršilec dejanja, NI = nosilec lastnosti, nosilec povezave, Pd = predmet za dejanje, PI, Pp = predmet kot nosilec lastnosti, predmet kot nosilec povezave.

62 Rd = rezultat dejanja, Sd = sredstvo dejanja, Md = mesto dejanja, Čd = čas dejanja.

63 D = dejanje, L = lastnost, S = stanje.

samostalnikov; prav tako seveda ne iz drugotnih (predponskoobrazilnih) dovršnikov kot npr. *zajokati*, *zaplavati*, *zaropotati* ipd.

Naj povzamemo: Propozicijske sestavine imajo tudi obrazilno pretvorbena vrednost. Kot rečeno, mesta potencialnih delovalnikov in okoliščin, ki so podstava (priponskih) obrazil oz. obrazilnih morfemov, zasedajo vedno najabstraktnejše množice – zaimki, kar seveda vpliva tudi na največjo možno pomensko abstraktnost njihovih pretvorb, z drugimi besedami – na njihovo pomensko splošnost oz. ekstenzivnost.

3.2.2 Nepropozicijski besedotvorni pomeni

Predponška obrazila uvrščajo pomen tvorjenk pri samostalnikih v prostor in čas, tudi v družbeno hierarhijo kot neke vrste abstraktni prostor; *pra-domovina* ← [nekdanja] domovina, [ ] → pra-, -domovina, *pod-učitelj* ← [nižji] učitelj, [ ] → pod-, -učitelj. – Modifikacijska priponska obrazila izražajo nadštevilčnost ali čustveno vrednotenje – pozitivno, negativno: *brin-je* ← [veliko] brin[-ov], [ ] → -je, brin-, *brat-ec* ← [čustveno pozitivno] brat[-ø], [ ] → -ec, brat-, *brat-ina* ← [čustveno negativno] brat[-ø], [ ] → -ina, brat- ipd.

Za neglagolske modifikacijske tvorjenke načeloma velja, da ohranjajo kategorialne pomenske sestavine motivirajoče besede oz. sprememba kategorialnih pomenskih setavin je predvidljiva.

Pri samostalnikih prihaja do spremembe spola pri dveh skupinah, ločenih glede na prisotnost oz. odsotnost konotativnega pomena. Med prve sodijo modifikacijska priponska obrazila, nastala iz nedoločnega števnškega prilastka *več*, *veliko*: če poimenujemo kaj, kar ni žival, npr. *klas-je*, *grm-je/grm-ovje*, *člove(š)-tvo* ‘več ljudi/vsi ljudje’, *delav-stvo* – več delavcev/vsi delavci’, *meščan-stvo* ‘več meščanov’⁶⁴ – so tvorjenke načeloma srednjega spola ne glede na spol podstavnega samostalnika, ženskega pa, če podstavna beseda poimenuje žival, npr. *jelen-jad*, *srn-jad*; tvorjenke so vedno neštevne – gre za skupna imena. Do zamenjave spola tvorjenega samostalnika pride tudi pri manjšalnicah/ljubkovalnicah, katerih priponsko obrazilo je razvrščeno na besedotvorno podstavo, nastalo iz samostalnika srednjega spola, ki poimenuje nedoraslo žival, npr. *žreb-ič(-ek)*, *tel-ič(-ek)* – zgledi z dvojno modifikacijsko možnostjo.

V vseh drugih primerih pomeni sprememba spola motivirajočega samostalnika hkrati tudi konotativni, čustveno pozitivni ali negativni pomen; če gra za slabšalnost,

64 Pomen za *meščanstvo* je seveda tudi ‘lastnost meščanov’.

prihaja načeloma do tovrstnih modifikacij s priponskim obrazilom srednjega spola, npr. *krav-še*, *bab-še*, *rev-še*; ljubkovalnost (čustveno pozitivno) načeloma s priponskim obrazilom za moški spol, motivirajoči samostalni pa je lahko (1) srednjega spola, npr. *mlek-ec* (: *mlek-ce*), *zelj-č-ek* (: *zelj-ce*), *mes-ek* (: *mes-ce*), nezaznamovana varianta je obrazilo *-ce*, (2) ženskega spola, npr. *dekl-ič*, normativna varianta je z obrazilom *-ica* (Vidovič Muha 1995a; 2011: npr. 37–61).

Tako kot pri fraznih glagolih⁶⁵ prosti (izpredložni) glagolski morfem tudi predponsko obrazilo uvršča glagolsko dejanje v kraj, izjemoma čas (Vidovič Muha 1993), sicer propozicijski sestavini povedi in s tem seveda kategorialni pomenski sestavini, npr. *pod-mazati* 'mazati spodaj'.⁶⁶

Iz besedotvorne in besedoslovne razčlenitve je bil tudi v slovenski jezikoslovni literaturi prevladujoči krajevni pomen predponskih obrazil večkrat razviden (Bajec 1959; Toporišič 1976: 161–169; Hajnšek Holz 1978; Vidovič Muha 1988: 21–24), npr. *po-kriti* 'kriti zgoraj'; pomen časovnosti kaže, da je manj pogost oz. drugotni, npr. *po-molčati* 'nekoliko, malo časa molčati'; kot je znano, pa je samo na morfemske prevode iz nemščine (kalki) vezan v primerih, ko izraža časovno zaporednost, konkretno preddobnost glagolskega dejanja, npr. *prednapeti* 'napeti prej' (Vidovič Muha 1995a); lastnostni ali vzročni pomen predponskega obrazila glagola se ne pojavlja.

Kot možnost izražanja vrste glagolskega dejanja se lahko pojavlja glagolska pripona, ko gre za drugotne nedovršnike, za tiste torej, ki so nastali iz netvorjenih ali tvorjenih dovršnikov, npr. *skak-a-ti* 'večkrat *skok-i-ti', *podpis-ova-ti* 'večkrat podpisati'; ponavljalnost kot vrsta glagolskega dejanja se kaže torej tudi kot besedotvorni in s tem besedotvornopomenski pojav. Tudi trajanje glagolskega dejanja, seveda v primeru tvorjenosti glagola je mogoče razumeti besedotvornopomensko. Ni razloga, da ne bi pri zgoraj navedenih tipih *skak-a-ti* in *podpis-ova-ti* dopustili tudi možnosti uvrstitve v pojmovno polje kategorialne pomenske sestavine *delati* in s tem odprli vrata besedotvorni možnosti navadne izpeljave s skladenjskopodstavnim vzorcem *delati da + dov.* (ustrezni skladenjskopodstavni dovršnik): *podpis-ova-ti* – delati, da podpiše (kdo kaj); motivirajoči dovršniki morajo seveda biti sposobni izraziti (tudi) pomen rezultata iztekanja dejanja oz. natančneje: kaže, da se dejanje kot besedotvorno relevantno pojavlja takrat, kadar lahko izraža iztekanje

65 Prav s pomenskega vidika je smiselno ločevati med pojmom frazni glagol in frazemski glagol (glagolski frazem), kot imenuje E. Kržišnik frazne glagole z obvezno idiomatično prvino (Kržišnik 1994: 58–59).

66 Več o tvorbi glagolov s predponskim obrazilom in njihovem pomenu prim. A. Vidovič Muha 2011 (72–82), tudi 1993 (161–192).

kot *delati* – *narediti*, in ne morda s stališča časa nerelevantnega dejanja, stanja, npr. *delati* ‘biti aktiven’, *biti* ‘obstajati’.

Pri glagolih prihaja do spremembe vida, če je obrazilo predponsko (sestava), tip *vleči* – *iz-vleči*, ali priponsko (oblikoslovno glagolska pripona), tip *nakup-i-ti* – *nakup-ova-ti*. Izrazno samostojno modifikacijsko obrazilo, tip *korak-c-ati*, ne vpliva na kategorialne pomenske sestavine glagola.

Kot je znano, so samo zloženske, nastale po prevzetem besedotvornem vzorcu, tiste vrste tvorjenke, katerih (medponsko) obrazilo je samo iz skladenjskih slovničnih lastnosti – načeloma iz determinacijske sintagme – neimenovalniškega sklona samostalniškega prilastka; gre za pojav jezikovnosistemskih skladenjskih vzorcev, ki so pretvorljivi v obrazilo in s tem seveda besedotvorni. Iz enakega podstavnega sklonskega pomena lahko nastajajo tudi (priponska) obrazila (izsamostalniških) vrstnih pridevnikov (Prim. Dodatek; *Pomenske skupine nekakovostnih izpeljanih pridevnikov*; tudi Vidovič Muha 1988b.): *ananas-ø-liker* ← *liker* {iz} *ananas*{-a}, { } → -ø-, *ananas*-, -liker : { } → -ov, *ananas*-.

3.2.3 Tvorbene stopnje in predvidljivost pomenov

Za vse samostalniške tvorjenke z besedotvornimi pomeni, ki izkazujejo pretvorbeno povezavo s pomenskopodstavnimi prvinami stavčne povedi, velja, da lahko motivirajo pridevnike, in sicer vsi s pomenom povezanosti, določeni pa tudi svojilnosti, vezane na posameznega človeka. V veliki meri je glede na besedotvorne pomene predvidljiva tudi razvrstitev pridevniških obrazil; tako se obrazilo -*ski* razvršča

- na besedotvorni pomen človeka kot vršilca dejanja, nosilca lastnosti, povezave, tvorjeni pridevnik pa izraža kaj, kar je v zvezi s človekom kot vršilcem dejanja itd., npr. *knjigovod-ski*, *rej-ski*, *prodajal-ski*, *pohaja-(š)ki*, *skriva-(š)ki*, *oderu-(š)ki*, *učitelj-ski*, *pisun-ski*, *redar-ski*, *hipnotizer-ski*, *editor-ski*, *projektant-ski*, *eksternist-(ov)ski*, *klate(š)ki*; *tuj-ski*, *birman-ski*, *kruljav-ski*, *ponočnja-(š)ki*, *taboriščni-(š)ki*, *vzgojni-(š)ki*, *malopridni-(š)ki*; *pečar-ski*, *očalar-ski*; pridevniško obrazilo -*ski* s pomenom povezave se razvršča tudi
- na poimenovanja človeka sploh ne glede na tvorjenost njegovega poimenovanja, npr. *sin(ov)ski*, *sestrski*, *brat(ov)ski* ipd.; z enakim pomenom (povezava) se obrazilo -*ski* razvršča
- še na zemljepisna lastna imena, npr. *dunajski*, *pariški*, *češki*, *praški*, *ruski*, *ameriški* ipd. (Vidovič Muha 1988: 132), sicer načeloma (izjeme izglasje besedotvorne podstave) z obrazilom -*ni*, npr. *mizni*, *cestni*, *gozdni* ipd., vendar tip *sten-ski* : *sten-ni;

- obrazilo *-ji*, kot je znano, se razvršča na podstavo, ki poimenuje živali, izraža (vrstno) svojilno sestavinskost, npr. *ovčja koža*, *ovčje krzno* ipd.

Iz pridevnikov, tvorjenih z obrazilom *-ski*, je načeloma možna ponovna tvorba samostalnikov s pomenom lastnosti (Meze 1959): *knjigovodsk-ost*, *rejnišk-ost*, *klatešk-ost*, *pisunsk-ost*, *taboriščnišk-ost*, *pečarsk-ost* ipd. Znotraj propozicijsko razvidnih besedotvornih pomenov velja torej, da je predvidljiva tvorba pridevnika s pomenom povezave s osnovnim samostalnikom in iz njega še samostalnik s pomenom lastnosti, vendar s spremenjenimi kategorialnimi slovničnimi lastnostmi – gre skratka za čiste transpozicijske tvorjenke najmanj tretje stopnje. Zdi se, da samostalniške tvorjenke iz vrstnih pridevnikov z obrazilom *-ni* na podstavi iz samostalnikov z oznako konkretno+, niso mogoče, tip **cestn-ost* (cesta), **mizn-ost* (miza).⁶⁷

3.3 Denotativni pomen ali pomen kot vrednost

Slovarski denotativni pomen (dalje denotativni pomen) ima dve razsežnosti: kot sestavina besedila se leksem, v tej vlogi imenovan tudi aloleks (Filipec npr. 1978; Ufinceva 1986), lahko nanaša na posamezni denotat, znotraj jezikovnega sistema pa je njegov denotat vedno od posameznega odtrgan, vezan na izražanje abstrakcije skupine istovrstnih denotatov.

Leksikalni pomen, kot ga razlagajo B. Hansen idr. (1985: 153), temelji na treh segmentih:

- spoznavni objekt: od človeka neodvisna predmetnost spoznavanja;
- spoznavni subjekt: v konkretnih družbenih okoliščinah živeči človek kot aktivni nosilec spoznavne sposobnosti in spoznavnih funkcij vrednotenja, normativnosti, čustvenosti;
- v jezikovnih znakih zajeta odslikava: rezultat povratnih odslikav objektivne realnosti, posredovan v številnih stopnjah predelave.

V jedru slovarskega pomena je denotativni pomen; natančneje: vsak slovarski pomen ima svoj denotat – izraža referenco z denotatom; lahko rečemo, da denotira določeno danost.

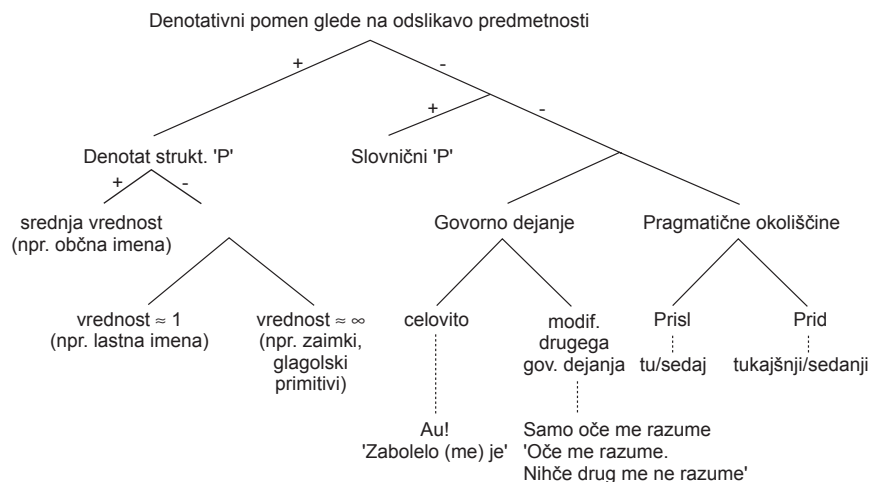
Za jezikovnosistemski (slovarski) pomen smo ohranili po Lyonsu pojem denotavnosti (Lyons 1980 I: npr. 219; Hansen idr. 1985; Čermák 1985: 237), čeprav nekateri jezikoslovci obravnavani pomen razumejo kot designacijo – zaznamovanje, neposredni, besedilni pomen pa kot denotacijo – poimenovanje. – Tako je tudi pojem denotat uporabljan

67 Prim. tudi A. Vidovič Muha 2011 (103–105).

kot razred, skupina zunajjezikovne danosti, izražene z leksemom, kar je v razmerju z leksemom; npr. v primeru sopomenskosti imajo različni leksemi isti denotat (Lyons 1980 I: 219; Lewandowski 1994, 1: 209; Hansen 1985: 153); podobno F. Čermák v slovarčku razlag glavnih terminov (1985: 237): »/P/redmet zunajjezikovne resničnosti, tudi mišljenja, razumljen navadno kot razred, na katerega se leksikalna enota (frazem) nanaša, jo označuje, poimenuje (x referent)«. Ko J. Lyons ločuje med pojmom referent in denotat, uporabi prepričljiv, vendar pa zelo osamljen zgled: *Zvezda danica je zvezda večernica*, pri čemer gre za isti denotat (planet Venero), vendar različna referenta, saj bi bil sicer stavek tавтоloški, enak kot *Zvezda danica je zvezda danica* (Lyons (po Fregeju) 1980 I: 210–213).

V zvezi s pojmom (denotativni slovarski) *pomen* se je v slovenskem jezikoslovju najprej pri J. Müllerju (1980) pojavila *pomenka*. Avtor jo razlaga variantno: »Osnovna, vendar ne najmanjša enota v pomenoslovju je semem, tj. pomenka« (35); prek pojma *semem* vstopa tako *pomenka* v sopomenski par s *pomenom*; vendar nekoliko naprej: »Pomenka je beseda glede na vsakokratni pomen /.../« (35), se pravi z besedami izražen, verbaliziran pomen – označujoče in označeno torej? Če ostanemo pri dejstvu, da je (denotativni) pomen tvorna (konstitutivna) sestavina leksema (besede pri Müllerju), bi morda bilo mogoče razumeti razmerje med pomenko in pomenom kot razmerjem med nosilcem lastnosti in lastnostjo. Tudi kasneje (1982) J. Müller tega razmerja ne razčisti. – V ESJ (1992: 191) beremo, da je *pomenka* (2) '/k/ateri izmed pomenov iste besede /.../'; torej ne več beseda, ampak pomen – omejitev Müllerjeve prve opredelitve v smislu vezanosti na besedo. Ker so se v slovenskem jezikoslovju že kar ustalili izrazi kot *sopomenka*, *protipomenka*, *nad-*, *podpomenka* ipd., kot ugotavlja tudi J. Müller (35), za lekseme kot nosilce pomenov s paradigmatskimi lastnostmi (Prim pogl. *Razmerje med leksemi.*), bi bilo mogoče sprejeti *pomenko* kot poimenovanje leksemov (besed pri Müllerju) glede na vse tiste njihove pomene, ki tvorijo paradigmatska (medleksemska pomenska) razmerja; tako bi predvideli stavke kot *X leksem ima x pomenov in y pomenk* (*Ima samo pomene / Ima samo pomenke*), tj. pomenov, ki tvorijo sopomensko, protipomensko ipd. razmerje.

Graf 10: Denotativni pomen glede na odslikavo predmetnosti

Denotativni pomen določa dejstvo, da leksem kot jezikovni znak izraža odslikavo (predstavo) spoznavnega objekta ne da bi spoznavni subjekt (človek) kakorkoli vplival, se pravi po lastni presoji modificiral to odslikavo, npr. čustveno vrednotil, uporabil možnost stilizacije idr. Samo denotativni pomen je lasten vsemu strokovnemu izrazju, npr. iz jezikoslovja *glagol*, *sklon*, *končnica*, *skladenjsko besedotvorje* idr.

Iz predstavljenega grafa (11) je razvidno že omenjeno dejstvo (prim. pogl. *Pomeni leksemov*), da je (slovarski) denotativni pomen leksemov glede na temeljno različnost denotata dvovrsten: znotraj slovarskega pomena so jedrni vsekakor tisti leksemi, katerih denotat je slovarsko izražen s predvidljivo izbiro in predvidljivo hierarhično ureditvijo pomenskih sestavin – s strukturalno določenim slovarskim pomenom torej; denotat skupine leksemov pa je lahko tudi govorno dejanje, njihovo slovarsko pomensko pojasnilo ima strukturo temeljne komunikacijske prvine – stavka, in slovnični pomen – priredje in podredje, katerega izraz sta vezniška in pridevniška beseda, slednja skupaj s končnico.

Znotraj strukturalno določenega slovarskega pomena je glede na pomensko vrednost – pomensko intenzivnost, ekstenzivnost –, mogoče ločiti lekseme s t. i. srednjo (pomensko) vrednostjo, ki predstavljajo problemsko pa tudi obsegovno jedro slovarja, od leksemov, katerih (pomenska) vrednost se približuje neskončno (∞) – gre načeloma za zaimke in glagolske primitive, torej *Zaim/Glag*_p $\approx \infty$, in lastnih imen, katerih slovarska vrednost je prekrivna z besedilnim pomenom, ali drugače – njihova (pomenska) vrednost je blizu 1, velja torej $L_i \approx 1$. Lastna imena po definiciji vzpostavljajo razmerje s posameznim, zato

niso sestavina slovarja določenega jezika, so pa seveda sestavina poimenovalnega gradiva.⁶⁸

Lekseme, katerih denotat je govorno dejanje, je vsaj v grobem zopet mogoče ločiti na dve reprezentančni skupini, na t. i. zakrita in izražena govorna dejnja; med prve sodita medmet, katerega denotat je celovito govorno dejanje, in členek z denotatom, katerega govorno dejanje je sestavina, dopolni drugega govornega dejanja. Izražena govorna dejanja se pojavljajo, kot rečeno, načeloma skupaj s pragmatičnimi okoliščinami, tip *pri vstopu Dober dam (želim)*. (Gl. str. 98–108)

3.3.1 Spoznavni vidik denotativnega pomena

Aktualnost evropskega strukturalizma v slovarkem pomenoslovju je bila v zadnjih desetletjih potisnjena iz središčnega pomenoslovnega interesa (Wunderli 1995). Na kognitivnem razumevanju jezika temelječe razprave zlasti G. Lakoffa (npr. 1987) so vprašanje pomena povezale predvsem s psihološkim in antropološkim vidikom. Vendar za verodostojnost pomenoslovnega strukturalizma je dragoceno dejstvo, da prav spoznanja kognitivne (slovarsko)pomenoslovne teorije (Kleiber 1993; tudi Wunderli 1995; Wotjak 1977; Geckeler 1978 idr.) v veliki meri utrjujejo veljavnost spoznanj strukturalnega slovarskega pomenoslovja: večajo stopnjo njegove objektivnosti in ga tako približujejo življenjski realnosti določene jezikovne skupnosti, ali drugače – metajezik strukturalnega (slovarskega) pomenoslovja v veliki meri posreduje humboldtovsko »videnje sveta«, lastno jeziku posamezne (jezikovne) skupnosti.

Kot je bilo že ugotovljeno (Vidovič Muha npr. 1983; 1988: 46–50; 1995; prim. tudi pogl. *Začetki moderne leksikografije na Slovenskem*), je F. Levstik že v letih 1857/58 v *Napakah slovenskega pisanja*, 1860. leta pa v kritiki Cigaletovega nemško-slovenskega slovarja pod vplivom takrat evropsko aktualnih jezikovnofilozofskih nazorov W. von Humboldta pa tudi njegovega učenca psihologa H. Steinthala pisal znotraj pojma »duh jezika«, o različnem uzaveščanju (kategorizaciji) iste predmetnosti v različnih jezikih, s tem posredno o njenem različnem upomenjanju in seveda tudi različni verbalizaciji pomena v slovenščini glede na takrat posebej aktualno nemščino. Takšna interpretacija njegovega zgleda *kolovrat* : *Spinnrad* – v slovenščini 'vrteti, kolo' : nemškem 'presti, kolo', pa tudi danes normativno neaktualnih zgledov tipa *bogomolja* : *Bettthaus* kaže, da je sprejeta kot del splošnega slovenističnega jezikoslovnega vedenja (Kržišnik, Smolić 1999).

68 V pomenski okvir lastnih imen sodijo seveda tudi osebni zaimki, v celoti za 1. in 2. osebo, za 3. tisti, ki imajo osebno lastnoimensko referenco.

Preden preidemo na predstavitev nekaterih stališč kognitivnega pomenoslovja, je nujno pojasniti ključni pojem s tega področja, vezan na kategorijo, tudi kategorizirati, kategoriziranje; slednje bi grobo lahko označili kot postopek določanja, bolje, izločanja kognitivnih lastnosti, ki tvorijo posamezno kategorijo; ta je torej rezultat procesa *kategoriziranja*. Kot taka je skupek glede na druge kategorije kognitivnih (predstavnih) razločevalnih lastnosti; zelo posplošeno rečeno: gre za temeljni pojem, vezan na določen leksem.⁶⁹ (Gl. primere dalje.)

Čisto na kratko – na katerih načelih temelji kognitivno (slovarsko) pomenoslovje oz. drugače, katere njegove lastnosti so glede na strukturalno pomenoslovje prekrivne in katere ga od njega ločujejo? Sklicujoč se predvsem na G. Kleiberja (1993) in Wunderlija (1995) lahko rečemo, da kognitivno in strukturalno pomenoslovje predstavljata v veliki meri prekrivno podobo sveta oz. natančneje: gre za prekrivnost verbalizacije sveta, kot ga na predstavnici ravni strukturira ali kategorizira naša zavest. Kar je zelo dragoceno in kar daje težo spoznanju o dopolnjevalnosti ene in druge teorije, pa izhaja iz dejstva, da je prekrivnost rezultatov posledica različnih metodoloških poti; v veliki meri skupni cilj je torej dosežen različno.

Kognitivno (slovarsko) pomenoslovje izhaja iz dveh variantnih interpretacij pomena.

1. Model nujnih in zadostnih pogojev (NZP-model)⁷⁰ temelji na kategorizaciji skupnih lastnosti določenih objektov; ti namreč razpolagajo z določenim (nujnim in zadostnim) številom skupnih lastnosti: x pripada npr. kategoriji *psov*, če ima tiste lastnosti, ki ustrezajo skupnemu imenovalcu te kategorije, npr. žival, sesalec itd.; drugače: če je te lastnosti mogoče dokazati za x , gre za psa, sicer x ne sodi v kategorijo psov. Glede na povedano je mogoče zaključiti, da skupek NZP v bistvu ustreza pomenu besede: če je žival nujni pogoj za psa, potem je stavek *Pes je žival* analitični, kar utemeljuje edini pravi pomen. Pomenski NZP-model postulira strogo ločitev med bistvenimi oznakami kot prvinami analitičnega stavka in nebistvenimi oz. naključnimi oznakami, ki so smiselne samo v t. i. sintetičnem stavku in niso pogoj za pomensko opredelitev leksema oz. za izbor njegovih (razločevalnih) leksikalnih lastnosti kot npr. *Pes je zvest* (Kleiber 1993: 11, 13). Temeljnega pomena za razmerje med kognitivnim in strukturalnim pomenoslovjem je Kleiberjeva trditev, da je pogoj za ugotavljanje medleksemskih pomenskih razmerij, na katerih temelji

69 G. Lakoff (1987, cit. po Kleiber 1993: 26) opredeljuje teorijo kategorij kot »nematerialni« koncept pomena, izhajajoč iz neodvisnega, objektivnega obstoja definicijskih oznak, ki jih mora izkazovati določeni kategoriji pripadajoči referent (denotat).

70 Nemški prevod francoskega originala Kleiber (1993: 11) se glasi: ein Modell der notwendigen und hinreichenden Bedingungen. Ta model povezuje z modelom definicijskih lastnosti (Modell der definitorischen Eigenschaften) R. W. Langeckerja – criterial attribute model (1987).

strukturalni slovarski pomen, dejansko (konkretno) poznavanje pomena določene-
ga leksema. Za strukturalno leksikalno analizo je odločilno izhodišče, da je pomen
leksema odvisen od pomena drugega leksema. V tem smislu se nam kognitivno
slovarsko pomenoslovje pojavlja tudi v vlogi neke vrste preverjanja spoznanj struk-
turalnega pomenoslovja z vidika konkretnih splošnih predstav.

Ostre meje konceptov – razpoznavnih, bistvenih oznak – kategorij NZP-modela
so po mnenju kritikov šibka točka te teorije, saj izločajo iz pomenske opredelitve
leksema mnoge oznake, ki so za določeno kategorijo zelo predstavne; če npr. leksem
stol (fr. *la chaise*, nem. *der Stuhl*) opredelimo z nujnimi pogoji kot 'štiri noge', 'iz trdnega
materiala', 'z naslanjalom' itd., lahko tako (*stol*) imenujemo samo sedalne možnosti,
ki izpolnjujejo te pogoje; vemo pa, da je *stol* lahko tudi brez katerega izmed navede-
nih pogojev, npr. brez naslanjala; podobno npr. 'sposobnost letanja' za ptice, čeprav
ne pokriva vseh vrst (kokoš, pingvin idr.). Za rešitev takšnih primerov je uvedel B.
Pottier v svoj semantični model pojem t. i. virtuema, ki ga je za njim povzel F. Rastier
(1987, cit. po Kleiber 1993: 23); gre torej za vsebinske lastnosti, ki so zaradi tvorno-
sti predstave o pomenu leksema del slovarske pomenske opredelitve (so pomenska
sestavina – sem), čeprav ne pokrivajo vseh prvin določene kategorije.⁷¹ Skratka glede
na povedano je vsebinske lastnosti predstave o določenem leksemu z vidika vloge, ki
jo imajo v njegovi slovarski pomenski opredelitvi, mogoče členiti na

- a) razločevalne v celoti glede na predstavo v zvezi z drugimi leksemi – gre za nujne
in zadostne pogoje (NZP),
- b) razločevalne z izjemami oz. v glavnem razločevalne (po Rastierju virtuemi, če
seveda izhajamo v prej navedeni skupini iz pomenskih sestavin),
- c) za slovarsko pomensko predstavitev v celoti nerelevantne sestavine predstave
kot *zvest* za psa.

2. Določene pomanjkljivosti NZP-modela, zlasti njegova stroga zamejenost kog-
nitivnorazločevalnih lastnosti, so posplošile variantno smer kognitivnega slovar-
skega pomenoslovja – prototipsko semantiko. Ena izmed osrednjih tez prototipske
semantike je v tem, da »se lastnosti določene kategorije izpeljujejo iz narave bi-
oloških zmožnosti človeka in iz izkušenj (njegovega) funkcioniranja v naravnem
in socialnem okolju« (Lakoff 1987: 12, cit. po Kleiber 1993: 27).⁷² A. Wierzbicka

71 Konkretno SSKJ je za takšne primere uvedel omejevalne prislove kot navadno, npr. *stol* 'kos pohištva navadno z naslonjalom, namenjen za sedenje ene osebe'. (Več o tem dalje.)

72 G. Kleiber opozarja na nedoslednost Lakoffovega stališča v zvezi z omenjeno opredelitvijo prototipske semantike, saj na drugem mestu istega dela Lakoff trdi, da je pojem »neodvisen od snovne narave vseh mislečih bitij in njihovih izkušenj (1987, 12).« (Kleiber 1993: 27). Tudi tako posredno zavrača Lakoffovo negativno kritiko semantičnega NZP-modela.

(1985: 344) poudarja pomebnost antropocentričnosti pri nastajanju posameznih pojmov, tako je npr. list (drevesa) nastal po analogiji na človekovo roko; v nasprotju z botanično terminologijo niso tako poimenovane smrekove iglice.

Sicer pa prototipsko semantiko določa brisanje razmejitvene ostrine med posameznimi kategorijami. Naj trditev predstavimo s Kleiberjevim zgledom (35): (a) *Vrabc je ptič* (res je); (b) *Piščanec je ptič* (manj res kot (a)); (c) *Pingvin je ptič* (manj res kot (b)); (č) *Netopir je ptič* (narobe ali daleč od tega, da bi bilo res); (d) *Krava je ptič* (absolutno narobe). Oporečno je torej načelo določanja kategorij po t. i. *družinski podobnosti*, se pravi strukturi, pri kateri so lahko predstavniki določene kategorije (v našem primeru *ptičev*) medsebojno povezani, ne da bi imeli skupno lastnost, ki kategorijo definira. Načelo določanja kategorij po t. i. *družinski podobnosti*, se pravi strukturi, pri kateri se lahko predstavniki določene kategorije (v našem primeru *ptičev*) medsebojno povezuje, ne da bi imeli skupno lastnost, ki kategorijo definira, je vprašljivo. Prototip kot izhodišče prototipske semantike je potrebno razumeti kot *kognitivno težišče* v smislu kategorialnega vzorca in ne kot absolutno kategorialno izključevalnost. A. Wierzbicka (1985: 40) ugotavlja, da gre pri prototipski semantiki za oblikovanje pojmovnega »portreta«, ki ga asociirajo posamezni leksemi, zato za sestavo slovarskega pomena ni potrebno »ekspertno znanje«. Pri *tigru* bo torej navedeno, da je praviloma napadalen, ne pa da je to (po vedenju zoologov) *mačka*. Kot poudarja A. Wierzbicka, mora dobra slovarska razlaga vsebovati samo tiste komponente, ki so postale sestavina pojma določene besede.

Kot bomo kasneje še ugotavljali, se je v tem smislu SSKJ ustrezno predstavil: kljub temu, da je njegova pomenoslovna zasnova strukturalna, temelji pomenska organizacija na splošnem in ne znanstvenem, strokovnem ali kakorkoli specificiranem pojmovnem svetu leksemov; npr. omenjeni leksem *tiger* je v SSKJ predstavljen kot 'velika rumenkasto ali rdečkasto rjava *zver* s črnimi progami', *zver* pa z razlago '/.../ divja žival /.../, ki lovi, pobija druge živali za hrano', implicira pojem napadalnosti.

Za prototipsko semantiko torej lahko rečemo, da uveljavlja prototip kot jedro pojmovnega polja določenega leksema. Tako je mogoče razumeti tudi njeno tristopenjsko pojmovno hierarhizacijo: nad- in podpomenski pojmovni ravni je dodana še bazična ravnina, kot tista, ki je najbolj informativna. Po G. Lakoffu (1987: 46) so bazični leksemi krajši primarni leksemi, ki se prvi uvrstijo v slovar jezika. Kot tipične predstavnike bazične ravnine glede na nad- oz. podredno ravnino navaja G. Kleiber (1993: 59, 61) primere kot *žival* – *p e s – bokser*; *sadje* – *j a b o l k o – jonatan*,

pohištvo – s t o l – zločljivi stol. Torej če so *pes, jabolko, stol* bazične kategorije, potem je pričakovana raba govorečega *Na strehi sedi ptič* ne morda *žival* ali *taščica*, *Vzemi iz avta medvedka*, ne morda *igrača* ipd.

Pomembne psiholingvistične oznake, po katerih prepoznavamo prototipske primere, ustrezajo kategorijam bazične ravnine; oboje so namreč hitro prepoznavne, prej se jih naučimo, pogostejše so uporabljane (Kleiber 1993: 79). Relativna stalnost prototipov pa zagotavlja strukturno stabilnost, ki je za učinkovito in merljivo kategorizacijo potrebna. Učinkovitost prototipskih kategorij temelji na prožni prilagoditvi strukturalni trdnosti (Geeraerts 1986: 79; Kleiber 1993: 77).

Samo informativni izlet v kognitivno (slovarsko) pomenoslovje je bil potreben zaradi celovit(ejš)e predstavitve našega strukturalnega razumevanja leksikalnega pomena. Ko skušamo prek takšnega pristopa opredeliti pomenoslovno zasnovo slovarjev tipa SSKJ, moramo upoštevati temeljno dejstvo, da je bila razsežnost tovrstnega slovarskega pojmovnega sveta omejena z naslovnikom, kar pomeni, da je šlo za predstavitev leksike t. i. splošnega pojmovnega sveta; naslovnik je bil torej tisti, ki je določal, seveda tudi na ravni verbalizacije pomena (razlage), pojmovno razsežnost takšnega slovarja. Na strukturalnem segmentiranju sveta temelječa zasnova tovrstnih slovarjev je bila v veliki meri skladna z naslovnikovim pojmovnim svetom; občasna neskladja, kot smo vsaj fragmentarno opozorili, so bila »rahljana« s tipom razlag, kot je *tiger – zver : mačka*, z omejitvenimi informacijami v razlagi kot *navadno*, ne nazadnje pa seveda predvsem z izločitvijo oz. posebno obravnavo leksemov z govornim dejanjem kot denotatom, kjer gre za komunikacijsko (stavčno) in ne strukturalno razlago.

3.3.2 Slovarska strukturiranost denotativnega pomena

Glede na razsežnost denotata je mogoče, kot rečeno, lekseme s strukturalno razlago ločiti na dve temeljni skupini: slovarskopomensko so najzanimivejši leksemi s srednjo vrednostjo, med katere pa ne sodita skrajnostni skupini, se pravi tisti leksemi, katerih pomen se bliža ena ali pa neskončno, torej lastna imena in zaimki.

3.3.2.1 Leksemi s srednjo (pomensko) vrednostjo

Pri poskusu določitve denotativnega pomena izhajamo torej iz slovarsko strukturirane leksike,⁷³ ki je v veliki meri odslikava dejanske predmetnostne strukturiranosti,

⁷³ Pregled tudi strukturalnega pojmovanja leksikalnega pomena zlasti znotraj ameriškega oz. anglosaškega jezikoslovja predstavlja M. Golden (1996: npr. 207–224).

gibajoče se predvsem znotraj splošnega pojmovnega sveta (ne specifičnega, npr. v smislu strokovnosti).

Kot je bilo že rečeno, leksem na ravni označenega ustreza pomenju – semantemu, ta je lahko sestavljen iz enega ali več pomenov – sememov. Pomenje je torej skupek predvidljivo povezanih pomenov, ki pripadajo istemu izrazu (označevalcu); večpomenskost (lastnost pomenja) je določena s predvidljivo povezanostjo pomenov po pomenotvornih postopkih, s tem se tudi – rečeno zelo posplošeno – loči od enakoizraznosti (homonimije). Sicer pa pomenje kot tako ne igra nobene vloge v pomenoslovju (kot npr. pomen ali pomenska sestavina). Enota pomenja (semantema) je torej pomen (semem); kot najmanjše enote določajo (denotativni) pomen pomenske sestavine (semi). Leksem na ravni označenega zajema torej pojme, ki jih je glede na obseg mogoče predstaviti od najmanjšega k največjemu v zaporedju:

pomenska sestavina (sem) – enota pomena,
pomen (semem) – (pomenska) enota leksema, osrednjega interesnega
področja (leksikalnega) pomenoslovja,
pomenje (semantem) – leksikografska enota/enota (opisnorazlagalnega)
slovarja.

Pomenska sestavina

Denotativni pomen kot sestavino leksema, natančneje – kot sestavino aktualizirane vsebine jezikovnega znaka, je mogoče definirati s pomenskimi sestavinami in njihovo na različnosti obsega predstave denotata temelječo notranjo ali zunanjo hierarhiziranostjo – odvisno od vrste leksema: notranja hierarhija pomenskih sestavin je vezana na t. i. endogene lekseme, samostalnike in glagole, zunanja na eksogene, pridevnike, prislove, povedkovnike. Kot rečeno, posebni so v tem smislu poleg besed s samo slovničnim pomenom – predložne in vezniške besede, lemedmeti in členki oz. vsi leksemi, katerih denotat je govorno dejanje ali prvine govornega dejanja.

Pomenska sestavina (PS), *sem*, je najmanjša nedeljiva pomenska enota leksikalnega (slovarskega) pomena. (Prim. pogl. Pojem *leksem*.) Določana je razločevalno glede na pomenske sestavine pomenov drugih leksemov, ki sodijo v isto pojmovno (pomensko) polje – pri endogenih leksemih členjeno glede na različnost vlog znotraj pomena na največje in najmanjše možno. (Prim. pogl. Pomenski polji.) Tako kot pomen tudi pomenska sestavina nima izraza (formativa), saj je s stališča jezikovnega znaka nerelevanten (Lewandowski 1994, 3: 934); kot enota pomena je torej vezana samo na označeno – na vsebino.

Ubeseđenje (verbalizacija) pomena, npr. znotraj leksikografskih dejavnosti – najrazličnejših slovarskih predstavitev leksemov, temelji seveda na ubeseđenju ustreznih pomenskih sestavin.

Zgradba pomena

Slovarski pomen določa hierarhična urejenost pomenskih sestavin, v bistvu skladne s pojmom Dokulilove onomaziloške kategorije (1962: 29–50). Temeljno urejevalno načelo slovarskega pomena je torej sintagmatsko: podredno razmerje pomenskih sestavin s skladenjsko vodilno, sicer določano z uvrščevalno pomensko sestavino (UPS) in razločevalnimi pomenskimi sestavinami (RPS) kot skladenjsko odvisnimi, sicer pa določujočimi, je posledica naravne (kategorialne) strukturiranosti predstave denotatov. Omenjena dva tipa pomenskih sestavin prek slovarskega pomena v veliki meri torej verbalizirata (npr. slovarska razlaga) posplošeno predstavo sveta.

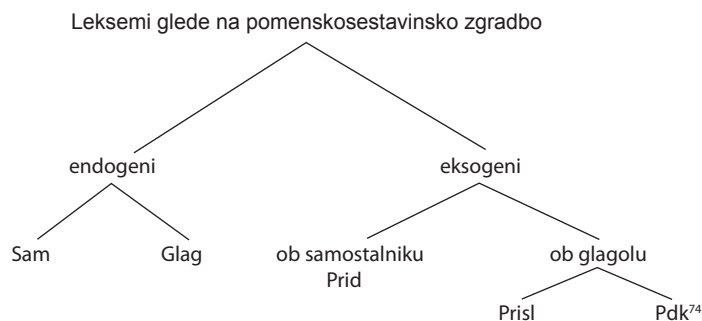
Na dveh tipih členitve predstavnega sveta v smislu razmerja med rodом in vrsto temelji tudi pomenskosestavinska (komponentna) analiza Skupine μ (Dubois idr.: 1970: 91–118), uporabljana v obravnavi retoričnih figur sinekdohe, metonimije in metafore; členitev Π izloča nujne sestavne dele določene predmetnosti, npr. *drevo* 'veje + listi + korenine + deblo', členitev Σ pa enakovredne prvine predstave določene predmetnosti, npr. *drevo* = topol ali hrast ali vrba ali breza /.../ (100). – V. Blanár (1978) opredeljuje leksikalni pomen kot notranje členjeno enoto »klasifikacijskih« (vsesplošnih), »identifikacijskih« (posebnih) in »specifikacijskih« (posameznih) pomenskih sestavin. – Razumevanje hierarhične urejenosti pomenskih sestavin znotraj pomena je v slovenskem jezikoslovju zaslediti pri J. Müllerju (1980; 1982), vendar z relativiziranjem tako izbire kot števila pomenskih sestavin: »Merila za število stopenj oz. določitev pomenskih sestavin sploh so lahko različna, odvisno pač od razčlenjevalčevih potreb« (1980: 41).

Členitev leksemov glede na pomenskosestavinsko zgradbo

Glede na to, ali slovarski pomen določenega leksema vsebuje oba tipa pomenskih sestavin, se pravi UPS in RPS, ali pa samo RPS, ločimo dve skupini leksemov: notranjo pomenskosestavinsko zgradbo imajo *endogeni leksemi* – nedvoumno samostalnik in glagol, ev. tudi prislov zunanjih okoliščin, zunanjo *eksogeni leksemi*, pridevnik, prislov notranjih okoliščin. Kot bomo videli, organizira pomensko polje endogenih leksemov UPS, pomensko polje eksogenih leksemov pa (skupek) RPS.

Pri endogenih leksemih je UPS do določene mere predvidljiva, načeloma gre za uvrstitvev razlaganega leksema v neposredno višje in s tem pomensko ekstenzivnejše pojmovno polje, npr. *Jablana je drevo*, z upoštevanjem ločevanja splošnega pojmovnega sveta glede na posebni, specifični (npr. znanstveni) metajezikovni svet; razmerje do razlaganega leksema je nadpomensko. Pri eksogenih leksemih je t. i. UPS – o klasični UPS, kot bomo videli, ne moremo govoriti – zunanja, določa pa jo vsakokratni skupek RPS, pomensko kompatibilnih z (zunanjim) samostalniškim jedrom, ko gre npr. za pridevnik, ali glagolskim, ko gre za prislov notranjih okoliščin; gre torej za smiselnost celotne zveze skladenjskega jedra, t. i. zunanje UPS, in vsakokratnega pomena eksogenega leksema, skladenjsko prilastkovega, določenega z naborom RPS.

Graf 11: *Leksemi glede na pomenskosestavinsko zgradbo*

Legenda:

Sam – samostalnik

Glag – glagol

Prid – pridevnik

Prisl – prislov

Pdk – povedkovnik

3.3.2.1.1 Endogeni leksemi

Med endogene sodijo tisti leksemi, ki so sestavina propozicije oz. pomenske podstave povedi; kot taki opravljajo vlogo samostojnih stavčnih členov.

Dvostopenjska zgradba pomena

Notranje dvostopenjsko razmerje med pomenskimi sestavinami izkazuje besednovrstni množici, skladenjskofunkcijsko določeni z vlogo oblikovanja najmanjše besedilne enote ali najmanjšega besedila – stavka, se pravi samostalniška in glagolska beseda.

⁷⁴ Povedkovnik kot dopolnjujoči stavčni člen tvori z vezjo oz. pomensko oslavljenim glagolom obvestilno (pomensko in slovnično – KPS) celoto.

Dvostopenjskost razmerja pomenskih sestavin temelji na njunih dveh različnih vlogah znotraj leksemskega pomena:

1. *Uvrščevalna pomenska sestavina (UPS)*,⁷⁵ opredeljuje pomen leksema z vidika njegove vpetosti v načeloma neposredno višje pojmovno in s tem tudi pomensko polje. Omejitev glede neposrednosti uvrščanja je nujna, če sprejmemo že omenjeno stališče Wierzbicke v smislu uslovarjanja splošne in ne posebne (znanstvene, strokovne) pojmovnosti. Seveda na leksikografski ravni je ta pristop mogoče najti tudi v SSKJ. Nekaj zgledov: *kalužnica* ni košarnica, ampak (ob vodah rastoča) rastlina /.../, *konj* ni kopitar, ampak domača žival /.../, *riba* ni vretenčar, ampak vodna žival /.../, *gad* ni plazilec, ampak je strupena kača /.../ ipd.; blizu tem zgledom npr. *smreka* ni iglavec, ampak je iglasto drevo /.../, *bukev* ni listavec, ampak listnato drevo /.../ ipd. Zanimivi pa so primeri, ko se v okvir določene UPS uvrščajo leksemi z zelo skromno pojmovno povezanostjo; *pingvin* 'velika vodna ptica, po hrbtu in glavi črna, po trebuhu bela, ki živi zlasti na Antarktiki', *ptica* pa je 'žival, ki ima peruti, kljun in je pokrita s perjem'; *vodna ptica* je v SSKJ navedena samo kot stalna besedna zveza brez kakršnekolik razlage; katere lastnosti povezujejo *pingvina* s *ptico*, kot ju predstavlja SSKJ? G. Kleiber prav navedeni primer uvršča med tiste, ki ne sodijo med prototipske, čeprav jih zajema določena kategorija. Velja torej, da je UPS *ptica* kot leksem z vidika splošne predstavnosti v SSKJ predstavljen pomanjkljivo; navedene lastnosti na ravni RPS bi morale imeti vsaj katerega izmed omejitvenih členkov, npr. *navadno* (gl. pogl. o RPS), ali pa poiskati za vse lekseme, katerih pomen pokriva obravnavana UPS, ustrezne RPS (strukturnalni vidik).

Pri semaziološkem postopku (slovarskega) ugotavljanja (denotativnega) pomena si za odkrivanje UPS samostalniške besede lahko pomagamo z dopolnjevalnim vprašanjem Kaj 'pomeni' (leksem) x^{76} – Kateri denotat ima x , natančneje – pomen katerega denotata ima x : Kaj je npr. *brat*? (*Brat je*) *moški* (*v razmerju do drugih otrok svojih staršev*); Kaj je *moški*? *Človek* (*moškega spola*); Kaj je *človek*? *Bitje* (*spodobno misliti in govoriti*); Kaj je *bitje*? *Kar* (*živi /.../*).⁷⁷ Ali: Kaj je *mačka*? *Domača žival* (*ki lovi miši*); Kaj je *domača žival*? *Žival* (*ki živi ob človeku*); Kaj je *žival*? *Bitje* (*ki se*

75 V bistvu gre za aristotelovsko delitev na genus proximum in differentia specifica.

76 Dopolnjevalno vprašanje z zaimkom kdo zahteva besedilno identifikacijo, npr. *Kdo je učitelj*? Tone/Naš sosed/Njen brat/Jaz. Modifikacija glagola, npr. *Kdo je lahko učitelj*?, omogoča odgovor, ki se nanaša na lastnosti kot pogoj za učitelja – Kdor je tak in tak. Slovarska identifikacija je mogoča na vprašanje *Kaj je učitelj*? (Učitelj je) človek, npr. ki poklicno uči. Vnos besedilnih prvin (identifikacija glede na posamezno) v vprašanje, npr. *Kaj je njen/tvoj oče*?, *Kaj je njen učitelj*?, omogoča zopet besedilno identifikacijo glede na konkretne družbene dejavnosti, razmerja, npr. poklic, (družbeni) položaj, družinska razmerja ipd., npr. Njen oče je mehanik. Njen učitelj je oče treh otrok/je tudi njen sosed ipd. Osební (svojilni) zaimki se torej potrjujejo kot identifikatorji posameznega, torej ustrezno osebnim lastnim imenom.

77 Kar je dejansko tisto, ki /.../.

brani z organskimi snovmi, ima čutila in se navadno premika); Kaj je bitje? Kar (živi /.../). Ali: Kaj je miza? Pohištvo (iz ravne ploskve, dvignjene od tal). Kaj je pohištvo? Predmeti (navadno leseni, namenjeni za stanovanje /.../). Kaj je predmet? Kar (obstaja neodvisno od človekove zavesti /.../). Znotraj glagolske besede je ev. možno vprašanje Kaj dela (kdo/kaj)?, npr. Kaj dela, ko leti – premika (se po zraku z letalnimi organi /.../); Kaj dela, ko se premika – spreminja (položaj v prostoru v določeni smeri); Kaj dela, ko spreminja? Dela (da kaj ni več isto).

Oziralni zaimki kot UPS na vrhu pomenske piramide glede na svojo izvirno tvorjenost – *kdo-r, ka(j)-r* – združujejo v svojem pomenu zaimensko kategorialnost – kategorialne pomenske sestavine – mogoče jih je izraziti s *tisti/a/o*,⁷⁸ in sklicevalnost – oziralnost glede na vsebino RPS, izraženo s *ki (kateri)*. V bistvu imamo opraviti z neposrednim stikom kategorialnih pomenskih sestavin, ki skupaj z RPS dosegajo za leksem predzadnje stopnje na pomenski piramidi slovarsko vrednost – slovarsko pomensko prepoznavnost. Kot nosilci kategorialnih pomenskih sestavin so zaimki z vrednostjo UPS pomensko najsplošnejši (najekstenzivnejši), hkrati pa s svojo vgrajeno oziralno (sklicevalno) prvino – glagolski primitivi pa s svojo intenčnostjo, vzpostavljajo »koreferenco« z denotati RPS; lekseme, ki jih s svojo vlogo UPS zajemajo, so tako sposobni opredeliti kot slovarsko vrednost, se pravi kot slovarskopomensko prepoznavno danost.⁷⁹

Dvojnost narave oziralnih zaimkov – posploševalnost (kategorialno pomenskost) in sklicevalnost (oziralnost – glede na kaj) je lepo vidna tudi v besedotvorju, kjer se pomenska kategorialnost iz skladenjske podstave (besedne zveze, iz katere po pretvorbenem postopku nastaja tvorjenka) pretvarja v obrazilni morfem z vgrajeno oziralniško referenco z denotatom besedotvorne podstave, prenesenim (po pretvorbi) iz denotata predmetnopomenskih besed skladenjske podstave. (Prim. pogl. *Zaimenske besede*.)

Pri odkrivanju pomenskih povezav, katerih nosilec je UPS, skušamo torej ugotoviti, v katero najbližje, se pravi po obsegu najmanj obremenjeno, hkrati pa bolj

78 Tu seveda ne gre za besedilnoreferenčni (besedilni denotat v smislu relativnega določanja prostora glede na govorečega) tisti (ta, tisti, oni), ampak za jezikovnosistemsko referenco, neločljivo povezano z oziralnikom ki (glede na kaj – vsebino odvisnika) – torej tisti, ki /.../ (Vidovič Muha 1996; Cazinkič 2001).

79 V. Blanár (1980) piše, da spoznavni subjekt členi in klasificira objekt s pomočjo pojmov, ki jih je mogoče definirati na podlagi višjega rodu (genus proximum) in specificirajočih lastnosti (differentia specifica) – oboje se jezikovno realizira v onomaziološki strukturi. – I. Němec (1980: 40) imenuje tiste komponente leksikalnega pomena, ki združujejo leksemске enote v višje sistemske celote, integracijske (komponente). – J. Filipce piše (1977; 1980), npr. v zvezi z glagoli premikanja, o skupnem arhisemu 'premik' oz. o arhileksemu, ki povezuje delne sisteme; imenuje ga tudi dominanta.

predstavno pojmovno področje sodi leksem oz. njegov denotat; v bistvu gre za vzpostavljane pomenske zveze z načeloma neposredno nadpomensko in zato predstavnejšo množico. UPS dejansko večja tudi predstavnici svet ob hkratnem upoštevanju, da se s tem večja tudi pomenska ekstenzivnost.

2. Skupina pomenskih sestavin, imenovana razločevalne pomenske sestavine (RPS), ima vlogo prepoznavno določiti pomene leksemov, ki sodijo v pojmovno polje iste UPS. Tudi pri ugotavljanju RPS je pri samostalniških poimenovanjih možen semaziološki postopek z vprašalno povedjo, Katere lastnosti ima določen denotat (znotraj UPS seveda). Kot je znano, je različna vloga pomenskih sestavin razvidna na metajezikovni ravni v slovnični zgradbi slovarske razlage; ta je pri endogenih leksemih vedno nestavčna, v obliki podredne samostalniške ali glagolske zveze. V znanem obrazcu pomena $UPS/xRPS$ (Vidovič Muha 1988: 25–26) označuje x število RPS, ki je določljivo relativno, glede na pomensko prepoznavnost leksema znotraj leksemov, ki sodijo v okvir iste UPS (najmanjšega pomenskega polja; gl. dalje), npr. za leksem *živo srebro* zadostuje znotraj UPS kovina ena sama RPS, in sicer 'tekoča (kovina)'; za ta primer torej velja $x = 1$, označuje pa agregatno stanje. Še nekaj zgledov: *mačka* ('domača žival' ki lovi miši', $x = 1$, označuje funkcijo; *domača žival* – '(žival' ki živi /.../ ob človeku', $x = 1$, označuje mesto nahajanja; *žival* – '(bitje' ki se hrani z organskimi snovmi, ima čutila in se navadno lahko premika', $x = 3$, označuje sredstvo preživljanja, (fizično) lastnost, (fizično) sposobnost; *bitje* – '(kar – tisto, ki) živi ali je vsaj mišljeno kot živo', $x = 2$, označuje obliko bivanja ali razumevanje oblike bivanja. Še zgledi za glagolsko zvezo v vlogi slovarske razlage: *leteti* 'premikati se po zraku z letalnimi organi, zlasti s perutmi, krili', $x = 2$, označuje kje in kako (se premika); *premikati se* '(spreminjati) položaj v prostoru v določeni smeri', $x = 3$, označuje kaj, kje in kako; *spreminjati* – '(delati) da kaj ni več isto', $x = 1$, označuje kako; *delati* – 'opravljati delo'.⁸⁰

Kot smo že omenili, slovarskopomenoslovna literatura, pa tudi leksikografske izkušnje pri delu za SSKJ nasploh utemeljujejo nujnost vpeljave skupine pomenskih dopolnil, znotraj kognitivne semantike imenovane *virtuem* (glede na *sem* – pomensko sestavino). Tovrstna pomenska dopolnila lahko poudarjajo, izpostavljajo določene prvine najmanjšega pojmovnega in iz njega tudi najmanjšega pomenskega polja (Prim. pogl. o pomenskih poljih.) – lahko na ravni UPS, lahko pa tudi lastnosti prvin tega polja znotraj RPS. Gre torej za pomenska dopolnila, katerih

80 Glagol *delati* sodi med glagolske primitive, zato mu prave UPS ni mogoče določiti, razlaga je krožna – ni več hierarhična, ampak parafrazna.

uvrščevalna ali razločevalna vloga ne zajema vseh leksemov, lahko večino ali pa samo tiste, ki so v središču splošne zavesti kot posledica določene človekove civilizacijske, kulturne in sploh okolijske izkušnje (kognitivni vidik).

Iz pregleda omejevalnih členkov v SSKJ izhaja spoznanje, da se v tipu slovarja, kot je SSKJ (informativni vidik), uveljavljajo tisti virtuem, ki so v središču splošne zavesti. V vlogi poudarjanja se v SSKJ pojavljajo členki *navadno*, *zlasti*, *predvsem*.

Poudarni članek *navadno* je v SSKJ lahko vezan na UPS ali RPS; nekaj zgledov za njegovo funkcijo znotraj UPS: *agitka* 'pog. agitaciji namenjeno umetniško delo, navadno igra'; *angel* '2. ekspr. zelo dober človek, navadno ženska'; *kaveljc* '3. sposoben, domisel človek, navadno moški'; *babica* '3. zastar. (živalska) samica, navadno ptica'; *rumenec* '2. rumenkasta žival, navadno vol'; *belec* '2. belkasta žival, navadno konj'; *rjavec* '1. rjava žival, navadno konj, vol'; *profil* '4. teh. navadno kovinska palica z značilno obliko prečnega prereza'.⁸¹ – Skladenjsko razumevanje tovrstnih razlag je pri vseh primerih, razen zadnjem (*profil*) lahko dvojno: pojasnjevalno priredje tip *kosmatinec* 'kosmata žival, tj. navadno medved', ohranja gibanje na ravni uvrščevalnosti, podredje s prilastkovim odvisnikom tip 'kosmata žival, ki je navadno medved', premakne problematiko na raven razločevalnosti. Zgledi poudarjanja RPS: *kaveljc* '1. kavelj, navadno manjši'; *abolirati* 'razveljaviti, odpraviti kaj, navadno zakon'; *abakadabra* nekaj 'magična beseda, zapisana navadno na amuletu'; *aerosol* '2. med. zdravilo v razpršenem stanju, navadno za vdihavanje'; *aktovka* 'torba za spise, knjige, navadno usnjena'; *alkova* 'knjiž. večja vdolbina v steni sobe, navadno z ležiščem'; *čuden* '3. ekspr. ki vzbuja dvom, navadno o moralni neoporečnosti'.

Poudarni članek *zlasti* je funkcionalen predvsem na ravni RPS. Nekaj zgledov: *alga* 'nav. mn. nižje razvita obarvana rastlina, ki živi zlasti v vodi'; *atelje* 'delavnica umetnikov, zlasti slikarjev in kiparjev'; *cvrtje* 'jed, zlasti iz stopenih jajc, ocvrta na maščobi'; *delo* '4. navadno s prilastkom 'kar je uresničeno z delanjem, zlasti na umetniškem področju'; *emigrirati* 'izseliti se v tujino, zlasti iz političnih vzrokov'; *govor* '5. s prilastkom jezik, zlasti v govorjeni obliki'; *polenta* 'gosta jed iz zdroba, zlasti koruznega, in vode'; *radiologija* 'veda o uporabi ionizirajočega sevanja zlasti v medicini'; *šiht* 'nižje pog. 1. izmena, zlasti v rudniku, tovarni', '2. služba, delo, zlasti v rudniku, tovarni'; *štirised* 'sport. vozilo s štirimi sedeži, zlasti za bob, kajak'. – Nekaj primerov, kjer je omejevalnost členska *zlasti* vezana na UPS: *figa* '3. nav. mn. okrogel iztrebek, zlasti konjski'; *kompresa* 'med. 2. obkladek, zlasti mrzli' – v obeh primerih gre za omejitev vrstnosti pojmov: *mrzli obkladek*, *konjski iztrebek*; *afna* 'slabš. človek z

81 Izhajamo torej iz vrstnega (generičnega) pojma kovinska palica kot UPS.

nenaravno, izumetničeno zunanostjo ali vedenjem, zlasti ženska' *hermetik* 'publ. umetnik, zlasti pesnik, ki si ne prizadeva biti razumljiv širšemu krogu ljudi'.

Nekaj zgledov še s poudarnim členkom *predvsem*: *desničar* '1. kdor pri delu uporablja predvsem desno roko'; *džip* 'majhen osebni terenski avtomobil, ki se uporablja predvsem v vojaške namene'; *voluntarističen* '1. ki temelji predvsem na volji'; *žužkojed* '2. nav. mn., zool. manjši sesalci z ostrimi zobmi, ki se hranijo predvsem z žuželkami'.

Število UPS je že po definiciji lahko samo ena, izrazna podoba je lahko beseda ali stalna besedna zveza, npr. *mačka* domača žival /.../. Posebnost izrazne podobe UPS je vezana na primere, ko imamo opraviti s slovarsko predstavitvijo t. i. sestavinske svojilnosti ali tvorne (konstitutivne) sestavine česa; UPS ima v takšnih primerih obliko delnega (partitivnega) rodilnika, npr. *nos, čelo, lice, brada* /.../ UPS del obraz; *akropola* pri starih Grkih /.../ del mesta; *arija* /.../ del večje skladbe /.../; *bet* peclju podoben del gobe; *glavina* 2. osrednji del kolesa /.../; zlasti ko gre za poimenovanja snovi, delnosti ustreza pojem *sestavina*, npr. *fuzit* petr. sestavina premoga /.../; *glicerin* /.../ sestavina maščob; *izopren* teh. /.../ sestavina kavčuka.⁸²

Število RPS (x) pa je odvisno, kot rečeno, od števila leksemov, ki jih zajema določena UPS pa tudi od vrste oz. tipičnosti teh leksemov; gre torej za doseg prepoznavnosti (razvidne različnosti) takšnega leksema znotraj pojmovnega polja določene UPS, tip *živo srebro* glede na vse druge kovine.

Naj povzamemo: pri endogenih leksemih je bistveno spoznanje, da je vsak leksem do določene stopnje prvina leksema, katerega denotat ima širši obseg, kar ima na ravni pomena – konkretno UPS, za posledico večjo vsebinsko posplošenost; z drugimi besedami: večanje obsega denotata gre na račun manjše vsebinske oz. pomenske prepoznavnosti (Hansen idr. 1985: npr. 186, 193; Filipec 1985: npr. 71, 92). Hierarhiziranje leksemov na podlagi večanja obsega, ki ga izraža UPS, in s tem hkrati manjšanja vsebinske prepoznavnosti denotatov, ki jih zajema – od (naj)manj splošnega k (naj)bolj splošnemu –, je mogoče do stopnje tako splošnih leksemov, da jih lahko izrazimo, »posplošimo« le še zaimensko ali proverbalno, se pravi z najekstenzivnejšo slovarsko vrednostjo.

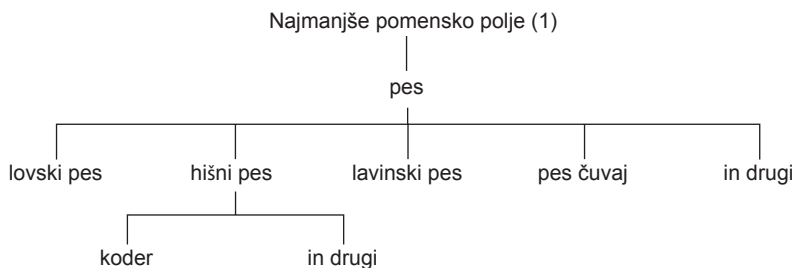
Sicer pa je sintagmatsko razmerje znotraj pomena mogoče označiti kot inkluzivno, se pravi $UPS \supset xRPS$, kar je mogoče dokazati s Hallydayjevim identifikacijskim stavkom (1994: 119) y je x, npr. *Pes je domača žival*, ne pa tudi x je y **Domača žival je pes*.

82 V. Gorjanc (2005a: 126) poimenuje urejevalno načelo, ki temelji na razmerju del – celota, meronimija; prim. tudi Ivič (1980).

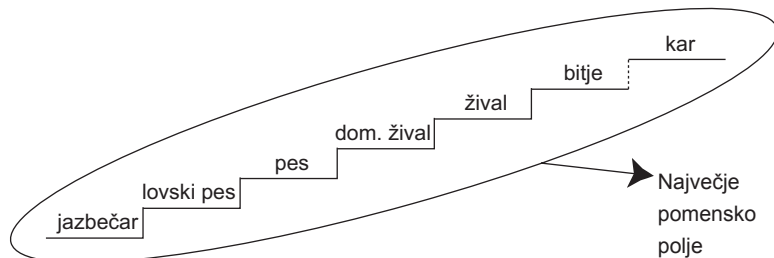
Pomenski polji

Z izrazom pomensko polje⁸³ poimenujemo s pomenskimi sestavinami strukturirano pojmovno polje – predstavi svet, ki ga oblikuje UPS po eni strani s svojo odprtostjo do drugih UPS – največje pomensko polje (graf 14), po drugi pa do različnih RPS, ki določajo pomene leksemov znotraj njenega pomenskega polja – najmanjše pomensko polje (graf 13, 15).

Graf 12: *Najmanjše pomensko polje (1)*

Graf 13: *Pomenska piramida*

Celotna pomenska piramida, ki jo izoblikuje zbir medsebojno hierarhično povezanih UPS, vsaka s svojimi posameznemu denotatu ustreznimi RPS, tvori največje pomensko polje (Vidovič Muha 1988: 27). Velja, da je razmerje med posameznimi UPS iste pomenske piramide prehodno: če je npr. *bor* iglavec, *iglavec* drevo, *drevo* rastlina itd., velja, da je *bor* rastlina.⁸⁴

83 Razumevanje pomenskega polja je v pomenoslovni literaturi vsaj deloma različno: Lewandowski (1994, 3: 951) med drugim pravi, da je »vsebina znotraj polja /.../ definirana s pomenskimi sestavinami.« In še: »Pojem semantičnega polja je uporabljen kot sredstvo členitve besednega zaklada.« – J. Lyons (1980, I: 261–280) piše znotraj teorije polja (Feldtheorie), da »/za/ lekseme /.../, ki so znotraj danega jezikovnega sistema semantično, paradigmatično ali skladensko sorodni, lahko rečemo, da pripadajo istemu polju ali da so elementi /istega/ polja.« J. Lyons pušča pojem pomenskega polja odprt za različne paradigmatične in sintagmatične povezave.

84 Po J. Lyonsu (1980 I: 300–311) velja prehodnost za hiponimijo in za del razmerja med delom in celoto: če je x del y in če je y del z, potem je tudi x del z.

UPS opravlja torej dvojno leksemkopomensko povezovalno vlogo: znotraj največjega pomenskega polja je prehodna, pomensko odprta – vzpostavlja razmerja do drugih UPS in tako povezuje lekseme z različno pomensko (in s tem pojmovno) razsežnostjo: v vzpenjanju po pomenski piramidi večja pomensko ekstenzivnost, v spuščanju intenzivnost pomena krepi. Znotraj najmanjšega pomenskega polja pa povezuje lekseme, ki izražajo njej ustrezno pomensko ekstenzivnost – pomenska odprtost se kaže v možnosti nastajanja ali izginjanja pomenov leksemov, ki jih lahko zajame s svojo pomensko razsežnostjo; pomenska različnost in s tem do določene mere vsaj posredna prepoznavost leksemskih denotatov znotraj njene pomenske ekstenzivnosti je lahko dosežena šele z RPS.

Naj povzamemo: za UPS velja, da že sama glede svojega pomena ni homogena; vsebuje dva tipa pomenskih povezav: Vsaka UPS, razen zadnje, tiste na vrhu pomenske piramide, je posredno, prek drugih UPS, ali neposredno, na predzadnji stopnji pod vrhom pomenske piramide, nadpomenka, hkrati pa tudi podpomenka, razen najnižje, izhodiščne v piramidi. Vse UPS s celotne pomenske piramide pa določa s svojimi kategorialnimi pomenskimi sestavinami še najvišja UPS, tista, ki je na vrhu piramide; kot zaimek (pronomen) ali glagolski primitiv (proverb) se namreč lahko pojavlja le kot zadnja, najvišja možna nadpomenka, kar samodejno pomeni, da se zaradi svoje pomenskosestavinske zgradbe kot podpomenka sploh ne more pojavljati. V tem primeru so zaimki in glagolski primitivi pomensko najekstenzivnejši, s svojimi kategorialnimi pomenskimi sestavinami pokrivajo celotno največje pomensko polje. Univerzalnost kategorialnih pomenskih sestavin leksemov z vrha največjega pomenskega polja se pojavlja kot sestavina zbira vseh največjih pomenskih polj slovarja določenega jezika. V tem smislu se odpira zanimivo vprašanje, kateri leksemi slovarja določenega jezika se v vlogi UPS pojavljajo na predzadnji stopnji pomenske piramide oziroma kateri leksemi imajo posredno prek zaimka/glagolskega primitiva kot svoje UPS samo kategorialno pomensko uvrstitev. Drugače: kateri pojmovni svet v slovarju določenega jezika pokrivajo? In dalje: kateri tako dobljeni pojmovni svet je skupen slovarju »vseh« jezikov? N. B. Mečkovska (1995: 306–308) med leksikalnosemantičnimi univerzalijami izloča npr. abstraktna področja, kjer bi jih tudi bilo mogoče iskati, npr. prenesenost pomenov (metonimija, metafora), frazeološki obrati, tabuiziranje idr.

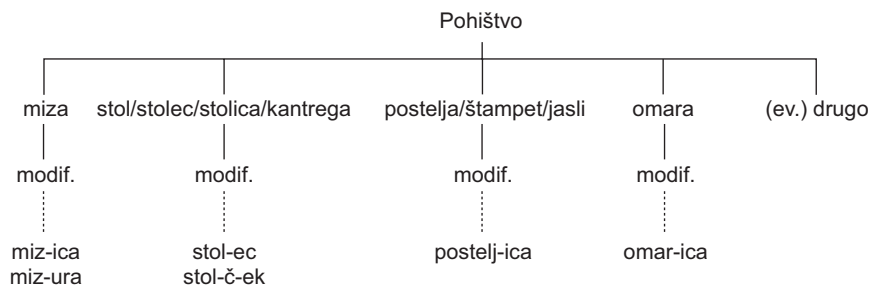
Tako kot za ureditev pomenskih sestavin znotraj pomena velja tudi za razmerje med UPS-i znotraj največjega pomenskega polja inkluzivnost. Hierarhična paradigmatska razmerja, ki določajo pomensko piramido, tudi tu lahko prevedemo v linearna in dobimo Hallidayeve identifikacijske stavke, v katerih se

pojavlja kot povedkovo določilo nadpomenka; tovrstni stavki so definicijski za nadpomenke (Prim. pogl. *Nadpomenskost in podpomenskost*): *Jazbečar je lovski pes*; *Lovski pes je pes*; *Pes je domača žival*; *Domača žival je žival*; *Žival je bitje*; *Bitje je kar (biva)*. Stavki sodijo med resnične trditve. S prediciranjem podpomenke pa tvorimo stavke, ki izkazujejo resničnost le pod določenimi pogoji, izraženimi npr. s členkovnim (dodajalnim) modifikatorjem *tudi*; značilni so za podpomenke: *Domača žival je tudi/še – lahko tudi/še pes* – Domača žival je pes in druge (domače) živali – Domača žival ima pogoje, da zajame tudi/še psa; *Domača žival je tudi žival*.

V najmanjše pomensko polje sodi torej pojmovni svet, ki ga zajema UPS. Vanj je mogoče uvrstiti tudi vse modifikacijske tvorjenke poimenovanj predmetnosti, ki jih zajema posamezna UPS, pa tudi vse njihove morebitne sopomenke, npr. UPS *pohištvo*: *miza* (*miz-ica*, ev. *miz-ura*), *stol* (star. *stol-ec* → *stol-(č)-ek*, nar. *stol-ica*, nar. *kantrega*), *postelja* (*postelj-ica*, nar. *branda*, šalj. *jasli*, nižje pog. *špampet*), *omara* (*omar-ica*) idr.

Najmanjše pomensko polje posameznega leksema se torej lahko razvija vodoravno in navpično: vodoravno ga razvijajo sopomenke, navpično pa modifikacijske tvorjenke, ki pa, kot vemo, načeloma ohranjajo kategorialne lastnosti jedra skladijske podstave. Primeri, ko se te lastnosti ne ohranjajo, so predvidljivi (Prim. pogl. *O pomenu pri tvorjenkah*; Vidovič Muha 1995a; 2011: 37–61).

Graf 14: *Najmanjše pomensko polje (2)*

Razmerje med leksikalnim pomenom in razlago

J. Filipec (1995: 31; 1985: 71–75) razume razmerje med pomenom in razlago kot razmerje med naravnim jezikom in metajezikom. Pri razlagi gre za eksplicitno

metajezikovno formulacijo pomenskih sestavin. Slovarska razlaga je metajezikovno »sredstvo identifikacije pomena leksema /.../« (1973: 80), ki temelji na predstavitvi manj znanega v bolj znanem, kar ima za posledico stopnjevanje abstrakcije in s tem oteževanje metajezikovne formulacije;⁸⁵ kot rečeno, vzpenjanje po pomenski piramidi, če naj se izrazimo skladno z našo grafično predstavijo (prim. prejšnje poglavje), pomeni hkrati pomensko širjenje in s tem posploševanje, približevanje pojmovno širšim denotatom, in obratno – spuščanje po pomenski piramidi ima za posledico pomensko ožjenje in s tem intenziviranje – približevanje pojmovno ožjemu denotatu.

Slovarsko razlago »rahlja« v smislu (strukturalne) definicije dejstvo, da vsebuje, kot smo znotraj pomenskih sestavin že omenjali, poleg posploševalne (uvrščevalne) in specificirajočih (razločevalnih – UPS in RPS) prvin tudi omejeno posploševalno in ne v celoti specificirajoče (virtuem) – pač skladno s splošno (netreminološko) predstavo o določenem leksemu, izražene s prislovi kot *navadno*, *predvsem*, *zlasti* in morda še kaj: *čevelj* – obuvalo, segajoče *največ* čez gleženj; *miza* – kos pohištva iz ravne plošče in *največ* štirih nog; *mladina* – mladi ljudje, *zlasti* med štirinajstim in petindvajsetim letom; *bitje* – kar živi ali je *vsaj* mišljeno kot živo idr.

Obvestilna vloga zunajjezikovnih okoliščin

Leksemi s slovarsko (pomenskosestavinsko) razlago včasih potrebujejo tudi podatek o t. i. zunajjezikovnih okoliščinah rabe, v SSKJ imenovanih pomenska kvalifikatorska pojasnila.⁸⁶ Vsaj v grobem jih je mogoče ločiti nekako na tri skupine, lahko še s podskupinami.⁸⁷

Med okoliščine prvega tipa (O₁) sodijo opredelitve kraja in časa, med okoliščine drugega tipa (O₂), tiste, ki so vezane na prepoznavanje družbenega in političnega vzdušja časa, ko je SSKJ nastajal, okoliščine (O₃) opozarjajo na različne znotrajjezikovne posebnosti leksema.⁸⁸

85 R. Blatná (1995: 74) opredeljuje razlago v enojezičnem slovarju tudi kot neterminološko, neposredno, strukturno (temelječo na pomenskosestavinski analizi).

86 V Uvodu v SSKJ (SSKJ I: XXII) je kvalifikatorsko pojasnilo opredeljeno kot jezikoslovni termin (lingv.): »dogovorjena besedna zveza, ki natančneje opredeljuje pomen leksikalne enote ali njene sintaktične značilnosti«; na podlagi takšne opredelitve je torej mogoče ločiti pojma slovnico kvalifikatorsko pojasnilo in pomensko kvalifikatorsko pojasnilo, ki ju je uporabljal tudi slovarski kolektiv.

87 S poudarjenim jezikovnopolitičnim vidikom prim. o tej temi A. Vidovič Muha (1999: 7–26); tudi V. Gorjanc (2005: 197–209).

88 Pri obravnavanju tipu bi bilo mogoče z vidika jezika prejemnika, v tem primeru slovenščine, govoriti o izvornih področjih rabe glede na kraj, čas, druge okoliščine.

Graf 15: *L1 - pomenska kvalifikatorska pojasnila*

Legenda:

L₁ – leksem s pomenskosestavinsko zgradbo

O – okoliščine

1. Krajevne okoliščine prek leksike, sprejete v SSKJ, zaznamujejo slovenski pojmovni svet s prisotnostjo tujega pojmovnega sveta v njem. Glede na to, s čim opredeljujejo prostor, jih je mogoče ločiti na več skupin:

- a) v določeni državi – teritorialna opredelitev –, ko gre predvsem za podatek o formalni, npr. družbeno-politični ureditvi te države, nosilcih funkcij znotraj takšne ureditve, npr. v Franciji *departma* 'velika upravna enota'; v Angliji *baronet* 'plemič /.../'; v stari Avstriji *glavarstvo* 'urad okrajnega ali okrožnega glavarja /.../'; v carski Rusiji in v Sovjetski zvezi *artel* 'zadružna organizacija različnih tipov'; v carski Rusiji *ataman* 'izvoljeni poveljnik kozaške vojske'; v carski Rusiji *zemstvo* 'organ krajevne samouprave'; v carski Rusiji in v Romuniji *bojar* 'visok plemič, plemiški veleposestnik'; v carski Rusiji *duma* 'državni zbor, skupščina'; v Angliji *lord* 'naslov za višjega plemiča'; zlasti v Angliji in Franciji *marki* 'plemič za stopnjo nižji od vojvode'; na Poljskem in v Ukrajini, nekdanj *bulava* 'okrašena palica kot znamenje hetmanske oblasti'; v nekaterih socialističnih državah *obišnica* 'zemlja, ki jo ima zadružnik za osebno obdelavo';
- b) v okolju določene države, etnije, lahko tudi širšega, duhovno povezanega prostora, zlasti ko gre za predstavitev prvin materialne ali duhovne kulture, različnih navad, vedenjskih vzorcev, tudi družbene strukturiranosti (ki presega določeno državo) ipd., npr. v angleškem in ameriškem okolju *barel* 'sodu podobna posoda različnih velikosti za tekočine ali razsuto blago'; v angleškem in ameriškem

okolju *basketball* 'košarka'; v ameriškem okolju *bos* 'šef, vodja'; zlasti v ameriškem okolju *farma* 'veliko kmetijsko posestvo, navadno specializirano'; zlasti v ameriškem okolju *linčati* 'ubiti krivca, osumljenca takoj, brez zakonitega sojenja'; zlasti v ameriškem okolju *maribuana* 'močno mamilo iz indijske konoplje'; v ameriškem okolju *saloon* 'pivnica, gostilna'; v arabskem okolju *burnus* 'volneno ogrinjalo z oglavnico'; v azijskem okolju *jutra* 'okrogel, kupolast, narejen zlasti iz kož in klobučevine'; zlasti v azijskem in južnoameriškem okolju *piroga* 'preprost čoln iz enega debela'; v balkanskem okolju *čaršija* 'ulica ali trg s trgovskimi in obrtnimi lokali'; v balkanskem okolju *konak* 'nekdanji dvorec, palača'; v angleškem okolju *milord* 'naslov za aristokrata, lorda'; v arabskem okolju *emir* 'visok plemič, knez', v arabskem okolju *emirat* 'področje, na katerem ima oblast emir'; *kalif* v arabskem okolju 'vladar, vladar', enako *šejk*, *šejkat*; v azijskem okolju *jurta* 'okrogel, kupolast šotor /.../'; v francoskem in ruskem okolju *bukinist* 'trгоvec s starimi knjigami'; v indijskem in kitajskem okolju *palankin* 'zaprta nosilnica'; v orientalskem okolju *arak* 'žgana pijača /.../'; v francoskem okolju *kokota* 'lahkoživa ženska, prostitutka iz višjih družbenih slojev'; v ruskem okolju *balalajka* 'ljudsko glasbilo na tri strune'; v neameriškem okolju *jenki* 'Američan, zlasti pripadnik ameriških okupacijskih sil' idr.;⁸⁹

- c) pri prebivalcih določene, zlasti izumrle države, državne, etnične skupnosti, socialno, ideološko, kulturno ali kako drugače povezane skupnosti, npr. pri starih Germanih *marka* 'najmanjša teritorialna enota /.../'; pri starih Medijcih in Perzijcih *mag* 'svečenik, vedež'; pri starih Grkih in Rimljanih *abak* 'plošča za mehanično računanje'; pri starih Grkih *agon* 'tekmovanje v telesnih vajah ali umetnostih'; pri starih Rimljanih *bakanalije* 'slavje v čast boga Bakha'; pri Keltih *bard* 'ljudski pesnik in pevec'; pri muslimanih *džamija* 'stavba, namenjena za verske obrede'; pri muslimanih *šejtan* 'zli duh'; knjiž., pri Indijancih *kamulet* 'okrašena pipa z dolgim, ravnim ustnikom, ki se uporablja zlasti ob sklepanju miru'; pri Malajcih *amok* 'stanje duševne razdraženosti, ki se stopnjuje v besnost in ubijalsko manijo'; pri Japoncih *harakiri* 'samomor s prerezanjem trebuha'; pri primitivnih ljudstvih *kopje* 'lesena palica /.../';
- č) na določenem prostoru (države, celine ipd.), npr. na ameriškem severu *blizzard* 'mrzel veter, navadno s snežnimi meteži'.

2. Ob prebiranju pomenskih kvalifikatorskih pojasnil v SSKJ se ustvarja vtis, da so časovne okoliščine rabe katerega izmed leksemov kar natančno določene. Tako sodijo med časovne opredelitve leksemskega denotata naslednji podatki:

- a) do kdaj (je npr. kaj trajalo); nekaj zgledov: do odprave tlačanstva *fevdalni gospod* '/.../' lastnik zemlje s podložniki'; *graščak* '/.../' lastnik zemlje s podložniki',

89 SSKJ torej ustrezno ločuje lastnosti, ki izvirajo iz določene družbene, politične, državne ureditve – tip v Franciji – od kulturnih lastnosti določenega okolja, ki ni nujno vezano na npr. na državo – tip v francoskem okolju.

polsvobodnjak 'kmet, ki ni glede vseh stvari svoboden' idr.; do 1948 *estetika* 'tretji letnik filozofije', do 1945 *domovinska občina* 'občina, v katero je kdo pristojen /.../', *jetniški paznik* do 1945 'paznik v kaznilnici ali sodnem zaporu'; do 1946 *penge* 'madžarska denarna enota', v Sovjetski zvezi do 1946 *ljudski komisar* 'visok državni funkcionar /.../'; *jugoslovanstvo* do 1918 'ideja o združitvi jugoslovanskih narodov v skupno državo';

- b) kdaj (je npr. kaj bilo): med črkarsko pravdo *krevljica* 'metelčica', med narodnoosvobodilnim bojem *cankarjevec* 'borec Cankarjeve brigade'; zelo veliko je primerov brez natančnejše časovne opredelitve z nekdanj, npr. *bunda* nekdanj 'težka suknja, navadno iz kožuhovine', (v povezavi s kje) *car* v nekaterih slovanskih državah, *nekdanj* 'vladar'; ob koncu 19. stoletja *katedrski socialist* 'pripadnik smeri, ki je /.../ uveljavljala teorije o reformah v buržoazni družbi'; po drugi svetovni vojni *cona A* 'Svobodnega tržaškega ozemlja'; pred drugo svetovno vojno *peta kolona* 'Nemci in pristaši nacizma, ki v nenemški državi podtalno delujejo za nacistične interese'; prva leta po oktobrski revoluciji *vojni komunizem* 'strogi politični in gospodarski ukrepi'; prva leta po 1945 *did* 'dom igre in dela /.../'; v 19. stoletju *galop* 'zelo živahen ples s hitrimi poskoki'; v fevdalizmu *desetina* 'podložniška dajatev desetega dela pridelka /.../'; v monarhističnih državah *apanaža* 'redni letni prejemki članov vladarske rodbine'; v nekaterih državah *cesar* 'vladar'; opisno časovno pojasnilo je določeno glede na kakšen pomemben zgodovinski, družbeni dogodek, npr. *bela garda* med narodnoosvobodilnim bojem 'protirevolucionarna organizacija v Sloveniji'; *domači izdajalec* slabš., med narodnoosvobodilnim bojem 'okupatorjev sodelavec'.
- c) od kdaj do kdaj (je npr. bilo kaj): od 16. do začetka 20. stoletja *sveta inkvizicija* 'kongregacija pri apostolskem sedežu /.../', (velikokrat v povezavi s krajevnimi okoliščinami) *v nemškem okolju*, od 12. do 14. stoletja *minnesänger* 'pesnik in pevec ljubezenskih pesmi /.../'.

V SSKJ je z letnicami zaznamovan samo čas prenehanja česa tip *do kdaj*, ali čas trajanja česa tip *od kdaj – do kdaj*, ni pa časovno določen začetek česa, kar je vsaj v času nastajanja Slovarja še trajalo tip *od kdaj*.

3. Poseben tip obveščanja o zunajjezikovnih okoliščinah kot sestavini leksema v SSKJ je vezan na družbeno-politične danosti tedanjega časa. Zlasti na tem področju se kaže zgodovinskost SSKJ. Z osamosvojitvijo Slovenije nastalih pomembnih družbenih in političnih sprememb, ki se dotikajo tudi vrednostnega sistema v družbi, SSKJ ni mogel zajeti, saj je njegova zadnja knjiga izšla prav v prelomnem letu 1991. Tako SSKJ brez krajevne, časovne ali kakršnekoli druge opredelitve prinaša poimenovanja iz takratne jugoslovanske in s tem tudi slovenske

družbene, politične, gospodarske realnosti, ki danes sodijo v naš neposredni zgodovinski spomin. Omejenost veljavnosti njihovega referenčnega sveta je razvidna le posredno – z zaznamovanjem idejnih ali ideoloških, gospodarskih oz. katerihkoli družbenih okoliščin, ki niso sodile v pojmovni svet takrat aktualnega časa.

Tako zaman iščemo kakršnokoli pojasnilo, npr. v zvezi s *samoupravljanjem*, ki je 'samostojno neposredno ali posredno odločanje članov delovne ali kake druge skupnosti pri upravljanju skupnih zadev', *delavsko samoupravljanje* 'samostojno neposredno ali posredno odločanje članov delovne ali kake druge skupnosti pri upravljanju skupnih zadev', *družbeno samoupravljanje* 'odločanje članov delovne skupnosti pri upravljanju delovne organizacije', *organ samoupravljanja* 'samoupravni organ' oz. 'oseba ali telo, kateremu je po predpisih, statutu ali z drugim splošnim aktom zaupano neposredno upravljanje', *družbeni pravobranilec samoupravljanja* 'organ družbene skupnosti, ki skrbi za uresničevanje družbenega varstva samoupravnih pravic delovnih ljudi in družbene lastnine', *šol. samoupravljanje s temelji marksizma* 'učni predmet, pri katerem se poučujejo osnove samoupravljanja in marksizma'. Ti pojmi so obravnavani, kot da so samoumevna sestavina sveta nasploh.

Iz današnje izkušnje slovenskega prostora vzemimo primere, ki imajo v SSKJ opredelitev v kapitalistični ekonomiki. Takšnih pomenskih leksikalnih enot je v SSKJ kar 74, med njimi npr. *bankir* 'lastnik banke', *igrati na borzi* 'špekulirati s padanjem in dviganjem cen', *borza* 'urad za posredovanje dela', *delnica* 'vrednostni papir, ki izkazuje pravico do deleža pri glavnici in dobičku delniške družbe', *dividenda* 'del dobička delniške družbe, ki ga dobi delničar na posamezno delnico', *družba* 'podjetje z več solastniki ali delničarji', *holding* 'družba, ki sama ne proizvaja, ampak si z nakupom delnic omogoča vpliv v določenih delniških družbah', *kapitalska družba* 'družba s kapitalom več lastnikov, ki se ukvarja s proizvodnjo, trgovino ali s finančnimi posli', *kartel* 'združenje enakih ali sorodnih podjetij za doseg monopolnega položaja na tržišču', *koncern* 'druženje pravno samostojnih podjetij, v katerem ima odločilen vpliv na poslovanje najmočnejša članica', *koncesija* 'dovoljenje države tuji trgovski ali industrijski družbi za opravljanje gospodarske dejavnosti na njenem področju', *konzorcij* 'začasno združenje dveh ali več industrialcev, podjetij, bank zaradi uspešnejšega (finančnega) poslovanja', *manager* 'vodilni uslužbenec podjetja; direktor, ravnatelj', *monopol* 'združenje podjetij, ki ima namen odpraviti medsebojno konkurenco', *multinacionalka* 'veliko podjetje, ki posluje v več državah' idr.; tudi v kapitalizmu *buržoazija* 'ekonomsko in politično vladajoči razred, meščanstvo', ali v meščanskodemokratskih državah *parlament* 'zakonodajno, politično predstavniško telo /.../, sestavljeno iz predstavnikov političnih strank'.

K obveščanju SSKJ o zunajjezikovnih družbenih in širših okoliščinah v zvezi z leksemom sodijo seveda tudi tipi kot npr. jur. *besednik v fevdalizmu* 'nepoklicni zastopnik stranke na sodišču'; v fevdalizmu *činž* 'glavna podložniška dajatev od posestva zemljiškemu gospodu' ipd.

Samo nekaj primerov okoliščin, označenih z O₃.

a) Tvorec besedila lahko vzpostavlja razmerje z vsebino oz. pomenom določenega leksema v smislu (objektivne) omejitve pomena s sklicevanjem

- 1) na avtorja, katerega pojme (spoznanja, ugotovitve) v svojem besedilu uporablja, npr. po Aristotelu *katarza* 'moralna sprostitev ob umetniškem delu /.../'; po Einsteinovi teoriji relativnosti *četrta dimenzija* 'čas';
- 2) na načela, spoznanja določenih filozofskih šol oz. smeri, znanstvenih usmeritev, ideologij, verovanj ipd., npr. po jonski filozofiji *prasnov* 'snov, iz katere je nastal kozmos'; v antični filozofiji *logos* 'najvišji red, vrhovna zakonitost sveta'; v behaviorizmu *objektivna metoda* 'metoda, ki proučuje zunaje, javno preverljivo vedenje in ravnanje organizmov'; v cerkvenem pravu *ločitev* 'pri kateri zakonca pretrgata zakonsko skupnost, ostaneta pa v zakonski zvezi'; po nazoru starih Grkov *kaos* 'neizmeren prazen prostor, iz katerega je nastal svet'; za kristjane *pogan* 'pripadnik vere, ki ne priznava Kristusa za boga'; za stare Grke in Rimljane *barbar* 'pripadnik neciviliziranih ljudstev'; v krščanskem okolju *krst* 'obred, s katerim se kdo sprejme med kristjane'; po ljudskem verovanju, npr. *ajdje* 'velikani, ki so živeli pred človeškim rodом', *divja jaga* 'truma duhov prednikov /.../'; v okultizmu *astralno telo* 'duhovni dvojnik fizičnega telesa'; po nacistični ideologiji *arijec* 'pripadnik (večvredne) arijske rase'; v muslimanskem okolju *minaret* 'stolp pri džamiji';
- 3) na krajevno določene okoliščine glede na njihove posebnosti s področja materialne, duhovne kulture, tip v češkem okolju *buhťa* 'buhtelj' (prim. 3.2.2.1 (b)).

b) Posebno obravnavo bi zaslužila pomenska kvalifikatorska pojasnila, ki seznanjajo uporabnika z enkratnimi okoliščinami rabe določenega leksema, npr. v zvezi z izbiro določene besedilne vrste kot pri cerkveni poroki *oklic* 'obvestilo o nameravani poroki', pojavom določene besedilne vrste glede na obliko pojavljanja besedila, npr. *tekst v oblaku* pri stripu 'v liku ovalne oblike, navadno s koničastim delom, usmerjenim k ustom, glavi govoreče osebe'; do neke mere sodi sem tip pri štetju let (npr.) *v četrtem stoletju po Kristusu* '/.../' po našem štetju'. Zlasti v tem okviru je problematika samo odprta, nedorečena.

3.3.2.1.2 Eksogeni leksemi

Med eksogene lekseme sodijo tisti, ki niso sestavina propozicije oz. pomenske podstave povedi: gre za razvijajoče ali dopolnjujoče stavčne člene.

Z vidika klasičnega pojmovanja sintagme – kombinacije identifikacijske in determinacijske funkcije – velja za eksogene lekseme za razliko od endogenih, da je jedro sintagme, identifikacijski člen, zunaj njih samih (Mikuš 1952; 1960; Vidovič Muha 1994b); pomenske sestavine (semi) so enofunkcijske, leksikalni pomen je strukturiran linearno. Takšne lastnosti izkazujejo v celoti pridevniki ter prav gotovo modifikacijski prislovi. Zaradi (potencialnega) transformacijskega razmerja z glagolom predstavljajo posebno vprašanje povedkovniki.

Na ravni denotativnega pomena je eksogenost leksemov določena z dejstvom, da znotraj svojega pomena, kot rečeno ne morejo izkazovati UPS; s svojo množico RPS določajo oz. izbirajo pomensko ustrezno (skladenjsko) jedrno besedo, pri pridevniški besedi je to samostalnik, pri (delu) prislovov pa glagol, vendar niti samostalnik niti glagol s pomensko-funkcijskega vidika ne moreta biti pravi UPS, saj nimata vloge načeloma neposredne nadpomenke, se pravi uvrščanja denotata v višje pojmovno in s tem pomensko polje. Tako tudi prvina razločevalnosti znotraj pomenskih sestavin izgublja tisti smisel, ki ga ima pri endogenih leksemin, saj ni notranjega pomenskega nasprotja – razločevalnost glede na uvrščevalnost.

Zdi se, da bi bilo pri eksogenih leksemin smiselno govoriti o povezovalnih pomenskih sestavinah, saj njihova vloga temelji na povezovanju, družljivosti leksemov z določeno skupno temeljno lastnostjo. Tako se npr. merni pridevniki ($Prid_m$) smiselno razvrščajo ob »merljive« samostalnike oziroma takšne, ki izražajo razsežnost v prostoru, času kot npr. *globok/plitev vodnjak, jarek, kanal, lahko težek/lahek tovor*, še *mlad/star*⁹⁰ človek ipd.; duševnolastnostni pridevniki ob samostalnike z oznako *človeško+*, npr. *dober/slab človek*, kot podskupine tudi *dober učitelj, sodnik, zdravnik, delavec* ali *dober sosed* ali *dober oče, sin, mož* idr. O izbiri denotata jedrnega samostalnika pri tvorjenem pridevniku odloča podstavna oz. motivirajoča beseda, najprej njena besednovrstnost – glagol, samostalnik, pri samostalniku podkategorije spola človeško, živo, števno idr., npr. *stenski* – kar je v zvezi s steno, tip *stenska ura, stenski obešalnik* ipd.

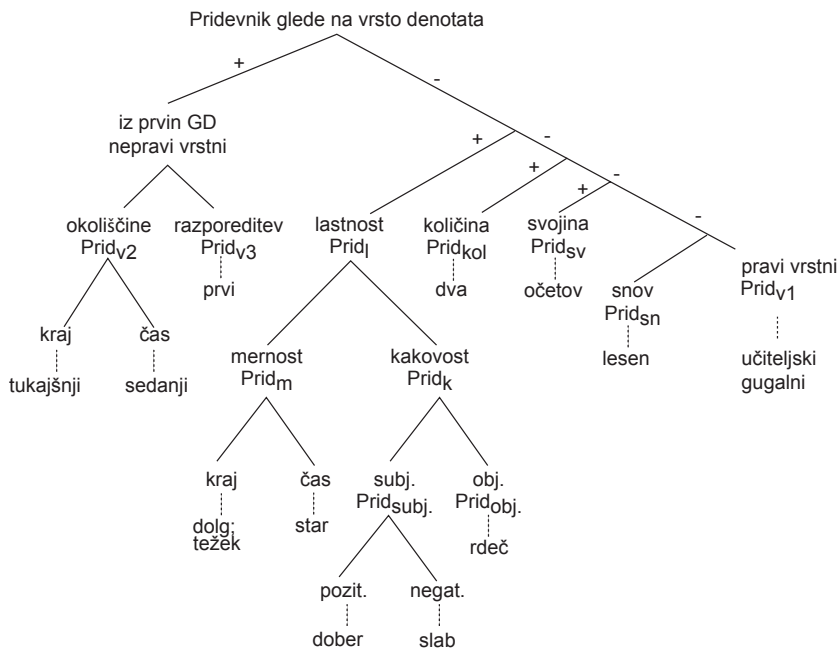
Pomen pridevnika

Kot zgled eksogenega leksema bomo natančneje predstavili pridevnik deloma s pridevniškim zaimkom (Vidovič Muha 1979: 65–99 idr.). Na podlagi nekaterih

90 Protipomenskost sodi med razpoznavne lastnosti pomenske skupine mernih pridevnikov. (Prim. dalje, tudi *Dodatek*, razpravi o pridevnikih.)

zlasti sintagmatskih lastnosti bo določena različnost njegovega denotata in tako tudi njegove temeljne pomenske skupine.

Graf 16: *Pridevnik glede na vrsto denotata*

Legenda:

GD – govorno dejanje

Prisl – prislov

Prid_l – lastnostni pridevnik

Prid_m – merni pridevnik

Prid_{kol} – količinski pridevnik

Prid_k – kakovostni pridevnik

Prid_{subj} – subjektivizirani pridevnik

Prid_{obj} – objektivizirani pridevnik

Prid_{sn} – snovni pridevnik

Prid_{sv} – svojilni pridevnik

Prid_{v1} – pravi vrstni pridevnik

Prid_{v2} – nepravi vrstni pridevnik iz prislova zunanjih okoliščin

Prid_{v3} – nepravi vrstni pridevnik iz glavnih števnikov

Glede na vrsto denotata je pridevnike mogoče ločiti v dve temeljni skupini. Pomen pridevnika je povezan z govornim dejanjem ali pa je od govornega dejanja neodvisen.

Ena izmed pomenskih skupin od govornega dejanja odvisnih pridevnikov je nastala iz krajevnih ali časovnih prislovov; gre za posredni denotat – prek besedotvorno-podstavnega prislova – vezan na določene okoliščine; te pridevnike zaznamujemo

s Prid_{v2}, npr. *zgoraj* – *zgornji*, *spodaj* – *spodnji*, *tu(kaj)* – *tukajšnji*, *tam(kaj)* – *tamkajšnji*, *prej* – *prejšnji*, *lani* – *lanski*, *letos* – *letošnji*, *sedaj* – *sedanji* ipd.; sem sodi tudi *levi*, *desni*; pri tej skupini gre skratka za relativno prostorsko, časovno orientacijo glede na govorečega (prostor) ali samo govorno dejanje (čas); pridevniki, ki izražajo prostorsko-časovno orientacijo neodvisno od govornega dejanja, npr. *sever* – *severni* ali *srednji vek* – *srednjeveški*, seveda ne sodijo v obravnavano pomensko skupino, ampak med pridevnike, nastale iz samostalnika, glagola, drugih pridevnikov; označujemo jih s Prid_{v1}. Kot kaže, so v podstavi Prid_{v2} lahko samo prislovi nahajanja, obstajanja v prostoru, času, ne pa tudi morda smeri gibanja, približevanja ipd., npr. (z)*gornji*, *spodnji*, (z)*dolnji*, *notranji*, *zunanji*, *zadnji*, *sprednji*, *tukajšnji*, *tamkajšnji*, *bližnji*, *daljnji* ipd.; *današnji*, *jutrišnji*, *včerašnji*, *lanski*, *letošnji*, *sedanji*, *tedanji* ipd., ne pa npr. **tjakajšnji* ipd.; tip *gornji* razumemo torej kot 'ki je gori/zgoraj' in ne morda 'ki gre gor'. Prostorska in časovna aktualizacija imenske zveze je v besedilu vezana na govorečega oziroma govorno dejanje: *tukajšnji prostor* 'prostor, kjer je tvorec besedila'; *današnji sestanek* 'sestanek, ki se dogaja istega dne, kot nastaja besedilo'. Slovanska vrednost teh izrazov je relativna, določljiva npr. iz protipomenskih parov, v katerih nastopajo časovni in krajevni prislovi.

Druga skupina z govornim dejanjem povezanih pridevnikov sodi med vrstne vrstilne pridevnike (vrstilne števnike), in je nastala iz (glavnih) števnikov – posredni denotat je količina. Pomensko je določljiva glede na prostorsko razporeditev vsaj dveh prvin, pri čemer je govoreči orientacijska točka, npr. *prvi* /.../ *zadnji* (kot konec vrste, ne v smislu (*s*)*prednji* – *zadnji*); zaznamujemo jih s Prid_{v3}.

Nadaljnja členitev pridevnikov temelji na ločitvi skupine z obvezno pridobljenostjo denotata od skupine, ki ima v svojem pomenskem jedru, se pravi ne v celoti, lastni, nepridobljeni denotat: v prvi skupini je pomen pridevnika (glede na denotat) določen z besedotvorno podstavo motivirajoče besede, največkrat samostalnika, tudi glagola in npr. lastnostnega pridevnika; v najširšem smislu gre za vrstne (Prid_{v1}) in svojilne pridevnike, tip *gozdni*, *očetov*, v jedru druge skupine gre za pomen količine in lastnosti – za jedro skupino *količinskih* in *lastnostnih* pridevnikov, tip *dva človeka*, *dober človek*.

Na ravni pomenske vrednosti – slovanskega pomena torej –, je mogoče lastnostne pridevnike ločiti na tiste, katerih denotat je (merljiva) razsežnost najpogostejše v prostoru, tip *dolg* – *kratek*, še *težek* – *lahek*, tudi času, tip *star* – *mlad*, gre za *merne pridevnike*, in na *kakovostne pridevnike*, katerih denotat je (kakovostna) lastnost. Kakovostne pridevnike določa subjektiv(izira)nost denotata glede na njegovo objektiv(izira)nost: *pridevniki relativne ocene*, kot smo imenovali

subjektiv(izira)no skupino, je mogoče dalje ločiti še na telesno- in duševno-lastnostne, tip *lep človek, dober človek*, pozitivnost ali negativnost te ocene, tip *lep – grd, dober – slab*, oboje lahko na abstraktnost/konkretnost ocenjevanega, npr. *lepa ženska : lepa misel*. Objektiv(izira)nost denotata izražajo pridevniki *barve, atmosferski pridevniki*, tip *jasen, oblačen*, pridevniki stanja, dogajanja, naklonskosti, tip *(iz)rezljan, jokajoč, berljiv* – vsi tvorjeni iz glagola, podobnosti, prisotnosti česa oz. obilnosti, *čokat, bradat, bolhat* idr. (Prim. pogl. o pridevnikih v Dodatku.) Navedene povezovalne pomenske lastnosti – neke vrste (zakrite) UPS določajo pomensko kompatibilnost lastnostnih pridevnikov, samostalnik kot njihovo pomensko (in skladijsko) jedro – seveda tudi obratno: pomenskosestavinska določenost samostalnika нареkuje izbiro pomenskosestavinsko ustreznega pridevniškega prilastka.

Kot rečeno, pridevniki, ki so ostali zunaj glavnine lastnostnih in količinskih, so tvorjeni. – Denotat samostalnikov v podstavi tvorjenih pridevnikov:

- 1) vezan je na pomen, ki ga lahko označimo s človeško (č+); izrazno predvidljivi obrazili iz edninske svojilnorodilniške podstave *-ov* in *-in* se lahko, kot je znano, razvrščata razločevalno glede na spol: moški (m+) *-ov* in ženski (ž+) *-in*, npr. *sosed-ov, sosed-in* (3);
- 2) snovnost, snovne prvine; pridevnik je nastal s pretvorbo predložnega (iz) rodilnika – sestavljen, narejen iz česa, iz določene snovi, snovnih prvin – lahko označimo s kategorijo neživo (ž-), znotraj tega razločevalno snov, snovne prvine (sn+) glede na vse drugo neživo (sn-), npr. *čokolad-ni, jagod-ov*;
- 3) sestavine koga ali česa; pridevnik sodi med vrstne svojilne; njegovo priponsko obrazilo je nastalo s pretvorbo glede števila nezaznamovanega svojilnega rodilnika, npr. *tovarniški (dimnik), človeška (roka), lasni koren, šivankino uho* (Prid_{v(sv)});
- 4) katerakoli predmetnost – gre za povečano abstraktnost in s tem ekstenzivnost pomena samostalnika, ki ta pridevnik motivira (Prid_{v1}); obrazilo je pretvorba katerega izmed sklonskih pomenov; pomen takšnega pridevnika je mogoče opredeliti zelo abstraktno, npr. *cerkveni* ‘povezan s cerkvijo’, *človeški* – ‘povezan s človekom’, *pisateljski* – ‘povezan s pisateljem’, *cestni* – ‘povezan s cesto’, *kozji* – ‘povezan s kozo’. Šele pomen skladijskojdrnega samostalnika omogoča (pomensko) konkretizacijo pridevnika – abstraktna podstava priponskega obrazila se konkretizira s posameznimi sklonskimi pomeni, npr. *tovarniški delavec* ‘delavec v tovarni’, *tovarniška dvorana* ‘dvorana v tovarni’, *tovarniški dimnik* ‘dimnik (od) tovarne’. (Prim. Dodatek 1981.)

Naj povzamemo: glede na vrsto denotata je torej vso množico pridevnikov mogoče ločiti v tri temeljne skupine: pri vrstnih pridevniki Prid_{v2} in Prid_{v3} je denotat povezan z govornim dejanjem; vse druge pridevnike pa je mogoče ločiti glede na neposrednost ali posrednost izražanja denotata oz. iz njega izhajajočega pomena. Neposrednost izražanja pomena je vezana na jedrni del pomenske skupine pridevnikov, na lastnostne pridevnike, pri vseh drugih je izražanje pomena posredno, prek pomena besedotvorne podstave.

Zanimivo je, da skladenjske (v širšem smislu sintagmatske) lastnosti razporejajo predstavljene pomenske skupine pridevnikov nekoliko drugače: pridevniki, pomensko vezani na govorno dejanje (Prid_{v2} in Prid_{v3}), v vseh slovenskih slovnica h uvrščeni med vrstne, pa tudi svojilni pridevniki se skladenjsko v veliki meri obnašajo tako kot lastnostni; v tem smislu je mogoče oblikovati naslednje skupine:

Skupina A

a) Prid_l Sam:

a₁) Prid_k Sam: *lepa ženska, zelena obleka, jasno nebo, rezljan ročaj, vroča juha*

a₂) Prid_m Sam: *globok vodnjak, mlada ženska, težek kovček, ev. drag nakit,*

b) Prid_{sv} Sam, $\text{Prid}_{sv} \leftarrow R_{sv, E, +\check{c}}: \text{očetov klobuk} \leftarrow \text{klobuk (od) očet-a,}$

c) Prid_{v2} Sam, $\text{Prid}_{v2} \leftarrow \text{Prisl}_{k/\check{c}}: \text{tukajšnje, tamkajšnje prebivalstvo; sedanje, včerajšnje znanje}$

č) Prid_{v3} Sam, $\text{Prid}_{v3} \leftarrow \text{Prid}_{kol}: \text{tretji nagrajenec}$

d) Prid_{kol} Sam: *trije nagrajenci*

Legenda:

Prid_l – lastnostni pridevnik

Prid_k – kakovostni pridevnik

Prid_m – merni pridevnik

Prid_{sv} – svojilni pridevnik

$\text{Prid}_{v(2,3)}$ – vrstni pridevnik

$\text{Prisl}_{k/\check{c}}$ – prislov kraja, časa

Prid_{kol} – količinski pridevnik

E – ednina

Vse predstavljene pridevniške pomenske skupine – označimo jih z A –, povezujejo vsaj tri lastnosti:

- (1) Imensko zvezo tvorijo sproti v konkretnem govornem dejanju; po končanem govornem dejanju taka zveza razpade, zato jo lahko imenujemo aktualizirana. Ker s pomensko ustreznim samostalnikom ne tvorijo stalne besedne zveze, gre dejansko za njihovo leksemsko samostojnost – s samostalnikom torej za zvezo dveh leksemov. V germanskih jezikih se to potrjuje z dejstvom, da niso nikoli

enobesedna poimenovanja, npr. v nemščini, niso nikoli zloženke – ostajajo tako kot v slovenščini besedne zveze, npr. *grünes Kleid; tiefer Wasserbrunnen; der Hut des Vaters; hiesige Bevölkerung; heutiges Wissen; der dritter Preisträger, drei Preisträgern* (Vidovič Muha 1988b; prim. razprave v Dodatku);

(2) Lastnost se navezuje na prejšnjo; ker s samostalnikom tvorijo naključne, od govornega dejanja odvisne besedne zveze, so načeloma lahko v vseh skladenjskih vlogah: *Obleka je zelena; Vodnjak je globok; Klobuk je očetov; Krompir je lanski; Tone je prvi/zadnji (v vrsti)*, kar pomeni odprt prehod med povedkovnike. Prav s stališča rabe v povedkovem določilu oz. povezave s povedkovniki velja kot posebne omeniti Prid_{v2} : zdi se, da so ti pridevniki neke vrste nadomestna prislovna določila oz. da jih je tudi v tem skladenjskem položaju mogoče pretvorbено povezovati z ustreznimi prislovi; vezni *biti* se ob prislovnem določilu seveda spremeni v polnopomenski *biti*, npr. *Krompir je lanski – Krompir je od lani; Gostje so tukajšnji, zdajšnji – /.../ so od tukaj, od zdaj*.

Kot povedkovodoločilni so zanimivi Prid_i : če poimenujejo v obravnavani skladenjski vlogi katero izmed razločevalnih pomenskih sestavin denotata osebkovega samostalnika, tvorijo stavčno poved, ki je lahko samostojno besedilo, se pravi, da je pomensko (samo)zadostna, stavek je identifikacijski (Haliday 1994: 119, 122–129), npr. *Trava je zelena, Oglje je črno; Mati je dobra*; pomenska razločevalnost pridevnika glede na denotat osebkovega samostalnika omogoča zveze kot *obleka kot trava, oči kot oglje, biti kot mati* ipd. Omeniti velja še skupino t. i. atmosferskih pridevnikov, ki bi jih lahko obravnavali kot izvirne povedkovnike stanja. Osnovnopomenska zveza z obema edinima možnima samostalnikoma je tautološka: *Jasno, oblačno nebo – Nebo je jasno, oblačno* 'Je jasno, oblačno'; *Vetrovno, deževno vreme – Vreme je vetrovno, deževno* 'Je vetrovno, deževno'.

(3) Glede razvrstitve v levem prilastku velja, da se vse navedene skupine razvrščajo levo od snovnih, svojilnih vrstnih in pravih vrstnih pridevnikov – Prid_{sn} , $\text{Prid}_{v(sv)}$ oz. Prid_{v1} .

Definicijske opredelitve lastnostnih pridevnikov – Prid_i :

- stopnjevanje: *lep-ši; bolj rdeč*
- skladenjska določnost, lahko izražena tudi končniško -ø : -i: *zelen plašč : zeleni plašči*⁹¹

91 Npr. pri konverznih lastnostnih pridevniki tipa *kmečki rod* (vrstni) : (*zelo*) *kmečki človek* (lastnostni) ne more prihajati do izražanja skladenjske določnosti.

- dopolnila na desni strani: *bogat rud; dober kot kruh*
- raba v vseh skladijskih vlogah – možnost prehoda med predikative: *jezen sosed*
Sosed je jezen – Sosed je vstopil jezen
- možnost rabe v povedkovem določilu katere izmed pomenskih sestavin samostalnika v osebkju – pleonazem: *(Vsa) trava je zelena*
- aktualizirana zveza, kot taka po govornem dejaju razpade; gre za zvezo (dveh) leksemov
- so besedilni aktualizatorji
- vprašalnica *kakšen*;

Za merne pridevnike – Prid_m je nujno dodati še

- antonimnost kot *velik – majhen, težek – lahek* idr.
- tvorba razpoznavne zveze z desnim prilastkom, tip *težek dva kilograma*, pri čemer ugasne možnost antonimnosti, npr. *težek tri kg* – *lahek tri kg
- vprašalnica *kolikšen*.

Pridevniško pomensko skupino, ki jo v celoti določa posredno izražanje denotata (tvorjenost) – zaznamujmo jo z B –, lahko zapišemo:

Skupina B

e) Prid_{v1} Sam, Prid_{v1} ← Sam₋₁/Glag/Prid_i: *gozdno drevo; gugalni stol; črni bor*

e₁) Prid_{v(sv)} Sam, Prid_{v(sv)} ← R_{sv}: *tovarniški znak*

f) Prid_{sn} Sam, Prid_{sn} ← R_{sn}: *betonski opornik*

Legenda:

Prid_{v1} – pravi vrstni pridevnik

Prid_{v(sv)} – vrstni svojilni pridevnik

Prid_{sn} – snovni pridevnik

Sam – samostalnik

Sam₋₁ – neimenovalniški

Glag – glagol

Prid_i – lastnostni pridevnik

R_{sv} – svojilni rodilnik

R_{sn} – snovni rodilnik

Za skupino B velja, da so v dosedanjih slovenskih slovnica obravnavani kot vrstni.

Celotno skupino B glede na skupino A določajo naslednje lastnosti:

- 1) s samostalniškim jedrom tvorijo stalno besedno zvezo, po R. F. Mikušu (1960) avtomatizirano sintagmo,⁹² ki je neodvisna od govornega dejanja, kar pomeni, da po govornem dejanju ne razpade; je del slovarja – leksem in ne zveza leksemov kot tip A;

⁹² Pojma avtomatizacije in aktualizacije, tudi npr. avtomatizem, aktualizem uporablja T. Korošec (1998: 13–33) znotraj besedilne stlistike: »Za opravljanje posebne funkcije /npr./ v poročevalstvu se jezikovno sredstvo avtomatizira /.../« in dalje »/a/vtomatizirano jezikovno sredstvo se lahko aktualizira s prenosom v kako drugo funkcijsko zvrst« (14). Na ravni slovarja je vprašanje avtomatiziranosti in aktualiziranosti vezano na razumevanje leksema: avtomatizirana besedna zveza (sintagma) predstavlja vedno en sam leksem, aktualizirana pa besednim prvinam, ki jo sestavljajo, ustrezno število leksemov.

- 2) Če priznavamo (1), moramo priznati tudi, da Prid_{v1} v celoti ne morejo prehajati v povedkovo določilo, iz njih torej ne morejo nastajati (konverzni) povedkovniki; ev. zveze kot *(Ta) stroj je šivalni* razlagamo z izpustom: *(Ta) stroj je šivalni (stroj)*; razmerje med vsebino samostalnika v osebku in samostalnika v povedkovem določilu je v teh primerih hierarhično, nad-/podpomensko: vsebina osebkevega samostalnika je neposredno nadpomenska glede na vsebino samostalnika v povedkovem določilu; zato samo pod določenimi pogoji velja – npr. v zvezi s kazalnim zaimkom *ta* – kot *(Ta) stroj je šivalni (stroj)* ali *(Vsi ti) bori so črni (bori)*; dosledno pa seveda velja, da *Šivalni stroj je stroj* ali *Črni bor je bor*. Veljavnost trditve je torej odvisna od tega, kaj postavljamo v povedkovo določilo – jedro stalne besedne zveze ali njen prilastek. Zadrega glede zapolnitve povedkovega določila odpade, če je v osebku nadpomenska jedra stalne besedne zveze, npr. *(To) drevo je črni bor*, *(Ta) naprava je šivalni stroj*, *(Ta) beseda je dovršni glagol* ($\leftarrow$ dovršnik), *prislovni zaimek*; ti zadnji zgledi še dodatno potrjujejo, da so obravnavane zveze leksemi – torej slovarske enote, ki poimenujejo samo podvrsto določene vrste. Kot taki so seveda oblikovno nespremenljivi – ne glede na skladijsko mesto njihove rabe. Obrazilo *-ni* in končniško obrazilo *-i* kot izrazno razpoznavni znak vrstnosti (generičnosti) imenske zveze ostajata torej tudi pri ev. rabi Prid_{v1} v povedkovem določilu nespremenjeni, torej *(Ta) stroj je šival-ni (stroj)*, *(Ta) glagol je dovrš-ni (glagol)*, *(Ta) kruh je črn-i (kruh)* – enako kot obrazilo *-ski*, npr. *(Ta) prehod je gorski (prehod)*, *(Ta) zaimek je samostalniški, pridevniški*, torej tudi *prislovni* ipd.
- 3) Imenska zveza s Prid_{v1} – s skupino B torej –, deluje pri ev. pretvarjanju v pridevnik tudi formalno kot ena beseda, npr. *literarna zgodovina* – *literarnozgodovinski*, *cestni promet* – *cestnoprometni*, *državna uprava* – *državnoupravni* ipd.
- 4) Na kontrastivni medjezikovni ravni je dokaz za navedene trditve dejstvo, da so vse imenske zveze s pridevniki tipa B – Prid_{v1} , tudi Prid_{sn} (snovni) kot vrstni – v nemščini (in angleščini) zloženko: (a) *gozdno drevo* – *Waldbaum*, *cestni promet* – *Staßenverkehr*, *gorski prehod* – *Bergübergang*, *šivalni stroj* – *Nähmaschine*, *črni kruh* – *Schwarzbrot*, *stara mama* – *Großmutter*; (a₁) *tovarniški znak* – *Fabrikzeichen*, *kravji rep* – *Kuhschwanz*; (b) *betonski opornik* – *Betonstütze*, *čokoladna torta* – *Schokoladentorte*, *jagodov sok* – *Erdbeersaft*. Obratno ne velja vedno: vse zloženko v nemščini (angleščini)

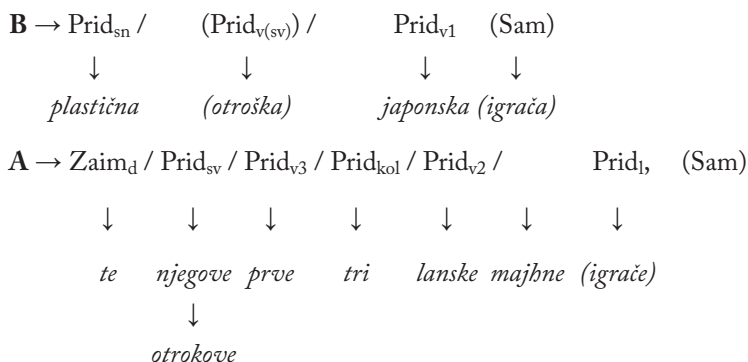
ni nujno, da se v slovenščino prevajajo kot besedne zveze s Prid_{v1}. (Prim. pogl. o pridevniki v Dodatku.)⁹³

Kot so do neke mere ugotavljali že naši v razmerju do nemščine včasih bolj, včasih manj normativni slovničarji in jezikoslovci – Gutsman, Vodnik, Metelko, Levstik v *Napakah slovenskega pisanja* – je nemške zloženke v slovenščino mogoče prevajati tudi kot navadne izpeljanke ali sploh netvorjenke oz. popolnoma drugače motivirane izpeljanke, npr. *Rind-*, *Kalbfleisch* – *telet-ina*, *Buchen-*, *Birkenholz* – *bukov-ina*, *brezov-ina*, *Bleich-*, *Klebmaterial* – *bel-ilo*, *lep-ilo*, *Speise-*, *Warte-*, *Schlafzimmer* – *jediln-ica*, *čakaln-ica*, *spaln-ica*, *Wein-*, *Bierstube* – *vin-arna*, *pivn-ica*, *Stahl-*, *Kesselarbeiter-*, *jekl-ar*, *kotl-ar* idr.; *Bergarbeiter* – *rud-ar*, *Blaubeere* – *borov-nica*, *Dachfenster* – *lina* (*strešno okno – zaznamovano seveda samo kot sinonim za *lino*). Če gre pri navadni izpeljavi samo za delno spremembo pomenskosestavinske (semske) zgradbe – za »poobraziljenje uvrščevalne pomenske sestavine«, gre pri netvorjenkah dosledno za popolno spremembo pomena, natančneje – drugačno upomenjenje, se pravi drugačno izbiro pomenskih sestavin (Vidovič Muha 1983; 1988: 33–35; 1988b).

Lahko povzamemo, da so zveze Prid_{v1} s samostalniškim jedrom globinske besede – torej endocentrični leksemi.

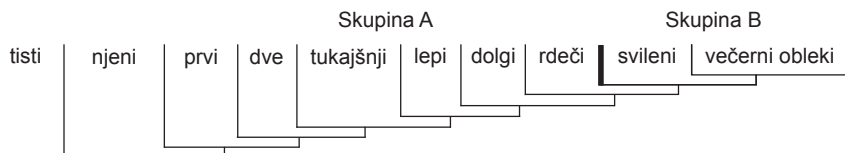
Utemeljenost predstavljenih pomenskih skupin je potrjena s stalno stavo – z naslednjim stalnim (nezamenljivim) mestom v levem prilastku (Topolińska 1981: 151–169):

A B Sam, pri čemer je – naj povzamemo

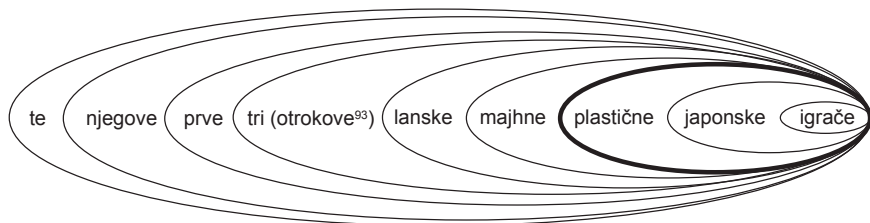

93 L. 2007 je izšla knjiga P. Gantar o stalnih besednih zvezah, nastala na podlagi disertacije pod mojim mentorstvom. Takrat sem v oceni zapisala »da predstavlja disertacija strokovno kompetentno zasnovano modernega frazeološkega slovarja.« Slovar se na žalost ni zgodil, knjiga pa ohranja nekatere slabosti disertacije, ki so sedaj seveda bolj moteče. Kar se tiče *Slovenskega leksikalnega pomenoslovja* gre za površno, včasih prirejeno citiranje ali sploh necitiranje, sklic na manj relevantne segmente dela (eksplicitno npr. 62–63, 96) idr.

Graf 17: Razvijanje imenske zveze (1)

Graf 18: Razvijanje imenske zveze (2)

Upravičenost razmejitve zveze leksemov (aktualiziranih sintagem), tip A $Sam = L_1 + L_1 \dots L_n$, od (najmanj dvobesednih) leksemov (avtomatiziranih) sintagem, tip B $Sam = L$ (gl. graf 17), se zanimivo potrjuje v nekaterih slovanskih jezikih, npr. v hrvaščini, z možnostjo vstopanja naslonk na to mesto, če gre za stilno rabo, npr. *Tibi je vjetrič mrsio kosu* (Barić idr. 1990: 398); nadaljujemo: *Tibi (joj) je (morski) vjetrič /.../*; *Lagani tibi (joj) je (morski istarski) vjetrič /.../*.

Poleg stalnosti zveze pridevnikov tipa B s samostalniškim jedrom veljajo zanje še naslednje lastnosti:

- 1) ne morejo tvoriti besedne zveze s prislovi stopnje – se skratka ne stopnjujejo;
- 2) nimajo desnih dopolnil;
- 3) ne morejo biti besedilni aktualizatorji.

$Prid_{v1}$ so tvorjeni iz samostalnika, glagola, lastnostnega ali katerekoli druge pomenske skupine pridevnika – vse po navadni izpeljavi, iz kakovostnih pridevnikov vedno s (predvidljivim) končniškim obrazilom *-i/-a/-o*: *šolska ura*; *gugalni stol*; *črni bor*. Sklonski pomeni, iz katerih so nastali $Prid_{v1}$, so različni, npr. *šol-ski* ← v šoli (*šolska ura*)/za šolo – namen (*šolska poliklinika*) – svojilnost (od šole (*šolska knjižnica*)) – izvornost iz šole (ev. *šolsko spričevalo*) ipd.

94 Svojilni pridevnik, tip *otrokov*, ima v levem prilastku mesto med glavnim števnikom, tip *tri*, in izprislovnim pridevnikom ($Prid_{v2}$), tip *lanski*, svojilni zaimek, tip *njegov*, pa med ostenzivnim (kazalnim) zaimkom, tip *tisti*, in vrstilnim števnikom – vrstnim vrstilnim pridevnikom ($Prid_{v3}$), tip *prvi*. Torej: *tisti njeni prvi dve /.../ večerni obleki* : *tisti prvi dve otrokovi lanski /.../ japonski igrački*. Gre seveda za relativno določitev mest, pač glede na realiziran vzorec. Celotni vzorec, v katerem bi torej bile realizirane vse pomenske skupine pridevnikov, se pojavlja redko.

V naših slovnica, tudi v SS 1976 (npr. str. 149, 256; SS 2001: 197, 320–321, 328–329) v poglavjih o besedotvorju in iz teh ugotovitev izhajajočih pravopisnih razlag oz. stališč, tudi v SSKJ, je zanemarjeno razmerje med tvorjenimi lastnostnimi in vrstnimi pridevniki z obrazilom *-(e)n* oziroma *-ni*: pojem vrstnosti se v naših slovnica meša s pojmom skladijske, v bistvu besedilne določnosti pridevnika (npr. SS 1976: 263–264; SS 2001: 328–329). – Obrazilo *-(e)n* imajo namreč lahko samo tvorjeni lastnostni pridevniki, tip *solzen* v zvezah kot (*čisto*) *solzen obraz*. Pri teh primerih tako kot pri vseh drugih lastnostnih pridevniki se končnica *-ø*, ko gre za skladijsko določnost, zamenja z *-i* (1) v določenih besedilnih okoliščinah (SS 1976: 263, 1. točka; SS 2001: 328, 1. točka), (2) ko se z zvezo lastnostnega pridevnika – natančneje samostalniške zveze s takšnim pridevnikom –, s kazalnim zaimkom ali z osebnosvojilnim zaimkom vzpostavlja razmerje s posameznim, tip *ta solzni obraz*, *njen solzni obraz*; v drugih skladijskih vlogah – v povedkovem določilu in povedkovem prilastku, ko postane pridevniška vloga »glagolska«, se *-i*-jevska končnica zopet zamenja s končnico *-ø* kot pač pri vseh drugih lastnostnih pridevniki, tip *Obraz je imela čisto solzen*.

Obrazilo *-ni* imajo lahko le vrstni pridevniki, tip *solzni kanal*. Kot vemo, s samostalnikom tvorijo ti pridevniki stalno besedno zvezo – leksem, zato v izjemnih primerih rabe v drugih skladijskih vlogah, ko gre v bistvu za izpust jedrnega samostalnika, obrazilo *-ni* enako kot obrazila drugih vrstnih pridevnikov iz skupine *Prid_{v1}*, *-ski*, *-ji*, ne more biti podvrženo spreminjanju svoje oblike, tip (*Ta*) *kanal je solzni (kanal)*; obrazilo *-ni* ostaja nespremenjeno. Še nekaj zbranih zgledov nasprotja med lastnostnim obrazilom *-(e)n* in vrstnim *-ni*: *solzni kanal* : *solzen obraz*; *sončni žarek* : *sončen obraz*, *nasmeh*; *električni material* : (*zelo*) *električen las*, *električno blago*; *maščobni sestav* : *precej maščoben človek*; *balastni tank* (*navtični termin*) : *balasten odgovor*, *čutni organ* : (*zelo*) *čuten človek*; *kreativni proces* : (*zelo*) *kreativen igralec*; *cerkveni stolp* : (*zelo*) *cerkven človek*; *barvni kontrast* : (*zelo*) *barven vtis*; *pozni krompir* : (*zelo*) *pozen prihod*; *likalni postopek* : (*precej*) *likalen material*, *zelo likalno blago*; *pralni prašek* : (*zelo*) *pralen material*, *lepo pralno blago*; *črni bor*, *črni kruh* : (*zelo*) *črn beli kruh*; *južni sneg* : (*zelo*) *južen sneg*; *beli fosfor* : *bel cvet*. Tudi v Stvarnem kazalu SS (1976: 553–588) so gesla, npr. *vprašalen (členek)*,⁹⁵ *vrsten (pridevnik)*, tudi *vrstilen števniki* (586), *dovršen (glagol)* (556) ipd. – V tem smislu tako Slovar slovenskega knjižnega jezika kot slovenske slovnice (s Toporiščevimi vred) kljub zapisanim in doslej neovrženim spoznanjem niso skladne z jezikovnosistemskimi dejstvi.

95 Omenjeni primeri so v Stvarnem kazalu SS 2011 popravljene v obrazilo-*ni*, torej *vprašalni členek* itd.

Sprememba katere izmed navedenih lastnosti – zelo preprost preizkus je možnost stopnjevanja, seveda tudi opisnega (prislov stopnje) – vpliva na spremembo pomena pridevnika oz. na (konverzni) prehod Prid_{v1} med druge pomenske skupine pridevnikov, ali obratno: konverzni prehod npr. lastnostnih pridevnikov med Prid_{v1} , npr. *(Ta) razlaga je zelo šolska*; *(Ta) koroška vas je še precej slovenska*. Trditev velja seveda tudi za vse druge pomenske skupine pridevnikov. Nič v jeziku ne more biti dokončnega, pomen se lahko spreminja glede na besedilno relevantne okoliščine – takšne torej, ki so zadostne za pomensko razpoznavnost.

V zvezi s snovnimi in deloma vrstnimi svojilnimi pridevniki – Prid_{sn} in $\text{Prid}_{(sv)}$ – je nujno omeniti nekaj posebnosti: za razliko od pridevnikov tipa Prid_{v1} sta obe omenjeni skupini pomensko samozadostni, v svoji pomenski prepoznavnosti neodvisni od samostalniškega jedra; namreč njun nastanek je mogoč samo iz določenega sklonskega pomena: snovni pridevniki so lahko nastali le iz snovnega roditelja, določenega s predlogom *iz* in snovnim samostalnikom: *beton-ski* ← *iz betona*, *les-ni* ← *iz lesa*, *fižol-ov* ← *iz (zrnja) fižola*.⁹⁶ Ti pridevniki se pogosto pojavljajo tudi v povedkovem določilu, vendar takrat ne s poudarkom na vrstnosti (generičnosti) pojma – vrstnost glede na vrsto snovi, poimenovano s (snovnim) samostalnikom – ampak glede na izvirnost – *iz česa* in ne *kateri*; torej ločimo *kateri sok* od *sok iz česa*, npr. *Sok na mizi je jagoden : jagodni*.

Tudi svojilni vrstni pridevniki – $\text{Prid}_{(sv)}$ so nastali iz predvidljivega sklona, in sicer svojilnega, številske nezaznamovanega roditelja, pogovorno vezanega na predlog *od*; pomensko samozadostni so ti pridevniki le, če njihov podstavni samostalnik poimenuje žival, npr. *lisič-ji* ← (*od*) *lisc-e*; tip *tovarni-ski* lahko seveda razlagamo sklonsko različno – odvisno pač od jedrnega samostalnika, npr. *tovarniški (dimnik)* ← (*od*) *tovarne, tovarniški (delavec)* ← *v tovarni, tovarniški (avtobus)* ← *za tovarno* ipd.

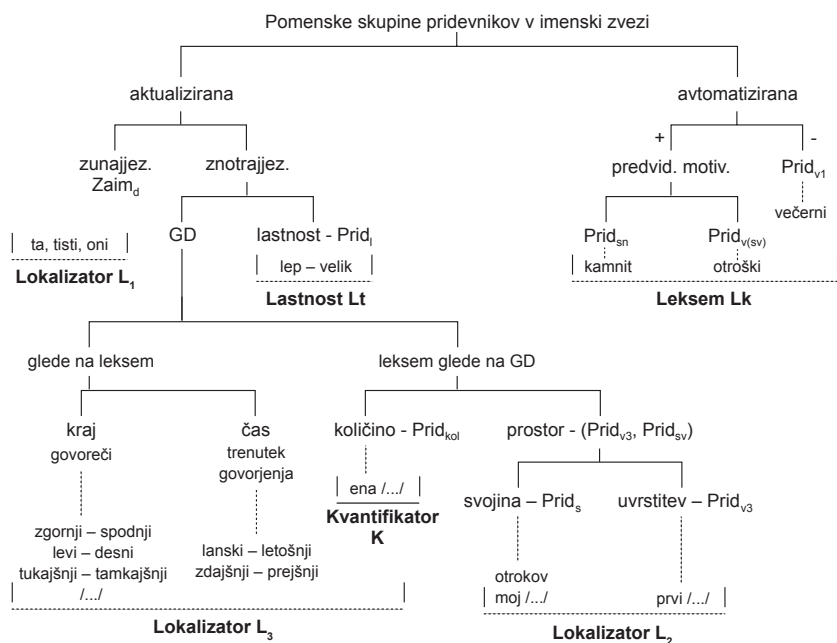
Za tiste pridevnike, ki tvorijo s samostalnikom stalno besedno zvezo – skupina B torej –, velja, da imajo kot leksemi slovarski, posplošujoči (abstraktni) denotat, tudi zanje tako kot za vse druge npr. enobesedne lekseme je mogoče reči, da so kot prvine slovarja nedoločni – v jezikih, ki formalno izražajo določnost, jim kot slovarskim enotam ustreza nedoločni člen, npr. v primerih zvez z vrstnim pridevnikom kot *cestni promet*, *gorski prelaz*, *mrtva straža* idr. (Vidovič Muha 1996). Ker torej ne morejo biti besedilni aktualizatorji, tvorijo lahko samo stalne besedne zveze, ki so kot take del slovarskega fonda. Ker pri tovrstnih pridevnikih ne gre za aktualizatorje, jim tudi ne moremo pripisovati vloge (besedilne) določnosti ali nedoločnosti. Izrazno so vezani

96 Pomenska samozadostnost snovnih pridevnikov se zaplete v primerih, ko samostalnik, iz katerega je snovni pridevnik nastal, lahko poimenuje rastlino, drevo ali njen sad(ež); snovni pridevnik izhaja seveda iz samostalnika, ki poimenuje sad(ež) rastline, drevesa; glede na denotat pridevnikov so različne zveze kot *fižolova juha* : *fižolova nat* : *fižolova prekla*: v prvem je denotat zrnje (fižola) – pojem je dejansko snovni roditelj, v drugem je denotat nat – pomen pa sestavinskosvojilni, v tretjem je denotat prekla za fižolovo nat – pomen je vrstni namenski; podobno tudi *bruškov sok* : *bruškov nasad* : *bruškov list*.

predvsem na obrazili *-ski* in *-ni* ter (konverzni) *-i*. – Za drugo skupino pridevnikov, ki tvorijo s samostalnikom aktualizirane zveze – skupina A –, konkretno vse nevrstne (lastnostne, svojilne, števniske) pridevnike, npr. *dober človek, zelen plašč, trije bratje, sedanji predsednik, tamkajšnje dogajanje*, v prilastku pa velja, da vnašajo v besedilo konkretni, besedilnodenotativni pomen samostalniškega jedra.

Naj povzamemo: Izločenost skupine, ki je po izvoru iz prislovov in količinskih pridevnikov, natančneje glavnih števnikov, Prid_{v2} in Prid_{v3} , glede na Prid_{v1} s podtipom $\text{Prid}_{v(sv)}$ je smiselna, saj gre za besedilno določni skupini, natančneje – njihova predmetnostna referenca je mogoča šele glede na govorno dejanje –, časovna orientacija glede na trenutek govorjenja, *zdaj, prej, potem* ipd., prostorska glede na govorečega, *tu, zadaj, spredaj, zgoraj* ipd., vrstna vrstilna glede na prostorsko razporeditev vsaj dveh prvin glede na govorečega kot orientacijsko točko; skratka tu ne moremo govoriti o stalnih (leksemskih) besednih zvezah kot npr. pri tipu Prid_{v1} – *gorska cesta* ipd.

Graf 19: Pomenske skupine pridevnikov v imenski zvezi

Legenda:

GD – govorno dejanje

zunajjez. – zunajjezikovni

znotrajjez. – znotrajjezikovni

predvid. motiv. – predvidljiva (besedotvorna) motivacija (pridevnika)

Zaim_d – deiktični zaimek

L – lokalizator – prostorski določevalec

K – kvantifikator – količinski določevalec

Razvrstitev pomenskih skupin pridevnikov v imenski zvezi:

L ₁	L ₂	K	L ₃	Lt	Lk	(Sam)
↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓
Te	<u>njene prve</u>	tri	<u>lanske (tukajšnje)</u>	<u>lepe dolge rdeče</u>	<u>svilene večerne</u>	<u>(obleke)</u>
					(+Sam)	

Pomen prislova

Predstavili bomo nekaj tipoloških pomenskih lastnosti prislova, deloma s prislovnim zaimkom.

Za prislove in prislovne zaimke velja, da opredeljujejo glagol kot svoje sintagmatsko jedro glede na njegove zunanje in notranje okoliščine. Zunanje okoliščine so vezane na umestitev glagolskega dejanja/stanja v kraj in/ali čas, notranje na predstavitev lastnosti glagolskega dejanja.⁹⁷ Temeljna razlika med eno in drugo skupino je, kot smo že omenili, v dejstvu, da sodijo prislovi kraja in časa med propozicijske (pomenskopolstavne) prvine povedi, lastnostni prislovi v najširšem smislu med pomensko razvijajoče stavčne člene glagolskega dejanja/stanja – tako kot pridevniki med razvijajoče stavčne člene samostalnika – oboji torej v prilstkovni vlogi.

Prislovno besedo, ki opredeljuje notranjo lastnost glagola, je mogoče z razvrstitvenega vidika ločiti na dve temeljni skupini.

1. *Prislovi stopnje* predstavljajo prav zaradi razvrstitvenih možnosti med prislovi čisto posebno skupino, saj se lahko pojavljajo ob vseh tistih besednih vrstah, ki izražajo različno stopnjo razsežnosti denotata – poleg glagola so to tudi lastnostni pridevniki, pravi lastnostni prislovi in povedkovniki, npr. *zelo, malo delati; zelo dober, nekoliko počasen (človek); zelo dobro (napisati), malo preveč dober; zelo všeč, izjemno žal, precej rad, zelo človek, zelo nujno, nekoliko mrzlo* ipd. Sem bi lahko uvrstili tudi iz samostalnika (prek pridevnika) nastale prislove s konotativno oznako kot *angelsko, božansko lepo peti, svinjsko grdo ravnanje, svinjsko nesramen, blapčevsko, suženjsko ponižno se obnašati, živalsko popadljivo* ipd. Pomen stopnje

97 Zanimivo je vprašanje vzroka. Glede na to, da v besedotvornem pomenu nima obrazilne pretvorbene vrednosti, se pravi, da pomen vzročnega prislova ni mogoče izraziti obrazilno kot napr. krajevne ali časovne prisalove, tip *kroz–išče* ali *dekan–at*, tudi *mład–ost, listopad–o*, lahko sklepamo, da prislov vzroka ne sodi med propozicijske prislove – prislove zunanjih (krajevnih in časovnih) okoliščin (Vidovič Muha, 1988: 16–19; 2011: 84–91).

temelji na primerjavi s pomenom podstavnega samostalnika, npr. (*peti*) *lepo kot angel* 'zelo lepo', (*obnašati*) *se ponižno kot suženj* 'zelo ponižno' ipd. Kot je znano, razvrstitev teh prislovov pred samostalnik povzroči prehod med nedoločne količinske pridevnike, tip *malo delati : malo ljudi* (Toporišič 1976: 272).

2. *Samo ob glagolu* oz. izglagolskem pridevniku so vezani prislovi, ki tvorijo s svojim sintagmatskim jedrom aktualizirane ali polavtomatizirane besedne zveze (sintagme); med prve sodijo lastnostni, med druge vrstni prislovi.

- *Lastnostni prislovi* so glede na izvor dveh skupin:

a) *Pravi lastnostni prislovi* so nastali iz lastnostnih pridevnikov – prehod lastnostnih pridevnikov med prislove je definicijska lastnost teh pridevnikov. (Prim. Dodatek, razpravi o pridevniški besedi.) Vsaj tisti, ki so nastali iz netvorjenih lastnostnih pridevnikov, tip *dober, globok*, se načeloma razvrščajo levo od glagolskega jedra, npr. *Dobro napiše (dobro napisan) članek*, vendar tudi *Članek napiše dobro* (členitev po aktualnosti – povedkov prilastek). Kot je bilo že omenjeno (prim. pogl. Kategorialni slovarski pomen), so pomensko družljivi s prislovi stopnje, npr. *Zelo dobro napiše*. Zveza, ki jo tvorijo z glagolom, je aktualizirana, v celoti besedilna – po govornem dejanju razpade.

Glede na možnost (nikakor ne absolutnost) vplivanja na nastanek pogovorne variante fraznega glagola z (glagolskim) morfemom *po* – Glag + *po*, tip *oblačiti se po gosposko*, je smiselno izločiti lastnostne prislove iz tvorjenega, izsamostalniškega (lastnostnega) pridevnika s pomenom podobnosti, enakosti dejanja (glagol), kot ga izraža podstavni samostalnik: *biti/delati kot kdo* (č+), npr. (*po*) *prijateljsko se pogovoriti*, (*po*) *pokroviteljsko potrepeljati*, (*po*) *meščansko*, (*po*) *kmečko se oblačiti*, ev. (*po*) *stremuško ravnati*, vendar verjetno samo *zelo junaško se boriti, garaško delati* ipd.; v bistvu gre v teh zadnjih dveh primerih (tudi) za izražanje stopnje in (lahko) tudi za konotativni pomen. Kot bomo videli še v naslednjih pomenskih skupinah, je pogovorna varianta *Glag po* + *Prisl* mogoča, ko je besedotvornopodstavni samostalnik zaznamovan s kategorijo človeško (č+).

b) *Deležijski (lastnostni) prislovi* so tvorjeni iz glagola z obraziloma -(o/e)č ali -aje/-é, tip *gredoč, grede se ustaviti, prepevaje hoditi, jokajoč pripovedovati*. Kot je znano, sta dve glagolski dejanji izraženi strnjeno; v bistvu gre za vgraditev ene stavčnopovedne propozicije v drugo. Družljivost s prislovom stopnje ni mogoča.

- Vrstni prislovi so nastali iz pravih (izsamostalniških) vrstnih pridevnikov (Prid_{v1}); glede na podstavni samostalnik je mogoče ločiti vsaj tri podskupine; prislov opredeljuje glagolsko dejanje

- a) prostorsko ali časovno, npr. *laboratorijsko, ambulantno pregledati* – v laboratoriju, v ambulanti, *politično delovati* – v politiki, *samostalniško rabiti* – v samostalniku, *tehnično se razvijati* – v tehniki, *tovarniško izdelati* – v tovarni, tudi *tedensko, mesečno, letno poročati* – v času enega tedna /.../; tu ev. lahko še primeri, ko je kraj, prostor primerjalni vzorec, npr. *(po) pariško se oblačiti* – kot (ljudje) v Parizu, verjetno tudi *(po) slovensko govoriti* – kot (ljudje) v Sloveniji, *(po) domače povedati* – kot (ljudje) doma (v domu),
- b) sredstveno, npr. *računalniško, študijsko obdelati* – z računalnikom, s študijem, *zakonsko zagotoviti, televizijsko, radijsko, medijsko obvestiti* idr.,
- c) glede na tvorbo (konstitutivno) lastnost podstavnega samostalnika, npr. *metodološko obdelati, biološko prizadeti, ginekološko pregledati, etimološko razložiti, slovnično popraviti, geometrijsko seštevati* ipd.; če je v podstavi samostalnik s podspolom človeško (č+), je ev. mogoča tudi pogovorna varianta s prostim glagolskim morfemom *po*, npr. *(po) vojaško pozdraviti*.

Za vrstne prislove velja, da se ne družijo s prislovi stopnje, tako kot vrstni pridevniki ne morejo izražati različne razsežnosti svoje vrstnosti, zato bi lahko rekli, da gre za polavtomatizirane besedne zveze z glagolom.

Pri skupinah (b) in (c) se odpira vprašanje propozicije globinskega udeleženca.

Prislovno besedo, ki opredeljuje zunanje, krajevne in časovne okoliščine glagola, je mogoče s pomenskega vidika ločiti na dve temeljni skupini:

- a) pomen prislovov je neločljivo povezan z govornim dejanjem, s katero izmed dveh tvornih prvin stavka – z vršilec dejanja/nosilec stanja (stavčnočlensko osebek) ali z dejanjem samim (stavčnočlensko povedek); gre za krajevne oz. časovne prislove: pomen prvih je mogoče določiti glede na govorečega, npr. *tu(kaj), tam, blizu, daleč, sem, tja, zgoraj, spodaj, levo, desno* ipd., drugih glede na samo (govorno) dejanje, npr. *sedaj, lani, včeraj, prej, potem, zgodaj, pozno* ipd.
- b) manjša skupina prislovov je glede izražanja okoliščin pomensko samostojna; načeloma gre za tvorjene prislove iz samostalnika, npr. *doma, dopoldne, zvečer*.

Naj povzamemo: Z vidika glagola je torej mogoče celotno množico prislovov in prislovnih zaimkov ločevati, recimo, na prave – celotno glagolsko dejanje opredeljujejo krajevno in/ali časovno, in pomensko razvijajočo – prilastek glagola, kjer je

nujno izpostaviti vrstne – z glagolskim jedrom tvorijo polavtomatizirane sintagme, in lastnostne – zveza z glagolom je aktualizirana, besedilna. Prislovi stopnje so, kot je znano, razvrstitveno možni ne samo pred glagolom, ampak tudi pred lastnostnim pridevnikom, povedkovnikom in pravim lastnostnim prislovom.

3.3.2.2 Lastna imena

Že po svoji izhodiščni opredelitvi je slovarski denotativni pomen lasten le vsem tistim leksemom, katerih denotat lahko tvorijo višje, abstraktnejše enote, oz. vsem tistim, katerih denotat je abstrahiran od posameznega in tvori razred, vrsto, skupino. Dejansko gre za vse poimenovalno gradivo, ki ne sodi med lastna imena; ta namreč že po definiciji poimenujejo posamezno, čeprav ne nujno eno; kot taka so pomensko prepoznavna v besedilu oz. njihov denotat je lahko le besedilni. Znotraj slovarja so lastna imena določena samo s kategorialnimi pomenskimi sestavinami.

Lastna imena lahko veliko povedo o svoji vezanosti na določene jezikovne, kulturne, verske, politične idr. okoliščine, o svoji trenutni »modernosti«, starinskosti, tudi socialni pripadnosti nosilca, socialni strukturiranosti družbe, želji po drugačnosti glede na splošnost oz. pogostnost ipd. Zlasti iz imen krajev, ulic je po eni strani mogoče razbrati njihovo pomembnost, npr. iz prostorske središčnosti, po drugi pa tudi trenutne politične okoliščine (nova poimenovanja ali celo preimenovanja); trajanje imena je v primerih političnega poseganja v ta svet jezika načeloma odvisno od trajanja političnih okoliščin, ki so jih pogojevala, npr. v Ljubljani *Leninov trg*, sedaj zopet *Park Ajdovščina*, *Moša Pijadejeva cesta*, sedaj *Kolodvorska* in *Mala ulica*, *Kraigherjev trg*, sedaj (trg) *Ajdovščina* idr. Vrsta diplomskih referatov v diplomskem seminarju, vezanim na slovenski knjižni jezik v štud. l. 1997/98 na temo obvestilnost lastnih imen v realnem in virtualnem (literarnem) življenju, nas utrjuje v spoznanju o implicitni ali eksplicitni (npr. v pravljičah) moči lastnih imen v smislu raznovrstne identifikacije nosilcev. Tako so osebna lastna imena iz pravljičnega sveta Svetlane Makarovič (referat S. Kravos) obvestilna v smislu značajskih lastnosti nosilcev, npr. lisica *Zvitka Potuhič*, netopir *Kazimir*, mucki *Smuk*, *Lenski* in *Mijalko*, miš *Sapramiška*, telesnih lastnosti, npr. miši *Črnomiška*, *Repkič*, *Brkica*, *Krempuljka*, zajček *Uhko*, sovica *Oka*, pes *Štumfi*, žabe *Zelenela*, *Krakon*, *Krakulja*, *Žabotka*, *Urbica*; negativni liki so npr. *Hudaura*, *Siva mora*, *Tintengern*, *Temrazbov*, *Deževna teta*, *Siva sluz*, pozitivni *Kresnik*, *Jutrman*, *Lebdivke* idr.

Vendar pa je ob teh ugotovitvah nujno imeti v zavesti spoznanje, da so to le drugotne vloge lastnih imen, njihova prvotna vloga ostaja vezana, kot rečeno, na (po)imenovanje posameznega in s tem na njegovo prepoznavnost glede na vse drugo posamezno.

Lastna imena so v jezikoslovni literaturi poleg nekaterih zaimkov, števnikov in ne-frazeoloških, aktualiziranih imenskih zvez uvrščena med besedilne aktualizatorje.⁹⁸ Kot neslovarske jezikovne prvine so v svoji temeljni vlogi čiste predmetnostne reference, zato svojo obvestilno vlogo lahko opravljajo le v besedilu. Ob tem je seveda pomembno dejstvo, da so tako kot vse druge poimenovalne enote jezika tudi lastna imena odprta množica, kar pomeni, da lahko prehajajo med lekseme, se skratka uslovarjajo, tako postajajo občna imena in seveda obratno. Kdaj lastna imena prehajajo med občna in s tem postanejo nosilci slovarskega pomena? Pomembno vlogo igra pri tem dejstvo, da je za nosilca lastnega imena – lahko v virtualnem (literarnem) ali dejanskem okolju –, značilna presežnost določene lastnosti ali njena morebitna nepričakovanost, ki jo – sedaj pa vedno realno okolje začenja prepoznavati že prek lastnega imena nosilca. Skratka lastno ime ne zaznamuje več posameznega, ampak lastnost, značilnost, ki je motivirala na posameznem kakorkoli presežno, npr. *judež* 'izdajalec, ovaduh', *amerika* 'bogastvo, izobilje', *donhuan* 'osvajalec žensk', *donkibot* 'kdor si brezuspešno prizadeva za kaj' ipd.

3.3.2.3 Zaimenske besede: slovarska vrednost, besedilna vloga

Če velja za lastna imena, da imajo vrednost blizu ena, potem velja, da so zaimki, ki niso vezani na govorno dejanje (1. in 2. oseba, ev. 3. oseba), in glagolski primitivi njihovo nasprotje: vrednost imajo blizu neskončno (Mikuš 1960). Pomenski obseg tovrstnih leksemov je znotraj slovarja v največji možni meri ekstenziven, vsebina je razpršena, slovarsko izpraznjena (Filipec 1978). Gre namreč za dejstvo, da so tako zaimki kot glagolski primitivi v bistvu »pretvorbe« tistih leksemov s t. i. srednjo vrednostjo, ki so kategorialnopomensko lahko skladni z njimi. Zelo posplošeno rečeno, npr. (neosebni) samostalniški zaimki so posredni referenti (koreferenti) samostalniških denotatov; posebni v tem okviru so tretjeosebni zaimki, katerih posredni denotat (prek ustreznih samostalnikov) so lahko tako občna kot lastna imena. Neosebni (nesvojilni) pridevniški zaimki so posredni denotat pridevnikov in prislovni zaimki prislovov.

V tem okviru se velja ustaviti zopet ob tretjeosebni svojilnih zaimkih tipa *njegov-a/-a/-o*. Svojilno razmerje naj bi po »klasičnih« normativnih merilih lahko

98 O besedilnih aktualizatorjih npr. Ch. Bally (1950: 77–83; Mikuš 1960; 1952: npr. 54–55); v novejši literaturi npr. J. Lyons (1991; 1983: 248–322; Levinson 1990: 55–96; Vidovič Muha 1996).

vzpostavljal samo denotat s podkategorialno oznako č+ (človeško), npr. *njene roke*, ne pa npr. *njen dimnik* – dimnik (od) (mestne) tovarne ← *tovarniški dimnik*. Gre za razumevanje pojma svojilnosti kot umeščanja česa v prostor glede na koga ev. kako (kot njegovo lastnino, svojino). Samo v primerih, ko gre za lastnino, torej kako umeščati v prostor kaj, je orientacijska točka tega umeščanja lahko le človek, sicer ni nujno; npr. tip sestavinske svojilnosti, omenjeni primer *tovarniški dimnik* seveda ne izraža lastnine, zato je vsaj načeloma mogoče tudi dimnik (od) tovarne (←*tovarniški dimnik*) – *njen dimnik*. Kot rečeno, gre za pomen t. i. sestavinske svojilnosti. (Prim. Dodatek Pomenski preplet glagolov *imeti* in *biti*.)

Omenili smo že (prim. pogl. *Endogeni leksemi*), da je pomenska ekstenzivnost zaimkov in glagolskih primitivov razvidna še iz dveh za slovar relevantnih področij: (1) pri endogenih leksemih kot UPS na vrhu pomenske piramide predstavljajo lahko samo kategorialne pomenske sestavine leksema neposredno pod samim vrhom pomenske piramide, hkrati pa tudi vseh leksemov, ki oblikujejo največje pomensko polje; (2) na besedotvorni ravni po Kuriłowiczu pri mutacijskih in transpozicijskih tvorjenkah – tvorjenke tipa (a) – navadne izpeljanke, tvorjenke iz predložne zveze, medponsko-priponske zloženke (Vidovič Muha 1988: 10–33; 2011: 31–34, 56–70) se tovrstni zaimki pretvarjajo v priponski/priponskoobrazilni morfem. (Prim. tudi pogl. *O pomenu pri tvorjenkah*.)

Sposobnost zaimkov, da pokrivajo kategorialno sebi ustrezne lekseme srednje vrednosti, da skratka abstrahirajo slovarskorazločevalne pomenske sestavine teh leksemov, ohranijo pa le kategorialne pomenske sestavine,⁹⁹ se v besedilu konkretizira kot sposobnost posrednega označevanja besedilnega denotata (referenta) – ne s poimenovanjem, ampak s t. i. »za« imeni, »namesto« imen (MČ 1986, 2: 82–89); zaimki označujejo denotat s kazanjem, deiksacijo, ta pa je lahko neposredna – položajna (ostenzivna) – kazalni zaimki – in s tem zunajbesedilna, ali posredna – sobesedilna. Njihova slovarska pomenska izpraznjenost omogoča konkretne besedilne zapolnitve oz. zapolnitve znotraj konkretnega govornega dejanja.

Glede na izražanje besedilnega denotata (referenta) so zaimki lahko določni ali nedoločni.

99 Posebni so oziralni (samostalniški) zaimki: njihova »koreferenčnost« je lahko tudi jezikovnosistemska v besedotvorju na ravni skladenjske podlage, npr. tisti, ki ← kdor, in denotativnega slovarskega pomena kot UPS na vrhu pomenske piramide.

Besedilna aktualizacija¹⁰⁰ – prepoznavanje besedilnega denotata –, določnih zaimkov je lahko neposredna ali posredna. Med prve sodijo osebni in osebnosvojilni – oboji z omenjenimi omejitvami, ter kazalni, totalni, nikalni in istostni, med druge oziralni in vprašalni.¹⁰¹ (Graf 3, str. 298 v razpravi Določnost kot besedilna prвина v slovnichem opisu slovenskega jezika, Dodatek str. 291–307.) Osebna zaimka za 1. in 2. osebo, za 3. v pomenu neudeleženca govornega dejanja v zgledih kot *Posodil sem mu denar* so kot globinska lastna imena¹⁰² v besedilu vezani na nedvoumno izražanje udeležencev v zvezi z govornim dejanjem in kot taki besedilno določni. Kot je znano, je njihova izrazna podoba v slovenščini praviloma glagolskokončniška (morfemska), zaimenska le v predvidljivih besedilnih okoliščinah (Toporišič 1976: 242). Tudi osebnosvojilni zaimki in povratnosvojilni *svoj* kot pretvorbe osebnih, npr. *moj* ← (*od*) *mene* (jaz), *svoj* ← (*od*) *sebe* (oseba odvisna od sobesedila oz. od osebkove osebne reference), v vlogi prilastka izražajo besedilno določnost, in sicer tako, da vzpostavljajo razmerje med vsebino samostalniškega jedra in katerim izmed udeležencev govornega dejanja.

Prav gotovo so kazalni zaimki tisti, ki imajo tako kot osebni možnost vzpostavljanja povezave s konkretnim denotatom – sodijo torej med nedvoumne aktualizatorje v smislu besedilne določnosti. Njihova vloga kazalnosti je lahko, kot rečeno, znotraj- ali zunajbesedilna.

V zunajbesedilni vlogi jih določa dejstvo, da lahko glede na govorečega opredelijo denotat tudi v smislu relativno manjše ali večje oddaljenosti – se pravi, da gre za čiste prostorske opredelitve; to se da dokazati tudi formalno, s pretvorbo v prislovni kazalni zaimek: *ta človek* ← *človek, ki je tu*; *tisti (oni) človek* ← *človek, ki je tam (ondu)*.¹⁰³ J. Lyons (1991: 146–166) dokazuje povezavo med določnim členom in (zunajbesedilnimi) kazalnimi zaimki: po njegovem kazalni pridevniški zaimek v angleščini izloči določni člen in poprivedi prislov: *that dog* 'the dog (over) there' (Lyons 1991: 146–166) – v slovenščini *tisti pes* '(ta) pes tam', pri čemer je *ta* v vlogi

100 Pri pojmu (besedilna) aktualizacija gre za nedvoumno identifikacijo denotata v besedilu – njegovo umestitev v prostor in čas ter kvantifikacijo (MČ 3: 384–391). – V sodobni poljski literaturi se pri pojmu aktualizacija ločuje t. i. referenčnost – nedvoumno (enopomenskost) razumevanje denotata v sporazumevanju, od resničnosti oziroma verjetnosti – umestitve denotata v prostor in čas, lahko glede na govorečega (EJO 1993: 29–30). (Prim. razumevanje pojma aktualizacija pri T. Korošču v op. 68)

101 Za slovenščino je po enajst pomensko enakih razredov za samostalniške, pridevniške in prislovne zaimke predstavil J. Toporišič (1976: 271–272, 2001: 335–336); pomenske skupine so se izkazale kot ustrezne tudi s stališča besedilnega denotata v smislu izražanja (posredne ali neposredne) besedilne določnosti ter (posredne ali neposredne) besedilne nedoločnosti.

102 V SSKJ sta zaimka *jaz* (SSKJ I 1970: 212–213) in *ti* (SSKJ V 1991: 83) – oba tudi z oblikami za needninski števili, ustrezno predstavljena z besedilno vlogo, npr. *jaz* 'izraža osebo govorečega, gledano z njegovega stališča'. Pri razlagi zaimka *on* (SSKJ III 1979: 390) bi bilo nujno ločiti njegov besedilni denotat – oseba – globinsko lastno ime – od občnoimenskih denotatov.

103 SSKJ III (391) uvršča prislov *ondu* med zastarele besede; v južnonotranjskem govoru (Pivško) je vsakdanja za označevanje bližine med *tu* in *tam* – bližje kot *tam*, ne pa še *tu*.

člena, saj je vloga kazanja v smislu umestitve v prostor glede na govorečega prenesena na prislovni *tam*.

Kot jezikovnosistemski ustreznik oziralnim zaimkom tipa *ki/kateri* se v besedilu pojavlja (izražen ali zakrit) zaimek *tisti*, npr. *tista imena, brez katerih ...; gorje tistemu, ki ...; tisto najtežje kladivo, ki ga ...*¹⁰⁴ Oziralni zaimki so torej besedilno vedno določni, in sicer posredno, prek besedilnega denotata, na katerega se oziralnik sklicuje. – Kot rečeno, zunajbesedilni kazalni zaimek *tisti*, ki izraža (relativno) večjo oddaljenost od govorečega kot zaimek *ta*, ne more biti sopomenski s *tisti*, ki ga pogojuje oziralni vezniški zaimek, saj je slednji izgubil vlogo izražanja relativne oddaljenosti od govorečega; ohranil je le vlogo nedvoumne identifikacije v smislu vsebine stavka, ki jo uvaja njegov odnosnik – oziralni veznik.

Naj povzamemo: Izvorno zaimenska beseda *tisti* z oziralnim ustreznikom *kateri* se nam v slovenščini pojavlja kot besedilni aktualizator, na ravni jezikovnega sistema pa »aktualizator« znotraj besedotvornega pomena in pomena endogenih leksemov: v prvem primeru spreminja (slovarsko) vrednost oz. pomen slovarskega denotata v besedilni denotat z besedilnim pomenom, v drugem vzpostavlja zvezo med (slovnico)kategorialno danostjo jezika in njegovo (slovarsko) vrednostjo.

Med določne zaimke sodijo tudi totalni, npr. *vsak(ršen)*, *vsakdo*, *vsak*, *ves*, *oba*, nikalni kot *noben*, *nič*, *nihče*, pa tudi istostni kot *enak*, *isti* (Vidovič Muha 1979). Pri totalnih je besedilna določnost vezana na razmerje s celotnim, za besedilo aktualnim denotatom. Prav zato te zaimke lahko uporabimo tudi kot merilo za ugotavljanje t. i. »tavtoloških« predikacij, ko se v povedkovem določilu pojavlja katera izmed pomenskih sestavin osebkevega samostalnika, npr. *Trava je zelena* = *Vsa trava je zelena*; *Saje so črne* = *Vse saje so črne* : *Ta obleka je zelena* = *Vse obleke niso zelene*. Istostni besedilni aktualizatorji izražajo prekrivnost denotatov, npr. *Govori isti jezik kot mi*, *Vsi govorijo isti jezik*.

Med posredno določne zaimke sodijo poleg oziralnih – tu obravnavanih znotraj kazalnih – tudi vprašalni. Njihova posebnost je v tem, da jim ustreza besedilno določna ali nedoločna referenca z denotatom: *Koga si srečal? Toneta/Svojega učitelja* : *Nekega učitelja*.

Vprašalni samostalniški *kdo*, *kaj* sta tretjeosebna (SS 1976: 239), kot možni koreferent osebnih zaimkov pa je *kdo* lahko tudi prvo- in drugoosebni in s tem seveda (posredno) lastnoimenski in samo določni. Zaimek *kdo* je v vsakem primeru (posredni) aktualizator samostalnika oziroma samostalniške zveze – podspol

104 Zgledi so iz SS 1976 (277); slovenske slovnice uvrščajo tudi oziralnemu zaimku soodnosni izraz *tisti* med kazalne zaimke. V zvezi z oziralnimi zaimki prim. še R. Cazinkić (2001).

človeškost ali nezaznamovanost z vidika tega podspola, zaimек *kaj* – sicer označevalec podspola nečloveško – pa z glagolskim primitivom v povedku aktualizira lahko tudi glagolsko dejanje, npr. *Kaj si delal popoldne? Spal.*

Besedilna aktualizacija v smislu nedoločnosti je tako kot določnost lahko splošna ali posebna: v prvem primeru imamo opraviti z nedoločnim členom, v drugem z nedoločnimi zaimki, med katere se nedvoumno uvrščajo pravi nedoločni tip *nekdo, nekaj, nekaj, neki*. Med nedoločne v širšem smislu lahko uvrščamo tudi zaimke, ki v besedilo vnašajo določene pomenske prvine; tako poljubnostni, npr. *kak(šen), kateri, kdo, kaj*, vnašajo možnost absolutne izbire v dani množici, mnogostni, npr. *marsikakšen, marsikateri, marsikdo, marsikaj*, številni iz množice – izjemni iz množice tip *redkokdo*, in drugostni, npr. *drugačen, drug*, neprekrivnost prvin dane množice.

Tako kot je določni člen izvorno kazalni zaimек, lahko tudi za nedoločni člen rečemo, da je izvorno nedoločni zaimек. Njegova potencialna razvrstitev je vezana na mesta, kjer pač ne more biti določni člen, izrazno pa je vsaj v pogovornem jeziku dosledno *en*, npr. *En fant je prišel, ne poznam ga.*

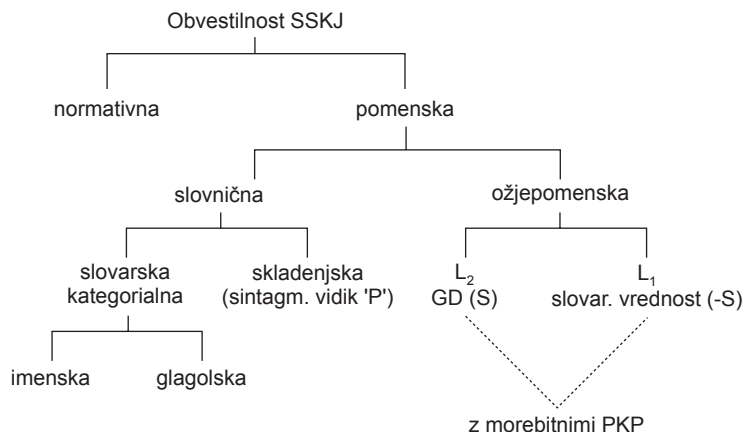
3.4 Sporočanje-pragmatični pomen¹⁰⁵

Zanimajo nas predvsem pragmatično-komunikacijske prvine, ki jih prinašajo slovarji, kot je SSKJ; gre za razčlenitev uslovarjenih govornih dejanj. Katere informacije nam sploh prinašajo tovrstni slovarji?

---

105 Poglavje je deloma predelan članek A. Vidovič Muha (1999).

Graf 20: Obvestilnost SSKJ¹⁰⁶

Legenda:

L₁ – leksem, katerega denotat je v slovarju predstavljen kot slovarska vrednost – tip razlage je nestavčni (-S)

L₂ – leksem, katerega denotat je govorno dejanje – tip razlage je stavčni (S)

'P' – (slovarski) pomen

PKP – pomenska kvalifikatorska pojasnila

GD – govorno dejanje

V razmišljanje o uslovarjenih sporočanjških (komunikacijskih) in pragmatičnih prvinah jezika, vgrajenih v tipu slovarja, kot je SSKJ, ki je zasnovno vezan na predstavitev sistemiziranih poimenovalnih enot jezika, je smiselno pritegniti ambiciozni angleški slovar Collinsa Cobuilda (1997, ¹1995), ki v celoti temelji na sporočanjški vlogi jezika. Slovar namreč predstavlja resen poskus ujeti (jezikovno) izraženo misel, se pravi tako namero tvorca besedila kot tudi (jezikovno) reakcijo naslovnika, ujeti torej smisel jezika z vidika njegove sporočanjške vloge. Pozornost zbujajo že na platnicah zapisana obljuba, da gre za slovar »dejanske angleščine« (real English).

Lahko na kratko povzamemo: pri Collins-Cobuildovem slovarju gre za nov tip slovarstva, ki je pogojen z možnostjo računalniške obdelave velike, če se da kar največje možne množice besedil: (angleški) računalniški korpus Banka angleščine (The Bank of English), na podlagi katerega je nastal omenjeni slovar, je lahko za predstavitev »dejanske angleščine« ponudil (1995 leta) 200 milijonov besed v vseh mogočih besedilnih in zunajbesedilnih okoliščinah rabe. Računalniške zbirke besedil omogočajo torej popolnoma nov tip slovarskih zasnov oz. slovarjev z ambicijo prek jezika prepoznati vse kulturne, civilizacijske, ideološke idr. okoliščine, ki omogočajo jezikovni

106 V grafu ni predstavljena glasovno-naglasna obvestilnost SSKJ; poudarek je na njegovi pomenski vlogi.

rabi biti učinkovita: »Govoreči izbirajo svoje namere in ta izbira se polašča jezika za njihove namere,« (Collins-Cobuild 1997: xxxiv). Ker »različni jeziki prinašajo različne pragmatične strategije« (xxxiv), je učinkovitost posameznih jezikov pogojena s poznavanjem tudi različnosti teh strategij. Pragmatična kompetenca, se pravi »sposobnost učinkovite jezikovne rabe za izpolnitev namere in cilja«, je bistvo sporočanje zasnove slovarja. Po pričakovanju ostajajo do določene mere zunaj tovrstne slovarske zasnove zlasti znanstvena in umetnostna besedila.

Slovar tako ne prinaša več (slovarske) vrednosti svoje leksike – obeh omenjenih tipov virtualnih pomenskih povezav prek uvrščevalnih pomenskih sestavin – ampak prototipski opis določenega denotata, torej kar se da splošno predstavijo (pojmo) o njem, izoblikovano na podlagi mnogih, v določenem trenutku po največ možnih zapisov njegove rabe. Stavčna oblika slovarskega pojasnila, lahko v *Če/If-stavku* podane najtipičnejše okoliščine pojavljanja denotata, ohranja besedilno aktualne skladenjske kategorialne lastnosti, vendar npr. pri glagolu glede časa v obliki časovno nezaznamovanega sedanjika; v tem smislu vendar ohranja distanco do konkretne besedilne aktualnosti, npr. *kava je vroča rjava pijača, ki jo naredite iz vroče vode, prelite po praženih in zmletih kavnih zrnih ali po pripravljem kavnem prahu* (303); *soobstajati*. *Če neka stvar soobstaja z drugo, obstajata skupaj v istem času ali istem prostoru. Lahko torej rečete, da dve stvari soobstajata* (303).

Kot rečeno, nas v zvezi s klasičnim tipom slovarstva – vanj sodi seveda tudi SSKJ – zanima predvsem vprašanje, v kolikšni meri neprimerljivo manjši obseg gradiva, na podlagi katerega so nastajali slovarji v predračunalniškem obdobju, se pravi v evropskem okviru nekako od srede 20. stoletja, omogoča posredovati podatke o sporočanjem vidiku jezika, o (posebnih) okoliščinah jezikovne rabe. Glede na jezikovnosistemsko zasnovo teh slovarjev, v primeru SSKJ in njemu podobnih, ki so nastajali v petdesetih in šestdesetih letih zlasti v slovanskem svetu, torej tudi znotrajsistemsko omejenih na knjižni jezik (podsistem jezikovnega sistema), gre seveda, kot rečeno, za morebitni slovarski izraz samo tistih (pragmatično)sporočanjskih prvin, ki so postale neločljivi del jezikovnega sistema oz. leksike.

Prvine SSKJ, ki opozarjajo na najrazličnejše okoliščine jezikovne rabe tako tistih leksemov, katerih razlaga ubeseduje slovarsko vrednost – gre za ubeseditev pomenskih sestavin (slovarskega) pomena (L_1) – kot tistih drugih, v SSKJ predstavljenih sporočanje – v obliki stavčno zgrajenih pomenskih pojasnil (L_2),¹⁰⁷ so t. i. pomenska kvalifikatorska pojasnila. Z drugimi besedami: pragmatičnojezikovni vidik v širšem, ne neposredno sporočanjem smislu, je v SSKJ prek pomenskih

107 Že takoj na začetku velja opozoriti, da vse, kar ima v SSKJ stavčni tip »razlage«, ne posreduje nujno sporočanjških prvin.

kvalifikatorskih pojasnil mogoče iskati ob L_1 , katerih denotativni pomen je mogoče predstaviti strukturalno, ali pa ob L_2 z govornim dejanjem kot denotatom in stavčno razlago pomena. Sicer pa, kot rečeno, gre za ubeseditev pomenov dveh različnih denotatov: denotat, vezan na govorno dejanje, ima stavčni tip razlage, nestavčna podredna besedna je razlaga pomena kot slovarske vrednosti. Pomenska kvalifikatorska pojasnila se torej v SSKJ lahko najdejo ob »klasičnem« slovarskem ali sporočanjsem tipu razlage, vendar z deloma različnima vlogama.

Če izhajamo iz pojma *organizatorji diskurza* (discourse organizers), s katerimi se srečamo v Collins-Cobuildovem slovarju, opredeljenim kot besede ali besedne zveze, ki pomagajo organizirati govor ali pisavo tako, da jo poslušalec ali bralec lažje razume, potem bi do neke mere v tem smislu lahko razumeli le tista pomenska kvalifikatorska pojasnila, ki se razvrščajo ob (stavčna) pojasnila (uslovarjenih) govornih dejanj. Pri pomenskih kvalifikatorskih pojasnilih, razvrščenih ob »klasične« slovarske lekseme s strukturalno razlago pomena, katerih denotata torej ni govorno dejanje, pa gre za pojasnilo leksema, da bi v potencialnem besedilu lahko obvestilno polno učinkoval (prim. pogl. Obvestilna vloga zunajjezikovnih okoliščin, 70–76); v primeru pomenskih kvalifikatorskih pojasnil gre dejansko za neposrednega ali posrednega označevalca potencialne besedilne realizacije.

Lahko torej povzamemo: v slovarjih tipa SSKJ je mogoče ločiti poleg slovarsko relevantnih slovničnih podatkov (slovničnih kvalifikatorjev) še dve drugi temeljni skupini, ki pojasnjujeta oz. dopolnjujeta slovarski ali (uslovarjeni) besedilni denotat; gre za konotativne podatke, vezane na (jezikovno)zvrstne in stilne opredelitve, izražene s t. i. kvalifikatorji – označevalci, in okoliščinske (pragmatične) v najširšem smislu, izražene s pomenskimi kvalifikatorskimi pojasnili.

Pri razmišljanju o sporočanjsem vidiku SSKJ velja usmeriti pozornost tako na stavčni tip slovarskih razlag, pa tudi, kot rečeno, na pomenska kvalifikatorska pojasnila; slednja se namreč lahko pojavljajo ob eni ali drugi skupini uslovarjenih poimenovanj, se pravi ob poimenovanjih govornih dejanj ali ob »klasičnih« leksemih, se pravi s strukturalnim (pomenskoestavinskim) tipom razlag.

Uslovarjena govorna dejanja v SSKJ so torej lahko razvidna že iz stavčnega pojasnila pomena, iz stavčno strukturirane »razlage«; načeloma gre za tipe kot *Kdo* 'govoreči' *izraža/poudarja* ipd. *kaj kako* – kot je izraženo z geselskim leksemom. Razlaga torej ne posreduje slovarskega pomena v smislu slovarske vrednosti leksema, ampak *namero* tvorca besedila kaj povedati – *izraža*, tudi poudariti – *poudarja*. V vseh primerih, ko

SSKJ pojasnjuje, kaj človek s čim *izraža*, in ne kaj kaj *pomeni*, gre za izpostavitve sporočanjkega vidika leksema in s tem njegove *pragmatične vloge*, lahko posebej izpostavljene s pomenskim kvalifikatorskim pojasnilom.

Referenca z govornim dejanjem je pri leksemih L_2 lahko zakrita ali izražena. V primeru izražene reference imamo opraviti s stavčno strukturiranimi stalnimi besednimi zvezami, tip ob dvigu kozarca *na zdravje* »Pijmo«.

V primeru slovarske reference z zakritim govornim dejanjem je izrazna podoba teh leksemov besedna; gre predvsem za modifikacijski besedni vrsti, medmete in členke. Medmeti kot izraz (globinske) stavčno strukturirane povedi posredujejo celovito govorno dejanje, npr. *Au 'Zelo me je zbolelo'*, členki kot izraz (globinskega) stavčnega dela povedi, stavčnega modifikatorja izražene stavka, delno (necelovito) govorno dejanje, npr. *Tudi sosed obira bruske – Vsi obirajo bruske in sosed jih obira*. (Prim. pogl. *Kategorialni slovarski pomen*.)

Katera govorna dejanja so **medmeti**, se pravi, katera govorna dejanja imajo svoj medmetni in s tem jezikovnosistemski (leksemski) izraz? Glede na medmetno gradivo, ki ga prinaša SSKJ, je mogoče reči, da gre, s sporočanjkega vidika, za tri temeljne skupine,¹⁰⁸ ki jih povezuje dejstvo, da *kdo* (človek) načeloma z različno modifikacijo glasu – ne nujno s čisto (fonemsko) glasovno realizacijo, ki je vsaj izrazno pretežno enobesedna (izgovarja se z zvočnimi lastnostmi, značilnimi za izgovor ene besede) obvešča o

a) lastnem čustvenem ali telesnem stanju, kot je npr. veselje, žalost, bolečina, (telesno ali duševno) ugodje; gre za *razpoloženske medmete*;

b) določeni nameri v zvezi

b₁) s človekom, npr. zavrnitev ali pritrditev, dvom, želja po uresničitvi kakega dejanja v konkretnih govornih okoliščinah, npr. utišanje idr.;

b₂) z živalmi, npr. privabiti žival, t. i. vabni klici, ali jo odgnati, ji ukazati določeno vedenje oz. gibanje; skupini bi lahko imenovali *namerni medmete*;

108 J. Toporišič (1976: 387–401; 2001, 451–463) ločuje naslednje glavne pomenske skupine medmetov: (1) razpoloženski – »izražajo človekovo razpoloženje«, (2) posnemovalni »nekako posnemajo naravne šume in gibe«, (3) velelni – »velevajo ali prepovedujejo ali zapovedujejo« (387); k tej skupini so kasneje kot podskupina uvrščeni tudi vabni klici (400). – Mlunice češtiny (1986 /2/: 242–245) navaja poleg čustvenih, kontaktnih in onomatopejskih medmetov še zlasti v zvezi s čustveno skupino t. i. presežnost – presežna skupina (249), temelječa, med drugim, tudi na zvočnem barvanju npr. iste povedi in s tem doseganju obvestilne različnosti, npr. *A, ti si?* lahko glede na fonetične lastnosti izrazimo ravnodušnost, razočaranje, navdušenje. Prim. še N. Jakop (2006) tudi širše o pragmatični frazeologiji.

c) zvokih, ki jih tvorijo živali – lahko glede na različno telesno počutje, ali pa tudi različne naprave, stroji, zvokih, ki nastajajo pri hoji, gibih oz. vsem, kar je sploh slišno. Gre za človekov poseg, natančneje za človekovo interpretacijo zvokov, s tem seveda za njihovo prekvalifikacijo v glasovno gradivo in tako za potencialno semantizacijo oz. obvestilnost tega gradiva – kdo posnema glas živali/naprave/slišanega in hkrati lahko pomensko interpretira. Pri tem tipu medmetov načeloma ne moremo govoriti o njihovi stilni vrednosti. Seveda se pojavlja vprašanje, katera oglašanja, zlasti živali imajo svoj jezikovni (leksikalni) ustreznik. Zdi se, da gre predvsem za živali, s katerimi prihaja človek pogosto v stik, npr. nekatere divje živali (lisica, volk, zajec ipd.) oz. za tiste, ki živijo stalno v človekovi bližini, kot so to prav gotovo domače živali; to so *posnemovalni* (*onomatopejski*) medmeti.

S sporočanjkega vidika sta si blizu skupini a) in b), razpoloženski in namerni medmeti; skupina c) poskuša antropomorfizirati »govorico« živali oz. slišanega sploh; v tem smislu opravlja (prek človeka) vlogo »sporočanja« živali oz. lahko posredno tudi lastnosti, stanje človeka, npr. način pitja kot *klokotanje*, jedenja kot *cmokanje*, načina hoje kot *štorckljanje*, premikanja sploh, celo nežive narave, npr. žvižg vetra, burje, valovanje morja ipd..

Stavčno zgrajene razlage medmetov so za predstavitev govornega dejanja lahko samozadostne ali pa morajo imeti obvezno predstavitev zunajjezikovnih okoliščin v SSKJ v obliki pomenskih kvalifikatorskih pojasnil. V prvem primeru ima razlaga obliko stavka z osebnim glagolom *izraziti* ali *posnemati* – *izraža*, *posnema*, pri čemer je vršilec dejanja (osebek) določen z dejstvom, da je že po naravi stvari – antropocentrični vidik medmetov – vedno *kdo*, torej človek. Vzorec z glagolom *izraziti*: Vd Glag_{os} Prisl_n Sam₄¹⁰⁹ – (*kdo*) *izraža kaj* (*kako*), pri čemer Vd → *kdo* (*človek*), Glag_{os} → *izraža*, *kaj* → 'veselje, bolečino /.../', Prisl_n → z glasovi ← glasovno, npr. z *aj* '(kdo) izraža telesno bolečino', torej 'kdo izraža z (medmetom *aj*) telesno bolečino',¹¹⁰ juhuhu '(kdo) izraža (z medmetom juhuhu) veselje, razigranost', *pub* '(kdo) izraža (z medmetom puh) zoprnost', *na* '(kdo) izraža (z medmetom na) (npr.) presenečenost' ipd. Podobno z glagolom *posnemati*, npr. *mu* 'posnema oglašanje goveda – (kdo) (z glasovoma *mu*) posnema oglašanje goveda', *pub* '(kdo) (z glasovi *pub*) posnema puhanje', *ta ta* /.../' (kdo) posnema (z glasovoma *ta*) zvok pri streljanju ipd.;

Pri namernih medmetih, se pravi vabnih klicih, velevanjih živalim ipd., morajo biti dane zunajjezikovne okoliščine; referenčni pomen je v obliki velelnega stavka, npr. *ta* klic psu 'pridi sem'; *muc* klic mački 'pridi sem'; *kuš* klic psu 'tukaj ostani', *kec* klic

109 Vd = vršilec dejanja, Glag_{os} = osebna glagolska oblika, Prisl_n = načinovni prislov, Sam₄ = samostalni v tožilniku.

110 Če torej želimo ohraniti pomensko korektnost, slovarske razlage ne smemo brati, kot da je geslo, v tem primeru *aj*, »vršilec dejanja« in seveda osebek.

mački 'beži, pojdi'; *geri* klic oslu 'naprej!'; *ks* klic psu 'napadi, zgrabi'; *hijo* klic vprežni živini 'naprej!'; *bistabor* klic konju 'na levo!'; za vabljenje, v SSKJ s pomenskim kvalifikatorskim pojasnilom kot klic npr. *perutnini*, vendar ustrežneje s pojasnilom kot vabni klic, npr. *perutnini cibe, cibe, na, na, na* ipd.

V zvezi s **členki** naj zaenkrat opozorimo samo na namero tvorca besedila, izraženo z razlagalnim vzorcem *kdo* – govoreči/tvorec besedila *poudarja* kaj. V SSKJ je uporabljana v primerih (nekaterih) členkov, sicer v SSKJ označenih kar kot prislov, npr. *baš* (prisl.) '*poudarja* trditev; prav, ravno' *baš to mi ugaja*. Poudarna (členkovna) vloga se lahko pojavlja pri (izvornih) pridevniki ali prislovi; razvrščanje je temu ustrezno, se pravi, ob jedrni samostalniki oz. glagol, npr. *bled* (prid., z oslavljenim pomenom) '*poudarja* pomen samostalnika, na katerega se veže'; *dejanski* (prid.) '*poudarja* trditev' ipd.

Prislove kot prvine govornega dejanja SSKJ razlaga po pričakovanju v obliki stavka. Krajevne in časovne okoliščine so predstavljene v zvezi z govorečim/tvorcem besedila oz. trenutkom govorjenja/nastajanja besedila. Gre za primere kot *blizu* '(Kdo) izraža majhno razdaljo (od sebe)'; *tu* '(Kdo) izraža kraj, prostor, kjer on (govoreči) je, se nahaja'; *zgoraj* '(Kdo) izraža položaj, ki je od njega (govorečega) višje, ant. spodaj'; *zdaj* '(Kdo) izraža, da se dejanje godi v času, trenutku njegovega govorjenja' ipd.

Poseben tip na govornem dejanju temelječih »leksemov« – zaznamujemo jih z L₃ –, je vezan na nejezikovno sporočanje – uslovarjajo se obvestilno prepoznavni vedenjski vzorci, ali na sicer jezikovno sporočanje, vendar zopet s poudarkom na določenih jezikovnih vedenjskih vzorcih.

Za posredovanje pragmatičnih okoliščin nejezikovnega sporočanja gre po SSKJ v nekaj tipološko različnih primerih: (1) podane so res zunajjezikovne okoliščine določenega dejanja s sporazumevalno vrednostjo, npr. pri gladiatorskih igrah *cesar je obrnil palec navzdol* 's palcem dal znak za usmrtitev poraženega'; (2) z gibi, držo glave ipd. sporočamo o svojem čustvenem stanju, razpoloženju, lahko pa tudi razmerju do konkretnega govornega dejanja, npr. pri izražanju a) žalosti, zadrege: *nagniti glavo*; *povesiti, skloniti glavo*, b) nesoglasja, zanikanja: *odmajati z glavo*, c) neprijetnega začudenja, dvoma: *presenečeno je majal z glavo*; *zmajati z glavo*, č) strahu: *potegniti*,

stisniti glavo med ramena, d) nestrpnosti, odpora: *stresti, stresati z glavo; odkimanje* 'izraža nesoglasje, zanikanje'; (3) ko določena predmetnost dobi sporazumevalno vrednost, npr. po metu kovanca *številkla navzgor* '(to dejstvo) izraža, da je (kdo) dobil/ zgubil npr. stavo'.

SSKJ izhaja v pomenskem kvalifikatorskem pojasnilu iz namere tvorca besedila, ki ji pripiše določen izraz – neke vrste onomaziloški vidik – torej pri izražanju neso-glasja, zanikanja 'odmajati z glavo', ali podobno v primeru pri žrebanju s kovancem cifra 'obrat /dejansko obrat/ kovanca s številko navzgor'; sami izhajamo iz nejezikovne reakcije v kvalifikatorskem pojasnilu, ki ji je dana komunikacijska vrednost; torej *Kaj pomeni, če (kdo) npr. odkima, odmaja z glavo?* Vidik je semaziološki – ustrezen tipu slovarja, kot je SSKJ.

Pri jezikovnem sporočanju gre lahko za vzpostavljanje razmerja med tvorcem besedila in naslovnikom/govorečim in ogovorjenim, med tvorcem besedila in besedilom samim tako glede izbire besedilne vrste kot samih besedilnih prvin, oboje pa z upoštevanjem posebnih sporočanjških okoliščin, izraženih s pomenskimi kvalifikatorskimi pojasnili.

Tvorec besedila vzpostavlja razmerje z naslovnikom – lahko v skladu z upoštevanjem različnih okolij glede na narodnost oz. etnijo, družbene, kulturne ipd. danosti – npr. v naslednjih oblikah:

- a) nagovor, npr. kot nagovor *tovariš doktor*; kot nagovor *spoštovane gospe in gospodje*, lahko s hkratnim izražanjem spoštovanja, npr. v vljudnostnem nagovoru *blagorodn(i)* 'spoštovan(i), cenjen(i)' (blagorodni gospod); vljudnostni nagovor *blagorodje* 'spoštovani, cenjeni', spoštljivo *gospa* 'naslov za odraslo žensko'; pri tipu pojasnila v nagovoru kot *angel moj*, dober dan, *gospa*; v kmečkem okolju *boglonaj* '(kdor) izraža hvaležnost'; v pisnem besedilu, vljudnostni nagovor kot *dragi (oče)*,¹¹¹
- b) pozdrav ali kaj podobnega, npr. kot pozdrav *dober dan*; pomensko kvalifikatorsko pojasnilo kot *pozdrav* npr. *pri slovesu* bi pričakovali tudi pri *adijo, nasvidenje*, sedaj z razlago 'izraža pozdrav pri slovesu' ipd.;
- c) izražanje npr. negativnega čustvenega razmerja v nagovoru – naslovnik je poimenovan s čustveno zaznamovanim izrazjem, npr. kot psovka ti *prekleta avša*, je zavpil /.../; kot psovka *molči, glista gosposka*.

Tvorec besedila izraža razmerje do vsebine besedila z uporabo posebnih leksemov, ki veljajo za kletev, na kar opozarja SSKJ s kvalifikatorskim pojasnilom kot kletvica,

111 SSKJ ne pozna kvalifikatorskega pojasnila v zvezi s prenosnikom, tip v pisnem besedilu.

npr. kot kletvica *grom in strela naj ga udari /.../, hudič, o ti hudič ti! strela jasna* idr.¹¹² Navadno v obliki stavčnih povedi izraženo zaničevanje, omalovaževanje, v SSKJ označeno npr. kot psovka *mandi (te) gleda*, ali kot kletvica *naj (ga) koklja brcne* ipd. ne sodi med psovke, pa tudi med kletvice ne; v teh primerih bi bil potreben poseben, stavčno aktualiziran tip razlage kot (kdo 'tvorec besedila) *izraža* npr. omalovaževanje, zavračanje (naslovnika) ipd.

Z modifikacijo besedila glede na pomensko podstavo povedi imamo opraviti v primerih

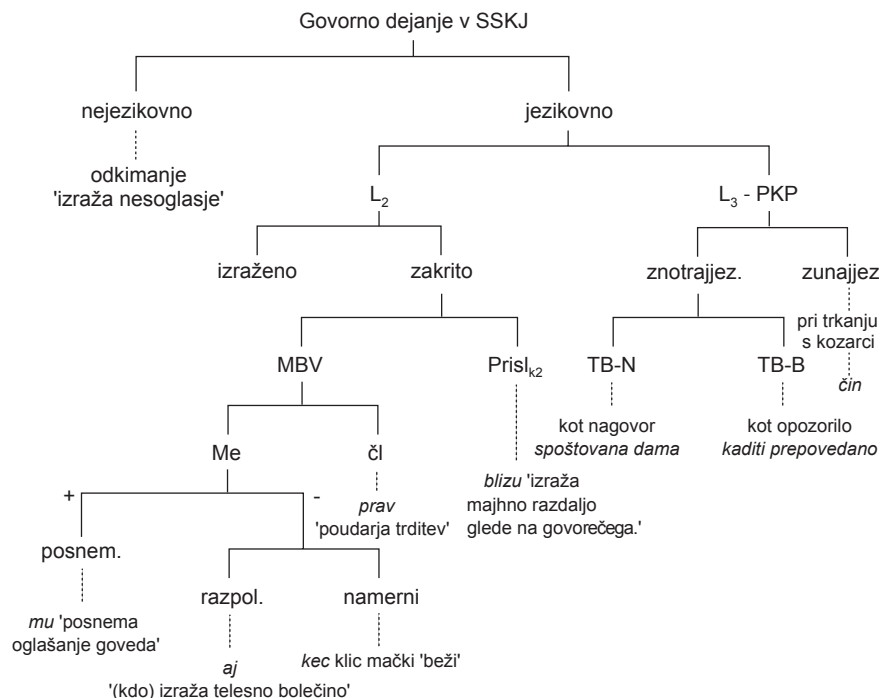
- a) ko gre za vedenje v javnosti, npr. kot opozorilo *kaditi prepovedano*;
- b) ukaz, povelje, npr. kot povelje *roke v bok*; kot poziv *na boj!*; kot poziv pri pitju *do dna!*;
- c) neposredno – v nagovoru – izraženega negativnega čustvenega razmerja tvorca besedila do potencialnega dejanja naslovnika, in sicer v obliki posledičnega priredja s predvidljivo propozicijo in zamolkom pomenskega jedra v posledičnem stavku; v SSKJ s pomenskim kvalifikatorskim pojasnilom, npr. kot grožnja *samo poskusi, pa boš videl /hudiča/ 'kako bo hudo'*.

V SSKJ so lahko predvideni tudi besedilni vzorci, značilni za ubeseditiv določene denotata, npr. v malih oglasih *iščem sobo, grem tudi za sostanovalca*; v malih oglasih *iščem sobo s souporabo kopalnice*; predvideni so deli besedila, npr. nekdaj, v naslovih knjig *Veseli dan ali Matiček se ženi*. Znotraj besedila je lahko predvideno, na katere besedilne vrste oz. stalne oblike sporočanja je vezano določeno govorno dejanje, npr. v osmrtnicah *cvetje hvaležno odklanjamo*; lahko so predvideni tudi besedilni vzorci za določene zunajjezikovne okoliščine, npr. kot napis na nagrobniku *tukaj počiva XY*; kot napis na spomninski plošči *tukaj se je rodil XY*. Za uporabo določenih leksemov v smislu (besedilnih) delov vzorca gre verjetno v primerih kot pristavek k imenu *doktor Ivan Prijatelj*. Pomenska kvalifikatorska pojasnila lahko opozarjajo tudi na vlogo ali mesto leksema v (potencialnem) besedilu, npr. kot del kolofona *natisnila tiskarna (Ljudske pravice)*; pri navajanju vira *ibidem '.../ prav tam'* idr.

V pomenskih kvalifikatorskih pojasnilih SSKJ so predstavljene različne zunajjezikovne okoliščine – v bistvu denotat, ki zahtevajo določeno jezikovno reakcijo; tako (po SSKJ) velja, da se (lahko) reče npr. ob kolcanju (*kolca se mi*) *le kdo spet misli name*, ob nakupu vozovnice (*dve*) karti (*do Maribora*), *prosim*, ob spominu na umrle *Bog bodi milosten njegovni duši*, pri trkanju s kozarci *čin*, poziv pri pitju *eks*.

112 SSKJ ne ločuje med pojmi, kot so kletev, psovka, različni izrazi omalovaževanja, zaničevanja sogovornika; E. Kržišnik (1994: 165) pri tipu *Pojdi se solit* prepozna »le še pragmatično funkcijo«; zdi se, da bi bilo samo pri kletvicah mogoče govoriti o »leksemih« brez (slovarskega) denotativnega pomena – vezani so samo na izražanje (negativne) čustvenosti, vendar verjetno v zvezi s konkretnim govornim dejanjem, vršilec dejanja. Problematika odpira možnost interpretacije v smislu prevrednotenja konotata v denotat.

Graf 21: Govorno dejanje v SSKJ

Legenda:

L2 – leksikalizirani govorno dejanje

PKP – pomensko kvalifikatorsko pojasnilo

MBV – modifikacijski besedni vrsti

Prisl_{k2} – prislovi kraja, pomensko odvisni od govornega dejanja

TB-N – tvorec besedila – naslovnik

TB-B – tvorec besedila – besedilo

Me – medmeti

Čl – členki

posnem. – posnemovalni

razpol. – razpoloženjski

Sporočanjski vidik, ki ga skupaj s pragmatičnimi okoliščinami prinaša SSKJ, je glede na povedano vsaj v grobem mogoče ločiti na uslovarjena, leksikalizirana govorna dejanja, vezana na določene okoliščine, v katerih se (načeloma/lahko) realizirajo, na izraženo namero govorečega/tvorca besedila v zvezi s kakim govornim dejanjem in na leksikalizirane okoliščine, v katerih se pojavljajo določena govorna dejanja.

Pri uslovarjenih govornih dejanjih gre torej za modifikacijski besedni vrsti (medmet in členek), pri uslovarjenih prvinah govornega dejanja pa za krajevne prislove, katerih pomen določa govoreči/tvorec besedila ali trenutek govorjenja/tvorjenja besedila. Izražena namera govorečega/tvorca besedila se lahko navezuje

na ogovorjenega/naslovnika, npr. kot nagovor *Spoštovani gospod*, na besedilo samo, lahko pri tipu pomenskih modifikacij povedi, npr. kot opozorilo, kot povelje ipd. Za določitev zunajjezikovnih okoliščin, ki povzročajo neko govorno dejanje, gre v tipu kot *ob kolcanju* ipd.; sem verjetno lahko prištevamo tudi različne zunaj- in znotrajjezikovne okoliščine, v katerih se lahko pojavljajo različni besedilni vzorci ipd. SSKJ prinaša, kot smo videli, tudi nekatere načine nejezikovnega sporazumevanja.

3.5 Besedilni pomen

Poseben tip leksikaliziranega denotata predstavljajo minimalna besedila, načeloma pregovori in reki s prav tako besedilno razlago, npr. *Ob kresi se dan obesi* 'po 24. juniju se začnejo dnevi krajšati'; *Vrana vrani ne izkljuje oči* 'v (negativnem) ravnanju enaki si ne nasprotujejo'. SSKJ jih predstavlja v t. i. frezeološkem gnezdu. Problematika sodi v širši tip frazeologije.¹¹³

3.6 Pomenska tipologija leksemov glede na vrsto denotata

Problematiko slovarskega pomena povzemimo še z onomaziloškega vidika, ki tipologizira denotat glede na semaziološke možnosti, konkretizirane, kot smo videli, z različnimi vrstami slovarske razlage.¹¹⁴

Denotat leksema je mogoče ločiti na nekaj temeljnih skupin.

- a) Denotati samostalniške in glagolske besede ter krajevnih in časovnih prislovov sestavljajo propozicijsko ogrodje (stavčne) povedi – glagol kot predikat, samostalniki z zaimkom kot aktanti in prislov kot krajevne in časovne okoliščine (cirkumstanti). Kot pomenski modifikator samostalnika se pojavlja pridevnik z zaimkom, del prislova pa kot modifikator glagola. Slovarski pomen leksemov s tovrstnimi denotati je mogoče predstaviti strukturalno – gre za slovarsko vrednost; pomen je določen z najmanjšimi pomenskimi enotami – pomenskimi sestavinami (semi).
- b) Denotati leksemov so govorna dejanja, posredovana lahko nejezikovno ali jezikovno; izrazna podoba slednjih je lahko zakrit ali izražen stavek oz. stavčna poved. Na zakritem govornem dejanju temeljijo medmeti in (deloma) členki, izražena govorna dejanja so različni leksikalizirani jezikovnovedenjski vzorci oz. obrazci kot pozdravi idr.

113 Zanimivo literaturo zlasti na temo nestavčne (stavčnočlenske) frazeologije ima v slovenskem prostoru E. Kržišnik. – Namesto izraza frazeologem (Toporišič npr. 1973/4) za vsakršno stalno besedno zvezo je izraz frazem v ožjem pomenu (načeloma konotativni »frazeeologem«) v slovenskem jezikoslovju prvi uporabil J. Peterman (1986) v kritiki predstavitve tovrstne leksike v SSKJ; sistemsko ustrežnejši izraz frazem dosledno uporablja E. Kržišnik (1994, 1996 idr.).

114 Poglavlje je povzetek mojega članka z Drugega slovensko-hrvaškega slavističnega srečanja (2003: 37–48).

- b₁) Konstitutivni prvini govornega dejanja, se pravi tvorec in naslovnik – prvo- in drugoosebni zaimek, torej globinska (osebna) lastna imena predstavljajo poseben denotat; lastna imena sploh po definiciji sodijo v poseben tip slovarja jezika, saj poimenujejo posamezno (ne pa nujno eno), zato jim ni mogoče določiti slovarske vrednosti.
- b₂) Na prvini govornega dejanja, na govorečega (prostor) in trenutek govorjenja (čas), je lahko vezan denotat krajevnih in časovnih prislovov oz. iz njiju nastalih pridevnikov.
- c) Razmerji v jeziku – prirednost in podrednost – sta denotat slovničnopomenskih besednih vrst oz. slovničnopomenske leksike, se pravi vezniške in predložne besede.
- č) Denotati stavčno strukturiranih frazemov so lahko ubesedeni v potencialnih minimalnih besedilih ali delih besedil; gre za posebno področje slovarja jezika – za del frazeologije.

3.7 Konotativni pomen

Večina leksemov je stilno nezaznamovanih in zvrstno nevezanih, se pravi nevtralnih – njihova raba ne učinkuje niti na zvrstno prepoznavnost niti nima stilne vloge; gre za osrednje leksikalno gradivo, za t. i. leksikalni standard določenega jezika (Vidovič Muha 1970/71; Korošec 1974). Pri precejšnji množici leksemov pa se lahko ob obveznem (slovarskem) denotativnem pomenu pojavlja tudi konotativni, vezan na celotni leksem ali pa na enega ali več njegovih pomenov. Za konotativni pomen velja, da spoznavni subjekt (človek) po lastni presoji modificira spoznavni objekt. Za tovrstne lekseme velja torej dvojna pomenska obremenitev: ob načeloma obveznem denotativnem pomenu izražajo še konotativni pomen, kar je mogoče zapisati:

$'P'L_k = 'P'_d + 'P'_k$; $'P'_d = [UPS/_{xRPS}]$, $'P'_k = \text{čustvenost}/\text{časovnost}/\text{medzvrstne leksikalne menjave}$, npr. pogovorno, narečno znotraj knjižnega jezika.

L_k = konotativni leksem

$'P'_d$ = denotativni pomen

$'P'_k$ = konotativni pomen

Lekseme s konotativno vrednostjo določa dejstvo, da ne morejo biti kot termini funkcionalni v znanstvenem besedilu – ne morejo biti sestavina terminološkega poimenovanja. V širšem smislu jih uvrščamo med znotrajjezikovne pragmatične danosti (Filipec 1985: 69; Némec 1980: 25). Njihova raba je odvisna od namere tvorca, da v objektivno razmerje z denotatom vnese subjektivni vidik – subjektivne označevalne prvine. Z besedilnega vidika je te prvine mogoče

ločiti v dve temeljni skupini: leksika, s prvinami čustvenosti, pa tudi kronološkosti tako v smislu zastarevanja kot neologizmov učinkuje v kateremkoli besedilu, ne glede na njegovo zvrstno vezanost, stilno. Stilno učinkovanje leksike s socialno- ali funkcijskozvrstno prepoznavnimi prvinami pa je vezano na njeno medzvrstno rabo, ali drugače: gostovanje katerekoli na določen sporočanjski (komunikacijski) položaj ali področje vezane leksike v njej nelastnem sporočanskem okolju ima moč stilema. V tem smislu lahko učinkuje tudi raba (znanstvenega) termina zunaj knjižnojezikovnega področja,¹¹⁵ seveda pa je zlasti opazna tovrstna stilistika na ravni knjižnega jezika, se pravi raba npr. narečnega, slengovskega ipd. izrazja.

3.7.1 Konotativnost glede na izvor

Z leksikalnega vidika je mogoče govoriti o dveh tipih konotativnosti: o prvotni, inherentni – konotativne prvine so vgrajene v samo morfoematiko leksema, lahko tudi v njegove nadsegmentne lastnosti – število naglasov in naglasno mesto, ev. tonska višina, trajanje glasov (Toporišič 1973) – in drugotni, adherentni, ko konotativne prvine nastanejo v zvezi s katerim izmed drugotnih pomenov večpomenskega leksema.¹¹⁶ Inherentne konotativne prvine, zajamejo leksem v celoti, ne glede na število njegovih pomenov, adherentne konotativne prvine pa se pojavijo vedno v njegovem neprvem pomenu, lahko v vseh neprvih ali samo v posameznih. Gradivo SSKJ nas prepričuje, da se prvina čustvenosti in kronološkosti pojavlja tako na ravni inherentnosti kot adherentnosti, funkcijsko- in socialnozvrstna prepoznavnost leksike pa je predvsem inherentna.

Inherentna zaznamovanost leksema je lahko vezana na nadsegmentno ali segmentno raven. Nekaj primerov zaznamovanja zaradi nadsegmentnih lastnosti leksema, ki se izrazijo šele v besedilu, v skladenjskih enotah:

- kakovost glasov; bliže jezikovnemu neologizmu so glede kakovosti naglašene glasu nepremenjeni primeri v tipu kot *odhòd – odhóda : odhòd – odhóda, vodovòd – vodovóda : vodovòd – vodovóda*;
- trajanja glasov; bliže jezikovnemu neologizmu so glede trajanja naglašene glasu nepremenjeni primeri v tipu kot *bràt – bráta : brát – bráta*;

115 Znan je poskus V. Gjurina, ko je v deloma pogovorno (ljubljanščina) pisani kriminalki B. Gradišnika Nekdo drug (1990) napisal komentar z ustreznim jezikoslovnim izrazjem prav tako v ljubljansčini; kljub dialoškemu govornemu položaju, ustreznega stilnega učinka ni bilo. Pogovorni jezik z ljubljansčino vred pač ni razvil okoliščin, naravnih za strokovni jezik; to vlogo je iz znanih (zunajjezikovnih) razlogov prevzel knjižni jezik.

116 Pojma inherentnost in adherentnosti je uporabil J. Zima (1961); z njima ločuje inherentno (prvotno) od adherentne (drugotne) ekspresivnosti.

nepremenjeni tip je zaenkrat pogovorni, verjetno celo pokrajinsko pogovorni (ljubljanščina).¹¹⁷

- mesto naglasa pri pregibalnih vzorcih, kjer načeloma velja, da je najagresivnejši vzorec z nepremičnim naglasom na osnovi (Toporišič 1976): *vôda* – *vodé* /.../ : *vôda* – *vôde*; *stèzà* – *stèzè* : *stèza* – *stèze*; *stèbèr* – *stèbrà* : *stèber* – *stèbra*; 3. os. mn. pri glagolih tipa *pójó*, *nesó* : *pójejo*, *nésejo*;
- število naglasov; gre za nadsegmentno lastnost, prepoznavno že v slovarju. Bliže jezikovnemu neologizmu so primeri dvo- ali večnaglasnosti, kar se lepo vidi pri zloženkah, nastalih po prevzetem besedotvornem vzorcu tip *angórávólna* oz. sploh zloženkah mlajšega tipa, nastalih iz zveze vrstnega pridevnika s samostalnikom v skladenjski podstavi tip *denárnogospodárski*, *literárnogodovínski* (Vidovič Muha 1988: 85–86);

Ko razčlenjujemo prvine leksema, ki vplivajo na segmentni ravni na konotativnost, je nujno ločiti prevzete besede od neprevzetih, tvorjenke od netvorjenk, npr. prvine slabšalnosti pri netvorjenih leksemit kot *baba* 'ženska, navadno starejša', *baraba* '/.../ malopridnež', *čifut* '/.../ Žid', *čuš* '/.../ idr. Možnost obravnavane konotativnosti v besedilu je lahko vezana tudi na končniške morfeme, npr. končnica *-éh* : *-ih* v tipih *bregéh*, *doléh*, *vrhéh* : *brégih*, *dôlih*, *vrhóvih*; *-a* : *-ú* v tipu *sína* : *sinú* idr.

Nekaj vzrokov časovne ali čustvene konotativnosti pri tvorjenkah:

- izbira besedotvorne vrste oz. tvorjenost glede na netvorjenost, npr. *bosonog*, *bosopet* : *bos*, *gologlav* : *plešast*, *bojda* : *baje* (*da*), *mukepoln*, *mukotrpen* : *težaven*, *mučen*, *kopec* : *hrib*, *globokomiseln*, *-umen* : *pameten*, *bromonog* – *brom*, *lenokrven* – *len*, *dobrosrčen* – *dober* ipd.;
- modifikacijska izpeljava, npr. čustveno pozitivne/negativne prvine konotativnosti; v SSKJ leksemi z oznakami *ljubkovalno/slabšalno*: *at-ek* – *ata*; tako še npr. *bolnič-ek*, *ded-ek*, *junač-ek*, *mam-i/-ica*, *oč-i/-ka*, *bel-c-en*, *stop-ic-a-ti* ipd.; *glav-ina*, *brat-ina*, *mož-ina* ipd.;
- konotativnost besed iz skladenjske podstave – pretvorbene variante tvorjenke, npr. *izvenzakonski* : *zunajzakonski* – *izven* : *zunaj* zakona, *kosorep* – *kos* 'poševen, nagnjen' rep, *ljudomrzen* – *mrziti* 'sovražiti' ljudi, *malobrižen* – *malo brigati se*, *durce* – *duri* 'vrata' idr.; primeri slabšalnosti: *babj-ak* – *baba* 'ženskar', *barant-ač* '/.../ – *barantati* 'prekupčevalec', *but-ec*, *-elj* – *butati* 'omejen, neumen človek', *candr-a* – *candrat* 'vlačuga, prostitutka', *debelu-b-a* – *debeluh* 'zelo debela ženska', *klečeplazec* – *kleče se plaziti*, *knjigožer* – *žreti knjige*, *golorit* 'gol, nag', *jeznorit* 'jezen', *belolic* – 'bled', *belokož-n-ik* – 'belokožec, belec', *dolgopetec*, *fakin-ski*, *falot-ski* idr.;

117 Tako naglasne kot glasovne nadsegmentne posebnosti bi bilo seveda nujno preveriti na ustreznem gradivu in v tem smislu oblikovati pravorečno normo.

č) izbira obrazila/obrazilnega morfema glede na

(č₁) razvrstitev na besedotvorno podstavo, npr. *neorgan-ičen* : *neorgan-ski*, *nesrečn-ik* : *nesrečn-ež*, *jezičn-ik* : *jezičn-ež*, *nehvaležn-ik* : *nehvaležn-ež*, *gib-ek* : *gib-č-en*, *nasled-ova-ti* : *nasled-i-ti*, *gnus-ota* : *gnus-oba*, *blišč-oba* : *blišč*, *bel-oba* : *bel-ina*, *človeč-ji* : *člove-(š)ki*, *anatom-ik* : *anatom-ski*, *besn-ota* : *besn-ost* idr.; *časopis-ar* : *časnikar*, *dekl-ina* : *dekle*, *pis-ač* : *pis-atelj*, *pis-ec*, *ded-ec* 'starejši moški';

(č₂) izrazno podobo obrazila/obrazilnega morfema, npr. *krič-aj* : *krič-ač*, *ob-nehje* : *pod-nehje*, *kilometr-aža* : *kimetr-ina* idr.; nekaj primerov slabšalnosti: *črn-uh*, *črn-avš* : *črn-ec*, *debel-uh* : (*zelo*) *debel človek*; *govor-anca* : /.../ *govor*, *glav-ura* : *glava*; *hiš-ura* : *hiša*, *drem-uh* : *dremavec*; *hlač-on* 'kdor nosi (prevelike) hlače', *klepet-alo* 'kdor (rad) veliko govori', *pojed-uh* : *požer-uh*, *pijan-dura* : *pijan-ec*, *dolgolist-ø* : *dolgolist-en*, *dolgonog-ø* : *-(ž-)en*, *belolic-ø/(č)-en*, *bel/-ost/-ina/-oba/-ota*, *debelolič-n-ik/-n-ež* ipd.;

d) besedotvorna podstava in obrazilo: *čenc-ura/-ač*, *bab-ela* 'ženska' *požer-uh/-un*;

e) novotvorbe (neologizmi), individualizmi pomembnih avtorjev oz. v pomembnih (literarnih) delih, npr. *ločilec*, *nesrečnosec*, *podobnik*, *kratkoumen*, *naftonosilka*, *pojeduha*, *kidač*, *lokalka*, *obračaj* idr.; v SSKJ ima ta tip pogosto oznako *redko*.¹¹⁸

Zdi se (brez analize obsežnejšega gradiva), da je pogovornost značilna za celotni lekskem; gre torej za inherentno pogovornost. Seveda pa različne prvine čustvene konotativnosti v smislu slabšalnosti lahko vplivajo na premik pomena na področje (nižje) pogovornosti. Vendar, kot rečeno, primarno gre tu za inherentno konotativnost. Razmeroma hitro je razvidnih vsaj nekaj tipov:

a) Starejše ljudske prevzete besede iz germanskih pa tudi romanskih jezikov, ki bi jih lahko označili kot (1) splošnoslovenske pogovorne; ob njih vztrajno živi knjižna sopomenka, vendar prav zaradi splošne razširjenosti teh prevzetih besed ostaja včasih sopomenka vezana izključno na zborni (pisani) jezik, npr. *dopasti se* (kalk iz nemščine) 'ugajati', *brihten* 'pameten', *fin* 'dober, izbran', *firbec* 'radovednež', tudi *cvek* 'žebelj', *cviren* 'sukanec', *čik* 'ogorek' idr., (2) pokrajinskopogovorne, npr. *borša* 'torba, navadno za na ramo', *basta* 'konec, dovolj', *flaskon* 'pletanka', *borjač(a)* '(kraško) dvorišče', *kolona* 'vhod na (kraško) dvorišče', *baladur* 'nadstropni hodnik ob (kraški) hiši' idr.

118 Od leksike s prvinami časovnosti najsiho v smislu starinskosti ali neologizmov je nujno ločiti poseben tip leksike, ki odseva spreminjanje materialne ali duhovne kulture nosilcev jezika: tovrstna leksika je v SSKJ vsaj načeloma zaznamovana s t. i. pomenskim kvalifikatorskim pojasnilom *nekdaj*; gre skratka za časovno leksikalno dinamiko kot posledico življenjske dinamike, npr. poimenovanja merskih enot kot *vatel*, *komolec*, *palec* idr. (Prim. pogl. o sporočanjškem pomenu.)

- b) Poenobesedenja (univerbizacije) (Jedlička 1974: 171–173); tako nastali leksemi zaradi jezikovne gospodarnosti v veliki meri in razmeroma hitro izgubljajo svojo konotativnost; postopek poenobesedenja je načeloma tak, da se jedro besedne zveze preprosto opusti, v najboljšem primeru pa morfemizira, npr.
- poimenovanja študentov glede na smer študija: *biolog*, *geograf*, *slavist*, *germanist* ipd. 'študent biologije, geografije ...';
  - izdelek glede na snov: *baker* 'posoda iz bakra ← bakrena posoda', *bober* 'bobrovo krzno ← krzno iz bobrobe kože ← krzno iz kože (od) bobra', *bombaž* 'bombažno blago ← blago iz bombaža',¹¹⁹
  - razne pasme, zlasti konj: *belgijec* 'konj belgijske pasme ← pasme iz Belgije', tako še *arabec*, *bosanec* idr., kokoši, npr. *štajerka*;
  - širše znana terminološka poimenovanja, npr. *brom* 'kalijev bromid', *hipermangan* 'vodna raztopina hipermangana'; tudi *cherry* 'cherry vino', *deci* 'deciliter';
  - prevozno sredstvo, zlasti vlak glede na smer vožnje, npr. *dolenjec*, *gorenjec* 'vlak, ki vozi na Dolenjsko, Gorenjsko', glede na kakšno drugo tipično lastnost, npr. *brzec*, *ekspres* 'brzi, ekspresni vlak', *spalnik*, *jedilnik* idr.;
  - pridelki, značilni za določeno pokrajino, zlasti vina kot *vipavec*, *štajerec*;
  - oseba glede na podjetje, v katerem je zaposlena, npr. *smeltovec*, *colorjevec*, *donitovec*, idr.;
  - avtomobil glede na znamko, npr. *beemvejec*, *fico*, *ficko*; *katrca* idr.;
  - poimenovanja, nastala iz kratic oz. krajšav, npr. *esesovec*, *enobe(-j-a)*, *eldeesovec*, *eskadejevski*;
  - igrati določene igre: *hazardirati*, *biljardirati*, 'igrati hazard, biljard', *hajlati* 'pozdravljati s hajl', *eksati* 'piti na eks', *garažirati* 'dati v garažo' idr.;
  - leksemi, po izvoru iz (stvarnih) lastnih imen, npr. *kalodont* 'pasta za zobe', *globin* 'krema za čevlje', *aspirin* 'zdravilo proti glavobolu' idr.;

Prvine, ki vplivajo na adherentno (drugotno) konotativnost, so, kot rečeno, zlasti čustvene (ekspresivne). Tovrstna konotativnost je mogoča le v primerih najmanj dvopomenskega leksema. Nekaj zgledov adherentne slabšalnosti: *praskati* (*po časopisih*) 'pisati', *plesniv* 'osivel, star', *pesjak* 'tesen, zaprt prostor sploh', *orodje* 'kdor ravna, dela po zahtevah drugega' idr. Izhajajoč iz gradiva v SSKJ je mogoče sklepati, da se je za stopnjevano slabšalnost, izražano z oznako *nizko*, odločalo v primerih zlasti metaforičnih prenosov, ko se je poimenovanje z antropološkega vidika negativnih denotatov, npr. tudi živali, ki so jim pripisane določene negativne lastnosti, v smislu razvrstitvenja uporabljalo v zvezi s človekom, npr. *prasec*, *svinja* 'ničvreden,

119 Z vidika jezikovne gospodarnosti, ki temelji na poenobesedenju, so seveda zanimivi različni tipi metonimij. (Gl. pogl o metonimiji.)

malovreden človek', *gnida* 'nepomemben, malovreden človek', *gnoj* 'zelo len, zanikrn človek', *gobec* 'obraz; jezikav človek' idr.; ljubkovalno ali ironično v zvezi z denotatom z antropološkega vidika pozitivnim oz. primernim za izražanje ironije, npr. *mucek*, *ljubljska srajca* '/kdo/ po rodu Ljubljančan', *predsodek* 'trebuh', *dulčineja* 'dekle, ljubica'. (Gl. pogl. o besedotvorju.)

3.7.2 Tipološka razčlenitev leksike z oznako knjižno (ozkoknjižno) v SSKJ¹²⁰

Tudi to leksiko v glavnem lahko ločimo na dve temeljni skupini:

- 1) Ozka knjižnost¹²¹ je leksikalni enoti dana že z njenim osnovnim pomenom, z drugimi besedami, je sestavni del leksikalne enote; gre za inherentno ozko knjižnost. S stališča časovnosti je ta ozka knjižnost prvotna.
- 2) Ozko knjižnost lahko beseda v svojem pomenskem razvoju tudi pridobi. S pomensko motivacijo osnovnega pomena določenega leksema nastaja tako imenovana vsebinska oz. adherentna ozka knjižnost. S stališča časovnosti jo lahko označimo kot drugotno ozko knjižnost.

Interentna oziroma prvotna ozka knjižnost se lahko pojavlja kot besedotvorna oz. skladenjskomorfološka, naglasna ali glasovna prvina, se pravi tako slovarska kot besedilna.

Nekaj primerov ozkoknjižnih obrazil za tvorbo samostalnikov:

- deloma obrazilo -/d/lo, tvorbo pri glagolih IV. in V. glagolske vrste, npr. *bajilo*, *čarilo*, *drastilo*; deloma obrazilo -inja pri tvorbi ženskih imen, če ima sopomenko v obrazilu -ka, npr. *bakhantinja* (-ka);
- deloma obrazilo -ik, razvrščeno na besedotvorno podstavo iz pridevnika, če ima sopomenko v obrazilu -ež, npr. *bednik* (-ež), *blaznik* (-ež), *brezbožnik* (-ež), *brezposelnik* (-ež), *čezmornik* (-ež);
- skoraj v celoti obrazilo -ota, razvrščeno na besedotvorno podstavo iz pridevnika, sopomensko obrazilo -ost, -ina, -ica, npr. *belota* (-ost, -ina), *bledota* (-ost, -ica), *bohota* (-/n/ost), *bosota* (-ost), *drobnota* (-ost), *hudota* (-ost);
- lahko obrazilo -ina pri tvorjenkah iz samostalnika ev. pridevnika, sopomenska nižjestopenjska tvorjenka, npr. *last/n/ina* (last), *luščina* (luska), *sredina* (sreda);

120 Gre za skrajšano, samo izjemoma dopolnjeno obliko članka A. Vidovič Muha *Kategorizacija in stilna opredelitev ozko knjižne leksike*, prvič objavljanega leta 1972 (35–53). – Pri analizi je upoštevano gradivo 1. knjige SSKJ (A–H, 1970).

121 Izraz ozkoknjižni je uporabljen za množico leksemov, zaznamovanih v SSKJ z oznako knjiž(no) in opredeljenih s področjem rabe – funkcijsko vrstjo: »Beseda, pomen ali zveza, ki se rabi zlasti v leposlovnem ali znanstvenem jeziku. V pogovornem jeziku zveni nenavadno /.../.« (SSKJ I 1970: XX).

- pri tvorjenkah iz pridevnika, če je tvorjenka ohranila abstraktni pomen, sopomensko obrazilo -ost ev. -ica, npr. *belina* (-ost), *bledina* (-ost, -ica), *plitvina* (-ost), npr. *govorjenja*, *slanina* (-ost), npr. *morja*;
- deloma obrazilo -ava, razvrščeno na samostalniško podstavo iz glagola, sopomensko obrazilo -ina oz. nižjestopenjska tvorjenka, npr. *bližava* (-ina), *goščava* (gošča), *grmljava* (-ina), *nižava* (-ina);
- skoraj v celoti obrazilo -oba na besedotvorni podstavi iz pridevnika ev. samostalnika, sopomensko obrazilo -ost, npr. *bridkoba* (-ost), *čaroba* (-/n/ost), *gnusoba* (-ost), *grenkoba* (-ost), *mehkoba* (-ost);
- deloma obrazilo -lj/aj – besedotvorna podstava iz glagola, npr. *doskočaj*, *drbt/lj/aj*, *pripetljaj*, *zbodljaj*;
- deloma obrazilo -telj pri tvorjenkah iz glagola, če ima sopomenko v obrazilu -lec, npr. *bogoiskatelj* (-lec), *branitelj* (-lec), *saditelj* (-lec);
- deloma obrazilo -ø na besedotvorni podstavi iz glagola, če ima sopomensko obrazilo -/a/nje, npr. *blebet* (-anje), *blesket* (-anje, *blesk*), *blišč* (-anje), *bobot* (-enje), *brenket* (-anje), *drget* (-anje), *lesket* (-anje), *žvenket* (-anje),
- lahko je sopomensko obrazilo -ost na podstavi iz pridevnika, npr. *bol* (-eč-ina), */brez/up* (-n-ost), *draž* (-est);
- deloma obrazilo -je na podstavi iz samostalnika, če ima sopomenko v obrazilu -ost na podstavi iz pridevnika, npr. *bistroumje* (-n-ost), *brezbarvje* (-/n/ost), *brezčasje* (-/n/ost), *brezdomje* (-/n/ost), *brezdušje* (-/n/ost), *brezpravje* (-/n/ost), *brezredje* (-/n/ost);
- netvorjenka oz. neizpeljavna tvorjenka, če ima sopomensko obrazilo -ež načeloma na podstavi iz pridevnika, npr. *anonim* (-n-ež), *blondin* (-ec), *elegant/t/* (-n-ež), *galan/t/* (-n-ež);
- nekatere prevzete tvorjenke, lahko z ohranjeno citatno končnico, npr. *argot*, *buržoa*, *finansje*, *absolutum*, *abstraktum*, *abusus*, *avditorijum*.

Tudi pridevniki, tvorjeni iz obravnavanih ozkoknjižno zaznamovanih samostalnikov, so načeloma ozkoknjižni, npr. *bolesten*, *čednosten*, *dolgosten/modrosten*, *norosten*; *begoten*, *dobroten*, *dremoten*, *grozo-ten*, *leskoten*, *mehkoten*, *nagoten*, *trenu/o/ten*; *čaroben*, *gniloben*, *gnusoben*, *grenkoben*; *bednosten*, *bridkosten*, *celosten*, *čednosten*, *čutnosten*, *dolgosten*, *modrosten*, *norosten*.

Inherentno ozko knjižnost pri določenem poimenovanju povzročajo lahko tudi nekatera predponska obrazila, npr. skoraj dosledno prevzeta načeloma s sopomenko v neprevzetem obrazilu, npr.

- a- : ne- kot *alogičen*, *atipičen*,
- ab- : ne- kot *abnormalen*,

- anti- : proti- kot *antirevolucionaren*, *antiteza*, *antifašist*,
- di/s/- : ne- kot *disharmoničen*,
- hiper- : nad-, hipo- : pod- kot ev. *hiperprodukcija*;
- predponsko obrazilo brez- : ne-, npr. *brezkončen*, *brezmejen*, *brezobličen* itd. (Pogorelec 1970/71);
- ozkoknjižne so tudi tvorjenke iz predložne zveze s predpono brez- in pripono (načeloma) -ø, razvrščeni na podstavo iz samostalnika, ki poimenuje dele, sestavine telesa, organizma, npr. *breznos*, *brezrep*, *brezrok*;
- predpona brez- se lahko razvršča tudi na podstavo iz drugotnega (neprvega) pomena samostalnika, zaznamovanega navadno ekspresivno, npr. *brezizhoden* – *brezizhodna situacija*, ali na manj rabljeno sopomenko, npr. *brezcen* (cena : vrednost), *breznaden* (nada : upanje), *brezpokojen* (pokoje : mir); v zadnjih dveh tipih vpliva na inherentno ozko knjižnost pomen motivirajoče besede oz. motivirajoča beseda iz sopomenskega para;
- predpona brez- pa je lahko tudi sama nosilec ozke knjižnosti, kadar ima funkcijo razvrednotenja osnovne besede, ki izraža konkretno omejitev, končnost, npr. *brezbrežen*, *brezdanji*, *brezkončen*, *brezmejen*.

Inherentna ozka knjižnost je vezana tudi na

- nekatere zloženke, npr. *bistrook*, *blagodejen*, *bogovdanost*, *bosonog*, *bratoljubnost*, *čarodejen*, *častikraja*, *človekoljuben*, *edinorojen* itd.,
- stopnjevanje s ponavljanjem besede, tip *daljnodaljen*, *danzadneven*, *davnodaven*,
- nekatere iz samostalnika nastale glagole, ki izražajo iztekanje dejanja v smislu privzemanja, pridobivanja lastnosti motivirajoče besede, npr. *bakreneti* 'postajati podoben bakru'; *antikizirati* 'delati kaj podobno antiki', podobno še *akademizirati*, *apostolovati*, *botrovati*, *anatomizirati*,
- posplošitev lastnosti zgodovinske, literarne osebe, npr. *bonapartizem*, *donkijhotizem*.

Med inherentno ozkoknjižno leksiko se uvrščata vsaj še dva tipa prevzetih besed:

- precejšnja skupina izhaja iz terminologije. Gre za premik celotne pomenske zgradbe besede oz. obvezno vsaj njenega osnovnega pomena iz samo strokovne v širšo rabo – determinologizacija. Da se to zgodi, je verjetno treba iskati vzrok v aktualizaciji denotata in s tem tudi v povečani obvestilnosti izraza. Obvestilnost se razširi iz kroga strokovnjakov na širši krog intelektualcev. Z drugimi besedami, sprememba oznake (kvalifikatorja) besede iz terminološkega v ozkoknjižno pomeni razširitev njene obvestilnosti. Tovrstni primeri navadno nimajo nevtralne sopomenke, npr. *alienacija* – *proučevati alienacijo* (prenos iz filozofije); *aliquoten* – *četrtna je alikvotni del celote* (prenos iz matematike);

ambivalenca – *ambivalenca nagona in misli* (prenos iz psihologije); *disponirati* – *disponirati s premoženjem* (prenos iz ekonomije); *hospitalizirati* (+ besedna družina) – *hospitalizirati koga* (prenos iz medicine);

- b) ozkoknjižno oznako ima tudi skupina prevzetih besed, ki v glavnem sicer izhajajo iz terminologije, vendar je njihova vsebina tako aktualna, da imajo že navadno nezaznamovano sopomenko. Zmanjšana obvestilnost tovrstnega ozkoknjižnega izrazja torej ni povezana z vsebino, ampak z izrazom. Ti ozkoknjižni izrazi nimajo primarno obvestilne vloge; uporabljeni so predvsem kot stilemi, npr. *akter*, *avtodidakt*, *baržun*, *beletrija*, *bestija*, *bizarnost*, *eksaltiran*, *elastičnost*, *enigma*.

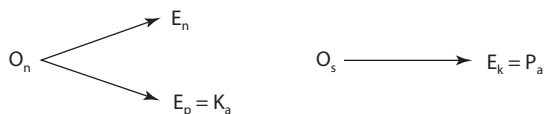
Lahko povzamemo: glavna značilnost celotne inherentne ozkoknjižne leksike je sopomenskost z izrazjem v nevtralnem besedišču. Ta skupina leksike ima bolj ali manj zaprto možnost nevtralizacije – prehoda med slogovno ali zvrstno nezaznamovano leksiko. V odnosu do govorjene knjižne leksike kaže regresivno težnjo ali pa je statična. Končna stopnja umikanja tega izrazja je dosežena s pristankom v starinskosti oziroma v zlitju z leksiko, ki je kakorkoli kronološko označena. Bolj stagnacijsko kot regresivno težnjo kaže morda tista leksika, ki jo sprejema kot funkcionalno tudi pesniški izraz (zlasti npr. določeni morfološko-akcentuacijski tipi inherentne ozke knjižnosti). Nasploh tovrstno izrazje tudi v prihodnje ni aktualno za govorjeni knjižni jezik.

Adherentna oz. drugotna ozka knjižnost je nastala šele z motivacijo osnovnega pomena; opraviiti imamo z ozkoknjižnim ekspresivnim pomenom. Za njegov nastanek je treba iskati glavni vzrok v izhodiščnem pomenu, ki zaradi pojmovne (vsebinske) zaprtosti, npr. na področje določene stroke, ne omogoča asociacij, ki bi pogojevale nastanek takšnih pomenov, zaradi katerih bi v osnovnem pomenu zaprta beseda postala lahko v svojem tvorjenem pomenu splošna ekspresivna ali celo nezaznamovana. Kateri tip ekspresije bo nastal – zvrstno vezan ali nevezan, je torej odvisno predvsem od nevtralnosti oz. stilne ali zvrstne zaznamovanosti osnovnega pomena ter verjetno tudi od stopnje ekspresivnosti oz. od razsežnosti t. i. kakovostnega skoka:¹²² nezaznamovan in pojmovno širok osnovni pomen bo pogojeval »nevtrarno«, zvrstno nevezano ekspresijo le v primeru, ko drugotni pomen ne bo nastal kot posledica izrazitega kakovostnega skoka; velik kakovostni skok vpliva na nastanek tako imenovane (nižje) pogovorne adherentne ekspresije. Tovrstni na novo nastali ozkoknjižni pomeni

122 Kot je bilo že omenjeno, če na primer oznako, ki je vezana na nižjo kategorijo (živalski, snovni svet), uporabljamo v zvezi z označevanjem človeka ali kake njegove značilnosti, dejavnosti, dosežemo lahko zelo visoko stopnjo ekspresije; kakovostni skok je zelo velik, npr. *gobec* 'zelo zgovoren človek', *osel*, *prašič*, *krava* ipd. za človeka sploh. (Prim. pogl. o metafori).

so ekspresivni, vendar pa je ta ekspresivnost prilagojena in usklajena s knjižnostjo besedila, v katerem se pojavlja.

Graf 22: *Shemi pomenskih razvojev*

Legenda:

On – osnovni nevtralni pomen

En – zvrstno nevezana »nevtralna« ekspresija

Ep – pogovorna ekspresija

Ka – adherentna ozka knjižnost

Os – zvrstno vezan osnovni pomen

Ek – ozkoknjižna ekspresija

Pa – adherentna pogovornost

Osnovni pomen, ki pogojuje nastanek adherentne ozke knjižnosti, ima več značilnosti:

a) Vezan je na določeno stroko (terminološko zaznamovan), se pravi, da je pojmovno omejen in s tem tudi informativno zožen na samo določen krog naslovnikov. Nekaj primerov adherentne ozke knjižnosti:

- *baročni*¹²³ – osnovni pomen vezan na umetnostnozgodovinsko področje, ozkoknjižni pomen v zvezah tipa *baročna pisava*; *baročna ženska*;
- *amorfni* – osnovni pomen vezan na mineralogijo, ozkoknjižni v zvezah tipa *amorfen človek*, *amorfna masa ljudi*;
- *anatomija* (+ besedna družina) – osnovni pomen vezan na medicino, ozkoknjižni v zvezah tipa *anatomija ravnarja*;
- *apokalipsa* (+ besedna družina) – osnovni pomen vezan na religijo, ozkoknjižni v zvezah tipa *apokaliptična groza*;
- *avtohtoni* – osnovni pomen vezan na geografijo, ozkoknjižni v zvezah tipa *avtohton umetniški izraz*;
- *baladni* – osnovni pomen vezan na literarno teorijo, ozkoknjižni v zvezah tipa *baladno razpoloženje*;
- *balzam* – osnovni pomen vezan na botaniko, ozkoknjižni v zvezah tipa *te besede so mu bile balzam*;
- *dekor* – osnovni pomen iz gledališke umetnosti, ozkoknjižni v zvezah tipa *njun zakon je samo dekor*;
- *demon* – osnovni pomen iz mitologije, ozkoknjižni v zvezah tipa *demon ga razjeda v duši*; *demon zavisti*;

123 Kot smo že omenjali (npr. pogl. o pomenu pridevnika), SSKJ pa tudi Slovenski pravopis 2001 pozna samo obrazilo -(e)n, torej baročen, in s tem briše razliko med pridevniško vrstnostjo in kakovostnostjo – baročni : baroč-en. Pri osnovnem pomenu gre vedno za vrstnost (generičnost), pri drugotnem za lastnostnost (kakovostnost).

- *ekscentrični* – osnovni pomen iz fizike, ozkoknjižni v zvezah tipa *ekscentrična obleka*; *ekscentrične izjave*;
- *epopeja* – osnovni pomen iz literarne teorije, ozkoknjižni v zvezah tipa *osvobodilna vojna je pomenila veliko epopejo*;
- *fasada* – osnovni pomen s področja gradbeništva, ozkoknjižni v zvezah tipa *to dejanje je pri njem samo fasada*.

Kot podskupino prištejemo sem lahko tudi tista poimenovanja, ki osnovnega pomena sicer nimajo vezanega na določeno stroko, vendar je za njihovo razumevanje potrebna določena razgledanost; tu gre navadno za leksiko iz antične kulture. Te besede so verjetno prav zaradi dolgega bivanja v jeziku razvile še drugotni ozkoknjižni pomen. SSKJ uvaja osnovne pomene takšnih besed navadno s t. i. pomen-skim kvalifikatorskim pojasnilom (dopolnilo razlagi, ki opredeljuje pojem časovno, krajevno ipd.). Nekaj primerov:

- *alkimija* – osnovni pomen uveden s kvalifikatorskim pojasnilom v srednjem veku, ozkoknjižni v zvezah tipa: *alkimija besed*, *ustvarjanja*;
- *bakanalije* (+ besedna družina) – osnovni pomen vezan na grško mitologijo, ozkoknjižni pomen v zvezah tipa *priređiti divji bakanal*;
- *eldorado* – ozkoknjižni pomen izhaja iz poimenovanja določenega kraja in se realizira v zvezah tipa *ta reka je eldorado za ribiče*;
- *eliksir* – osnovni pomen uveden s kvalifikatorskim pojasnilom v srednjem veku, ozkoknjižni pomen v zvezah tipa *ljubezenski*, *življenski eliksir*;
- *homerski* – beseda izhaja iz lastnega imena osebe iz grške literature, ozkoknjižni v zvezah tipa *opravič je homersko delo*.

b) Beseda ima že v osnovnem pomenu oznako inherentne ozke knjižnosti, v drugotnem pomenu imamo opraviti z ekspresivno (adherentno) ozko knjižnostjo, npr.

- *azur* – osnovni pomen ozkoknjižni, ozkoknjižni ekspresivni v zvezah tipa *čist*, *jasen azur*;
- *alter ego* – osnovni pomen ozkoknjižni, ozkoknjižni ekspresivni v zvezah tipa *glavni junak romana je pisateljev alter ego*.

c) Kot nosilci knjižne ekspresije se včasih realizirajo tudi tvorjenih pomeni takšnih besed, ki izražajo v osnovnem pomenu intenzivnost na primer dogajanja ali sploh skrajno stopnjo česa. Nekaj primerov:

- *beg* (+ besedna družina) – osnovni pomen 'hitro umikanje', ozkoknjižni ekspresivni v zvezah tipa *beg časa*, *let*; *beg valov*; *čoln naglo beži po morski gladini*; *bežen trenutek*;
- *bičati* – osnovni pomen 'tepsti z bičem', ozkoknjižni ekspresivni v zvezah tipa *dež biča okna*; *to mu biča živce*;

- *blesk* (+ deloma besedna družina) – osnovni pomen ‘odbijanje iskre se svetlobe’, ozkoknjižni ekspresivni v zvezah tipa *obdaja jo blesk*. Enak pomenski razvoj kaže tudi beseda *blišč* (+ besedna družina);
- *bogastvo* (+ deloma besedna družina) – osnovni pomen ‘velike materialne dobrine’, ozkoknjižni ekspresivni v zvezah tipa *bogastvo barv, misli*;
- *božanstvenost* (+ deloma besedna družina) – osnovni pomen ‘narava, lastnost boga, božanstva’, ozkoknjižni ekspresivni v zvezah tipa *božanstvenost pogleda na gore*.

Omeniti moramo še eno posebnost adherentne ozke knjižnosti. Pri ozkoknjižnih ekspresivnih pomenskih premikih se dogaja – tako kot pri čisti adherentni ekspresiji – da je na novo nastala leksikalna enota kljub stilni označenosti ali pa prav zaradi nje (težnja po originalnosti) zelo ekspanzivna in da razvije ekspresivno oziroma knjižnoekspresivno besedno družino, ki je (lahko) izgubila svoj osnovni, neekspresivni pomen; lahko se zgodi, da je izredna pogostnost ekspresivnega pomena tako velika, da osnovni (prvi) pomen začne bledeti in nazadnje čisto izgine, pa čeprav je bil sam pobudnik nove pomenske skupine. Nekaj primerov:

- *bajati* – prvotno ‘prerokovati, čarati’ – *vešča je bajala usodo*, kar nam dokazuje beseda *bajilo*, ki je edina iz te besedne družine ohranila samo primarni pomen ‘čarovno sredstvo’. Danes je beseda *bajati* močnejša v ozkoknjižnem ekspresivnem pomenu, realiziranem v zvezah tipa *bajati o bogastvu* ali sploh pripovedovati kaj neverjetnega, nemogočega. V tej ozkoknjižni ekspresivni smeri se je razvila in se pomensko še bolj osamosvojila tudi vsa besedna družina, npr. *bajen: bajni čas* (izraža skrajno stopnjo kakovosti), *bajni plen* (izraža skrajno stopnjo količine); enako razvojno pot kaže tudi beseda *bajnost: bajnost večerov; bajnost bogastva*;
- *blažen* – po religiozni terminologiji ‘tisti, ki je dosegel največjo mero popolnosti, sreče, zveličan’; ozkoknjižna ekspresija je poudarila najprej prvino kakovosti *blažen nasmeh*, in nato še prvino količine *blažen mir*. Iz te besedne družine je pridevnik *blag* ohranil samo ozkoknjižnoekspresivni pomen: *blag človek, blag glas, blag ovinek*.

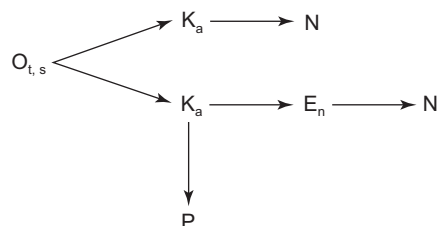
Če primerjamo adherentno ozko knjižnost z inherentno, lahko ugotovimo, da je ta skupina veliko bolj dinamična in s tem tudi aktualna za knjižni jezik, zlasti govorjeni; ta skupina ima torej veliko možnost prehoda v nevtralno leksiko.¹²⁴ V odnosu do nje je adherentno knjižno izrazje progresivno. Vitalnost oziroma močno asociativnost je dokazalo že s tem, da je bilo sposobno ustvariti kljub terminološki zaprtosti obvestilno močnejši drugotni pomen, ki ima veliko večjo možnost nevtralizacije zlasti še, če je brez nevtralnega sopomenskega razmerja in če ima aktualnejšo vsebino. Njegova pot

124 Nevtralna (nezaznamovana) leksikalna enota naj bi bila tista, ki se lahko uporablja v kakršnikoli obliki realizacije knjižnega jezika (strokovni, znanstveni, umetniški, publicistični), in sicer tako, da ne pogojuje, ne vpliva na vrstno opredelitev te realizacije (Vidovič Muha 1970/71; Korošec 1974).

do nevtralnosti gre preko tiste stopnje ekspresije, ki nima zvrstne opredelitve, torej prek t. i. čiste ekspresije; adherentna ozkoknjižna ekspresivnost bo najprej izgubila zvrstno pripadnost in se bo nevtralizirala lahko šele kot »čista« ekspresija, npr. *ekscen-tričen*, *emisija*, *fasada*, *greh* (že »nevtralna« ekspresija), *duša* (že »nevtralna« ekspresija), *balada* (+ besedna družina), *balzam*, *demon*. Določene kategorije adherentne ozke knjižnosti so lahko funkcionalne tudi v pesniškem jeziku, seveda se v tem primeru ne premaknejo proti nevtralnosti, so skratka stagnacijske.

Progresivna so tudi tista ozkoknjižna poimenovanja, ki so v celoti, se pravi tudi z osnovnim pomenom, prestopila meje terminološke zaprtosti. Zlasti če jih ne ovira sopomensko razmerje in če njihova vsebina postaja aktualna, imajo največjo možnost nevtralizacije.

Graf 23: Gibanje adherentne ozkoknjižne leksike

Legenda:

O_{t,s} – terminološko, stilno označen osnovni pomen

K_a – adherentna knjižnost

P – pesniškost

N – nevtralnost

E_n – »nevtralna« ekspresija

Na podlagi navedenih opredelitev ozkoknjižne leksike lahko povzamemo:

- da je ta leksika sestavni del samo knjižne, in sicer zborne leksike (predvsem pisni prenosnik), nikoli pogovorne ali narečne (sistema neknjižnega pogovornega jezika ali narečja),
- da kot sestavni del zborne knjižne leksike ne more opravljati vloge nevtralne knjižne leksike, se pravi, da ne more v nobenem tipu besedila veljati za stilno nezaznamovano, in
- (ta točka izhaja iz prejšnje) da je prav zaradi svoje trajne stilne obarvanosti, ki se kaže v njeni sposobnosti lirizacije ali intelektualizacije besedila, nosilec, ali bolje, pogojevalec določenega slogovnega izraza, predvsem tistega, ki je vezan na samo pisano, navadno javnosti namenjeno sporočilo (Vidovič Muha 1970/71). Ozkoknjižna leksika je torej lahko funkcionalna v vseh tistih (pod)zvrsteh knjižnega jezika, za katere je primarna pisna oblika realizacije.

4 Pomenska razmerja znotraj leksema

Za večino leksike velja, da je večpomenska – izrazu ustreza več kot en pomen, več kot ena pomensko aktualizirana vsebina. Izjema v tem smislu je načeloma terminološka leksika.

4.1 Vloga paradigmatske in sintagmatike pri slovarskem pomenu leksema

Dejstvo je, da se sintagmatika vključuje v vse prvine paradigmatske, da tvori z njo neke vrste paradigmatsko-sintagmatsko (pomensko) mrežo. Brez razločevalne sintagmatike ni mogoče oblikovati paradigmatske in njenih razmerij, velja seveda tudi obratno – paradigmatska vpliva na sintagmatsko različnost; pomenska izbira je pogojena s pomensko kombinacijo in obratno. Obe vlogi torej, paradigmatska in sintagmatska, sta pri slovarskem pomenu leksema prepleteni – v bistvu druga drugo pogojujeta (Gudavičius 1994); njuno ločevanje je lahko le fiktivno – posledica deduktivnega metodološkega pristopa.

Kategorialne pomenske sestavine so izhodišče sintagmatike – družljivosti, povezovanja leksemov z izhodiščno omejitvijo paradigmatskih – izbirnih možnosti; kot smo že omenjali, predstavljajo organsko vez med slovnično funkcijo in slovarskim pomenom, npr. glagol *govoriti* izkazuje eno samo pomenskodružljivostno mesto z oznako človeško+ (č+), *Otrok že govori*, ali dve – poleg č+ še živo– (ž–), *Ves čas nekaj govori*; pomena sta seveda različna: izhodiščni pomen je določen s prvim delovalnikom (D₁), ki je lahko le č+ – vsi leksemi s to oznako lahko vstopajo na mesto D₁ – v drugotnem pomenu pa še z ž– na mestu D₄, se pravi, da je za to skladenjsko vlogo izhodiščni pogoj ž–.¹²⁵ Kategorialne pomenske sestavine so torej v jedru slovarskega pomena, saj povezujejo obe temeljni razmerji – sintagmatsko in paradigmatsko: na podlagi paradigmatskega načela je mogoče nadomeščati oz. menjavati lekseme na istem sintagmatskem mestu oz. ob ohranjeni sintagmatski vlogi, npr. sopomenskost, protipomenskost nad-/podpomenskost ipd. (Prim. pogl. *Medleksemska razmerja*.)

Lahko torej povzamemo, da je slovarski denotativni pomen določen s sintagmatsko in paradigmatsko vlogo pomenskih sestavin; te so pomenotvorne in

125 O predvsem pomensko pogojenem spreminjanju vezljivostnih lastnosti glagola veliko piše A. Žele zlasti po letu 1999, se pravi po opravljenem doktoratu na to temo. Omenimo vsaj dve njeni monografiji: *Vezljivostni slovar slovenskih glagolov* (2008) in delo, ki je zrastle iz doktorata *Vezljivost v slovenskem jeziku* (s poudarkom na glagolu) (2001); med številnimi razpravami izpostavimo *Vezljivost kot pomensko- in strukturnoskladenjski pojav* (2001), *Vezljivost kot pomenskoscledenjski pokazatelj živosti slovenščine* (2003), *Valenčni primitivi – slovarska verbalizacija valence* (2007), idr.

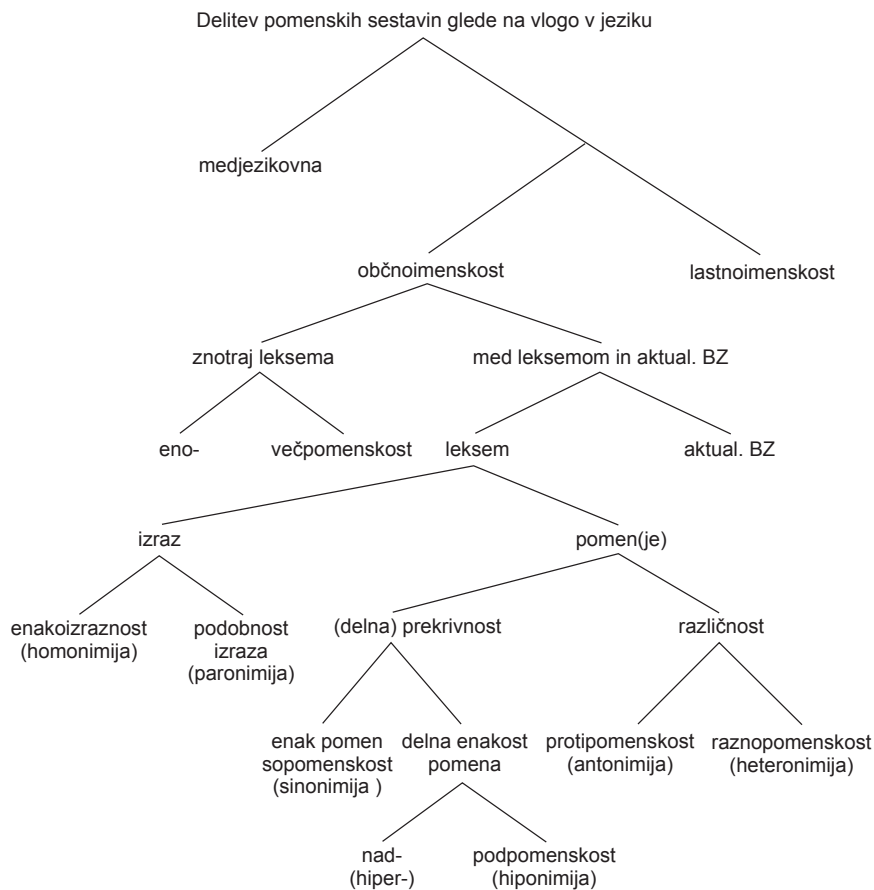
pomenskorazločevalne na vseh področjih slovarskopomenskega dosega. Mogoče jih je predstaviti po naslednjih skupinah:

- a) ločujejo med dvema temeljnima poimenovalnima korpusoma – med občnimi in lastnimi imeni: prve načeloma določa pomenskosestavinska zgradba, druge samo besedilna funkcionalnost, se pravi, poimenovalnost posameznega, ne pa nujno enega, tip *obe Alenki, sestra in svakinja*; ob neupoštevanju enega ni kršeno pravilo posameznega;
- b) ločujejo večbesedne lekseme – stalne besedne zveze, tip *rdeča mravlja*, od prostih (nestalnih) besednih zvez, tip *rdeča bluza*; samo prve določa sposobnost vzpostaviti strukturno enako pomenskosestavinsko zgradbo, kot jo ima beseda;
- c) znotraj simetričnega in asimetričnega leksema – strukturiranost pomena; gre za hierarhično razmerje UPS glede na RPS in iz tega izhajajoče različne oblikovanosti pomenskih polj;
- č) znotraj asimetričnega leksema – večpomenskost leksema, in sicer na ravni spreminjanja pomenskih sestavin pri različnih leksemskih pomenih, hierarhičnega preurejanja pomenskih sestavin;
- d) med pomeni različnih leksemov kot razmerja glede na pomensko
  - a) enakost – sopomenskost (sinonimija), ali podobnost kot nadpomenskost, podpomenskost (hipernimija, hiponimija), vzporedna podpomenskost (kohiponimija),
  - b) različnost – protipomenskost (antonimija), raznopomenskost (heteronimija);
- e) samo na ravni označujočega gre za enakoizraznost (homonimijo) zlasti v razmerju do večpomenskosti, izrazno podobnost (paronimijo);
- f) na medjezikovni ravni, ko gre za vprašanje kalkiranja, katerega bistvo izhaja iz različne izbire ali hierarhije pomenskih sestavin znotraj določenega pomena;¹²⁶ objektiviziran je torej pojem kalkiranja – prevajanje po morfemih, tip *Wortschatz – besedni zaklad : besedišče* ali *Hochofen – visoka peč : plavž*.

---

126 J. Lyons (1980: 327–345), ko navaja kritične pripombe v zvezi s komponentno analizo, opozarja na dejstvo, da najmanjši koncepti (atomic concepts) niso v vseh jezikih enako leksikalizirani, torej jih ne moremo imeti za splošnoveljavna univerzalna načela.

Graf 24: *Delitev pomenskih sestavin glede na vlogo v jeziku*

Legenda:

aktual. BZ – aktualizirana besedna zveza

Svet, kakor ga zrcali jezik na ravni slovarja, temelji na vzročno-posledični odvisnosti svojih prvin. Zato je logično, da se sintagmatika in paradigmatica kažeta, kot smo videli, tudi kot temeljno znotrajpomensko urejevalno načelo pomenskih sestavin, metajezikovno izraženo s slovarsko razlago. Sicer pa se pojavlja relevantnost sintagmatskih razmerij med pomeni različnih leksemov na dveh hierarhično različnih stopnjah.

Leksem prek svojega pomena, definiranega s pomenskimi sestavinami, določa oz. z izločanjem omejuje izbiro pomena drugega leksema glede na možnost tvoriti z njim smiselno ali za razumevanje (namen tvorca besedila) bolj ali manj nedvoumno sporočilo. Smiselnost sporočila je torej temeljno merilo – vse, kar je zunaj tega, je slovarskopomensko vezano na takšno ali drugačno smiselno anomalijo. Pri sintagmatskem medleksemskem razmerju gre torej za ustreznost izbire (paradigmatični vidik) glede na pomenskosestavinsko družljivost posameznih leksemskih pomenov znotraj stavka, (nestavčne) besedne zveze in tudi tvorjenke (globinske besedne zveze).

B. Hansen idr. (1985: 158) opozarjajo na možnost vzporejanja pomenske in slovnične družljivosti: za slovenščino velja, da so npr. pri ujemanju (kongruenčni) sklonski morfemi pridevniškega ali samostalniškega (ujemalnega) prilastka pogojeni z izbiro sklonskih morfemov samostalniškega jedra, da so skloni samostalnika pogojeni z izbiro glagola (glagolska vezava – rekcija) ipd. Nekaj podobnega velja tudi za medleksemsko pomensko ujemanje.

Razmerja pomenske izbire se lahko izražajo različno (B. Hansen idr. 1985: 158–159). Izbirajoči in izbirani pomen leksema sta lahko, kot smo videli, v medsebojni povezavi posploševanja ali specifikacije (nad-, podrejenosti), pa tudi tautologije (enakosti) ali protislovnosti (kontradiktornosti). Če temelji zveza na posploševanju/specifikaciji, so iz nje izhajajoči stavki, nestavčne zveze in tvorjenke (globinske besedne zveze) pomensko korektni, tj. kompatibilni s stališča svojih pomenskih sestavin: informacija, ki jo vsebuje glagolski del stavčne povedi, je posplošena s samostalniškim pomenom (posplošitev implicira znano informacijo) ali pa natančneje določena (specifikacija vsebuje novo informacijo) in obratno – informacija samostalniškega dela povedi je posplošena z glagolskim delom. Sicer tudi tautološko razmerje pogojuje pomensko korektne stavke, besedne zveze, tvorjenke, vendar pa je informacija, sporočena z glagolom, ponovljena v samostalniku (tautologija: enaka informacija z drugim izrazjem) in seveda obratno. Kontradiktornost po pričakovanju pogojuje pomensko nekorektne stavke, besedne zveze in tvorjenke (njihove pomenske sestavine niso medsebojno družljive) – npr. informacija glagola je z informacijo samostalnika protislovna – kontradiktorna (kontradikcija – pojav izključevanja, protislovnost informacije) in obratno. Zgledi:

Stavki	Poimenjene bes. zveze	Leksemi
(Vsak) štirikotnik je geometrijski lik	geometrijski štirikotnik*	štirikotnik (posploševalno)
(Vsak) kvadrat ima štiri kote/	štirikotni kvadrat	kvadrat je štirikotnik (posploševalno)
(Ta) lik ima štiri kote (specificirano)	štirikotni lik	štirikotnik
(Ta) štirikotnik je enakostranični	enakostranični štirikotnik	kvadrat (specificirano) *enakostraničnik
(Vsak) štirikotnik ima štiri kote	štirikotni štirikotnik	– (tavtološko)
*Štirikotnik je okrogel (kontradiktorno)	*okrogel štirikotnik	–
*(Vsak) krog ima štiri kote	*štirikotni krog	– (kontradiktorno)

*Če je vsak štirikotnik geometrijski lik, vsak kvadrat štirikotnik itd., potem je zveza *geometrijski štirikotnik, štirikotni kvadrat* itd. tautološka, saj vrstna pridevnika *geometrijski, štirikotni* itd. nimata lastnega denotata – ne izražata vrste (podskupine) česa; *geometrijski štirikotnik* je pač *štirikotnik, štirikotni kvadrat* je *kvadrat* itd.

Tudi prirednost (koordinacija) je lahko potencialno merilo pomenske (smiselne) družljivosti (Hansen idr. 1985: 158–160). Korektna priredna zveza izloča enake pomene, npr. *koren petersilja in koren zelene*, korektno: *koren petersilja in zelene*, vendar *koren petersilja : koren besede*, nekorektno **koren petersilja in besede*.

Kot smo že omenili, imamo na ravni slovarskih kategorialnih pomenskih sestavin opraviti z eksplicitnim stikom med paradigmatico in sintagmatiko: slovarske kategorialne lastnosti, kot so spol, živo, človeško, števnost, vid, intenca idr., so temeljne pomenskosestavinske danosti – kot take del paradigmatsko-sintagmatskega pomena.

Podtip propozicijskega kategorialnega slovarskega pomena je vezan na samostalniške tvorjenke tipa (a) – navadne izpeljanke, tvorjenke iz predložne zveze, medponsko-priponske zloženke, *uči-telj, pred-pas-nik, bacil-o-nos-ec*. Gre za kategorialni pomen, ki izhaja, kot vemo, iz propozicijskih sestavin stavčne povedi. Skupina samostalniških in glagolskih tvorjenk ločuje torej poleg v glavnem splošnoleksemskega kategorialnega slovarskega pomena še besedotvorni (kategorialni oz. propozicijski) pomen kot dejanje (lastnost, stanje), vršilec dejanja (nosilec lastnosti, stanja, povezave) idr., prostor, čas. (Vidovič Muha 2011. Prim. pogl. *O pomenu pri tvorjenkah*.)

Naj povzamemo: že slovarske kategorialne pomenske sestavine odpirajo oz. omejujejo družljivost leksemov – po eni strani so povezovalke obeh ključnih vidikov slovarja – sintagmatskega in paradigmatkega znotraj stavka, stavčnih funkcij, po drugi pa za določeno skupino tvorjenih leksemov še znotraj propozicije stavčne povedi, izražene v besedotvornem pomenu. (Prim. pogl. *Kategorialni slovarski pomen*.)

4.2 Enopomenskost kot načelo terminološke leksike

Termininološka leksika – termini, strokovno, znanstveno izrazje predstavlja posebno podmnožico slovarja določenega jezika. Njena posebnost temelji na bolj ali manj zaprtem pojmovnem svetu, ki ga predstavljajo denotati posameznih strok; v tem smislu je terminologija prepoznavna prvina jezika sploh, pa tudi besedil posameznih strokovnih področij (Poštolková idr. 1983: 9–16; Poštolková 1984: 12–18; Felber, Budin 1989: npr. 62–63; Gajda 1990: 48–57; Wüster 1991: 1–7). Seveda je zaprtost pojmovnega sveta, ki ga prinaša v jezik terminologija – tako kot vse v jeziku in življenju – relativna; t. i. terminologizacija in determinologizacija (Poštolková 1984: 80–94; Žele 2009) sta pričakovana in razmeroma pogosta pojava, le da je pri tem treba opozoriti, da ne gre samo za potek v različni smeri, ki temelji na pridobivanju oz. izgubljanju določenih lastnosti.

Pri terminologizaciji je načeloma poudarek na izrazni ravni leksema; metaforizacija kot ena izmed temeljnih poti poimenovanja denotata z znanstvenega področja z izrazom denotata, ki sodi v splošni predstavni svet nosilca določenega jezika, je glede na splošno (ne specifično znanstveno) védenje načeloma nerazvidna ali vsaj težje razvidna; skratka pri terminologizaciji gre za poimenovanje posebne- ga, manj znanega z izrazom, ki je vsaj v svojem osnovnem pomenu del splošne zavesti (spodaj navedena primera *celica*, *koren*). Pri determinologizaciji je postopek obrnjen: denotat je tisti, ki izstopa iz pojmovnega sveta posamezne znanosti in postaja vsesplošen, ne več prepoznaven samo znotraj določenega znanstvenega področja. V svet splošne (neterminološke) leksike se seveda poleg vsebine seli tudi njen izraz. (Prim. pogl. *Konotativni pomen*.) Kar je izvorno prvina posebne zavesti, izhajajoče iz znanosti, stroke, postaja prvina splošne zavesti navadno z razširjenim pojmovnim poljem (Jedlička 1974: 176). Postopnost tega procesa, ki jo poudarja B. Poštolková (1984: 105), je zato razumljiva.

Če izhajamo iz čiste obvestilne vloge, ki naj jo ima znanstveno besedilo (Místrík 1985: 426–435) in upoštevamo dejstvo, da je nosilec pojmovnega sveta znanosti terminologija, potem so lastnosti, ki jih jezikoslovci oz. leksikologi (Filipec 1985:

94–95; Horecký 1956: 43–84; Mistrík 1985: 77–78; Gorjanc 1998; 1999 idr.) pri-
pisujejo temu podsistemu, razumljivi.

1. Večinskost samostalniške terminološke leksike. Posebna v tem smislu so pove-
ljevanja, ki vsebujejo tudi termine; denotat so v tem primeru določeni vedenjski
vzorci. Izrazno so poveljevanja prislovna – jedrni glagol je pogosto izpuščen, npr.
(*obrni se*) *na levo, desno* ipd.¹²⁷

2. Enopomenskost. Termini so tisti, ki temeljijo na simetričnem jezikovnem
znaku, znotraj posameznih strokovnih področij je to njihova definicijska lastnost
(npr. Felber, Budin 1989: 123; Wünster 1991: 87–88).¹²⁸ S semaziološkega vidika
ustreza izrazu ena sama opomenjena vsebina, gledano onomaziološko, opomenje-
na vsebina ima nedvoumni samostojni jezikovni izraz. Seveda pa enopomenskost
velja za področje ene stroke; zlasti pri terminih, ki so nastali po metaforični ali
metonimični poti iz splošnih neterminoloških osnovnih pomenov, se dogaja, da se
pojavljajo v različnih, popolnoma nesorodnih strokah, npr.

- *celica* 1. tesen, zaprt prostor: živeti v celici /.../ 2. **biol.** osnovna gradbena enota
organizmov: krvna, rastlinska celica; rakave celice; zgradba celice / spolna celica;
delitev celice /.../ 3. **polit.** osnovna organizacijska enota, zlasti v ilegali: ustanoviti
partijsko celico ***čeb.** *celica* šesterostran predelček v satu; **elektr.** *akumulatorska*
celica osnovna enota akumulatorja; *pomnilna celica* osnovni del pomnilnika v
(elektronskem) računalniku; **fiz.** *fotoelektrična celica* fotocelica;
- *koren* 1. odebeljeni del korenine nekaterih rastlin, navadno stožčaste oblike:
rastlino izpuliti s korenem; peteršiljev koren /.../ 4. **lingv.** del besede kot
nosilec osnovnega pomena besedne družine: določiti koren; *glagolski koren*
/ *koren besede* 5. **mat.** količina, ki jo določujeta korenska osnova in korenski
ekspONENT: izračunati koren /.../ ***anat.** *lasni koren* del lasu, ki je v koži; *nohtni*
koren del nohta, ki je v kožni gubi; *nosni koren* del nosu, kjer ta prehaja v čelo;
koren jezika skrajni zadnji del jezika; *koren čutnega ali senzibilnega živca* zadnji
del hrbtenjačnega živca /.../; *koren gibnega ali motoričnega živca* prednji del
hrbtenjačnega živca /.../; **bot.** *črni koren* rastlina z ozkimi, dolgimi listi /.../;
trokrpi koralasti koren rastlina z rumenkasto zelenimi cveti; *rdeči koren*; *rožni*
koren rastlina s suličastimi, nazobčanimi listi /.../; *zlati koren* visoka rastlina
gorskih travnikov /.../; **teh.** *koren* del lopate, s katerim je ta pritrjena na kolo pri
turbinah; *koren vara* del zvara ob stiku spodnjega roba kovinskih delov; *koren*

127 O razvoju slovenske vojaške terminologije prim. T. Korošec (1998a); o oblikovanju slovenske športne
terminologije v 19. stol. prim. doktorsko disertacijo J. Honzak Jahič (1999: 280–313).

128 Tudi tu so seveda izjeme, npr. slovar (1) celokupnost poimenovanj v določenem jeziku, (2) veda o tem, (3) knjiga
z različnih vidikov pripravljenega zbira poimenovanj; podobno npr. slovnica; v ESJ (1992: 191) npr. pomenka
kot sopomenka za (1) pomensko sestavino in (2) pomen.

zoba del zobnika, kjer prehaja zob v podlago; **zool.** *koren kljuna*, *repa*; *koren hrbtna plavuti*;

- *carjevič* 2. **agr.** poznojesensko jabolko rdečkasto rumene barve.

Pri tem je potrebno upoštevati, da je pojavljanje določenega metaforičnega termina v več strokah lahko vezano tudi na poimenovanja podvrst različnih denotatov, kar se izrazno kaže v terminoloških besednih zvezah v navedenih zgledih s samostalniskim metaforičnim jedrom, npr. bot. *črni koren* ali teh. *koren vara* idr. Vendar bi bila tako za področje anatomije kot zoologije – tip *lasni koren* ali *koren kljuna*, potrebna splošna terminološka razlaga in šele v tem okviru tudi navajanje in razlaganje (pod) vrst. – Kot rečeno, za termine velja, da so nosilci pojmovnega sveta posameznih znanstvenih/strokovnih področij, in zato je razumljiva težnja po enopomenskosti znotraj posameznih strok.

3. Z lastnostjo enopomenskosti znotraj stroke je tesno povezana pomenska neodvisnost termina od (znotraj)besedilnih, sploh pa pragmatičnih okoliščin: slovarski (virtualni) pomen je skratka ohranjen tudi v besedilu.

4. Iz prejšnje lastnosti izhaja tudi dejstvo, da terminološka leksika na sintagmatski (in paradigmatski) ravni ne spreminja svojih lastnosti; sintagmatika ostaja le temeljno urejevalno načelo pomenskih sestavin znotraj (enopomenskega) leksema.

5. Pomenska neodvisnost termina od besedila je povezana tudi z dejstvom, da termin ne more izražati konotativnega pomena, saj je ta v znanstvenem besedilu nasploh, se pravi v vseh segmentih tega jezikovnega izraza, nefunkcionalen.

6. Nefunkcionalnost stilistike v znanstvenem besedilu pogojuje tudi nefunkcionalnost terminov na ravni sopomenskosti; zato zanje velja, da se sopomenke lahko pojavljajo le kot t. i. dvojnice – dublete (Filipec 1985: 95, 133), se pravi brez slogovne ali kakršnekoli druge besedilne vloge (Apresjan idr: 1995: 66–71).¹²⁹ Če izhajamo iz izkušnje slovenističnega jezikoslovja zlasti zadnjih morda tridesetih ali nekaj več let, lahko ugotovimo, da je pojav terminoloških dvojnic posledica težnje jezikovne politike po oblikovanju nacionalne terminologije, največkrat kalkirane glede na mednarodno (z latinskoim/grškim poreklom), npr. *konverzija* – *sprevrženje*, *palatal* – *mehkonebnik*, *refleks (glasu)* – *odraz*, *dialektologija* – *narečjeslovje*, *asimilacija* – *prilikovanje* ipd., včasih tudi z brisanjem pomenskih razlik, npr. *leksika* – *besedje*,

¹²⁹ Ostajamo seveda znotraj znanstvenega/strokovnega jezika; upoštevanje tudi drugih funkcijskih in socialnih vrst, predvsem (neknjižnega) pogovornega jezika, oblikuje tudi na poimenovalni ravni sopomenske pare ali celo nize (Gajda 1990: 73–76) npr. v smislu knjižni strokovni izraz – žargonski izraz. Po V. Gorjancu (2005: 121–125) se znotraj terminologije vzpostavlja sopomenskost s t. i. pomenskimi označevalci kot *imenovan tudi*, tip *dušikov oksid* imenovan tudi *smejalni plin*, in razmeroma heterogeno, recimo ji oklepajno skupino, kjer gre npr. za večjo gospodarskost kot *pozitivna elektroda (anioda)*, strokovna neodvornost kot *vejasti izraski (dendriti)* idr.

homonim – enakoglasnica ipd. Vir prenekaterih sopomenskih parov v terminologiji pa je tudi posledica nepoznavanja terminologije znotraj stroke, nepoznavanja strokovne poimenovalne tradicije: pisec strokovnega oz. znanstvenega besedila ne pozna ali ne pozna dovolj ali noče poznati (priznati) jezika stroke, o kateri piše.¹³⁰

Stališče primarnosti nacionalne terminologije glede na mednarodno je lahko sprejemljivo v primerih, ko gre za poimenovanja novih denotatov; vprašljivost se pojavi, ko gre za kršenje ustaljenosti, ene izmed pomembnih lastnosti terminologije. Vsaj na slovenistično izkušnjo v zvezi s terminoškiimi poimenovanji je vezan tudi nasprotni pojav, ko so se v določenem času zlasti znotraj mladogramatične šole uveljavljali samo mednarodni termini, čeprav so bili že v prvih slovenskih slovnica, npr. Janežičevih sredi prejšnjega stoletja, izoblikovani nacionalni jezikoslovni termini, npr. *samoglasnik – vokal*, *soglasnik – konzonant*, imena sklonov idr. – Ob tem je zanimivo stališče nekaterih jezikoslovcev (npr. Mistrik 1985: 77–78; Horecký 1956: 70–74, dunajska terminološka šola, npr. Wüster, Felber idr.), da naj bi bila t. i. mednarodnost zaželeno lastnost terminologije; do neke mere bi bilo stališče sprejemljivo, in sicer z vidika (a) morebitnega prekrivanja pojmovnega sveta ne glede na različnost jezikovnega izraza; kalkiranje seveda ta pojmovni svet ohranja do te mere, da ohranja iz izvirnega jezika nespremenjeno izbiro pomenskih sestavin, npr. anat. *živec v srednjem ušesu* (kalk iz srbohrvaščine) : *ravnotežni živec* ipd. (Vidovič Muha 1988a); ohranja se torej način videnja oz. razumevanja in s tem opomenjanja denotata, (b) vezanosti terminološkega izraza na grški ali latinski izvor; tovrstna terminologija predstavlja lahko povezovalno prvino velikega dela skupnega kulturnega prostora; njena prisotnost v različnih evropskih jezikih je zato pričakovana in zasluži drugačno normativno obravnavo kot aktualna terminologija npr. iz anglosaškega sveta. Kot rečeno, spreminjanje ustaljenega v eno ali drugo smer, t. i. podomačevanje ali ohranjenje neke »mednarodnosti« – pomeni kršenje obvestilne nedvumnosti in seveda tradicije kot pomembne prvine jezikovne kulture.

Naj povzamemo: sopomenskost pa tudi enakoizraznost (homonimija) sta v znanstvenem besedilu nefunkcionalni; znotraj terminologije ne moremo govoriti o sopomenskosti, saj je sopomenskost utemeljena s stilno vlogo; v posebnih okoliščinah se pojavljajo dvojnice (dublete); s tem se lahko izkazuje mladost oz. novost določenega znanstvenega področja, ki je zaznamovano z neustaljenostjo terminologije, ali pa gre za določene zunajjezikovne posege v terminologijo iz različnih, največkrat jezikovnopoličnih razlogov.

130 Vzroke za to je seveda potrebno iskati tudi v precejšnji normativni razpuščenosti terminoloških (pojmovnih in poimenovalnih) sistemov znotraj posameznih strok pa tudi strokovne terminologije kot celote. Leta 1860 piše Levstik o nujnosti oblikovanja ustreznih slovenskih normativnih terminoloških slovarjev; na ravni normativnosti se stvari v 150 letih niso kaj bistveno spremenile, na kar številno izdanih slovarjev brez temeljnih jezikoslovnih in s tem tudi leksikografskih načel nima ustreznega vpliva.

7. K nemoteni obvestilnosti znanstvenega besedila pripomore tudi terminološka ustaljenost. Ta lastnost je zelo pomembna, saj znanstveno besedilo izhaja iz obvestilnosti kot svoje temeljne (definijske) vloge. Pri tem gre seveda tudi za dokaz starosti oz. uveljavljenosti stroke, se pravi za tradicijo.

8. Sposobnost termina vključiti se tako v pojmovni kot tudi ustrezni izrazni sistem določenega področja znanosti in s tem seveda tudi v slovarski sistem določenega jezika kot celote – gre za t. i. sistemskost termina. To seveda med drugim pomeni sposobnost termina ustvarjati oz. motivirati tako pojmovni kot izrazni svet stroke, biti skratka tvorni del leksike določenega jezika; v tem smislu je dinamika prehajanja v splošno leksiko, t. i. determinologizacija, olajšana oz. na izrazni ravni so odpravljene za determinologizacijo vse ovire.

9. Nekateri jezikoslovci (Horecký 1956: 45–50) štejejo za pomembno prvino terminološke leksike pomensko predvidljivost: vsebina termina naj bi bila motivirana z lastnostmi denotata, kot npr. *snežinka* – povezava s snegom, *cevnica* – bot. 'rastline s cevastimi ali cevastimi in jezičastimi cveti v koških'; zlasti za tvorjene termine in termine, ki so nastali s prenosom (metafora, metonimija, sinekdoha) je merilo v veliki meri upoštevano oz. poimenovalno pobudno.

4.3 Večpomenskost

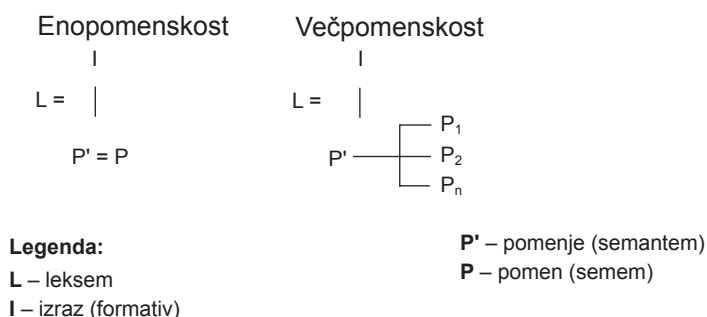
Kot smo že ugotovili, razmerje med izrazom (formativom) in pomenom ni nujno enoumno – glede na pretežno arbitrarnost jezikovnega znaka se izrazna in vsebinska stran jezika ne razvijata nujno skladno, saj med njima (navadno) ni naravne pomenske povezave. Tako je potrebno ločiti enopomenskost (monosemijo), ki temelji na simetričnem jezikovnem znaku in je lastna, kot smo videli, veliki večini terminološke leksike, od večpomenskosti (polisemije), temelječe na asimetričnosti jezikovnega znaka. Večpomenskost leksema pa je zopet treba ločiti od enakoizraznosti (homonimije), kjer gre za večleksemskost – enakoizraznice so torej samostojni leksemi, prekrivnost izrazov takšnih leksemov je naključna. (Več o tem v pogl. *Enakoizraznost – homonimija*.)

Pri večpomenskosti (polisemiji) gre za dejstvo, da sta istemu izrazu (formativu) podrejena dva ali več pomenov, kar je mogoče zapisati: $I = f('P'_1 + 'P'_2 + 'P'_n)^{131}$ – ali če naredimo še korak naprej: isti izraz ima dva ali več opomenjenih vsebin (predstave) denotatov. Na paradigatski ravni gre za večpomenskost leksema, če se leksem lahko povezuje z drugimi leksemi z medsebojno različnimi pomeni (različnimi

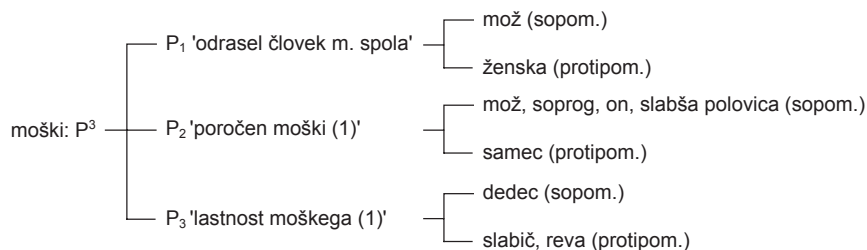
131 Izraz (formativ) leksema je v (poimenovalni) funkciji (f) najmanj dveh pomenov istega leksema; število pomenov, ki ga lahko pokriva izraz, je do določene mere odprto.

pomenskimi sestavinami in/ali njihovo različno hierarhijo), npr. *moški* (1) 'odrasel človek moškega spola', * (2) (pogovorno) *moški* (1) v zakonski zvezi, (*zakonski*) *mož*' (paradigmatika – sopomensko razmerje *moški* = pog. (*zakonski*) *mož*); s sintagmatskega vidika izhajajo razpoznavne lastnosti pomena (2) iz možnosti povezovanja z ženskimi oblikami osebnih svojilnih zaimkov, svojilnih pridevnikov iz poimenovanj žensk: *moj, tvoj, njen, sosedin, Tinin moški*; (3) kot povedkovnik 'lastnosti moškega (1)'¹³² – tipična skladijska vloga je povedkovodoločilna, kar seveda vpliva še na druge sintagmatske lastnosti leksemov – mogoče je tudi stopnjevanje lastnostnega pomena, npr. *biti (zelo) moški*.

Graf 25: *Enopomenskost – Večpomenskost*

Graf 26: *Sopomenskost in protipomenskost kot pomenskorazločevalni merili*

Seveda pa je besedilo tisto, ki mora doseči enopomenskost tudi večpomenskega leksema, če naj bo obvestilno jasno.

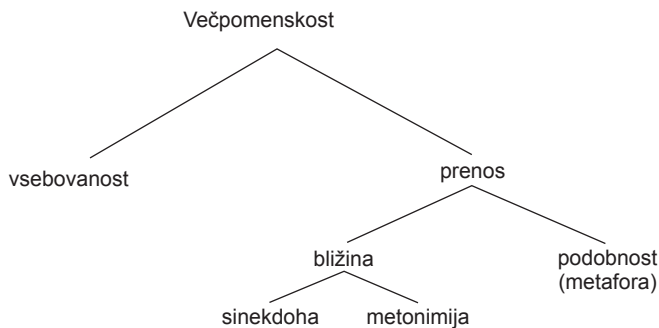
4.3.1 Tipi večpomenskosti

Nastajanje večpomenskosti je vezano na dva temeljna postopka (Hansen idr. 1985: 203– 204): vsebovanost (pomena) – gre za razmerje med nad- in podpomenskostjo,

132 Kot je zapisano v uvodnem delu, so razlage glede na SSKJ prirejene, 2. pomena SSKJ sploh ne izkazuje.

kjer se (lahko) pojavi tudi vzporedna podpomenskost (kohiponimija), in raznopomenskost (heteronimija), ter za pomenske prenose, se pravi metonimijo s sinekdohom in metaforo.¹³³

Graf 27: *Večpomenskost*

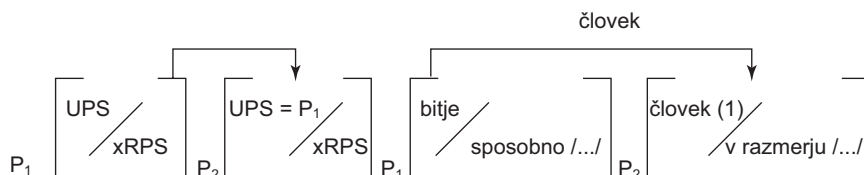
4.3.1.1 Pomenska vsebovanost

Pri tipu večpomenskosti, ki temelji na pomenski vsebovanosti, gre za dejstvo, da je določen (neprvi) pomen ali več pomenov implicitno (neupomenjeno, neizraženo s pomenskimi sestavinami) vsebovanih v določenem, kar pogosto glavnem oz. izhodiščnem pomenu. Razmerje med pomeni, ki temeljijo na pomenski vsebovanosti, je nad-/podpomensko, se pravi hierarhično.

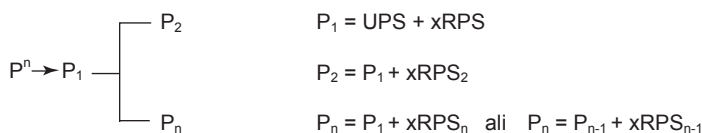
Na ravni vseh stopenj motiviranih pomenov, v tem primeru podpomenov (hiponimov), gre v bistvu za dosledno ohranitev pomenskih sestavin tistega pomena, ki je v nadpomenski (hipernimni) vlogi, se pravi za ohranitev tako UPS kot RPS; ta celotni nadpomenski pomen pa je na ravni svojega podpomenskega pomena v vlogi UPS, kot RPS pa se upomenijo tiste njegove vsebinske lastnosti, ki so za drugotni (podpomenski) pomen relevantne. S tem se seveda na ravni podpomenskosti manjša pomenski obseg, manjša ekstenzivnost pomena, večja pa intenzivnost (Filipec 1978; Gudavičius 1994).

133 Po izidu Slovenskega leksikalnega pomenoslovja l. 2000 je nastalo na temo tipologije slovarske večpomenskosti magistrsko in doktorsko delo Jerice Snoj v mentorstvu A. Vidovič Muhe; obe deli sta se izoblikovali v zanimivi monografiji (2004 in 2010). S pritegnitvijo zlasti ruske leksikološko-leksikografske smeri Ju. Apresjana gradita pomenoslovno analizo na predstavljenih pomenotvornih postopkih in tako dokazujeta njihovo celovito možnost leksikografske aplikativnosti. Prim. še razpravi iz leta 2003, 2004.

Graf 28: Menjava vlog pomenskih sestavin pri pomenski vsebovanosti

Graf 31: Pomenska vsebovanost – temeljni vzorec

Legenda:

P^n – število pomenov leksema

$P_{1,2,n}$ – konkretni pomen

Pri tem velja opozoriti, da gre znotraj enega leksema oz. njegovega pomenja (se-mantema) lahko tudi za dva ali več pomenov, ki so v podpomenskem razmerju glede na skupno pomensko izhodišče – nadpomenski pomen. Med njimi obstaja t. i. vzporedna podpomenskost – kohiponimija, razmerje torej, ki že po definiciji ne more biti hierarhično. (Več v naslednjem pogl. oz. v pogl. Nad- in podpomenskost – hiper- in hiponimija.)

Nekaj primerov:¹³⁴

*Človek 1. bitje, ki je sposobno misliti in govoriti: človek in narava; človek se rodi, umrje; te živali se bojijo človeka; anatomija človeka; razlika med človekom in živaljo 2. oseba neglede na spol ali oseba moškega spola:*¹³⁵ *neki človek stoji pred vrati; ta človek ni priljubljen;*¹³⁶ *našel sem človeka, ki me razume; bližal se je neki bradat, visok človek; pri mizi je prostora še za dva človeka/ ekspr. ni ga človeka, ki bi tega ne vedel to vsakdo ve / kot nagovor: človek, kaj pa misliš; ali te ni sram, človek božji / človeka vredno*

134 Najprej je predstavljena deloma skržena redakcija leksemov v SSKJ, nato pa pomeni z vidika obravnavane problematike pomenske vsebovanosti. – Če ni drugače navedeno, ostaja SSKJ samo gradivni vir ali pobuda pomenske členitve – tako tudi pri drugih tipih motiviranih pomenov.

135 Že medleksemske pomenske povezave na ravni sopomenkosti – *nekdo* : *moški* – opozarjajo na neustreznost redakcije; gre seveda za dva samostojna pomena.

136 Deiktik *ta* in možnost njegovega posamostaljenja – opustitve jedra *Ta (človek) ni priljubljen* opozarja na besedilno aktualizacijo zveze; podobno v zgledu dalje *Pri mizi je prostora še za dva (človeka)*.

živiljenje // s prilastkom **oseba kot nosilec kake lastnosti**: *dober človek to rad stori; boj se hinavskega človeka; pameten, pošten človek; star človek tega ne more razumeti / star. popotni človek popotnik / v povedni rabi: čustven, izobražen človek je; saj ni ravno lahkomiselni, slab človek; postal je čisto drug človek // s prilastkom **oseba kot nosilec časovno, krajevno ali kako drugače povezane skupine**: *mišljenje evropskega, renesančnega človeka; biti kmečki, mestni človek; slovenski človek / gledališki, poslovni človek / skrb za delovnega človeka* 3. ekspr., navadno v povedni rabi **kdor združuje v sebi vse pozitivne moralne lastnosti**: *bodi človek in ne živina; to je človek, to je mož; ni vreden, da se imenuje človek; v vsakem človeku je nekaj človeka* 4. nar., s svojilnim zaimkom **(zakonski) mož**: *kje pa je tvoj človek* 5. v zaimenski rabi **izraža nedoločeno, katerokoli osebo**: *hudo je, če človek nima strehe; človek mora potrpeti, pa gre; star. tej ženski ni da bi človek verjel / človek bi rad vedel, kaj bo iz tega; človeku je žal, da nismo vsega opravili / človek bi dejal, da to ni res / ekspr. živ človek ga ni več videl nihče* • *v tujini je srečal domačega človeka* pripadnika iste države, rojaka; publ. *mali človek* človek brez važnejšega družbenega položaja in brez velikega premoženja; ekspr. *to je naš človek* privrženec, somišljenik; *prvi človek* po bibliji Adam; *naš oče je človek starega kova* v vsem se drži ustaljenih navad iz prejšnjih časov; *ne zabavljaj čezenj, on je že človek na mestu* zaupanja vreden, pošten; ekspr. *vse sta si rekla, samo človek ne* z zelo grdimi izrazi sta se zmerjala; *vsak človek je sebe vreden* vsak človek zasluži spoštovanje; *obleka dela človeka* kdor se lepo, izbrano oblači, ima večji ugled, dela boljši vtis; preg. *človek obrača, bog obrne* človekova pričakovanja se ne uresničijo zmeraj; preg. *človek človeku volk* v določenih okoliščinah se ljudje zelo sovražijo 6. antr. *pleistocenski človek*; človeku podobne opice; igr. *človek, ne jezi se* družabna igra, pri kateri se premikajo figurice za eno do šest mest; jur. *pravice človeka* pravice, ki pripadajo človeku ne glede na raso, jezik ali politično pripadnost; prim. ljudje.*

Vsaj z nekaj besedami se je nujno ustaviti ob redakciji: izhodiščni pomen omogoča razvitje treh oz. štirih pomenskih skupin:

(1) zaimkovna:

(a) izražena – neosebni samostalniški zaimek je sopomenski oz. denotat je isti:

(a₁) denotat je neimenovan, prepoznan pa prek svojega ravnanja, iz (potencialno) konkretnega govornega dejanja – zaimek je vedno nedoločni *nekdo*, npr. (*neki*) *človek je pred vrati* 'nekdo', *našel sem človeka* 'nekoga';

(a₂) denotat je skladen s katerimkoli (neosebним) samostalniškim zaimkom (razen z nedoločnim seveda), npr. *hudo je, če človek nima strehe* 'kdo/kdorkoli'; *človek mora potrpeti* ali *človek bi rad vedel* 'vsakdo'; *ni da bi človek verjel* ali *človek bi dejal* 'kdo'; gre za omejitev pomena samo na (pod)kategorialno pomensko sestavino človeško (č+). Poseben tip – ponovitev denotata tretjeosebnega zaimka in zato možen izpust –, je primer kot *ni ga človeka, ki /.../ 'nikogar ni, /.../*;

(a₃) v poudarni ali nagovarjalni vlogi privzema leksem *človek* denotat osebnega zaimka, kar je dokazljivo z izpustom in ohranjenim pomenom, npr. (*človek*) *kaj pa misliš*;

(b) zakrita – ob obveznem prilastku opravlja leksem *človek* samo slovarsko kategorialno in s tem skladenjsko jedrno vlogo (vloga, ki jo poznamo tudi iz besedotvorja), npr. *dober, hinavski, pameten, pošten ipd. človek* – 'dobričina, hinavec, pametnež, poštenjak', tudi *evropski, kmečki, mestni, poslovni ipd. človek* – 'Evropejec, kmet, meščan, poslovnež'; zveze so tautološke, ko se denotat osebkovega samostalnika vgrajuje v denotat leksema *človek* (1), ki je v povedkovem določilu in hkrati obvezno razvit s pridevnikom, ki označuje katero izmed lastnosti osebkovega denotata; leksem *človek* v povedkovem določilu lahko brez pomenske škode opuščamo, npr. *Sosed/Tone je čustven, izobražen, pameten, neumen, resen ipd. (človek)*;

(2) lastnostna – konverzna povedkovniška: leksem *človek* izgubi kategorialne pomenske sestavine samostalnika, zajete v samostalniških zaimkih tipa *kdo*, in privzame kategorialne lastnosti glagola v povedku oz. njegovega pomenskega dela – stopnjevale (prislov stopnje), implicitni vid (v primeru pretvorbe po vzorcu *biti učitelj – učiteljevati, biti človek – *človečiti*), intenčnost, npr. (*Sosed*) *je (zelo) človek; bodi človek; ni vreden, da se imenuje človek ipd.*; pomen je metaforični, nastal iz primere tipa (*biti*) *kot človek – (biti) človek* (gl. dalje pogl. o metafori);

(3) s sopomenko *moški*, pri čemer pa je pomen slovarsko težko določljiv oz. prepoznaven šele v besedilu; vendar pa primeri kot *bradat človek*, ev. *velik človek ipd.* potrjuje dejstvo, da je potrebno tudi pri leksemu *človek* (ne samo znotraj besedilnega denotata) upoštevati ta pomen; iz njega je mogoče izpeljevati kot njegov podpomen (hiponim) tudi stilno zaznamovan pomen *človek* 'zakonski mož' oz. 'moški v razmerju do ženske'.

Človek: (1) UPS bitje, RPS sposobno misliti in govoriti, npr. *človek in narava*, (2) UPS človek (1), RPS neimenovan, ev. neprepoznan (Sp¹³⁷ nekdo), npr. *neki človek stoji pred vrati*, (3) UPS človek (1), RPS neglede na natančnejšo določitev (Sp

137 Sp = sopomenka.

kdorkoli), npr. *človek to težko razume*, (4) UPS človek (2), RPS z značilno lastnostjo (Sp dobričina, starec ...), npr. *dober človek to rad stori, star človek tega ne more razumeti*, (5) UPS (2), RPS z vezanostjo na družbeni položaj, prostor (Sp kmet, meščan ...; Evropec ...), npr. *biti kmečki, mestni človek*, [(6)]¹³⁸ gre za metaforični pomen – UPS ∅, RPS kot človek (2) (pozitivna lastnost človeka, Sp human, človeški), npr. *to je človek, to je mož*, (7) UPS človek (1), RPS moškega spola (Sp moški), npr. *bližal se je bradat človek*, (8) UPS človek (7), RPS v zakonu (pogovorna Sp zakonski mož), npr. *kje pa je tvoj človek*.¹³⁹

Pomen (1) implicira pomen (2), (3), (7), pomen (2) implicira pomen (4), (5), spodbudi metaforični pomen [(6)], pomen (7) implicira pomen (8). Z drugimi besedami: neposredni pogoj za uresničitev pomenov (2), (3), (7) je uresničenost pomena (1), neposredni pogoj za uresničitev pomenov (4), (5) – [(6)] na ravni metaforične asociacije¹⁴⁰ –, je uresničenost pomena (2), neposredni pogoj za uresničitev pomena (8) je uresničenost pomena (7); seveda pa je posredni pogoj za uresničenost z 2. in 7. pomenom pogojenih (pod)pomenov uresničenost pomena (1).

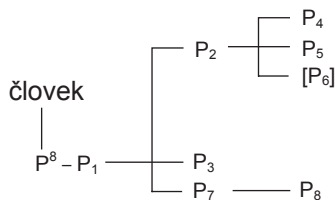
Za znotrajleksemsko hierarhično nad-/podpomensko ureditev pomenja (semantema) je glede na tovrstno medleksemsko razmerje značilno, da zaradi izrazne prekrivnosti tega razmerja znotraj (enega) leksema – gre pač za tip večpomenskosti enega leksema –, ne more tvoriti korektnih (smiselnih) stavkov tipa *Drevo je rastlina*; istoizraznost pomenov v večpomenskem leksemu pač preprečuje tvorbo stavkov kot *Človek (2) je človek (1)*. V tem smislu, če smo natančni, je izjema leksem *človek* kot povedkovnik (predikativ); na sintagmatski ravni se potrjuje njegova čista glagolska (povekovodoločilna) vloga, saj vsi drugi (neglagolski) pomeni lahko tvorijo z njim lastnostni stavek, se pravi, da se lahko pojavljajo s povedkovim določilom (*je*) *človek* 'human, človeški', npr. *Nekdo, Kdorkoli, Starec, Kmet, Moški, Zakonski mož* je (lahko) človek, tudi *Človek (1) je (lahko) človek*. Tako se potrjuje nujnost samostojne slovarske predstavitve s kategorialno pomenskosestavinsko oznako *povedkovnik* in ne *samostalnik* (v SSKJ oznaka spola kot kategorialne pomenske sestavine).

138 [ ] – oznaka za prehod samostalnika med povedkovnike.

139 SSKJ opozarja, da je pomen možen samo v zvezi s svojilnim zaimkom, ki pa je seveda izraz osebnega lastnega imena oz. svojilnega pridevnika iz njega; na tretjeosebni ravni se to dejstvo potrjuje z možnostjo razvrstitve tudi svojilnega pridevnika iz (ženskega) lastnega imena ob obravnavani samostalnik, npr. *Alenkin človek*.

140 Pogoj za uresničitev metaforične asociacije tudi na leksikalnopomenski ravni ni nujno slovarkopomenska uresničitev motivacije; tudi v tem se metaforični pomen loči npr. od motiviranega pomena, vezanega na pomensko vsebovanost.

Graf 29: Človek

Legenda:

P₁ – UPS + xRPS

P₂ – UPS P₁+ xRPS₂

P₃ – UPS P₁+ xRPS₃

P₄ – UPS P₂+ xRPS₄

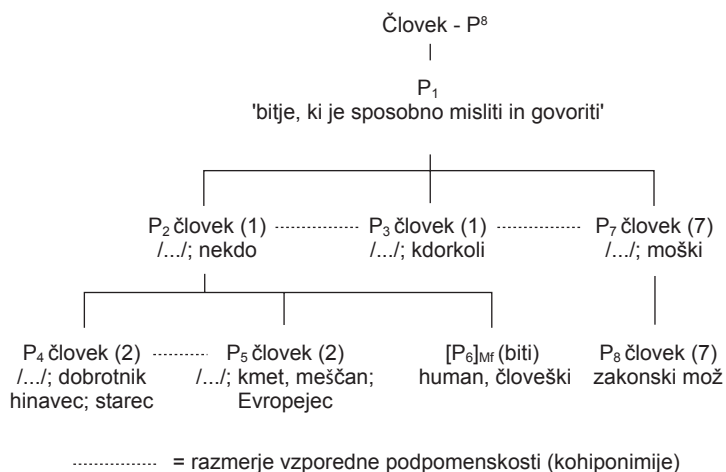
P₅ – UPS P₂+ xRPS₅

[P₆]_{Mr} – UPS ∅, kot P₂

P₇ – UPS P₁+ xRPS₇

P₈ – UPS P₇+ xRPS₈

Graf 30: Človek

Iz zglada *človek* je razvidno, da se pomenska vsebovanost ne pojavlja samo pri izhodiščnem oz. osnovnem pomenu večpomenskega leksema, ampak lahko pri kateremkoli, seveda nezadnjem.

Mož: 1. poročen moški v odnosu do svoje žene: to je moj mož; želi si dobrega moža; dober, hud, nezvest, rajni mož / zakonski mož / čas je, da začneš iskati moža / vzela ga je za moža poročila se je z njim 2. dorašel človek moškega spola: si že mož; ta mož ni moj oče; skoraj neopazno se je iz dečka razvil mož; eleganten, lep, mlad, velik mož; izkušen mož; značajan mož; mož petdesetih let, sivih las // nav. ekspr., s prilastkom

dorasel človek moškega spola kot nosilec kake dolžnosti, kakega poklica: *sestaneč vodilnih mož; volilni možje / veliki, znameniti možje / črni možje pogrebniški; občinski mož občinski odbornik; uslužbenec na občini; mož postave miličnik, policist* 3. ekspr., navadno v povedni rabi **moški kot nosilec odločnosti, poguma:** *bodi mož in ne cmera; ali smo možje ali nismo; bil je mož, da malo takih; si kaj moža; ali je kaj moža v njem; moža se je izkazal; to je bil pravi mož / on je figa mož figamož* 4. **vsak izmed organiziranih ljudi, navadno vojak brez čina:** *skupina je štela petnajst mož; v boju so izgubili dva moža / bataljon se je boril do zadnjega moža* 5. žarg., pri žrebanju s kovancem obrnitev kovanca s podobo navzgor: *če bo cifra, greva v kino, če bo mož, bova pa študirala / meni je padel mož* 6. nar. (poročna) priča: *biti komu za moža* • star. *moža objeti* omožiti se; star. *sonce je še za moža visoko* videti je, kot bi bilo nad obzorjem za dolžino človekove postave; *ledeni možje* čas zadnjih pomladanskih ohladitev od 12. do 14. maja, ko so na koledarju Pankracij, Servacij, Bonifacij; ekspr. *slamnati mož* strašilo na njivah, ki ponazarja človeka, narejeno iz slame; *sneženi mož* iz snega narejena igrača, ki ponazarja človeško postavo; ekspr. *biti mož beseda* narediti, kar je bilo obljubljeno, rečeno; *on je mož dejanj* ne govori veliko, ampak hitro, odločno ukrepa; ekspr. *stali so mož pri možu tesno skupaj; vsi kot en mož* enotno, složno; etn. *črni mož* otroška igra, pri kateri eden od igralcev, črni mož, lovi druge; *divji mož* po ljudskem verovanju moškemu podobno kosmato bitje, ki prebiva v gozdu; *porvodni mož* po ljudskem verovanju moškemu podobno bitje, ki prebiva v vodi; gastr. (*krompirjev*) *mož* pretlačen krompir in fižol z ocvirki.

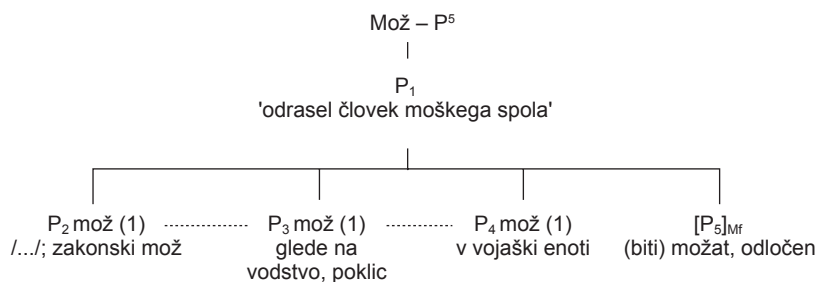
SSKJ izkazuje primer redakcije, oblikovane na podlagi splošnopredstavne vednosti: *mož* 'poročen moški /.../' naj bi bil v tem smislu temeljni in s tem izhodiščni pomen; pomislek glede tovrstne rešitve zbujajo sopomenka *zakonski mož*. S strukturalnega, pomenskorazvojnega vidika je izhodiščni 2. pomen, se pravi 'dorasel človek moškega spola'; iz njega je mogoče izpeljevati vse druge pomene, na ta pomen je vezana tudi motivacija metaforičnega pomena.

Mož: (1) UPS človek, RPS odrasel, moškega spola, (Sp moški), npr. *mlad, velik mož*, (2) UPS mož (1), RPS poročen /.../ (Sp zakonski mož), npr. *želi si dobrega moža*,¹⁴¹ (3) UPS mož (1), RPS ki ima določeno dolžnost, poklic, npr. *sestaneč vodilnih mož*, (4) UPS mož (1), RPS, kot član vojaške enote, skupine, navadno brez

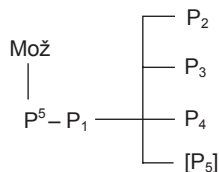
141 Dejanska raba leksema *mož*, ki jo izkazuje tudi SSKJ, veže izhodiščni denotat na naš drugi (podpomenski) pomen – poročen moški /.../.

čina, npr. *četa je štela petnajst mož*, [(5)] UPS š, RPS kot mož (1), odločen, možat (dejansko gre za lastnost, Sp (biti) možat, odločen), npr. *izkazal se je moža*. Pomen (1) implicira pomen (2), (3), (4), [(5)] – zadnji je povedkovnik z metaforično motivacijo (prim. pojasnilo pri *človek* z utemeljitvijo nujnosti samostojne slovarske predstavitve; dodamo naj še zveze s prislovom stopnje, tip *malo, veliko moža* : *malo, veliko mož* – samostalniška zveza s pridevnikom), z drugimi besedami: pogoj za uresničitev pomenov (2), (3) in (4) je uresničenost pomena (1).

Graf 31: *Mož* – P^5

Graf 32: *Mož*

Legenda:

P_1 – UPS + xRPS

P_2 – UPS P_1 + xRPS₂

P_3 – UPS P_1 + xRPS₃

P_4 – UPS P_1 + xRPS₄

$[P_5]_{Mf}$ – UPS $\emptyset$, kot P_1

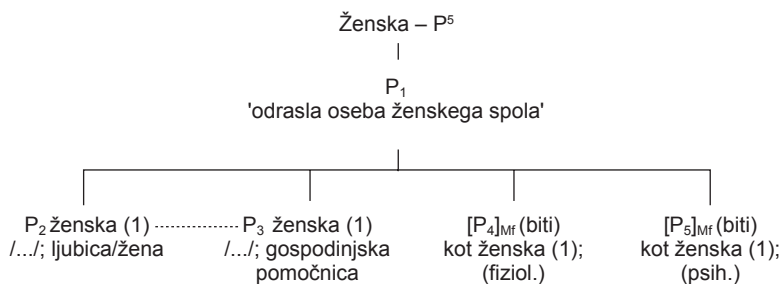
Ženska: oseba ženskega spola, navadno dorasla: *prišla je neka ženska; majhna, mlada, modrooka, temnolasa, vitka ženska; mirna, prijazna, prijetna ženska; noseča, poročena ženska; ženska srednjih let; čustvovanje ženske matere; razlike med moškim in žensko / frizer za ženske* // oseba ženskega spola kot nosilka značilnih telesnih lastnosti:¹⁴² *kar v nekaj mesecih se je iz dekleta razvila v žensko; ekspr. njuna hči je že cela, prava ženska* // ekspr. oseba ženskega spola kot nosilka značilnih duševnih

142 Pri obeh pomenih, zaznamovanih v SSKJ z // manjka pomembno kategorialno obvestilo, da gre za povedkovnik.

lastnosti: *ga bo že preprosila, saj je ženska; v njej je premalo ženske, da bi to razumela / ženska je ženska / v njej se je začela prebujati ženska ženskost*
 • nar. *ne vem, če je moja ženska že doma žena; žarg. ali bo prišla s teboj tudi tvoja ženska* tvoje dekcle; tvoja žena; publ. *iščemo žensko za pomoč v gospodinjstvu* v oglasih gospodinjsko pomočnico; ekspr. *fatalna ženska* ki zaradi svoje lepote in nenavadnosti odločujoče, navadno negativno vpliva na moškega; knjiž. *javna ženska* prostitutka; *ženska je kakor aprilsko vreme* njeno razpoloženje je zelo spremenljivo; ekspr. *kjer vrag ne zmore, ženska pripomore* ženska zlasti s svojo zvitostjo dosti doseže.

Ženska: (1) UPS oseba, RPS odrasla, ženskega spola, npr. *ženska srednjih let*, (2) UPS ženska (1), RPS v (ljubezenskem) razmerju do moškega, npr. *prišel je s svojo žensko*,¹⁴³ (3) UPS ženska (1), RPS kot pomočnica v gospodinjstvu,¹⁴⁴ npr. *najeti žensko*, [(4)] UPS š, fiziološko prepoznavna, npr. *njuna hči je že cela ženska*, [(5)] UPS š, RPS glede na psihične lastnosti (Sp (biti) ženstvena), npr. *premalo je ženska*. Pomena (4) in (5) sodita med povedkovnike – njuna raba je povedkovodoločilna.

Graf 33: *Ženska* – P⁵

*otrok: 1. deček ali deklica v prvih letih življenja.*¹⁴⁵ *otrok je zaspal; negovati, pestovati, previjati otroka; vzgajati otroke; posvojiti otroka; rada je pri otrocih, z otroki; lažnivi, razvajeni otroci; lep, zanemarjen, zapuščen otrok; duševno nerazvit otrok; cepljenje otrok proti davici; vzgoja in varstvo otrok; skrb za otroke; jokal je kot otrok* močno, brez obvladovanja / *otrok že hodi zna hoditi; pog. vzeti otroka za svojega* posvojiti ga; ekspr. *pusti ga, saj je še napol otrok* / ekspr. *čudežni otrok* ki že zelo zgodaj pokaže nadpovprečno nadarjenost;

143 Podobno kot pri ustreznem pomenu besede *človek* je tudi pri leksemih *ženska* in *moški* potrebno upoštevati posebne sintagmatske okoliščine – zvezo z ustreznimi svojilnimi zaimki; SSKJ obravnavanega pomena pri geslu *moški* ni upošteval, pri geslu *ženska* je naznačen samo z zvezo v frazeološkem gnezdu.

144 V SSKJ pomen predstavljen s samo enim zgledom v gnezdu.

145 Dejansko torej *človek* l...!.

*delavski, kmečki, mestni otroci; domski otrok v domu*¹⁴⁶ *vzgojen in odrasel otrok; predšolski, šoloobvezni otroci* 2. **človeški potomec v odnosu do staršev:** *dati otroka v rejo, varstvo; dobiti, roditi otroka*,¹⁴⁷ *imata dva otroka; bila jima je dober, ubogljiv otrok; to je njun edini otrok; ima tri nepreskrbljene otroke; nezaželen otrok; ekspr. otrok ljubezni* spočet iz ljubezni, želje staršev; *to so otroci iz prvega zakona, od prve žene, vabljeni so bili starši z otroki; družina brez otrok; ekspr. ostala je sama s kopo otrok; skrbi zanj kakor za svojega otroka / nezakonski otrok* ki ni rojen v zakonski zvezi // nav. ekspr. **(človeški) plod:** *pri pregledu nosečnice so ugotovili, da se otrok pravilno razvija / v šestem mesecu nosečnosti je izgubila otroka* je imela splav; vznos. *ona nosi otroka pod srcem* je noseča; *odločila se je, da bo otroka odpravila* povzročila izzvani splav / *nedonošen otrok* 3. knjiž., ekspr., z oslabljenim pomenom **izraža, da je osebek v veliki meri deležen lastnosti, stanja, značilnosti, kot jih določa samostalni:** *on je otrok fantazije; otrok revščine / on je otrok naračve / otroci luči, svetlobe veseli, vedri otroci* 4. knjiž., redko, z roditeljskim rezultatom, sad: *uspeh je otrok truda in vztrajnosti* • evfem. *otrok je moker* /.../* jur. *legitimirati otroka* pozakoniti /.../.

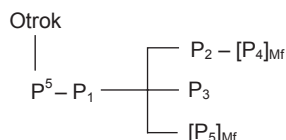
Pri leksemu *otrok* se vzpostavlja zanimivo razmerje med pomenom (1) in (2): verjetno splošnopredstavni vidik, ki ga je upošteval SSKJ, ni skladen s pomensko-strukturalnim, ki pa je, za razliko od leksema *mož*, precej manj razviden. Obravnavani vidik pomenske vsebovanosti postavlja v izhodišče, torej kot pomen (1) 'človek v razmerju do staršev', v SSKJ pomen (2); *otrok* se pojavlja kot nadpomenka leksemoma *sin, hči*, implicitno *moški, ženska*. Pojem *otrok* v strukturalnem izhodiščnem pomenu pogojuje razmerje s pojmom *starši* oz. drugače: leksema *otrok – starši* oblikujeta t. i. dopolnjevalno protipomenskost (komplementarno antonimijo; več v pogl. o protipomenskosti). Pomen (2), v SSKJ (1), je torej 'človek v prvih letih življenja', pri čemer *človek* kot UPS razumemo v pomenu (1); pomen (2) se glede na povedano glasi: UPS človek (1), RPS v prvih letih življenja; podpomenki *otrok* (2) sta *deček, deklica*, implicitno zopet *moški, ženska*. Samostojnost pomena (2) je še dodatno dokazljiva s t. i. skrajnostno (polarno) protipomenskostjo *otrok – (ne otrok ne odrasel) – odrasel*. Vzročno-posledično razmerje med pomenoma (1) in (2) je na prvi pogled precej zabrisano, vendar gre za dejstvo, da je časovna razsežnost, kamor sodi antonimno razmerje *otrok – odrasel*, tip *mlad – (srednji) – star*, mogoča šele s kom/s čim (prostor), torej *otrok – starši*. Zanimiv je metaforični 4. pomen (v SSKJ 3//), nastal po asociaciji s konstitutivnim razmerjem *otrok – starši*, npr. *otrok fantazije*, torej s pomenom (1).

146 Samoumevnost pojma *dom* je pogojena z družbenimi danostmi, v katerih je nastajal Slovar.

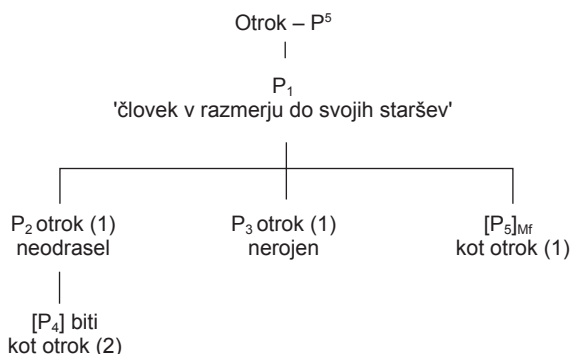
147 Zveza *roditi otroka* je tавтоloška, dobiti otroka frazeološka z nujno potrebno razlago.

Otrok: (1) UPS človek, RPS v razmerju do svojih staršev, npr. *imata dva otroka*, (2) UPS otrok (1), RPS v prvih letih življenja, npr. *pestovati otroka*, (3) UPS otrok (1), RPS (še) nerojen, npr. *izgubiti otroka* 'splaviti'; [(4)] UPS š, RPS kot otrok (2), (biti) otroški, npr. *vse življenje je ostala otrok*,¹⁴⁸ [(5)] UPS š, RPS kot človek (1) glede na kaj (č-, ž-), npr. *otrok revščine, fantazije, svetlobe, luči, narave*.

Graf 34: *Otrok*

Graf 35: *Otrok - P⁵*

V obravnavani okvir pomenskih znotrajleksemskih povezav lahko prištejemo tudi različne klasifikacije in taksonomije znotraj različnih strok, botanike, zoologije idr., seveda samo v primerih, ko se to vprašanje rešuje znotraj enega leksema z večpomenskostjo, čeprav načeloma velja, da je poimenovanje za višjo pojmovno skupino, npr. razred, glede na podrazred, v množini – v tem primeru deluje število kot (slovarska) kategorialna pomenska sestavina: *lilije* – razred, ki zajema več vrst, npr. *kranjska lilija*, *turška lilija*; *mačke* – razred; prav redakcija leksemov kot sta *lilija*, *mačka* v SSKJ, sta dokaz razhajanja splošne predstave (zavesti, vedenja) o kom, čem glede na taksonomsko, metajezikovni strukturi ustrezno predstavo iz stroke (znanosti) o istem denotatu: SSKJ omenjenih dveh leksemov sploh ne predstavlja kot poimenovanje družine – *lilije*, *mačke* – ampak samo predstavo splošne zavesti (pojmem) o obeh leksemih, potrjeno s pogostnostjo gradiva. V SSKJ je torej *lilija*

148 Potencialne zveze kot *Veliko otroka je v njem* samo na videz kažejo možnost popolne leksikalizacije – se pravi prehoda (pomena) povedkovnika v samostalnik in s tem seveda tudi v temeljno samostalniško vlogo – osebek, saj gre dejansko za zvezo (*On*) je velik(o) otrok(a).

predstavljena kot 'vrtna rastlina z visokim stebлом in velikimi lijakastimi belimi cveti': *cvetoča lilija; vonj lilij /.../ / bela lilija; mačka* 1. domača žival, ki lovi miši: *mačka čepi na peči in prede; mačka se grbi, ježi, piha pred psom; mačka se igra z miško; mačka mijavka, prede, se umiva /.../*.

Na ravni pomenskosestavinske zgradbe prihaja pri pomenski vsebovanosti, torej pri tipu nad-/podpomenskosti, po eni strani do prevrednotenja pomenskih sestavin – UPS podpomenke je celotna pomenskosestavinska zgradba nadpomenke, po drugi pa do aktualizacije novih pomenskih sestavin v vlogi RPS, npr. pri *ženska* (2) je UPS *ženska* (1), RPS poročena; pri *ženska* (3) je UPS (zopet) *ženska* (1), RPS kot pomočnica (v gospodinjstvu); z drugimi besedami: pomen, ki je v nadpomenski vlogi – hipernim – implicira vse pomene, ki se pojavljajo v podpomenski vlogi – hiponime; skratka *ženska* (1) kot 'odrasla oseba ženskega spola' dopušča opomenjenje tako pojma *poročen* v zvezi z *ženska* (1), 'odraslo osebo ženskega spola', kot *gospodinjska pomočnica*; med pomenoma *ženska* (2) in (3) obstaja razmerje vzporedne podpomenskosti – kohiponimnosti. Načeloma velja poudariti, da pomensko širjenje na podlagi načela pomenske vsebovanosti – nad-/podpomenskosti, temelji na predvidljivosti UPS – ta je vedno celotna nadpomenka – hipernim; s tem je ohranjeno bistvo nad-/podpomenskosti, ki ga sicer poznamo predvsem kot medleksemsko pomensko razmerje.

V tem okviru velja omeniti poseben tip »večpomenskosti«, t. i. platisemijo – širokopomenskost, upoštevano pri I. Grickat (1967) in D. Gortan Premk (1997: 59–67). Opredelitev platisemije kot »sposobnost leksema, da se poimenovalno realizira v dveh pomenskih vsebinah, pri katerih sta tudi arhisema zelo podobna« (Gortan Premk 1997: 60) prenaša problem na opredelitev pojma podobnosti arhisemov, zlasti če je pri platisemiji beseda o »multireferencialnosti platisemskih realizacij«. Navedeni primer slovarske rešitve *glava* v Rečniku SANU se tipološko prekriva s predstavitev v SSKJ – 'del človeškega *ali* živalskega telesa, v katerem so osrednji živčni centri in nekatera čutila' –, je verjetno mogoče reševati ta tip vprašanj tudi brez zadrege z dvema, z ločnim *ali* predstavljenima UPS znotraj istega pomena, kar je zlasti s strukturnega pa tudi kognitivnega vidika posebno. Dva različna denotata, poimenovana z dvema različnima leksemoma – *človeška glava*, *živalska glava* – leksema iz stalne besedne zveze z vrstnim pridevnikom –, predstavljata pomen s temeljno različnima RPS: del telesa /.../ zgoraj (človeška glava) : del telesa /.../ spredaj (živalska glava). Enopomenskost – predstavitev leksema z eno UPS briše razločevalnost med 'zgoraj', 'spredaj' in predstavlja

samo »povezovalne« RPS, poimenovanje vrste *človeški, živalski* pa prekategoriziramo na mesto nahajanja: 'del telesa, v katerem so osrednji živčni centri in nekatera čutila' pri človeku in živali. Z RPS *zgoraj* in *spredaj* pa lahko predstavimo besedo *glava* pomensko ločeno oz. dvopomensko: antropocentrični vidik bi utemeljeval izhodiščni pomen leksema *človeška glava*, ki je tako rekoč v celoti (pomensko) motivirajoč.

4.3.1.1.1 Znotrajleksemska vzporedna podpomenskost – kohiponimija

Razmerje med najmanj dvema odvisnima pomenoma – podpomenoma ali hiponimoma, ki nastane, ko gre za njuno skupno pomensko izhodišče – nadpomenko ali hipernim, največkrat je to prvi, osnovni pomen (P_1), imenujemo vzporedno podpomensko razmerje – vzporedna, tudi soredna podpomenskost ali kohiponimija (Filipec 1985: 142–143); pogoj za nastanek takšnega razmerja je najmanj dvema hiponimnima pomenoma skupna UPS, ki jo predstavlja celotni motivirajoči pomen; v primeru *človek* nastaja nekoliko bolj zapleteno vzporedno podpomensko (kohiponimno) razmerje: prek P_1 vstopajo v razmerje pomenske vzporednosti pomeni P_2 , P_3 , P_7 , prek pomena P_2 pa P_4 in P_5 ; P_7 je nadpomenski samo za P_8 – torej z nobenim pomenom ne tvori vzporedne podpomenskosti (prim. grafa 32, 33); pri leksemu *mož* so v razmerju vzporedne podpomenskosti trije (pod)pomeni, in sicer od P_2 do P_4 , pomen P_5 je metaforični (prim. grafa 34, 35), pri leksemu *ženska* dva, in sicer P_2 in P_3 (prim. graf 36), pomena (4) in (5) sta metaforična, pri leksemu *otrok* (graf 37, 38) prav tako P_2 in P_3 , pomena (4) in (5) sta prav tako metaforična. Postopni pomenski razvoj izkazuje pri leksemu *človek* pomen P_8 , ki kot edini ne more vzpostavljati razmerja pomenske vsebovanosti.

4.3.1.2 Pomenski prenosi

Pogosta procesa nastajanja novih pomenov leksema na podlagi prenosa oz. posrednih poimenovanj (Filipec 1985: 108) sta zlasti dva – metonimija, znotraj katere zajema posebno mesto sinekdoha prav zaradi razmeroma natančno predvidljivega obnašanja pomenskih sestavin, in metafora.¹⁴⁹ Na razliki med (sintagmatično) osjo bližine – metonimija – in (paradigmatično) osjo podobnosti – metafora – je R. Jakobson (1987: 87–117), kot je znano, celo gradil dva vidika jezika in iz njega dva tipa afazičnih motenj.

¹⁴⁹ Poimenovanja metonimija, sinekdoha, metafora izvirajo seveda iz literarne teorije; zaradi v glavnem istega področja raziskovanja, vendar z različnimi poudarki, se izrazi ohranjajo tudi na področju leksikalne semantike.

O pomenskih prenosih lahko govorimo v primeru, ko med pomeni ni mogoče vzpostaviti razmerja vsebovanosti – nad-/podpomenskosti. Tako kot pri tvorjenkah je tudi pri pomenih, nastalih s prenosom, aktualen pojem motiviranosti. Razlika med besedotvorno in pomensko motiviranostjo je v tem, da pomenska motiviranost seveda nima morfoloških (morfemskih) pokazateljev. Oba tipa motiviranosti – besedotvorna in pomenska¹⁵⁰ – pa podlegata procesu demotivacije, kar seveda sčasoma lahko pripelje do enakoizraznic – homonimov (Hansen idr. 1985: 205), npr. *pero* 'kožna tvorba /.../ na telesu ptic': 'pisalna priprava' (nalivno pero).

Ko razmišljamo o metonimiji, sinekdohi in metafori znotraj slovarja določenega jezika, je interesni poudarek na pomenski oz. poimenovalni vlogi teh prvin; njihova stilna vloga ostaja tako osrednji interes (jezikovnosistemske) stilistike in literarne teorije. Če povzamemo stališče G. Genetta (1986: 237–253), ima retorika figur za cilj vzpostaviti kod literarnih konotacij – po Barthu imenovanih znaki književnosti, katere skrajni ideal je jezik (književnosti) v jeziku. Znotraj slovarja, kot rečeno, pa gre v prvi vrsti za proučevanje ene izmed možnosti odpravljanja določene katarheze s sredstvi lastnega jezika, čeprav seveda t. i. interakcija – po Blacku (1986: 55–79) – razmerje med glavnim in stranskim predmetom kot konstitutivnima prvinama omenjenih treh tropov – ki jo skupaj z Richardsom postavlja v samo središče metafore, lahko pa tudi metonimije in sinekdohe, ostaja lastna vsem trem pojmom ne glede na primarnost njihove vloge.¹⁵¹

4.3.1.2.1 Prenos glede na bližino

Znotraj metonimije je smiselno ločiti sinekdoho kot pojav, pri katerem gre, kot je znano, za zamenjavo dela s celoto oz. celote z delom (*pars pro toto* oz. *totum pro parte*). Kaj to pomeni na ravni slovarja? Kot bomo videli, prihaja pri sinekdohi znotraj endogenih leksemov ob nespremenjenih pomenskih sestavinah v bistvu samo do njihovega hierarhičnega preurejanja (UPS glede na RPS), pri metonimiji pa za delno vnašanje novih oz. opuščanje starih.

4.3.1.2.1.1 Sinekdoha

Iz tipoloških skupin, ki jih J. Filipec (1985: 115–120) navaja kot metonimične, smo izločili tiste, ki jih glede na obnašanje pomenskih sestavin lahko uvrstimo v sinekdoho; pomene zgledov smo predstavili z ustreznimi pomenskimi sestavinami.

150 O pomenski motiviranosti v širšem smislu lahko govorimo pri vseh drugih pomenih – torej tudi pri primerih, ki temeljijo na razmerju pomenske vsebovanosti.

151 G. Genette (1986: 237–253) ločuje med pojmom tropi in figure: tropi v prvi vrsti zapolnjujejo poimenovalno praznino, figure pa imajo predvsem stilno vlogo.

Skupina μ (Dubois idr. 1970), ki izhaja pri analizi retoričnih figur, kot imenuje metaforo, metonimijo, sinekdoho, iz nekaterih postopkov strukturalne semantike, postavlja v središče teh figur prav sinekdoho; postopek odzemanja, dodajanja, odzemanja in dodajanja pomenskih sestavin (semov), lasten t. i. posplošujoči in zožujoči sinekdohi, naj bi bil v podstavi tako metafore kot metonimije oz. drugače: s sinekdoho je mogoče razložiti obe drugi temeljni retorični figuri. S tem se je poskušalo ovreči Jakobsonovo ključno delitev pomenskih prenosov, temelječo na osi bližine – metonimija, sinekdoha, in na osi podobnosti – metafora. Najodmevnejši kritik Skupine μ je bil N. Rouwet (1986: 307–335).

(1) Menjava celote z delom:

Skupina μ (Dubois idr. 1970: 102–103) imenuje tovrstno sinekdoho posplošujočo, splošno se uporabi za poimenovanje sestavine dela tega splošnega; določa jo delni odvzem pomenskih sestavin (semov), kar povzroča pomensko ekstenzijo – splošnejši pomen, npr. uporaba leksema *žival* za leksem *pes*, *bladno orožje* za *nož* ipd.

a) rastlina – del:

- drevo – les: *brast* (1) UPS listnato drevo, RPS /.../ trd les, npr. *posekati brast*; (2) UPS les, RPS hrasta (1), hrastov les, hrastovina, npr. *več kubičnih metrov hrasta*, (3)^{Mn152} UPS pohištvo, RPS iz hrasta (2), hrastovo pohištvo, npr. *opremiti stanovanje s hrastom*; *češnja*: (1) UPS drevo, RPS okrogel dolgopecljati koščičasti sad(ež), npr. *nasad češenj*; (2) UPS sad(ež), RPS češnje (1); podobno še *bukev*, *smreka*, *bor*, *jesen*, *tik*, *gaber*, *oreh*, *brest*, *topol*, *tisa* idr.; ni vedno nujno, da se razvije tudi metonimični pomen – izdelek iz lesa, npr. *topol*, *cipresa*, *omorika*, *pinija*.

V razmerju drevo – (njegov) sad(ež) je načeloma mogoče izhajati tudi iz zamenjave dela s celoto: *češnja*: (1) UPS sad, RPS dolgopecljat, /.../; (2) UPS drevo, RPS češnja (1) – češnjevo drevo; enako npr. pri plodovih kot *krompir*, *fižol*, *grah*, *bob*, tudi povrtnine npr. *česen*, *čebula*, *petersilj*, *zelena*, žitaricah, npr. *ječmen*, *koruza*, *pšenica*, *rž*, gozdnih sadežih, npr. *borovnice*, *jagode* idr. Posebnost tega tipa je v SSKJ razvidna v izjemnem tipu razlage z ločnim veznikom *ali*, npr. *bruška* (1) sadno drevo *ali* njegov pečkati sad /.../. D. Gortan Premk (1997: 59–67) uvršča te in podobne primere med t. i. platisemijo; (Prim. tudi pogl. *Pomenska vsebovanost*.)

- kulturna rastlina – njen užiten del: *krompir* (1) UPS kulturna rastlina, RPS užiten gomolji, bledovijoličasti ali beli cveti, npr. *posaditi krompir*, (2) UPS užiten gomolji, RPS krompirja (1), npr. *lupiti krompir*, (3)^{Mn} UPS jed, RPS iz krompirja (2), npr. *ocvrt krompir*; *beluš* (1) UPS kulturna rastlina, RPS z užitnim poganjkom,

152 (3)Mn = (3) metonimični pomen.

- npr. *nasad belušev*, (2) UPS užitni poganjek, RPS belušev (1), npr. *kupiti beluše*, (3)^{Mn} UPS jed, RPS iz belušev (2), npr. *beluši v solati*. Metonimični (načeloma 3. pomen) dosledno razvijejo povrtnine, npr. *fižol, grab, cvetača, koleraba, kumara, kreša, ohrovt, paradižnik, por, špinača, zelje*; žitarice kot *pšenica, rž, oves, ječmen, proso*, sem gre tudi npr. *koruza*, ne razvijejo tretjega, metonimičnega pomena; *pšenica* (1) UPS kulturna rastlina, RPS s semeni v klasu, npr. *žeti pšenico*, (2) UPS seme, RPS pšenice (1), npr. *sejati pšenico*; pomensko tristopenjskost izkazujejo lahko (ne nujno) industrijske rastline, npr. *lan* (1) UPS kulturna rastlina, RPS s koristnim semenom, npr. *lan že cveti*; (2) UPS seme, RPS lanu (1), npr. *sejati lan*, (3)^{Mn} UPS vlakna, RPS iz lanu (2), npr. *presti lan*, (4)^{Mn} UPS tkanina, RPS iz lanu (3), npr. *oblačiti se v lan*; ob pomenu sinekdohe (2) imamo opraviti še z dvema metonimičnima pomenoma (3) in (4); sem lahko prištejemo še npr. *konoplja, bombaž*.
- rastlina – cvet: *vrtnica* (1) UPS okrasni grm, RPS trnat, raznobarvni, dišeči cveti, npr. *vrtnica se je razrasla*, (2) UPS cvet(i), RPS vrtnice (1), npr. *pokloniti vrtnico*; tako še npr. *kamelija, majnica*;
  - žival – del (živali): *lisica* (1) UPS zver, RPS z gosto dlakavo kožo, npr. *lov na lisice*, (2) UPS koža, RPS lisice (1), npr. *strojiti lisico*, (3)^{Mn} UPS krzno, RPS lisice (2), npr. *nositi lisico okrog vratu*; podobno: *nerc, zajec, tiger, bober*, sopom. *lisičje/nerčevo* ipd. *krzno*;
  - žival – meso: *piščanec* (1) UPS kokošji mladič, RPS z užitnim mesom, npr. *braniti piščance*, (2) UPS meso, RPS piščanca (1), npr. *zaviti piščanca*, (3)^{Mn} UPS hrana, RPS iz piščanca (2), npr. *kositi piščanca*; podobno: *puran, zajec, srna, kura* idr.; sopom. *piščančje/kurje/zajčje* ipd. *meso*, tudi navadne izpeljanke z obrazilom -ina, npr. *kuretina*.
- b) Menjavanje dela s celoto:
- Skupina μ (Dubois idr. 1970: 103–104) imenuje pojav uporabe dela za celoto oz. posamičnega za splošno zožujoča sinekdoha; temelji na dodajanju pomenskih sestavin (semov); tradicionalni primer zožujoče sinekdohe *jadro za ladjo*.
- del živalskega telesa – žival: *rep* UPS del trupa, RPS /.../ nekaterih živali, npr. *pes na dvignil rep*, (2) UPS žival, RPS z repom (1), v *blevu ima več repov*,¹⁵³
  - glas – pevec: *tenor* (1) UPS glas, RPS moškega, najvišji, npr. *peti tenor*, (2) UPS moški, RPS s tenorjem (1), npr. *nastop treh tenorjev*;
  - sposobnost – nosilec sposobnosti: *avtoriteta* (1) UPS ugled, RPS ki izhaja iz vodilnega položaja koga (osebe) /.../, npr. *imeti avtoriteto*, (2) UPS oseba, RPS

153 Poimenovanje rep ni nujno vezano na vsako žival z repom; v SSKJ je pomen utemeljen le z navedenim zgledom, katerega denotat je (goveja) živina; podobno je tudi z drugotnim pomenom leksema *rilec*, katerega denotat je, po SSKJ sodeč, samo prašič.

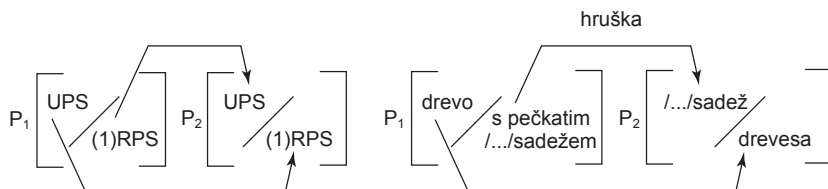
- z avtoriteto (1), npr. *srečati se s strokovno avtoriteto*; podobno: *kapaciteta, moč, gracilnost* ipd.; v širšem smislu lahko sodi sem še tip kot *uho* (1) UPS čutilo, RPS za sluh /.../, kot sestavina človeka, npr. *zamašiti si ušesa*, (2) UPS človek, RPS glede na uho (1), npr. *veliko ženskih ušes je poslušalo*;
- vrednota (naziv) – nosilec vrednote (naziva): *akademik* (1) UPS naziv, RPS najvišji, znanstveni, koga (osebe), npr. *izvoliti za akademika*, (2) UPS oseba, RPS s tem nazivom, npr. *prihod akademikov*; podobno: *profesor, docent, asistent* idr.

Posebnost predstavljajo primeri kot del telesa – človek: *glava* (1) UPS del telesa, RPS človeka /.../, z osrednjimi živčnimi centri in čutili, npr. *glava ga boli*, (2) UPS človek, RPS glede na glava (1), npr. *davek na glavo*, kjer zamenja poimenovanje dela človeškega telesa – *glava* – človeka sploh – RPS so namreč razpoznavne za človeka: *glava* je torej človek (sploh), sopomenka za človeka sploh; temeljna RPS iz motivirajočega pomena postane ne samo UPS pomena, nastalega s sinekdoho, ampak, kot rečeno, njegova sopomenka.

Sinekdoha temelji na načelu konstitutivnosti, ki je podlaga tudi t. i. sestavinski svojilnosti (Prim. Dodatek, razpravi iz 1981 in 1998.): *sad* (od) *češnje* (← *češnjev sad*) ← *sad*, ki ga ima *češnja*, imeti 'biti sestavina česa' – *Sad je tvorni del češnje*. Izhajajoč iz predstavljenega postopka kot dokaza t. i. sestavinske svojilnosti, je smiselno pomensko izhodišče vezano na pojem *drevo* oz. UPS *drevo*. Deli celote, ki lahko prevzemajo vlogo celote, sodijo med tvorne (konstitutivne) dele te celote – po njih je celota prepoznavna; velja tudi obratno: celota lahko prevzame poimenovalno vlogo za tisti del, ki je zanjo tvoren, ki povzroča prepoznavnost. Sicer pa izhajamo iz dejstva, da jezikovnosistemska pomenska razpoznavnost sinekdohe (glede na metonimijo) temelji na t. i. krožnem tipu razlage (Filipec 1973): UPS je prepoznavno določena glede na eno samo RPS, in sicer tisto, ki se v drugotnem pomenu, nastalem po menjavi dela s celoto ali celote z delom pomensko osamosvoji. Lahko torej rečemo, da je pri sinekdohi pomen mogoče zapisati kot 'P' = UPS/₁RPS, po definiciji torej vedno $x = 1$. (Gl. graf 36)

Lahko povzamemo, da sinekdoha ohranja število in vrsto pomenskih sestavin znotraj obeh pomenov – izhodiščnega in prenesenega, spreminja pa se hierarhičnost njihovih vlog.

Graf 36: Menjava vlog pomenskih sestavin pri sinekdohi

Kot poseben tip sinekdohi navajajo nekateri (npr. Filipec 1985: 110) tudi menjavanje množine z ednino; dejansko gre za menjavanje množine s številčno nezaznamovanostjo, ki je homonimna z obliko za izražanje ednine; načeloma gre za pregovore, reke, spoznanja ipd. kot *Lev je kralj živali*; *Vrana vrani ne izkljuje oči* ipd., lahko tudi npr. *Vsi so imeli kapo na glavi in roke v žepu*, pri J. Toporišču (1976: 206) npr. *pritisnite na tipko*, S. Trdini (1970 II: 36) *Otrok mora občutiti ljubezen* ipd. S stališča pomenskih sestavin zgledi niso zanimivi oz. relevantni. V bistvu gre za pojav, vezan na kategorialne pomenske sestavine.

4.3.1.2.1.2 Metonimija

Metonimija je zelo pogost način zapolnjevanja poimenovalne praznine (katahreze) in ne samo stilistike, se pravi, da gre za poimenovalno možnost, ki zasluži pozornost. Pri pomenu, ki je nastal po metonimični poti, je sicer predvidljivost obnašanja pomenskih sestavin glede na motivirajoči pomen manjša kot pri sinekdohi – pri sinekdohi, kot smo videli, gre le za njihovo hierarhično preurejanje, vendar pa je tudi pri metonimičnem pomenu njihova dinamika v tolikšni meri predvidljiva, da je mogoče prepoznavati določene zakonitosti in na podlagi tega govoriti o predvidljivosti pomenov, nastalih tudi z metonimijo, ne samo s sinekdoho.¹⁵⁴

Pri predstavitvi vsaj nekaj ključnih tipov in podtipov metonimije pri samostalniku, glagolu in pridevniku se bomo opirali predvsem na J. Filipca (1985: 115–120).

Metonimijo pri samostalniku je mogoče zaslediti tako pri tvorjenkah, kjer velja izpostaviti metonimičnost zlasti znotraj besedotvornih pomenov, kot pri netvorjenkah. Pri tvorjenkah je kar nekaj tipov metonimije vezanih na besedotvorni pomen samostalnika iz glagola:

Na pomembnost metonimije znotraj besedotvornih pomenov zloženk, ki so nastale iz glagola (glagolskega jedra iz skladenjske podstave) je

154 M. Ivić (1982: 77–83) znotraj Apresjanovega pojma »regularne polisemije« opozarja na nujnost upoštevanja za posamezne jezike (deloma) različne zunajjezikovne okoliščine, ki vplivajo na ta pojav.

opozoril A. Breznik (1944). Prav na podlagi možne metonimične razlage je besedotvorne pomene kraja in časa razlagal kot drugotne, motivirane s pomenom dejanja, tip *kamnolom* – to, da /.../ in tam, kjer /.../, *listopad* – to, da /.../ in tedaj, ko /.../.

Nekaj primerov:

- dejanje – rezultat dejanja: *pisanje* (1) UPS to (dejanje), RPS da pišem (pisanja),¹⁵⁵ npr. *zmotil ga je med pisanjem*, (2) UPS kar (pismo, dopis), RPS (na) pišem (*izročiti pisanje*); po istem vzorcu npr. *žaganje, žganje, lov, nakup, montaža, konstrukcija* idr.;
- dejanje – predmet za dejanja: *šivanje* (1) UPS to (dejanje), RPS da šivamo (šivanja), npr. *med šivanjem govoriti*, (2) UPS kar, RPS šivamo, npr. *šivanje ji je padlo iz rok*; podobno še: *korektura, učenje, nakup, kosilo* ipd.;
- dejanje – sredstvo dejanja: *dekoracija* (1) UPS to (dejanje), UPS da dekoriramo (dekoriranja), npr. *začeti z dekoracijo*, (2) UPS s čimer, RPS dekoriramo, *lepa dekoracija*; podobno: *kopel, dokumentacija, pogon, ventilacija* ipd.;
- dejanje – vršilec dejanja: *vlada* (1) UPS to (dejanje), RPS da vlada (vladanja), npr. *sredi pretekle vlade*, (2) UPS kdor, RPS vlada, npr. *obiskati vlado*; podobno: *obisk, demonstracija, godba, konkurenca, kontrola, redakcija* ipd.;
- dejanje – čas dejanja: *žetev* (1) UPS to (dejanje), RPS da žanjemo (žetja), npr. *začeli so z žetvijo*, (2) UPS tedaj, RPS ko žanjemo, npr. *v žetvi je zbolel*; podobno: *košnja, post, sečnja, krst* ipd.;
- dejanje – mesto dejanja: *izolacija* (1) UPS to (dejanje), RPS da izoliramo (izoliranja), npr. *dolgotrajna izolacija*, (2) tam, RPS kjer izoliramo, npr. *poslati v izolacijo*; podobno: *prehod, recepcija, štart, vhod, izhod* ipd.

Zunaj besedotvornih pomenov je možnih še kar nekaj tipov in podtipov metonimije; pomen, ki motivira drugotni, metonimični pomen, je vezan npr. na naslednje denotate:

a) material, snov:

- surovina – UPS izdelek: *glina* (1) usedlina, RPS uporabljana v lončarstvu, kiparstvu /.../, npr. *gnesti glino*, (2) UPS izdelek, RPS iz gline (1), npr. *razstava glin*, sopomenka *glineni izdelek*; *porcelan, bron, železo, steklo, srebro, zlato*, tudi *asfalt* ipd.;
- les – izdelek (pohištvo): *hrast* (1) UPS les, RPS hrasta, npr. *sušiti hrast*, (2) UPS pohištvo iz hrasta (1), npr. *opremiti stanovanje s hrastom*; podobno: *jesen, smreka, češnja, oreh* ipd. (gl. primere tudi pri sinekdohi); sopomenka *hrastovo/češnjevo ipd. pohištvo*;

¹⁵⁵ Zaimek *to* izraža posamostaljenost dejanja, izraženega v prilastkovem odvisniku.

- material – tehnika – slika; primeri dvojne metonimije: *tempera* (1) UPS barva, RPS z emulzijo kot vezivom, npr. *slikati s temperami*, (2) UPS slikarska tehnika, RPS s tempera (1), npr. *slikati v temperi*, (3) UPS slika, RPS v tempera (2), npr. *razstava olj in temper*; podobno: *olje, pastel, tuš, oglje*;
  - tkanina – izdelek (obleka); primeri možne dvojne metonimije: *svila* (1) UPS vlakna, RPS iz kokonov sviloprejk, npr. *predelovati svilo*, (2) UPS tkanina, RPS iz svile (1), npr. *modra svila*, (3) UPS oblačilo, RPS iz svile (2), npr. *obleči se v svilo*; podobno: *flanela, bombaž, raševina* ipd.;
  - oblika (posoda) – vsebina: *skodelica* (1) UPS posoda, RPS majhna, okrogla, /.../, npr. *popiti skodelico*, (2) UPS vsebina, RPS skodelice (1), npr. *popiti skodelico čaja*; podobno: *lonc, skleda, krožnik* idr.;
  - predmet – oseba, ki z njim dela: *violina* (1) UPS godalni instrument, RPS s štirimi strunami /.../, npr. *kupiti violino*, (2) UPS oseba, RPS ki igra na violino (1), npr. *na koncertu so bile odlične violine*; podobno: *bas, kitara, čelo, boben* idr.; sopom. je tvorjenka, in sicer navadna izpeljanka, npr. *violinist, basist, kitarist, bobnar* ipd.;
- b) prostor – pohištvo: *kuhinja* (1) UPS prostor, RPS kjer je hrana, npr. *pospraviti kuhinjo*, (2) UPS pohištvo, RPS za kuhinjo (1), npr. *kupiti moderno kuhinjo*; podobno še npr. *spalnica, jedilnica, dnevna soba*;
- c) ustanova, organizacija, podjetje – lahko še proces – mesto, prostor – ljudje (slednje vedno v množinski obliki); opraviti imamo z dvojno ali celo trojno metonimijo: *tovarna* (1) podjetje, RPS ki kaj izdeluje v večjih količinah, npr. *ustanoviti tovarno*, (2) UPS stavba, RPS za tovarno (1), npr. *urediti okolico tovarne*, (3) UPS ljudje, RPS iz tovarne/v tovarni (1), npr. *vsa tovarna se je zbrala na ulici*,¹⁵⁶ podobno: *gimnazija, knjižnica, veleposlaništvo* ipd. s tem, da imamo največkrat opraviti s hierarhično vzporednima metonimičnima pomenoma (ustanova, podjetje – ljudje/stavba);
- č) prevozno sredstvo – ljudje: *vlak* (1) UPS vozilo, RPS s povezanimi vagoni, npr. *vlak je že odpeljal*, (2) UPS potniki, RPS na vlaku (1), npr. *cel vlak je spal*; tako še npr.: *avtobus, vagon, ladja, letalo* ipd.;
- d) prostor – prebivalci: *hiša* (1) UPS stavba, RPS za /.../ ljudi, npr. *zidati hišo*, (2) UPS ljudje, RPS hiše (1), npr. *hiša se je vznemirila*; *šola* (3) poslopje, RPS šole (1), npr. *šola ima veliko učilnic*, (4) UPS učenci, RPS šole (3), npr. *šola se je odpeljala z avtobusom*;
- e) naselje – prebivalci: *mesto* (1) UPS naselje, RPS kot /.../ središče območja, npr. *stanovati v mestu*; (2) UPS prebivalci, RPS mesta (1), npr. *vse mesto je bilo na*

¹⁵⁶ Pri obravnavani metonimični skupini imamo lahko opraviti s hierarhično vzporednima metonimičnima pomenoma: UPS je različna, npr. stavba/ljudje, RPS ostaja ista – sklicevanje na isti (predhodni) pomen.

- ulicah*; tudi npr. *vas*, *trg*, *zemlja*; sopomenka je navadna izpeljanka, npr. *meščan*, *vaščan*, *tržan*, *zemljan* ipd.;
- f) dejavnost – veda: *aeronavtika* (1) UPS dejavnost, RPS o letenju, npr. *uprava za aeronavtiko*, (2) UPS veda, RPS o aeronavtiki (1), npr. *študirati aeronavtiko*; *anatomija* (1) zgradba, RPS telesa /.../, npr. *živalska anatomija*, (2) UPS veda, RPS o anatomiji (1), npr. *izpit iz anatomije*; *arhitektura* (1) UPS umetnost, RPS oblikovanja prostora, npr. *arhitektura in kiparstvo*, (2) UPS veda, RPS o arhitekturi (1), npr. *predava arhitekturo*; *elektrika* (1) UPS energija, RPS elektronov v gibanju, npr. *ogrevati z elektriko*, (2) UPS napeljava, RPS za elektriko (1), npr. *kraj nima elektrike*, (3) UPS veda, RPS o elektriki (1), npr. *razvoj elektrike*; *ortopedija* (1) UPS zdravljenje, RPS gibal, npr. *uspešnost ortopedije*, (2) UPS veda, RPS o ortopediji (1), npr. *študirati ortopedijo*, (3) UPS (bolniški) oddelek, RPS za ortopedijo (1), npr. *predstojnik ortopedije*; *pravopis* (1) UPS pravila, RPS o pisanju, npr. *poznati pravopis*, (2) UPS veda, RPS o pravopisu (1), (3) UPS knjiga, RPS s pravopisom (1), npr. *kupiti pravopis*; podobno še npr. *gozdarstvo*, *gradbeništvo*, *grafologija*, *jeklarstvo*, *kriminalistika*, *mitologija*, *navtika*, *pravo*, *rudarstvo*, *statistika*, *urbanizem*;
- g) (kulturno, umetnostno) obdobje – stvaritve: *antika* (1) UPS obdobje, RPS stare grške, rimske kulture, npr. *ideali antike*, (2) UPS stvaritve, RPS iz obdobja (1), npr. *zbiralec antik*; tudi npr. *barok*, *srednji vek*, *renesansa* ipd.
- h) (umetniška) dejavnost – rezultat dejavnosti: *grafika* (1) UPS likovna umetnost, RPS z odtiskovanjem na plošči izdelane risbe, npr. *ukvarjati se z grafiko*, (2) UPS rezultat (odtis), RPS grafike (1) (v grafični tehniki), npr. *razstava grafike*; podobno še npr. *arhitektura*, *poezija*, *glasba*, *režija* ip.;
- i) lastnost, položaj – dejanje, ravnanje: *banalnost* (1) UPS lastnost, RPS banalnega, npr. *pesnikova banalnost*, (2) ravnanje, RPS glede na to banalnost (1), npr. *dolgočasna banalnost*; podobno: *neumnost*, *predrznost*, *norost* ipd.

Velja opozoriti še na primere t. i. zakrite metonimije, pojava, ki metonimijo neposredno povezuje s sinekdoho; leksemi te vrste so vedno dvobesedni: vrstni snovni pridevnik je načeloma iz pomensko motiviranega snovnega samostalnika – predvidoma gre za drugi pomen, ki temelji na sinekdohi – samostalniško jedro je prav tako pomensko motivirano – gre vedno za motivacijo višje stopnje kot pri pridevniškopodstavnem samostalniku – poimenuje pa izdelek iz snovi (nova UPS in zato metonimija), ki je denotat (besedotvorno)podstavnega samostalnika, npr. *hrastovo pohištvo* ← pohištvo iz (lesa) hrasta (2)^{Si 157}, *telečji zrezek* ← zrezek iz (mesa) teleta (2)^{Si}, tako še *sojina omaka*, *bučno olje* ipd.

157 (2)Si = 2. pomen (v tem primeru leksema hrast) je nastal s sinekdoho.

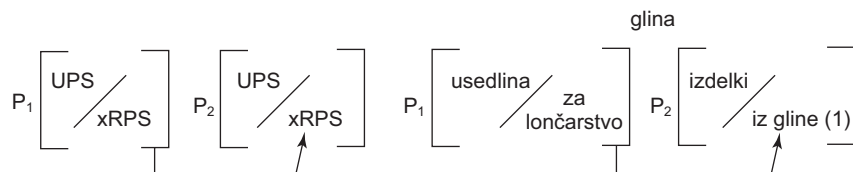
Nekaj primerov glagola:

- a) dejavnost, tudi zaznavanje – sposobnost za dejavnost (čutno) zaznavanje: *govoriti* (1) UPS uporabljati, RPS govorilne organe, npr. *ves dan samo govori*, (2) UPS biti sposoben, RPS govoriti (1), npr. *otrok že govori*; podobno še npr.: *videti*, *slišati*, tudi *hoditi*, *plavati*, *brati*, *pisati*, *risati*;
- b) dejavnost, zvok – povzročanje dejavnosti, zvoka: *kaditi* (1) UPS razširjati, RPS dim, npr. *iz dimnika (se) kadi*, (2) UPS povzročati, RPS da se kadi (1), npr. *ves večer kadi*; *ropotati* (1) UPS dajati, RPS zvok, npr. *klopotec ropota*, (2) UPS premikati se, RPS tako, da ropota (1), npr. *voz ropota (po poti)*; *krožiti* (1) UPS gibati se, RPS krožno, npr. *zrak kroži*, (2) UPS povzročati, RPS da (kaj) kroži (1), npr. *veter kroži dim*;
- c) odstraniti oviro – spremeniti videz (lahko prihaja tudi do sprememb aktantskih mest oz. vlog): *zašiti* (1) UPS odstraniti, RPS poškodovani del /.../, *zašiti luknjo (na hlačah)*, (2) UPS popraviti kaj, RPS tako, da se šiva (1), npr. *zašiti hlače*; v bistvu *zašiti luknjo (v hlačah)*; vsaj v grobem gre lahko sem še npr. *razvezati vozle (na vreči)*, *vrečo*, *zakleniti vrata (hiše)*, *hišo*;
- č) dejanje – rezultat dejanja: *daviti* (1) UPS onemogočati, RPS dihanje s stiskanjem grla, npr. *zanka ga je davila*, (2) UPS moriti, RPS tako, da se davi (1), npr. *dihur davi kokoši*; gre za različni vrsti glagolskih dejanj: V pomenu (1) trajanje dejanje, v pomenu (2) ponavljanje dejanja; podobno *dušiti*.

Nekaj primerov metonimije pri pridevniku:

- a) lastnost človeka – posledica takšne lastnosti: *čuden človek* – čudno ravnanje; *bister človek* – *bister odgovor*; *neumen*, *nespameten*, *grob*, *nervozen* ip.;
- b) razmerje prostor – čas: *dolgi lasje* – *dolga predstava*, *kratka obleka* – *kratek premor* ip.;
- c) razmerje prostor, čas – umestitev, položaj: *globok vodnjak* – *globoko dno*; *davno prijateljstvo* – *davni srednji vek* ipd.

Graf 37: Menjava vlog pomenskih sestavin pri metonimiji

Nekaj primerov metonimije znotraj terminoloških zvez iz SSKJ.¹⁵⁸

¹⁵⁸ Zbrano in deloma tipologizirano gradivo iz SSKJ v diplomski nalogi *Metaforični in metonimični prenos v terminoloških besednih zvezah* R. Hrovatič (1992), mentorica A. Vidović Muha.

Kot metonimične in metaforične terminološke zveze se lahko pojavljajo predvsem skupi; sestavo, kot vemo, določa nespremenjenost pomenskosestavinske zgradbe osnovnih prvin, tip *samostalniški prilastek*, UPS prilastek, RPS (od) samostalnika, pri sklopu imamo opraviti s spremembo pomenskih sestavin obeh delov stalne besedne zveze, pri zrasleku celo do pomenske neprepoznavnost glede na izhodiščini pomen, tip zool. *rjavokasti strček* UPS žuželka, RPS ki živi po starih hišah (Toporišič 1973/74; Vidovič Muha 1988a).

Skupi:¹⁵⁹ Metonimija se nanaša

- a) na jedro imenske zveze: kem. *strelni bombaž* UPS strelivo, RPS iz bombaža; um. *tolčni baker* UPS izdelek, RPS iz bakrene pločevine; strojn. *parno kladivo* UPS stroj, RPS s kladivom /.../; žel. *prometni urad* UPS prostor, RPS urada; rad. *radijska (šolska) ura* UPS oddaja, RPS na radiu /.../; šol. *neopravičena ura* UPS izostanek, RPS od ure; fiz. *kilovatna ura* UPS delo, RPS v eni uri /.../;
- b) na prilaskovni del imenske zveze: gastr. *brizgani krofi* UPS krofi, RPS iz testa, ki se brizga; teh. *logaritemski papir* UPS papir, RPS z mrežo za logaritme; strojn. *udarni vrtni stroj* UPS vrtni stroj, RPS s svedrom, ki /.../ udarja; rel. *črna maša*, UPS maša, RPS v črnih oblačilih /.../; geogr. *nizko barje*, UPS barje, RPS na nizki nadmorski višini; jur., nekdanj *gorska palica* UPS sodna palica, RPS gorskega gospoda; jur. *pravni učinek*, UPS učinek, RPS iz pravnega dejstva; arheol. *bronasta doba*, UPS prazgodovinska doba, RPS z orodjem /.../ iz brona. (Prim. tudi pogl. o metafori.)

Naj povzamemo: za metonimijo imamo vsaj do določene mere predvidljivo gibanje pomenskih sestavin motivirajočega pomena glede na motivirani metonimični pomen. Načeloma velja, da v ta pomen vstopa nova UPS, pomenske sestavine motivirajočega pomena pa se ohranijo na ravni pomenske razločevalnosti, razločevalnih pomenskih sestavin. (Prim. graf 40.)

Za doslej obravnavane pomenske razvoje – za pomensko vsebovanost, sinekdoho in metonimijo, velja, da gre vsaj do določene mere za predvidljivo dinamiko pomenskih sestavin motiviranega pomena glede na motivirajoči pomen. Če lahko trdimo, da pomensko vsebovanost – nad-, podpomenskost znotraj (večpomenskega) leksema, določa dosledno ohranjanje celotnega motivirajočega pomena, torej UPS in RPS na ravni UPS motiviranega (drugotnega) pomena, moramo za metonimijo in sinekdoho povzeti, da ju določa (in s tem tudi povezuje) dosledna

159 Pomenske spremembe so vezane na eno izmed sestavin stalne besedne zveze – v imenski zvezi (samostalniško) jedro ali prilastek.

sprememba UPS pri motiviranem pomenu. Kot smo videli, sinekdoho glede na metonimijo določa dejstvo, da je pri UPS motiviranega pomena prevrednotena RPS izhodiščnega pomena, pri metonimiji pa je UPS vedno nova, motivirajoči pomen je (načeloma) ne implicira.

Pojem izbrisa dela sintagme, ki ga v zvezi z metonimijo uporablja Lodge (1988: 99–103), npr. *Ves avtobus je prepeval* 'potniki avtobusa', *šola se je odpeljala* 'učenci šole', je vezan na izrazno podobo metonimičnega denotata oz. drugače – na možnost izrazne opustitve dela verbaliziranega metonimičnega pomena, v našem primeru (UPS) *potniki*. Postopek leksikalizacije metonimičnega pomena na izrazni ravni dejansko briše predvidljivo pomensko sestavino, pri metonimiji vedno UPS. S skladišnega vidika lahko rečemo, da gre pri metonimičnem pomenu za izbris jedrnega dela (nestavčne) pomenske strukture, UPS, na ravni pomena pa za dosledno dodajanje oz. pridobitev nove UPS ob ohranitvi na ravni RPS celotnega pomenskosestavinskega gradiva motivirajočega pomena.

4.3.1.2.2 Metafora

Za razliko od metonimije (skupaj s sinekdoho), ki je, kot kažejo zgledi, (eno) besedna, velja za metaforo, da je njena izrazna podoba na ravni leksemov lahko tudi stalna besedna zveza.

Pri metonimiji, kot smo videli, gre dejansko za spreminjanje hierarhije pomenskih sestavin znotraj dveh pomenov leksema – motivirajočega in motiviranega (metonimičnega), pri metafori pa za vnašanje novih pomenskih sestavin na podlagi medsebojnega vplivanja (interakcije) vsebin dveh denotatov (Richards 1986: 21–55; Black 1986: 55–79, 145–179; Pogorelec 1986).¹⁶⁰ Metaforična zveza med dvema vsebinama (predstavama) je možna, če vsebina enega denotata asociira določene vsebinske (predstavne) prvine drugega denotata.

J. Kořenský (1998a: 87–92) znotraj svojega pojmovanja jezika kot dinamičnega kontinuuma vsebinskih postavk in aktualne oblikovanosti prvin vsebinskega kontinuuma v besede, besedne zveze itd. razume metaforo kot način oblikovanosti – konceptualizacije sveta z majhno pogostnostjo; ne gre torej za prenos že oblikovanega pomena na novo danost niti ne za rušenje jezikovnih pravil; v bistvu je torej metafora lakoffovska konceptualizacija sveta. Pojem majhne pogostnosti predvideva gibanje znotraj literarnega jezika.

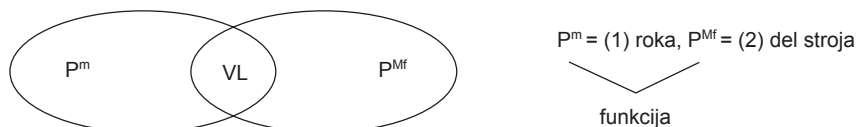
¹⁶⁰ Leksikalna metafora – leksem kot enota slovarja in ne besedila – nas v tem trenutku ohranja zunaj (besedilne) metaforične konceptualizacije sveta (Lakoff 1998: 271–331).

Povezovalni element je zlasti pri leksikaliziranih metaforah razviden, asociacija med motivirajočim in motiviranim – metaforičnim – pomenom leksema je lahko celo pomenskosestavinska,¹⁶¹ ali pa se mora opomeniti v metaforičnem (motiviranem) pomenu. Predvsem metafore kot vir terminoloških poimenovanj vsaj načeloma temeljijo na pomenski asociacijski prepoznavnosti, npr. *roka* (1) UPS okončina človeka, RPS za prijemanje, delo, (2) UPS del stroja, RPS (po funkciji) kot roka; *koleno* (1) del noge, RPS ob sklepu med golenjo in stegnom, (2) UPS kos cevi, RPS po obliki podoben kolenu. V tem smislu je metaforo mogoče ponazoriti kot prekrivno množico (Dubois idr. 1970: 107; prim graf 41).

V našem razmišljanju ostajamo znotraj leksikalizirane metafore, kar pomeni, da ima metaforični pomen načeloma vlogo zapolnitve poimenovalne praznine v zvezi z določenim denotatom; to velja dosledno za terminološko metaforo, do določene mere pa tudi za njeno leksikalizirano stilno vlogo – metafore zunaj terminologije.

Metafore v vlogi poimenovanj sodijo med trope in ne med figure, npr. za *nogo* v zvezi s stolom nimamo nobenega drugega poimenovanja; v takšnih primerih je metafora lahko le trop – tako G. Genette (1986: 246). Ko se metafora uporablja za izpolnitev praznega mesta v slovarju, jo M. Black označuje kot ugasnjeno, neaktivno, mrtvo glede na aktivno, vitalno, ki jo označuje močna (besedilna) stilna vloga (1986: 154).

Graf 38: *Metafora*

Legenda:

P^m – motivirajoči pomen

P^{Mf} – metaforični pomen

VL – vezna lastnost

4.3.1.2.2.1 Členitev metaforičnega pomena glede na UPS

Leksikaliziranost metafore omogoča vsaj do določne mere predvideti obnašanje pomenskih sestavin motivirajočega pomena glede na motivirani, kot se zdi, zlasti

161 J. Kos (1983: 136–137) ločuje metafore v umetnostnem besedilu na t. i. tradicionalne (aristotelovske s tipom večer življenja) in moderne; delitev temelji v bistvu na prepoznavnosti oz. neprepoznavnosti vsebinske ev. pomenskosestavinske povezave med motivirajočim in motiviranim metaforičnim pomenom.

na ravni UPS. – Leksikalizirane samostalniške metafore oz. metaforični pomeni izkazujejo dva tipa UPS.

1. Metaforični (motivirani) pomen se giblje v pojmovnem polju, ki ga s svojo UPS določa motivirajoči pomen (P^m) ali vsaj njegove kategorialne pomenske sestavine, npr. (P^{Mf})¹⁶² pog. *dekle* 'mlada neporočena ženska', pog. ekspr. 'ženska (sploh)', *lump* slabš. 'ničvreden človek', slabš. 'človek (sploh)', slabš. *čvekati* 'vsebinsko prazno govoriti', slabš. 'govoriti (sploh)'.¹⁶³ Metaforični (motivirani) pomen tega tipa posploši motivirajoči pomen na celotni pojmovni svet, ki ga zajema UPS motivirajočega pomena, kar lahko zapišemo: $UPS^m = P^{Mf}$, pri čemer pa je seveda metaforični pomen obvezno sestavljen tudi iz konotativnega dela, npr. *ekspresivno*, *slabšalno* + P^{Mf} (metaforični pomen);¹⁶⁴ pojmi *lump* in *človek*, *dekle* in *ženska*, *čvekati* in *govoriti* (s konotativnim dodatkom ekspresivnosti oz. slabšalnosti) postanejo sopomenski: *lump* = slabš. človek, *dekle* = pog. ekspr. ženska, *čvekati* = slabš. govoriti.

Na ravni hallidayevske funkcijske skladnje dobimo tako določitvene pripisovalne stavke: slabšalno (*Vsak*) *človek je kot lump* $\leftarrow$ (*Vsak*) *človek je lump*, govoriti je kot *čvekati* $\leftarrow$ Govoriti je *čvekati*. V primerih tega tipa imamo opraviti s tvorjenjem sopomenskih parov, ev. nizov; metaforični pomen je seveda vedno vrednotenjsko (pozitivno/negativno), časovno, npr. starinsko, socialnozvrstno, npr. narečno, pogovorno, zaznamovan; popolna leksikalizacija je dosežena s prehodom metaforičnega pomena, vezanega na povedkovnik, med samostalnike. Še nekaj primerov iz SSKJ, ko gre v zvezi z *žensko* za tovrstna metaforična poimenovanja s tako ali drugače izkazanimi slovarskimi realizacijami: *Ženska je baba, braniteljica, brljavka, dekle, hudičevka, kavopivka, kofetarica, kokota, kurba, lola, magdalena, mati, mama, micka, muza, nimfomanka, nuna, prepirljivka, smrdljivka, trapa, urša, vlačuga, zlodejka* idr.¹⁶⁵ Še nekaj primerov v zvezi z leksemom *moški*: (*Vsak*) *moški je čiča, dečko, ded, dedec, donhuan, drvar, fant, fantin, irhar, kavalir, kavelj, kaveljc, možak, prismode, vlačugar* idr.

Pri tovrstnih metaforičnih pomenih gre torej za posplošitev lastnosti (lahko opomenjenih, ni pa seveda nujno), ki jih izraža motivirajoči leksem – *baba, branilka, trapa, hudičevka* idr. – kar na celotni metaforični pomen, v našem primeru *ženska*,

162 P^m = motivirajoči pomen, P^{Mf} = metaforični pomen.

163 Prirejeno po SSKJ.

164 Če je konotativni pomen vezan na celotno pomensko zgradbo leksema, na celotno pomenje torej, se konotativnost ohrani seveda tudi pri motiviranem (metaforičnem) pomenu – lahko istega tipa, lahko pa tudi spremenjena, npr. ekspr. spremeni v slabš. ipd.

165 SSKJ ima npr. *prepirljivka* razlago 'ženska, ki se (rada) prepira', *prepirljivec* 'kdor se rad prepira', *brljavka* 'ženska, ki slabo vidi', *brljavec* 'kdor slabo vidi', kar moramo razumeti, da so oblike *prepirljivec*, *brljavec* s stališča spola nezaznamovane; zakaj ima npr. *branilka* samo besedotvorno informacijo 'ženska oblika od branilec', čeprav *branilec* 'kdor odvrča napad', ni jasno. Je bilo odločilno slovarsko gradivo?

moški; metaforo imenujemo generalizirajoča (posplošujoča). Metafora v tovrstnih primerih resnično modificira »razmerja med stvarmi«, ali drugače – ustvarja svoj svet (Black 1986: 145–179; Paternu 1986: 111–133). Seveda pa ni nujno, da so vse tovrstne metafore že leksikalizirane v smislu pomenskosestavinske strukturiranosti: v veliki meri jih SSKJ z ustreznim pomenskim kvalifikatorskim pojasnilom veže na govorno dejanje npr. *avša* kot psovka *ti prekleta avša!* /.../; *trapa* kot psovka *trapa, kaj pa govoriš*.

2. Obravnavano metaforičnost določa dvostopenjskost:

(1) Metaforični pomen je zunaj pojmovnega polja, ki ga s svojo UPS določa motivirajoči pomen, UPS motivirajočega pomena – UPS¹ – je vezan npr. na živalski svet, pojmovni svet metaforičnega (motiviranega) pomena – UPS² – je izvorno vezan npr. na človeka. Modificirajmo klasični zgled *Človek je volk* v *Človek je lahko volk*; modifikacija je možna, če pojem *človek* izpolnjuje npr. pogoj napadalnosti, torej *Napadalen človek je volk*. Če gre za leksikalizacijo tovrstnega pomena, pričakujemo torej (znotraj enega izmed neprvih pomenov) pri pojmu *volk* leksikaliziran pojem *napadalen človek* oz. *človek, ki (rad) napada*.¹⁶⁶ Metaforični pomen na tej prvi stopnji zapolnjuje poimenovalno prazno mesto za pojem *človeka, ki (rad) napada*, podobno kot pri prejšnjem tipu metaforizacij izhodiščni pojem, npr. *dekle*, opravlja poimenovalno vlogo za pojem *mlada, neporočena ženska*. Razlika med npr. *dekle* 'mlada, neporočena ženska' in *volk* 'napadalen človek' je v dejstvu, da je pojem *volk* za 'napadalen človek' že metaforiziran – opravičiti imamo s t. i. specificirajočo metaforo – pomen je torej obvezno neprvi, pojem *dekle* pa ni metaforiziran – pomen je (lahko) prvi.

Pri metaforizaciji obravnavanega tipa se pojmovni svet UPS motivirajočega pomena dosledno briše – v našem primeru /.../ *zver*, znotraj metaforičnega pomena se pojavi nova UPS, v našem primeru *človek*, ki z določenimi lastnostmi spominja oz. se povezuje z motivirajočim pomenom oz. njegovim denotatom, v našem primeru *volk*; načeloma gre za njegove neopomenjene vsebinske lastnosti (napadalnost). Še nekaj primerov tovrstnih poimenovanj v zvezi z *žensko* (z izkazanimi ali tudi neizkazanimi realizacijami v SSKJ): *Ženska je afna, angel, kača, kikla, kljuka, kokodajsa, koza, krilo, levinja, lisica, mačka, miška, mrha, muca, micika, opica, pička, piska, prasička, prepelica, prepelička, psica, ptica, ptička, putka, sova, srnica, šavra, škorpionka, škrba, telička, tepka, tica, tička, tigrica, vešča, volčica, vrabček, vragec, vragovka, vragulja, zmaj, žival, žrebica* idr. Nekaj primerov z leksemom *moški*: *bik*,

166 V SSKJ imamo pri geslu *volk* opravičiti celo z dvema metaforiziranimi pomenoma: (2) slabš. krvoloččen, neusmiljen človek, *vdor hitlerjevskih volkov*, (3) slabš. /.../ pohlepen, brezobziren človek, *borzni, poslovni volkovi*.

*bikan, copata, jarec, jazbec, junec, kalin, klinec, kozel, kurec, lev, lisjak, maček, moški,*¹⁶⁷
merjasec, mrkač, mucek, narcis, prašič, sivec, žival, žrebec idr.¹⁶⁸

Za obravnavani tip torej velja, da motivirajočemu pomenu leksema motivirani (metaforični) pomen vedno odvzema UPS, ohrani pa njegove, npr. antropocentrično videne lastnosti, ki povezujejo oba denotata in s tem oba pomena – motivirajoči in motivirani (metaforični). O takšnem razmerju priča na skladenjskofunkcijski ravni določiten pripisovalni stavek (po Hallidayu 1994: 119–122) (intensive attributive clause), npr. *Sosed je kozel*, kot tak ne dovoljuje zamenjave strukturnofunkcijskih mest v smislu **Kozel je sosod, *Volk je človek, *Kača je ženska*.

Znotraj samostalniške besedne vrste, v kateri se gibljemo, je metafora, če jo pojmuje kot najabstraktnjšo stopnjo primerjave, pogosto pogojena s pomenom lastnostnih pridevnikov oz. pomen lastnostnih pridevnikov predstavlja prekrivno množico obeh pomenov – motivirajočega in metaforičnega. Namreč ti pridevniki kot eksogeni leksemi so v vlogi povedkovnikov glede na svojo odnosnico lahko absolutno veljavni, kar pomeni, da izražajo katero izmed razločevalnih pomenskih sestavin (RPS) pomena osebkovega denotata. Tako absolutno velja: *Češnje so rdeče, Oglje je črno, Zvezde so svetle, Noč je črna, Krempelj je dolg* ipd., kar omogoča metafore kot *Usta so češnje, Oči so zvezde*, ev. *Noč je oglje, Nohti so kremplji*. Še nekaj tovrstnih zgledov: *Hiša je grad* ← *Hiša je kot grad* ← *Hiša je velika kot grad* ← *Hiša je velika, kot je velik grad* (*Grad je velik*); *Alkohol je zanj strup* ← *Alkohol je zanj kot strup* ← *Alkohol je zanj nevaren kot strup* ← *Alkohol je zanj nevaren, kot je nevaren strup* (*Strup je nevaren*). Dokončna leksikalizacija metaforičnega pomena je dosežena, ko nastane iz povedkovnika ponovno samostalnišnik, seveda z drugačnim pomenom oz. drugačno tudi hierarhično zgradbo pomenskih sestavin, npr. *Stanuje v gradu* ← v hiši, ki je grad ← ki je velika kot grad itd. Prvotna pomen-skopodstavna zgradba besede *grad*: UPS stavba, RPS – velika, utrjena; podobno npr. *čarovnica* ← (*Stara*) *ženska je čarovnica* ← je kot čarovnica ← je grda, hudobna kot čarovnica; *čarovnica* 'UPS ženska, RPS grda, hudobna, navadno stara; *Nosi dolgo grivo* ← Lasje so griva ← So kot griva ← So dolgi, gosti kot griva; *griva* UPS lasje, RPS dolgi, gosti; *Letali so po hiši* ← Hodili so, kot da letajo ← hitro, kot da letajo; *letati* (pog.) 'tekati'.

(2) V morebitni naslednji stopnji metaforizacije se oblikuje tip metafore, ki ga poznamo iz prve skupine; gre torej za prehod k posplošujoči metafori, tip (*Vsak*)

167 Gre za zveze tipa *Tone/Sosed je (pravi) moški*, npr. 'možat'.

168 Zanimivo, da se v SSKJ leksem *ženska* (na podlagi izpisa iz elektronske izdaje) pojavi v razlagi 1735 krat, leksem *moški* pa 217 krat, pri čemer pa se lahko tako en kot drug leksem pojavljata kot pridevnika, npr. v sklicevalni razlagi kot 'ženska oblika od /.../' ali v razlagi kot 'moški spolni organ /.../'; znotraj leksema *moški* je npr. 37 pridevnikov; za nas sta bili besedi zanimivi kot samostalniški poimenovanji v vlogi UPS.

človek je volk/Vsi ljudje so volkovi. Postopek nastanka tovrstne metafore poznamo: sopomenski par ali sopomenski niz že po definiciji ohranja isti denotat, v primeru sopomenskosti je *volk* = slabš. *človek* zajet v pomenu UPS bitje, RPS ki je sposobno mišljenja, govorjenja in napadalnosti.¹⁶⁹ Tovrstna drugostopenjska metafora ima seveda samo stilno vlogo, v našem primeru izražanja čustveno negativnega razmerja do denotata *človek*.

Vsaj za večino leksikaliziranih metaforičnih (motiviranih) pomenov, ki temeljijo na antropocentričnem vidiku, je mogoče reči, da njihova asociacija z motivirajočim pomenom ne more temeljiti na pomenskosestavinski zgradbi tega pomena. Z antropocentrizmom kot pomembnim virom, za nekatere jezikoslovce celo izhodiščem jezikovne metafore (npr. Hoffmanová 1991) so zaznamovane zlasti metaforične povezave človek – žival. Živalim pripisane lastnosti kot neumnost, pamet, prebrisanost oz. zvižanost, pokvarjenost, pa tudi boječnost, pogum, napadalnost idr., so vezane na izkušnjo človeka z živaljo – človeku se zdi, da so živali takšne in na podlagi te lastne izkušnje oblikuje t. i. metaseme (Skupina μ 1970), tip *napadalnost*, ki se pojavijo kot RPS v metaforičnem pomenu, katerega denotat je človek z metasemsko izraženimi »lastnostmi« živali. Vsaj pri preprostejših (tudi leksikaliziranih) samostalniških metaforičnih pomenih je pot njihove leksikalizacije na površinski oz. strukturni ravni hkrati pot od predikacije, se pravi povedkove rabe do prehoda v definicijsko samostalniško funkcijo, tj. v osebek: *Človek je volk/volčji*. Nominalizacija stavka nam strukturira metaforični pomen besede *volk*: *volčji človek* ← Človek je volčji ← Človek je kot volk. Podstavni pomen prediciranega samostalnika in iz njega nastalega pridevnika omogoča vsaj na formalni ravni razumeti primero kot prvo stopnjo metafore oz. kot metaforično pobudo.¹⁷⁰ Metaforični povedkovnik je seveda jezikovnosistemsko omejen na glagolsko funkcijo, formalno pa na mesto za vezjo in pomeni pravzaprav šele prehod k popolni leksikalizaciji metaforičnega pomena,¹⁷¹ ki je vezana na prehod povedkovnika med samostalnike, se pravi v besedno vrsto, strukturnoskladenjsko določeno z osebkom: *Ta človek je kot volk* → */.../ je volk* → (npr.) *Odločajo volkovi*.

Za metaforično »spreminjanje razmerja med stvarmi« (Black 1986: 145–179) se zdi, da gre samo v primerih, ko metaseme motivirajočega samostalnika, npr. lastnosti živali, odbrane po antropocentričnem vidiku, posplošimo na človeka nasploh (npr. moški, ženska), torej *Vsak človek je volk*, ne pa samo na tiste skupine, ki ji

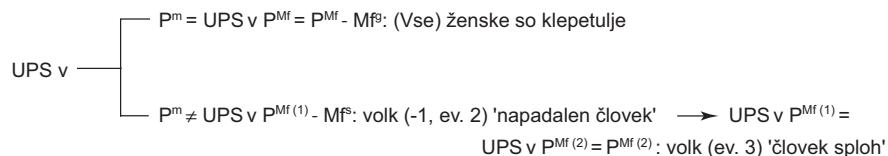
169 Giblamo se seveda samo znotraj denotativnosti; konotativni pomen – enako kot pri prvem tipu v zvezi s primerom baba vnaša smiselnost nastajanja tovrstnih sopomenskih parov ali nizov.

170 Med drugimi tudi R. Jakobson (1987) ne povezuje nujno primere z metaforo.

171 Povedkova vloga je že po definiciji aktualizacija sporočila z vidika časa, naklona – modalizacije, in načina – možnosti členitve besedila po aktualnosti.

takšne lastnosti lahko, npr. iz izkušnje, pripisujemo. Ločimo torej tip *Samo takšna ženska je lisica*, besedilno npr. *Ta ženska je lisica* – Ženska s takšnimi in takšnimi lastnostmi, od (*Vsaka*) *ženska je lisica*; v slednjem primeru je seveda konkretno v slovarju nujna informacija o tvorčevem vstopanju v razmerje z denotatom, o njegovem vrednotenju (čustveno pozitivnem/negativnem) denotata. Podobno kot pri metaforičnih pomenih tipa (a) se nam tudi tu, kot rečeno, lahko oblikujejo sopomenski pari ali nizi, načeloma s konotativnim metaforičnim leksemom, npr. *ženska* – *angel* – *afna* – *kača* idr.

Graf 39: UPS v metaforičnem pomenu

Legenda:

P_m – motivirajoči pomen

P_{Mf} – metaforični pomen

Mf – metafora

$P_{Mf(1)}$ – prvi metaforični pomen

$P_{Mf(2)}$ – drugi metaforični pomen

Mf_g – generalizirajoča metafora

Mf_s – specifikirajoča metafora

Torej: *volk* P_1 : UPS zver, RPS napadalna /.../; P_2 UPS človek, RPS napadalen; P_3 človek (sploh) – sopomenka (slabšalno).

Glede na UPS motivirajočega in metaforičnega (motiviranega) pomena lahko povzamemo: UPS motivirajočega in metaforičnega pomena je enaka v primerih metafore tipa (1), npr. *klepetulja* (1) klepetava ženska, (2) ženska sploh (ženska = klepetulja) – opraviti imamo s t. i. generalizirajočo metaforo; pri pomenu, v katerem se realizira t. i. specifikirajoča metafora, tip (2), nimamo nikoli opraviti s prekrivnima UPS v motivirajočem in metaforičnem (motiviranem) pomenu, npr. *volk* (1) /.../ zver s /.../ kožuhom, (2) (npr.) napadalen človek; vendar pa pomen s specifikirajočo metaforo lahko preide v pomen z generalizirajočo metaforo, pri čemer pa imata oba enako UPS, npr. *volk* (3) človek sploh. Za pomen z generalizirajočo metaforo velja, da se RPS motivirajočega pomena, tip *klepetav*, *napadalen*, obvezno prenesejo (tudi) na konotativno raven, z drugimi besedami – generalizirajoča metafora se zdi, da je vedno konotativna, saj tako se (tudi) osmišljajo nastajajoči sopomenski nizi, npr. *človek* – slabšalno *volk* – ekspresivno *medved* idr. (gl. primere zgoraj); vsaj načeloma poimevalna specifikirajoča metafora – tip *volk* 'napadalen človek' ipd. – ima večjo možnost brisanja konotavnosti, saj odpravlja katahrezo v najširšem smislu.

Za razliko od sinekdoh, deloma tudi od metonimije (prvi tip), kjer prihaja, kot smo videli, vedno le do preurejanja pomenskih sestavin med motivirajočim in motiviranim pomenom – pri metonimiji do samo delnega vnosa novih pomenskih sestavin (na ravni UPS), pa velja za metaforo, da lahko izstopa iz okvirov pomena, natančneje, njegovih pomenskih sestavin; če je neleksikalizirana, se pravi besedilna, je sploh njena zunajpomenska motivacija dosledna in tako rekoč absolutna, neskončna. Kot povezovalna prvina med vsebino motivirajočega in motiviranega denotata je lahko katerakoli, tudi samo individualno prepoznavna in šele nato aktualizirana vsebinska lastnost (pesniška metafora). Šele leksikalizacija takšne metafore je pogojena s pretvorbo povezovalne vsebinske lastnosti v pomensko sestavino. Leksikalizacija (uslovarjenje) pretvori metaforo v metaforični pomen. V takšnih primerih lahko govorimo, da je bil za metaforični pomen potreben dvojni postopek: najprej je moralo priti do opomenjanja (semizacije) – pretvorbe v pomensko sestavino – tiste vsebinske lastnosti, ki je pravzaprav sprožila povezavo dveh denotatov, šele nato se ta pomenska sestavina lahko leksikalizira (uslovari) kot nova, vendar za metaforični pomen odločilna. Prav asociativni izvir metaforične pobude uvršča metaforo med odprtejšo, veliko manj predvidljivo figuro kot npr. metonimiji, sploh pa na dosledno pomenskosestavinsko (semsko) igro vezano sinekdoho. Prav asociativna odprtost nastajanja metafore in njena leksikalizacija jo uvršča tudi med temeljne možnosti poimenovanj na obeh polih človekove ustvarjalnosti – v umetnosti in znanosti.

4.3.1.2.2.1 Metaforični pomen glede na motivirajoče pomenske prvine

Vsaj v grobem velja, da se pri leksikalizirani samostalniški metafori kot povezovalne pomenske prvine pojavljajo naslednje lastnosti (po Hansen idr. 1985: 207–208):

- oblika: tu so zlasti številne t. i. antropomorfne metafore, npr. *čeljusti (klešč)*, *jezik (čevlja)*, *mačje glave (tlakovanje)*, *koleno (cevi)*, *kopito (za čevlje)*, *krilo (letala)*, *noga (stola)*, *roka (mehanična)*, *zob (žage)*
- položaj: prav tako pogoste antropomorfne metafore, npr. *čelo (mize)*, *trebuh (ladje, letala)*, *bok (ladje)*, *hrbet (knjige)*
- oblika in položaj: *vrat (gosli, steklenice)*, *grlo (steklenice)*, *kljun (ladje)*
- oblika, položaj in barva: *(petelinji) greben*
- oblika in funkcija: *žerjav* 'ptič' : 'naprava, stroj'

- značilnost/vedenje, ravnanje: tu so pogoste živalske metafore, kjer se izvirno človeške lastnosti, kot rečeno, pripisujejo živali in nato se v zvezi s človekom pojavljajo kot povezovalna pomenska sestavina oz. lastnost.¹⁷²

4.3.1.2.2 Metafora v umetnostnem in znanstvenem jeziku

Vloga, ki jo ima metafora v znanstvenem jeziku glede na umetnostni jezik je tista, ki vpliva tako na njen izvor kot tudi na njeno nadaljnjo usodo znotraj jezika. Namreč vloga metafore v znanstvenem jeziku je poimenovalna (zapolnjevanje katahreze), v umetnostnem jeziku pa je njena vloga vezana predvsem na slogovni učinek. Če izhajamo iz različnosti vloge, ki jo imata oba skrajnostna pola človekove ustvarjalnosti (Paternu 1989: 17–25), lahko sprejmemo kot logično zaenkrat še hipotetično trditev, da imamo na ravni terminologije opraviti predvsem s pomenkosestavinsko (semsko) metaforo, motivirano torej s pomenskimi sestavinami, pri metafori v umetnostni besedi (morda še najprej v poeziji) pa predvsem z noemsko metaforo – motivirano torej z vsebinskimi lastnostmi. Če je trditev za terminološko metaforo morda vendarle preveč radikalna, pa zanjo prav gotovo velja, da je razvidnost asociacije med motivirajočim in motiviranim pomenom glede na vlogo, ki jo ima znanstveno besedilo, vsaj zaželeno.

Temeljna različnost vloge metafore v znanstvenem in umetnostnem jeziku – zapolnitev katahreze, slogovni učinek, utemeljena z izvirno različnostjo metafore v znanstvenem besedilu glede na metaforo v umetnostnem besedilu, pogojuje tudi različno perspektivo metafore: cilj metaforičnega znanstvenega termina je skladen s čisto obvestilno vlogo, ki jo ima znanstveno besedilo, se pravi takojšnja leksikalizacija (uslovarjenje) in s tem posplošitev (novega) vedenja (pomena), ki ga prinaša; cilj metafore v umetnostnem besedilu je ostati čim bolj in čim dalj stran od slovarja – skratka ostati čim dalj na ravni neleksikalnosti, originalne (avtorske) asociativnosti in s tem avtorske prepoznavnosti, tako tudi literarnoestetske učinkovitosti. Zato seveda terminološka metafora že od prvega trenutka mora izločati (naj bi izločala) subjektivno (tvorčevo) prvino, imenovano (tudi) na ravni pomena konotativnost (sozaznamovalnost), literarna metafora pa mora prav to prvino ohranjati oz. na njej graditi svojo vlogo.

172 J. Snoj je l. 2010 na podlagi svoje doktorske disertacije (mentorstvo A. V. Muha) izdala dobro monografijo o leksikalizirani metafori. V delu se utrjuje spoznanje, da je možnost zamejitve leksikalnega pomena vezana na dvojne vrste razmerij – sintagmatska in paradigmatika ob hkratni nujnosti pritegnitve v leksemsko pomensko razločevanje – tudi tiste lastnosti, ki jih mora posamezni leksem izkazovati za opravljanje določene skladenjske (stavčnočlenske) vloge; skratka potrdila se je jezikovnofunkcijska vzajemnost slovnice in slovarja. – Naj dodam samo en pomislek k sicer koherentnemu konceptu knjige: namreč premalo je dorečeno vprašanje hallidayevske slovnice metafore zlasti v razmerju do sintagmatike metafore v povedkovem določilu. – O leksikalizirani metafori prim. tudi poglavje *Metaforični pomen* v monografiji iste avtorice (2004).

4.3.1.2.2.3 Metaforične besedne zveze s področja strokovnih poimenovanj

Tudi pri metaforičnih poimenovanjih – sklepamo na podlagi izpisov iz SSKJ –,¹⁷³ je veliko zvez imenskih z metaforičnim (*samostalniškim*) jedrom uvrstljivih med skupe: pomenske spremembe (motivirani – metaforični pomen) so vezane na eno izmed (predmetnopomenskih) sestavin samostalniške zveze. Pri obravnavanih samostalniških zvezah se oblikuje metaforični pomen predvsem na podlagi fizičnih lastnosti (barva, oblika, velikost, snov ipd.), pa tudi funkcije, namena.

Metaforičnost je vezana na jedrni del samostalniške zveze, v podstavi metaforičnega pomena pa je npr.

- oblika: anat. *ušesna troblja* 'cev, (po obliki kot troblja) ki povezuje srednje uho z žrelom'; anat. *sramna ustnica* 'parna kožna guba (kot ustnica) /.../'; teh. *vtirjevalni greben* 'kolobar na robu platišča (kot greben /.../'; zool. *morski pajek* 'največja jadranska rakovica (kot pajek)'; voj. *udarna igla* 'del orožja (kot igla), ki s svojim udarcem aktivira naboj'; gozd. *požarni pas* 'del zemljišča (kot pas) vzdolž česa /.../'; aer. *krmilna palica* 'del krmilne naprave v obliki palice /.../'; navt. (*vodna*) *brazda* 'sled (kot brazda) /.../'; biol. *predilne bradavice* 'organ (kot bradavice) na zadku pajkov /.../'; geol. *vulkanska bomba* 'zaobljena kepa (kot bomba) strjene lave'; muz. *basovski ključ* 'znak (kot ključ) na začetku črtovja /.../'; elektr. *brazda na gramofonski plošči* 'sled (kot brazda) mehanskega zapisa zvoka'; les. *pazduha zoba* 'dno zareze (kot pazduha) med zobema pri žagi'; navt. *uzda jadra* 'vrv (kot uzda) /.../';
- barva: zool. *progasta belouška* 'kača (po barvi kot kača) /.../';
- otip: biol. *ušesno maslo* 'rjavkast izloček (glede na otip kot maslo) žlez lojnic zunanjega sluhovoda'; tekst. *padalska svila* 'gosta, tanka, trdna tkanina (kot svila) za padala';
- funkcija, namembnost: agr. *električni pastir* 'žična ograja (po vlogi kot pastir) okoli pašnika /.../'; etn. *peščena ura* 'priprava (kot ura) za merjenje časa /.../'; fiz. *atomska ura* 'naprava (kot ura) za merjenje časa'; biol. *biološka ura* 'fiziološki mehanizem (kot ura), ki uravnava ritmično pojavljanje določenih pojavov pri živih organizmih'.

Poimenovanja delov človeškega telesa velikokrat motovirajo jedro imenske terminološke zveze, lahko po svoji obliki, funkciji, npr. agr. *brada na koruznem storžu* 'lasje, laski'; navt. *desni, levi bok ladje* 'gledano od krme proti premcu'; zool. *morsko ubo* 'polž, ki je brez zavojev, ima obliko latvice /.../'; meteor. *orkansko oko* 'središče

¹⁷³ Gradivo v diplomski nalogi Metaforični in metonimični prenosni v terminoloških besednih zvezah R. Hrovatič (1992), mentorica A. Vidovič Muha.

orkanskega tropskega ciklona, /.../'; geogr. *gorski hrbet* 'zaobljena, podolgovata gorska vzpetina'; adm. *knjigovodsko koleno* 'knjigovodski mostiček'; teh. *mehanična roka* 'priprava, ki opravlja podobna dela kot roka'; bot. *koreninski vrat* 'del rastline med korenino in stebлом'.

Druga skupina skupov med terminološkimi imenskimi zvezami nastaja zaradi metaforičnega pomena v *prilastkovem delu* zveze. Kot je znano (prim. pogl. *Eksogeni leksemi*), se kot pridevniški prilastki takšne zveze lahko pojavljajo vse pomenske skupine vrstnih pridevnikov, tudi takšne, ki so nastale s konverzijo iz kakovostnih, in količinski določni pridevniki, med njimi glavni števnik. Vse te pridevniške skupine lahko izkazujejo tudi metaforični pomen.

Pomenska skupina izvorno lastnostnih pridevnikov, ki zelo redko prehaja med vrstne, je vezana na pridevnike relativne ocene tip *lep – grd, dober – slab* ipd., čeprav tudi tu metaforične terminološke zveze kot rel. *dobro delo*, bot. *lepi jeglič*, bot. *lepa kislica*.¹⁷⁴ Nekaj zgledov terminoloških besednih zvez z metaforičnim, iz lastnostnega pridevnika nastalim vrstnim (pridevniškim) prilastkom:

- barva (teh pridevniških prilastkov z metaforičnim pomenom je največ); prilastek terminoloških besednih zvez izraža podobnost z barvo v njenem osnovnem pomenu.

Kot je znano, so v slovarjih, ki temeljijo na predstavitvi splošnega védenja o leksiki, razlage pridevnikov barve primerjalne, in sicer glede na razločevalno lastnost – RPS barve – katerega izmed samostalniških denotatov, npr. *bel* 'ki je take barve kot sneg ali mleko'; *rdeč* 'ki je take barve kot kri ali (zrele) jagode'; *moder* 'ki je take barve kot plavica, (jasno) nebo'; *zelen* 'ki je take barve kot trava ali (mlado) listje'; *rumen* 'ki je take barve kot rumenjak ali limona' ipd.; tak tip razlage seveda odpira možnosti zvez kot *biti take barve kot sneg, nebo, kri, rumenjak* ipd. Glede na tovrstne slovarske razlage gre v primerih terminoloških zvez z vrstnim, izvorno kakovostnim pridevnikom barve za kombinacijo primere – razlaga osnovnega pomena barve, in metafore – razlaga vrstnega pomena prilastkovega (izkakovostnega) pridevnika.

Nekaj primerov: bot. *črni bor* 's temno sivo skorjo'; bot. *rdeči bor* 'z rdečkasto skorjo'; biol. *bela krvnička* ali *belo krvno telesce* 'brezbarvna krvna celica /.../'; geogr. *bele noči* 'kratke, svetle noči v visokih zemljepisnih širinah'; grad. *beli cement* 'cement, ki je skoraj brez železovih primesi'; kem. *beli fosfor*; zool. *beli medved* idr.; pridevnik, čeprav redkeje, lahko poimenuje tudi stopnjo barve, npr. agr. *bledične trte* 'trte ki so blede zelene zaradi pomanjkanja klorofila'; tisk. *svetla črka* 's tankimi potezami';

174 Po ugotovitvah iz diplomske naloge (gl. op. zgoraj) za negativno lastnost v SSKJ ni primerov.

- stanje, lastnost kot *živ*, *mrtev*, *slep*, *gluh*: biol. *živo svetlikanje* 'sevanje za živali in rastline značilne svetlobe'; geogr. *živi pesek* 'peščeni delci /.../, ki se zaradi delovanja vetra, vode premikajo z enega mesta na drugo'; ling. *živi jezik* 'ki ga kak narod, ljudstvo še govori'; lingv. *mrtvi jezik* 'ki ga noben narod, ljudstvo več ne govori'; anat. *slepa pega* 'za svetlobo neobčutljivo mesto mrežnice'; arhit. *slepo okno* 'niša v fasadi, ki ponazoruje okno'; čeb. *glubo jajčece* 'jajčece, iz katerega se ne razvije ličinka'; agr. *kisla krma* 'silirana krma'; farm. *čisti bencin* 'za rane'; les. *mehki*, *trdi les* idr.;
- mera, razsežnost: teh. *lahki bencin* 'z majhno specifično težo'; agr. *globoko oranje* 'v globino od 25 do 35 cm'; tisk. *globoki tiskanje* 'iz izdolbenih delov tiskovne plošče ali valja'; elektr. *nizka napetost* 'ki je nižja kot 1.000 voltov', *visoka napetost* 'ki je višja kot 1.000 voltov'; tisk. *visoki tisk* 'tiskanje z vzboklih delov tiskovne plošče' idr. Izvorno merni pridevniki se pojavljajo tudi v modificirani (stopnjevani) obliki, zlasti *nižji*, *višji* v pomenskem nasprotju, npr. *nižja* : *višja matematika*; *nižja* : *višja šola*;
- dejanje: astr. *utripajoča zvezda* 'zvezda, ki se periodično širi in krči'; lingv. *rastoča intonacija* 'z dvigajočim se ali nizkim tonskim potekom naglašene zloga /.../'; voj. *brisoči let letala* 'let nizko nad tlemi' idr.

Metaforični pomen tvorjenega pridevnika v prilastku terminološke imenske zveze temelji največkrat na podobnosti z naslednjimi lastnostmi osnovnega samostalnika:

- videz, oblikovanost; denotat osnovnega samostalnika določa +konkretno: zool. *ubati klobučnjak* '/.../ z uhljem podobnimi spolnimi organi'; tako še npr. teh. *bradavičasta pločevina*; avt. *bobnasta zavora*; bot. *brazdato steblo*; um. *brstni kapiteł*; arhit. *bazilikalna cerkev*; arhit. *banjasti obok*; teh. *palični termometer*; tekst. *biserna preja*, *briljantna preja*; bot. *pabljačasti javor*; urb. *parkovno pokopališče*; les. *mozaični parket*; v podstavi metaforiziranega pridevnika je lahko tudi modificiran samostalnik, npr. bot. *betičaste gobe*; zool. *bičkaste alge*; zool. *bobničasto slušalo*; friz. *cesarska brada* 'dvodelna'; francoska *brada* 'z dolgimi, v spodnjem delu v tri pramene razdeljenimi kocinami'; mornarska *brada* 'navzgor počesana';
- otip: papir. *svileni papir* 'bel ali barvast zelo tanek papir, navadno za okraske'; bot. *puhasta breza*, *usnjati listi*;
- teža: šport. *papirna kategorija* 'kategorija težkoatletov telesne teže med 48 in 49 kg';
- razsežnost: teh. *brezkončni vijak*; a
- dejavnost: voj. *partizansko bojevanje*; elektr. *parazitsko nihanje*;
- nahajanje v času in prostoru: vrtn. *angleški park* 'urejen tako, da ohranja naravni videz pokrajine'; *baročni park* 'z razgibano in simetrično oblikovanimi, razporejenimi elementi'; rel. *bizantinski križ* 'križ z eno daljšo prečnico in dvema krajšima'; kozm. *orientalski parfum* 'ki diši po smolah in balzamih';

arhit. *panonska hiša* 'ozka nizka hiša s stenami iz ilovice in lesa ter s streho, krito s slamo';

- sestavnost, npr. rel. *beraški red* 'samostanski red, ki se odpoveduje vsakemu premoženju';
- namembnost, npr. čeb. *eksportni panj* 's premičnimi sati, ki ima samo plodišče'; navt. *balastni tank* 'v katerega se načrpa morska voda za obremenitev premalo obtežene ladje' idr.

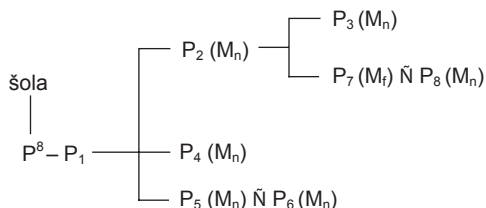
Redkeje je metaforični pomen lasten tako jedru kot prilastku terminološke imenske zveze; v tem primeru imamo seveda opraviti s stalnimi besednimi zvezami, uvrščenimi med sklope, npr. (Ta) rastlina je kot *pasji jezik* ← /.../ je pasji jezik ← *Pasji jezik* raste na /.../. Povezovalna prvina pri teh tipih metaforičnih poimenovanj je velikokrat oblikovna podobnost. Nekaj zgledov: bot. *pasji jezik* 'dlakava rastlina z rjavo rdečimi ali rožnatimi cveti /.../', *pasji peteršilj* 'peteršilju podobna rastlina z deljenimi, na spodnji strani bleščečimi se listi /.../', *pasji rep* 'trava, ki raste na vlažnih tleh', *pasji zob* 'rastlina s suličastimi, temno pegastimi listi /.../', *rumena pasja čebulica* 'rastlina vlažnih, senčnatih krajev'; bot. *papeževa sveča* 'zdravilna rastlina z nazobčanimi listi in rumenimi cveti v grozdih'; bot. *kozji parkelj* 'goba z rjavim povešenim klobukom'; bot. *mačji rep* 'trava z ozkim, valjastim socvetjem', *mačje uho* 'kukavica, katere cvet ima žametasto dlakavo medeno ustno'; grad. *ulica je tlakovana z mačjimi glavami* 's kroglasto zaobljenimi večjimi kockami ali kamni'; min. *mačje zlato* 'sljuda živih barv, tako spremenjena zaradi preperevanja'; zool. *mačji som* 'do enega metra dolga morska riba z ogradjem iz hrustanca in pegami'; min. *mačje zlato* 'sljuda živih barv, tako spremenjena zaradi preperevanja'; bot. *zajčji mak* 'rastlina s pernato deljenimi listi in rdečimi ali rumenimi cveti', *zajčja deteljica* 'detelji podobna rastlina z belimi zvezdastimi cveti /.../'; zool. *noetova barčica* 'užitna školjka plitvih morij'; vrtn. *judovska brada* 'lončna rastlina z okroglimi listi in visečimi živicami' idr.

Ko gre za metaforična terminološka poimenovanja, se zdi, da je pot od primere prek predikativne rabe do samostalniškega poimenovanja vzpostavljena samo v zavesti poimenovalca, do njene ubeseditve, vsaj načeloma, ne prihaja. Trditev izhaja iz logičnega spoznanja o različni funkciji metafore v znanstvenem besedilu glede na vse druge komunikacijskopoložajne ali -področne funkcije; v terminologiji gre pač za čisto zapolnitev poimenovalne praznine, konotacija in z njo povezana stilistika, kot rečeno, je samo moteča. (Prim. pogl. *Enopomenskost kot načelo terminološke leksike*.) Zato seveda tudi ne moremo govoriti o možnosti prehoda metaforičnega pomena na vse vrste, ki jih pokriva UPS, v našem primeru tip *pasji jezik*, npr. ekspr. *'rastlina sploh', kot se to lahko zgodi, kot smo videli, zunaj terminoloških metaforičnih pomenov.

4.3.2 Nekaj zgledov zgradbe večpomenskega leksema

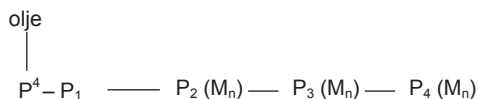
Pomeni znotraj večpomenskega leksema so glede svojega izvora lahko enaki – samo metonimični, samo metaforični ali samo nad-/podpomenski, največkrat pa se pojavljajo v različnih povezavah danih treh oz. štirih možnosti. Tako je npr. lekssem *šola* svoje dodatne štiri pomenne razvil na podlagi metonimije oz. sinekdohe, enega na podlagi metafore, ki je motivirala še en metonimični pomen – gre torej za lekssem, katerega osem pomenov kaže razgibano pomenskosestavinsko dogajanje – šest je metonimičnih in en metaforični: *šola* (1) vzgojno-izobraževalna ustanova, ki omogoča učencem organizirano /.../ pridobivanje znanja /.../, npr. *vpisati otroka v šolo*, (2) vzgojno-izobraževalni proces v šoli (1), npr. *dokončati šolo*, (3) pouk kot del šole (2), npr. *šola se začne ob osmih*, (4) udeleženci (učenci, učitelji idr.) šole (1), npr. *šola je protestirala*, (5) poslopje šole (1), npr. *sezidati novo šolo*, (6) udeleženci (učenci, učitelji idr.) šole (5), npr. *šola se je preselila*, (7) filozofska, umetniška, znanstvena /smer/ kot (metafora) šole (2), *ruska formalistična šola*, (8) pripadniki šole (7), npr. *boj raznih filozofskih šol*.

Graf 40: Večpomenski lekssem – *šola*

Večpomenski lekssem *olje* temelji samo na metonimiji. Lekssem je zanimiv, ker metonimični pomeni zaporedoma pogojujejo drug drugega: *olje* (1) mastna /.../ tekočina iz rastlin, živalskih maščob in nafte, npr. *dodati olje solati*, (2) snov za slikanje z dodatkom olja (1), npr. *več vrst olja*, (3) slikarska tehnika z oljem (2), npr. *slikati v olju*, (4) slika v olju (3), npr. *razstava olj*.

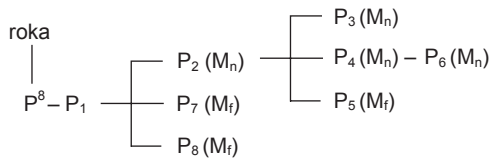
Graf 41: Večpomenski lekssem – *olje*

Lekssem *roka* ima razmeroma zapleteno metonimično-metaforično večpomenskost: *roka* (1) okončina človeka, ki se uporablja za prijemanje, npr. *dvigniti roko*,

(2) del roke (1) od zapestja do konca prstov, npr. *umiti si roke*, (3) notranja stran roke (2), npr. *žuljave roke*, (4) delo z roko (2), npr. *prepustiti se rokam bolničarja*, (5) lastnost (dela) glede na roko (2), npr. *imeti mirno roko*, (povedkovnik), (6) človek glede na roko (4), npr. *pri hiši so delavne, pridne roke*, (7) kar je kot roka (1), npr. *roka oblasti, pravice*, (8) naprava kot roka (1), npr. *roka stroja*.

Graf 42: *Večpomenski leksem – roka*

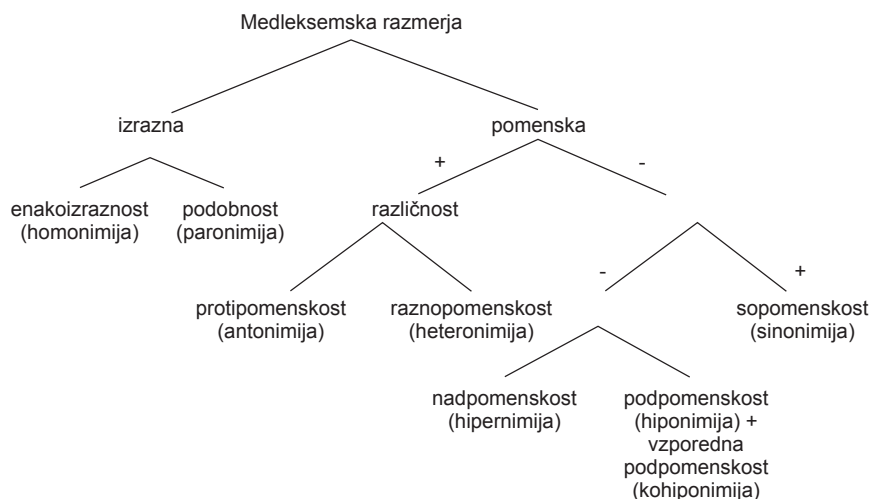
5 Medleksemska razmerja

Razmerja med posameznimi leksemi so lahko izrazna, vezana na materialno (glasovno, črkovno) danost jezika, ali pomenska, vezana na njegovo pojmovnost (vsebino). S stališča jezikovnega znaka lahko povzamemo, da so medleksemska razmerja možna tako na ravni označujočega kot označenega, označevalca in označenca.

Pomenska razmerja med posameznimi leksemi imajo dve izhodišči, in sicer enakost ali podobnost in različnost. Gre za razmerja med pomeni različnih leksemov, ki jih določajo, kot vemo, pomenske sestavine tudi hierarhizirane na ravni endogenih leksemov. Razmerje medleksemske pomenske enakosti temelji na sopomenskosti (sinonimiji), medleksemska pomenska podobnost pa na nad-/podpomenskosti (hiper-/hiponimiji) in vzporedni podpomenskosti (kohiponimiji). Razmerje medleksemske pomenske različnosti izhaja iz protipomenskosti (antonimije) in raznopomenskosti (heteronimije).

Na izrazni (formalni) ravni vstopajo leksemi v razmerje popolne izrazne prekrivnosti – enakoizraznosti (homonimije) ali delne izrazne prekrivnosti, izrazne podobnosti (paronimije).

Graf 43: *Medleksemska razmerja*

5.1 Pomenska razmerja

5.1.1 Razmerje pomenske istosti – sopomenskost (sinonimija)

Bistvo leksikalne sopomenskosti temelji na spoznanju, da je isti denotat poimenovan različno; s stališča jezikovnega znaka gre za različnost izraza iste vsebine.¹⁷⁵ Ta različnost mora biti izpričana z najmanj eno besedotvornomorfemsko (pomensko) sestavino, npr. zastar. *blagajnica* – *blagajna*, v veliko primerih pa seveda z vsemi (neslovničnimi) morfološkimi sestavinami leksema, npr. zastar. *čitalec* – *bralec*, kar velja tudi za večbesedne lekseme; tudi pri tem tipu poimenovanj (stalne besedne zveze) se sopomenskost lahko začne že na morfološki ravni, zajame npr. eno ali več besed iz stalne besedne zveze, lahko tudi celotni (večbesedni) leksem, npr. nar. *velika mama* – *stara mama* – *babica* – ljubk. *babi*; umreti ekspr. *izpustiti dušo* – ekspr. *iti po gobe* – nižje pog. *stegniti pete* – ozko knjiž. *skloniti glavo v grob* – ekspr. *preleti kri*. Smiselnost poimenovalne (izrazne) različnosti istega denotata je utemeljena s stilno vlogo sopomenk; v leksikalnem okviru je poudarek na jezikovnosistemski stilistiki.

V zvezi z morfemi, katerih »denotat« je skladenjska (slovnična) funkcija – spreminjanje oblike besede glede na različno skladenjsko vlogo – ne moremo govoriti o sopomenskosti. Ko gre za variante oblik iste besede, imamo na morfološki ravni opraviti le z izrazno različnostjo istih slovničnih funkcij, zlasti sklonskih in osebnih (izražanje osebe). Morfološki oblik iste besede (alomorfi) tvorijo »sofunkcijske«, ne pa sopomenske pare oz. nize, npr. *nesejo* : *nesó*, *govorijo* : *govoré*, *stolih* : *stoléh*, *sina* : *sinú*, *sinovi* : *sini* : *sinje* ipd. Gre za jezikovnosistemsko predvidljivo stilistiko.

Sopomenskost se začne na ravni besedotvornih (obrazilnih) morfološkov neglede na njihov skladenjskopodstaven izvor. O dveh različnih besedah z istim denotatom – o sopomenkah torej, govorimo že v tipu *srečolov* : *srečelov*;¹⁷⁶ zgledi kot *pis-ec*, *pis-ar*, *pis-un* s sopomenskimi obrazili -ec, -ar, -un in denotatom *tisti, ki* (kdor), ali *otroč-ič*, *otroč-ek* – *ič*, -ek z denotatom *majhen/čustveno pozitivno* – potrjujejo, da so morfološki temeljni nosilci jezikovnosistemske stilistike. Sopomenskost je torej pojav, ki se navezuje že na najmanjše pomenske enote jezika – morfološke, in sega globoko v besedilo.

¹⁷⁵ Dober pregled razumevanja sopomenskosti v tuji in domači literaturi je podala M. Zorman (2000: 20–49).

¹⁷⁶ V SSKJ imamo dve gesli; ker gre za morfološko predvidljivo varianto – premena po preglasu – se pojavlja vprašanje upravičenosti dveh gesel oz. sploh vprašanje sopomenskosti: v bistvu imamo opraviti, kot rečeno, samo s predvidljivo izrazno varianto istega morfološka.

Graf 44: *Sopomensko razmerje – leksem kot simetrični jezikovni znak*

Sopomenski par:

$$L_1 \left\{ \begin{array}{l} I \neq I \\ | \\ P_x = P_y \end{array} \right\} L_2$$

Legenda:

I – izraz (formativ)
P – pomen (semem)
L – leksem

$$P_x L_1 = P_y L_2$$

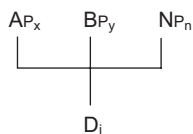
Sopomenski niz:

$$L_1 \left\{ \begin{array}{l} I \neq I \\ | \\ P_x = \end{array} \right\} L_2 \left\{ \begin{array}{l} I \neq I \\ | \\ P_y = \end{array} \right\} L_n \left\{ \begin{array}{l} I \\ | \\ P_n \end{array} \right.$$

$$P_x L_1 = P_y L_2 = P_n L_n$$

Leksem₁ (L₁) ima pomen enak pomenu leksemu₂ (L₂) in leksemu_n (L_n), hkrati pa je izraz (I) L₁ različen od izraza (I) L₂ in izraza (I) L_n.

Graf 45: *Sopomenskost glede na denotat*

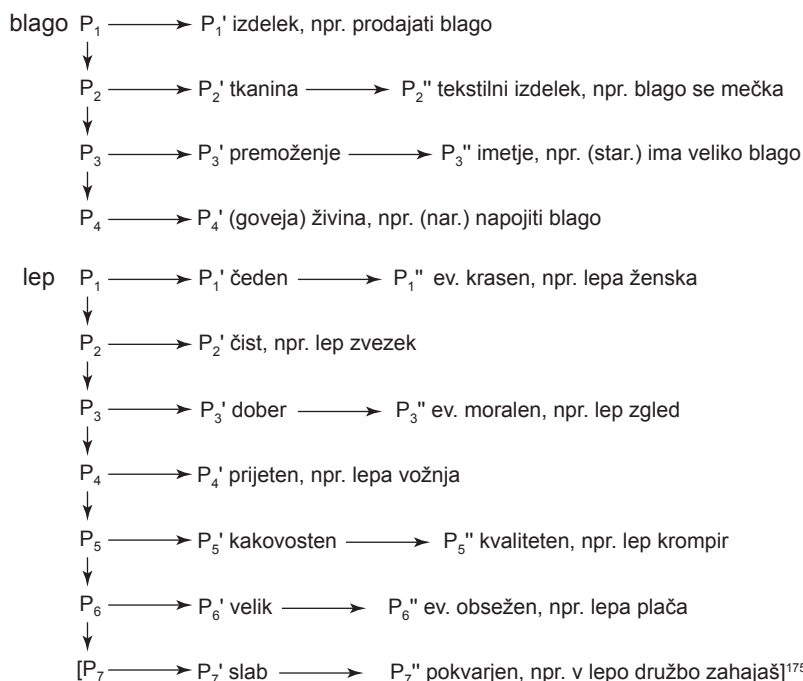

AP_x, BP_y, NP_n = leksemi, ki se z enakim ali različnim številom pomenov (najmanj en), nanašajo na isti denotat (D_i).

Naj povzamemo: za sopomensko razmerje sta torej potrebna vsaj dva izrazno različna leksema z najmanj po enim prekrivnim pomenom; tako končnost števila pomenov leksema kot končnost števila leksemov, ki tvorijo sopomensko razmerje, ni določena – z drugimi besedami: leksem lahko tudi z vsemi svojimi pomeni vstopa v sopomensko razmerje z različnim številom leksemov oz. z različnim številom njihovih pomenov. Sopomenka (sinonim) je torej leksem, katerega najmanj en pomen izkazuje prekrivnost z najmanj enim pomenom drugega leksema.

Graf 46:¹⁷⁷ *Primera vstopanja pomenov leksema v sopomenska razmerja*

Primera vstopanja pomenov leksema v sopomenska razmerja

Graf (49) ponazarja dejstvo, da je sopomenskost horizontalni jezikovni pojav – glede na večpomenskost, ki je vertikalna.

Sicer pa se, kot rečeno, sopomenskost s sinhronega vidika (neupoštevanje izvora sopomenskosti – gl. dalje) znotraj slovarja kaže kot pojav prekrivanja pomenskih sestavin tako na ravni njihove izbire kot tudi hierarhije, se pravi določitve UPS glede na RPS ob hkratni različnosti glasovne oz. črkovne podobe, ki ta pomen izraža.¹⁷⁹ Tako kot vsa pomenska razmerja v jeziku je torej tudi sopomenskost mogoče razložiti z dogajanjem znotraj jezikovnega znaka – z dogajanjem med izrazno (materialno) in vsebinsko (virtualno) stranjo jezika, kar je mogoče ponazoriti na dva načina:

¹⁷⁷ Vzorec po J. Filipcu (1961: 192)

¹⁷⁸ [ ] = jezikovnosistemsko predvidljiva realizacija v besedilu

¹⁷⁹ Ob takšnem razumevanju slovarske sopomenskosti se nam pojavlja zanimivo vprašanje v zvezi s kalki: vemo namreč, da gre v primeru t. i. pomenskih kalkov za prenos celotnega slovarskega pomena v drug jezik, se pravi, da v jeziku prejemniku ohrani izvorni jezik tako izbiro pomenskih sestavin kot njihovo hierarhično ureditev, spremenjena je le izrazna podoba; v tem primeru bi lahko govorili o zakriti (medjezikovni) sopomenskosti.

Če gre pri sopomenskosti za referenco različnih izrazov z istim denotatom, mora torej za sopomenke veljati besedilna zamenjavnost, ne da bi bila pri tem kršena tista vrsta obvestilnosti, ki je vezana na denotativni pomen.¹⁸⁰ Tako nam ohranja nje istega denotata (ob zanemarjanju konotata) omogoča, da npr. stavek *Oče bere časopis* implicira stavek *Ata čita časnik* in obratno; stavek *To je kokoš* implicira stavek *To je kura*. Torej obojestranska vsebovanost stavkov z enako zgradbo, pa različnimi leksemi v istem skladenjskem položaju lahko služi kot dokaz sopomenskosti (Hansen idr. 1985: 212); obojestranska vsebovanost stavkov omogoča tudi hkratno vrednost stavkov kot *Vsaka kokoš je kura* in *Vsaka kura je kokoš*; *Vsak oče je ata* in *Vsak ata je oče*; *Vsak časnik je časopis* in *(Vsak) časopis je časnik*; *(Vsak) kdor bere, čita* in *(Vsak) kdor čita, bere*.

Če bi ostajali sopomenski pari oz. nizi vezani samo na denotativni pomen, bi seveda pomenili jezikovno redundanco – negospodarnost. Zato je t. i. dvojnic – dublet, ki jih zaznamuje čista pomenska prekrivnost tako na ravni denotata kot ev. konotata in zunajjezikovnih okoliščin sploh v (knjižnem) jeziku malo; izjemo (lahko) predstavljajo le poimenovanja znotraj terminoloških podsistemov posameznih strok. (Prim. pogl. *Enopomenskost kot načelo terminološke leksike*.)

5.1.1.1 Sopomenskost glede na izvor

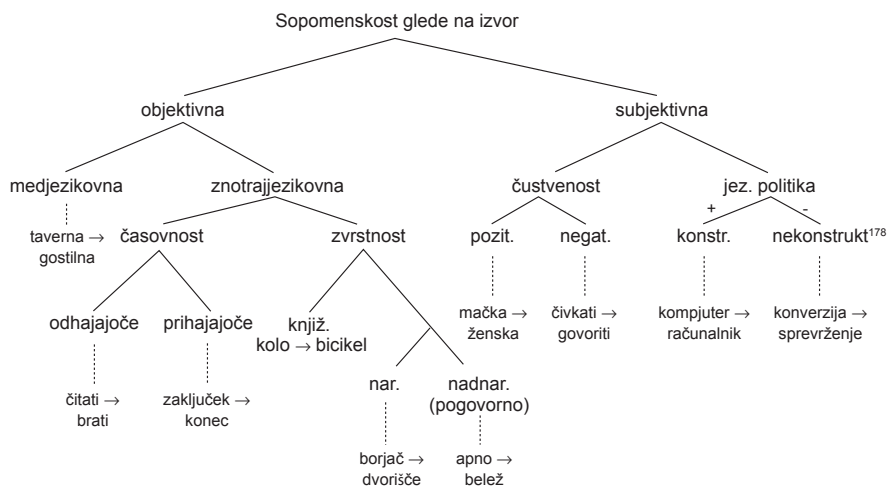
Za razumevaje nastajanja sopomenskosti v jeziku se zdi, da si je mogoče deloma sposoditi humboldtovski pojem različnosti »videnja sveta«. V bistvu gre lahko za posledico različne poimenovalne motivacije v različnih jezikih, do določene mere pa tudi v različnih (družbenih, časovnih ipd.) danostih istega jezika. Zlasti pri tvorjenkah je potencialna izvorna različnost poimenovalne motivacije lepo razvidna v (izvorni) različnosti izbire pomenskih sestavin, na medjezikovni ravni plastično predstavljena v klasičnem Levstikovem primeru, znamenitem 'kolo, ki prede' *Spinnrad* : 'kolo, ki se vrti' *kolovrat*. (Prim. pogl. *Začetki moderne leksikografije na Slovenskem*.)

Lahko bi torej rekli, da je sopomenskost izrazno zaznavno spreminjanje sveta na ravni konkretnega denotata kot posledice videti ta denotat v skladu z objektivnimi okoliščinami, npr. časom, socialno vezanostjo (narečnost, pogovornost), lahko pa tudi v skladu lastnega, subjektivnega hotenja, želje vstopanja v svet in ga v okviru njegovih prvin (denotatov) »po svoje« preimenovati ter tako vzpostaviti lastno (čustveno) razmerje do njega. Leksikaliziran subjektivni vidik je načeloma vezan

180 Z našo interpretacijo sopomenskosti se seveda gibljemo samo na ravni denotativnega pomena, se pravi, da ne upoštevamo ne konotativnosti ne pragmatičnega vidika – vseh oblik zvrstne, slogovne in siceršnje zaznamovanosti.

na katerega izmed tipov motiviranih pomenov – metaforo, metonimijo, pomensko vsebovanost. Seveda pa znotraj slovarja jezika, ko gre za lekseme oz. pomeni, lahko govorimo le o izvorni subjektivnosti, ki se bistveno loči od besedilne; slednja temelji vedno le na konkretnem denotatu, ki ga pogojuje konkretni govorni dogodek kot (v semina uporabljeni primer) *Sosed je hudo zbolel; reveža so odpeljali v bolnišnico*, pri čemer tvorita besedilni (neleksikaliziran) sopomenski par *sosed – revež*. Besedilna sopomenskost je torej vedno ustvarjalna, vezana na aktualno besedilo.

Graf 47: Sopomenskost glede na izvor

5.1.1.2 Vrste sopomenskosti

Kot je razvidno iz grafa (50), je sopomenskost glede na izvor mogoče členiti na objektivno in subjektivno.

Pri sopomenskosti, katere podstava so objektivne okoliščine, je smiselno izločiti skupino, ki temelji na veliki podobnosti dveh ali več denotatov. Vsaj načeloma sodijo sem sopomenke, izvorno iz različnih jezikov, ki zaznamujejo, kot rečeno, zelo podoben denotat. Tak leksem (smiselno) gostuje, saj v novem okolju nima svojega popolnega denotata; sopomenski pari oz. nizi se oblikujejo glede na podobost denotata v gostujočem okolju; kaže, da ima pri tem pomembno vlogo zlasti namenska prekrivnost denotatov. V SSKJ je ta tip sopomenk označen s t. i.

181 Členitev izvora sopomenskosti na konstruktivno in nekonstruktivno temelji predvsem na uveljavljenosti določenega izraza, se pravi na nesprejemljivosti jezikovnokulturnega popravljanja »za nazaj«.

pomenskim kvalifikatorskim pojasnilom, ki obvešča o izvornem okolju leksema (in njegovega denotata) oz. da v slovenskem jezikovnem okolju gostuje, npr. v angleškem in ameriškem okolju *basketball* – *košarka*; v ameriškem okolju *bos* – *šef*, *vodja*; v ameriškem okolju *saloon* – *pivnica*, *gostilna*; pri muslimanih *šejtan* – *zli duh*; pri starih Medijcih in Perzijcih *mag* – *svečenik*, *vedež* idr. (Prim. pogl. *Sporočanjško-pragmatični pomen*.) V teh primerih gre, kot rečeno, za veliko podobnost denotatov, ne pa za njihovo prekrivnost oz. enakost, saj odsevajo posebnost materialne, duhovne kulture svojega (izvirnega) okolja. V teh primerih določa t. i. delnost sopomenskosti predvsem (delna) različnost denotatov.

Pri sopomenskosti, ki nastaja zaradi časovne zaznamovanosti, je seveda mogoče govoriti o časovni zaznamovanosti na ravni izbire izraza (poimenovanja), lahko katerega njegovih morfemov, natančneje – o spremenjenem, npr. jezikovnokulturnem (jezikovnopolitičnem) razmerju do izraza, ne pa o izginevanju denotata samega. Nekaj primerov: star. *švepati* – *šepati*; zastar. abc (1)¹⁸² – *abeceda*; zastar. *apnik* – *apnec*; zastar. *atomaren* – *atomski*; zastar. *bec* – *ficek*, *božjak*; zastar. *blagajnica* (1) – *blagajna*; zastar. *bogovladje* – *teokracija*; zastar. *čitalka* – *bralka*; zastar. *číslo* – *število*; zastar. *činovnik* – *uradnik*, *uslužbenec*; zastar. *čin* – *dejanje*; zastar. *daleko* – *daleč*; zastar. *deležnik* (2) – *udeleženec*; zastar. *drevo* (3) – *jambor*, *jarbol* idr.¹⁸³ Vsaj v SSKJ je neprimerno manj zgledov sopomenskosti zaradi korekturnih (morda jezikovnopolitičnih) posegov v aktualno poimenovanje ne glede na upravičenost takšnih posegov,¹⁸⁴ npr. raba narašča *dejavnik* – *faktor*, *činitelj*; raba narašča *ljubitelj* (2) – *amater*, *diletant*; raba narašča *naravnar* (2) – *usmerjen*; raba narašča *sklep* – *konec*, *zaključek*.

Kot rečeno, objektivna podstava sopomenskosti lahko temelji tudi na različnosti poimenovanj istih denotatov glede na različno socialno vezanost nosilcev jezika; socialnozvrstno različni leksemi odsevajo to dejstvo. Socialne skupnosti so lahko istega socialnega ranga, npr. različna poimenovanja istega denotata v različnih narečjih, velikokrat uporabljeni primer *dekle*, koroško *dečva*, *čeča*, primorsko *mula* idr., ali različnih socialnih skupnosti, npr. narečno : pokrajinsko : knjižno (vsesplošno). Nekaj primerov: nar. *adreselj* – *dresen*; nar. koroško *adrica* – *ruta*, *rutica*; nar. *babkovina* – *česmin*; nar. primorsko *bakala* – *polenovka*; nar. dolensko *bale* – *pridi*, *pojdi*; nar. *barbir* – *padar*, *mazač*; nar. *barufa* – *prepir*, *zdraba*; nar. *basati* (3) – *seliti se*;

182 V oklepaju je pri večpomeskem leksemu navedena številka pomena (po SSKJ), ki vstopa v sopomensko razmerje.

183 Če se sklicujemo na SSKJ, je nujno kronološko sopomenskost iskati ne samo v okviru kvalifikatorja zastarelo (zastar.) – primerov v SSKJ 4009, ampak tudi starinsko (star.) – v SSKJ 5035 primerov, in raba peša – v SSKJ 330 primerov; seveda bi bila potrebna analiza tega gradiva v smislu izločanja tistih tipov, ki imajo kronološko oznako zaradi izginevanja ali izgunulega denotata; pri tem bi bilo nujno pritegniti tudi kvalifikatorsko pojasnilo nekdanj.

184 Zgleda bi lahko obravnavali vsaj do neke mere tudi znotraj subjektivne izvornosti sopomenskosti.

nar. *beč* – *sod*; nar. zahodno *brščika* – *ostrolistni beluš*; nar. *bruncelj* – *panj*, *čok*; dalje prvi zgled v paru sodi v (južno)notranjsko narečje: *pasati* – *pristojati*, *mul(e)c* – *fant*, *mula* – *dekle*; *juž(i)na* – *kosilo*, *kikla* – *obleka*, *porhant* – *flanela*, *kambrik* – *bombaž* (bombažna tkanina), *maj(i)ca* – (*pletena*) *jopa*.

Nekaj primerov sopomenskosti iz razmerja med pogovornostjo (pokrajinska pogovornost, lahko tudi govorjeni knjižni jezik glede na pisani – splošna pogovornost : zbornost) in nezaznamovanostjo: pog. *adijo* – *zbogom*; pog. *amarikanka* – *šarenka*; pog. *apno* – *belež*; pog. *arest* – *zapor*; pog. *bicikel* – *kolo*; pog. *topli bratec* – *homoseksualec*; pog. *doktorica* – *zdravnica* idr.

Kot je razvidno iz SSKJ, se lahko zgodi, da ima določen denotat samo narečno poimenovanje, npr. *borjač* (2) nar. dolenjsko 'ograjen prostor za prašiče'; nar. *arnica* 'planinska trava ali planinsko seno'; nar. koroško *banderar* 'zastavonoša v ženitovanjskem sprevodu'; nar. dolenjsko *banjka* 'ploščata posoda za prenašanje tekočin'; nar. koroško *bavh* 'belkast vol'; nar. notranjsko *cemun* 'jama, ki bruha in požira vodo' idr. V navedenih primerih gre za pojme, vezane na duhovno ali materialno kulturo, lahko tudi geografske idr. posebnosti različnih slovenskih področij. V takšnih primerih bi verjetno narečno poimenovanje hkrati postalo tudi splošno, če bi se pokazala potreba po tem, se pravi, če bi postal sam denotat iz kakršnihkoli razlogov bolj znan oz. če bi prešel v splošno slovensko jezikovno zavest; seveda pa igra pomembno vlogo tudi njegova izrazna sposobnost vključitve v knjižnojezikovni slovar.

Seveda pa je nujno ločiti posebne okoliščine, v katerih je mogoče uporabiti lekseme, npr. brez denotata, samo z vlogo izražanja določenega čustvenega stanja, razpoloženja, npr. kletvice tip pog. *arduš* 'izraža močno podkrepitev trditve' ipd. Poseben tip predstavljajo t. i. univerbizacije, ki jih je SSKJ pač glede na (takratno) gradivo zaznamoval s pogovorno ne da bi zanje imel ustrezno nezaznamovano sopomenko tip *astrahanka* 'čepica ali kučma iz astrahana' ali tip *biolog* 'slušatelj oddelka za biologijo', *češnja* 'pohištvo iz češnje', *dežurna* 'dežurna služba' idr.¹⁸⁵

Sopomenskost se oblikuje, kot rečeno, tudi na ravni subjektivnega vstopanja v razmerje jezikovni izraz – denotat. Motiv takšnega vstopanja je dvojni.

- a) Lahko gre za vpliv na jezikovni izraz v smislu (vsaj postopne) opustitve drugega izraza ali izrazov, in sicer zaradi dejanske manjše ustreznosti določenega

¹⁸⁵ Sicer pa je mogoče z mnogih vidikov pretresti sopomenskost, kot nam jo ponuja SSKJ: v primeru kot je baby glede na otroški imamo opraviti z razvrstitveno omejenostjo: baby je mogoč verjetno samo pred konkretnopomenskimi samostalniki kot babyčevlji, -srajca, -hlače : *babysmeh ipd. – govorimo torej lahko le o slovarski (v zvezi z denotatom) ne pa tudi o besedilni sopomenskosti.

(poimenovalnega) izraza, npr. njegova siceršnja pomenska obremenjenost, morda tudi slabša prepoznavnost denotata prek izraza, citatnost, prevzetost, kalkiranost idr. – uspešnost je odvisna predvsem od pravočasnosti –, ali zaradi določenih nazorskih, jezikoslovnonazorskih razlogov. Poseganje v jezik – na udaru je predvsem njegov slovar –, zlasti z vidika dnevne politike, brez razvidnih meril, ki bi izhajala iz jezika samega, iz njegove vloge, je bilo v slovenski zgodovini veliko (Vidovič Muha npr. 1998: 19–49), veliko pa tudi odločnih in utemeljenih kritik takšnega delovanja (npr. Vodušek 1932 in kasneje). O tovrstnem dogajanju znotraj posameznih terminoloških področij je že bila beseda, tu za osvežitev samo nekaj zgledov s področja jezikoslovne terminologije: *predikativ* – *povedkovnik*, *konverzija* – *sprevrženje*, *palatalizacija* – *mehčanje*, *jotacija* – *ponebljanje*, *dialektologija* – *narečjeslovje* idr. Temeljni problem tovrstnih dvojnic¹⁸⁶ je zapoznelost posega, ponekod tudi videz slovenskosti, kalk – ohranjeno opomenjenje (izbira pomenskih sestavin) izvirnega jezika.

- b) Drugačen tip subjektivnega vstopanja tvorca besedila v razmerje z denotatom je vezan na njegov namen prek poimenovanja posredovati, npr. lastno pozitivno ali negativno razmerje do naslovnika. Sem sodijo sopomenke, ki imajo v SSKJ katerega izmed čustveno zaznamovanih (ekspresivnih) oznak in načeloma temeljijo na metafori, npr. govoriti (1) so lahko slabš. čivkati – slabš. gagati – nizko kokodajati – slabš. krakati – nizko lajati – ekspr. ščebetati – ekspr. žgoleti – slabš. bebljati – slabš. blesti – slabš. brusiti – slabš. cmevkati – slabš. čeljustati – ekspr. čenčati – slabš. česnati – nizko gobcati – nizko gobeždat idr.

Lahko povzamemo, da je sopomenskost v jeziku utemeljena s tako rekoč obveznim konotativnim in ev. pragmatičnim vidikom: v sopomenskem paru ali nizu ostaja načeloma le ena sopomenka vezana samo na denotativnost, vse druge pa izkazujejo različne dodatne (konotativne, pragmatične) pomene. Še nekaj tovrstnih zgledov – izhodiščna sopomenka (nezaznamovana oz. brez konotativnega, pragmatičnega pomena) iz črk G in Š: *gozd* (1) – nar. *boršt* – pesn. *gaj* – nar. *gošča* – redkeje *hosta* – star. *lesovje* – knjiž. *les* – knjiž. *log* – knjiž. *loza* – nar. *šuma*; *gostilna* pog. *birtija* – ekspr. *krčma* – pog. *oštarija* – v nekaterih deželah *taverna* – knjiž., v ameriškem okolju *salun* (prim. pogl. 1.1.2.1); *šepati* (1) – nar. *čotati* – redko *bramljati* – ekspr. *krevljati* – nar. *plantati* – ekspr. *plantati* – ekspr., redko *kruncati* – nar. *krentati* – star. *švepati*; *škorenj* – nar. *čevelj* – star. *štibal* – nar. *bota*; slabš. *šleva* – slabš. *šlapa* – slabš. *šlapica*; v zadnjem primeru imamo opraviti z

186 Pojem dvojnice je v obravnavanih primerih lahko presežen zunajjezikovno – prav z obvestilnostjo o jezikoslovnonazorskem vidiku uporabnika.

sopomenskim nizom, ki mu je v celoti dodan konotativni pomen; če se zanesemo na SSKJ, npr. za pomen 'neodločen, bojazljiv človek' nimamo leksema s samo denotativnim pomenom.

Znotraj sopomenskosti je nujno spregovoriti še o pojmu, ki smo ga mimogrede že omenili, sploh pa ga v zvezi z razmišljanjem o tej problematiki tako rekoč redno srečujemo v domači in tuji literaturi (npr. učbeniki slovenščine za gimnazije; Filipec 1985: 134). Gre za vprašanje razumevanja pojma t. i. delne sopomenskosti. Glede na leksikografski vidik sopomenskosti v smislu popolne prekrivnosti denotativnega pomena (izbire pomenskih sestavin in njihove hierarhije znotraj pomena), kar je pogojeno tudi sintagmatsko – zamenljivost oz. implicitnost v okviru (minimalnega) stavčnega vzorca – je pojem delne sopomenskosti tako rekoč nerelevanten oz. drugače: sodi v okvir jezikovnosistemske pa tudi besedilne stilistike. Glede na povedano bi med »delne« sopomenke lahko uvrstili vse tiste, ki poleg denotativnega pomena prinašajo še:

- a) že omenjeno prvino, in sicer vprašanje dejanske prekrivnosti denotata; sopomenskost se zdi, da je, vsaj v konkretnih primerih, določana bolj glede na vlogo denotata, npr. *gostilna* – [pog. *birtija* – ekspr. *krčma* – pog. *ostarija*] – v nekaterih deželah *taverna* – knjiž., v ameriškem okolju *salun*;
- b) ev. tudi konotativni pomen, npr. *govoriti* (1) – slabš. *čivkati* – slabš. *gagati* – nizko *kokodajsati* – slabš. *krakati* – nizko *lajati* – ekspr. *ščeбетati* – ekspr. *žgoleti*;
- c) nekatere modifikacije v primerih kot *čeden* – *lep* – *krasen* ali *grič* – *hrib*; ev. UPS oz. pri eksogenih leksemih jedrni leksem ostaja seveda v vsakem primeru nespremenjen.

5.1.1.3 Sopomenke v Slovarju slovenskega knjižnega jezika

Zgledi, ki jih uporabljamo tudi v zvezi s sopomenskostjo, so v glavnem iz SSKJ, zato je nujno spregovoriti o njeni vlogi v tem slovarju. Kako se loteva vprašanj sopomenskosti SSKJ? V našem doslej temeljnem in najobsežnejšem leksikalnem priročniku je sopomenskost obremenjena z normativno vlogo. Z drugimi besedami: SSKJ navaja sopomenke v primerih, ko uporabnika slovarja usmerja – zelo splošno rečeno – od kakorkoli zaznamovanega (pomena) leksema k nezaznamovanemu, od denotativnega s konotavnim, pragmatičnim, če je le mogoče, k samo denotativnemu pomenu drugega leksema (Uvod v SSKJ, § 47–56). Na podlagi pregleda sicer omejenega gradiva je mogoče izločiti nekaj tipov (pomenov) leksemov, ki imajo ob sebi poleg razlage navedene še sopomenke:

- 1) Znotraj knjižnega jezika gre za naslednja razmerja:
- 1_a) prevzeto – domače, pri čemer se kot normativna sopomenka (NS) lahko pojavlja en ali drug leksem: *abonent*¹⁸⁷ – *naročnik*; *abotnost* – *nespametnost*; *absorbirati* – *vpijati*, *vsrkavati*; *adoptant* – *posvojitelj*; raba peša *adresa* – *naslov*; *advokat* – *odvetnik*; *aerodrom* – *letališče*, *aeroplan* – *letalo*; *alfabet* – *abeceda*; *apetit* – *tek*; *aplavdirati* – *ploskati*; *aspekt* – *vidik*; knjiž. *avtodidakt* – *samouk*; *avtotaksi* – *taksi*; *banja* – *kopalna kad*; knjiž. *baržun* – *žamet*; knjiž. *blodnjak* – *labirint*; *cirkular* – *okrožnica*; *častnik* – *oficir*; *čips* – *krompirjevi lističi*; raba peša *čislati* – *ceniti*; *drobnogled* – *mikroskop*; *drobnoživka* – *mikroorganizem*; *dušeslovce* – *psiholog*; knjiž. *ladjelom* – *brodolom*; – sopomenskost na ravni samo prevzetega ali samo domačega, npr. kem. *acetaldehid* – *etanol*; bot. *blažec* – *objed*; bot. *blagoduh* – *dišči les*; kem. *bisulfat* – *hidrogensulfat*; anat. *emajl* – *sklenina*; lingv. *enakozvočnica* – *homonim*;¹⁸⁸
- 1_b) manjša – večja pogostnost (brez natančnejše opredelitve), npr. *češplja* – *sliva*; *čok* – *panj*; *ded* – *stari oče*; *dristilo* – *odvajalno sredstvo* – *odvajalo*; knjiž. *hitrostrelka* – *brzostrelka*; redko *jabolko* – *pogačica*; redko *jetika* – *tuberkuloza*; *korito* – *struga*; *lupa* – *povečevalno steklo*;
- 1_c) časovno zaznamovano glede na nezaznamovano, npr. star. *bager* – *škrlat*; raba peša *berilo* – *čtivo*;¹⁸⁹ raba peša *bil* – *bilka*; zastar. *bogovladje* – *teokracija*; zastar. *jetničar* – *paznik*; zastar. *kec* – *as*;
- 1_ε) znotraj terminoloških sopomenk je zaslediti enak pojav, se pravi razmerje med prevzetim in domačim; glede na različne primere je možna normativna dvosmernost: med. *abortirati* – *splaviti*; kem. *aciden* – *kiseľ*; aer. *aerostat* – *balon*, *zrakoplov* – *čepelin*; lingv. *akcent* – *naglas*; med. *antitelo* – *protitelo*; med. *anus* – *zadnjik*, *ritnik*; bot. *baobab* – *kruhovce*; biol. *bastard* – *križanec*; muz. *držaj* – *korona*; lingv. *dual* – *dvojina*; šport. *golman* – *vratar*; anat. *iris* – *šarenica*; petr. *izpodnebnik* – *meteorit*; soc. *malomeščanstvo* – *drobna buržoazija*; um. *kamnotisk* – *litografija*; med. *kapavica* – *gonoreja*;

187 V sopomenskem paru ali nizu je izhodiščni (prvi) leksem zaznamovan oz. glede pogostnosti podrejen leksemu, ki mu sledi.

188 SSKJ, v skladu s terminološkim svetovalcem za jezikoslovje, je znotraj jezikoslovne terminologije dajal vsaj v nekaterih primerih prednost prevzetemu pred (delno) kalkiranim; enako tudi sopomenka – sinonim, protipomenka – antonim (celo brez razlage).

189 Gre za neposredni dokaz jezikovne dinamike: konec šestdesetih let, ko se je tiskala 1. knjiga SSKJ, je bilo razmerje med berilo 'kar je namenjeno za branje' in čtivo v enakem pomenu v prid slednjemu; danes bi bila slika vsaj deloma drugačna.

- 1_d) prehod lastnih imen med občna, ta pa vstopajo v sopomenske pare ali nize, npr. ekspr. *donhuan* – *zapeljivec*, ekspr. *donkihot* – *fantast*,¹⁹⁰ ekspr. *jure* – *omejenec*, nav. slabš. *judež* – *izdajalec* – *ovaduh*, *eva* – *ženska*,¹⁹¹ knjiž. *herodež* – *okrutnež*.
- 2) Čustveno zaznamovano glede na nezaznamovano, npr. slabš. *capa* – *cunja*; slabš. *čistunstvo* – *purizem*;
- 2_a) na ravni čustvene zaznamovanosti se pojavlja sopomenskost lahko tudi brez nezaznamovane ustreznice, npr. slabš. *cmerda* – slabš. *cmera* 'kdor se (rad) joka'.
- 3) V razmerju knjižni – neknjižni jezik je mogoče ločiti vsaj dva tipa, in sicer gre za
  - 3_a) izvorno znotrajjezikovnost, npr. pog. *amerikanka* – *šarenka*; nar. *anti* – *menda*; pog. *apno* – *belež*; nar. *baliž* – *belež*; nar. *bicek* – *bacek*; nar. *bob* – *krof*; nar. *čča* – *dekle*;
  - 3_b) izvorno medjezikovnost, kar se kaže kot prevzeto – domače (ev. kalkirano); normativno razmerje je enosmerno, in sicer od prevzetega k domačemu, npr. žarg. *ajnc* – *enaindvajset*;¹⁹² nar. *bakala*, *bakalar* – *polenovka*; nar. *cajg* – *hlačevina*; pog. *cviker* – *šcipalnik*; pog. *fajfa* – *pipa*; *fara* – *župnija*; pog. *flam* – *potrebušina*; pog. *flaškon* – *pletenska*; pog. *gipsar* – *maščar*; nižje pog. *becati se* – *šaliti se*; pog. *jager* – *lovec*.
- 4) Zaradi vprašljivosti v zvezi s prekrivnostjo denotata velja že omenjeni zadržek o zanesljivosti sopomenskosti pri navajanju pragmatičnih okoliščin, vezanih na katero izmed sopomenk, npr. v nekaterih državah *admiralstvo* – *admirali-teta*; v monarhičnih državah *dvorovina* – *civilna lista*.
- 5) Znotraj besedotvorja je mogoče izločiti več različnih motivov normativne sopomenskosti:
  - 5_a) besedotvornomorfemsko sopomenskost določa izrazna različnost obrazil ob enakem denotatu; besedotvorna podstava v celoti ali pa vsaj njen korenski morfem je tudi izrazno prekriven: *agent-ura* – *agenc-ija*; *ajdn-ik* – *ajd-ovec*; rel. *arhangel* – *nadangel*; *bakr-ast* – *bakr-en*; knjiž. *bol* – *bolečina*; *brež-ina* – *breg-š*; *brizg-a* – *brizg-alka*; *brod-ar* – *brod-nik*; *brus-ač* – *brus-ilec*, *cep-ek* –

190 V SSKJ brez sopomenk *donhuan*, *donkihot*.

191 Primera ni v SSKJ.

192 Gre za primer purističnega polkalka, ki tudi zaradi razvidne socialne vezanosti denotata ni imel nobene možnosti, da bi zaživel.

cep-ič; lov. *čak-alo* – *čak-ališće* – *čak-ež*; redko *časomer-š* – *časomer-ec* – *časomer-ilec*; šport. *čep-š* – *čep-enje*; knjiž. *človeč-en* – *člove(š)-ki*; redko *črnogled-en* – *črnogled-š*; slabš. *črn-uh* – *črn-ec*; *drobn-ota* – *drobn-ost*; redko *gnil-ina* – *gnil-oba*; *grof-inja* – *grof-ica*; redko *isk-ač* – *isk-alec*; knjiž. *isk-atelj* – *isk-alec*; fot. *isk-alec* – *isk-alo*; med. *iz-jeda* – *raz-jeda*;

- 5_b) izbira besedotvorne vrste, predvsem zlaganja, glede na izpeljavo, lahko pa tudi netvorjenosti leksema glede na njegovo tvorjenost, npr. *belokožec* – *belec*; navt. *bokobran* – *odbojnik*; knjiž. *duhamoren* – *mučen*; zool. *kljunotaj* – *riličkar*; knjiž. *naftonosilka* – *tanker*;
- 5_c) izbira besedotvorne podstave – motiviranost besedotvorne podstave glede na besedno vrsto ob
  - ohranjenem korenskem morfemu, npr. otr. *božk-ati* – *bož-ati*; knjiž. *globo-č-ina* – *glob-ina*; *gor-ilec* – *goriln-ik*; redko *kol-iti* – *količ-iti*; *mlevšč-ina* – *mlevn-ina*;
  - neohranjenem korenskem morfemu – različni besedotvornomotivacijski besedi; načeloma gre za zaznamovanost ene izmed motivirajočih besed glede na nezaznamovanost druge, npr. *brunik* – *deblak* – *drevak*; *brz-ina* – *bitr-ost*; nar. *cim-iti* – *kal-iti*; *čist-ilka* – *snaž-ilka*; *dim-iti* – *prekaj-eva-ti*; *dirj-ač* – *dirk-ač* 'dirkalni konj'; *gorkota* – *toplota*; ekspr. *mesen-ost* – *čutn-ost*. (Prim. pogl. *O pomenu pri tvorjenkah*.)
- 6) Poseben tip sopomenskosti predstavlja sprememba določene kategorialne (slovarske) lastnosti – kategorialne pomenske sestavine (KPS), npr. zastar. *aroma*, m – *aroma*, ž; *kopn-o* (-a) – *kopn-o* (-ega).

Sopomenskost kot sredstvo izražanja lastnega videnja oz. razumevanja sveta in razmerij v njem pomeni v veliki večini primerov ne samo izrazno, ampak tudi pojmovno obogatitev našega doživljanja. Je seveda tudi pomembna slogovna možnost, učinkovita znotraj vseh sporočanjskih položajev in področij – razen seveda v terminologiji.

5.1.2 Protipomenskost – antonimija

Poleg sopomenskosti je protipomenskost (antonimija) temeljno medleksemsko pomensko razmerje (Filipec 1985: 129). Z logičnega vidika jo lahko opredelimo kot medleksemsko pomensko nasprotnost (kontrarnost) in (dopolnjevalno) protislovnost (kontradiktornost). Pojem nasprotnosti je mogoče vezati na pojem Trubeckojeve privativnosti – prisotnost/odsotnost določene pomenske lastnosti

leksema (+/-), npr. *zveneti* : *nezveneti*, pojem (dopolnjevalne) protislovnosti na Trubeckojovo ekvipolentnost – vsak člen para izkazuje prisotnosti določene lastnosti, npr. *samski* : *poročen* (Lyons 1980: 290). Nekateri jezikoslovci obravnavajo (dopolnjevalno) protislovnost samostojno, ne v okviru protipomenskosti (npr. Hansen idr. 1985: 216–219, tudi Lyons 1980: 281–291). Za razliko od sopomenskosti se protipomenskost pojavlja lahko le v parih. Sicer pa se tako kot pri sopomenskosti tudi tu znotraj istega večpomenskega leksema lahko pojavljajo različni protipomenski pari, npr. *star* – *mlad*, *star* – *nov*.

Zelo posplošeno je mogoče za leksemsko protipomenskost trditi, da logičnost nasprotja znotraj takšnih leksemoskopomenskih parov v najširšem smislu temelji na pripadnosti denotatov skupnemu pojmovnemu ali celo pomenskemu polju, npr. razsežnost v prostoru tip *dolg* – *kratek*, v času, tip *mlad* – *star*, človek glede na kaj, npr. spol kot *moški* : *ženska*, spol znotraj rodovne (družinske) skupnosti, npr. *brat* : *sestra* idr. (Filipец 1985: 129; Hansen idr. 1985: 217), znotraj nekaterih poklicnih dejavnosti, npr. *zdravnik* : *pacient*, *učenec* : *učitelj*, *mojster* : *vajenec* ipd.

5.1.2.1 Vrste protipomenskosti

Za izhodišče členitve protipomenk je mogoče vzeti možnost njihovega vplivanja na aktantske vloge znotraj stavčne povedi.

1. Zamenjavne ali konverzivne protipomenke vplivajo na spremembo aktantant-skih vlog, se pravi, da uporaba enega ali drugega leksema iz protipomenskega para vpliva na preureditev aktantskih mest in s tem seveda na preureditev njihovih vlog. V tem okviru gre npr. za glagole z možnostjo treh aktantskih vlog, kot so *dati* – *dobiti*, *prodati* – *kupiti*, *prejeti* – *izročiti* ipd., torej *Kdo da komu kaj*, pri čemer vršilca dejanja označimo z A^1 (prvi aktant), prejemnika z A^2 (drugi aktant) in sredstvo z A^3 (tretji aktant); omenjeni stavek seveda implicira stavek *Kdo dobi kaj od koga* s spremenjenimi aktantskimi vlogami v smislu $A^1 \rightarrow A^2$, $A^2 \rightarrow A^1$. Vsebovanost (implikacija) temelji na predpostavki, da če je $X (A^1)$ dal $Y (A^2)$ $Z (A^3)$, je $Y (A^2)$ dobil od $X (A^1)$ $Z (A^3)$, kar je mogoče (po Filipcu 1985: 132, in deloma Lyonsu 1980: npr. 290) zapisati

$$R^{+1}(x, y) \equiv R^{-1}(y, x).$$

Zamenjavnost je značilna tudi za nekatere druge protipomenske pare, npr. stopnjevanih pridevnikov kot *X je toplejši od Y*, se pravi, da je *Y hladnejši od X* ali *X je lepši od Y*, se pravi, da je *Y grši od X* ipd.

Že uvodoma smo izpostavili ločitev protipomenskosti na dopolnjevalno (dopolnjevalna kontradiktornost) in nasprotnostno, ki jo lahko imenujemo skrajnostna (polarna); slednjo je mogoče ločiti na stopnjevalno (gradualno) in usmerjeno (vektorsko).

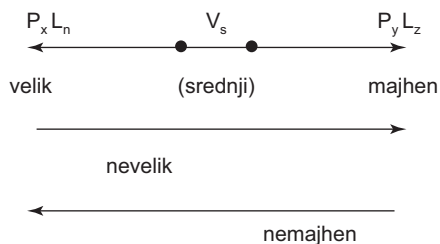
2. Dopolnjevalnost (komplementarnost) je lastnost protipomenskih parov, določena z ločnim veznikom *ali*, npr. *moški ali ženska*, *noč ali dan*, *vojna ali mir*, *zunaj ali notri*, *tu ali tam*; torej *Če je moški, ni ženska*, *Če je noč, ni dan*, *Če je vojna, ni mir*, *Če je zunaj, ni notri* in *Če je tu, ni tam*. Lahko rečemo, da je dopolnjevalno protipomenskost vedno mogoče označiti kot dvoelementno množico z ločnim razmerjem med elementoma.

Dopolnjevalna protipomenskost je vezana tudi na podskupino t. i. razmerne svojilnosti v tipih kot *Sosed ima brata* $\leftarrow$ *sošedov brat*, ki smo jo poimenovali dvosmerno (svojilnostno) razmerje; dvosmernost je mogoče dokazati z vzročno-posledičnimi stavčnimi zvezami kot *Sosed je (že) stric, brat, mož, bratranec, nečak (sin)*¹⁹³ */.../, ker ima nečaka/nečakinjo, sestro/brata, ženo, sestrično, strica/teto (očeta/mater – starše) /.../*; pogojevanost razmerja dokazujejo stavki: *Če je brat, ima (nujno najmanj eno) sestro/brata oz. Da je (lahko) brat, mora imeti sestro/brata* ipd. Oba tipa stavkov nam izločata dopolnjevalne protipomenske povezave kot *brat : sestra, stric : teta, mož : žena* ipd. Tako se nam tudi lepo izloča dejstvo, da se pri tovrstnih (rodovnih, družinskih) povezavah lahko pojavljata dve pojmovni polji protipomenskosti, ki vstopata drugo v drugo (prim. grafične ponazoritve v Dodatku, razprava *Pomenski preplet glagolov* imeti in biti */.../*, str. 307–345): eno temelji na razmerju med spoloma kot *sin : hči, oče : mati*, drugo na konkretnem oz. aktualnem razmerju: *sin/hči* $\rightarrow$ *otrok : oče/mati* $\rightarrow$ *starši*, kar seveda ne izključuje protipomenskega razmerja tudi med *sin/hči : oče/mati* ipd. Pri dopolnjevalni protipomenskosti ima protipomenski par lahko tudi neke vrste nadpomenko, ki izraža njuno dopolnjevalno (komplementarno) celoto kot *mož – žena = zakonca*, *oče – mati = starši*, *moški – ženska = človek*, kar je mogoče dokazati s Hallidayevimi identifikacijskimi stavki kot *Starši so oče in mati*, *Človek je moški in ženska*, kjer se pojavlja vezalni *in* glede na siceršnji ločni *ali*: *oče in mati* – komplementarnost, *oče ali mati* – (protipomenska) kontradiktornost.

193 Posebnost predstavlja razmerje *starši – otrok/otrok starši*: vsak človek ima očeta in mater – starše, se pravi, da je vsak človek otrok (ni pa nujno, da je vsak človek oče/mati), zato je stavek *Sosed je sin* tavtološki (: *Sosed je npr. stric*).

3. Skrajnostne (polarne) protipomenke so v jeziku zelo pogoste. Načeloma jih določa prisotnost tretjega elementa kot srednje vrednosti med obema skrajnostma, ki jo predstavljata (prim. graf 51). Ta srednja vrednost je tudi temeljna orientacijska točka glede določanja razsežnosti protipomenskega para: kaj je veliko glede na povprečje in majhno glede na poprečje. Na tem dejstvu temelji tudi logičnost trditve, da če nekaj ni veliko, še ne pomeni nujno, da je majhno (lahko je tudi srednje) in če nekaj ni majhno, še ni nujno, da je veliko (lahko je tudi srednje). Skrajnostna protipomenskost je torej vedno trielementna množica, sestavljena iz obeh skrajnostnih protipomenk, ki jih lahko označimo s P_x in P_y , in srednje vrednosti, označene z V_s . V tem je seveda tudi bistvena razlika obravnavane protipomenskosti glede na dopolnjevalno (komplementarno).

Graf 48: *Skrajnostne protipomenke*

$P_x L_n$ oz. $P_y L_z$ = določen pomen določenega leksema

Zanikanje P_x pomeni pritrditev $V_s + P_y$; zanikanje P_y pomeni pritrditev $V_s + P_x$

Skrajnostne protipomenske pare tvorijo zlasti lastnostni pridevniki, med njimi dosledno merni, za katere velja, da je tovrstna protipomenskost njihova definicijska lastnost. Gre za poimenovanja (merljive) razsežnosti v prostoru, npr. *dolg – kratek*, *globok – plitev*, *velik – majhen*, *visok – nizek*, času, npr. *mlad – star*, (merljive) težnosti, npr. *težek – lahek*, ev. tudi *drag – poceni*. Definicijskost razsežnosti, izražane s protipomenskimi pari tovrstnih pridevnikov, temelji na oblikovani predstavi, nastali na podlagi primerljivosti, kaj je srednja vrednost glede razsežnosti česa, kar je merljivo oz. kar zavzema prostor: *Nekaj je srednje* (prostor), *če ni veliko ali majhno*, *Nekaj je srednje* (čas), *če ni mlado ali staro*. Tovrstna razsežnost je lahko

- a) relativno absolutna, ko z njo označujemo npr. določeno vrsto kot *Koder je majhen* – glede na vrste drugih psov, majhnost sodi med njegove slovarsko prepoznavne prvine (RPS), protipomenskost (*velik – majhen*) je tu implicitna (glede na druge vrste psov), ali

b) absolutno relativna glede na posamezno znotraj vrste, npr. *Ta koder je (zelo) majhen oz. (zelo) velik*. Ko gre za besedilnost, se polje v našem primeru (relativno) absolutne majhnosti, ki velja za *kodre*, ponovno razsežnostno členi, tako da je zopet mogoča eksplicitna protipomenskost v smislu zgoraj navedenega stavka, torej *(Koder je) velik – majhen*. Glede na dejstvo, da je relativnost razsežnosti v takšni ali drugačni obliki tako rekoč vgrajena v tovrstne protipomenske pare, lahko povzamemo, da je stopnjevanje njihova imanentna lastnost.

Ker gre za merljivost, se pojavlja vprašanje, s katerim pridevnikom iz protipomenskega para izražamo mero: velja, da so v tem smislu uporabljani tisti, ki izvirno izražajo razsežnost, večjo od povprečja, torej *dolg dva centimetra/nekaj metrov, star en mesec/sto, nekaj let* ipd. Definijska lastnost tovrstnih pridevnikov je, da se v smislu razsežnosti »nevtralizira« tisti pridevnik iz protipomenskega para, ki v izhodišču izraža, kot rečeno, presežno lastnost glede na povprečje (Dodatek, *Pomenske skupine nekakovostnih izpeljanih pridevnikov.*),¹⁹⁴ ti v smislu protipomenskosti »nevtralizirani« pridevniki so določeni s sposobnostjo tvorbe tipične pridevniške besedne zveze, sestavljene iz količinsko določene (določni ali nedoločni števniki) merske enote kot npr. *težek pet/nekaj kilogramov*. Da pri tako uporabljenih pridevniki ne gre več za protipomenskost, dokazuje možnost uporabe dopolnjevalnega vprašanja kot *Koliko tehta kdo/kaj, Koliko je star kdo/kaj*.

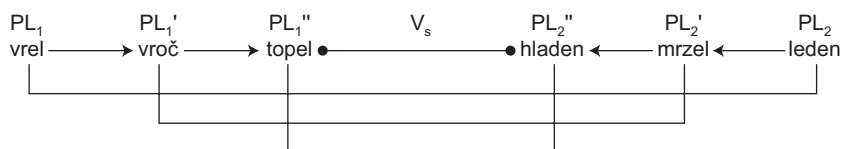
Kot rečeno, tudi drugi lastnostni pridevniki lahko tvorijo tovrstno protipomenskost, npr. *lep – (srednji – ne lep, ne grd) – grd, dober – (srednji) – slab*. Relativnost razsežnosti, določena pri obravnavani skupini s srednjo vrednostjo in iz nje izvirajočih obeh skrajnosti, ki tvorita protipomenski par, pogojuje tudi formalno, jezikovno izraženo različnost razsežne vrednosti. Lahko rečemo, da je stopnjevalnost definijska lastnost pridevnikov, ki lahko tvorijo skrajnostne (polarne) protipomenske pare, pri čemer, kot je znano tudi iz naših slovnice, npr. *večji* ne pomeni nujno gibanja v pojmovnem polju pridevnika *velik*, osnovnik torej ni nujno *velik*, ampak tudi gibanje v pojmovnem polju *majhen* (prim. zgoraj zgled *Ta koder je velik*) – osnovnik je *majhen* – in seveda obratno *manjši* lahko izkazuje osnovnik *majhen* ali *velik*.

V tej skupini so tudi nekatere prislovno izražene prostorske in časovne razsežnosti (tiste, ki jih ne zajame dopolnjevalna protipomenskost), izražene glede na absolutno orientacijo v prostoru tip *sever – (vzhod – zahod) – jug* oz. *vzhod – (sever – jug) – zahod*, času tip *stari vek – (srednji vek) – novi vek, začetek – (sredina) – konec*, ali relativno glede na govorečega oz. govorno dejanje kot npr. *zgoraj – spodaj, levo – desno, prej – (zdaj) – potem, včeraj – (danes) – jutri*.

194 V razpravi iz l. 1981 (prim. Dodatek) ni izpostavljena t. i. pomenska nevtralizacija mernega pridevnika, izvirno vezanega na izražanje lastnosti, večje od povprečja.

Stopnjevalnost kot implicitna lastnost skrajnostne (polarne) protipomenskosti, pri lastnostnih, v tej skupini posebej še mernih pridevnikih tudi formalno izražena, je v podstavi podskupine skrajnostnih protipomenk, imenovane stopnjevalna (gradualna). Gre za hkratno in vzporedno leksikalno premikanje po skali ene in druge protipomenke proti srednje vrednosti (prim. graf 52). Pojem leksikalnega premikanja pomeni leksikaliziranost vsake stopnje gibanja proti srednji vrednosti od ene in druge protipomenke, npr. *vrel – vroč – topel – (srednji) – hladen – mrzel – leden*, *genialen – pameten – nadarjen – inteligen – (srednji) – neinteligenten – nenadarjen – neumen – debilen*. Zanimanje kateregakoli leksema oz. leksema na katerikoli stopnji lestvice pomeni hkrati odpreti možnost za veljavnost katerikoli druge vrednosti na skali, npr. *Če voda ni vroča, je (lahko) vrela/topla/(srednja)/hladna/mrzla/ledena*, vendar z manjšo verjetnostjo skrajnostnega preskakovanja: *Če voda ni vrela, je težko verjeti, da je ledena*.

Graf 49: Stopnjevalna protipomenskost

Legenda:

PL – pomen leksema

Vs – srednja vrednost

4. Zelo splošno bi tudi pri usmerjeni oz. vektorski protipomenskosti lahko govorili o trielementni množici, čeprav je t. i. srednja vrednost zakrita, implicitna. Že sam pojem usmerjenosti veže obravnavani tip predvsem (če ne sploh samo) na glagol. Gre za primere, ko je uresničitev enega dejanja pogojena z uresnitvijo drugega, npr. *priti* pogojuje *oditi*, *zapreti* pogojuje *odpreti*, verjetno tudi *roditi* pogojuje *umreti*, skratka med dvema glagoloma gre za neke vrste vzročno-posledično razmerje, npr. *Če ne prideš, ne moreš oditi*, *Če ne zapreš, ne moreš odpreti*, *Če se ne rodiš, ne moreš umreti*. Med npr. *priti* in *oditi*, *zapreti* in *odpreti*, *roditi* in *umreti* je sicer vedno posledično stanje dejanja prvega glagola kot npr. *priti – biti*, *odpreti – biti odprt*, *roditi – živeti*, kar v nekem smislu povezuje obravnavano skupino s skrajnostnimi (polarnimi) protipomerkami.

5.1.2.2 Protipomenke v Slovarju slovenskega knjižnega jezika

V SSKJ je najti protipomenke v vlogi dodatnega pojasnila razlagam določenih leksemov; za razliko od sopomenk, ki imajo poleg obvestilne še normativno (vrednostno) vlogo, so protipomenke glede na svojo naravo lahko samo pomembna obvestilna prvina slovarja. Vseh navedenih protipomenk je 43.¹⁹⁵ Pregled izpisanih primerov dokazuje, da SSKJ ne pozna zamenjavnih protipomenk, tip *dati* – *dobiti*, usmerjenih, tip *priiti* – *oditi*, in stopnjevalnih, tip *vrel* – *vroč* /.../ *mrzel* – *leden*, slednje zaradi svoje večelementnosti so v slovarju manj zanimive. Ostajata torej dve skupini protipomenk, in sicer:

- a) skrajnostna, npr. *debel* – *droben*, *debel* – *sub*; *grd* – *lep*; *grenek* – *sladek*; *dolg* – *kratek*; *majhen* – *velik*; *manj* – *več*; *mlad* – *star*; *ozek* – *širok*; *visok* – *nizek*;¹⁹⁶
- b) dopolnjevalna, npr. *abstrakten* – *konkreten*; *bedeti* – *spati*; *bolan* – *zdrav*; *bel* – *črn*; *blizu* – *daleč*; *da* – *ne*; *dan* – *noč*; *desnica* – *levica*; *narazen* – *skupaj*; *narobe* – *prav*; *noter* – *ven*.

5.1.3 Nad- in podpomenskost – hiper- in hiponimija

Razmerje nad- in podpomenskosti, v širšem smislu nad- in podrednosti, je temeljno urejevalno načelo slovarja kot refleksa načina mišljenja oz. abstraktnih procesov mišljenja in s tem v veliki meri tudi dejanske urejenosti sveta (Lyons 1980: 300–305; Kleiber 1995). Na omenjenem razmerju temelji slovarski pomen, njegova verbalizacija – razlaga, dveh skupin hierarhično različnih pomenskih sestavin, uvrščevalne pomenske sestavine (UPS) v nadpomenski vlogi in razločevalnih pomenskih sestavin (RPS) v vlogi slovarskopomenske prepoznavnosti ustreznih podpomenk (Prim. pogl. *Denotativni pomen*.); na tem razmerju temelji, kot smo videli, tudi oblikovanje najmanjšega in največjega pomenskega polja.

S tem razmerjem smo se srečali tudi znotraj pomenov enega, vsaj dvopomenskega leksema; gre za eno izmed možnosti nastajanja motiviranih (drugotnih) pomenov leksema, tip *moški* (1) 'bitje moškega spola', (2) 'moški (1) v razmerju di ženske', npr. *ima že novega moškega*. (Prim. pogl. *Pomenska vsebovanost*.)

Sicer pa velja, da je obravnavano razmerje zasnovano na enosmerni zajetosti – inkluziji, kar je mogoče, kot vemo, dokazati s Hallidayevimi identifikacijskimi stavki kot *Češnja je drevo*; gre torej za nezamenljivost stavčnih prvin v smislu **Drevo je češnja*. Pojem pomenske zajetosti, ki je lasten nadpomenskemu leksemu, temelji na

195 Dejansko jih je 86, saj so navedene po dvakrat, pri vsakem geslu protipomenskega para, npr. *nizek* ant. *visok* in *visok* ant. *nizek*.

196 Ni jasno, zakaj npr. *globok* – *plitev* kot merna pridevnika nista predstavljena v protipomenskem paru.

dejstvu, da nadpomenka vsebuje vse lastnosti, katerih nosilci se pojavijo na ravni podpomenskih leksemov. Poleg pojma zajetosti, ki je lasten nadpomenki, določa obravnavano razmerje še pojem (zakrite) vsebovanosti – implicitnosti, ki pa je, za razliko od zajetosti (inkluzije), dvosmerni, lasten tako nad- kot podpomenki; to je mogoče dokazati s stavki tipa *To je češnja, torej je (nujno) drevo* in *To je drevo, torej lahko (ne nujno) tudi češnja*. Razmerje nujnosti, lastno podpomenki, in možnosti, lastno nadpomenki, je v podstavi tudi množice, ki jo pokriva nadpomenka, glede na delno množico, ki jo pokriva podpomenka.

Glede na način izražanja je mogoče podpomenskost ločiti v dve temeljni skupini (prim. graf 50): gre za zakrito – implicitno, in izraženo – eksplisitno podpomenskost.

Zakrito (implicitno) podpomenskost, če jo želimo prepoznati, jo moramo šele izluščiti, pri čemer se lahko opiramo, kot je bilo že rečeno (prim. *Denotativni pomen*), na splošno zavest, splošno predstavnost ali pa se giblujemo dosledno znotraj taksonomije, ki jo metajezikovno prepoznava in npr. znanost. Slovsko najmanjše in največje pomensko polje se v veliki meri oblikuje na podlagi odkrivanja zakrite podpomenskosti, npr. *sadno drevo je češnja, jablana, sliva /.../*. (Prim. grafe o najmanjših in največjih pomenskih poljih 12, str. 67, 14, str. 69, 13, str. 67.)

Izraženost je lahko neposredna ali posredna.

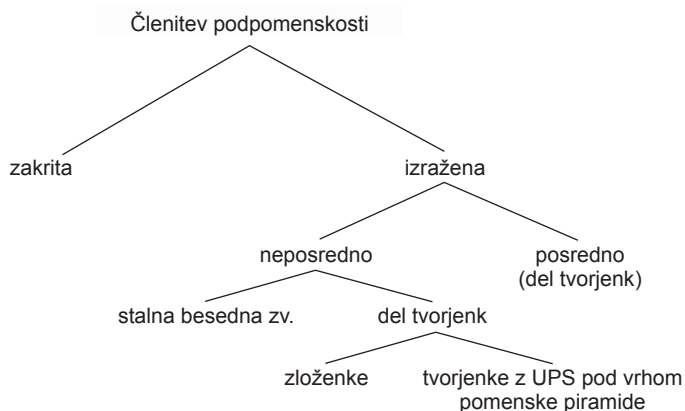
Neposredna izraženost podpomenskosti je vezana

- a) na večbesedne lekseme – stalne besedne zveze tip *črni bor* (je bor), *ptica pevka* (je ptica), in del tvorjenk – v celoti zložen, tip *agoravolna, skladiškovbesedotvorni* (Vidovič Muha 1988: 10–17),
- b) na navadne izpeljanke, tvorjenke iz predložne zveze, medpomensko-priponske zloženke, ki so slovarskopomensko pod vrhom pomenske piramide, npr. besedotvorni pomen dejanja kot *pisanje* (je *to, da /.../*).

Posredna izraženost podpomenskosti je lastna vsem drugim (nemodifikacijskim) tvorjenkam; s svojim besedotvornim morfemom uvrščajo podpomenko lahko le v najvišjo možno nadpomenko, izraženo zaimkovno ali glagolskoprimativno – *tisti, ki; to, da* ipd.; *biti, imeti, delati*. Gre za podrejenost, ki jo narekuje besedotvornopomenska podstava obrazila, ta pa je, kot vemo, pretvorba katere izmed sestavin pomenske podstave stavčne povedi s pomensko vrednostjo katerega izmed (samostalniških)

neosebni zaimkov, izražajoč po eni strani samo (posamostaljeno) dejanje, lastnost, stanje – *to, da*, ali pa osebo/predmet – *tisti, ki/-z*, sredstvo – *to, s čimer*, rezultat dejanja – *to, kar*, prostor – *tam_{m/z/s} kjer*, čas – *tedaj_{m/z/s} ko*. To so torej nadpomenska področja, v katera vstopa skupina tvorjenk s priponskim obrazilom (pripono) kot pretvorbo katere izmed propozicijskih skladenjskopodstavnih prvin. Seveda pa gre v teh primerih za besedotvornopomensko, vedno nadpomensko (hipernimno) uvrščanje, ki, kot vemo, ni nujno prekrivno s slovarskopomenskim: UPS slovarskega pomena vemo, da je načeloma vezana na neposredno nadpomenko: če je *pisatelj* besedotvornopomensko vršilec določenega dejanja (pisanja), *-(a)telj* glede na koren *pis-*, je slovarsko po svoji UPS umetnik /.../. Pri določeni skupini tvorjenk (navadne izpeljanke, tvorjenke iz predložne zveze, medponsko-priponske tvorjenke) imamo torej opraviti z dvojno nadredno (nadpomensko) uvrstitvijo – izraženo besedotvornopomensko, ki sploh ni nujno skladna z zakrito slovarskopomensko uvrstitvijo.

Graf 50: Členitev podpomenskosti

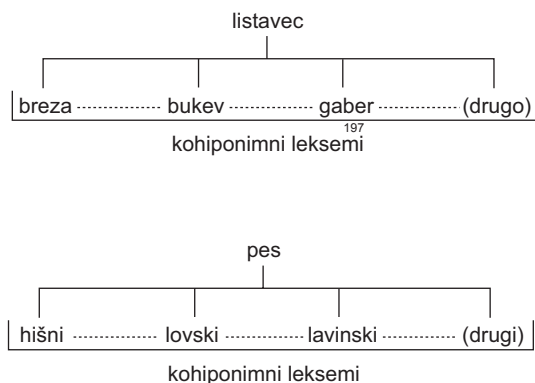
Znotraj nad- in podpomenskega razmerja je mogoče razmišljati še o enem tipu tega razmerja, imenovanem ostro in neostro (Hansen idr. 1985: 214); glede na naše razumevanje je mogoče bolje govoriti o obveznem – neobveznem razmerju; pojem obveznosti je mogoče vezati na slovar oz. strukturo slovarskega pomena: razmerje med UPS in RPS lahko razumemo kot obvezno (striktno, ostro), saj je za posamezne lekseme definicijsko: nadpomenski leksem *pes* kot UPS zajema podpomenke kot *lovski pes*, *hišni pes*, *lavinski pes* idr., prav gotovo pa ne nujno tudi (podpomenskih) pojmov kot *zvest*, *razumen*, ko bi bilo mogoče govoriti o neobveznem podrednem razmerju. Z vidika slovenščine pojem obveznega – neobveznega razmerja lahko dopolnimo s spoznanjem, da prvo tvorijo pravi vrstni pridevniki (s samostalnikom) in (do določene mere) vrstni prislovi (z glagolom).

Da se sploh lahko realizira razmerje nad- podpomenskost, mora nadpomenka vsebovati vsaj dve podpomenki, ki pokrivata vsaka svoje pojmovno polje oz. drugače: pojmovno polje nadpomenke pokriva najmanj dve pojmovni polji, ki ju je mogoče izraziti leksemsko samostojno; v bistvu gre za razmerje množice z najmanj dvema delnima množicama oz. podmnožicama. Razmerje med podpomenkami ne glede na skupno nadpomenko v nobenem primeru ne more biti privativno – prisotnost/ odsotnost (+/–) določene lastnosti; če se že giblremo na ravni klasičnih jezikoslovnih opozicij, bi bilo mogoče govoriti o ekvipolentnosti.

5.1.3.1 Medleksemska vzporedna podpomenskost – kohiponimija

Ko gre za nadpomenke, je razmerje med njim ustreznimi podpomenkami – leksemi lahko določeno še s t. i. solednostjo kot lastnostjo vzporedne podpomenskosti ali kohiponimije. Solednost kot podlaga vzporedne podpomenskosti (kohiponimije) je torej pogojena s skupno nadpomenko. Razmerje vzporedne podpomenskosti (kohiponimije) je definicijsko za lekseme s skupno UPS kot neposredno nadpomenko.

Graf 51: *Primeri vzporedne podpomenskosti (kohiponimije)*

5.1.3.2 Raznopomenskost – heteronimija

Gre za posledično in ne temeljno paradigmatško razmerje med leksemi, kot je sopomenskost ali protipomenskost, vezano na vzporedne podpomenke, se pravi na razmerje med delnimi (pomenskimi) množicami oz. podmnožicami (Hansen

197 V. Gorjanc (2005: 125) ugotavlja, da se med najpomembnejše pomenske označevalce vzporedne podpomenskosti uvršča tip *med x spadajo*, torej *med listavce spadajo breza, bukev ...*

idr. 1985: 215–216); nekateri jezikoslovci je v okviru posebnega pomenskega razmerja sploh ne omenjajo (npr. Lyons 1980, Filipec 1985). Naj povzamemo, da na pomenski ravni določa vzporedne podpomenke (kohiponime) skupna (skladenjsko) vodilna pomenska sestavina – nadpomenka, slovarskopomenska UPS, na soredni ravni pa izključevalnost – ekskluzivnost drugih slovarskopomenskih sestavin – RPS; za raznopomensko razmerje velja torej pomenska izključevalnost: trditev, ki jo vsebuje določena raznopomenka (heteronim), je glede na trditev v zvezi z drugo raznopomenko izključujoča, kar je mogoče zapisati A^1 izključuje A^2 , $A^3 \dots A^n$; A^2 izključuje A^1 , $A^3 \dots A^n$; torej vsak A^n izključuje vsak A^{-n} . Trditev *To je češnja* izključuje trditev *To je jablana* oz. vsako tovrstno identifikacijsko trditev v zvezi s vzporednimi podpomenkami (kohiponimi), drugače: trditev *To drevo je češnja* vsebuje negacijo trditve *To drevo je jablana* itd. Razmerje izključevalnosti, določeno z ločnim veznikom *ali* – *ali*, kot definicijsko za raznopomenskost, onemogoča tudi besedilno zamenljivost raznopomenk – če hočemo seveda ohraniti obvestilno korektnost: *Drevo je ali češnja ali jablana*, *Pes je ali lovski (pes) ali ovčarski (pes)* ipd.; v primeru stalnih besednih zvez tip *lovski pes*, *ovčarski pes*, in nekaterih tvorjenk imamo opraviti z izrazno razvidnostjo pomenske povezovalnosti in pomenske ločevalnosti. Raznopomenskost je torej pogojena z izključevalnostjo pomena (konkretno pomenskih sestavin) na ravni podpomenskosti.

5.2 Izrazna razmerja

5.2.1 Enakoizraznost – homonimija¹⁹⁸

S stališča simetričnega jezikovnega znaka je pojav enakoizraznosti¹⁹⁹ (homonimije) nasproten pojavu sopomenskost (sinonimije): če gre pri sopomenosti za prekrivnost vsebine oz. njene pomenske aktualizacije – pomena simetričnega jezikovnega znaka oz. najmanj enega pomena pri večpomenskem (asimetričnem) jezikovnem znaku, gre pri enakoizraznosti za prekrivnost materialne (glasovne, pisne) jezikovne danosti ob popolnoma različnem pomenu oz. celotnem pomenju (semantemu). Ker je razmerje vezano na prekrivnost izraza leksema kot jezikovnega znaka, število njegovih pomenov ne igra nobene vloge. V tem je tudi temeljna razlika med enakoizraznostjo in sopomenskostjo: enakoizraznost je razmerje, vezano na izrazno različne lekseme – torej medleksemsko izrazno razmerje, sopomenskost je razmerje med pomeni različnih leksemov – torej medleksemsko pomensko razmerje. Namreč s pojmom popolne različnosti je mišljena različnost na ravni

198 Poglavje je deloma povzeto po uvodni razpravi A. Vidovič Muha *Medleksemka razmerja* v Slovarju slovenskih homonimov (Bališć 1997: 7–16).

199 Homonim je slovenil z enakoizraznico V. Gjurin v reviji *Križem Kražem* 1, št. 3, 1985.

pomenskih sestavin in – kar je glede na večpomenskost izjemno važno, tudi vsebinskih (predstavnih) lastnosti – potencialnih pomenskih sestavin. Enakoizraznost torej ni nekaj, kar bi nastalo iz potreb govora (besedila) kot vse medpomenske in na pomenu temelječe medleksemske povezave; pri enakoizraznosti gre za jezikovno-sistemski pojav, nastal bolj ali manj naključno tako na sinhroni kot diahroni ravni (gl. dalje).

V jezikoslovni literaturi je opredeljevanje enakoizraznosti različno (Ahmanova 1986: 1–13): lahko je omejeno le na lastnosti jezikovnega znaka – prekrivnost izraza, različnost (denotativnega) pomena, gre za razumevanje enakoizraznosti v najširšem smislu, ali pa se merilo enakoizraznosti na podlagi lastnosti jezikovnega znaka pridružujejo še druge lastnosti, največkrat slovarsko kategorialnopomensko merilo (npr. Lyons II 1983: 168–187). Tovrstna razmerja v jeziku naj bi bila mogoča le med slovničnokategorialno povezanimi leksemi, kjer je izhodiščna delitev besednovrstna, se pravi upoštevanje slovničnih kategorialnih lastnosti – kategorialnih pomenskih sestavin – imenskih besednih vrst (samotalniška, pridevniška beseda) glede na glagolske (glagolska, prislovna, povedkovniška beseda). Ob izhodiščni kategorialnosti, ki določa besednovrstnost, je seveda možno upoštevati še druge kategorialne lastnosti, npr. živost in človeškost, števnost, sklanjatev idr. (tako npr. SSKJ; Ivanová-Šalingová 1997: 5–7). Lastnosti jezikovnega znaka se tako podredi-jo kategorialnim pomenskim sestavinam (Lyons 1983: 168–187; Hansen idr. 1985: 201–202); pomen se proučuje znotraj posameznih, s kategorialnimi pomenskimi sestavinami povezanih leksemskih (pod)množic. Izhodišče je upravičljivo – s tem se število enakoizraznih parov oz. nizov v jeziku zmanjšuje.²⁰⁰

Glede na povedano lahko po Lyonsu enakoizraznost opredelimo s tremi relevantnimi lastnostmi:

- a) $L_1 \neq L_n$: pomenska različnost (distinktivnost)₁
- b) $L \equiv L_n$: skladijska enakovrednost (ekvivalentnost)
- c) $L_1 = L_n$: izrazna prekrivnost (identičnost)

200 Načelo besednovrstnosti kot izhodiščno pri določanju enakoizraznic je uporabil SSKJ: kot enakoizraznice upošteva le tiste lekseme, ki se pojavljajo znotraj posameznih (predmetnopomenskih) besednih vrst.

za paradigmatiko, v besedilu pa nimajo nikakršne vloge. Predvsem zaradi njihove besedilne brezfunkcijskosti jih v jeziku občutimo kot prvino, ki je v sporazumevanju moteča; ker pa seveda kljub temu v jeziku obstaja, ji je zaradi možnih tudi medjezikovnih interferenc (konkretno lahko hudi nesporazumi pri prevajanju) zlasti v kultiviranih jezikih posvečena ustrezna pozornost.

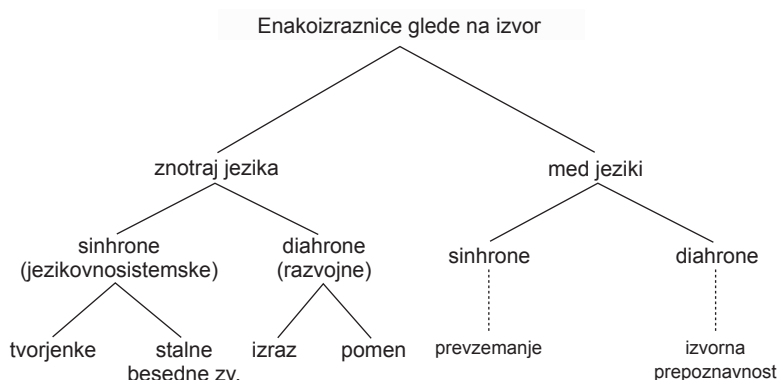
Lahko pozamemo: zaradi ohranjene vsaj asociativne (predstavne), če že ne tudi pomenskosestavinske zveze med pomeni je pojav večpomenskosti mogoč le znotraj leksema, pojav enakoizraznosti pa je vedno (po definiciji) le medleksemski.

5.2.1.1 Izvor enakoizraznic

Kako nastajajo v jeziku enakoizraznice? Njihova izvornost je dvovrstna: vezane so na dogajanje znotraj danega jezika ali pa vpliva na njihovo pojavitev prevzemanja iz drugega (tujega) jezika; po izvoru so torej znotrajjezikovne ali medjezikovne.

Tako znotraj danega jezika kot tudi na medjezikovni ravni prihaja do enakoizraznosti tako zaradi sinhronega (jezikovnosistemskega) kot tudi diahronega (razvojnega) procesa. Na ravni sinhronije (znotraj danega jezikovnega sistema) je povzročitelj enakoizraznosti poimenovalna potreba, načeloma reševana besedotvorno, pomensko širitveno – motiviranje novih pomenov, ali z oblikovanjem stalnih (slovarskih) besednih zvez, lahko pa tudi s prevzemanjem iz tujih jezikov; enakoizraznost, ki se pojavi v takšnih okoliščinah, je posledica naključnega izraznega sovpada dveh (ali več) leksemov; pravimo ji prvotna (primarna). V primeru diahronije je enakoizraznost posledica razvojnega procesa v jeziku, npr. izgubljanje tvorbene razpoznavnosti pri tvorjenkah ali izgubljanje citatnosti in morda še kaj; v tem primeru imamo opraviti z drugotno (sekundarno) enakoizraznostjo.

Graf 53: *Enakoizraznice glede na izvor*

Nekaj zgledov prvotne enakoizraznosti:

- a) Na besedotvorni ravni prihaja do enakoizraznosti npr. zaradi naključne prekrivnosti besedotvorne podlage in obrazila, lahko tudi zaradi premen, ki jih povzroči obrazilo npr. pri tvorbi pridevnikov, manjšalnic, glagolnikov ipd.: *agonalen* (dejansko -ni) 'pridevnik od agon'²⁰² : *agonalen* (dejansko tudi -ni) 'pridevnik od agonija'; *frankovski* 'nanašajoč se na Franke' : *frankovski* 'pridevnik od frankovec'; *glagolski* 'nanašajoč se na glagol' : *glagolski* 'nanašajoč se na glagolico'; *kolegialen* (dejansko -ni) 'nanašajoč se na kolegij' : *kolegialen* 'prijateljski'; *minica* 'manjšalnica od mina' : *minica* 'hrošč /.../'; *morski* 'nanašajoč se na morje' : *morski* 'narisano, vrezano znamenje, ki naj odganja moro'; *muljenje* 'glagolnik od muliti' : *muljenje* 'kujanje' idr.
- b) Enakoizraznost lahko povzroči prevzeta beseda z besedo, ki v jeziku že obstaja, npr. (razporeditev enakoizraznic glede na zaporedje prihajanja v jezik) *boks* 'usnje iz goveje kože' : *boks* 'ločen ograjen prostor'; *bula* '/.../' oteklina' : *bula* 'papeška ali vladarska listina /.../' : *bula* v muslimanskem okolju, nekdanj 'poročena ženska'; *doga* 'deščica /.../' : *doga* 'hišni pes /.../' ipd.

Za drugotno enakoizraznost ni veliko zgledov; v navedenih dveh gre za asociativno oddaljevanje pomenov: *pero* 'del perja /.../' : *pero* 'nalivno pero, pisalo'; *žerjav* 'ptica /.../' : *žerjav* 'naprava, stroj'.

5.2.1.2 Pojavljanje enakoizraznosti v jeziku

Sicer pa je mogoče enakoizraznost srečati na vseh ravneh jezikovne zgradbe – od morfemov do leksikaliziranih besednih zvez, čeprav, po priročnikih sodeč, povzroča največ zadreg – morda tudi zaradi razmeroma pogostega pojavljanja – prav v besedišču.

Morfemska enakoizraznost omogoča, da se v tovrstnih parih oz. nizih lahko znajdejo tudi besede v svoji neslovarski, se pravi besedilni obliki, npr. samostalniki ali pridevniki v neimenovalku, neednini, v določenem spolu ipd. S tem je seveda pojav enakoizraznosti v besedilu glede na slovar bistveno večji, npr. *vil-e* (I/T, mn., ž. sp.) 'pravljica bitja' : *vil-e* (I/T, mn., ž. sp.) 'razkošno grajena hiša /.../' : *vil-e* (I/T, neštevno, ž. sp.) 'orodje z roglji /.../' ; *del* – (R, mn., sr. spol – *delo*, mn. *dela*) : *del* 'kar nastane z delitvijo celote'; če zanemarimo kategorialne pomenske sestavine, nastanejo še primeri kot *peti* – vrstilni števniki : *peti* – peta 'del stopala /.../' ; *sedem* 'glavni števniki /.../' : *sedem* – sedanjik glagola sesti. Mogoč je tudi nasprotni pojav – beseda je enakoizrazna samo v slovarski obliki, v besedilni oz.

202 Zgledi so, kot navadno, iz SSKJ; ker ta ne ločuje med pridevniškim vrstnim obrazilom -ni in lastnostnim oz. kakovostnim -(e)n, se število tovrstnih enakoizraznic znatno povečuje.

neslovarski izgubi enakoizrazno možnost: *napeti* – napnem : *napeti* – napojem, *topiti* – raz-/potapljati : *topiti* ‘delati topo’ ipd.

Z vidika mesta pojavljanja enakoizraznosti v jeziku je torej mogoče govoriti o naslednjih skupinah parov oz. nizov:

- a) popolna enakoizraznost; isti slovarski enakoizrazni pari oz. nizi se ohranjajo tudi v besedilu – gre za enakoizraznice z istimi slovarskimi slovničnokategorialnimi lastnostmi, npr. *bar* ‘nočni gostinski zabavni lokal’ : *bar* ‘enota za merjenje zračnega pritiska’ : *bar* ‘divja trava /.../’ – za celotni enakoizrazni niz velja ista kategorija spola (m. spol), podspol (neživo), sklanjatev (1. moška), 3. oseba;
- b) delna enakoizraznost;

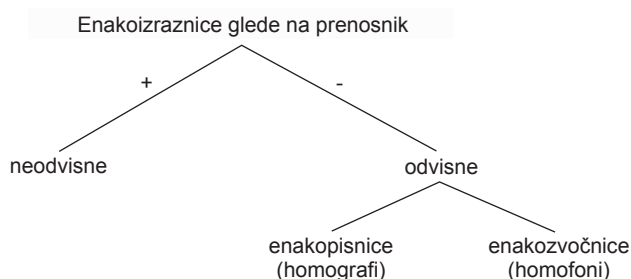
b₁) enakoizrazni pari oz. nizi so mogoči samo znotraj slovarja, zaradi lahko le ene različne slovarske slovničnokategorialne lastnosti njihova enakoizraznost v besedilu izgine, npr. *kos* – ‘ptica pevka /.../’ – +živo : *kos* ‘del celote’ – –živo : *kos* – biti kos (povedkovnik) ‘izraža, da je kdo sposoben izvršiti dejanje’;

b₂) enakoizrazni pari oz. nizi se oblikujejo šele znotraj besedila – gre za neslovarske oblike tip *vile* ‘pravljica bitja’ : *vile* ‘razkošne hiše’ (gl. zgoraj), ali med obliko (oblikami) v slovarju in besedilu tip *vile* ‘orodje’ : *vile* ‘pravljica bitja’/‘razkošne hiše’.

Z vidika prenosnika je mogoče enakoizraznice ločiti na enakopisnice (homografe) in enakozvočnice (homofone).²⁰³ Kot že ime pove, se enakopisnice pojavljajo samo v zapisani besedi, npr. *peti* – vrstilni števniki/del stopala (D/M, ed., ž. spol – peta) : *peti* ‘oblikoveti tone /.../ z govorilnimi organi’, enakozvočnice samo v govorjeni, npr. *gost* [gost] ‘z drevjem strnjeno porasel svet’ : *gost* ‘povabljenec /.../’ ipd.

203 Homonim je v slovenskem jezikoslovju slovenil z enakoizraznico le V. Gjurin (gl. op. 199), sicer se pojmi homonimija : homofonija, homografija oz. enakoizraznost : enakoglasnost, enakopisnost niso ločevali. SSKJ (1970 1: 818) navaja za homonim sopomenko enakoglasnica; kasneje J. Toporišič v ESJ (1992: 57) zapiše za homonim enakozvočnica, slednja (1992: 38) pa je »beseda, ki se enako piše (enakopisnica) ali enako izgovarja (enakoglasnica) kot katera druga.« Pojmi enakopisnost (homografija) in enakoglasnost (homofonija) glede na enakoizraznost (homonimijo) tudi v ESJ niso razmejeni.

Graf 54: Enakoizraznice glede na prenosnik

Velja omeniti še dejstvo, da se enakoizraznice lahko pojavljajo v različnih socialnih in funkcijskih zvrsteh, z različnimi slogovnimi vlogami, npr. *pupa* star. 'igrača' : *pupa* otr. 'pijača'; *puta* nar. vzhodno 'brenta' : *puta* ljubk. 'kokoš'; tudi kombinacije enakoizraznic s terminološkega področja s slogovno oz. zvrstno zaznamovanimi, npr. *bager* star. '/.../' temno rdeča svilena tkanina' : *bager* teh. 'stroj za izkopavanje' ipd. Ker je pojav enakoizraznosti samo jezikovnoizrazni, pomen ostaja pri tem pojavu neprizadet, je razumljivo, da se besede s to lastnostjo obnašajo kot vse druge, se pravi, da so podvržene različnim slogovnim, zvrstnim in drugim (dodatnim) lastnostim – v najširšem smislu lahko rečemo, da tako kot za besedišče oz. leksiko nasploh velja tudi za enakoizraznice možnost najrazličneše (dodatne) obvestilnosti: beseda oz. leksem lahko vzpostavlja enakoizrazno povezavo z vsemi vrstami svojega pomena – s slovarskim denotativnim, konotativnim in pragmatičnim; kot rečeno, enakoizraznost se vseh teh vprašanj ne dotika – ostaja vezana le na prekrivnost izraza, se pravi materialne jezikovne danosti.

Ker je enakoizraznost v jeziku moteča ne glede na zvrst, v kateri se pojavlja, je seveda motnja še toliko večja v okviru terminologije, se pravi znanstvenega oz. strokovnega jezika. Kolikor se lahko zanesemo na SSKJ, znotraj posameznih strokovnih področij enakoizraznic ni, se pa pojavljajo med strokami, npr. *as* num. 'bakren rimski novček /.../' : *as* muz. za polton znižani ton a'; *bar* fiz. 'enota za merjenje zračnega pritiska' : *bar* bot. 'kulturna ali divja trava /.../' ; *napa* grad. 'naprava nad štedilnikom /.../' : *napa* usnj. 'tanko, mehko usnje /.../' ipd.

5.2.2 Izrazna podobnost – paronimija

Gre za dogajanje na izrazni ravni, ki pa nujno vpliva na spremembo pomena: z minimalno spremembo glasovnega (črkovnega) sestava leksema, načeloma z zamenjavo fonema, prihaja do temeljnih pomenskih sprememb. Paronimija je lahko posledica:

a) samo približnega poznavanja izraza določenega pomena; načeloma se to dogaja pri rabi prevzetih besed oz. leksemov, tip *adoptirati* 'vzeti tujega otroka za svojega, posvojiti' : *adaptirati* 'preurediti, prenoviti', *adsorpcija* 'zgoščevanje plinaste ali raztopljene snovi na površini /.../' : *absorpcija* 'vpijanje, vsrkavanje', *aluzija* 'namigovanje' : *iluzija* 'predstava, navadno optimistična, ki ni osnovana na resničnosti', *anion* 'negativno naelektren ion' : *avion* 'letalo', *aprobacija* 'uradna odobritev' : *akrobacija* 'težko izvedljiva, tvegana vaja', *lektura* 'pregled, jezikovna obdelava /.../' : *lektira* 'čtivo, berilo', *perfekt* 'dovršni čas' : *prefekt* zastar. 'vzgojitelj v domu'; lahko pa gre seveda tudi za primere, vezane na neprevzete lekseme, npr. *upravičiti* (1) 'imeti, navesti zadostne razloge za kaj' : *opravičiti* 'z navajanjem objektivnih vzrokov narediti, da je razumljivo, možno (npr.) neizpolnjevanje obveznosti /.../', *delaven* 'ki rad dela' : *deloven* 'nanašajoč se na delo', *opirati* 'dajati kaj v tak položaj, da se z dotikajočim delom nekaj teže prenaša na kaj' : *upirati* 'postavljati kaj tako, da pri delovanju sile ostaja na določenem mestu', *sestavljena* 'vrsta tvorjene besede' : *sestavljanka* 'vrsta igre' ipd.²⁰⁴ Paronimija je v takšnih primerih posledica nepoznavanja izraza – kako se kdo/kaj natančno poimenuje. Gre torej za subjektivni vzrok njenega nastanka kot posledice neznanja, kar lahko označimo kot napako;

b) vnašanja konotativnosti v besedilo; gre torej za stilno vlogo paronimov v smislu npr. ironizacije, sarkazma idr. Lahko povzamemo, da je paronimija besedilni pojav.

---

204 Zgledi paronimije so bili zbrani v diplomskem seminarju slovenskega knjižnega jezika v štud. l. 1998/99.

Povzetek

Začetki moderne leksikografije na Slovenskem

Začetki moderne leksikografije na Slovenskem so smiselno vpeti v začetke modernega razumevanja in razlaganja jezika, lahko rečemo v začetke modernega jezikoslovja. Z razsvetljenstvom zaznamovano vzdušje evropskega trenutka na prelomu v 19. stoletje je prek humboldtovskega ontološkega razumevanja različnosti jezikov kot posledice različnosti »videnja sveta« določene jezikovne skupnosti neposredno ali posredno vplivalo tudi na slovensko jezikoslovno misel. Zasnovo Kopitarjeve slovnice zaznamuje nov metodološki pristop, ki ga v dotedanjem slovenskem slovníčarstvu nismo bili vajeni: gre za prvi opis slovenskega jezika, ki temelji na prepoznavnih lastnostih tega jezika samega. Za dotedanje slovnice veljavna normativnost protistave zlasti z nemščino pa tudi latinščino (predvsem Bohorič) se je v Kopitarjevi slovnici umaknila protistavnosti s tujimi jeziki kot utemeljevalnemu načelu določenega spoznanja v zvezi s slovenščino; ker tuji jezik ni imel več vloge normativne orientacije, je bila izbira jezika podrejena stopnji oz. moči utemeljevalnosti, ki jo je izkazoval v zvezi s konkretnim, na slovenščino vezanim jezikoslovnim spoznanjem.

Temeljni kakovostni premik v razumevanju vloge jezika, nova oz. glede na obdobje slovenskega protestantizma v veliki meri obnovljena zavest o tem, kaj dejansko jezik je, je bila v slovenskem prostoru s Kopitarjevo slovnico udejanjena že v začetku 19. stoletja, tej slovnici ustrezen Pleteršnikov slovar pa je nastal skoraj sto let kasneje. Miklošičevo namero s konca prve polovice 19. stoletja napisati slovar, ki bo predstavil slovenski pojmovni svet, nadgrajeno z Levstikovim eruditskim razmišljanjem o jeziku kot nedvoumnem izrazu kulturnega in sploh izkušenskega sveta njegovih nosilcev, utemeljeno zlasti v *Napakah slovenskega pisanja* pa tudi v kritiki Cigaletovega slovarja, je proti koncu 19. stoletja v dobrih desetih letih uresničil Maks Pleteršnik. Lahko rečemo, da je v Pleteršnikov slovar vgrajena moderna jezikoslovna misel 19. stoletja, slovarski zasnovi ustrezno gradivo je podvrženo dosledno izpeljanim leksikografskim postopkom, kar zagotavlja leksikološko vrednost tega dela.

Tudi v skoraj sto let mlajši *Slovar slovenskega knjižnega jezika* so vgrajeni vsi trije vidiki – aktualnost evropske jezikoslovne misli, verodostojnost gradiva, doslednost leksikografskih postopkov. In vendar lahko rečemo, da je za razliko od *Pleteršnikovega slovarja*, ki je izraz skladnosti slovenskega jezikovnega in jezikoslovnega razvoja, *SSKJ* s svojo zasnovo, temelječo na evropskem jezikovnozvrstnem funkcionalizmu in razumevanju slovarskega pomena kot (slovarske) vrednosti, posegel v tradicionalno slovensko jezikoslovno misel zgodnjih šestdesetih let in jo prilagodil

evropskemu jezikoslovnemu toku. Lahko rečemo, da je *SSKJ* odigral pomembno vlogo pri prenovljeni interpretaciji jezika; s svojo zasnovo je posegel v prevladujoča jezikoslovna načela v slovenskem prostoru in jih aktualiziral s strukturalnimi jezikoslovnimi prvinami, smiselno nadgrajenimi s splošnospoznavnimi korektivi.

Pojem leksem

Leksem je enota jezikovnega sistema, določena s poimenovanjem, ki zajema tudi preimenovanje načeloma v stilistični vlogi, slovarskega denotata, se pravi od posameznega abstrahirane, torej virtualne množice, skupine ev. razreda (istovrstne) predmetnosti. Zbir vseh leksemov določenega jezika predstavlja njegov slovar/leksikon; gre za odprt sistem poimenovalnih prvin – leksemov oz. zbira leksemov – leksike, ki je v zavesti določene jezikovne skupnosti in se glede na posamezno govorno dejanje ustrezno aktualizira.

Sicer pa je leksem mogoče razumeti kot jezikovni znak: na ravni označujočega, se pravi na izrazni (glasovni/črkovni) ravni, je leksem lahko (a) prvotno ali drugotno enobesedni – v primeru drugotnosti je enobesednost pridobljena, vezana na leksikalizirano (uslovarjeno) kratično poimenovanje, tip pog. *filofaks*, sicer je prvotna, (b) večbesedni – stalna avtomatizirana besedna zveza; za razliko od aktualiziranih besednih zvez po govornem dejanju ne razpade in je kot taka del slovarja, tip *gorski prelaz*. Na ravni označenega je mogoče govoriti o vsebini, aktualizirani v smislu pomena (semema). Izrazu (formativu), kot imenujemo glasovno/črkovno danost leksema, lahko ustreza en sam pomen – leksem je simetrični, lahko pa več kot en pomen – leksem je asimetrični; skupek pomenov enega leksema imenujemo pomenje (semantem).

Leksikalni pomen je mogoče razložiti kot zbir tistih vsebinskih lastnosti leksema, ki imajo pomenskorazločevalno vrednost, se pravi, da omogočajo prepoznavnost pomena leksema v razmerju do pomenov drugih leksemov; vsebinska lastnost s pomenskorazločevalno močjo je enota pomena, imenovana pomenska sestavina (sem).

Pomeni leksemov

Pomeni leksemov so lahko absolutno in ni relativno obvezni: med prve sodita kategorialni slovarski pomen in denotativni (nekategorialni) pomen, drugi je konotativni pomen in v širšem smislu še sporočanjско-pragmatični pomen.

Kategorialni slovarski pomen je slovnični in besedotvorni – slednji pri določeni (definirani) skupini tvorjenk.

Kategorialni slovarski pomen določajo kategorialne pomenske sestavine (KPS). Njihova prepoznavnost neposredno ali posredno izhaja iz skladenjske (stavčnočlenske) vloge leksema – brez določene skladenjske vloge ne moremo govoriti o kategorialnih lastnostih oz. na ravni slovarja o kategorialnih pomenskih sestavinah. Skladenjskofunkcijska opredelitev tega pojma do neke mere relativizira besedne vrste oz. jih potiska na metajezikovno, sistematizacijsko raven jezikovne realnosti. Stalnost skladenjskih funkcij je pogoj za stalnost KPS in s tem tudi odprto stalnost (dinamičnost) besednih vrst. Sprememba skladenjske funkcije vpliva na spremembo KPS, npr. izguba sposobnosti izražanja spola s premikom samostalnika z zanj definicijskega osebkovega mesta na povedkovo – njegov pomenski (povedkovo-določilni) del – in s tem pridobitev sposobnosti izražanja npr. časovno določenih lastnosti, zakrito tudi slovarskih glagolskih kategorij (vid, intenčnost glagolskega dejanja), tip *Alenka je bila res/zelo učitelj* 'učiteljska'.

Kategorialnost besedotvornega pomena je vezana zlasti na tiste tvorjenke, katerih (priponsko) obrazilo je nastalo po pretvorbi (a) zaimka kot nosilca katere izmed pomenskopodstavnih sestavin povedi; gre za pretvorbo povedja v dejanje, lastnost/stanje, tip *skok-ø*, *lep-ota*, *kmet-stvo*, delovalnikov, potencialnega prvega, pri tvorbi iz glagola tudi četrtega in šestega, tip *skak-alec*, *bel-ec*, *Avstrij-ec*, tudi *čas-o-pis-ø*, *odpir-ač*, in okoliščin kraja in časa, tip *izhod-ø*, *list-o-pad-ø*, (b) glagolskega primitiva kot nosilca katerega izmed potencialnih neprvih delovalnikov oz. sploh glagola kot potencialnega povedka, npr. *brazdati*, *plužiti*, *kraljevati*, *gozdariti*.

Leksem kot slovarska enota je določen z denotativnim pomenom. Denotat, ki ga ta pomen zajema, je načeloma predmetnost oz. dejanskost – gre za stavčnočlenske besedne vrste, pomen je določljiv s pomenskimi sestavinami –, ali pa (uslovarjeno) govorno dejanje – gre za sporočanje (komunikacijski) pomen; v razmerje med izrazom in pomenom leksema kot jezikovnega znaka v nobenem primeru ne vstopa spoznavni subjekt (tvorec besedila), zato je samo ta, denotativni pomen definicijski za strokovno izrazje. Razsežnost slovarskega denotata je relativno določljiva: lastna imena kot poimenovanja posameznega (ne nujno enega) nimajo slovarskega pomena (slovarske vrednosti); zaimki, glagolski primitivi so lastnim imenom nasprotna množica, njihov slovarski pomen je najekstenzivnejši, načeloma določen samo s kategorialnimi pomenskimi sestavinami. Jedro slovarskega pomena predstavljajo leksemi s srednjo (pomensko) vrednostjo, umeščeni med obe pomensko skrajnostni podmnožici.

Denotativni slovarski pomen lahko definiramo z zbirom pomenskih sestavin. Endogene lekseme – samostalniško in glagolsko besedo – določa dejstvo, da je zbir njihovih pomenskih sestavin skladenjsko hierarhiziran in tako po številu kot po

vrsti oz. pomenu absolutno ali relativno predvidljiv. Pomen eksogenih leksemov, pridevniške in (deloma) prislovne besede ter povedkovnika – ne more izkazovati skladenjske hierarhiziranosti svojih pomenskih sestavin – pojavljajo se kot pomensko določujoči členi zunanjega skladenjskega jedra.

Hierarhizirana dvostopenjskost razmerja pomenskih sestavin endogenih leksemov je posledica dveh različnih vlog znotraj leksemskega pomena: uvrščevalna pomenska sestavina (UPS) opredeljuje pomen z vidika njegove vpetosti v načeloma neposredno višje in s tem ekstenzivnejše pojmovno (pomensko) polje. Omejitev glede neposrednosti uvrščanja je nujna, če uslovarjamo splošno in ne posebno (znanstveno, strokovno) pojmovnost. Posploševanje (ekstenziviranje) pomena je mogoče, dokler se kot edina možna UPS ne pojavi zaimek ali glagolski primitiv, besedni množici, ki izražata le kategorialne pomenske sestavine, npr. *jazbečar* → *lovski pes* → *pes* → *domača žival* → *žival* → *bitje* → *kar biva /.../*. – Vloga razločevalnih pomenskih sestavin (RPS) je znotraj pojmovnega polja, ki ga zajema UPS, npr. *domača žival*; slovarskorazločevalno mora določiti lekseme, ki sodijo v pojmovno (pomensko) polje posamezne UPS. Za pomenske sestavine znotraj pomena velja enosmerna pomenska vsebovanost – inkluzivnost.

Denotativni slovarski pomen endogenih leksemov lahko zapišemo $^{UPS}/_{xRPS}$, pri čemer x izraža število pomenskih sestavin, potrebnih za dosego slovarskopomenske prepoznavnosti leksemov znotraj določene (skupne) UPS. Pomenske sestavine v obeh svojih temeljnih vlogah vzpostavljajo pomenskostrukturne slovarske povezave: UPS omogoča slovarskopomensko prepoznavnost s prehodnostjo (odprtostjo) v smislu nad- oz. podpomenskosti – ekstenziviranja oz. intenziviranja pomena leksema, pa tudi s svojo pomensko povezovalno vlogo leksemov, ki sodijo v njeno pojmovno (pomensko) polje; RPS vzpostavljajo pomenskorazločevalna razmerja med pomeni leksemov s skupno UPS. – Hierarhično paradigmatsko razmerje pomenskih sestavin, lastno pomenu endogenega leksema, lahko prevedemo linearno in tako dobimo Hallidayev identifikacijski stavek kot *Jazbečar je lovski pes*; *Lovski pes je pes* itd. Stavki sodijo med resnične trditve.

Na slovarskem denotativnem pomenu temelji tudi pojem pomenskega polja. Predstavlja ga s pomenskimi sestavinami strukturirano pojmovno polje – predstavni svet, ki ga oblikuje UPS po eni strani s svojo odprtostjo do drugih UPS – gre za največje pomensko polje, po drugi pa do različnih RPS, ki določajo pomene leksemov znotraj njene pomenske razsežnosti – najmanjše pomensko polje.

Predstavljeni tip slovarskega pomena je seveda strukturalni, vendar z vgrajeno spoznavno (kognitivno) korekturo v smislu upoštevanja splošne predstavnosti.

Za verodostojnost pomenoslovnega strukturalizma je dragoceno dejstvo, da prav spoznanja kognitivne (slovarsko)pomenoslovne teorije najsibo na ravni prototipskosti ali na ravni modela nujnih in zadostnih pogojev v veliki meri utrjujejo veljavnost spoznanj strukturalnega slovarskega pomenoslovja kot tiste znanosti, ki je sposobna prek strukturiranosti jezika v veliki meri odsevati strukturiranost sveta samega.

Glede na vrsto denotata je pridevnike kot eksogene lekseme mogoče ločiti v dve temeljni skupini. Pomen pridevnika je povezan z govornim dejanjem ali pa od govornega dejanja neodvisen, določljiv s pomenskimi sestavinami. V prvo skupino sodijo vsi pridevniki, ki so tvorjeni iz krajevnih ali časovnih prislovov, vezanih na določene okoliščine (Prid_{v2}), tip *tukajšnji*, *sedanji* – gre za relativno orientacijo glede na govorečega (prostor) ali samo govorno dejanje (čas). Z govornim dejanjem so povezani tudi vrstni vrstilni pridevniki (Prid_{v3}) – umestitev v prostor glede na govorečega, tip *prvi*, *zadnji*.

Pomen vseh drugih pridevnikov je vezan na pomenske sestavine. Glede na vrsto sintagmatskega razmerja z jedrnim samostalnikom je pridevnike mogoče ločiti na take, ki tvorijo z njim stalno (avtomatizirano) besedno zvezo, kot taka je zveza del slovarja in po govornem dejanju ne razpade, tip *gorski prelaz*, ali pa od govornega dejanja odvisno zvezo, tip *cvetoča češnja*: v prvem primeru imamo opraviti z eni samim leksemom, v drugem z zvezo (najmanj) dveh leksemov. Stalno besedno zvezo z jedrnim samostalnikom tvorijo vrstni pridevniki (Prid_{v1}), nastali iz samostalnikov, tip *železniški prehod*, glagolov, tip *gugalni stol*, iz drugih izvorno nevrstnih pridevnikov, tip *čisti bencin*, *zgodnji krompir*. Skupine pridevnikov, ki tvorijo nestalno, aktualizirano imensko zvezo, so poleg že omenjenih, od govornega dejanja odvisnih pomenskih skupin, tip *tukajšnji*, *lanski*, *prvi*, še lastnostni, tip *dober*, *globok*, in svojilni, nastali iz edninskega svojilnega rodilnika, tip *očetov*, *materin*. Temeljna razvrstitev v prilastku je predvidljiva – gre za stalno stavo s pomenskimi skupinami Prid_{v1} ob jedru in z vsemi drugimi levo od njih: *tamkajšnji prvi visok gorski prelaz*.

Izhodiščna pomenska členitev prislovov temelji na njihovi dvojni naravi: lahko so sestavina pomenske podstave (propozicije) povedi, če izražajo zunanje okoliščine glagolskega dejanja; nedvomno gre za krajevne in časovne prislove, tip *spati doma*, *vstati zgodaj*; če ne izražajo zunanjih okoliščin, sodijo med modifikatorje glagolskega dejanja in kot taki seveda niso sestavina pomenske podstave povedi; mednje se nedvomno uvrščajo lastnostni, nastali iz lastnostnih pridevnikov, tip *(zelo) lepo govoriti*, in vrstni, nastali iz vrstnih pridevnikov, tip *slovensko govoriti*.

Pomenske sestavine so vgrajene v oba temeljna vidika slovarskega pomena – sintagmatski in paradigmatski. Svojo pomenotvorno in pomenskorazločevalno vlogo opravljajo na vseh področjih slovarskopomenskega dosega:

- a) ločujejo med dvema temeljnima poimenovalnima množicama – občnimi in lastnimi imeni: prve načeloma določa pomenskosestavinska zgradba, druge samo besedilna funkcionalnost – poimenovalnost posameznega, ne nujno enega;
- b) ločujejo večbesedne lekseme – stalne besedne zveze, tip *rdeča mravlja*, od večleksemskih, prostih (nestalnih) besednih zvez, tip *rdeča bluza*: prve določa sposobnost vzpostaviti strukturno enako pomenskosestavinsko zgradbo, kot jo ima pomen besede, drugi nimajo te lastnosti;
- c) kot slovarskopomenske enote določajo prepoznavnost in v veliki meri tudi predvidljivost tipov pomenske različnosti, se pravi tipov večpomenskosti leksema;
- č) med pomeni različnih leksemov so nosilci
  1. pomenske enakosti – sopomenskosti (sinonimija), ali podobnosti, kot je nadpomenskost – podpomenskost (hipernimija, hiponimija), vzporedna podpomenskost (kohiponimija),
  2. pomenske različnosti – protipomenskosti (antonimije), raznopomenskosti (heteronimije),
  3. samo na ravni označujočega – enakoizraznosti (homonimije), izrazne podobnosti (paronimije);
- d) na medjezikovni ravni omogočajo prepoznavanje kalkiranja: bistvo tega pojava je ohranjanje izbire in hierarhije pomenskih sestavin izvirnega jezika – objektivizirajo torej pojem kalkiranja, tip *Wortschatz* – *besedni zaklad* : *besedišče* ali *Hochofen* – *visoka peč* : *plavž*.

Referenca z govornim dejanjem je pri leksemih lahko zakrita ali izražena. V primeru izražene reference imamo velikokrat opraviti še z uslovarjenimi pragmatičnimi okoliščinami, tip pri dvigu kozarca *Na zdravje (pijmo)!*; govorno dejanje je lahko celovito – frazemi so (lahko) besedila – tip pregovorov, rekov, npr. *Vrana vrani ne izkljuje oči*, *Ob kresi se dan obesi*, ali delno, ko so sestavina besedila, npr. *V tem grmu tiči zajec*. – V primeru slovarske reference z zakritim govornim dejanjem je izrazna podoba teh leksemov besedna; gre predvsem za modifikacijski besedni vrsti, medmete in členke. Medmeti kot izraz (globinske) stavčno strukturirane povedi posredujejo celovito govorno dejanje, npr. *Au* 'Zelo me je zbolelo', členki kot izraz (globinskega) stavčnega dela povedi, stavčnega modifikatorja izraženega stavka, delno (necelovito) govorno dejanje, npr. *Tudi sosed obira bruske* – *Vsi obirajo bruske in sosed jih obira*.

Poseben tip na govornem dejanju temelječih »leksemov« je vezan na nejezikovno sporočanje – uslovarjajo se obvestilno prepoznavni vedenjski vzorci, ali na sicer jezikovno sporočanje, vendar zopet s poudarkom na določenih jezikovnih vedenjskih vzorcih, npr. pri izražanju žalosti, zadrege *nagniti glavo*; *povesiti, skloniti glavo*.

Konotativni slovarski pomen določa dejstvo, da je vedno spremljevalni, denotativnemu pomenu dodan; glede denotata so izjemne kletvice, kjer gre za izražanje določenih (negativnih) stanj, razpoloženj. V razmerje med opomenjeno predstavo denotata in (jezikovnim) izrazom iz različnih vzrokov (čustvenost, stilizacija ipd.) vstopa torej tvorec besedila. Velja, da je konotativnost lahko inherentna (prvotna), vgrajena v nadsegmentno, morfemsko, besedno zgradbo leksema, tip *vodé* : *vôde*, pog. *firbec* : *radovednež*, pog. *kilometraža* : *kilometrina*, nar. *velika mama* : *stara mama*, lahko pa tudi adherentna (pridobljena), vezana na tvorjeni pomen, tip *medved* ekspr. 'neroden človek, zlasti moški'.

Pomenska razmerja znotraj leksema

Pomenske sestavine vpenjajo pomene leksemov v obe temeljni, med seboj pogojeni in samo fiktivno ločljivi razmerji – sintagmatsko in paradigmatško. Tako sintagmatika – prek odvisnostnega razmerja pomenskih sestavin – kot paradigmatika – prek identifikacijske in determinacijske vloge pomenskih sestavin – sta vgrajeni v bistvo slovarskega denotativnega pomena. Dinamična stabilnost, lastna sintagmatskemu in paradigmatškemu vidiku v smislu odprtosti referenčne zapolnitve obeh vlog – identifikacijske in determinacijske, je bistvo pomenske dinamike, večpomenskosti torej.

Za večino leksike velja, da je večpomenska – izrazu ustreza več kot en pomen, več kot ena pomensko aktualizirana vsebina. Izjema v tem smislu je terminološka leksika, katere načelo je simetrični jezikovni znak. Sicer pa je glede na do določene mere predvidljivo obnašanje pomenskih sestavin mogoče ločiti dva temeljna tipa drugotnih pomenov, in sicer pomensko vsebovanost in pomenski prenos; slednji je zopet dvo- oz. trivrstni: metonimija, ki ji je zelo blizu sinekdoha, in metafora.

Pri tipu večpomenskosti, ki temelji na pomenski vsebovanosti, gre za dejstvo, da je določen (neprvi) pomen ali več pomenov implicitnih (neopomenjenih) v največkrat prvem oz. izhodiščnem motivirajočem pomenu. Razmerje med pomeni, ki temeljijo na pomenski vsebovanosti, je nad-/podpomensko. Vsi drugotni pomeni, ki so podpomenski (hiponimni), ohranjajo celotno pomenskosestavinsko zgradbo izhodiščnega pomena na ravni svoje UPS, npr. *mož* (1) UPS človek, RPS odrasel,

moškega spola, (2) UPS mož (1), RPS poročen. Pri tem velja omeniti, da v primeru, ko je en pomen hipernimni in s tem izhodiščni najmanj dvema hiponimnima pomenoma, obstaja med njima t. i. vzporedna podpomenskost – kohiponimija, razmerje torej, ki že po definiciji ne more biti hierarhično.

O pomenskih prenosih lahko govorimo v primeru, ko med motivirajočim in motiviranim pomenom ni mogoče vzpostaviti razmerja pomenske vsebovanosti – nad-/podpomenskosti.

S stališča predvidljivosti obnašanja pomenskih sestavin sta zanimivi metonimija in sinekdoha. Motivirani (tvorjeni) pomen, z lastnostmi sinekdoh, temelji na načelu konstitutivnosti, ki je podlaga tudi t. i. sestavinski svojilnosti: *češnja*: *sad* (od) *češnje* ($\leftarrow$ *češnjev sad*) $\leftarrow$ *sad*, ki ga ima *češnja*, imeti 'biti sestavina česa' – *Sad* (*češnja*) *je tvorni del češnje* (drevesa). Deli celote, ki lahko prevzemajo vlogo celote, sodijo med tvorne (konstitutivne) dele te celote – po njih je celota prepoznavna; velja tudi obratno: celota lahko prevzame poimenovalno vlogo za tisti del, ki je zanjo tvoren, ki povzroča prepoznavnost. Sicer pa izhajamo iz dejstva, da jezikovnosistemska pomenska razpoznavnost sinekdoh (glede na metonimijo) temelji na t. i. krožnem tipu razlage: UPS je prepoznavno določena glede na eno samo RPS, in sicer tisto, ki se v drugotnem pomenu, nastalem po menjavi dela s celoto ali celote z delom, pomensko osamosvoji. Lahko torej rečemo, da je pri sinekdohi pomen mogoče zapisati kot 'P' = UPS/₁RPS, po definiciji torej vedno $x = 1$. – Lahko povzamemo: sinekdoha ohranja število in vrsto pomenskih sestavin znotraj obeh pomenov – izhodiščnega in prenesenega – spreminja pa se hierarhičnost njihovih vlog.

Metonimija je zelo pogost način tudi zapolnjevanja poimenovalne praznine (katahreze) in ne samo stilistike, se pravi, da gre za pomembno poimenovalno možnost. Pri pomenu, ki je nastal po metonimični poti, je sicer predvidljivost obnašanja pomenskih sestavin glede na motivirajoči pomen manjša kot pri sinekdohi, vendar pa je njihova dinamika v tolikšni meri predvidljiva, da je mogoče prepoznavati določene zakonitosti in na podlagi tega govoriti o predvidljivosti pomenov. Načeloma velja, da v metonimični pomen vstopa nova UPS, celotni motivirajoči pomen (vse pomenske sestavine) pa se ohrani na ravni pomenske razločevalnosti, razločevalnih pomenskih sestavin (RPS), npr. *glina* (1) *usedlina*, RPS uporabljana v lončarstvu, kiparstvu /.../, npr. *gnesti glino*, (2) UPS izdelek, RPS iz gline (1), npr. *razstava gline*.

Leksikaliziran metaforični pomen ima načeloma vlogo zapolnitve katahreze; to velja dosledno za terminološko metaforo. Povezovalni element je zlasti pri leksikaliziranih metaforah razviden, asociacija med motivirajočim in motiviranim

(metaforičnim) pomenom leksema je lahko celo pomenskosestavinska, ali pa se mora opomeniti v metaforičnem (motiviranem) pomenu. Sicer pa leksikaliziranost metafore omogoča na ravni UPS vsaj do določene mere predvideti obnašanje pomenskih sestavin motivirajočega denotata glede na motivirani. Metaforični pomeni samostalnika izkazujejo dva tipa UPS:

- a) Metaforični (motivirani) pomen se giblje v pojmovnem polju, ki ga s svojo UPS določa motivirajoči pomen (P^m), npr. (P^m) *cucek* 'majhen, zanikrni pes' – metaforični (motivirani) pomen (P^{Mf}) *cucek* slabš. 'pes (sploh)', (P^m) *čofniti* 'slišno, plosko pasti' – metaforični (motivirani) pomen (P^{Mf}) slabš 'pasti (sploh)'. Metaforični pomen tega tipa posploši lastnosti motivirajočega pomena na celotni pojmovni svet, ki ga zajema UPS motivirajočega pomena, kar lahko zapišemo: $UPS^m = P^{Mf}$, pri čemer pa je seveda metaforični pomen obvezno sestavljen tudi iz konotativnega dela, v konkretnem primeru *slabšalno* + P^{Mf} .
- b) Metaforični pomen je zunaj pojmovnega polja, ki ga s svojo UPS določa motivirajoči pomen, UPS motivirajočega pomena – UPS^1 – je vezan npr. na živalski svet, pojmovni svet metaforičnega (motiviranega) pomena – UPS^2 – je izvorno vezan npr. na človeka. Klasični zgled metafore *Človek je volk* je možen, če pojem *človek* izpolnjuje npr. pogoj napadalnosti, torej *Napadalen človek je volk*. Metaforični pomen na tej prvi stopnji opravlja neke vrste poimenovalno vlogo za pojem *človeka*, ki (*rad*) *napada* podobno kot pri metaforizaciji tipa (a) izhodiščni pojem, npr. *cucek*, opravlja poimenovalno vlogo za pojem *majhen, zanikrni pes*; v primeru *volk* za 'napadalen človek' imamo opraviti s t. i. specificirajočo metaforo. – V morebitni naslednji stopnji metaforizacije se oblikuje tip metafore, ki ga poznamo iz skupine (a); gre torej za prehod k posplošujoči metafori tip (*Vsak človek je volk/Vsi ljudje so volkovi*). Tovrstna drugostopenjska metafora ima seveda samo stilno vlogo.

Medleksemska razmerja

Razmerja med posameznimi leksemi so lahko izrazna, vezana na materialno (glasovno, črkovno) danost jezika, ali pomenska, vezana na njegovo pojmovnost (vsebino).

Pomenska medleksemska razmerja imajo dve izhodišči, in sicer enakost ali podobnost in različnost. Razmerje medleksemske pomenske enakosti temelji na so-pomenskosti (sinonimiji), pomenska medleksemska podobnost pa na nad-/pod-pomenskosti (hiper-/hiponimiji) in vzporedni podpomenskosti (kohiponimiji). Razmerje pomenske različnosti izhaja iz protipomenskosti (antonimije) in razno-pomenskosti (heteronimije).

Na izrazni (formalni) ravni vstopajo leksemi v razmerje popolne izrazne prekrivnosti – enakoizraznosti (homonimije) ali delne izrazne prekrivnosti, izrazne podobnosti (paronimije).

Bistvo leksikalne sopomenskosti temelji na spoznanju, da je isti denotat poimenovan različno; s stališča jezikovnega znaka gre za različnost izraza iste vsebine. Za sopomensko razmerje sta potrebna vsaj dva izrazno različna leksema z najmanj po enim prekrivnim pomenom, ali drugače: sopomenka (sinonim) je leksem, katerega najmanj en pomen izkazuje prekrivnost z najmanj enim pomenom drugega leksema.

Če gre pri sopomenskosti za referenco različnih izrazov z istim denotatom, mora za sopomenke veljati besedilna zamenjavnost, ne da bi bila pri tem kršena tista vrsta obvestilnosti, ki je vezana na denotativni pomen: stavek *To je kokoš* implicira stavek *To je kura*. Torej obojestranska vsebovanost stavkov z enako zgradbo, vendar pa različnimi leksemi v istem skladenjskem položaju lahko služi kot dokaz sopomenskosti; obojestranska vsebovanost stavkov omogoča tudi hkratno vrednost stavkov kot *Vsaka kokoš je kura* in *Vsaka kura je kokoš*.

Sopomenskost v jeziku je utemeljena s tako rekoč obveznim konotativnim in ev. pragmatičnim vidikom: v sopomenskem paru ali nizu ostaja načeloma le ena sopomenka vezana samo na denotativnost, vse druge pa izkazujejo različne dodatne (konotativne, pragmatične) pomene: *gozd* (1) – nar. *boršt* – pesn. *gaj* – nar. *gošča* – redkeje *hosta* – star. *lesovje* – knjiž. *les* – knjiž. *log* – knjiž. *loza* – nar. *šuma*. Zato lahko rečemo, da je sopomenskost kot sredstvo izražanja lastnega videnja oz. razumevanja sveta in razmerij v njem v veliki večini primerov ne samo izrazna, ampak tudi pojmovna obogatitev doživljanja sveta. Je seveda tudi pomembna slogovna možnost, učinkovita znotraj vseh sporočanjskih položajev in področij, razen seveda v znanstvenem jeziku.

Poleg sopomenskosti je protipomenskost (antonimija) temeljno medleksemsko pomensko razmerje. Z logičnega vidika jo lahko opredelimo kot medleksemsko pomensko nasprotnost (kontrarnost) in (dopolnjevalno) protislovnost (kontradiktornost). Pojem nasprotnosti je po Lyonsu mogoče vezati na pojem Trubeckojeve privativnosti – prisotnost/odsotnost določene pomenske lastnosti leksema (+/-), npr. *zveneči* : *nezveneči*, pojem (dopolnjevalne) protislovnosti na Trubeckojevo ekvipolentnost – vsak člen para izkazuje prisotnost določene lastnosti, npr. *samski* : *poročen*. Za razliko od sopomenskosti se protipomenskost pojavlja lahko le v parih. Sicer pa se tako kot pri sopomenskosti tudi tu znotraj istega večpomenskega leksema lahko pojavljajo različni protipomenski pari, npr. *star* – *mlad*, *star* – *nov*.

Zamenjavne ali konverzivne protipomenke vplivajo na spremembo aktantantskih vlog, npr. *dati* – *dobiti*, *prodati* – *kupiti*, *prejeti* – *izročiti* ipd., torej *Kdo da komu kaj* (vršilec dejanja A^1 – prvi aktant, prejemnik A^2 – drugi aktant, in sredstvo A^3 – tretji aktant); omenjeni stavek implicira stavek *Kdo dobi kaj od koga* s spremenjenimi aktantskimi vlogami v smislu $A^1 \rightarrow A^2$, $A^2 \rightarrow A^1$. Vsebovanost (implikacija) temelji na predpostavki, da če je $X (A^1)$ dal $Y (A^2)$ $Z (A^3)$, je $Y (A^2)$ dobil od $X (A^1)$ $Z (A^3)$, kar je mogoče po Lyonsu in Filipcu zapisati $R^{+1} (x,y) \equiv R^{-1} (y,x)$. Zamenjavnost je značilna tudi za nekatere druge protipomenske pare, npr. stopnjevanih pridevnikov kot *X je toplejši od Y*, se pravi, da je *Y hladnejši od X* ipd.

Dopolnjevalnost (komplementarnost) je lastnost protipomenskih parov, določena z ločnim veznikom *ali*, npr. *moški* ali *ženska*, *zunaj* ali *notri*, *tu* ali *tam*; torej *Če je moški, ni ženska*, *Če je zunaj, ni notri* in *Če je tu, ni tam*. Lahko rečemo, da je dopolnjevalno protipomenskost vedno mogoče označiti kot dvoelementno množico z ločnim razmerjem med elementoma.

Dopolnjevalna protipomenskost je vezana tudi na t. i. dvosmerno razmerno svojilnost. Dvosmernost je mogoče dokazati z vzročno-posledičnimi stavčnimi zvezami kot *Sosed je stric, brat, mož /.../, ker ima nečaka/nečakinjo, sestro/brata, ženo /.../*; pogojevanost razmerja dokazujejo stavki: *Če je brat, ima* (nujno najmanj eno) *sestro/brata* ipd. Oba tipa stavkov nam izločata dopolnjevalne protipomenske povezave kot *brat* : *sestra*, *stric* : *nečak*, *mož* : *žena*.

Skrajnostne (polarne) protipomenke določa prisotnost tretjega elementa kot srednje vrednosti med obema skrajnostma. Ta srednja vrednost je tudi temeljna orientacijska točka za določanje razsežnosti protipomenskega para: kaj je veliko glede na povprečje in majhno glede na poprečje: Če nekaj ni *veliko*, še ni nujno *majhno* (lahko je tudi *srednje*) in če nekaj ni *majhno*, še ni nujno *veliko* (lahko je tudi *srednje*). Skrajnostna protipomenskost je torej vedno trielementna množica, sestavljena iz obeh skrajnostnih protipomenk P_x in P_y , in srednje vrednosti V_s . Zanikanje P_x pomeni pritrditev $V_s + P_y$; zanikanje P_y pomeni pritrditev $V_s + P_x$.

Skrajnostna protipomenskost je definicijska lastnost mernih pridevnikov (podskupine lastnostnih); merljiva razsežnost je vezana na prostor, tip *dolg* – *kratek*, podtip *težek* – *lahek*, in čas, tip *mlad* – *star*, za izražanje mere pa se »nevtralizira« tisti pridevnik iz protipomenskega para, ki v izhodišču pomeni presežno lastnost glede na povprečje. V smislu protipomenskosti »nevtralizirani« pridevniki so določeni s sposobnostjo tvorbe tipične pridevniške besedne zveze kot *dolg dva centimetra/nekaj metrov*, *težek pet/nekaj kilogramov*, *star en mesec/sto, nekaj let*. Da pri

tako uporabljenih pridevnikih ne gre več za protipomenskost, dokazuje možnost uporabe dopolnjevalnega vprašanja kot *Koliko je star kdo/kaj?*

Stopnjevalna (gradualna) protipomenskost je implicitna lastnost skrajnostne (polarne) protipomenskosti. Gre za hkratno in vzporedno leksikalno premikanje po skali ene in druge protipomenke proti srednji vrednosti. Pojem leksikalnega premikanja pomeni leksikaliziranost vsake stopnje gibanja proti srednji vrednosti od ene in druge protipomenke, npr. *vrel – vroč – topel – (srednji) – hladen – mrzel – leden*. Zanikati leksem na katerikoli stopnji pomeni hkrati odpreti možnost za veljavnost katerekoli druge vrednosti, npr. *Če voda ni vroča, je (lahko) vrela/topla/ (srednja)/hladna/mrzla/ledena*, vendar z manjšo verjetnostjo skrajnostnega preskakovanja: *Če voda ni vrela, je težko verjeti, da je ledena*.

Tudi pri usmerjeni oz. vektorski protipomenskosti lahko govorimo o trielementni množici, čeprav je t. i. srednja vrednost zakrita. Gre za primere, ko je uresničitev enega dejanja pogojena z uresničitvijo drugega, npr. *priti* pogojuje *oditi*, *zapreti* *odpreti*, verjetno tudi *roditi* *umreti*, skratka med protipomenkama gre za neke vrste vzročno-posledično razmerje: *Če ne prideš, ne moreš oditi* ipd. Med tovrstnima protipomenkama je vedno posledično stanje dejanja prve protipomenke kot npr. *priti – biti* (*– oditi*).

Razmerje med nad- in podpomenskostjo, v širšem smislu med nad- in podrednostjo, je tako po Lyonsu kot npr. Kleiberju temeljno urejevalno načelo slovarja kot odseva načina mišljenja oz. abstraktnih procesov mišljenja in s tem v veliki meri tudi dejanske urejenosti sveta. Na omenjenem razmerju temelji slovarski pomen – razmerje med UPS in RPS, njegova verbalizacija – razlaga; na tem razmerju temelji oblikovanje najmanjšega in največjega pomenskega polja.

Sicer pa velja, da je obravnavano razmerje zasnovano na enosmerni zajetosti – inkluziji, kar je mogoče dokazati s Hallidayevimi identifikacijskimi stavki kot *Češnja je drevo*. Poleg pojma zajetosti, ki je lasten nadpomenki, določa obravnavano razmerje še pojem (zakrite) vsebovanosti – implicitnosti, ki pa je dvosmerni, lastno tako nad- kot podpomenki: *To je češnja, torej je* (nujno) *drevo* in *To je drevo, torej lahko* (ne nujno) *češnja*.

Razmerje vzporedne podpomenskosti (kohiponimije) je definicijsko za lekseme s skupno UPS kot neposredno nadpomenko. Sorednost kot podlaga vzporedne podpomenskosti (kohiponimije) je torej pogojena s skupno nadpomenko. Medsebojno razmerje vzporedne podpomenskosti pa je določeno z izključevalnostjo – ekskluzivnostjo drugih slovarskopomenskih sestavin – RPS.

Raznopomenskost (heteronimnost) temelji na pomenski izključevalnosti: trditev, ki jo vsebuje določena raznopomenka (heteronim), je glede na trditev v zvezi z drugo raznopomenko izključujoča: *To je češnja* izključuje trditev *To je jablana* itd. Razmerje izključevalnosti, določeno z ločnim veznikom *ali* – *ali*, kot definicijsko za raznopomenskost, onemogoča tudi besedilno zamenljivost raznopomenk: *Drevo je ali češnja ali jablana* ipd. Raznopomenskost je torej pogojena z izključevalnostjo pomena (konkretno pomenskih sestavin) na ravni vzporedne podpomenskosti.

K izraznim medleksemskim razmerjem sodita enakoizraznost (homonimija) in izrazna podobnost (paronimija).

Razmerje enakoizraznosti temelji na prekrivnost izraza leksema kot jezikovnega znaka z izrazom drugega leksema, število pomenov ne igra pri tem nobene vloge – ob popolnoma različnem pomenu oz. celotnem pomenju (semantemu). V tem je tudi temeljna razlika med enakoizraznostjo in sopomenskostjo: enakoizraznost je medleksemsko (izrazno) razmerje, sopomenskost je medleksemsko pomensko razmerje. S pojmom popolne pomenske različnosti je mišljena različnost na ravni pomenskih sestavin in – kar je glede na večpomenskost odločilno – tudi vsebinskih (predstavnih) lastnosti – potencialnih pomenskih sestavin. Različnost pri večpomenskosti ne more nikoli zajeti vseh vsebinskih lastnosti (različnost na predstavnih ravni). Enakoizraznost torej ne nastaja iz potreb govora (besedila) kot vse medpomenske in na pomenu temelječe medleksemske povezave; gre za jezikovnosistemski pojav, nastal bolj ali manj naključno tako po sinhroni kot diahroni poti.

Razmerje enakoizraznosti v jeziku pa je mogoče le med slovničnokategorialno povezanimi leksemi, kjer je izhodiščna delitev besednovrstna, ob njej pa je mogoče upoštevati še druge kategorialne lastnosti, npr. živost in človeškost, števnost, sklanjatev idr. Lastnostim jezikovnega znaka se tako pridružijo še kategorialne pomenske sestavine. S tem se število enakoizraznih parov oz. nizov v jeziku zmanjšuje. Po Lyonsu je enakoizraznost mogoče opredeliti s tremi relevantnimi lastnostmi: različnost (distinktivnost), skladijska enakovrednost (ekivalentnost), izrazna prekrivnost (identičnost).

Izvirno so enakoizraznice znotrajjezikovne ali medjezikovne. Tako znotraj danega jezika kot tudi na medjezikovni ravni prihaja do enakoizraznosti sinhrono pa tudi diahrono (razvojno). Na ravni sinhronije (znotraj danega jezikovnega sistema) se pojavlja npr. v okviru besedotvorja kot *glagolski* 'nanašajoč se na glagol' : *glagolski* 'nanašajoč se na glagolico', prevzemanja besed kot *boks* 'usnje iz goveje kože' : *boks* 'ločen ograjen prostor'; *doga* 'deščica /.../' : *doga* 'hišni pes /.../'. V primeru

diahronije je enakoizraznost posledica jezikovnega razvoja, npr. *pero* 'del perja /.../' : *pero* 'nalivno pero, pisalo'; *žerjav* 'ptica /.../' : *žerjav* 'naprava, stroj'.

Pri izrazni podobnosti (paronimiji) gre za dogajanje na izrazni ravni, ki pa nujno vpliva na spremembo pomena: z minimalno spremembo glasovnega (črkovnega) sestava leksema prihaja do temeljnih pomenskih sprememb. Paronimija je lahko posledica samo približnega poznavanja izraza določenega pomena kot *adoptirati* 'vzeti tujega otroka za svojega; posvojiti' : *adaptirati* 'preurediti, prenoviti' – gre za nepoznavanja izraza – vzrok nastanka je subjektivni, ali pa vnašanja konotativnosti v besedilo – vloga paronima je stilna.

Slovarček pogostejših terminov *Slovenskega leksikalnega pomenoslovja* – leksikološki in leksikografski pojmi

Slovarček prinaša pojasnila v *Slovenskem leksikalnem pomenoslovju* pogosteje uporabljenih leksikološko-leksikografskih pojmov. Znotraj posameznih problemskih sklopov so predstavljeni abecedno. Če je samostalniško jedro predstavljeno z eno samo stalno besedno zvezo, je abecedna ureditev vezana na pridevniški prilastek. S podpičjem <> je zaznamovana variantnost razlag istega pomena, s poševno črto </> pomenska različnost.

Splošni pojmi

Izraz (formativ) – snovni (glasovni/črkovni) sestav jezikovnega znaka, po funkciji označujoče

Jezikovni sistem – abstraktni dinamični nabor (a) poimenovalnih, urejevalnih in pragmatičnih možnosti jezika, (b) poimenovanj, urejevalnih pravil in pragmatičnih prvin jezika

Jezikovni znak – temeljna enota jezika, sestavljena iz izraza (formativa) in vsebine, po funkciji označujoče in označevano

Kalk, denotatni – izraz, ki je brez denotata (referenčnega sveta) v jeziku prejemniku

pomenski – izraz, ki ohranja v jeziku prejemniku izbiro in hierarhijo pomenskih sestavin (semov) jezika dajalca; izraz, ki ohranja v jeziku prejemniku vsebinske/pomenske lastnosti jezika dajalca

Leksem (slovarska beseda) – poimenovalna enota jezika, ki zajema (izrazno) besedo in stalno besedno zvezo,

Leksem, enopomenski – simetrični (skladni) jezikovni znak, načeloma termin – enemu izrazu ustreza en pomen

večpomenski – asimetrični (neskladni) jezikovni znak, enemu izrazu ustrezata najmanj dva pomena

Leksika – zbir leksemov

Leksikografija (slovaropisje) – veda, ki se ukvarja z zasnovnimi možnostmi nastajanja (oblikovanja) različnih tipov slovarjev

Leksikologija (slovaroslovje) – veda, ki proučuje poimenovalne možnosti/danosti jezikovnega sistema

Slovar/leksikon – dinamičen odprt sistem (a) poimenovalnih možnosti jezika in hkrati (b) poimenovanj – leksemov, kot rezultata poimenovalnih možnosti / po določenih leksikografskih načelih urejen nabor leksemov v knjižni, elektronski obliki

Slovnica – dinamičen odprt sistem (a) urejevalnih možnosti tvorbe besedil, (b) zakonitosti kot rezultata urejevalnih možnosti tvorbe besedil; veda o tem; po določenih slovničnih načelih izbran nabor urejevalnih zakonitosti v knjižni, elektronski obliki

Vsebina – nabor lastnosti predstave izraza (formativa) določenega denotata

Slovarski pomen

Denotat (slovarski) – od posameznega abstrahirana, torej virtualna množica, skupina, razred istovrstnih pojmov; kar se poimenuje (denotira)

Denotativnost – pomenska lastnost leksema, oblikovana po predvidljivem postopku izločanja tistih vsebinskih lastnosti, ki imajo pomensko (denotatno) razločevalno vrednost (moč); pomenska lastnost vsakega denotata

Konotativnost – pomenska lastnost leksema, dodana denotativnemu pomenu, ki izraža časovno, čustveno ali sploh (jezikovnosistemsko) stilno zaznamovanost; s stališča jezikovnega znaka razmerje med izrazom (formativom) in vsebino, ki ga ustvarja tvorec besedila z vnosom v to razmerje katere izmed omenjenih treh prvin

adherentna – konotativnost pri najmanj dvopomenskem leksemu, nastala v pomenotvornem postopku po prenosu (metafora, metonimija s sinekdoho) ali pomenski vsebovanosti, tudi pridobljena (drugotna) konotativnost

inherentna – konotativnost, vgrajena v morfematiko leksema, tudi prvotna konotativnost

Morfem – najmanjša pomenskofunkcijska enota jezika

skladenjski – morphem, ki usposablja besedo za skladenjsko vlogo; morphem, katerega denotat je razmerje v jeziku (priredje, podredje), končnica, tudi predlog in končnica, veznik

slovarski – morphem, ki spreminja besedi slovarski pomen, obrazilni morphem

tvorjeni – besedotvorni morphem, obrazilni morphem

Ozko knjižna leksika – leksika, funkcionalna predvsem v pisnem (knjižnem) prenosniku

Pojmovno polje – zbir predstavnih (vsebinskih) lastnosti pomena leksema

Pomen (leksema) – v vlogi razločevanja denotata aktualizirana vsebina jezikovnega znaka, semem

denotativni – pomen, oblikovan po predvidljivem postopku izločanja in hierarhiziranja tistih vsebinskih lastnosti, ki imajo razločevalno vrednost (moč), tudi predmetni pomen / lastnost vsakega denotata s pomensko razločevalno aktualizirano vsebino, leksikalni (slovarski) pomen

eksogenega leksema – predvidljiv nabor pomenskih sestavin (semov) z zunanjo pomenskosestavinsko hierarhiziranostjo; pomen razvijajočih (nezaimenskih) stavčnih členov, (besednovrstno) pridevnikov in prislovov notranjih okoliščin

endogenega leksema – predvidljiv nabor pomenskih sestavin (semov) z notranjo pomenskosestavinsko hierarhiziranostjo; pomen samostojnih (nezaimenskih) stavčnih členov, (besednovrstno) samostalnikov, glagolov in prislovov zunanjih okoliščin

konotativni – pomen, ki izraža razmerje tvorca do poimenovanega, dodan denotativnemu

pragmatični – pomen leksikaliziranih okoliščin (leksikaliziranega) govornega dejanja

predmetni – pomen stavčnočlenskih leksemov, ki niso zaimki ali lastna imena

slovnični – pomen leksemov, ki izražajo razmerje v jeziku – podredje, priredje (veznikov, predlogov skupaj s končnico)

sporočanje-pragmatični – pomen leksikaliziranega govornega dejanja, načeloma vezanega na leksikalizirane pragmatične okoliščine

Pomenje (semantem) – skupek pomenov najmanj dvopomenskega leksema; skupek pomenov enega (izraza) leksema

Pomenotvorje – predvidljiv poimenovalni postopek, ki temelji na spreminjanju in hierarhičnem preurejanju pomenskih sestavin znotraj (enega) leksema

Pomenska sestavina (sem) – enota leksikalnega pomena; vsebinska lastnost s pomenskorazločevalno vrednostjo; sestavina hierarhično strukturiranega pomena

kategorialna (KPS) – ki je definirana s stavčnočlensko vlogo endogenih leksemov, v slovarju z izhodiščno besednovrstno (pomensko)razločevalno vlogo – pri samostalniku spol, človeškost, živost, števnost, oseba, konkretnost/abstraktnost, pri glagolu vid, vezljivost

razločevalna (RPS) – ki znotraj najmanjšega pojmovnega/pomenskega polja, oblikovanega z uvrščevalno pomensko sestavino, razločuje pomen leksema z najmanj eno RPS

uvrščevalna (UPS) – ki uvršča pomen leksema v predstavno širše pojmovno/pomensko polje

Pomenska piramida – pojmovni/pomenski prostor, ki ga oblikujejo pomenske sestavine UPS in RPS

Pomensko polje – pojmovno polje, strukturirano s pomenskimi sestavinami

največje – ki ga oblikuje UPS s pomensko odprtostjo od najmanjšega do največjega pomenskega/pojmovnega polja

najmanjše – ki ga oblikuje posamezna UPS z najmanj dvema pomenoma različnih leksemov

Prosta (nestalna) besedna zveza – besedna zveza, ki po govornem dejanju razpade; ni del slovarja jezika

Slovarska razlaga – metajezikovno izražen pomen leksema

Stalna besedna zveza – besedna zveza, ki po govornem dejanju ne razpade; je del slovarja jezika

Termin – načeloma enopomenski leksem, ki soustvarja predstavi prostor določenega znanstvenega, strokovnega področja, znanstveni, strokovni termin

Pomenska razmerja znotraj leksema

Enopomenskost – pojav, ko ima en izraz (formativ) en pomen, načeloma terminologija

Metafora (leksikalizirana)

posplošujoča – pomenotvorni postopek, ki ga pogojuje ista kategorialna pomenska sestavina, vsebovana v uvrščevalni pomenski sestavini motivirajočega in motiviranega (metaforičnega) pomena / rezultat tega postopka

specificirajoča – pomenotvorni postopek, ki ga pogojuje različna kategorialna pomenska sestavina, vsebovana v uvrščevalni pomenski sestavini motivirajočega in motiviranega (metaforičnega) pomena / rezultat tega postopka

Metonimija (leksikalizirana) – pomenotvorni postopek, pri katerem se v motiviranem pomenu v vlogi razločevalnih pomenskih sestavin pojavi celotna pomenska struktura motivirajočega pomena leksema / rezultat tega postopka

Pomenska vsebovanost – pomenotvorni postopek, pri katerem se v motiviranem pomenu v vlogi uvrščevalne pomenske sestavine pojavi celotna pomenska struktura motivirajočega pomena leksema, kar vpliva na hierarhičnost razmerja med motivirajočim in motiviranim pomenom / rezultat tega postopka

Sinekdoha (leksikalizirana) – pomenotvorni postopek, ki temelji na hierarhičnem preurejanju pomenskih sestavin motivirajočega pomena glede na motivirani pomen – uvrščevalna pomenska sestavina motivirajočega pomena postane razločevalna pomenska sestavina motiviranega pomena / rezultat tega postopka

Večpomenskost – pojav, ko ima en izraz (formativ) najmanj dva pomena; znotrajleksemsko pomensko razmerje kot rezultat pomenotvornega postopka

Znotrajleksemsko pomensko razmerje – razmerje med pomeni večpomenskega leksema, pomenotvorno razmerje: pomenska vsebovanost in pomenska prenos – metafora in metonimija s sinekdoho

Razmerja med leksemi

Enakoizraznost (homonimija) – medleksemsko izrazno razmerje, ki temelji na prekrivnosti (istosti) izraza najmanj dveh leksemov, med katerima ne moremo vzpostaviti nobenega pomenotvornega postopka

skladenjska – ki nastane med besedami (leksemi) v skladenjski vlogi

slovarska – ki nastane med besedami v slovarski obliki

Izrazna podobnost (paronimija) – medleksemsko izrazno razmerje

Medleksemsko izrazno razmerje – predvidljiva prekrivnost (istost) ali podobnost izraza dveh ali več različnih vsebin, med katerimi ni mogoče vzpostaviti pomenotvornega postopka

Medleksemsko pomensko razmerje – predvidljiva pomenska (pomenskosestavinska) povezava med leksemi

Nadpomenskost : podpomenskost (hipernimnost : hiponimnost) – medleksemsko pomensko razmerje, ki temelji na enosmerni pomenski zajetosti

Protipomenskost (antonimija) – medleksemsko pomensko razmerje, ki temelji na pomenski nasprotnosti (kontrarnosti) ali dopolnjevalni protislovnosti (kontradiktornosti) vsebine dveh leksemov znotraj istega pojmovnega prostora

dopolnjevalna (komplementarna) – protipomenskost, določena z dvoelementno množico z ločnim razmerjem (veznik ali) med prvinama množice, npr. *moški ali ženska*

skrajnostna (polarna) – protipomenskost, ki jo določa prisotnost tretje prvine kot srednje vrednosti med obema skrajnostma, npr. *nevelik – nemajhen = srednji*

stopnjevalna (gradualna) – podtip skrajnostne protipomenskosti, pri kateri gre za hkratno in vzporedno premikanje ene in druge protipomenke v smeri srednje vrednosti, npr. *vrel – vroč – topel : hladen – mrzel – leden*

usmerjena (vektorska) – protipomenskost, pri kateri je uresničitev enega dejanja pogojena z uresnitvijo drugega, npr. *zapreti : odpreti*

zamenjavna (konverziivna) – protipomenskost, pri kateri raba ene protipomenke vpliva na spremembo udeleženskih vlog druge in obratno, npr. *dati : dobiti*

Raznopomenskost (heteronimija) – pomensko razmerje, ki temelji na različnosti pomenov najmanj dveh leksemov s skupno UPS

Sopomenski niz – nabor več kot dveh sopomenk

Sopomenski par – dve sopomenki

Sopomenskost (sinonimija) – stilotvorno medleksemsko pomensko razmerje, ki temelji na poimenovanju istega denotata najmanj z dvema različnima izrazoma; prekrivnosti pomenskosestavinske zgradbe najmanj dveh različnih izrazov; s stališča jezikovnega znaka različnost izraza iste vsebine

delna – pri prevzemanju iz tujih jezikov medleksemsko pomensko razmerje, ki temelji na podobnosti med denotatom jezika dajalca in denotatom jezika prejemnika

Vsebinska (leksema) – nabor lastnosti predstave določenega denotata

Vzporedna podpomenskost (koboponimija) – pomensko razmerje ki temelji na skupni uvrščevalni pomenski sestavini najmanj dveh pomensko različnih leksemov

Pogostejše kratice

EJO – Encyklopedia językoznawstwa ogólnego

ESJ – Toporišič, J., Enciklopedija slovenskega jezika

GWJP – Gramatyka współczesnego języka polskiego

KPS – kategorialna pomenska sestavina

MČ – Mluvnice češtiny

RPS – razločevalna pomenska sestavina

SRL – Slavistična revija Ljubljana

SSKJ – Slovar slovenskega knjižnega jezika I–V

SS – Toporišič, J., 1976, 2001: Slovenska slovnica

UPS – uveščevalna pomenska sestavina

Abstract - Slovene lexical semantics

The beginnings of modern lexicography in Slovenia

Arguably, modern lexicography in Slovenia was set in motion by the same discernment and interpretation of language as modern linguistics: at the dawn of the 19th century the mental attitude in Europe, engendered by the Enlightenment, affected also the science of language in Slovenia, both directly and indirectly, via the Humboldtian ontological understanding that differences between languages are caused by differences between »world-views« of linguistic communities. Kopitar's grammar inaugurated an unprecedented methodological approach: no Slovene grammarian had attempted to base his description upon the distinguishing features of the Slovene language alone. With Kopitar, the normative con-
traposition against German, and/or against Latin (Bohorič, in particular), had to yield to contrastiveness with foreign languages as a basis for arguing statements about Slovene. Ceasing to act as a benchmark, a particular foreign language now tended to be chosen on the grounds of its potential to corroborate a linguistic discovery within the Slovene language.

This qualitative leap forward in understanding how languages function, this new—or rather, if one considers the period of Slovene Protestant Reformation, largely restored—awareness of what a language really is, materialized in the domain of Slovene grammar as early as the beginning of the 19th century (Kopitar); a corresponding dictionary, however, was compiled no sooner than almost a hundred years later. Towards the end of the 19th century, in just a good ten years' time, Maks Pleteršnik managed to achieve Miklosich's ambition from the 1840s to write a dictionary that would display the Slovene conceptual world; an ambition that was upgraded in the second half of the century by Levstik's erudite meditations on a language as an unambiguous expression of its speakers' culture and experience (he belabored this idea particularly in his *Napake slovenskega pisanja* – Misusage in Slovene Writing, as well as in his critique of Cigale's dictionary). The Pleteršnik dictionary can be said to incorporate 19th century linguistic modernism; its corpus fits its concept and was processed in a lexicographically consistent manner, which has secured this work a lasting lexicological value.

In a similar way, the almost hundred year younger *Slovar slovenskega knjižnega jezika* incorporates the trinity of: contemporary European linguistic philosophy, a reliable corpus and a consistent lexicographic procedure. Unlike *Pleteršnik*, however, *SSKJ* was not a manifestation of a congruous development of the Slovene language and

Slovene linguistics: conceived in the spirit of the European functionalist theory of language levels and styles, and understanding the lexical meaning as a value (in the Saussurian sense), it intervened in the traditional linguistic thinking of the early 1960s in Slovenia, bringing it closer to contemporary linguistics in Europe. *SSKJ* played a major role in reconditioning the interpretation of the Slovene language; the way it was designed updated the precepts which were prevalent in Slovene linguistics by introducing elements of structuralism, sensibly refined with correctives of general cognition.

The lexeme

A lexeme is a language-system unit whose distinctive function is to designate a denotatum, i.e. a virtual, abstract class of (like) objects. The total stock of a language's lexemes make up its lexicon. This is an open system which a specific language community is aware of and which it actualizes as befits each particular speech act.

A lexeme may be construed as a linguistic sign. At the level of the signifier, i.e. of expression (sounds/letters), a lexeme may be (A) a one-word lexical unit, either primary or secondary (in the latter case its property of being one-word is an acquired one and limited to lexicalized acronyms, such as coll. *filofaks* [$\approx$ 'Faculty of Arts']), or (B) a multi-word lexical unit (an automatized, conventionalized, word group, such as *gorški prelaz* [$\approx$ 'mountain pass']: unlike free combinations of words, such set phrases do not disintegrate once they have been used in a speech act, therefore they form part of the lexicon). At the level of the signified one can speak of content actualized in terms of meaning (a sememe). An expression (a formative), as the phonic or graphic shape of a lexeme is called, can relate to a single meaning, in which case the lexeme is symmetric, or to several meanings, in which case it is asymmetric; the total complex of meanings of a single lexeme is called a semanteme.

The lexical meaning is definable as a bundle of those content features of a lexeme that distinguish meanings, that is they make each meaning of each lexeme distinct in relation to the meanings of other lexemes. A content feature that has this power of distinction is a unit of meaning and is called a distinctive semantic feature (a seme).

The meanings of lexemes

The meanings of lexemes are either immanent (these must be there) or incidental (which may be there). To the former belong the categorial meaning and

the denotative meaning, and in a broader sense the communicative-pragmatical meaning; to the latter, the connotative meaning.

The categorial lexical meaning consists of the grammatical meaning and the word-formational meaning. The word-formational meaning is restricted to a group of derivatives.

The categorial lexical meaning is determined by categorial semantic features (CtgSF). These features can be identified by their direct or indirect reference to the syntactic function of the lexeme in question (to its role as a sentence element). Without a definite syntactic function nothing can be said about the categorial properties or, at the level of lexicon, about the categorial semantic features. Defining this concept from the point of view of syntactic function entails a certain relativization of the parts of speech, pushing them to the metalinguistic, systematizational level of linguistic reality. The stability of the syntactic functions is a precondition of the stability of the CtgSFs and hence of the dynamic stability of the parts of speech. A change in the syntactic function involves a change in the CtgSF bundle. E.g., moving a noun from its definitional position of subject to the semantically loaded part of the predicate—that is, to the position of subject complement (predicative noun)—makes its ability to distinguish gender irrelevant while investing it with the ability to express, e.g., temporally determined features as well as, implicitly, verbal categories (aspect, intention of verbal action): type *Alenka je bila res/zelo učitelj* ('učiteljska') [$\approx$ 'Alenka was a real teacher / was very much a teacher' ('very teacherly')].

The word-formational meaning is peculiar to derivatives whose suffix originated with the transformation of: (A) a pronoun as carrier of one of the components of the semantic base of a sentence; this is a transformation of a predicate into an act (*skok-š* [$\approx$ 'a jump']) or into a state/property (*lep-ota, kmet-stvo* [$\approx$ 'beauty', 'peasantry']), of an actant (the potentially first actant, and in deverbatives also the fourth and the sixth, e.g. *skak-alec, bel-ec, Avstrij-ec* [$\approx$ 'jumper', 'white man/horse', 'Austrian'], also *čas-o-pis-š, odpir-ač* [$\approx$ 'newspaper', 'opener']), and of a circumstant of place or time (*izhod-š, list-o-pad-š* [$\approx$ 'exit', 'November']); (B) a verbal primitive as carrier of one of the potentially non-first actants, e.g. *brazdati, plužiti, kraljevat, gozdariti* [$\approx$ 'to furrow', 'to plough', 'to reign', 'to carry out forestry'].

A lexeme as a unit of the lexicon is characterized by having a denotative meaning. The denotatum which this meaning encompasses is, as a rule, an objective reality apart from speech acts, therefore the meaning is definable by means of semantic features; or it is a (lexicalized) speech act, in which case we are dealing with a

communicative meaning. In neither case does the relation between the expression and the meaning of a lexeme involve the cognitive subject, that is why only the denotative meaning is definitional for technical terms. The range of a denotatum is relatively definable: proper names, being names for something individual (but not necessarily single) have no lexical meaning (no lexical value), in other words, their meaning is close to 1; pronouns and verbal primitives are at the other extreme, their lexical meaning being the most extensive, as a rule defined merely by categorial semantic features. The core of lexical semantics is represented by lexemes of intermediate (semantic) value which are situated half-way between the two semantically extreme subclasses.

A denotative meaning is definable by a bundle of semantic features. Endogenous lexemes—substantives and verbs—are marked by having the bundle of their semantic features syntactically hierarchized and are thus entirely or relatively predictable both in number and in kind. The meaning of exogenous lexemes—adjectives and (partly) adverbials, and predicatives—can exhibit no syntactic hierarchy of its semantic features: these appear as semantically determining complements of an external semantic nucleus.

The two-level hierarchy among the semantic features of endogenous lexemes results from their two different roles within the lexemic meaning: the classifying semantic feature (CSF) defines a meaning from the point of view of its placement in a higher and consequently more extensive conceptual (semantic) field—as a rule, the next immediate semantic field. Restriction to the next immediate field is relinquishable as long as the lexicon covers general rather than specific (technical, scholarly) concepts. Extension (generalization) of meaning can continue until what appears as the only possible CSF is a pronoun or a verbal primitive, i.e. a member of either of the lexical sets which exhibit exclusively categorial semantic features, e.g. *jazbečar* → *lovski pes* → *pes* → *domača žival* → *žival* → *bitje* → *kar biva* /.../ [≈ ‘dachshund → hunting dog → dog → domestic(ated) animal → animal → (living) being → something that exists’]. – The role of the differentiating semantic features (DSFs) is to distinctively define, within the conceptual field encompassed by a CSF, such as *domača žival*, the lexemes belonging to the conceptual (semantic) field of the CSF. The semantic features contained in a meaning exhibit unidirectional semantic inclusiveness.

The denotative lexical meaning of endogenous lexemes can be formulated as CSF/xDSF, x being the number of semantic features needed to make a lexeme in the group with the same CSF identifiable at the level of lexical meaning. Semantic features in both their basic functions set up semantic structural interrelations

within a lexicon: the CSF makes a lexeme identifiable by positioning it transitively in terms of hyperonymy vs. hyponymy (broader vs. narrower meaning) as well as by semantically grouping it with the other lexemes belonging to its semantic field; the DSFs establish semantically distinctive relationships between meanings with a common CSF. The hierarchic paradigmatic relationship between semantic features which is peculiar to the meaning of an endogenous lexeme can be transformed into a linear one, resulting in Hallidayan sentences of identification like *Jazbečar je lovski pes*, *Lovski pes je pes* [≈ ‘A dachshund is a hunting dog’, ‘A hunting dog is a dog’], etc. Such sentences are true statements.

The denotative lexical meaning is also the basis of the concept of semantic fields. These are conceptual fields structured by semantic features: a notional world shaped by each CSF’s relating, on the one hand, to the other CSFs (the maximum semantic field) and, on the other hand, to the various DSFs that define the meanings of the lexemes inside its semantic scope (the minimum semantic field).

The type of lexical meaning described above is, to be sure, a structuralist one, yet with an in-built cognitive corrective: it takes into account commonly shared concepts. What makes structuralist semantics credible is precisely the fact that the findings of the cognitive theory of (lexical) semantics, whether at the level of the prototype or at the level of the model of essential and sufficient conditions, largely corroborate the validity of findings of the structuralist semantic study of lexemes as *the* study which is capable via the structured character of language of reflecting in great measure the structured character of the world itself.

With regard to the kind of denotatum, adjectives as exogenous lexemes can be divided into two major groups. An adjective’s meaning is either connected with a speech event or independent of a speech event and definable by semantic features.

The first group includes all adjectives derived from adverbs of place and time tied to specific circumstances (Adj_{b2}), type *tukajšnji* [≈ ‘being/located here’], *sedanji* [≈ ‘current/present-day’]: relative orientation with respect to the speaker (space) or the speech act itself (time). Another subgroup of adjectives connected with speech acts is classifying ordinal adjectives (Adj_{b3}), type *prvi*, *zadnji* [≈ ‘first’, ‘last’]: denoting position in space with respect to the speaker.

The meaning of all the other adjectives depends on their semantic features. Their syntagmatic relation to the head noun breaks these adjectives down into those that combine with the head to form a set phrase (such automatized phrases are part of the vocabulary and do not disintegrate after being employed in a speech act, e.g. *gorski prelaz* [≈ ‘mountain pass’]) and those whose combination with the

head depends on the speech act, e.g. *cvetoča češnja* [≈ ‘blossoming cherry tree’]. The former phrases are single lexemes, the latter are just a combination of (at least) two lexemes. Set phrases are formed with classifying adjectives (Adj_{b1}) derived from nouns (*železniški prehod* [≈ ‘railroad crossing’]), verbs (*gugalni stol* [≈ ‘rocking chair’]) or originally non-classifying adjectives (*čisti alkohol* [≈ ‘pure alcohol’], *zgodnji krompir* [≈ ‘early potato(es)’]). The groups of adjectives forming free combinations are—besides the already mentioned types *tukajšnji/lanski/prvi* [≈ ‘located here’ / ‘last year’s’ / ‘first’], which are semantic groups that depend on a speech act—property adjectives (e.g., *dober, globok* [≈ ‘good’, ‘deep’]) and possessive adjectives (e.g., *očetov, materin* [≈ ‘father’s’, ‘mother’s’]). Their place within a pre-modifier is predictable: the Adj_{b1} stands next to the head, with all the other then standing to the left: *tamkajšnji prvi visok gorski prelaz* [≈ ‘the first high mountain pass in those parts’].

The initial semantic breakdown of adverbs rests upon their dual nature. They can be a component of the proposition of a sentence if they denote external circumstances of a verbal act; such are the adverbs of place and time, type *spati doma, vstati zgodaj* [≈ ‘to sleep at home’, ‘to get up early’]. If they do not denote external circumstances, they belong with the modifiers of a verbal act: as such they are naturally not a component of the proposition of a sentence; indisputable members of this group are adverbs of property derived from property adjectives, type (*zelo*) *lepo govoriti* [≈ ‘to talk (very) nicely’], and adverbs of classification derived from classifying adjectives, type *slovensko govoriti* [≈ ‘to speak Slovene’].

Semantic features are built into both fundamental aspects of lexical meaning: the syntagmatic and the paradigmatic. They play their role of distinguishing and generating meaning throughout the domain of the lexical meaning:

- a) They set apart two basic sets of denominations: common and proper nouns. The former are principally defined by the structure of their semantic features, the latter merely by their textual functionality (the naming of what is individual, not necessarily single).
- b) They make multi-word lexemes (set phrases, such as *rdeča mravlja* [≈ ‘red ant’]) distinct from plurilexemic combinations (free word groups, such as *rdeča bluza* [≈ ‘red blouse’]): the former are capable of establishing a structure of semantic features which is structurally identical to that of a word, but the latter are not.
- c) As units of lexical meaning they determine the identifiability and to a large extent also the predictability of types of multiplicity of meaning, that is types of polysemy.
- d) They interrelate meanings of separate lexemes in terms of

- 1) identical meaning (synonymy) or similar meaning (hyperonymy vs. hyponymy, i.e. broader vs. narrower meaning; and co-hyponymy, i.e. parallel hyponymy),
  - 2) opposite meaning (antonymy) and diverse meaning (heteronymy),
  - 3) at the signifier level only, identical expression, that is identical phonic/graphic material (homonymy), and similar expression, that is phonic/graphic similarity (paronymy).
- e) Interlingually, they help us to detect calques and to objectify the concept of loan translation: the essence of this phenomenon is in copying a selection and hierarchy of semantic features from a donor language, e.g. *Wortschatz – besedni zaklad : besedišče* [≈ ‘word stock’], or *Hochofen – visoka peč : plavž* [≈ ‘blast furnace’].

A lexeme’s reference to a speech act may be express (overt) or constructive (covert). – In the case of express reference the lexical units are set phrases which are structured as sentences. The speech act can be integral (i.e., the phrases are, or may be, texts); this type is represented by proverbs and sayings, e.g. *Vrana vrani ne izkljuje oči* [≈ ‘One crow will not peck out another’s eyes’ (similar to Dog does not eat dog)], *O kresi se dan obesi* [≈ ‘On Midsummer Day the day gets hung’ (i.e., From Midsummer Day onward daylight gets shorter)]. Or the speech act can be partial, when the phrases are components of a text, e.g. *V tem grmu tiči zajec* [≈ ‘It is in *this* bush that the rabbit lies hid’ (i.e., This is the (real) crux of the problem)]. – In the case of constructive reference to a speech act, the lexemes are words; for the major part, these words belong to the two modificatory parts of speech, interjections and particles. Interjections, being an expression of a clause-shaped sentence in the deep structure, convey an integral speech act, e.g. *Av* [≈ ‘Ouch’] ‘This has hurt me very much’. Particles, being an expression of a clause-shaped part of a sentence in the deep structure, that is of a clausal modifier of the sentence expressed, convey a partial, segmentary speech act, e.g. *Tudi sosed obira hruške – Vsi obirajo hruške in sosed jih obira* [≈ ‘Our neighbor, too, is picking pears – Everybody is picking pears and our neighbor is picking them’].

A special type of speech-act-based »lexeme« is connected either with nonverbal communication—what is lexicalized is informationally recognizable patterns of behavior—or, indeed, with verbal communication but again emphasizing specific linguistic patterns of behavior; e.g., in manifestations of sadness or embarrassment *nagniti glavo* [≈ ‘to tilt the/one’s head’], *povesiti, skloniti glavo* [≈ ‘to bend, hang down the/one’s head’], or the address formula *spoštovane gospe in gospodje* [≈ ‘ladies and gentlemen’ (verbatim, ‘esteemed ladies and gentlemen’)].

The connotative lexical meaning is always accessory, an addition to the denotative one; with regard to their denotatum, a singular position is characteristic of swearwords: these express specific (negative) dispositions, moods, inclinations. What happens, then, is that for various reasons (such as emotion or stylization) the speaker (sender, encoder) enters into the relation between the semanticized mental image of the denotatum and its linguistic expression. Connotation can be inherent (primary), built into the suprasegmental, morphemic or lexical structure of a lexeme (e.g., *vodé* : *vôde* [$\approx$ 'water(s)' gen. sing. or nom.-acc. pl.], coll. *firbec* : *radovednež* [$\approx$ 'a nosy Parker' : 'an inquisitive (person)'], coll. *kilometraža* : *kilometrina* [$\approx$ 'mileage (allowance)'], dial. *velika mama* : *stara mama* [$\approx$ 'grandam' : 'grandmother']), but it can also be adherent (secondary), tied to a secondary meaning (e.g., *medved* [$\approx$ 'a bear'] 'a clumsy person, esp. a clumsy man').

Intralexical semantic relationships

Semantic features bring meanings of lexemes into two fundamental, mutually conditioned and only notionally divisible relationships: syntagmatic and paradigmatic. Both, the former through the relationship of dependency between semantic features and the latter through the identificatory and determinative functions of semantic features, are built into the very essence of the lexical denotative meaning. The dynamic stability which is proper to the syntagmatic and the paradigmatic aspects in the sense that the referential fulfillment of the two functions (identificatory and determinative) remains open is the essence of semantic dynamics, that is of polysemy.

The majority of lexemes are polysemous: one expression correlates with more than one meaning, with more than one semantically actualized content. Technical terms represent an exception, they tend to be a symmetric linguistic sign. With respect to the predictable (to a degree) behavior of semantic features one can discriminate two basic types of secondary meanings: semantic envelopment and semantic transference; the latter, in turn, is two- or threefold: metonymy, which closely resembles synecdoche, and metaphor.

With the type of polysemy based on semantic envelopment, a (derived) meaning, or several of them, is implicit (unsemanticized) in, most often, the first or original meaning. The relationship between meanings that are based on semantic envelopment is one of hyponym vs. hyperonym. All the secondary meanings, which are hyponyms, retain, at the level of their CSF, the entire structure of semantic features possessed by the original meaning, e.g. *mož* (1) CSF human, DSF adult, male, (2)

CSF mož (1), DSF married. In cases when one hyperonymic meaning serves as a point of departure for at least two hyponymic meanings, the latter stand in a relationship of parallel hyponymy; this co-hyponymy is a relationship which by definition cannot be hierarchic.

Semantic transference occurs when it is impossible to establish a relationship of semantic envelopment, i.e. of hypero-/hyponymy, between a primary and a secondary meaning.

The extent to which semantic features operate in a predictable fashion makes metonymy and synecdoche two interesting points in case. A secondary meaning with synecdochic properties is based on the same principal of »componency« that also underlies what are known as componential possessives: *češnja: sad* (od) *češnje* (← *češnjev sad*) ← *sad*, ki ga ima *češnja*, imeti 'biti sestavina česa' – *Sad (češnja) je tvorni del češnje* (drevesa) [*≈ cherry: the fruit (of the) cherry* (← *cherry fruit*) ← the fruit which the cherry has, to have 'to be a component of' – *The (cherry) fruit is a constitutive part of the cherry* (tree)]. The parts of a whole which are able to start functioning as a new whole belong to the constituents of the former whole—they make that former whole recognizable; the converse also holds true: a whole can assume an appellative role for any of those parts which constitute it as a recognizable entity. We find synecdoche semantically distinguishable from metonymy by explaining it circularly: the CSF is recognizably determined with respect to a single DSF, namely the DSF which becomes independent within the secondary meaning that ensues from substituting a part for the whole or a whole for its part. The meaning of a synecdoche may, then, be formulated as 'M' = CSF/₁DSF, so x always equals 1 by definition. – To sum up: a synecdoche keeps the number and kind of semantic features unaltered within both meanings (the original one and the transferred one), what changes is the hierarchy of their roles.

Metonymy is a very frequent choice not only in stylistics but also in semantic makeshift, which makes it an important naming convenience: a semantic filler of a void (catachresis). The semantic features of a metonymically derived meaning operate in regard to its motivating meaning in a less predictable way than those of a synecdoche, yet their dynamics is predictable enough to allow us to formulate certain rules and thereupon speak of a predictability of meanings. The principal rule is that a metonymic meaning entails a new CSF while the motivating meaning (all of its semantic features) is retained at the level of semantic differentiation, i.e. of the DSFs: *glina* (1) sediment, DSF used in pottery, sculpture /.../, e.g. *gnesti glino* [*≈ 'to knead clay'*], (2) CSF artifact, DSF made of *glina* (1), e.g. *razstava gline* [*≈ 'exhibition of clayware'*].

A lexicalized metaphorical meaning has, in principle, the role of filling a catachresis; this holds consistently true of terminological metaphors. The connective element is obvious, particularly with lexicalized metaphors; the association between the motivating meaning and the motivated (metaphorical) meaning of a lexeme may even be one between semantic features, or it must get semanticized in the metaphorical (motivated) meaning. Lexicalization of a metaphor enables us at the CSF level to predict at least to a degree how the semantic features of the motivating denotatum will operate with respect to the motivated one. Metaphorical meanings of nouns exhibit two types of CSF:

- a) The metaphorical meaning falls within the conceptual field which is delimited, through its CSF, by the motivating meaning (M^m), e.g. (M^m) *cucek* 'a small, inferior dog' – metaphorical (motivated) meaning (M^{Mp}) *cucek* pejor. 'a(ny kind of) dog'; (M^m) *ćofniti* 'to fall flat with a splashing sound' – metaphorical (motivated) meaning (M^{Mp}) pejor. 'to fall (anyhow)'. This type of metaphorical meaning generalizes the properties of the motivating meaning so as to spread them across the entire conceptual range spanned by the CSF of the motivating meaning, which can be formulated thus: $CSF^m = M^{Mp}$, wherein the metaphorical meaning, of course, necessarily includes also the connotative part, in the case above *pejorative* + M^{Mp} .
- b) The metaphorical meaning lies outside the conceptual field which is delimited, through its CSF, by the motivating meaning; the CSF of the motivating meaning (CSF^1) is connected, for instance, with the animal kingdom, while the conceptual world of the metaphorical, i.e. motivated, meaning (CSF^2) is originally connected with, say, human beings. The classic example of a metaphor *Človek je volk* [$\approx$ 'A human being is a wolf'] is possible if the concept *človek* fulfills, e.g., the condition of ferocity, so *Napadalen človek je volk* [$\approx$ 'A fierce person is a wolf']. The metaphorical meaning at this stage performs a kind of catachrestic role on behalf of the concept *človek, ki (rad) napada* [$\approx$ 'a person that is prone to attack'], just like in the metaphorization of type (a) the original concept, e.g. *cucek* [$\approx$ 'a cur'], catachrestically stands in for the concept *a small, inferior dog*; in the case of *volk* for 'a fierce person' we are dealing with a specificizing metaphor. – The next possible stage of metaphorization produces the type of metaphor known from group (a): this is, then, a crossover to the generalizing metaphor of the type (*Vsak*) *človek je volk* / *Vsi ljudje so volkovi* [$\approx$ 'A(ny, i.e. every) human being is a wolf / People are wolves']. Of course, this second-degree metaphor has a merely stylistic role.

Interlexemic relationships

The relationships between individual lexemes may pertain to expression, that is to the given material (phonic, graphic) substance of a language, or to meaning, that is to the content (the world of concepts) of a language.

Semantic interlexemic relationships emanate from two sources: sameness/likeness and disparity. The relationship of semantic sameness is based upon synonymy, the relationship of likeness upon hypero-/hyponymy and parallel hyponymy (co-hyponymy). The relationship of semantic disparity stems from antonymy and heteronymy.

At the level of expression (form) lexemes can be in a relationship of total (homonymy) or partial (paronymy) identity of substance.

The essence of lexical synonymy is based on the recognition that the same denotatum has different names; from the point of view of the linguistic sign we have diversity of expression of the same content. For a relationship of synonymy, there must be at least two lexemes that differ in expression, i.e. materially, and possess at least one meaning in common. Stated otherwise: a synonym is a lexeme whose at least one meaning is coextensive with at least one meaning of another lexeme.

If synonymy is a reference of two different expressions to the same denotatum, then synonyms must be mutually substitutable in a text without affecting the kind of information that issues from the denotative meaning: the sentence *To je kokoš* [≈ 'This is a hen'] implies the sentence *To je kura* [≈ 'This is a partlet']. This means that reciprocal inclusiveness of sentences having the same structure but different lexemes in the same syntactic slot can serve as a proof of synonymousness; it also enables sentences such as *Vsaka kokoš je kura* and *Vsaka kura je kokoš* to have an identical value [≈ 'Every hen/partlet is a partlet/hen'].

Synonymy in a language is substantiated by an almost obligatory connotative aspect and possibly a pragmatic aspect: in a pair or series of synonyms there is normally only one synonym that is exclusively denotative, while all the others manifest various additional (connotative, pragmatic) meanings: *gozd* (1) – dial. (ectal) *boršt* – poet. *gaj* – dial. *gošča* – rare *hosta* – arch.(aic) *lesovje* – lit.(erary) *les* – lit. *log* – lit. *loza* – dial. *šuma* [≈ 'a wood(s)/forest']. Therefore it can be argued that synonyms as vehicles of expressing one's own perception and comprehension of the world and of the relations in it are in the majority of cases not merely an expressive but also conceptual enrichment of experiencing the world. Of course they also have an important stylistic potential, effective within every communicative situation and sphere with the obvious exception of technical language.

Antonymy is, besides synonymy, a fundamental interlexemic semantic relationship. From the viewpoint of logic it can be defined as interlexemic semantic contrariety and (complementary) contradictoriness. The concept of contrariety can, according to Lyons, be linked to the concept of Trubetzkoy's privativeness – the presence/absence of a specific semantic property of a lexeme (+/-), e.g. *zveneči* : *nezveneči* [$\approx$ 'voiced : voiceless']. The concept of (complementary) contradictoriness can be linked to Trubetzkoy's equipollence – each member of a pair exhibits the presence of a specific property, e.g. *samski* : *poročen* [$\approx$ 'single : married']. Unlike synonymy, antonymy can only evince itself in pairs. As in the case of synonymy, however, the pairs can vary within the same polysemant, e.g. *star* – *mlad*, *star* – *nov* [$\approx$ 'old – young', 'old – new'].

Converse antonyms cause the actants to reverse their roles, e.g. *dati* – *dobiti*, *prodati* – *kupiti*, *prejeti* – *izročiti* [$\approx$ 'give – get', 'sell – buy', 'receive – hand'], i.e. *Who gives what to whom* (the performer of an action A^1 – actant 1; beneficiary A^2 – actant 2; and object A^3 – actant 3); this sentence implies the sentence *Who gets what from whom*, whose actants are changed in the following way: $A^1 \rightarrow A^2$, $A^2 \rightarrow A^1$. The implication is based on the presupposition that if X (A^1) has given Y (A^2) Z (A^3), then Y (A^2) has gotten Z (A^3) from X (A^1), which according to Lyons and Filipce can be formulaically rewritten as $R^{+1}(x, y) = R^{-1}(y, x)$. Converseness is also characteristic of certain other pairs of antonyms, e.g. of such comparatives as *X je toplejši od Y* [$\approx$ 'X is warmer than Y'], ergo *Y je hladnejši od X* [$\approx$ 'Y is cooler than X'], and the like.

Complementarity is a property of antonymous pairs that is defined by the exclusive conjunction *or*, e.g. *moški ali ženska*, *zunaj ali notri*, *tu ali tam* [$\approx$ 'a man or a woman', 'outside or inside', 'here or there']; therefore *Če je moški, ni ženska*, *Če je zunaj, ni notri* and *Če je tu, ni tam* [$\approx$ 'If a man, then not a woman', 'If outside, then not inside', 'If here, then not there']. Ostensibly, complementary antonymy can always be described as a binomial set with the relation of exclusive disjunction between the terms.

Complementary antonymy is also connected with what has been termed two-way relational possessiveness. The two-way relationship is demonstrable by means of causal-consecutive sentences like *Sosed je stric, brat, mož ..., ker ima nečaka/nečakinjo, sestro/brata, ženo ...* [$\approx$ 'Our neighbor is an uncle, brother, husband ..., because he has a nephew/niece, a sister/brother, a wife ...']. The conditional nature of the relationship is proved by such sentences as *Če je brat, ima (nujno najmanj eno) sestro/brata* [$\approx$ 'If he is a brother, (it must be that) he has a(t least one) sister/brother'], and so forth. The two types of sentences isolate complementary antonymous pairs like

brat : sestra, stric : nečak, mož : žena [$\approx$ 'brother : sister', 'uncle : nephew', 'husband : wife'].

Polar antonyms are defined by the presence of a third element which lies midway between the poles. This medium value provides the orientation point in gauging the span from one pole to the other: what is big with respect to the average and small with respect to the average: *Če kaj ni veliko, še ni nujno majhno (lahko je tudi srednje)* [$\approx$ 'If something is not big, it is not necessarily small (it can also be medium)'] and *če kaj ni majhno, še ni nujno veliko (lahko je tudi srednje)* [$\approx$ 'if something is not small, it needn't be big (it can be medium)']. Polar antonymy is thus always a trinomial; it consists of the two antipodal antonyms, P_x and P_y , and the medium value, V_m . Negating P_x means affirming $V_m + P_y$; affirming P_y means negating $V_m + P_x$.

Polar antonymy is a definitional property of measure adjectives (which form a subgroup of property adjectives); the measurable quantity is spatial (type *dolg – kratek* [$\approx$ 'long – short'], subtype *težek – lahek* [$\approx$ 'heavy – light']) or temporal (type *mlad – star* [$\approx$ 'young – old']). In stating a^o measure it is the above-the-medium term that gets »neutralized«. The »neutralized« adjectives have the capacity to form typical adjectival phrases like *dolg* (*dva centimetra / nekaj metrov*), *težek* (*pet/nekaj kilogramov*); *star* (*en mesec / sto/nekaj let*) [$\approx$ '(two centimeters / a few meters) long', 'weighing (five/several kilograms)'; '(one month / a hundred/few years) old']. That the adjectives so used have lost their antonym quality is evidenced by the possible use of an information question like *Koliko je star kdo/kaj?* [$\approx$ 'How old is who/what?'].

Gradational antonymy is an implicit property of polar antonymy. The two antonyms are simultaneously and coordinately shifted toward the medium value on the scale. This shifting is called lexical shifting for the reason that each degree of either antonym's moving towards or away from the medium value is lexicalized, e.g. *vrel – vroč – topel – (srednji) – bladen – mrzel – leden* [$\approx$ 'boiling – hot – warm – (medium) – cool – cold – freezing']. Negating a lexeme at whichever degree means opening the possibility of any other value being applicable: *Če voda ni vroča, je (lahko) vrela/topla/(srednja)/hladna/mrzla/ledena* [$\approx$ 'If /the/ water is not hot, it is (possibly) boiling/warm/(medium)/cool/cold/freezing']; extreme jumps are, however, less probable: *Če voda ni vrela, je težko verjeti, da je ledena* [$\approx$ 'If /the/ water is not boiling hot, it is difficult to believe that it is freezing cold'].

Oriented, or vectorial, antonymy also allows us to apply trinomial sets, even though the medium value remains implicit. It consists of instances in which the execution of one action is conditioned by another action, e.g. *oditi* [$\approx$ 'to leave'] is conditioned

by *priti* [$\approx$ 'to arrive'], *odpreti* [$\approx$ 'to open'] by *zapreti* [$\approx$ 'to close'], probably also *umreti* [$\approx$ 'to die'] by *roditi se* [$\approx$ 'to be born'], in short, there is a kind of causative-consecutive relation between the antonyms: *Če ne prideš, ne moreš oditi* [$\approx$ 'If one has not arrived, one cannot leave'], and the like. In between such members of antonym pairs there is always a third term which designates the state ensuing from the action designated by the first antonym, e.g. *priti – biti (– oditi)* [$\approx$ 'to arrive – to be/stay (– to leave)'], which classifies this group also among the polar antonyms.

The relationship of hypero-/hyponymy, in a broader sense of super-/subordinacy, is, to Lyons as well as, for instance, to Kleiber, the fundamental ordering principle of a lexicon as a reflection of a way of thinking, or better of the abstract processes of intellection, and thereby to a large degree also of the actual organization of the world. It is this relationship that underlies the lexical meaning – the relationship between CSF and DSF; it is this relationship that underlies its verbalization – definition; it is on this relationship that the shaping of the minimum and maximum semantic fields is based.

The relationship in question is established on unidirectional inclusion, which can be proved by Hallidayan identificatory sentences like *Češnja je drevo* [$\approx$ 'A cherry is a tree']. Besides the notion of inclusion, which is a characteristic of hyperonyms, there is another notion which defines this relationship: the notion of implicitness, which, however, is bidirectional, a characteristic of both hyponyms and hyperonyms: *To je češnja, torej je (nujno) drevo* [$\approx$ 'This is a cherry, so it is (necessarily) a tree'] and *To je drevo, torej lahko (ne nujno) češnja* [$\approx$ 'This is a tree, therefore it is possibly (not necessarily) a cherry'].

The co-hyponymic relationship is definitional for lexemes with a common CSF as their immediate hyperonym. Collinearity as the basis of co-hyponymy is, then, conditioned by a common hyperonym. The mutual relationship between hyponyms is, however, defined by the exclusiveness of the rest of the semantic features, the DSFs.

Heteronymy is based on semantic exclusiveness: a statement containing a specific heteronym is exclusive with respect to the statement with a second heteronym: *To je češnja* [$\approx$ 'This is a cherry tree'] excludes the statement *To je jablana* [$\approx$ 'This is an apple tree'], and so forth. The relationship of exclusiveness, determined by the disjunctive correlatives *ali – ali* [$\approx$ 'either – or'], prevents, being definitional for heteronymy, the antonyms from being mutually exchangeable in a text: *Drevo je ali češnja ali jablana* [$\approx$ 'The tree is either a cherry or an apple'], and the like. Heteronymy, then, is conditioned by the exclusiveness of the meanings (more accurately, semantic features) at the level of co-hyponymy.

Interlexemic relationships at the level of expression include homonymy and paronymy.

The relationship of homonymy occurs when the expression of one lexeme as signifier is coextensive with the expression of another—the number of meanings being irrelevant—while their meanings, or rather their complete bundles of meanings (semantemes), are totally different. Herein lies the fundamental dissimilarity between homonymy and synonymy: homonymy is an interlexemic expression relationship, synonymy is an interlexemic intersememic relationship. What is meant by totally different in meaning is the difference at the level of semantic features as well as—and this is, considering polysemy, decisive—ideated content properties (potential semantic features). In a case of polysemy the difference can never embrace all of the content properties (a difference at the level of ideation, of mental images). Homonymy thus never arises from the needs of parole (speech, text) as does every interlexemic connection based on meaning; homonymy is a phenomenon pertaining to a linguistic system and occurring more or less at random, whether synchronically or diachronically.

The homonymy relationship in a language is, however, only possible between lexemes grouped together by shared grammatical categories. The primary division is by parts of speech, while a number of other categorial features may additionally be adduced, such as animate, human, count, declension ... In this way the properties of a linguistic sign are augmented by categorial semantic features. Thereby the number of pairs or series of homonyms in a language decreases. According to Lyons homonymy can be defined by a triad of relevant features: distinctiveness, syntactic equivalence, identity of expression.

Homonyms are either intra- or interlingual by origin. Both within a given language and interlingually homonyms exist synchronically as well as diachronically. Synchronically (and intralingually) we have, e.g., derivatives such as *glagolski* ‘verbal, viz. relating to a verb’: *glagolski* ‘Glagolitic’, loanwords such as *boks* ‘box calf’: *boks* ‘box stall’, domestic vs. borrowed *doga* ‘stave (of a barrel)’: *doga* ‘Great Dane’. Diachronically, homonymy arises through linguistic evolution, e.g. *pero* ‘feather’: *pero* ‘(fountain) pen’, *žerjav* ‘crane (bird)’: *žerjav* ‘crane (machine)’.

Paronymy (partial similarity of expression) exists at the level of expression but may influence meaning: a minimal alteration of the phonic composition (or of the sequence of letters) of a lexeme may bring about radical semantic changes. Paronymy can occasion misuse by reason of one’s imperfect acquaintance with an expression, e.g. *adoptirati* : *adaptirati* [$\approx$ ‘to adopt : to adapt’], or it can be introduced into a text as a stylistic device, to supply connotation.

Glossary of frequently used terms in *Slovene Lexical Semantics*

The glossary contains definitions of lexicological and lexicographic terms that are frequently used in *Slovene Lexical Semantics*. The terms are listed in the alphabetical order within their thematic field. If a term is a set (nominal) phrase, it is alphabetically ordered according to the adjectival modifier. The semi-colon (<;>) is used to separate various explanations of the same meaning, while the slash (</>) is used to denote a difference in meaning. Each term is accompanied by its Slovene equivalent, which is provided in the square brackets following the definition.

General notions

calque [*kalk*]

denotational – an expression that is without a denotatum in the recipient language [*denotatni*]

semantic – an expression (formative) in the recipient language that preserves the choice and hierarchy of semantic features (semes) in the donor language; an expression (formative) in the recipient language that preserves the content/semantic features in the donor language [*pomenski*]

content – the set of content features of the mental concept linked to the expression (formative) of a denotatum [*vsebina*]

dictionary (lexicon) – a collection of lexemes arranged according to lexicographical principles in printed or electronic form [*slovar/leksikon*]

expression (formative) – the aspect of the linguistic sign that is realized phonetically or graphemically, the signifier according to its function [*izraz (formativ)*]

grammar – a dynamic and open system of (a) ordering possibilities in generating discourse, (b) rules as a result of ordering possibilities in generating discourse/a scientific discipline that studies such system/systematic description of the formal regularities of a natural language in the form of a reference work or textbook [*slovnica*]

language system – an abstract dynamic set of (a) designating, ordering and pragmatic possibilities of language, (b) designations, ordering rules and pragmatic elements of language [*jezikovni sistem*]

lexeme (lexical item) – a language-system unit whose function is to designate a denotatum and which can be a one-word lexical unit or a multi-word lexical unit (a set phrase) [*leksem*]

lexeme [*leksem*]

monosemous – a symmetric linguistic sign, usually a term – the signifier is associated with one meaning [*enopomenski*]

polysemous – an asymmetric linguistic sign – the signifier is associated with at least two different meanings [*večpomenski*]

lexicography – a scholarly discipline studying conceptual possibilities of creating (compiling) different types of dictionaries [*leksikografija*]

lexicology – a subdiscipline of linguistics that investigates designating possibilities/potential of the language system [*leksikologija*]

lexicon – a dynamic and open system of (a) designating possibilities in language and (b) the lexemes as a result of designating possibilities [*slovar/leksikon*]

lexis – a collection of lexemes [*leksika*]

linguistic sign – a fundamental unit of language, consisting of the expression (formative) and the content, the signifier and the signified according to their function, respectively [*jezikovni znak*]

Lexical meaning

conceptual field – the set of content features of a lexeme's meaning [*pojmovno polje*]

connotation – the emotionally, temporally or otherwise stylistically marked semantic property of a lexeme, added to its basic, denotative meaning; from the point of view of a linguistic sign, the relationship between the expression (formative) and the content, created by the speaker by introducing any of the above mentioned semantic properties into this relationship [*konotativnost*]

adherent – connotation found with polysemous lexemes that is tied to a secondary meaning obtained by means of metaphor, metonymy, esp. synecdoche or semantic envelopment, also acquired (secondary) connotation [*adherentna*]

inherent – connotation built into the suprasegmental, morphemic or lexical structure of a lexeme, also primary connotation [*inherentna*]

denotation – a semantic property of a lexeme obtained by a predictable procedure of distinguishing the content features that carry a semantically distinctive value (power); a semantic property of every denotatum [*denotativnost*]

denotatum – a virtual, abstract class of like objects; what is designated [*denotat (slovarski)*]

dictionary definition – a metalinguistically expressed meaning of a lexeme [*slovarska razlaga*]

free phrase (combination) – a phrase that disintegrates after being employed in a speech act, that is not part of the vocabulary [*prosta (nestalna) besedna zveza*]

meaning (of lexeme) – the actualized content of the linguistic sign in the role of differentiating a denotatum, a sememe [*pomen (leksema)*]

communicative-pragmatical – the meaning of a lexicalized speech act, usually tied to lexicalized pragmatic circumstances [*sporočanje-pragmatični*]

connotative – the meaning that expresses the relationship of the speaker to the denotatum, added to the denotative meaning [*konotativni*]

content – the meaning of sentence element lexemes that are not pronouns or proper names [*predmetni*]

denotative – the meaning obtained by a predictable procedure of exclusion and hierarchization of differentiating semantic features, also content meaning/a property of every denotatum with a semantically differentiating actualized content, lexical meaning [*denotativni*]

grammatical – the meaning of lexemes that express a relationship in language – subordination, coordination (conjunctions, prepositions with the desinence) [*slovnični*]

of endogenous lexeme – a predictable set of semantic features (semes) with an internal semantic-componential hierarchization; the meaning of independent sentence elements, according to the part-of-speech: nouns, verbs and adverbials of external circumstances [*endogenega leksema*]

of exogenous lexeme – a predictable set of semantic features (semes) with an external semantic-componential hierarchization; the meaning of modifying sentence elements, according to the part-of-speech: adjectives, adverbials of internal circumstances [*eksogenega leksema*]

- pragmatic* – the meaning of the lexicalized circumstances of the speech act
[*pragmatični*]
- meaning formation* – a predictable designating process that is based on changing and hierarchical reordering of semantic features (semes) within a (single) lexeme [*pomenotvorje*]
- morpheme* – the smallest meaningful unit of language [*morfem*]
- derivational* – a word-formational morpheme [*tvorjeni*]
- syntactic* – a morpheme with a grammatical function; a morpheme whose denotatum is a relationship in language (coordination, subordination), a conjunction, a desinence, also a preposition and a desinence [*skladenjski*]
- lexical* – a morpheme that changes the lexical meaning of the word it attaches to [*slovarski*]
- narrow standard language lexis* – lexis predominantly confined to the written standard form [*ozkoknjižna leksika*]
- semanteme* – the complex of meanings of a lexeme with at least two meanings; the total complex of meanings of a single lexeme [*pomenje (semantem)*]
- semantic feature (seme)* – a unit of lexical meaning; a content feature with a differentiating semantic value; a feature of a hierarchically structured meaning [*pomenska sestavina (sem)*]
- categorial (CtgSF)* – the semantic feature that can be defined by its direct or indirect reference to the syntactic function of the lexeme in question (to its role as a sentence element) – for nouns: gender, humanness, animacy, countability, person, concreteness/abstractness, for verbs: aspect, valency [*kategorialna (KPS)*]
- classifying (CSF)* – the semantic feature that defines a lexeme's meaning from the point of view of its placement in a more extensive conceptual/semantic field [*uvrščevalna (UPS)*]
- differentiating (DSF)* – the semantic feature whose role is to distinctively define and differentiate the meaning of the lexeme with at least one DFS, within the smallest conceptual/semantic field encompassed by a classifying semantic feature [*razločevalna (RPS)*]

semantic field – conceptual field structured by semantic features [*pomensko polje*]

maximum – that is shaped by the CSF with a semantic range from the minimum to the maximum semantic/conceptual field [*največje*]

minimum – that is shaped by an individual CSF with at least two meanings of different lexemes [*najmanjše*]

semantic pyramid – the conceptual/semantic space formed by CSFs and DSFs [*pomenska piramida*]

set phrase – a phrase that is part of the vocabulary and does not disintegrate after being employed in a speech act [*stalna besedna zveza*]

term – usually a monosemous lexeme that makes part of the conceptual space of a specific scientific or technical field, a scientific term, a technical term [*termin*]

Intralexical semantic relationships

intralexical semantic relationship – a relationship among the meanings of a polysemous lexeme, a meaning formation relationship: semantic envelopment and semantic transference – metonymy, which closely resembles synecdoche, and metaphor [*znotrajleksemsko pomensko razmerje*]

metaphor (lexicalized) [*metafora (leksikalizirana)*]

generalizing – a meaning formation process conditioned by the same categorial semantic feature that is contained in the classifying semantic feature of the motivating and motivated (metaphorical) meaning/the result of such meaning formation process [*posplošujoča*]

specificizing – a meaning formation process conditioned by a different categorial semantic feature that is contained in the classifying semantic feature of the motivating and the motivated (metaphorical) meaning/the result of such meaning formation process [*specificirajoča*]

metonymy (lexicalized) – a meaning formation process in which the whole semantic structure of the motivating meaning of a lexeme appears in the motivated meaning in the role of differentiating semantic features/the result of such meaning formation process [*metonimija (leksikalizirana)*]

monosemy – the property of one expression correlating with only one meaning, usually found with terms [*enopomenskost*]

polysemy – when one expression (formative) correlates with at least two meanings; an intralexical semantic relationship as a result of the meaning formation process [*večpomenskost*]

semantic envelopment – a meaning formation process in which the whole semantic structure of the motivating meaning of the lexeme appears in the role of the classifying semantic feature in the motivated meaning, affecting the hierarchical relationship between the motivating and the motivated meaning/the result of such meaning formation process [*pomenska vsebovanost*]

synecdoche (lexicalized) – a meaning formation process based on the hierarchical rearrangement of the semantic features of the motivating meaning with respect to the motivated meaning – the classifying semantic feature of the motivating meaning becomes the differentiating semantic feature of the motivated meaning/the result of such meaning formation process [*sinekdoha (leksikalizirana)*]

Interlexemic relationships

antonymy – an interlexemic semantic relationship based on semantic contrariety or complementary contradictoriness of the content of two lexemes in the same conceptual space [*protipomenskost (antonimija)*]

complementary – antonymy defined as a binominal set with the relation of exclusive disjunction between the two elements, e.g. *moški ali ženska* [‘a man or a woman’] [*dopolnjevalna (komplementarna)*]

converse – antonymy in which the use of one antonym affects the change in the thematic roles of the other antonym and vice versa, e.g. *dati : dobiti* [‘give’: ‘get’] [*zamenjavna (konverzivna)*]

gradational – a subtype of polar antonymy, where the two antonyms are simultaneously and coordinately shifted toward the medium value on the scale, e.g. *vrel – vroč – topel : hladen – mrzel – leden* [‘boiling – hot – warm : cool – cold – freezing’] [*stopnjevalna (gradualna)*]

oriented (vectorial) – antonymy that consists of instances in which the execution of one action is conditioned by another action, e.g. *zapreti : odpreti* [‘to open : to close’] [*usmerjena (vektorska)*]

polar – antonymy defined by the presence of a third element which lies midway between the poles, e.g. *nevelik – nemajhen = srednji* [‘not big – not small = medium’] [*skrajnostna (polarna)*]

heteronymy – a semantic relation based on the difference in meaning of at least two lexemes with a common CSF [*raznopomenskost (heteronimija)*]

homonymy – an interlexemic expression relationship which is based on the complete overlap (sameness) of the expression of at least two lexemes between which no meaning formation relationship can be established [*enakoizraznost (homonimija)*]

lexical – that occurs among words in a lexical form [*slovarska*]

syntactic – that occurs among words (lexemes) in a syntactic role [*skladenjska*]

hyperonymy: hyponymy – an interlexemic relationship based on a unidirectional inclusion [*nadpomenskost : podpomenskost (hipernimnost : hiponimnost)*]

interlexemic semantic relationship – a predictable semantic (semantic feature) connection among lexemes [*medleksemsko pomensko razmerje*]

interlexemic expression relationship – a predictable total identity (sameness) or partial identity of the expression of two or more contents which are not related by a meaning formation process [*medleksemsko izrazno razmerje*]

pair of synonyms – two synonyms [*sopomenski par*]

parallel hyponymy (co-hyponymy) – a semantic relationship based on the shared classifying semantic feature of at least two semantically different lexemes [*vzporedna podpomenskost (kohiponimija)*]

semantic likeness (paronymy) – an interlexemic relationship at the level of expression [*izrazna podobnost (paronimija)*]

series of synonyms – a group of more than two synonyms [*sopomenski niz*]

synonymy – an interlexemic semantic relationship based on two different expressions referring to the same denotatum; overlapping of the semantic feature structure of at least two different expressions; diversity of expression of the same content from the point of view of the linguistic sign [*sopomenskost (sinonimija)*]

partial – an interlexemic semantic relationship based on the similarity of the denotatum in the donor language and the denotatum in the recipient language [*delna*]

Literatura

- Ahmanova, O. S., 1986: *Slovar' omonimov russkogo jazyka*. Moskva: »Russkij jazyk«.
- Apresjan, J. D., Boguslavskaja. O. J., Levontina, I. B., Uryson, E. V., 1995: *Novy objasnitel'nyj slovar' sinonimov russkogo jazyka*. Moskva: Rossijskaja akademija nauk.
- Bajec, A., 1959: *Besedotvorje slovenskega jezika IV*. Predlogi in predpone. Ljubljana: SAZU.
- Bally, Ch., ³1950 (1934): *Linguistique générale et linguistique française*. Berne: A. Francke S. A.
- Barić, E. idr. 1990: *Gramatika hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Black, M. (Blek, M.), 1986 (1962): Metafora. V: L. Kojen, *Metafora, figure i značenje*. Beograd: Prosveta. 55–79.
- Black, M. (Blek, M.), 1986 (1979): Još o metafori. V: L. Kojen, *Metafora, figure i značenje*. Beograd: Prosveta. 145–179.
- Blanár, V., 1978: Dynamika lexikálneho významu. *Slovo a slovesnost*. 3–4. 241–243.
- Blanár, V., 1980: Lexikálny význam a označovaná skutočnosť v jazykovozemepisnom aspekte. *Slovo a slovesnost*. 1. 32–38.
- Blanár, V., 1984: *Lexikálno-sémantická rekonštrukcia*. Bratislava: Slovenská akadémia vied. Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra.
- Blatná, R., 1995: *Manuál lexikografie*. Praha: Nakladatelství H&H.
- Breznik, A., 1944: *Zloženke v slovenščini*. Ljubljana: SAZU. 55–76.
- Cigale, M., 1860: *Deutsch-slovenisches Wörterbuch*. Laibach: A. A. Wolf.
- Cazinkić, R., 2001: Kategorizacija in razvrstitev oziralnikov ki in kateri. *SRL*. 49/1. 179–205.
- Čermák, F., 1994: *Jazyk a jazykověda*. Praha: Pražská imaginace.
- Čermák, F., 1985: Frazologije a idiomatika. V: J. Filipec – F. Čermak: *Česká lexikologie*. Praha: Československá akademie věd.
- Daneš, F., 1985: *Věta a text*. Praha: Československá akademie věd.
- Dokulil, M., 1962: *Tvoření slov v češtině, 1. Teorie odvozování slov*. Praha: Nakladatelství československé akademie věd.
- Dolník, J., 1990: *Lexikálna sémantika*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- Doroszewski, W., 1946: *Kategorie słowotwórcze*. Sprawozdania z posiedzen Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. 39. 20–42.
- Dubois, J., Edeline, F., Klinkenberg, J. M., Minguet, P., Pire, F., Triron, H., 1970: *Rhétorique générale par Le groupe µ*. Paris: Librairie Larousse.

- English Dictionary*, 1997: Collins Cobuild. The University of Birmingham.
- Encyklopedia językoznawstwa ogólnego (EJO)*. Wrocław – Warszawa – Kraków
1993: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich.
- Felber, H., Budin, G., 1989: *Terminologie in Theorie und Praxis*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Filipec, J., 1961: *Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikologie*. Praha: Československá akademie věd.
- Filipec, J., 1973: K otázce semantického popisu lexikálních jednotek. *Slovo a slovesnost*. 1. 78–84.
- Filipec, J., 1977: Některé otázky semantiky sloves. *Slovo a slovesnost*. 4. 294–298.
- Filipec, J., 1978: Věda o slovní zásobě a její pojmosloví. *Slovo a slovesnost*. 3–4. 238–240.
- Filipec, J., 1980: Vzájemná souvislost lexikální sémantiky a onomaziologie při konstrukci dílčích systémů v slovní zásobě. *Slovo a slovesnost*. 1. 17–25.
- Filipec, J., 1985: Lexikologie. V: J. Filipec – F. Čermak: *Česká lexikologie*. Praha: Československá akademie věd.
- Filipec, J., 1985a: Problematika konfrontace v lexikální zásobě. *Slovo a slovesnost*. 3. 201–214.
- Filipec, J., 1995: Lexikální norma. *Slovo a slovesnost*. 3. 190–203.
- Filipec, J., 1998: Lexém-semém, oblast jeho užití a typy neurčitosti. *Slovo a slovesnost*. 2. 81–95.
- Gajda, S., 1990: *Wprowadzenie do teorii terminu*. Opole: Wyższa szkoła pedagogiczna.
- Gantar, P., 2007: *Stalne besedne zveze v slovenščini. Korpusni pristop*. Ljubljana: ZRC, ZRC SAZU.
- Geckeler, H., 1978: *Strukturelle Bedeutungslehre*. Darmstadt.
- Geeraerts, D., 1986: Functional Explanations in Diachronic Semantics. *Belgian Journal in Linguistics*. 1. 67–93.
- Genette, G. (Ženet, Ž.), 1986 (1966): Figure. V: L. Kojen, *Metafora, figure i značenje*. Beograd: Prosveta. 237–253.
- Gjurin, V., 1986: Načela sodobnega izrazijskega slovarja. V: (ur. Vidovič Muha, A.), *Slovenski jezik v znanosti 1*. Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja, Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut. 151–189.
- Gjurin, V., 1986a: K začetkom slovenskega slovaropisja. *SRL*. 34/4. 365–392.
- Gjurin, V., 1990: Beseda avtorju. V: Gradišnik, B., *Nekdo drug*. Ljubljana: samozaložba. 163–171.

- Golden, M., 1997: *O jeziku in jezikoslovju Ljubljana*. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerza v Ljubljani, Oddelek za primerjalno in splošno jezikoslovje.
- Gorjanc, V., 1998: Terminologija novejših naravoslovno-tehničnih strok. V: (ur. Vidovič Muha A.), *Slovenski jezik*. Opole: Uniwersytet Opolski. 221–232.
- Gorjanc, V., 1999: Kohezivni vzorec matematičnih besedil. *SRL*. 47/2. 139–161.
- Gorjanc, V., 2005: Neposredno in posredno žaljiv govor v jezikovnih priročnikih. *Družboslovne razprave*. 21/48. 197–209.
- Gorjanc, V., 2005a: *Uvod v korpusno jezikoslovje*. Domžale: Izolit.
- Gortan Premk, D., 1997: *Polisemija i organizacija leksičkog sistema u srpskome jeziku*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Gramatyka współczesnego języka polskiego (GWJP). Morfologia*. Warszawa 1984: Państwowe wydawnictwo naukowe.
- Grickat, I., 1967: Stilske figure u svetlu jezičkih analiza. *Naš jezik*. 16. Beograd.
- Grochowski, M., 1997: *Wyrażenia funkcyjne*. Studium leksykograficzne. Kraków: Polska akademia nauk. Instytut języka polskiego.
- Gudavičius, A., 1994: Syntagmatischer und paradigmatischer Forschungsweg in der semantische Analyse. *Slovo a slovesnost*. 3. 185–193.
- Hajšek-Holz, M., 1978: *O pomenih slovenskih predpon*. XIV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 33–61.
- Halliday, M. A. K., 1994: *An Introduction to Functional Grammar*. London, Melbourne, Auckland: Edward Arnold.
- Hansen, B., Hansen, K., Neubert, A., Schentke, M., 1985: *Englische Lexikologie*. Leipzig: Verlag Enzyklopädie.
- Hoffmannová, J., 1991: Metafora v kognitivních procesech ve vědeckých textech. *Slovo a slovesnost*. 2. 144–149.
- Honzak Jahič, J., 1999: *Slovensko strokovno izrazje v 19. stoletju (s poudarkom na čeških vplivih)*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 335 str.
- Horecký, J., 1956: *Základy slovenskej terminológie*. Bratislava: Slovenská akadémia vied.
- Ivanová-Šalingová, M., 1997: *Homonimický slovník*. Bratislava – Prešov: SAMO – AAMM.
- Ivić, M., 1980: O »partikularizatorima«. *Južnoslovenski filolog*. XXXVI. 1–13.
- Ivić, M., 1982: »O regularnoj polisemiji« u leksikološkoj teoriji i leksikografskoj praksi. *Leksikografija i leksikologija*. Beograd – Novi Sad. 77–83.

- Jakobson; R., 1987 (1954): *Dva vidika jezika in dve vrsti afazičnih motenj*.
Lingvistični in drugi spisi. Ljubljana: ŠKUC, Filozofska fakulteta.
- Jakop, N., 2006: *Pragmatična frazeologija*. Ljubljana: ZRC, ZRC SAZU.
- Janežič, A., 1850: *Ročni slovar slovenskega in nemškega jezika*. Celovec: V založbi Sigmundove knjigarnice.
- Jedlička, A., 1974: *Spisovni jazyk v současné komunikaci*. Praha: Universita Karlova.
- Kleiber, G., 1993 (1990): *Prototypensemantik*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Korošec, T., 1974: *Razslojenost slovenskega besedišča*. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 75–90.
- Korošec, T., 1998: *Stilistika slovenskega poročevalstva*. Ljubljana: Kmečki glas.
- Korošec, T., 1998a: *Slovenski vojaški jezik*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kořenský, J., 1989: *Teorie přirozeného jazyka*. Praha: Československá akademie věd.
- Kořenský, J., 1997: Procesualna slovnica in linearnost besedila. *SRL*. 45/3–4. 421–429.
- Kořenský, J., 1998 (1990): Dvě poznámky k problému metafory v jazyce vědy. V: *Proměny myšlení o řeči*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. 87–92.
- Kos, J., 1983: *Očrt literarne teorije*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Kozlevčar, I., 1968: O pomenskih kategorijah samostalnika v povedkovi rabi. *Jezik in slovstvo*. XIII/1. 11–16.
- Kozlevčar, I., 1969/70: O pridevniku v povedni rabi. *Jezik in slovstvo*. XV/7–8. 210–215.
- Kržišnik, E., 1994: *Slovenski glagolski frazemi*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Kržišnik, E., 1996: Norma v frazeologiji. *SRL*. 44. 133–154.
- Kržišnik, E., Smolić, M., 1999: *Metafore, v katerih živimo*. 35. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 61–83.
- Kuryłowicz, J., 1979: *Derywacja leksykalna a derywacja syntaktyczna*. Językoznawstwo strukturalne. Warszawa.
- Lakoff, G., 1987: *Women, Fire, and Dangerous Things*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Lakoff, G., 1998 (1995): Sodobna teorija metafore. V: *Kaj je metafora?* (ur. Kante, B.). Ljubljana: Krtina. 271–331.
- Langacker, R. W., 1987: *Foundations of Cognitive Grammar*. Vol 1. Stanford: Stanford Univ. Press.
- Levinson, S. C., 1990 (1983): *Pragmatik*. Tübingen: Niemeyer.

- Levstik, F., 1956 (1858): *Napake slovenskega pisanja*. Zbrano delo 6. Ljubljana: Državna založba. 38–88.
- Levstik, F., 1978 (1860): *Nemško-slovenski slovar*. Zbrano delo. Ljubljana: Državna založba.
- Lewandowski, Th., 1994: *Linguistisches Wörterbuch 1, 2, 3*. Heidelberg – Wiesbaden: Quelle&Meyer.
- Lodge, D., 1988: *Način modernog pisanja*. Zagreb: Globus.
- Logar Berginc, N., 2003: Kratice in tvorjenke iz njih – aktualna poimenovalna možnost. V: (ur. Gajda, S., Vidovič-Muha, A.). *Współczesna polska i słoweńska sytuacja językowa*. Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej; Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta. 131–149.
- Lyons, J., 1980 (1977): *Semantik*. Band I. München: Verlag C. H. Beck.
- Lyons, J., 1983 (1977): *Semantik*. Band II. München: Verlag C. H. Beck.
- Lyons, J., 1991: Deixis as the source of reference. V: *Natural Language and Universal Grammar*. Cambridge. 146–166.
- Mečkovskaja, N. B., 1995: Lingvistika universalij. V: *Общие языкознание*. Minsk: »Vyšejšaja škola«. 294–317.
- Merše, M., 1995: *Vid in vrstnost glagola v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Meze, J., 1959: *O abstraktnih iz pridevnikov*. Razprave. Dissertationes V. Ljubljana: SAZU. 23–45.
- Mikuš, R. F., 1952: *A propos de la syntagmatique du professeur A. Belić*. Ljubljana: SAZU.
- Mikuš, R. F., 1960: *Prostorni podatki dogajanja*. Radovi 1, 1. Zadar: Sveučilište u Zagrebu. 7–30.
- Mikuš, R. F., 1960a: *Struktural'nyj sintaksis L. Tenièra i sintagmatičeskij strukturalizm*. Vja 5.
- Mikuš, R. F., 1972: *Principes de syntagmatique*. Bruxelles: AIMAV. Paris: Didier.
- Mistrič, J., 1985: *Štylistika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Mluvnice češtiny (MČ) (2)*. Tvarosloví. Praha 1986: Československá akademie věd.
- Mluvnice češtiny (3)*. Skladba. Praha 1987: Československá akademie věd.
- Murko, A., J., 1833: *Slovensko-nemški in Nemško slovenski ročni besednik*. Gradec: V' zalogi in na prodaj per Franci Ferstli.
- Müller, J., 1980: *Pomenske skupine in pomenska zgradba besed (samostalnikov)*. XVI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 35–47.

- Müller, J., 1982: *Slovarsko pomenoslovje samostalnikov*. Leksikografija i leksikologija. Beograd – Novi Sad: Matica srpska. 149–163.
- Němec, I., 1980: *Rekonstrukce lexikálního vývoje*. Praha: Československá akademie věd.
- Němec, I., 1980a: Jazykové ztvárnění psychického odrazu skutečnosti v lexikální význam. *Slovo a slovesnost*. 1. 26–31.
- Orešnik, J., 1972: Formalizacija semantičnih definicij najmanjših jezikovnih enot s pomenom. V: *Problemi semantike, sintakse in obravnave tekstov*. Ljubljana: Inštitut Jožef Štefan. 27–33.
- Paternu, B., 1986: *Metaforizacija in demetaforizacija v sodobni slovenski liriki*. XXII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 111–133.
- Paternu, B., 1989: Jezik znanosti in jezik poezije. V: (ur. Vidovič Muha, A., Šumi, N.), *Slovenski jezik v znanosti 2*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 17–25.
- Peterman, J., 1988: *Frazeologija v Slovarju slovenskega knjižnega jezika (I–IV)*. Obdobja 8: Sodobni slovenski jezik, književnost in kultura. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 301–311.
- Pleteršnik, M., 1894–1895: *Slovensko-nemški slovar*. Ljubljana: Knezoškofijstvo.
- Pogorelec, B., 1970/1: Brezpomemben : nepomemben – izpeljanke in sestavljenke. *Jezik in slovstvo* III–IV./15. 224–228.
- Pogorelec, B., 1986: *Okvirna tipologija metafore v slovenski prozi 20. stoletja*. Ljubljana: XXII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Filozofska fakulteta. 7–21.
- Poštolková, B., 1984: *Odborná a běžná slovní zásoba v současné češtiny*. Praha: Československá akademie věd.
- Poštolková, B., Roudny, M., Tejnor, A., 1983: *O české terminologii*. Praha: Československá akademie věd.
- Rastier, F., 1987: *Sémantique interprétative*. Paris: PUF.
- Richards, A. A. (Ričards, A. A.) 1986 (1936): O metafori. V: L. Kojen, *Metafora, figure i značenje*. Beograd: Prosveta. 21–55.
- Rouwet, N. (Ruve, N.), 1986 (1975): Sinogdohe i metonimije. V: L. Kojen, *Metafora, figure i značenje*. Beograd: Prosveta. 307–336.
- Saussure de, F., 1989 (1916): *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Odeon (prevod iz francoskega originala F. Čermák).
- Skubic, A. E., 1994/1995: Klasifikacija funkcijske zvrstnosti in pragmatična definicija funkcije. *Jezik in slovstvo*. 40/5. 155–168.
- Skubic, A. E., 2005: *Obrazi jezika*. Ljubljana: Študentska založba.

- Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) I–V, 1970, 1975, 1979, 1985, 1991*, Ljubljana: Državna Založba Slovenije.
- Snoj, J., 2003: Slovarska večpomenskost in Slovensko leksikalno pomenoslovje. *Slavistična revija*. 51/4. 387–409.
- Snoj, J., 2004: Besedotvorna teorija Ju. D. Apresjana na poti k tipologiziranju slovarske večpomenskosti. *Slavistična revija*. 52/3. 313–336.
- Snoj, J., 2004: *Tipologija slovarske večpomenskosti slovenskih samostalnikov*, Ljubljana: ZRC, ZRC SAZU. 2139.
- Snoj, J., 2010: *Metafora v leksikalnem sistemu*, Ljubljana: ZRC, ZRC SAZU. 213.
- Sturm-Schnabl, K., 1991, *Der Briefwechsel Franz Miklosich's mit den Südslaven, Korrespondenz Frana Miklošiča z južnimi Slovani (KFM)*. Maribor: Založba Obzorja.
- Suhadolnik, S., 1966: Slovarski pripomočki. *Jezik in slovstvo*. XI/6. 186–194.
- Suhadolnik, S., 1968: Koncept novega slovarja slovenskega knjižnega jezika. *Jezik in slovstvo*. XIII/7. 219–224.
- Suprun, A. E., 1995: *Plan sodržanija i plan vyraženiija jazykovogo znaka*. Obščjeje jazykoznanie. Minsk: »Vyšješšaja škola«, 3–26.
- Topolińska, Z., 1981: *Remarks on the Slavic Noun Phrase*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź: Polska akademii nauk.
- Topolińska, Z., 1984: *Kriteriji omonimije prideva*. V: Leksikografija i leksikologija. Novi Sad – Beograd: Matica srpska.
- Toporišič, J., 1973: Stilna vrednost oblikoslovnih, prozodijskih, (pravo)pisnih, morfoloških in naglasnih variant slovenskega knjižnega jezika. *SRL*. 21/2. 217–262.
- Toporišič, J., 1973/4: K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije. *Jezik in slovstvo*. 19. 273– 278.
- Toporišič, J., 1974/75: Eseg o slovenskih besednih vrstah. *Jezik in slovstvo*. 20. 295–305.
- Toporišič, J., 1976: *Slovenska slovnica (SS 1976)*. Maribor: Založba Obzorja.
- Toporišič, J., 1978: Imenska določnost v slovenskem knjižnem jeziku. *SRL*. 26/3. 287–304.
- Toporišič, J., 1980: *O strukturalnem določanju besednih pomenov* (Ob glagolu *biti*). *Linguistica*. 151–167.
- Toporišič, J., 1981: *Strukturalno pomenoslovje besed*. Ljubljana: XVII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 95–112.

- Toporišič, J., 1982: *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Toporišič, J., 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika (ESJ)*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Trdina, S., 1970: *Besedna umetnost*. Maribor: Založba Obzorja.
- Ufimceva, A. A., 1986: *Leksičeskoe značenje*. Moskva: Nauka.
- Urbančič, B., 1973: *O jezikovni kulturi*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Vidovič Muha, A., 1970/71: Oris dveh osnovnih pojavnih oblik sistema knjižnega jezika. *Jezik in slovstvo*. XVII/6. 178–186.
- Vidovič Muha, A., 1972: *Kategorizacija in stilna opredelitev ozko knjižne leksike*. Ljubljana: VIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 35–52.
- Vidovič Muha, A., 1979: *Pridevniške zaimenske besede*. XV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 65–97.
- Vidovič Muha, A., 1983: *Zgodovina obravnavanja zloženek v slovenskem knjižnem jeziku*. XIX. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 129–151.
- Vidovič Muha, A., 1984: Nova slovenska skladnja J. Toporišiča. *SRL*. 4. 142–155.
- Vidovič Muha, A., 1984a: *Tipološke lastnosti besedotvorne skladnje*. XX. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 305–319.
- Vidovič Muha, A., 1986: *Besedni pomen in njegova stilistika*. XXII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 79–91.
- Vidovič Muha, A., 1986a: *Neglagolske tvorjenke v Trubarjevi Cerkovni ordningi*. Obdobja 6. 16. stoletje v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 349–374.
- Vidovič Muha, A., 1986b: Tipološki pregled nekaterih vplivov na slovenski znanstveni jezik. V: (ur. Vidovič Muha, A.), *Slovenski jezik v znanosti 1*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 23–41.
- Vidovič Muha, A., 1988: *Slovensko skladenjsko besedotvorje ob primerih zloženek*. Ljubljana: Partizanska knjiga, Znanstveni tisk.
- Vidovič Muha, A., 1988a: *Nekatere jezikovnosistemske lastnosti strokovnih besednih zvez*. XXIV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 83–91.
- Vidovič Muha, A., 1988b: *Kontrastive slowenisch-deutsche Typologie der Nominalkomposition*. Wiener slawistischer Almanach 22. Wien. 311–322.

- Vidovič Muha, A., 1991: Nadaljevanka o slovenski besedotvorni teoriji. *SRL*. 39/1. 101–113.
- Vidovič Muha, A., 1993: Glagolske sestavljenke – njihova skladenjska podstava in vezljivostne lastnosti (z normativnim slovensko-nemškim vidikom). *SRL*. 41/1. 161–192.
- Vidovič Muha, A., 1994: *Aktualnost slovaropisnih načel Pleteršnikovega slovarja*. XXX. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 99–113.
- Vidovič Muha, A., 1994a: La syntaxe de Tesnière interprétée par Mikuš. *Linguistica*. XXXIV/1. 225–234.
- Vidovič Muha, A., 1994b: O izvoru in delovanju jezika ali teorija sintagme R. F. Mikuša (s predstavitvijo trikotnika Ramovš-Mikuš-Belić). *SRL* (Ramovšev zbornik). 42/2–3. 229–248.
- Vidovič Muha, A., 1995: Temeljne prvine zasnove Pleteršnikovega slovarja. *SRL*. 43/4. 459–469.
- Vidovič Muha, A., 1995a: Dva tipološka zgleda normativne vrednosti slovenske besedotvorne morfematike. V: *Języki słowiańskie 1945–1995*. Opole: Uniwersytet Opolski. 153–165.
- Vidovič Muha, A., 1996: Določnost kot besedilna prvina v slovničnem opisu slovenskega jezika. (ob Kopitarjevi slovnici). V: (ur. Toporišič, J.). *Kopitarjev zbornik*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture. 115–130.
- Vidovič Muha, A., 1997: Razmerja med leksemi in homonimija. V: Balint, J., *Slovar slovenskih homonimov*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 7–16.
- Vidovič Muha, A., 1998: Razvojne prvine normativnosti slovenskega knjižnega jezika. V: (ur. Vidovič Muha, A.) *Slovenski jezik*. Opole: Uniwerzytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej. 19–47.
- Vidovič Muha, A., 1999: *Čas in prostor, ujeta v slovenski slovar 20. stoletja*, 35. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 7–26.
- Vidovič Muha, A., 2003: Pomenska tipologija leksemov glede na vrsto denotata. V: (ur. Požgaj-Hadži, Vesna), *Zbornik referatov z Drugega slovensko-brvaškega slavističnega srečanja*. Ljubljana: Oddelek za slavistiko, Filozofska fakulteta. 37–48.
- Vidovič Muha, A., 2006: Kategorialnost leksemov med slovarjem in slovnico. V: (ur. Vidovič Muha, Ada). *Slovensko jezikoslovje danes*. SRL 54, posebna št. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 23–42, 377–399.

- Vidovič Muha, A., 2007: Izrazno-pomenska tipologija poimenovanj. *SRL*. 55/1–2. 399–408.
- Vodušek, B., 1932/33, *Za preureditev nazora o jeziku*. Ljubljana: Krog. 66–76.
- Vodušek, B., 1960: O leksikografskem ugotavljanju in urejanju besednih pomenov. *Jezik in slovstvo*. 1961/62. 5–10.
- Wierzbicka, A., 1985: *Lexicography and Conceptual Analysis*. Ann Arbor: Karoma Publishers.
- Wotjak, G., ²1977: *Untersuchungen zur Struktur der Bedeutung*. Berlin: Akademie-Verlag.
- Wotjak, G., 1992: »Zur struktur des Lexikons«. V: (ur. Korhonen, J.), *Phraseologie und Wortbildung: Aspekte de Lexikonerweiterung*. Tübingen: Niemeyer.
- Wunderli, P., 1995: Strukturelle Semantik, Polysemie und Architektur der Sprache. V: (ur. Hoinkes, U.), *Panorama der Lexikalischen Semantik*. Tübingen: Gunter Narr Verlag. 791–806.
- Wüster, E., ³1991: *Einführung in die allgemeine Terminologielehre und terminologische Lexikographie*. Bonn: Romanischer Verlag.
- Zima, J., 1961: *Expresivita slova v současné češtině*. Praha: Československá akademie věd.
- Zorman, M., 2000: *O sinonimiji*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Žele, A., 2001: Vezljivost kot pomensko- in strukturnoskladenjski pojav. *SRL*. 49/3. 137–161.
- Žele, A., 2006: Vezljivost v slovenskem knjižnem jeziku s poudarkom na glagolu. V: (ur. Vidovič-Muha, A.). *Slovensko jezikoslovje danes*. V: (ur. Vidovič Muha, A.). *SRL* 54, posebna št. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 43–55.
- Žele, A., 2008: *Vezljivostni slovar slovenskih glagolov*. Ljubljana: ZRC, ZRC SAZU. 529 str.
- Žele, A., 2010: Sistemsko-funkcijski pristop v skladenjskem opisu slovenskega jezika. V: (ur. Gorjanc, V., Žele, A.). *Izzivi sodobnega jezikoslovja*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 63–72.

Stvarno kazalo

A

adherentnost 109
aktualizacija 72, 82, 95, 115, 143, 160, 193
    besedilna 95, 97, 133
aktualizator 87, 93
    besedilni 82, 93, 95–96
    samostalnika 96
aktualizem 82
aktualiziranost 27, 82
aloleks 51
alomorf 172
analiza 13, 17, 56, 111, 113, 122, 132, 146, 177
    pomenskosestavinska (komponentna) 60, 70
antonimija 122–123, 171, 183
    komplementarna 141
antropocentričnost 57
antropocentrizem 160
arbitrarnost jezikovnega znaka 130
arhileksem 63
arhisem 63, 143
avtomatizacija 82
avtomatizem 82
avtomatiziranost 27, 82

B

Ballyjeva teorija sintagme 46
barva 31, 119, 128, 151, 162, 164–165, 167
beseda 23–28, 33–35, 38–39, 44–46, 65–66, 83–84, 99–101, 115–119, 138–140, 159–161, 172–173, 197–200
    glagolska 36, 61, 63, 107, 194
    motivirajoča 24, 45, 48, 76, 78, 115

    netvorjena 18, 26, 44
    predložna 33–34, 36, 44, 108
    predmetnopomenska 63
    prevzeta 25, 111, 197
    pridevniška 29–30, 36–38, 41, 53, 76, 90, 194
    prislovna 36, 38, 41, 89, 91, 194
    samostalniška 36–39, 62, 194
    vezniška 34–36, 59
    zaimenska 63, 93, 96
besedilo 15, 25, 29, 39, 51, 61, 78, 81, 93–98, 103–110, 117, 126, 131, 135, 160, 172, 196–198, 200
    umetnostno 99, 156, 163
    znanstveno 99, 108, 126, 128–130, 163, 167
besedišče 17, 25, 122, 197, 199
    nevtravno 116
    slovenskega jezika 14
besedje 17, 25–26, 128
besedna družina 116–120, 127
    knjižnoekspresivna 119
besedna vrsta 33, 35–37, 41–42, 89, 108, 159–160, 183, 194
dopolnjevalna 36
imenska 194
modifikacijska 35–36, 44, 101, 106
nestavčnočlenska 35–35, 44
prvostopenjska 36
razvijajoča 36
samostojna 36
slovničnorazmerna 36
stavčnočlenska 36–37, 44
besedna zveza 15, 17, 23, 25–27, 29–32, 34, 43–44, 46, 63, 70, 81, 84–85, 100, 112, 124–125, 155

aktualizirana 123
 avtomatizirana 82, 90–91
 leksikalizirana 27, 197
 metaforična 164–165
 polavtomatizirana 90–91
 pridevniška 187
 prosta 122
 samostalniška 30, 43
 stalna 17, 23–25, 27, 29–30, 41,
 62, 66, 80, 82–84, 86–88, 101, 107,
 122, 154–155, 167, 172, 190–191,
 193, 196
 stalna (avtomatizirana) 82
 stalna (nestavčna) 23, 27
 terminološka 30–31, 128, 153,
 164–165
 besedni zaklad 17, 24–25, 67, 122
 besedotvorna vrsta 23, 110, 183
 besedotvorje 20, 23–24, 30, 45–46, 53,
 63, 86, 94, 113, 135, 182
 brezosebno 40
 Brižinski spememiki 47

C

Cigaletov nemško-slovenski slovar
 11–12, 54
 citatnost 25, 179, 196
 Collins-Cobuildov slovar 98, 100

Č

čas 37–38, 43–44, 47–48, 73, 75–78,
 88, 95, 99, 103, 108, 125, 150, 153,
 160, 166, 184, 186–187, 191, 200
 dejanja 34, 47, 49–50, 150
 koga/česa 34
 člen 44, 96, 184
 determinacijski 44
 določni 95, 79

glagola 42
 razvijajoči 38, 41–42, 76, 89
 identifikacijski 44, 76
 nedoločni 87, 97
 stavčni 19, 21, 33, 35, 38, 43, 61,
 76, 89
 drugostopenjski 43
 členek 27, 33, 35–36, 54, 59, 65, 86,
 101, 103, 106–107
navadno 62, 65, 70
 poudarni 65–66
 omejevalni 62, 65
predvsem 65–66, 70
 poudarni 103
zlasti 65
 poudarni 65
 členitev II 60
 Σ 60
 besedila po aktualnosti 160
 členjenosti jezika
 funkcijskozvrstna 15
 socialnozvrstna 15
 človeško (č+) 79, 90–91, 121, 135
 človeškost 37, 45, 194

D

deiktik 133
 dejanje 34, 41–42, 47, 49–50, 90, 91,
 101, 103, 105, 115, 118, 138, 150,
 152–153, 166, 177, 188, 191, 198
 glagolsko 37–39, 41–42, 49, 89–91,
 97
 govorno 18, 23, 27, 33–34, 36–37,
 39, 42, 44, 53–54, 58–59, 77–78,
 80–82, 88, 90–91, 93–95, 97–98,
 100–103, 105–108, 134, 158, 187
 leksikalizirano v SSKJ 106
 uslovarjeno 33, 47, 100, 106

- zakrito 101, 107
  - govorno (komunikacijsko) 18
  - leksikalizirano govorno 106
  - trenutno 47
  - dejanje/stanje glagolsko 89, 188
  - dejavnost 38, 40, 60, 62, 74, 116, 152–153, 166, 184
  - delitev besednih vrst 36, 194
    - dvočlenska 35
  - delovalnik (aktant) 27, 40, 46, 48
    - četrti 34, 43, 46–47
    - prvi 27, 34, 43, 46, 121
    - šesti 34, 43, 46–47
  - denotacija 51
  - denotat 20, 22, 24, 26–27, 33, 36, 41, 43–44, 46, 51–55, 58–60, 62–64, 66–67, 70, 76–82, 87, 89, 92–96, 98–100, 105, 107–108, 112–113, 115, 125–130, 134–135, 138, 142–143, 147, 150, 155–156, 158–162, 166, 172–173, 175, 176–180, 182, 184
  - besedilni 37, 43, 63, 92, 94–96, 100, 135
  - govornodejanjski 33, 58, 80, 100
  - leksemski 52–54, 59, 66, 68, 72, 107, 135
  - samostalniški 79, 93, 107, 152, 160, 165
  - slovarski 27
  - denotativnost 160, 179
  - designacija 51
  - determinacija 44
  - determinologizacija 115, 126, 130
  - diahronija 196
  - differentia specifica 62–63
  - določevalec 37
    - količinski 88
    - prostorski 88
  - določilo
    - povedkovo 38, 41, 69, 81–83, 86–87, 96, 135–136, 163
    - prislovno 36, 81
  - določnost 87, 95, 97
    - besedilna 86–87, 95–96
    - pridevnika 31
    - skladenjska 81, 86
  - dopolnilo 14, 54, 64, 82, 85, 118
  - dopolnjevalnost 55, 185
  - dovršnik 47–49, 83
  - družljivost 40, 43, 76, 90, 126
    - pomenska 124–125
    - pomenskih sestavin 121, 124, 195
    - slovnična 124
  - dubleta 128–129, 175
  - dvojnica 11, 20, 128–129, 175, 179
    - terminološka 128
- E**
- ekskluzivnost 193
  - eksogenost leksema 76
  - ekspresija 116, 120
    - adherentna 116, 119
    - knjižna 118–119
    - (nižje)pogovorna adherentna 116
    - ozkoknjižna 117
    - pogovorna 117
    - zvrstna nevezana 116–117
  - ekspresivnost 109, 116–117, 120, 157
  - ekstenzija
    - pomenska 146
  - ekstenzivnost
    - pomenska 48, 53, 64, 68, 79, 132
  - ekvipolentnost 184, 192
  - ekvivalentnost 194
  - enakoizraznica 130

enakoizraznost 24, 59, 122–123, 129–
130, 171, 193–199
delna 198
drugotna 196–197
morfemska 197
popolna 198
prvotna 197

enakopisnica 198–199

enakovrednost

skladenjska 194

enakozvočnica 181, 198–199

enopomenskost 95, 126–128, 130–131,
143, 167, 175

enota 20–21, 25, 52, 59–61, 63, 71–73,
92, 107, 109, 111, 127, 139, 187,
198–199

jezika 18, 27, 172

poimenovalna 17, 27, 93, 98

jezikovna 17, 21

nevtralna leksikalna 119

poimenovalna 17–18

slovarska 29, 33, 83, 87

urejevalna 17

F

figura 145–146, 156, 162

retorična 60, 146

fonem 21, 199

formativ 18, 59, 130–131, 173, 195

frazem 21, 52, 107

glagolski 49

stavčni 23

stavčno strukturiran 108

frazeologem 107

frazeologija 20, 107–108

funkcija 27–28, 35, 37, 44, 51, 64–65,
71, 82, 105, 115, 121, 126, 130, 156,
160, 162, 164, 167

determinacijska 76

identifikacijska 76

samostalniška 160

skladenjska 35, 37, 172

funkcionalizem

evropski jezikovnozvrstni 15

G

genus proximum 62–63

geslo 17, 21–22, 38, 43, 86, 102, 140,
158, 172, 189

glagol 15, 31, 35–37, 39–45, 49–50,
59–62, 78–79, 82–83, 85–86, 89–92,
102–103, 127, 153, 184–185, 197

besedotvornopodstavni 47, 114

čutnega zaznavanja 40

frazemski 49

frazni 49, 90

premikanja 63

vezni 38, 43

glagolski »prilastek« 36

govoreči 42, 58, 63, 75, 78, 88, 91, 95–
96, 99–100, 103–104, 106, 108, 187

govorni položaj 20, 109

javni 20

gradivo 11–14, 17, 25, 46, 99, 101–102,
108–113, 142, 153, 155, 157, 164,
177–178, 180

poimenovalno 14, 54, 92

H

heteronim 193

heteronimija 122–123, 132, 171, 192

hipernim 143–144

hipernimija 122, 171

hiper-/hiponimija 122, 171, 189

hiponim 132, 135, 143–144

hiponimija 67, 122–123, 133, 171

homofon 198–199
homograf 198–199
homonim 128, 130, 145, 181, 193, 198
homonimija 24, 32, 59, 122–123, 129–
130, 171, 193, 198
humboldtovsko »videnje sveta« 54, 175

I

identičnost 194
identifikacija 44, 62, 70, 92, 95–96
ime 24–25, 48, 94, 96, 105, 113, 129,
198
globinsko lastno 95, 108
lastno 23, 25, 39, 53–54, 58, 92–93,
108, 112, 118, 122, 136, 182
občno 23, 39, 53, 93, 122, 182
osebno lastno 37, 39, 62, 92, 108,
136
zemljepisno lastno 23, 50
imenska zveza 78, 80, 83–85, 88–89,
154, 164
aktualizirana 80, 88, 93
implicitnost 180, 190
informacija 13, 58, 97, 124, 157, 161
kontradiktorna 124
inherentnost 109
inkluzija 189–190
inkluzivnost 68
intelektualizacija besedila 120
intenca 125
intenčnost 39, 63, 135
glagola 39–40
glagolskega dejanja 39
intenzivnost 41, 43, 53, 68, 118, 132
dejanja 41
interakcija 145, 155
izključevalnost 57, 193
pomenska 193

izpeljanka 45, 84
modifikacijska 45
navadna 84, 94, 125, 147, 151–152,
190–191
izpeljava 42, 183
modifikacijska 110
navadna 45, 49, 84–85
izpust 83, 86, 135
izraz 12, 17–22, 52–53, 78, 101, 104–
105, 115–117, 120–121, 126–131,
144, 172–173, 175–179, 195–196
ozkoknjižni 113, 116
slovarski 99
izrazje 11, 104, 109, 116, 119, 124
narečno 109
slengovsko 109
strokovno 11, 13, 53
znanstveno 126
izrazna podoba leksema 17, 19, 24–25,
101
morfema 28–29, 111
izrazna podobnost 122, 171, 199
izrazna prekrivnost 27, 30, 130, 136,
171, 182, 194
izvirnost 29, 33, 85, 87, 177, 196

J

Janežičev nemško-slovenski slovar 11
jedro 15, 20, 34, 37, 39, 51, 53, 57, 78–79,
83, 105, 112, 121, 133, 154, 164, 167
glagolsko 61, 90, 92, 149
imenske zveze 37, 154, 164
samostalniško 29, 31–32, 41, 61, 82,
84–85, 87–88, 95, 124, 128, 152, 154,
164
metaforično 128, 164
sintagme 76, 89–90
skladenjske podstave 46, 69

jezik 11–13, 17–18, 22–25, 32–33, 54,
 80, 98–99, 108, 122–123, 126–127,
 129–130, 144–145, 162–163, 174–
 176, 196–198
 govorjeni knjižni 116, 178
 izvorni 11, 174
 knjižni 16, 99, 108–109, 119–120,
 175, 181–182
 literarni 155
 naravni 69
 neknjižni 128, 182
 pogovorni 120, 128
 pesniški 12
 pogovorni 97, 109, 113, 128
 prejemnika 24–25, 70
 slovenski 12, 14–16, 95, 121
 knjižni 13, 19, 92
 strokovni 11–12, 25, 119, 128, 199
 umetnostni 163
 večinski 20
 znanstveni 11, 25, 113, 119, 128,
 163, 199
 jezikoslovje 14–16, 18, 20, 24–25, 29,
 39, 52–53, 58, 60, 107, 128, 181,
 198
 moderno 11
 jezikovna gospodarnost 112
 jezikovna raba 14, 99
 jezikovna ravnina 17
 jezikovni sistem 15, 17–19, 21, 25, 51,
 67, 96, 99, 196
 jezikovni znak 18, 22, 44, 51, 53, 59,
 130, 171–174, 193–194
 asimetrični (neskladni) 18, 130,
 193
 sestavljeni 44
 simetrični (skladni) 18, 127, 130, 193

K

kakovost glasov 109
 kakovostni skok 116
 kalk 11, 49, 111, 129, 174, 179
 denotatni 11–12, 24
 pomenski 24, 174
 primarni 11
 puristični 182
 sekundarni 11
 kalkiranje 11, 24, 122, 129
 kalkiranost 179
 katahreza 145, 149, 161, 163
 kategorialnost besedotvornega pomena
 samostalnikov 46
 kategorija 37, 45–46, 55–57, 62, 79, 90,
 116, 120, 166
 bazična 58
 bazične ravnine 58
 imenska 38, 43
 onomaziološka 60
 prototipska 58
 spola 37–38, 198
 kategoriziranje 55
 kategorizirati 55
 kazalka 17, 22
 kletev 104–105
 kletvica 33, 104–105, 178
 klic 102–103, 106
 vabni 101–102
 knjižnost 117
 adherentna 120
 ekspresivna ozka 118, 120
 inherentna ozka 113–116, 118
 kohiponim 193
 kohiponimija 122, 132–133, 137, 144,
 171, 192
 kompetenca
 pragmatična 99

komponenta 57
 integracijska 63
 semantična 21
 komplementarnost 185
 koncept 56, 122, 165
 pomena 55
 konceptualizacija sveta 155
 metaforična 155
 končnica 28, 45, 53, 86, 110, 114
 -i-jevska 86
 -ø
 kongruenca 124
 konkretno 11, 15, 33, 49, 56, 66, 80,
 94–95, 101, 105, 133–134, 161,
 175–176, 180, 193, 196
 konotat 33, 105, 175
 konotacija 145, 167
 konotativnost 45, 109–110, 112, 157,
 163, 175, 200
 adherentna (drugotna) 109, 112
 časovna 110
 čustvena 48, 110–111
 inherentna 109, 111
 kontradiktornost 124, 183, 185
 kontrarnost 183
 konverzija 24, 128, 165, 176, 179
 koordinacija 125
 koreferent 93, 96
 korpus 25, 122
 računalniški 98
 kontradikcija 124
 kraj in čas 43, 70, 89, 150
 krajšava 26, 112
 leksikalizirana 25
 kratica 26, 112
 kultura 13, 118, 152
 duhovna 11, 71, 75, 111, 177–178
 jezikovna 20, 129
 materialna 11, 71, 75, 111, 177–178

kvantifikacija 95
 kvantifikator 88

L

lastnoimenskost 123
 lastnost 18–19, 27, 29–31, 34–35, 38–
 41, 47–48, 51–52, 55–57, 62–64,
 78–82, 101–102, 112, 125–128,
 134–136, 152–153, 156–166, 184–
 188, 190–192, 199
 glagola 37–40, 89, 121, 135
 slovaskokategorialna 39, 125
 kategorialna 135
 kategorialna 35, 37, 39, 43, 45, 69,
 194
 slovarska 35, 37, 183, 198
 komunikacijska 15
 nadsegmentna 109–110
 skladenjska (sintagmatska) 50, 77,
 80, 131
 kategorialna 37, 44, 99
 slovničnokategorialna 37, 45, 51,
 194, 198
 vsebinska 21, 24, 56, 132, 158, 162–165
 leksem 15, 17–21, 23–29, 33, 35, 41,
 44–46, 51–53, 55–73, 75–76, 80,
 82–88, 92–94, 98–101, 103–105,
 107–113, 121, 123–126, 130–131,
 133, 135–136, 138, 140–144, 146,
 152, 155, 157–159, 163, 168, 171–
 173, 175–178, 180–181, 183–184,
 188–196, 199–200
 asimetrični 122
 dvopomenski 122, 189
 eksogeni 15, 38, 41–42, 61, 76, 159,
 165, 180
 endogeni 61, 64, 66, 76, 94, 145,
 171

enobesedni 27, 87
 enopomenski (simetrični) 18–19, 128
glava 143–144
 kohiponimni 192
 konotativni 108, 161
 motivirajoči 157, 159
 nadpomenski 189, 191
olje 168
roka 168–169
 samostalniški 26, 29
 simetrični 122
 s srednjo pomensko vrednostjo 53, 58
 s srednjo vrednostjo 58, 93–94
šola 168
 terminološki 18
 večbesedni 27, 29, 122, 172, 190
 večpomenski 18–19, 21, 122, 130–131, 142, 154, 168, 177, 184
 leksika 15, 17–18, 20, 23, 25–26, 58, 71, 99, 107–109, 111, 116, 118, 121, 126, 128, 130, 165, 199
 knjižna 113, 116, 120
 nevtralna 119–120
 ozkoknjižna 113, 115–116, 120
 adherentna 120
 inherentna 109, 115, 116
 samostalniška terminološka 127
 terminološka 121, 126, 128, 130, 167, 175
 leksikalizacija 32, 38, 142, 155, 157, 160, 162–163
 pomena 38, 155, 158, 159, 160
 leksikaliziranost 25, 188
 metafore 156
 leksikografija (slovaropisje) 20–21
 moderna 11, 54, 175

leksikologija (slovaroslovje) 20–21
 paradigmatska 20
 sinhrona 20
 sintagmatska (kombinacijska) 20
 leksikon 21
 ljubljansčina 109–110
 ločni *ali* 143, 146, 185, 193
 lokalizator 88

M

Medjezikovnost 182
 medmet 33, 35–36, 54, 59, 101–102, 106–107
 namerni 101–102
 posnemovalni 102
 razpoloženjski 101
 medpona 45
 menjava 105, 121, 149
 celote z delom 145–146, 148
 dela s celoto 145, 147–148
 vlog pomenskih sestavin 133, 149, 153
 mesto
 osebkovo 38
 mesto dejanja 37, 47, 150
 koga/česa 34
 naglasa 110
 metafora 60, 68, 116, 130, 132, 135, 144, 146, 154–156, 158–163, 165, 167–168, 176, 179, 195
 antropomorfna 162
 drugostopenjska 160
 generalizirajoča (posplošujoča) 158, 161
 jezikovna 160
 leksikalizirana 156–158, 162–163
 leksikalna 155
 literarna 163

- noemska 163
  - pesniška 162
  - pomenskosestavinska (semska) 163
  - posplošujoča 159
  - samostalniška 157, 162
  - specificirajoča 158, 161
  - terminološka 156, 163
  - metaforičnost 158, 164
  - metaforizacija 126, 158–159
  - metajezik 54, 69
  - metasem 160
  - metonimičnost 149
  - metonimija 60, 68, 112, 130, 132, 144–146, 148–149, 151–155, 162, 168, 176, 195
  - zakrita 152
  - Miklošičev rokopisni slovar 12–14
  - model 55
    - semantični 56–57
    - nujnih in zadostnih pogojev 55
  - modifikator 36, 69, 107
    - glagolskega dejanja 41
    - stavka 35
  - monosemija 130
  - morfem 21, 23, 27–28, 44–45, 90, 94, 172, 177, 197
    - besedotvorni 20, 24–25, 28, 172, 190
    - glasovno prazni 28
    - končniški 28, 45, 110
    - korenski 27–28, 182–183
    - netvorjeni 28
    - nevezani 27
    - ničiti 28
    - obrazilni 24, 34, 44–46, 48, 63, 111, 172
    - po* 27
    - prosti
      - prosti glagolski 27, 41, 49, 91
      - sklonski 124
      - slovnični 27, 45
      - tvorjeni 28, 34
      - vezani 27
  - morfematika leksema 109
  - moški (m+) 24, 37–38, 49, 62, 65, 79, 111, 131, 133, 135–141, 147, 157–160, 184–185, 189, 198
  - motivacija 88, 116, 163, 138–139, 152, 162
    - poimenovalna 175
  - motiviranost 145
    - besedotvorna 145, 183
    - pomenska 145
    - v širšem smislu pomenska 145
- N**
- načelo 14–15
    - onomaziološko 22
    - semaziološko 22
    - slovarja 189
    - urejevalno 60, 122, 128, 189
    - slovaropisno 14
    - način 37, 44, 102, 107, 129, 149, 155, 160, 174, 189, 190
  - nadpomenka 25, 44, 68–69, 76, 83, 141, 143–144, 185, 190–193
  - nadpomenskost 69, 122, 171
  - nad-, podpomenskost 121
  - nagovor 104–107, 133
  - nahajanje 64, 78, 144, 166
  - naklon 37, 44, 160
  - namembnost 164, 167
  - namera 11, 99, 101
    - tvorca 108
    - tvorca besedila 98, 100, 103–104, 106

- narečno 108–109, 120, 157, 177–178
 naslonka 85
 naslovnik 59, 98, 104–108, 117, 179
 nasprotnost 183
     medleksemska pomenska 183
 nedoločnost 87, 95, 97
 nedovršnik
     drugotni 49
 nemščina 11, 13, 49, 54, 81, 83–84,
     111
 neologizem 109–111
 netvorjenka 27, 44, 84, 110, 114, 149
 neudeleženec govornega dejanja 95
 nevtralizacija 116, 119–120, 187
 nezaznamovanost s stališča spola 37
 neživo (ž-) 79
 niz
     enakoizrazni 194–195, 197–198
     sopomenski 11, 128, 157, 160–161,
     172–173, 175–176, 179–182
 noem 21
 normativnost 51, 129
 nosilec 12, 27, 35, 39, 51, 63, 71, 92–
     93, 115, 118, 120, 126–128, 138,
     147–148, 172
     jezika 19–20, 111, 126, 177
     lastnosti 34, 38–39, 47, 50, 52, 92,
     125, 134, 139, 190
     naglasa 25
     povezave 34, 47, 50, 63, 125
     stanja 91, 125
 novotvorba 111
 NZP-model 55–57
- O**
- občnoimenskost 123
 objekt 55, 63
     spoznavni 51, 53, 108
     oblika 15, 17, 25, 30, 37–38, 42, 64–66,
     95, 102–105, 119–120, 131, 149,
     156–157, 164, 172, 187, 197–198
 oblikovanost 18, 25, 122, 155, 166
 obrazilo 25, 27, 44–45, 47, 49–51, 79,
     86, 90, 111, 113–134, 147, 182,
     190, 197
     -(e)n 31, 86, 117
     končniško 83, 85
     modifikacijsko 42, 48, 50
     nemodifikacijsko 27
     -ni 50–51, 83, 86, 88
     -nje 47
     ozkoknjižno 113
     predponsko 45, 48–50, 114–115
     pridevniško 50, 197
     priponsko 45–46, 48–50, 79, 191
     modifikacijsko 48
     -ski 50–51, 83, 86, 88
     sopomensko 113–114, 172
     srednjega spola
     priponsko 49
 obvestilnost 18, 38, 92, 102, 115–116,
     175, 179, 199
     SSKJ 98
     normativna 98
     pomenska 98
     znanstvenega besedila 130
 ogovorjeni 104, 107
 okoliščina 15, 19, 46–48, 70–71, 74–75,
     86–89, 91–92, 98–99, 104, 109,
     129, 175–176, 196
     časa 27, 34, 46, 70–71, 77, 89, 175
     časovna 36, 43, 47, 72, 89, 91, 103,
     107
     glagolskega dejanja 43
     zunanja 89
     kraja 27, 34, 43, 46, 70–71, 77, 89

krajevna 36, 47, 71, 73, 75, 89, 91,
 103, 107
 leksikalizirana 106
 pragmatična 15, 33, 53–54, 103,
 106, 128, 182
 procesa 46
 znotrajjezikovna 71, 107
 zunajjezikovna 70–71, 73, 100,
 102–103, 105, 107, 149, 175
 okolje leksema
     izvorno 177
 onomaziologija 22
 opis 95
     prototipski 99
 opomenjanje 129, 162
 organizator diskurza 100
 os
     bližine 144, 146
     sintagmatična 144
     podobnosti 144, 146
     paradigmatična 144
 oseba 37, 39, 45–46, 56, 74–75, 93, 95,
 112, 115, 118, 133–134, 139–140,
 143, 147–148, 151, 172, 191, 198
 osebek 36–38, 82–83, 91, 102, 141–
 142, 160
 osnovnik 187
 oziralnik 63, 96
 ozirnost 42
 ozka knjižnost 113, 115
     adherentna 113, 116–120
     drugotna 113, 116
     inherentna 113–116, 118
     prvotna 113
 označenec 22, 171
 označeno (označenec) 22
 označevalec 100
     besednovrstni 37

označujoče 52
 označujoči (označevalec) 22
 oznaka *konotativno* 89

P

par 40, 178, 184, 198
     enakoizrazni 194–195, 197–198
     polarni 187
     protipomenski 78, 184–187, 189
     skrajnostni 186–187
     sopomenski 11, 52, 115, 128, 157,
     160–161, 172–173, 175–176, 179,
     181–182
 paradigmatika 121, 123, 125, 131,
 196
 paronim 200
 paronimija 122–123, 171, 199–200
 platisemija 143, 146
 podkategorija spola 30, 76
 podobnost 31, 57, 79, 122–123, 132,
 143, 165–167, 171, 176–177
 podpomen 132, 135, 144
 podpomenka 52, 68–69, 141, 143,
 189–192
     vzporedna 192–193
 podpomenskost 69, 122–123, 131–133,
 154, 171, 189–193
     medleksemska vzporedna 192
     soredna 144
     vzporedna 122, 131, 133, 137,
     143–144, 171, 192
     zakrita 190–191
     znotrajleksemska vzporedna 144
 podrednost 23, 33, 44, 108, 189
 podspol 39, 43, 96–97, 198
     človeško (č+) 91, 96
     nečloveško (č-) 97
     živost 46

- podstava 22–23, 27, 30, 46, 48, 51,
78–79, 91, 114–115, 146, 164, 166,
176–177, 188, 190
- besedotvorna 44–46, 48, 50, 63, 78, 80,
111, 113–114, 182–183, 197
- pomenska 34, 45, 76, 190
- povedi 46, 105
- pomenska 46, 61
- skladenjska 23, 34, 46, 63, 94, 110,
149
- podtip metonimije 149–150
- (pod)zvrst knjižnega jezika 120
- poenobesedenje 112
- pogovornost 111, 175, 178
- adherentna 117
- inherentna 111
- splošna 178
- (po)imenovanje posameznega 92–93,
108, 122
- poimenovanje 17, 19, 23, 51–52, 64,
66, 69, 73, 92, 94, 100, 111–112,
114, 118, 120, 126–129, 131, 142–
144, 146–148, 156, 158–159, 162,
164, 167, 172, 175, 177–179, 186
- človeka 50
- enobesedno 81
- kratično 25
- metaforično 157, 164, 167
- metaforično terminološko 167
- strokovno 30, 164
- terminološko 18, 108, 112, 129,
156
- pojasnilo 41, 53, 73–74, 99, 100, 103–
104, 139, 189
- kvalifikatorsko 104, 118, 177
- pomensko 70–72, 75, 98–106, 111,
118, 158, 177
- slovnično 70
- pojem 11–12, 17–19, 21–25, 30–31, 49,
51–52, 56–57, 59–60, 65–67, 74–75,
86–87, 94–95, 99–100, 141–143,
148–149, 157–158, 183–184, 198
- pojmovnost 37, 39, 62, 171
- pokrajinsko 110, 177–178
- polisemija 130, 195
- regularna 149
- politika 71, 91, 179
- jezikovna 128, 176
- polje 64, 67, 187
- dvomestno 40
- eksogenih leksemov 60
- enomestno 39
- pojmovno 49, 57, 61, 64, 67, 122,
184, 189
- pojmovno (pomensko) 59, 66
- pomensko 59–60, 62, 64, 67, 76,
122, 184, 189
- endogenih leksemov 59–60
- najmanjše 64, 67–69, 190
- največje 67–68, 94, 190
- večmestno 40
- pomen 17–21, 24, 27–29, 31–35,
37–44, 48–50, 52, 54–55, 58–60,
62–63, 66, 68–70, 75–76, 78–80,
84, 87, 89–91, 94–95, 100, 102, 107,
111, 113–116, 118–119, 121–123,
125, 130–133, 135–136, 138–153,
155, 158–163, 168, 173–174,
176–177, 180, 183, 189, 193–194,
196–197, 199–200
- besedilni 20, 51, 53, 96, 107
- besedotvorni 27–28, 34, 45–48, 50–
51, 89, 96, 126, 149–150, 190
- besedotvorni (kategorialni) 45, 125
- dejanja 47, 150
- besedotvorni 125, 190

denotativni 20–21, 33–34, 40, 44,
 51–54, 58–59, 62, 76, 88, 100, 108,
 175, 180, 189–190, 194
 slovarski 33, 51–52, 94
 drugotni 38, 49, 109, 115–119, 121,
 132, 147–148, 150, 154, 189
 drugotni ozkoknjižni 118
 endogenih leksemov 96
 glagola
 oslavljeni 40
 izhodiščni 18, 40, 116, 121, 132,
 134, 138, 141, 144, 148, 154–155
 kategorialni slovarski 39, 90, 101,
 125–126
 konotativni 26, 29, 33–34, 48, 90,
 108, 126, 128, 157, 160, 179–180
 slovarski 33, 199
 eksema 15, 19, 21, 24, 33–34, 52–53,
 56, 59, 61–62, 64, 67–68, 70, 107–
 109, 113, 121–124, 133, 137, 144,
 147, 155–156, 159, 173–174, 180,
 186, 188–189, 193
 leksikalni 24, 51, 58–60, 63, 69, 76,
 163
 metaforični 30, 38, 127, 132,
 135–136, 138, 141, 144, 156–162,
 164–168
 metonimični 24, 30, 146–147, 149–
 151, 154–155, 168
 motivirajoči 24, 148–149, 154–163
 motivirani 24, 132–133, 136, 154–
 164, 176, 189
 motivirani (metaforični) 156–157,
 159–160
 nadpomenski 132–133
 obrazilni 89
 obvezni 33–34, 108
 odvisni 144
 oslavljeni 103, 141
 osnovni 113, 115–120, 126–127,
 144, 165
 ozkoknjižni 116–118
 ozkoknjižni ekspresivni 116, 119
 paradigmatski 125
 pragmatični 179
 pridevnika 36, 76–79, 85/86, 117,
 159, 165
 prislova 43, 89, 91, 106
 samostalnika 38, 79, 89, 103, 115
 samostalniških tvorjenk
 besedotvorni 50, 149
 sklonski 50, 79, 85, 87
 slovarski 15, 20–21, 26, 28, 33, 37,
 46, 51, 53, 56–57, 59–60, 78, 93,
 98–101, 107, 121, 125–126, 128,
 174, 189, 191
 denotativni 51–53, 92, 94, 105, 108,
 121, 199
 slovnični 33
 sporočanjski 111
 sporočanjско-pragmatični 27, 36,
 42, 44, 97, 177
 terminološki metaforični 30, 167
 večpomenskega leksema 15, 109,
 136, 195
 osnovni 137
 v ožjem smislu
 besedotvorni 45
 pomenje 19, 59, 131, 133, 157, 193,
 195
 enopomensko 19, 131
 pomenka 15, 52, 127
 pomenoslovje 20, 22, 52, 59, 84, 132
 kognitivno 55–56
 kognitivno (slovarsko) 55–56, 58
 slovarsko 54, 56

- strukturalno 21, 54–56
- strukturalno slovarsko 54
- pomenska ekstenzivnost zaimkov 96
- pomenska enakost 171
  - medleksemska 171
- pomenska motivacija 113
- (pomenska) mreža
  - paradigmatsko-sintagmatska 121
- pomenska nasprotnost
  - medleksemska 183
- pomenska piramida 46, 63, 67–68, 70, 94, 190–191
- pomenska podobnost
  - medleksemska 171
- pomenska različnost 68, 171, 194
  - medleksemska 171
- pomenska sestavina 11, 15, 24, 26, 33–34, 37–38, 40–41, 53, 56, 59–62, 64, 67–68, 70, 76, 84, 99, 107, 121–124, 127–129, 131–133, 143–149, 153–156, 159, 162–163, 171–172, 174–175, 179–180, 189, 193–195
- kategorialna(KPS) 15, 27, 33–35, 37, 39, 44, 48–50, 63, 68, 92, 94, 121, 135–136, 149, 157, 183, 194, 197
- modifikacijska 39, 41
- povezovalna 76, 163
- razločevalna (RPS) 15, 60, 64, 81, 94, 154, 159, 189
- samostalnika 82, 96
- kategorialna 38, 135 (?)
- slovarska
  - kategorialna 37, 125–126, 142
  - uvrščevalna (UPS) 15, 60, 62, 84, 99, 189
  - najvišja 68
- pomenski premik
  - ozkoknjžni ekspresivni 119
- pomenski razvoj 113, 117, 119, 144, 154
- pomensko razmerje 121, 143, 171–172, 174, 193
- poprivedljanje 32
- posamezno 37, 53, 62, 86, 93, 109, 122, 187
- posploševanje 70, 124
- postopek 13–14, 23, 34, 45–55, 59, 63, 86, 112, 126, 131–132, 146, 148, 155, 160, 162
- leksikografski 14
- opomenjevalni 21
- semaziološki 62, 64
- poved 35, 39, 45–46, 61, 76, 89, 101, 105, 107, 124
- stavčna 17, 35, 39, 45–46, 50, 81, 101, 105, 107, 124, 184, 190
- vprašalna 64
- povedek 19, 35–36, 43, 91, 97, 135
- povedje 27, 34, 43, 46
- povedkovnik 15, 35–36, 41, 43, 59, 61, 76, 81, 89, 92, 131, 136, 139–140, 142, 157, 159, 169, 179, 198
- konverzni 43, 83
- metaforični 160
- stanja 81
- povezava
  - pomenska 63, 68, 99, 130, 133, 142
- pozdrav 43, 104, 107
- pragmatična danost
  - znotrajjezikovna 108
- praznina
  - poimenovalna 145, 149, 156, 167
- predlog *iz* 87

- predmet 22, 36–37, 63, 74, 145, 151,
     191
     kot nosilec lastnosti 34, 47
     kot nosilec povezave 34, 47
     za dejanje 34, 47, 150
     za (opravljanje) dejanja
 predmetnost 18, 22, 51, 53–54, 60, 69,
     79, 104
 predpona 39, 45, 115
 pregovor 23, 107, 149
 prehodno 40, 67–68
 prejemnik 24–25, 70, 174, 184
 premena 172, 197
 premikanje 102
     leksikalno 188
 prenos 24, 82, 115–116, 130, 144–145,
     155, 174
     glede na bližino 145
     metaforični 112, 153, 164
     pomenski 132, 144, 146
 prenosnik 104, 120, 198–199
 pretvorba 34, 42–43, 46, 48, 63, 79, 93,
     95, 135, 162, 190–191
     obrazilna (afiksna) 27
     svojlnorodilniška 30
 pretvarjanje 45, 83
 prevajanje 24, 196
     dobesedno 11
     po morfemih 122
 prevzetost 28, 179
 pridevnik 15, 29–31, 37, 41–43, 47,
     50–51, 59–61, 76–81, 83–89, 93,
     103, 107–108, 113–114, 119, 135,
     139, 149, 153, 159–160, 165–166,
     187, 197
     atmosferski 79, 81
     barve 30–31, 79, 165
     dogajanja 79
     duševnolastnostni 76
     izglagolski 90
     izprislovni 85
     izvornostni krajevni 32
     kakovostni 77–78, 80, 85, 165
     količinski 30, 77–80, 88, 90, 165
     konverzni lastnostni 81
     konverzni vrstni 30
     lastnostni 30–31, 41–42, 77–82,
     85–90, 92, 159, 165, 186–188
     merni 30, 76–78, 80, 82, 166,
     186–189
     namenski 32
     naklonskosti 79
     nekonverzni vrstni 31
     netvorjeni lastnostni 30, 90
     obilnosti 79
     objektivizirani 77
     podobnosti 79, 90
     pravi vrstni 43, 77, 81–82, 91, 192
     (pravi) vrstni (generični) 42
     prisotnosti česa 79
     relativne ocene 78, 165
     snovni 77, 81–82, 87
     stanja 79
     stopnjevani 184
     subjektivizirani 77
     svojlilni 30, 77–78, 80, 88, 131, 136
     svojlilni vrstni 81, 87
     tvorjeni lastnostni 86
     vrstni 30–32, 41–42, 50–51, 78, 80,
     86–87, 91, 110, 125, 143, 165
     snovni 152
     svojlilni 79, 82, 87
     vrstilni 78, 85
     vrstni z obrazilom *-(e)n*, *-ni* 86,
     197
     telesno- in duševnolastnostni 79

- prilastek 29, 48, 83, 86, 88, 90–91, 95,
 134–135, 137, 154, 165–167
 desni 26, 32, 82
 desni samostalniški 32, 65
 levi 26, 81, 84–85
 pridevniški 29–30, 79, 124, 165
 samostalniški 36, 50, 124, 154
 vrstni pridevniški 165
 primera 135, 160, 165, 167, 174, 181,
 188, 192, 200
 primerjava 13, 46, 89, 159
 primitiv 121
 glagolski 27, 37, 46, 53, 63–64, 68,
 93–94, 97
 pripona 45–46, 115, 191
 glagolska 39, 49–50
 prirednost 23, 33, 44, 108, 125
 prislov 30, 37, 41–43, 59, 61, 70, 76–
 78, 81, 88–91, 93, 95, 103, 107
 časa 80, 89
 časovni 30, 33, 36, 42–43, 77–78,
 89, 107–108, 187
 deležijski (lastnostni) 90
 kraja 80, 89, 106
 krajevni 30, 33, 36, 42–43, 77–78,
 89, 91, 106–108
 lastnosti 41, 89
 lastnostni 41–43, 89–90, 92
 modifikacijski 41–42, 76
 načinovni 42, 102
 okoliščin 15, 36, 60–61, 77, 89
 pravi 91
 pravi lastnostni 89–90, 92
 stopnje 38, 41–43, 85–86, 89–92,
 135, 139
 vrstni 42–43, 90–92, 192
 vrstni (generični) 42–43
 vzročni 43, 89
 privativnost 183
 proces 46, 55, 86, 126, 144, 151, 168,
 189
 demotivacije 145
 diahroni 196
 razvojni 196
 propozicija 42, 45–46, 61, 76, 105
 globinskega udeleženca 91
 (stavčne) povedi 45, 126
 prostor 11–12, 14–15, 71–72, 74–76,
 78, 88, 107–108, 112, 125, 127,
 133, 136, 141, 151–154, 166, 178,
 184, 186–187
 kulturni 129
 protipomenka 52, 181, 187–189
 dopolnjevalna 189
 gradualna 188
 konverzivna 184
 skrajnostna (polarna) 186, 188–
 189
 stopnjevalna 188–189
 usmerjena 189
 zamenjavna 184, 189
 protipomenski par 78, 184–187, 189
 protipomenskost 76, 121, 123, 131,
 141, 171, 183–187, 192
 dopolnjevalna 141, 185–187
 leksemska 184
 nasprotnostna 185
 polarna 141, 185, 188
 skrajnostna 141, 185–186, 188
 stopnjevalna (gradualna) 185, 188
 usmerjena 185, 188
 vektorska 185, 188
 protislovnost 124
 dopolnjevalna 183–184
 prototip 57–58
 proverb 37, 68

prvina

konotativna 109

adherentna 109

inherentna 109

pragmatično-komunikacijska 97

propozicijska 43, 46, 191

besedotvornopomenska 43

R

razlaga 17–18, 22, 32, 52, 57–58, 62, 65, 69–70, 86–87, 95, 98–100, 102, 104–105, 107, 118, 128, 131, 141, 146, 148, 150, 157, 159, 165, 180–181, 189

krožna 64

slovarska 15, 57, 60, 64, 70, 100, 102, 107, 123, 165

stavčna 100

strukturalna 58, 100

različnost

pomenska 68, 171, 194

razmerje

dvosmerno (svojilnostno) 185

izrazno 171, 193

izrazno medleksemsko 193

kohiponimno 144

ločno 185

medleksemsko 52, 121, 124, 136, 171, 193

neobvezno 191–192

neobvezno podredno 191

obvezno 191–192

paradigmatsko 52, 68, 121, 192

podpomensko 18, 133, 191

vzporedno 144

medleksemsko pomesnko 143, 171, 183, 193

protipomensko 185

raznopomensko 193

sintagmatsko 44, 66, 121, 124

sopomensko 119–120, 131, 173–174, 177

tavtološko 124

raznopomenka 193

raznopomenskost 122–123, 132, 171, 192–193

razsežnost 20, 41, 51, 58, 68, 76, 78, 89, 91, 116, 141, 166, 184, 186–187

razvijanje imenske zveze 85

referenca 37, 51, 54, 63, 95–96, 101, 175

izražena 101

predmetnostna 88, 93

zakrita 101

referenčnost 27, 95

referent 37, 52, 55, 94

posredni 93

rek 23, 107, 149

rekcija 124

retorika figur 145

rezultat dejanja 23, 34, 47, 150, 153, 191

rodilnik 30, 79, 82, 87, 141

delni (partitivni) 66

množine 30

predložni (iz) 79

snovni 82, 87

svojilni 79, 82

RPS 33, 60–68, 70, 76, 108, 122, 132–133, 135–148, 150–156, 159–161, 165, 174, 186, 189, 191, 193

S

samostalnik 29–31, 37–39, 43–48, 59–61, 78–91, 102, 107, 113–115, 136, 141–142, 152, 159–160, 166, 192, 197

- besedotvornopodstavni 90, 152
- jedrni 76, 79, 86–87, 103
- neštevnici 39
- osebkov 81, 83, 96, 135
- ozkoknjižno zaznamovani 114
- podstavni 31, 48, 51, 87, 89–91, 166
- snovni 39, 87, 152
- tvorjeni 27, 46, 48, 91
- sedanjik 199
  - časovno nezaznamovani 99
- sem 21, 33, 56, 59, 64, 76, 107, 146–147
- semantika 22
  - kognitivna 64
  - leksikalna 20, 144
  - prototipska 21, 56–57
  - strukturalna 146
- semantem 19, 59, 131, 133, 136, 193
- semaziologija 22
- semem 18–19, 52, 59, 131, 173
- semiotika 18
- semizacija 162
- sestava 30, 50, 57, 154, 199
  - povedi
  - propozicijska 43, 49
- sestavnost 167
- sestavljena 45, 200
- simbol 25
- sinekdoha 60, 130, 132, 144–150, 152, 154–155, 162, 168
  - posplošujoča 146
  - zožujoča 146–147
- sinhronija 196
- sinonim 84, 173, 181
- sinonimija 122–123, 171–172, 193
- sintagma 18, 44, 50, 76, 155
  - aktualizirana 90
  - avtomatizirana 82
  - polavtomatizirana 90, 92
- sintagmatika 121, 123, 125, 128, 163
- sistemske termin 130
- skladnja 29–30, 44
  - hallidayevska funkcija 157
- sklanjatev 37–39, 45, 194, 198
- sklon 37–38, 44, 50, 53, 87, 124, 129
- sklop 30, 33, 46, 154, 167
- skup 30, 154, 164–165
- slabšalnost 110–112, 157
  - adherentna 112
- slovar 11–17, 20–24, 27, 33, 37, 39, 63, 165, 174, 176, 179–180, 189, 191, 193, 197–198
  - enojezični 70
  - knjižnojezikovni 178
  - razlagalni 22
  - slikovni 22
  - večjezični 22
- slovar/leksikon 18, 21
- Slovar slovenskega knjižnega jezika 13, 86, 180, 189
- slovarstvo 12–13, 98–99
- slovnica 12, 17–18, 33, 39, 44, 46, 127, 163, 187
  - slovenska 12, 80, 82, 86, 96, 129
- slovenščina 11–12, 24, 29, 54, 70, 81, 84, 95–96, 121, 124, 180, 191
- snov 63–64, 66, 75, 77, 79, 87, 112, 150, 152, 164, 168, 200
- snovnost 39, 79
- sopomenka 22, 24, 51, 128, 135, 138, 148, 150, 152, 161, 172–173, 175–176, 178–182, 189, 198
- nevtralna 115
- terminološka 181

- sopomenskost 52, 116, 121–123, 128–129, 131, 160, 171–184, 192–193
 besedilna 176, 178
 besedotvornomorfemska 182
 delna 180
 kronološka 177
 leksikalna 172
 normativna 182
 slovarska 174
 zakrita (medjezikovna) 174
 sorednost 192
 sozaznamovalnost 163
 spol 24, 35, 37–39, 43, 45, 48–49, 62, 79, 125, 131, 133, 136–140, 143, 157, 159, 184–185, 189, 197–198
 sporazumevanje 20, 95, 196
   nejezikovno 107
 sporočanje 17, 102, 105
   jezikovno 103–104
   nejezikovno 103
 sredstvo dejanja 34, 46–47, 150
 standard
   leksikalni 108
 stanje 14, 34, 40, 47, 50, 64–65, 72, 101–103, 125, 141, 166, 178, 188, 191
 starinsko 157, 177
 stava
   stalna 84
 stavek 18, 25–26, 35–36, 38–39, 42, 52–53, 61, 69, 91, 96, 99, 101–103, 105, 107, 124–126, 136, 157, 159–160, 175, 184–185, 187, 190
 analitični 55
 Hallidayev identifikacijski 66, 68, 185, 189
 identifikacijski 81
 pomensko korektni 124
 pomensko nekorektni 124
 sintetični 55
 stilem 109, 116
 stilistika 109, 128, 149, 167, 180
   jezikovnosistemska 145, 172, 180
 stopnja
   tvorbena 45, 50
 stopnjevanje 30–31, 38, 41, 43, 70, 81, 86, 115, 131, 187
 stopnjevalnost 187–188
 struktura 20–21, 37, 53, 57, 142, 155, 191
   glagola 39
   morfemska 39
   kognitivna 21
   onomaziološka 63
 strukturalist
   ženevski 35, 46
 strukturalizem 15–16
   evropski 54
   pomenoslovni 54
   praški 15
 subjekt
   spoznavni 51, 53, 63, 108
 svojilnost 50, 85, 94
   razmerna 185
   sestavinska 66, 94, 148
- Š**
- širokopomenskost 143
 število
   naglasov 109–110
 števniki 93, 187
   glavni 77–78, 85, 88, 165, 197
   vrstilni 78, 85–86, 197–198
 števnost 37–39, 45, 125, 194
 šola 21–22, 32, 46, 75, 85, 129, 151, 155, 166, 168
 mladogramatična 129

T

taksonomija 142, 190
tavitologija 124
teorija 20, 46, 55–56, 73, 75
    kognitivno (slovarsko) pomenoslovna 54
    literarna 117–118, 144–145
    poimenovanj 20
    polja 67
termin 24, 52, 86, 108–109, 126–128, 130
    jezikoslovni 70, 129
    mednarodni 129
    metaforični 128
    metaforični znanstveni 163
    strokovni 29, 31
terminologija 29, 57, 115–116, 119, 126, 128–129, 156, 163, 167, 183, 199
    jezikoslovna 23, 179, 181
    nacionalna 128–129
    slovenska športna 127
    slovenska vojaška 127
    strokovna 20, 129
terminologizacija 126
težišče 15
    kognitivno 57
tip večpomenskosti 18, 131–132, 136, 195
    metonimični 18
transformacija 45
transpozicija 47
trop 145–146
tvorba prislova
    modifikacijska 42
tvorec 108
    besedila 17, 33, 75, 78, 98, 100, 103–106, 124, 179
    govornega dejanja 37, 108
tvorjenka 23–24, 27, 33, 43–46, 48, 50,

63, 69, 94, 110, 113–114, 124–125, 145, 149, 151, 175, 183, 190–191, 193, 196
iz glagola 47, 114
samostalniška 46
iz predložne zveze 94, 115, 125, 190–191
iz pridevnika 47, 114
modifikacijska 48, 69
mutacijska 94
nemodifikacijska 190
samostalniška 45–46, 50–51, 125
tipa (a) 94, 125
transpozicijska 47, 51, 94

U

ubesedenje pomena
ujemanje (kongruenca) 124
univerbizacija 112, 178
univerzalija
    leksikalnosemantična 68
ureditev pomenja
    znotrajleksemska hierarhična 136
uslovarjenje 162–163
    jezika 12
UPS 33, 60–71, 76, 79, 94, 108, 122, 132–133, 135–162, 167, 174, 180, 189, 191–193
    v metaforičnem pomenu 161
ustaljenost 129
terminološka 130

V

večleksemskost 130
večpomenskost 18, 40, 59, 122–123, 130–132, 136, 142, 168, 174, 194–196
verbalizacija pomena 54, 58, 60
vez 36, 68, 61, 121, 180

- vezava 40
    - glagolska 124
  - vezljivost 36–37, 39, 121
    - glagola 36
  - veznik 27
    - ločni 146, 185, 193
    - oziralni 96
  - vid 37, 39, 50, 125, 135
  - vidik
    - antropocentrični 38, 102, 144, 160
    - konotativni 179
    - pragmatični 175, 179
    - semaziološki 22, 104, 127
    - sporočanjski 99–102, 106
  - virtuem 56, 64–65, 70
  - vloga
    - aktantska 184
    - besede
    - stavčnoočlenska 35
    - besedilna 93, 95, 128, 156
    - jezika 15, 20
    - sporočajska (komunikacijska) 15
    - koreferenčna 37
    - leksema 105
    - skladenjska 163
    - normativna 180, 189
    - obvestilna 93, 100, 116, 126, 163
    - poimenovalna 20, 24, 145, 148, 158
    - pomenskih sestavin 64, 76, 121, 133, 149, 153
    - prvin jezikovnega sistema 17
    - poimenovalna 17
    - urejevalna 17
    - sporočajska 98
    - stilna 108, 129, 145, 156, 160, 172, 200
  - vprašalnica 22, 42, 82
  - vprašanje
    - dopolnjevalno 62, 187
  - vrednost
    - leksema 30
    - slovarska 100
    - pomenska 53, 78, 190
    - pretvorbena obrazilna 48, 89
    - slovarska 15, 53, 78, 93, 96, 98–100, 107–108
    - srednja 53, 58, 63, 66, 93–94, 186–188
    - srednja (pomenska) 53, 58
  - vrh pomenske piramide 46, 63, 68, 94, 190–191
  - vrsta glagolskega dejanja 39, 47, 49, 153
  - vrstnost 65, 83, 86–87, 91, 117
    - dejanja 42
    - imenske zveze 83
  - vršilec dejanja 34, 40, 47, 50, 91, 102, 105, 125, 150, 184, 191
  - vsebina 19, 22, 59, 63, 67, 75, 83, 93, 95–96, 104, 116, 119–120, 126, 130, 143, 151, 155, 162, 171–172, 193
    - opomenjena 127, 130, 195
    - pomensko aktualizirana 121
  - vsebovanost 131–132, 145, 175, 184, 190
    - pomenska 24, 132–133, 136–137, 141, 143–146, 154, 176, 189, 195
  - vzorec
    - besedilni 105, 107
    - besedotvorni 25, 50, 110
    - vedenjski 71, 103, 127
  - vzrok 43, 65, 89, 110, 115–116, 129, 200
- Z**
- zaimek 27–28, 39, 46, 53, 58, 62–63, 68, 84–85, 93–97, 107–108, 134, 140, 150

- deiktični 88
  - določni 94–96
  - drugostni 97
  - istostni 95–96
  - kazalni 83, 85–86, 94–97
  - mnogostni 97
  - nedoločni 94, 97, 134–135
  - nikalni 95–96
  - osebni 54, 62, 95–96, 131, 135
  - osebnosvojilni 37, 86, 95
  - oziralni 93–94, 96
  - poljubnostni 97
  - posredno določni 96
  - povratnosvojilni 95
  - pridevniški 37, 76, 83, 93, 95
  - prislovni 37, 83, 89, 91, 93, 95
  - prislovni kazalni 95
  - samostalniški 37, 46, 83, 93–96, 134–135, 190/191
  - skladenjskopodstavni 46
  - tretjeosebni 93, 135
  - tretjeosebni svojilni 93
  - vprašalni 95–96
  - zaimka za 1. in 2. osebo 37, 54, 93, 95
  - zajetost
    - enosmerna 189
  - zamenjavnost 184
  - besedilna 175
  - zapolnitev poimenovalne praznine 145, 149, 156, 167
  - zasnova 11, 13–15, 25, 57
    - slovarja 14–15, 58, 99
    - sporočajska 99
    - slovarska 98–99
  - zastarelo 11, 95, 177
  - zaznamovanje 51, 74, 109
  - zaznamovanost
    - časovna 177
  - zbiranje gradiva 13
  - zbirka besedil
    - računalniška 98
  - zbornost 178
  - zgradba
    - besede
    - morfemska 27, 44
    - pomenskosestavinska 27, 40, 60–61, 68, 71, 84, 122, 143, 154, 159
    - pomena 60, 160
    - dvostopenjska 61
    - večpomenskega leksema 168
  - zlaganje 45, 183
  - zloženka 24, 44–45, 50, 81, 83–84, 110, 115, 149, 190–191
    - medponskoobrazilna 45
    - medponsko-priponska 94, 125, 190
  - znamenje 71, 197
    - nečrkovno 25
  - zraslek 31, 154
  - zveza
    - aktualizirana 82, 88, 90, 92–93
    - imenska 78, 80, 83–85, 88–89, 154, 164
    - imenska terminološka 164–167
    - metaforična terminološka 154, 165
    - metonimična terminološka 154
    - prosta 122
    - samostalniška 43, 64, 86, 96, 139, 164
  - zvrst 17, 199
    - funkcijska 82, 133, 128
    - socialna 128
- Ž**
- ženski (ž+) 79
  - živo 14, 18, 30, 46–47, 64, 66, 70, 76, 121, 125, 198
  - živost 37, 121, 194

Imensko kazalo

A

Ahmanova, O. S. 194, 249
Apresjan, J. D. 128, 132, 149, 249

B

Bajec, A. 49, 249
Baliñt, J. 193, 249
Bally, Ch. 35, 44, 46, 93, 249
Barić, E. 85, 249
Barth, R. 145
Black, M. 145, 155–156, 158, 160, 249
Blanár, V. 18, 21, 60, 63, 249
Blatná, R. 70, 249
Bleiweiß, J. 11–12
Bohorič, A. 47, 201
Breznik, A. 150, 249
Budin, G. 29, 127, 250

C

Caf, O. 12
Cazinkić, R. 63, 96, 249
Cigale, M. 11–12, 54
Collins-Cobuild 98–100

Č

Čermák, F. 25, 51–52, 249

D

Daneš, F. 39, 249
Dokulil, M. 60, 249
Dolník, J. 21, 249
Doroszewski, W. 46, 249
Dubois, J. 60, 146–147, 156, 249

E

EJO 28, 95
ESJ 17, 19, 52, 127, 196, 250

F

Felber, H. 29, 126–127, 129
Filipec, J. 18–20, 22, 51, 63, 66, 69, 93, 108, 126, 128, 132, 144–145, 147–149, 180, 183–184, 193, 250
Frege, G. 52

G

Gajda, S. 18, 126, 128, 250
Gantar, P. 84, 250
Geckeler, H. 54, 250
Geeraerts, D. 58, 250
Genette, G. 145, 156, 250
Gjurin, V. 66, 70, 127, 198, , 250
Golden, M. 58, 251
Gorjanc, V. 66, 70, 127–128, 192, 251
Gortan Premk, D. 143, 146, 251
Grickat, I. 143, 251
Grochowski, M. 35, 250
Gudavičius, A. 121, 132, 250
Gutsman, O. 84
GWJP 35

H

Hajnšek Holz, M. 49, 251
Halliday, M. A. K. 46, 48, 159, 185, 189, 204, 212, 251
Hansen, B. 18–19, 21–22, 28, 46, 51–52, 66, 124–125, 131, 145, 162, 175, 184, 191–192, 194–195, 251
Havránek, B. 15
Henne, H. 20

Hoffmanová, J. 160, 251
Honzak Jahič, J. 127, 251
Horecký, J. 127, 129–130, 251
Hrovatič, R. 153, 164
Humboldt von, W. 54

I

Ivanová-Šalingová, M. 194, 251
Ivić, M. 66, 149, 251

J

Jakobson, R. 144, 146, 160, 252
Jakop, N. 101, 252
Janežič, A. 11, 129, 252
Jedlička, A. 121, 126, 252

K

Kleiber, G. 21, 54–58, 62, 189, 212, 252
Kopitar, J. 12, 14, 62, 201
Korošec, T. 37, 82, 108, 95, 119, 127, 252
Kořenský, J. 17, 155, 252
Kos, J. 156, 252
Kozlevčar, J. 38, 252
Kravos, S. 92
Kržišnik, E. 49, 54, 105, 107, 252
Kuriłowicz, J. 46, 47, 94, 252

L

Lakoff, G. 54–57, 155, 252
Langecker, R. W. 55, 252
Levinson, S. C. 93, 252
Levstik, F. 11–12, 14, 54, 84, 129, 175, 201, 253
Lewandowski, Th. 20, 28, 52, 59, 67, 253
Lodge, D. 155, 253
Logar Berginc, N. 23, 210, 212, 213

Lyons, J. 21, 51–52, 67, 93, 95, 122, 184, 189, 193–194, 253

M

MČ 2 35, 39, 94
MČ 3 39, 95
Mečkovska, N. B. 68, 253
Merše, M. 39, 253
Metelko, F. 84
Meze, J. 51, 253
Miklošič, F. 11–14, 201
Mikuš, R. F. 27–28, 35, 44, 46, 76, 82, 93, 253
Mistrík, J. 126–127, 129, 253
Mluvnice češtiny 101, 253
Murko, A. J. 11, 253
Murkov slovar 11
Muršec, J. 11
Müller, J. 21, 52, 60, 253–254

N

Němec, J. 18, 63, 254

O

Orešnik, J. 21, 254

P

Paternu, B. 158, 163, 254
Peterman, J. 107, 254
Pleteršnik, M. 12–16, 201, 254
Pogorelec, B. 115, 155, 254
Poštolčková, B. 126, 254
Pottier, B. 56

R

Rastier, F. 56, 254
Richards, A. A. 145, 155, 254
Rouwet, N. 146, 254

S

- Saussur de, F. 18, 254
Skubic, A. E. 15, 254
Skupina μ 60, 146–147, 160
Slovar slovenskega knjižnega jezika
(SSKJ) 9–10, 13–15, 17, 62, 64–66,
70–75, 95, 97–106, 109–113,
117–118, 131, 136, 138–143, 147,
153, 157–159, 165, 172, 176–178,
180–182, 194, 197, 201–202
Smolić, M. 54
Snoj, J. 132, 163, 255
SS 42, 86, 90, 96
Steinthal, H. 54
Sturm Schnabl, K. 11–12, 255
Suhadolnik, S. 14, 255
Suprun, A. E. 18, 255

Š

- Škrabec, S. 14

T

- Tesnière, L. 44
Topolińska, Z. 17, 84, 255
Toporišič, J. 17, 21–22, 25, 27–28, 35,
37, 39, 42, 49, 86, 90, 95, 101, 107,
109–110, 149, 154, 198, 255–256
Trdina, S. 149, 256
Trubar, S. 47
Trubeckoj 183–184, 210

U

- Ufimceva, A. A. 18, 51, 256
Urbančič, B. 20, 256

V

- Valjavec, F. 14
Vidovič Muha, A. 11–12, 16, 20,
23–24, 27, 29, 33–34, 36, 38, 43–
47, 49–51, 54, 63–64, 67, 69–70,
76, 81, 84, 87, 89, 93–94, 96–97,
108, 110, 113, 119–120, 125, 129,
132, 153–154, 164, 179, 190, 193,
256–258
Vodnik, V. 84
Vodušek, B. 15, 179, 258

W

- Wierzbick, A. 56–57, 62, 258
Wotjak, G. 54, 258
Wunderli, P. 21, 54–55, 258
Wüster, E. 126, 129, 258

Z

- Zima, J. 109, 258
Zorman, M. 172, 258

Ž

- Žele, A. 121, 126, 258

Kazalo grafov

Graf 1:	<i>Eno- in večpomenski leksem</i>	19
Graf 2:	<i>Jezikovni znak z onomaziološkega in semaziološkega vidika</i>	22
Graf 3:	<i>Sestavine leksike</i>	26
Graf 4:	<i>Samostalniški leksem</i>	26
Graf 5:	<i>Morfemi glede na funkcijo</i>	28
Graf 6:	<i>Izrazna podoba morfemov</i>	29
Graf 7:	<i>Pomeni leksemov</i>	34
Graf 8:	<i>Besedne vrste glede na skladijsko vlogo</i>	36
Graf 9:	<i>Prislovi po pomenu</i>	43
Graf 10:	<i>Denotativni pomen glede na odslikavo predmetnosti</i>	53
Graf 11:	<i>Leksemi glede na pomenskosestavinsko zgradbo</i>	61
Graf 12:	<i>Najmanjše pomensko polje (1)</i>	67
Graf 13:	<i>Pomenska piramida</i>	67
Graf 14:	<i>Najmanjše pomensko polje (2)</i>	69
Graf 15:	<i>L₁ – pomenska kvalifikatorska pojasnila</i>	71
Graf 16:	<i>Pridevnik glede na vrsto denotata</i>	77
Graf 17:	<i>Razvijanje imenske zveze (1)</i>	85
Graf 18:	<i>Razvijanje imenske zveze (2)</i>	85
Graf 19:	<i>Pomenske skupine pridevnikov v imenski zvezi</i>	88
Graf 20:	<i>Obvestilnost SSKJ</i>	98
Graf 21:	<i>Govorno dejanje v SSKJ</i>	106

Graf 22:	<i>Shemi pomenskih razvojev . . . . .</i>	117
Graf 23:	<i>Gibanje adherentne ozkoknjižne leksike . . . . .</i>	120
Graf 24:	<i>Delitev pomenskih sestavin glede na vlogo v jeziku . . . . .</i>	123
Graf 25:	<i>Enopomenskost – Večpomenskost . . . . .</i>	131
Graf 26:	<i>Sopomenskost in protipomenskost kot pomenskorazločevalni merili. .</i>	131
Graf 27:	<i>Večpomenskost . . . . .</i>	132
Graf 28:	<i>Menjava vlog pomenskih sestavin pri pomenski vsebovanosti . . . .</i>	133
Graf 29:	<i>Človek . . . . .</i>	137
Graf 30:	<i>Človek – P⁸. . . . .</i>	137
Graf 31:	<i>Mož – P⁵ . . . . .</i>	139
Graf 32:	<i>Mož . . . . .</i>	139
Graf 33:	<i>Ženska – P⁵ . . . . .</i>	140
Graf 34:	<i>Otrok . . . . .</i>	142
Graf 35:	<i>Otrok – P⁵ . . . . .</i>	142
Graf 36:	<i>Menjava vlog pomenskih sestavin pri sinekdohi. . . . .</i>	149
Graf 37:	<i>Menjava vlog pomenskih sestavin pri metonimiji . . . . .</i>	153
Graf 38:	<i>Metafora. . . . .</i>	156
Graf 39:	<i>UPS v metaforičnem pomenu . . . . .</i>	161
Graf 40:	<i>Večpomenski leksem – šola . . . . .</i>	168
Graf 41:	<i>Večpomenski leksem – olje . . . . .</i>	168
Graf 42:	<i>Večpomenski leksem – roka. . . . .</i>	169
Graf 43:	<i>Medleksemska razmerja . . . . .</i>	171

Graf 44:	<i>Sopomensko razmerje – leksem kot simetrični jezikovni znak. . . . .</i>	<i>173</i>
Graf 45:	<i>Sopomenskost glede na denotat . . . . .</i>	<i>173</i>
Graf 46:	<i>Primeri vstopanja pomenov leksema v sopomenska razmerja. . . . .</i>	<i>174</i>
Graf 47:	<i>Sopomenskost glede na izvor. . . . .</i>	<i>176</i>
Graf 48:	<i>Skrajnostne protipomenke. . . . .</i>	<i>186</i>
Graf 49:	<i>Stopnjevalna protipomenskost. . . . .</i>	<i>188</i>
Graf 50:	<i>Členitev podpomenskosti. . . . .</i>	<i>191</i>
Graf 51:	<i>Primeri vzporedne podpomenskosti (kohiponimije) . . . . .</i>	<i>192</i>
Graf 52:	<i>Enakoizraznost . . . . .</i>	<i>195</i>
Graf 53:	<i>Enakoizraznice glede na izvor. . . . .</i>	<i>196</i>
Graf 54:	<i>Enakoizraznice glede na prenosnik. . . . .</i>	<i>199</i>

Dodatek

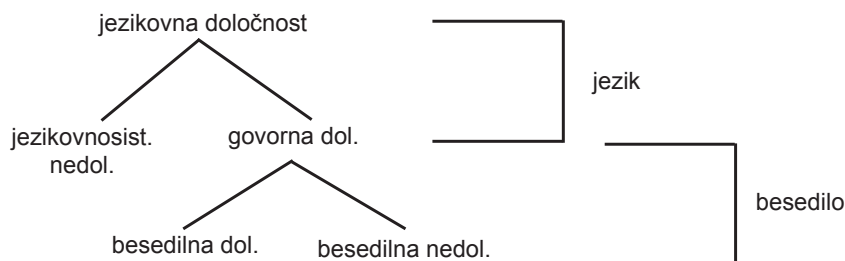
Določnost kot besedilna prvina v slovničnem opisu slovenskega jezika¹

Jezikovna določnost se pojavlja na dveh, hierarhično različnih ravneh: gre za razmerje med jezikovnosistemsko nedoločnostjo in govorno določnostjo; slednja se v posameznem besedilu uresničuje kot besedilna določnost ali nedoločnost. Jezikovne prvine, t. i. aktualizatorji, ki spreminjajo jezikovnosistemsko nedoločnost v govorno določnost, so poleg lastnih imen še zaimki kot deiktčne jezikovne prvine v najširšem smislu ter tista imenska zveza, ki ni frazeološka.

Language definiteness occurs on two, hierarchically different levels involving the relation between linguistically systemic indefiniteness and speech definiteness; the latter is realized in an individual text as textual definiteness or indefiniteness. The linguistic elements – the so-called actualizers – which change linguistically systemic indefiniteness into speech definiteness are, apart from proper names, pronouns as deictic language elements in the broadest sense and those nominal phrases that are not phraseological.

1 V klasičnem slovničnem opisu (slovenskega) jezikovnega sestava nas zanimajo tiste njegove prvine, ki omogočajo spremembo jezikovne zmožnosti govorečega v konkretno besedilo. Gre za razpoznavanje prvin, ki izhajajo iz razmerja med jezikovnosistemsko nedoločnostjo in govorno določnostjo – iz razmerja znotraj jezika torej (language). To razmerje lahko poimenujemo z nadpomenko jezikovna določnost, oblikujeta pa ga, kot rečeno, jezikovnosistemska nedoločnost – slovarska pojmovnost (virtualnost), in govorna določnost; slednja se v posameznem besedilu lahko uresničuje kot besedilna določnost ali nedoločnost: obe sta seveda znotrajbesediIni, na ravni govorne določnosti razpoznavni prav iz medsebojne nasprotnosti besediIna določnost : besediIna nedoločnost, in razvidni iz različnosti njunih nosilcev – t. i. aktualizatorjev.

Graf 1: *Jezikovna določnost*

¹ Razprava, ki je tu objavljena v precej skrajšani obliki, je izšla v Kopitarjevem zborniku 1996. leta (Obdobja 15. Ljubljana: Filozofska fakulteta. Str. 115–131). Opuščena je primerjava obravnavanega problema z rešitvami v Kopitarjevi slovnici, zato je tudi opuščen podnaslov *Ob Kopitarjevo slovnici*. V skrajšani obliki sem tematiko predstavila tudi na promocijskem predavanju ob izvolitvi v naziv redna profesorica.

S pojmom aktualizatorji so mišljena izražena ali zakrita jezikovna sredstva, ki so že po definiciji deiktična (kazalna) v najširšem smislu. Njihova vloga je vezana na spreminjanje jezikovnosistemske nedoločnosti v govorno določnost, kar pomeni sposobnost vzpostavljanja razmerij s konkretnim denotatom (predmetnostjo), ki zajema tudi količino in prostor oz. čas.²

Glede na obseg in vrsto vloge, ki jo opravljajo, so aktualizatorji lahko splošni (univerzalni) ali posebni (specialni). Kot je znano, splošni aktualizatorji izražajo besediIno določnost ali nedoločnost npr. v germanskih in romanskih jezikih s členom, in sicer nedoločnim v primeru besediIne nerelevantnosti omenjenih treh prvin – predmetnost, količina, prostor s časom – določnim pa v primeru njihove besediIne relevantnosti. Posebni aktualizatorji prav tako izražajo v smislu določnosti ali nedoločnosti omenjene tri aktualizacijske prvine, vendar tako, da lahko katero izmed njih posebej izpostavijo (imenujejo).

Med besediIne aktualizatorje sodijo (a) lastna imena, (b) zaimki, (c) števniki in (č) nefrazeološke, aktualizirane imenske zveze.³

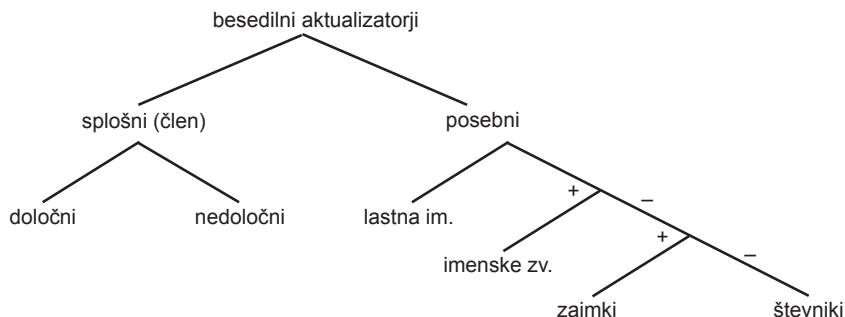
Lastna imena kot neslovarske jezikovne prvine so v svoji temeljni vlogi⁴ čiste predmetnostne reference, svojo obvestiIno vlogo lahko opravljajo le v besedilu.

2 Prim. *Mluvnice češtiny* (3), Skladba, Praha 1987, 384–391, kjer je (jezikovna) razpoznavnost v besedilu vezana na t. i. identifikacijo predmeta – njegovo umestitvijo v prostor in čas, ter kvantifikacijo. V sodobni poljski literaturi se pri pojmu aktualizacija ločuje t. i. referenčnost – nedvoumno (enopomenskost) razumevanje predmetnosti v sporočanju (komunikaciji), od resničnosti oziroma verjetnosti – umestitve referirajoče predmetnosti v prostor in čas (lahko glede na govorečega), prim. *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego, Wrocław–Warszawa–Kraków* 1993 (dalje *Encyklopedia* 1993), geslo *Aktualizacja*, 29–30.

3 O besedilnih aktualizatorjih prim. Ch. Bally, *Linguistique générale et linguistique française*, Berne 1950 (3. izd., l. 1932), 94–97; R. F. Mikuš, *Prostorni podatki dogadaja: teorija i govorni izraz*, Radovi, Zadar 1960, 7–30; isti, *A propos de la syntagmatique du professeur A. Belić*, Ljubljana 1952, npr. 54–55; v novejši literaturi, npr. J. Lyons, *Deixis as the source of reference, Natural language and universal grammar*, Cambridge 1991, 146–166; isti, *Semantik II*, München 1983 (prevod iz angl. izdaje 1977), 248–322; S. C. Levinson, *Pragmatik*, Tübingen 1990 (prevod iz angl. izid 1983), str. 55–96. – Tudi pojem aktualizirana imenska zveza nasproti avtomatizirani je uporabljen pri ženevskih strukturalistih, npr. pri Ch. Ballyju, R. F. Mikušu: kot aktualizirana je obravnavana tista zveza, ki po govornem dejanju razpade, na avtomatizirano (frazeološko) zvezo kot prveno slovarja pa govorno dejanje ne more vplivati.

4 Tu seveda ne upoštevamo (slovarskih) slovničnih kategorij, katerih nosilci so seveda tudi lastna imena; ne upoštevamo podatkov, ki jih lahko razberemo npr. iz osebnih lastnih imen v smislu različnosti družbenih okolij, iz katerih izhajajo; ne upoštevamo tudi prehoda lastnih imen med občna idr. K določnosti prim. J. Toporišič, *Imenska določnost v slovenskem knjižnem jeziku*, SR 26 (1978), 287–304.

Graf 2: Besedilni aktualizatorji

Za našo nadaljnjo analizo ostajata zanimiva celotna množica zaimkov, znotraj katere bomo skušali opozoriti tudi na splošni besedilni aktualizator – določni in nedoločni člen, v slovenskem in večini slovanskih jezikov v glavnem neizražen,⁵ in imenska zveza s samostalniškim jedrom kot nosilka določnosti na vseh ravneh.

1.1 Zaimki sodijo med temeljne besedilne aktualizatorje.⁶ Glede na vlogo izražanja besedilne določnosti ali nedoločnosti so tudi sami določni ali nedoločni.

1.1.1 Določni zaimki lahko sami, če sodijo med samostalniške besede, vzpostavljajo nedvoumno predmetnostno referenco; samo v tej vlogi se pojavljajo osebni zaimki. Sicer pa je besedilna aktualizacija določnih zaimkov lahko neposredna ali posredna. Med prve sodijo poleg osebnih in osebnosvojilnih še kazalni, totalni, nikalni in istostni, med druge oziralni in vprašalni.⁷

1.1.1.1 Osebni zaimki za 1. in 2. osebo, za 3. v pomenu neudeleženca govornega dejanja, v zgledih kot *Jaz sem mu posodil denar*, ne ti so kot globinska lastna ime – na že po definiciji slovarsko (pojmovno) prazne samostalniške besede,⁸ besedilno

5 Makedonščina ima popoložajno zaimkovno določnost – podobno kot npr. v staroslovanščini – določno in nedoločno obliko (sklanjatve) pridevnika.

6 K. Bühler, *Sprachtheorie: Darstellungsfunktion der Sprache*, 1934, označuje zaimke kot usmerjevalne besede (Zeigwörter) v razmerju do poimenovalnih besed (Nennwörter). *MLuvnice češtiny* (2), Tvarosloví, Praha 1986, 82–89, opredeljuje zaimke (tudi) s sposobnostjo posrednega označevanja realnosti – ne s poimenovanjem (nominacijo), ampak s t. i. »za«-imeni, »namesto«-imen; zaimki označujejo realnost s kazanjem, deiksalno, ta pa je lahko neposredna – položajna – ali posredna sobesedilna.

7 Za slovenščino je po enajst pomensko enakih razredov za samostalniške, pridevniške in prislovne zaimke predstavil J. Toporišič v svoji *Slovenski slovnici*, Maribor 1976 (dalje SS 1976), 271–272; pomenske skupine so se izkazale kot ustrezne tudi s stališča izražanja (posredne in neposredne) besedilne določnosti ter (posredne in neposredne) besediIne nedoločnosti. Prim. še *Slovenska zaimenska beseda*, JiS 20 (1974), 117–119.

8 V *Slovar ju slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ) sta zaimka *jaz*, SSKJ I, 1970, str. 212–213, in *ti*, SSKJ V, 1991, str. 83 (oba tudi z oblikami za needninski števili), ustrezno »razložena«-brez uvrščevalne pomenske sestavine (v smislu poimenovanja najbližjega pojmovnega polja, v katerega sodi virtualna »predmetnost«-razlagane besede – neke vrste genus proximum), kar z besediIno vlogo, npr. *jaz* 'izraža osebo govorečega, gledano z njegovega stališča' (212–213). Pri razlagi zaimka *on* v SSKJ (III, 1979, 390) bi bilo nujno ločiti njegov besedilni

pa določne, vezane na nedvoumno izražanje udeležencev govornega dejanja.⁹ Kot je znano, je njihova izrazna podoba v slovenščini praviloma glagolskokončniška (morfemska), zaimenska le v predvidljivih besedilnih okoliščinah. Tudi osebno-svojlilni zaimki in povratnosvojlilni kot pretvorbe osebnih, npr. *moj* ← (od) mene, *svoj* ← (od) sebe, v prilastkovi vlogi izražajo besedilno določnost, in sicer tako, da vzpostavljajo razmerje med vsebino samostalniškega jedra in katerim izmed udeležencev govornega dejanja.¹⁰

1.1.1.2 Prav gotovo so kazalni zaimki tisti, ki imajo tako kot osebni možnost vzpostavljanja nedvoumne predmetnostne reference – sodijo torej med nedvoumne aktualizatorje v smislu besedilne določnosti. Njihova vloga kazalnosti je lahko posredna – znotrajbesedilna, ali neposredna – zunajbesedilna.¹¹

V zunajbesedilni vlogi jih določa dejstvo, da referirajočo predmetnost lahko glede na govorečega opredelijo tudi v smislu relativno manjše ali večje oddaljenosti – se pravi, da gre za čiste prostorske opredelitve, kar se da dokazati tudi formalno, s pretvorbo v prislovni kazalni zaimek: *ta človek* ← (tisti) človek, ki je tu; *tisti (oni) človek* ← (tisti) človek, ki je tam (ondu).¹² J. Lyons dokazuje povezavo med določnim členom in (zunajbesedilnimi) kazalnimi zaimki: po njegovem kazalni pridevniški zaimek v angleščini izloči določni člen in popridevi prislov: *that dog* 'the dog (over) ther'¹³ – v slovenščini *tisti pes* '(ta) pes tam', pri čemer je *ta* v vlogi člena, saj je vloga kazanja v smislu umestitve v prostor glede na govorečega prenesena na prislovni *tam*.¹⁴

Znotrajbesedilni zaimek je anaforični *ta* (z vsemi variantami) v vlogi nedvoumnega besedilnega koreferenta; zunajbesedilna pomembnost (relativne) prostorske oddaljenosti od govorečega, razvidne tudi izrazno v različnih oblikah kazalnega zaimka (*ta*, *tisti*, *oni*), je znotraj besedila nadomeščena z nedvoumno besedilno

(konkretnoreferenčni) pomen – globinsko lastno ime – od tistega pomena zaimka *on*, ki je v bistvu neosebni, v funkciji pozaimenjanja sarnostalnika. Slovanska besednovrstna oznaka je le zaim., brez spolske določnosti.

9 S. C. Levinson, delo, cit. v op. 4, definira 1. osebo kot izraz reference govorečega nase, 2. osebo kot izraz reference govorečega na enega ali več naslovnikov, str. 63.

10 Po Ch. Ballyju, R. F. Mikušu gre za posredno prostorsko umestitev poimenovane predmetnosti glede na samostalnišni – svojlilni dejansko predstavljala prostorsko umeščanje predmetnosti glede na udeleženca govornega dejanja; enako *Encyklopedia* 1993. V SSKJ oznaka *zaim*. Prim. tudi razpravo o glagolu *imeti* v *Dodatku*.

11 Redakcijo zaimskih gesel *ta* in *tisti* v SSKJ V, 9–11 in 97, bi bilo nujno preurediti – tudi v smislu izhodiščne delitve na njuno zunaj- in znotrajbesedilno vlogo.

12 12 SSKJ III, str. 391, uvršča prislov *ondu* med zastarele besede; v južnonotranjskem govoru (Pivško) vsakdanja za označevanje bližine med *tu* in *tam* – bližje kot *tam*, ne pa še *tu*.

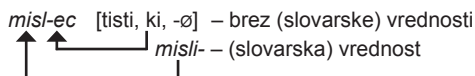
13 13 G. J. Lyons, *Deixis as the source of reference, Natural language and universal grammar*, Cambridge 1991, 146–166.

14 14 F. Miklošič, *Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen*, Wien 1868–1874, 124–150, meni, da ima člen v vseh jezikih svoj izvor v kazalnih zaimkih, njegova naloga pa je zaznamovati predmet kot znan; obravnavo člena je uvrstil kot zadnje poglavje pri obravnavi zaimkov.

koreferenčnostjo. Lahko rečemo, da tako anaforični zaimek kot člen opravljata vsak v svojih besedilnih okoliščinah vlogo besedilnega aktualizatorja¹⁵ s tem, da je razvrstitev člena v slovenščini zakrita.¹⁶

Kot jezikovnosistemski ustreznik oziralnim zaimkom tipa ki kateri se v besedilu pojavlja v izraženi ali zakriti obliki zaimek tisti, npr. (prvi zgled iz Kopitarjeve slovnice) (*tisti*) *mož, ki si ga per meni vidil* ali *tista imena, brez katerih ...; gorje tistemu, ki ...; tisto najtežje kladivo, ki ga ...*¹⁷ Sledi spoznanje, da so oziralni zaimki besedilno vedno določni, in sicer posredno, prek splošne besedišne določnosti s (pootencialnim)¹⁸ zaimkom tisti. Seveda »kataforični« *tisti* (*tisti, ki* → *kdor*; *tisto, ki* → *kar*) ne more biti sopomenski z zunajbesedilnim kazalnim zaimkom tisti (relativno večja oddaljenost od govorečega kot pri zaimku *ta*).

Oziraini zaimki z ustreznimi »kazalnimi« opravljajo tudi jezikovnosistemsko, in sicer besedotvorno vlogo: npr. samostalniški tisti, ki je pretvorba pripone, priponskega obrazila:¹⁹ slovarsko (pojmovno, virtualno) praznost, vendar pa kategorialno (slovnično) pomenskost zaimka tisti konkretiziramo s slovarsko (pojmovno) »referenco«, izraženo z eno ali dvema premetnopomenskima besedama v pretvorbi tvojenke – skladenjski podstavi: *misl-ec* ← [*tisti, ki*] *misli*[-ø], [ ] → -ec, *misl*-.²⁰

Izvirno zaimenska beseda *tisti* se nam v slovenščini pojavlja kot (zakriti) besedilni aktualizator – neke vrste »člen« – in kot jezikovnosistemski aktualizator: v prvem primeru spreminja (slovarsko) vrednost v (predmetni) pomen, v drugem

15 M. Orožen v razpravi *K določnemu členu v slovenščini*, SR 20 (1972), 105–115, opozarja v zvezi s protestantskimi besedili na razvrstitveno neprekrivnost določnega člena s kazalnimi zaimki. Ob tem velja opozoriti, da zgledi tipa *ta mlada* 'snaha' (SSKJ II, Ljubljana 1975, str. 798) sodijo med stalne zveze – lekseme torej, ki so le izvirno lahko besedilne. Danes so nepregibne, ne izražajo tudi spola, npr. *ta mlada, ta stari, ta malo (dete)*; v zgledih iz Kopitarjeve slovnice je člen še pregiben, npr. *to pisano (kravvo), to črno (kravvo)*.

16 R. F. Mikuš v razpravi, cit. v op. 3, piše: »V našem jeziku ni člena; globalna aktualizacija je implicitna in v primerjavi s francoščino moramo pri samostalniku *oče* v: *oče mi je poslal denar* postaviti za aktualizator znak zero.« Po Toporišču imajo v slovenščini inherentno določnost.

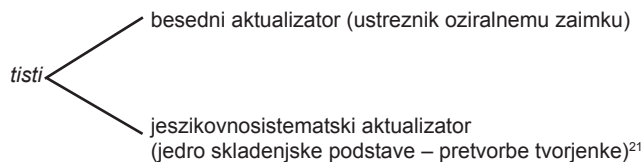
17 Zgledi so iz J. Toporišča SS 1976, str. 277; slovenske slovnice uvrščajo tudi oziralnemu zaimku soodnosni izraz tisti med kazalne zaimke.

18 Potencialnost je vezana na omejenost oziroma predvidljivost rabe »zaimka« tisti: »Kazalni zaimek rabimo v nadrednem stavku le takrat, če je posebej poudarjen«, SS 1976, str. 277.

19 Zunaj omenjene skupine tvorjenk so samo tiste s pomenom dejanja (lastnosti, stanja) – podstavno vezane na predikat (po Kuriłowiczu transpozicijske).

20 Zaenkrat samo mimogrede: zaimensko jedro *tam (kjer)* in *tedaj (ko)* v skladenjski podstavi besedotvornega pomena mesta in časa (pretvorba potencialnih krajevnih in časovnih okoliščin) je dejanska pretvorba zveze *na tistem mestu (kjer)* in *v tistem času (ko)*.

vzpostavlja zvezo med (slovnično-slovarsko) kategorialno danostjo jezika in njegovo (samo slovarsko) vrednostjo.

1.1.1.3 Brez dvoma sodijo med določne zaimke tudi totalni, npr. *vsak(ršen)*, *vsakdo*, *vsak*, *ves*, *oba*, nikalni kot *noben*, *nič*, *nihče*, pa tudi istostni kot *enak*, *isti*. Pri totalnih je besedilna določnost vezana na razmerje s celotno predmetnostjo, ki je aktualna za besedilo. Prav zato te zaimke lahko uporabimo tudi kot merilo za ugotavljanje t. i. »tavtoloških« predikacij, ko se v povedkovem določilu pojavlja katera izmed pomenskih sestavin osebkovega samostalnika, npr. *Trava je zelena* = Vsa trava je zelena; *Saje so črne* = Vse saje so črne; *Ta jopica je zelena* = Vse jopice niso zelene.²² Istostni besedilni aktualizatorji izražajo referenčno prekrivnost predmetnosti, npr. *Govori isti jezik kot mi* 'Tudi on govori isti jezik kot mi', posledično *Vsi govorimo isti jezik*.²³

1.1.1.4 Med posredno določne zaimke sodijo poleg oziralnih – tu obravnavanih v okviru kazalnih – tudi vprašalni. Njihova posebnost je v tem, da jim ustreza besedilno določna ali nedoločna referenca s predmetnostjo: *Koga si srečal? Toneta / Svojega učitelja, Nekega učitelja*.

Samostalniški *kdo*, *kaj* sta tretjeosebna,²⁴ kot možni koreferent osebnih zaimkov pa je *kdo* lahko tudi prvo- ali drugoosebni in s tem seveda (posredno) lastnoimenski in samo določni. Zaimek *kdo* je v vsakem primeru (posredni) aktualizator samostalnika oziroma samostalniške zveze – podspol človeškost, nezaznamovanost z vidika tega podspola – zaimek *kaj* pa aktualizira lahko tudi glagolsko dejanje, npr. *Kaj si delal popoldne? Spal*.²⁵

21 Tako kot celotna obravnava zaimkov s stališča besedilne določnosti potrebuje tudi vprašanje potencialne razvrstitve splošnega določnega in nedoločnega člena v slovenščini (glede na jezike, ki splošno določnost dosledno izražajo) posebno obravnavo.

22 Možnost povedkovodoločilne rabe katere izmed pomenskih sestavin osebkovega samostalnika je bila uporabljena kot merilo za določanje definicijskih lastnosti kakovostnih pridevnikov (glede na vse druge pomene pridevnikov) – prim. pogl. Pomen pridevnika, str. 76–89 tudi A. Vidovič-Muha, *Pomenske skupine nekačkovostnih izpeljanih pridevnikov* (v *Dodatku*) idr.

23 Več tudi o istostnih (pridevniških) zaimkih v smislu njihove umestitve v besedilo gI. v članku A. Vidovič-Muha, *Pridevniške zaimenske besede*, 15. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana 1978, str. 65–97.

24 J. Toporišič, SS 1976, str. 239.

25 25 V SS 1976, str. 244, sta zaimka *kdo*, *kaj* predstavljena glede na njune različne pomenske ustreznike v povedkovem določilu; tipološka zgleđa (iz SS 1976) sta *Kdo je ta človek?* : *Kaj je ta človek?* Po Toporišiču so vse samostalniške besede (z izjemo os. zaimkov za 1. in 2. osebo) tretjeosebne.

Pridevniški vprašaini zaimki kot drugostopenjski aktualizatorji imajo tudi na izrazni ravni možnost razločevanja med besedilno določnostjo in nedoločnostjo: zaimku kateri ustrezata naslednji skupini pridevnikov: a) (besedilno) samo določni pridevniki, se pravi izprislovni tipa *zgornji*, *letošnji* in »vrstni« snovni tipa *borovničev* (*sok*), *zelenjavni* (*sok*), npr. *Katera soba je sončna?* *Zgornja. Kateri sok najraje piješ?* *Zelenjavni, borovničev*. Zdelo bi se smiselno, da vrstni pridevniki, ki lahko tvorijo le stalne (frazeološke) besedne zveze – torej so že po definiciji nesposobni za vlogo besedilnih aktualizatorjev, ne morejo imeti (besedilnih) vprašalnic (več v pogl. 1.2.2); b) (besedilno) drugotno določni pridevniki – tisti torej, ki so v besedilu zamenjali končnico *-ø* z *-i*.²⁶ – Zaimku *čigav* ustrezajo svojilni pridevniki s pretvorbo v samo edninski svojilni roditelj, npr. *Čigav je ta klobuk?* *Očetov*. *Čigavo je to posestvo?* *Cerkveno, državno* (več v pogl. 1.2.1.1.2). – Zaimku *koliko* ustreza količinska aktualizacija imenske zveze: *Koliko jih je prišlo?* *Deset/Vsi; Malo*.

Zaimski vprašalnici *kakšen*, *kolikšen*²⁷ imata ustreznike v pridevniki, ki aktualizirajo besedilo v smislu nedoločnosti in tako dajejo potencialno možnost za ustvarjanje nasprotja med (besedilno) določnostjo in nedoločnostjo; kot je znano, samo lastnostni pridevniki v določenih besedilnih okoliščinah iz (besedilne) nedoločnosti lahko preidejo v določnost tako, da zamenjajo končnico *-ø* z *-i*.

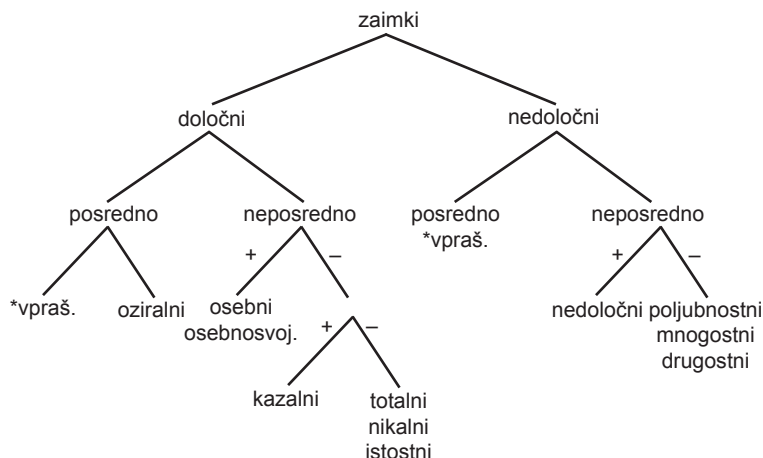
1.1.2 Besedilna aktualizacija v smislu nedoločnosti je tako kot določnost lahko splošna ali posebna: v prvem primeru imamo opraviti z nedoločnim členom, v drugem z nedoločnimi zaimki, med katere se nedvoumno uvrščajo pravi nedoločni tip *nekdo*, *nekaj*, *nekak*, *neki*. Med nedoločne v širšem smislu lahko uvrščamo tudi zaimke, ki v besedilo vnašajo določene pomenske prvine; tako poljubnostni, npr. *kak(šen)*, *kateri*, *kdo*, *kaj*, vnašajo možnost absolutne izbire v dani množici, mnogostni, npr. *marsikakšen*, *marsikateri*, *marsikdo*, *marsikaj*, številni iz množice, izjemni iz množice, tip *redkokdo*, in drugostni, npr. *drugačen*, *drug*, neprekrivnost prvin dane množice.

Tako kot je določni člen izvorno kazalni zaimek, lahko tudi za nedoločnega rečemo, da je izvorno nedoločni zaimek. Njegova potencialna razvrstitev je vezana na mesta, kjer pač ne more biti določni člen, izrazno pa vsaj v pogovornem jeziku dosledno vezan na en, npr. *En fant je prišel*, *ne poznam ga*.

26 Neupravičljivo je mešanje besedilne določnosti, skladenjskega pojava torej, z jezikvosistemsko pridevniško vrstnostjo, ki jo ohranja tudi najnovejša izdaja Toporišičeve slovnice (SS 2000, 320–321); končaj *-i* pri pridevniki je lahko obrazilni (in hkrati končniški) morphem, tip *čist bencin* : *čisti bencin*, lahko pa seveda tudi pokazatelj besedilne določnosti v definiranih skladenjskih okoliščinah – ponovitev (iste) besedne zveze idr.

27 Zaimensko vprašalnico *kolikšen* je za merne pridevnike uvedel J. Toporišič v SS 1976, str. 255.

Graf 3: *Zaimki*

1.2 V okviru imenske zveze je bil pojem določnosti kot imanentne lastnosti samostalniške besede v slovenskem jezikoslovju prvič ustrezno uvrščen šele v Toporišičevi slovnici (SS 1976) s pojasnilom, da gre (pri samostalniški besedi) za »primarno določnost, nedoločnost se posebej izraža (*en fant*)« (str. 211). Pojem »primarne določnosti« je mogoče razumeti v smislu jezikovne določnosti samostalniške besede; v tem primeru pojasnilo, da se nedoločnost – če ustrezno interpretiramo – izraža s členom *en (en fant)*, ne sodi v okvir jezikovnosistemске, ampak besedilne nedoločnosti.

1.2.1 Imensko zvezo je mogoče obravnavati kot aktualizirano v smislu besedilne določnosti ali nedoločnosti, lahko pa je tudi neaktualizirana, jezikovnosistemsko nedoločna – nedvoumno v primerih stalnih frazeoloških zvez, npr. s pravim vrstnim pridevnikom, ko gre za en leksem kot *cestni promet*, *gorski prelaz*, *mrtva straža* idr. Aktualizirane imenske zveze ne vnašajo v besedilo samo podatka o določnosti/nedoločnosti – pridevniški ali kaj drug prilastek vnaša tudi dodatne vsebinske prvine v besedilo.

1.2.1.1 Govorno določnost lahko izražajo vse imenske zveze, ki se oblikujejo sproti v konkretnem govornem dejanju, po končanem govornem dejanju pa razpadejo. R. F. Mikuš jih po Ballyju imenuje aktualizirane, sicer proste, nestalne.²⁸ Take imenske zveze v govornem dejanju lahko oblikujejo z določenimi v slovenskem jezikoslovju že definiranimi pomenskimi skupinami pridevniških prilastkov, pa tudi z določenim samostalniškimi prilastki in s stavčnim prilastkom: *zelena obleka*, (*tista*) *obleka (ki je) v omari*, (*tista*) *obleka, ki si jo kupila lani*. V nadaljnjem se bomo z vidika besedilne določnosti/nedoločnosti ustavili zlasti pri pridevniškem prilastku, o

28 Prim. delo Ch. Ballya in R. F. Mikuša iz op. 3.

oziralnih odvisnikih je bilo posredno (v zvezi z vezniškimi oziralnimi zaimki) kot po definiciji določenih besedilnih prvinah (soodnosnica v določenem členu – kazalnem zaimku) že nekaj povedano (pogl. 1.1.1.2).

Med nezaimenskimi pridevniki so v vlogi te vrste prilastkov lahko vsi, ki se uvrščajo med lastnostne – kakovostni kot *lep, dolg, zelen* in merni kot *globok, težek, star, drag*, dalje svojilni (nevrstni) – *očetov*, ev. snovni (nevrstni) – *železen, čokoladen*, in tisti, ki so tvorjeni iz krajevnih in časovnih prislovov, npr. *zgornji, današnji*; kot posebna skupina v smislu izrecne (eksplicitne) besedilne aktualizacije se pojavljajo količinski pridevniki, in sicer glavni in nedoločni števnik, pa tudi ločilni in množilni, slednji lahko z dodatno vsebinsko prvino. Govorne (besedilne) določnosti torej ne morejo izražati pravi samo vrstni pridevniki, tvorjeni iz samostalnika kot npr. *mestni (svet), slovenski (izvoz)*. Razen pravih vrstnih pridevnikov, ki govorne določnosti sploh ne morejo izražati, zaznamuje našete pridevniške skupine razpoznavna ravnstitev v levem prilastku in možnost prehoda med povedkovnike – raba v povedkovem določilu – skratka »glagolskost«. S stališča našega razpravnega vprašanja je slednja ugotovitev izjemno pomembna; kot vemo, je stavčna zveza temeljni besedilni (komunikacijski) akt.²⁹ Omenjene pomenske skupine pridevnikov je mogoče ločiti na besedilno samo določne – gre za prvotno (primarno) določnost – in na besedilno nedoločne ali določne; določnost slednjih je pridobljena – drugotna. V zadnjo skupino sodijo v celoti lastnostni pridevniki v prvo v glavnem vsi drugi.³⁰

1.2.1.1.1 Tako kot za vse samo določne pridevnike je tudi za količinske značilno, da so nezdružljivi s prislovi stopnje: lahko so ne samo pridevniški aktualizatorji, ampak tudi aktualizirani samostalniki: *Dva sta vstopila skozi vrata*.³¹

1.2.1.1.2 Med aktualizatorje v smislu besedilne določnosti imenske zveze sodijo deloma snovni in deloma svojilni pridevniki. Snovni, kot vemo, so vedno pretvorba roditeljskega snovnega, torej neštevne samostalnika, npr. *srebrn (obesek)* ← (*obesek*) 'iz srebra'.³² Pri uvrščanju svojilnih in pridevnikov med aktualizatorje je treba ločiti svojilnost, katere referenca je posmežno, od posplošitvene, kar se formalno

29 Stavki kot (izvorno) prasintagma pa tudi kot (sarno)zadostno obvestilno enoto jezika glede na sposobnost celovite prostorsko-časovne umestitve dogodka so definirali strukturalisti, zlasti ameriški in ženevski – prim. L. Bloomfield, *Jazyk*, Moskva 1968 (prevod iz angl. – izid 1934), str. 35–72, Ch. Bally, R. F. Mikúš že v svoji prvi publikaciji *Šta je ustvari rečenica?*, Ljubljana 1945.

30 Tema se navezuje na členitev pridevniških pomenskih skupin na tip A, ki ga določa aktualiziranost zveze s samostalnikom – z njim tvorijo prosto (torej dvoleksemsko) besedno zvezo, in tip B, določen z avtomatiziranosjo zveze s samostalnikom – z njim tvorijo stalno (torej enoleksemsko) besedno zvezo; prim. pogl. o pomenu pridevnika (str. 76–89).

31 Mluvnické češtiny 3, Skladba, Praha 1987, str. 388–391, enako kot ženevski strukturalisti uvršča količinsko določitev med temeljne aktualizatorje besedila.

32 O pomenskih omejitvah oz. izjemah glede klasifikacije snovnih pridevnikov gl. Vidovič Muha zlasti (1979) in ustrezno pogl. v knjigi.

kaže v svojilnorodilniški pretvorbi: svojilni pridevniki kot določnostni aktualizatorji so pretvorljivi samo v edninski roditelj, npr. *očetov (klobuk)* ← (klobuk) (od očeta, *cerkven (gozd)* ← (gozd) (od cerkve). SvojiIn pridevniški aktualizatorji so izrazno vezani na obrazila -ov, -in, -(e)n, snovni na obrazilo -e(n), -ski samo iz morfofonemskih razlogov, npr. *betonski (element)*. Svojlčnost in snovnost se lahko tudi še časovno (in sploh glagolsko) aktualizirata, zato je prehod obravnavanih aktualizatorjev med povedkovnike pričakovan: *gozd je cerkven; kol je železen*.

Pretvorba svojilnih pridevnikov v needninski svojilni roditelj opozarja na »nesposobnost« prehoda tovrstnih pridevnikov med aktualizatorje – na njihovo nesposobnost izločiti posamezno in tako vzpostaviti razmerje s konkretno predmetnostjo: *človeški (možgani)* ← (možgani) (od ljudi: *človekovi (možgani)* ← (možgani) (od človeka, *medvedja (šapa) : medvedova (šapa)*). Gre skratka za pridevnike, ki zaradi podobnih lastnosti kot vrstni sodijo med tiste, ki tvorijo stalno besedno zvezo.

1.2.1.1.3 Med aktualizatorje v smislu besedilne določnosti sodijo, kot rečeno, tudi pridevniki, tvorjeni iz krajevnih in časovnih prislovov. Kot kaže, so v podstavi lahko samo prislovi nahajanja, obstajanja v prostoru, času, ne pa tudi morda smeri gibanja, približevanja ipd., npr. (*z*)*gornji, spodnji, dolnji, notranji, zunanji, zadnji, sprednji, tukajšnji, tamkajšnji, bližnji, daljnji* ipd. : *današnji, jutrišnji, včerajšnji, lanski, letošnji, sedanj, tedanji* ipd. Prostorska in časovna aktualizacija imenske zveze je v besedilu vezana na govorečega: tukajšnji prostor 'prostor, kjer je tvorec besedila'; današnji sestanek 'sestane, ki se dogaja istega dne, kot nastaja besedilo'. Slovarska vrednost teh izrazov je relativna, določljiva iz protipomenskih parov, v katerih nastopajo časovni in krajevni prislovi.

1.2.1.1.4 Vse pridevniške aktualizatorje, vezane na izražanje besedilne določnosti, zaznamuje skupna razvrstitev v prilaščku (zunaj tega pravila je seveda t. i. vrstna svojilnost in snovnost): za razliko od vrstnih, ki so vedno tik ob jedru, so količinski, prislovni (krajevni, časovni) in svojilni vedno levo od kakovostnih, z razvrstitvijo takoj za zaimki s prav tako določno besedilno vlogo, tip *ta, tisti, oni*; le snovni so takoj za kakovostnimi (pred vrstnimi): (*vs*) *ti trije lanski očetovi lepi rjavi polsteni lovski klobuki*.³³ Razumljivo – obravnavani pridevniki v smislu besedilne določnosti torej lahko aktualizirajo ne samo jedri samostalnik ampak celotno imensko zvezo desno od sebe.

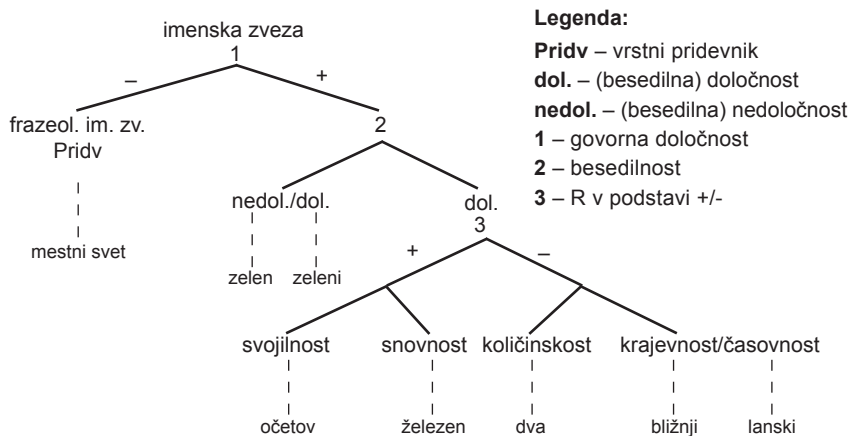
1.2.1.2 Kot rečeno, se samo lastnostni pridevniki lahko pojavljajo v vlogi nedoločnih ali določnih besedilnih aktualizatorjev. V tako rekoč vseh slovenskih slovnica obravnavano menjavanje končnic -o z -i pri lastnostnih pridevniki sodi v besedilo. Določnostna ali nedoločnostna aktualizacija je seveda lahko vezana le na imensko

33 Dejstva so seveda že lep čas znana v slovenskem jezikoslovju – prim. razprave v Dodatku, pa tudi op. 23; tu je dodana le osvetlitev oziroma razlaga v smislu besedilne aktualizacije.

zvezo, zato govoriti o samo nedoločnem pridevniku v povedkovem določilu³⁴ ni smiselno; vabljava je misel, da gre za povedkovnik,³⁵ ki ima pač drugačno vlogo od pridevnika – enkrat imamo opraviti z »zloženim« glagolom (povedkovo določilo), drugič z »zloženim« samostalnikom (prilastek). V tem okviru je seveda nujno ločiti obrazilni -i, značilen za tvorjene vrstne pridevnike (konverzna izpeljava), od besedilne i-jevske končnice. Zgledi kot *veliki petek*, *črni kruh* (: *črn kruh* – *kruh je črn*) ipd. sodijo med stalne oz. lahko frazeološke.

1.2.2 Omenili smo že, da se vrstni pridevniki ne morejo pojavljati kot besedilni aktualizatorji. Že po definiciji so glede na svojo načeloma samostalniško izvornost lahko samo pojmovni, saj so nastali iz pomensko abstrahiranega samostalniškega poimenovanja, npr. *gozdni čuvaj* ← čuvaj gozda (gozd kot slovarska – pojmovna prвина jezika), enako npr. *gorski prelaz*, *cestni promet*.³⁶ Ker torej ne morejo biti besedilni aktualizatorji, tvorijo lahko samo stalno besedno zvezo. Če se izrazimo v duhu ženevskih strukturalistov, gre v obravnavanih primerih za avtomatizirane besedne zveze, ki po govornem dejanju ne razpadejo, zato so kot take del slovarskega fonda. Ker ne gre za aktualizatorje, jim tudi ne moremo pripisovati vloge (besedilne) določnosti ali nedoločnosti. Izrazno so vezani predvsem na obrazili -ski in -ni³⁷ ter (konverzni) -i. (Prim. graf spodaj)

Graf 4: *Imenska zveza*

34 Npr. tako slovnici A. Breznika iz leta 1916 in 1934 (str. 87, str. 88), slovnica štirih avtorjev (A. Bajec, M. Rupel, R. Kolarič, J. Šolar) iz 1956, str. 119, tudi Kopitarjeva slovnica, str. 257–258.

35 J. Toporišč glede na razvrstitveno pravilo uvršča vse, kar je za vezjo med povedkovnike – vloga prvotnih samostalnikov in pridevnikov postane res glagolska in ustrezno temu se lastnosti besed za vezjo spremenijo.

36 J. Toporišč v obsežni razpravi *Imenska določnost v slovenskem knjižnem jeziku*, SR 26, 1978, str. 287–305, uvršča obravnavane pridevnike med določne (str. 288). Ne ločuje torej besedilne določnosti od slovarske vrstnosti.

37 Razvrstitev vrstnega obrazila -ski (glede na -ni) je predvidljiva (Vidovič Muha *Slovensko skladenjsko besedotvorje ob primerih zloženik*, 1989, str. 132.).

2 Vprašanja določnosti so bila v slovenskem jezikoslovju zelo živa, obravnavana neposredno ali posredno (prek obravnave člena) tako rekoč v vseh slovnica, v Miklošičevi Primerjalni skladnji slovanskih jezikov³⁸ in posameznih razpravah.³⁹ Vse razpravljanje o določnosti v slovenščini je mogoče zajeti nekako v štiri sklope.

2.1 Sam pojem določnosti se s sočasnega jezikovnostrukturnega vidika ni dovolj natančno razmejeval oziroma definiral,⁴⁰ zato je razumljivo, da je zlasti v Breznikovih slovenskih slovnica (SS 1916, SS 1934) pa tudi v Slovenski slovnici štirih avtorjev (SS 1956) prihajalo do prepletanja določnosti na izrazni ravni – pri pridevniki npr. razmerje med določno in nedoločno obliko ($-\emptyset$: $-i$) – in pomenom, izhajajočim iz konkretne predmetnostne reference. Tako beremo v Breznikovi SS 1916 str. 8, da se »/d/oločna oblika /.../ rabi, če govorimo o določeni, znani osebi ali stvari, nedoločna oblika pa, če govorimo o nedoločeni, še neznani osebi ali stvari /.../« (str. 84). Podobno v SS 1956 (str. 118): »Določno obliko rabimo, kadar govorimo o kaki določeni, že znani osebi ali stvari.«

2.2 Pod vplivom zgodovinskorazvojnega razlaganja so veljali za določne vsi pridevniki s končnico $-i$ (staroslovanska določna oblika pridevnika s samostojno sklanjatvijo), tudi pridevniki, tvorjeni z obrazili $-ski$, $-ji$, $-nji$, za nedoločno pa pridevniki s končnico $-\emptyset$. Besedilna nedoločnost $-\emptyset$ ($-i$) – je bila izenačena z jezikovnosistemsko nedoločnostjo in potencialno besedilno določnostjo (brez spreminjanja končnice) – svojilni pridevniki, ter tako jezikovnosistemsko kot besedilno nedoločnostjo – vrstni pridevniki (tudi konverzni vrstni tipa *veliki petek*). Breznik v SS 1916 (86, 87) piše, da imajo samo določno obliko »/v/si svojilni pridevniki na $-ji$, $-ski$ in vsi pridevniki na $-nji$, npr. *božji*, /.../, *gadjji*, /.../, *slovenski*, /.../; srednji /.../, /p/ridevniki, ki stoje kot določilne besede v sestavljenkah, npr. *Črni vrh*, *veliki petek*, /.../, *cestni prah* /.../«, ⁴¹ samo nedoločno pa »/v/si svojilni pridevniki na $-ov$ (*ev*), $-in$, npr. *bratov*, /.../, *materin* /.../« ⁴² 45 (87). Podobno tudi SS 1956, le da je tu vprašanje

38 *Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen*, Wien 1883, 124–150.

39 Omenimo najpomembnejše, npr. S. Škrabec Cvetje XVI, 3 (1895), R. Kolarič *Določni in nedoločni spolnik v slovenščini*, Zbornik za filologijo i lingvistiku, Novi Sad 1961–1962, 170–173; M. Orožen, *K določnemu členu v slovenščini*, SR 20, 1, 1972, 105–115; J. Toporišič, *Imenska določnost v slovenskem knjižnem jeziku*, SR 26 (1978), 287–305.

40 J. Toporišič se je v razpravi, cit. v op. 44, (287), taki definiciji tudi zavestno odrekal: »Puščajoč (zaenkrat) ob strani vprašanje, kaj določnost oz. nedoločnost je, skušajmo odgovoriti na bolj nujno vprašanje, kje vse jo pri pridevniški besedi opažamo.«

41 Velja opozoriti, da je Breznik med »sestavljence« uvrščal zveze z vrstnimi pridevniki – navaja še zglede kot *gnojni kup*, *glavni del*, *mašni plašč*, *pustni torek*, *deseti brat*, *sadni vrt*, *tržni dan*, *povodn(j)i mož*, *državni zbor*, kar utemeljuje kontrastivno z nemščino: »Nemščina rabi sestavljenke, npr. *cestni prah* Strassenstaub, *pustni torek* Faschingsdienstag itd.« (87); o razmerju med nemškimi zloženkami in slovenskimi stalnimi imenskimi besednimi zvezami z vrstnim pridevnikom prim. A. Vidovič-Muha, *Kontrastive slowenisch-deutsche Typologie der Nominalkomposition*, *Wiener slawistischer Almanach* 22 (1988), 311–322.

42 J. Toporišič uvršča med določne pridevnike tudi svojilne, tip očetov – prim op. zgoraj.

določnosti oziroma nedoločnosti omejeno le na izrazno podobo obrazil: pridevniki na *-ji, -nji, -ski, -ški* imajo samo določno obliko, pridevniki na *-ov/-ev, -in* samo nedoločno (str. 118).

V Toporišičevi *Slovenski slovnici* (SS 1976) so znotraj obravnave pridevnika na podlagi vrste končnic in možnosti njene menjave tri skupine pridevnikov: z nedoločno in določno obliko (menjava končnic), s samo nedoločno obliko – *bratov, sestrin, bukov* – in s samo določno obliko – *slovenski, jelenji, prvi, lepši* (str. 255–256). V razpravi istega avtorja, objavljeni dve leti kasneje,⁴³ je stališče do pridevniške določnosti nekoliko spremenjeno: avtor meni, da so nedoločni pridevniki samo tisti »z izbiro (lep – lepi), vsi drugi pridevniki pa so določni. /.../ Določnost se izraža enkrat s samoglasniško končnico (tudi prazno), npr. *slovenski, fajn*, drugič pa z ničto imenovalniško za moški spol ednine kot *bratov*.« (Str. 288.)

Toporišič ne loči torej slovarske danosti – vrstnosti (generičnosti) pridevnika od njegove možnosti izražanja besedilne (skladenjske) določnosti, npr. v germanskih in romanskih jezikih izražene z določnim členom. Seveda pa ostaja odprto vprašanje, v kolikšni meri se v živem jeziku pri prosti zvezi samostalnika in (lastnostnega) pridevnika dejansko menja končnica *-ø* s končnico *-i*. Tu ima pomembno vlogo tudi prehod izvorno določne oblike pridevnika med izpridevniške samostalnike, tip *zelen plašč (visi v omari) : /.../ zeleni (je še vedno brez gumba)*.

2.3 O obliki pridevnika s stališča nedoločnosti oziroma določnosti je bila v slovenskih slovnicaх tako rekoč do SS 1976 beseda tudi, ko je ta opravljal (skupaj z vezjo) vlogo glagola, se pravi, ko je bil v skladenjski vlogi povedkovnega določila (definičijsko mesto povedkovnika). Določnost kot imenska kategorija v okviru funkcije glagola ne more imeti nobene vloge.

3 Vprašanje jezikovne določnosti se nam pojavlja kot temeljno na dveh ravneh: znotraj jezikovnega sistema v razmerju do govora in znotraj besedila v razmerju (besedilna) določnost – nedoločnost. Opredelitev pojma določnosti in izločitev sredstev za njeno izražanje predstavlja pomemben korak k razumevanju delovanja jezika.

43 *Imenska določnost v slovenskem knjižnem jeziku*, SR 26, str. 287–305. Prim. še Enciklopedija slovenskega jezika, 1992, 27–28, sestavek določna pridevniška beseda: »Določne pridevniške besede so vse tiste, ki nimajo možnosti, da bi imele v enih položajih nedoločno, v drugih pa določno obliko.« V im. ed. m. spola imajo lahko končnico *-i* ali pa (druge) *-ø*. Prim. še določna pridevniška oblika (28).

Summary

1 Definiteness in language occurs on two, hierarchically different levels: the language system elements – as regards speech elements viewed from the standpoint of individual objective reference – can be only indefinite; definiteness in an individual spoken text can be realized as textual definiteness or indefiniteness. In the first case the objective reference is individual, concrete, while the second does not have these characteristics; both occur within the text, on the level of speech definiteness they are recognizable precisely through the dichotomy textual definiteness: textual indefiniteness – and evident through the different nature of their exponents, the so-called actualizers.

1.1 The basic textual actualizers include pronouns as well as numerals: these may pass over into a general actualizer – the definite or indefinite article – but can express a particular definiteness, especially as regards location in time or place or they do not express this; these are the so-called definite and indefinite pronouns (in the broader sense).

1.1.1 The definite pronouns include personal (and personal reflexive) pronouns for the 1st and 2nd persons; in the deep structure personal names are (also) always of this type and as such are lexicographically (conceptually) empty words. Personal reflexive pronouns express textual definiteness – this involves the spatial placement of the content of a nominal head in relation to any of the speech act participants.

Without a doubt, contextual and extra-textual pragmatic references are expressed by demonstrative pronouns. Their implied element is a definitive article, and while as an extra-textual reference they (among other things) express relative spatial distance between the referred to reality and the speaker, i.e., *ta, tisti, oni*, as a contextual reference the pronoun *ta* (and its variants) has anaphoric function. The linguistic structural equivalent of relative pronouns of the *ki/kateri* type is »cataphoric« pronoun *tisti*, e.g., (*tisti*) *mož, ki* ...; therefore, relative pronouns as subordinate conjunctions can be understood (indirectly) as textually definite actualizing devices.

Other definite pronouns are the universal, negative and co-referential types, e.g. *vsak* (every), *ves* (all), *oba* (both); *noben* (none), *nič* (nothing), *nihče* (nobody), *enak* (the same). Indirect definite pronouns include interrogative as well as relative pronouns. Their special feature is that textually definite or indefinite reference with objectivity suits them equally well.

1.1.2 Textual actualization in the sense of indefiniteness can be general – this involves the indefinite article which, like the definite one, was originally connected

with the indefinite pronoun – or particular. Those pronouns which introduce particular elements of meaning into the text, e.g. optimality, multitude, differentness, are also classified as indefinite pronouns in the broad sense.

1.2 A nominal phrase can be treated as actualized in the sense of textual definiteness.

1.2.1 Definiteness in speech can be expressed by all the nominal phrases which are formed in the course of a concrete speech act but which lapse after it is completed. Non-pronominal adjectival modifiers in this role can be all that are classified among those expressing properties – true qualitative terms such as *lep* (beautiful), *dober* (good) and measure terms – *globok* (deep), *težek* (heavy), *star* (old), possessive with transformation into the singular possessive genitive – *očetov* (father's), material with transformation into the singular material genitive – *železen* (iron), *čokoladen* (chocolate), those formed from place and time adverbs, e. g. *zgornji* (upper), *današnji* (today's), and quantity adjectives. These semantic classes of adjectives can be divided into the textually definite only and the textually indefinite or definite. The property adjectives belong to the latter group, and the others to the first. All the enumerated adjectives can be transposed into predicative ones – in short, they are marked by »verbness«.

1.2.2 Textual actualizers in the sense of expressing speech definiteness cannot be qualifying adjectives, since they can only create a phraseological nominal phrase, which does not lapse after the speech act; as a unit they are part of the lexical stock, e. g. *gozdni čuvaj* (forest warden), *cestni promet* (road traffic), *gorski prelaz* (mountain pass).

2 It is typical especially of the grammatical treatment of definiteness in Slovene that this concept is not always defined with sufficient accuracy from the standpoint of linguistic structure. Especially under the influence of the historical development view all the adjectives with the *-i* inflectional ending were regarded as definite, as were also those formed with the suffix *-ski*, *-ji*, while all those with the *-ø* ending were regarded as indefinite.

Pomenski preplet glagolov *imeti* in *biti* – njuna jezikvosistemska stilistika

Glagolska primitiva oz. primarna glagola *imeti* in *biti* povezuje izražanje prostorske umeščenosti, pri čemer je lahko le *biti* prostorsko odprto, nedoločen, *imeti* pa veže prostorsko orientacijsko točko na posedovalca (posesorja). – Pomenska analiza temelji na tesni pretvorbeni zvezi med glagoloma *imeti* in *biti*, pri čemer je bil vzeta za izhodišče glagol *imeti*. Močne pretvorbene zveze med glagoloma so prek svojilnega pridevnika (P₁), prislovnega določila kraja (P₂) in vse druge, nesvojilne in neprostorske (P₃). Bogata jezikvosistemska stilistika, ki izhaja iz teh pretvorbениh povezav, temelji na členitvi stavčne povedi po besedilno pogojeni aktualnosti; gre za vprašanje izhodišča – jedra.

Verbal primitives (primary verbs) *imeti* (to have) and *biti* (to be) are related by the expression of spatial location, but only *biti* is spatially open, indefinite, while *imeti* ties the orientation point to the possessor. – The semantic analysis is based on close transformational relation between the verbs *imeti* and *biti*; the point of departure is the verb *imeti*. The possible transformational connections between the two verbs are through possessive adjective (T₁), adverbial of location (T₂), and all others, non-possessive and non-spatial, transformations (T₃). The rich linguo-systemic stylistics, derived from these transformational relationships, is based on analyzing the sentence with respect to sentence perspective, i.e., it involves theme-rheme issues.

1 Glagolske primitive oz. primarne glagole, med katere sodijo *biti*, *imeti* in *delati*¹ (Quirk 1995: 120–132), določa, kot je znano, dejstvo, da jih je slovarskopomensko nemogoče členiti, natančneje – ni jih mogoče uvrstiti v širše pojmovno polje; pomensko so torej posplošujoči (ekstenzivni) do najvišje možne mere. Ta (slovarsko) pomenska lastnost jih povezuje z zaimki (pronomni) oz. sami so neke vrste glagolski »zaimki« – proverbi.² Na ravni slovarske ubeseditve pomena je njihova proverbalnost razvidna iz dejstva, da so brez uvrščevalne pomenske sestavine (UPS),³ in kot taki zasedajo skupaj z zaimki vrh pomenske piramide (Vidović Muha 1988: 27).

1 Tema prispevka je bila predstavljena na slavističnem oddelku v pomenoslovnem seminarju štud. l. 1997/98. – Gradivo za razčlenitev je v veliki meri iz *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (1970, 1975, 1997, 1985, 1991), dalje SSKJ. – Prva objava v Slavistični reviji 1998, 4, 293–323.

2 R. Quirk (1995: 130–135) pri glagolskih primitivih oz. primarnih glagolih, kot jim pravi, *biti* (to be), *delati* (to do) in *imeti* (to have), ki so v določenih skladenjskih okoliščinah polnopomenski, izpostavlja tudi njihovo pomožniško vlogo, ko ti glagoli izražajo skladenjske (glagolske) kategorije časa, naklona in načina.

3 S tega vidika so v SSKJ ustrezne razlage glagolov *imeti* in *biti*, ki so brez UPS, uvaja pa jih osebna oblika glagola *izražati*, npr. *imeti* (1) 'izraža, da je kaj osebkovala svojina /.../'; pri glagolu *delati* SSKJ sicer navaja UPS, vendar je ta neustrezna glede na vlogo, ki jo sicer mora imeti UPS; zastranitev je dvovrstna: pri pomenu (1) glagol uporabljati seveda ne more biti v vlogi UPS, saj sam sodi v pojmovno polje *delati*, na pomenski piramidi se uvršča nižje od glagola *delati*; pri vseh drugih pomenih, torej od (2) naprej, pa gre za t. i. krožne razlage, npr. v pomenu (2) frazni glagol 'opravljati delo /.../', ki je formalna UPS, je dejansko seveda samo sopomenka glagolu *delati* ipd.

Kot je znano iz besedotvorne teorije, uveljavljene tudi v slovenskem jezikoslovju, ti glagoli zaradi svoje proverbalnosti predstavljajo pretvorbeno vez med dvema temeljnima jezikovnima ravninama – morfemsko in skladenjsko. Glagoli *biti*, *imeti* in *delati* so tisti, ki jih najdemo v skladenjskih podstavah vseh, po navadni izpeljavi tvorjenih glagolov. Povezuje jih torej dejstvo, da se v določenih skladenjskih in pomenskih okoliščinah lahko morfemizirajo, pretvarjajo v obrazilo (obrazilni morfem) tvorjenega glagola. Kot je znano (Vidovič Muha 1988: 17–25), gre za vzorce *god-ova-ti* ← *imeti* *god*, *gost-o-besed-i-ti* ← *biti* *gostih* *besed*, *brazd-a-ti* ← *delati* *brazde* oz. *pluž-i-ti* ← *delati* s plugom.⁴ Zaradi njihovega posplošenega pomena je te glagole v določenih, jezikovnosistemske predvidljivih skladenjskih in pomenskih okoliščinah mogoče izraziti tudi obrazilno, se pravi (besedotvorno) morfemsko. Tudi ta lastnost jih uvršča med proverbske – glagolske »zaimke«.

Naša pomenska analiza je vezana na pretvorbeno tesno povezana glagola *imeti* in *biti*. Merila, ki jih bomo pri tej analizi upoštevali, je mogoče ločiti na tri skupine:

- paradigmatska; gre za upoštevanje medleksemskih pomenskih (pomenskosestavinskih) povezav tako na ravni enakosti oz. podobnosti – pojavlja se zlasti sopomenskost, deloma še nad- in podpomenskost –, kot tudi pomenske različnosti, predvsem protipomenskosti (Vidovič Muha 1997);
- sintagmatska; kot pomensko relevantna se je izkazala zlasti vezljivost glagola, pri *imeti* npr. eno- in dvovezljivost;
- paradigmatsko-sintagmatska; gre zlasti za razvrstitev udeležencev ob glagolu glede na njihove različne slovničnokategorialne lastnosti – pri *imeti* sta se izkazala kot pomensko relevantna zlasti podspol živosti in človeškosti –, in seveda za pretvorbene povezave.

2 Glagola *imeti* in *biti* vsak na svoj način vzpostavljata referenco z istim pojmovnim svetom. Ko gre za izražanje svojilnosti v najširšem smislu, se pravi umestitve, tj. prostorske opredelitve koga ev. česa glede na kaj ev. koga, je znano, da celo ločujeta slovanske jezike na skupino, ki to pomensko razmerje izraža z *imeti* (habere), npr. slovenščina, in na drugo skupino z *biti* (essere), npr. ruščina; gre za tip *Ima konja* : *U njego (jest') lošad'* s pomenom nedvoumne svojilnosti 'njegov konj'.⁵ Teorija t. i. lokalizma – po J. Lyonsu (1983: 322–330) hipoteze, da so prostorski izrazi slovnično in pomensko temeljni v primerjavi z različnimi vrstami neprostorskih izrazov –, med drugim gradi na spoznanju, da je pridobitev kake lastnosti, stanja glede na nahajanje

4 Med skladenjskopodstavne glagole, pretvorljive v obrazilo, sta uvrščena tudi *da(ja)ti* in *posta(ja)ti* (Vidovič Muha 1985): oba glagola sta v SSKJ predstavljen kot proverbska, se pravi brez UPS; pomenske razlage uvaja tretjeosebna oblika glagola *izražati* – *izraža* /.../.

5 V tem smislu je *imeti* mogoče pomensko hierarhizirati kot *biti* *pri*; glagol *biti* se nam v takšni interpretaciji vendarle kaže kot temeljni glagolski primitiv, kot temeljni primarni glagol glede na *imeti* 'biti *pri*'.

v tem stanju v enakem semantičnem razmerju kot pridobitev mesta glede na nahanje na tem mestu. Tako si je mogoče razlagati tudi dejstvo, da v mnogih jezikih svojilne konstrukcije strukturno sovpadajo s krajevnimi (Lyons 1975: 403).⁶

Tudi znotraj slovenskega jezikovnega sistema glagola *imeti* in *biti* (z določenimi zadržki) izkazujeta tesno pretvorbno povezavo, zaradi katere nastajajo zanimive jezikovnosistemske stilne variante; te v smislu členitve po aktualnosti vplivajo na obvestilno hierarhizacijo besedila. Sicer pa je pretvorbena povezava med *imeti* in *biti* – *biti pri* (ev. *v*, *na*) tipološko trojna:

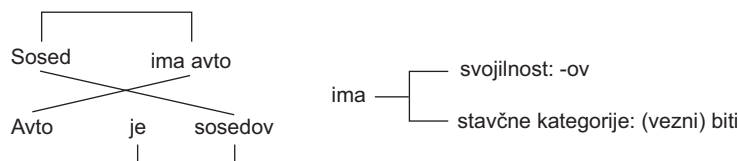
- a) S pretvorbo P₁ bomo označevali takšno spremembo udeleženskih vlog, ko zamenjava glagola *imeti* z glagolom *biti* povzroči v stavku prehod Sam₄ v Sam₁, iz prvotnega Sam₁ pa nastane svojilni rodilnik (R_s) oz. s korakom naprej svojilni pridevnik (Prid_s); drugače: nosilec svojilnosti, posedovalec, prvotni Sam₁, postane prek pretvorbe v svojilni rodilnik podstava za svojilni pridevnik, kar je sredstvo svojilnosti, posedovano oz. kar ustvarja svojilno razmerje, pa se pomakne na osebkovo mesto, postane formalno Sam₁:

(1) *Sosed ima avto*

(1_a) *Avto je sosedov*

in iz tega poimenjenje *avto* (*od*) *soseda* – *sosedov avto*.

Pretvorba P₁ z razdelitvijo vlog glagola *imeti*

- b) S pretvorbo P₂ bomo označevali takšno spremembo udeleženskih vlog, ko z zamenjavo glagola *imeti* z *biti pri* oz. {M_k}⁷ prvotni Sam₄, sredstvo svojilnosti, prav tako preide na osebkovo mesto, postane tako Sam₁, prvotni Sam₁ pa postane okoliščina kraja

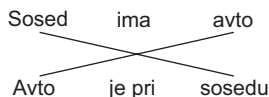
(1_b) *Avto je pri sosedu*

z dodatnim pričakovanim, ne pa nujnim pomenom lastnine.

6 Da ni svojina nič drugega kot umestitev, se pravi prostorska opredelitev česa, v širšem smislu tudi koga glede na koga ev. kaj drugega, so ugotavljali v okviru jezikoslovja že ženevski strukturalisti in tu tudi R. F. Mikuš (npr. 1960). – Funkcijska slovnica M. A. K. Hallidaya (1994: 119–138) pa razvršča relacijske procese, določene vedno z razmerjem (relacijo) med dvema entitetama, ločeno glede na okoliščine (x je pri a), svojino (x ima a) in identifikacijo (x je a).

7 Glagolski morfem z globinskim pomenom krajevnega prislova.

Pretvorba P₂

c) S pretvorbo P₃ bomo označevali vsa druga vstopanja glagola *biti* v prvotno stavčno zgradbo z glagolom *imeti*.

Pri pomenski razčlenitvi glagola *imeti* in pri njegovih pretvorbenih povezavah z *biti* pa je nujno ločiti *imeti* od dveh fraznih glagolov, in sicer *imeti za* in *imeti se*. Pomensko (leksikalno) najzapletenejši je vsekakor *imeti*.

2.1 Glede na pomensko razmerje z glagolom *biti* (*pri*) je glagol *imeti* mogoče ločiti v grobem na vsaj tri temeljne skupine; pomenski poudarek glagola *imeti* je na naslednjih prvinah:

- svojilnost:⁸ med obema glagoloma obstaja *nad-* oz. *podpomensko razmerje*, če seveda izhajamo iz spoznanja, da svojilnosti po definiciji pripada nahajanje v prostoru; v tem primeru je *imeti* mogoče izraziti z *Nekaj* (č-) *je pri kom* (č+) *kako* (kot svojina), npr. *Oče ima posestvo* ≤ *Pri očetu je posestvo* (kot njegova lastnina). Glede na vrsto svojilnosti, ki jo lahko izraža glagol *imeti*, je ta polnopomenski, primer zgoraj, ali pomensko oslavljeni tip *Sosed ima brata*, *Človek ima možgane*; pretvorba P₂ z glagolom *biti pri* v smislu *nad-* oz. *podpomenskosti* je zelo abstraktna;
- prostorsko nahajanje; glagola *imeti* in *biti pri* sta prek P₂ v pretvorbeni *sopomenski* povezavi, npr. *Sosed ima (mojo) knjigo* – *Pri sosеду je (moja) knjiga*; *biti pri* – frazni glagol z vlogo vezavne družljivosti;
- pripisovanje lastnosti, stanja ipd. komu/čemu, ko se načeloma kot pomensko vzporedna pojavlja poleg pretvorbe P₁ še pretvorba P₃, npr. *Otrok ima vročino* – *Otrok je vročičen*, pretvorba P₂ je zelo abstraktna: **Na/Pri otroku je vročina*. O udeležencih, njihovih spremenjenih vlogah kasneje.

Pri naklonskem pomenu med glagoloma načeloma ni pomenske povezave, npr. *Njemu se imaš zahvaliti za pomoč* – *Njemu se moraš zahvaliti za pomoč*. Glagol *imeti* se pojavlja tudi z morfemom *za* in *se*, npr. *To imamo za pospraviti* – *To moramo*

⁸ Na podlagi pomensko-skladenjske razčlenitve svojilnosti (v najširšem smislu), kot jo izražajo različne imenske zveze s svojilnim pridevnikom, je bila ugotovljena prava svojilnost – pridevnik se razvršča ob neglagolski samostalniški -, znotraj nje pa lastninska svojilnost pridevnikov, tip *očetov klobuk/občinska stavba*, med nelastninskimi pa sestavna svojilnost, tip *ježeva bodical/nožni brbet*, razmerna svojilnost, tip *očetov brat* in *otrokov učitelj*; med nepravne svojilne sodita tipa *očetovo delo/gamsov skok* in *bolnikova vročina/njegov abonma* (Prim. Dodatek, *Pomenske skupine neakakovostnih izpeljanih pridevnikov*).

pospraviti; Dobro se imej – Želim ti dobro (stanje ipd.). – Pritegnitev ustreznih meril predstavljene tri skupine bogato členi.

2.1.1 Za izražanje svojilnosti je glagol *imeti* lahko v dveh vlogah:

- a) polnopomenski, če je dvovezljivi; temeljni skladenjski vzorec: Sam₁ imeti_{os} Sam₄, tip (1):
- b) pomensko oslavljen, če je enovezljivi; skladenjski vzorec: Sam₁ Glag_{os}, pri čemer Glag_{os} → imeti_{os} Sam₄.

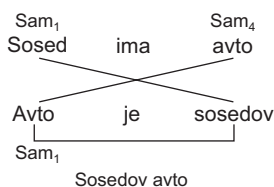
Različne možnosti na ravni paradigmatško-sintagmatskih razmerij, predvsem različne slovničnokategorialne zapolnitve tega skladenjskega vzorca, paradigmatških (medleksemskih) povezav, zlasti sopomenskosti, protipomenskosti, sintagmatskih razmerij, predvsem različne možnosti poimenjenja, izločijo več skupin svojilnosti.

2.1.1.1 Prava svojilnost:

(2) *Sosed ima avto, tri konje;*

Sam₁ → č+ (človek ali personifikacija česa, če gre za pravno lastništvo), Sam₄ → č- s splošnim pomenom konkretnega, materialnega.⁹ Na ravni vrste glagolskega dejanja se *imeti* v tem pomenu uvršča med posledične stanjske, izraža stanje po dejanju: pridobivati (npr. *kupovati*) – pridobiti (npr. *kupiti*) – *imeti*, kar je sopomensko s fraznim glagolom *biti lastnik* (postajati lastnik – postati lastnik – biti lastnik), tudi *posedovati*: *Sosed ima avto* /.../ 'je lastnik, poseduje'. Pretvorba P₁: *Avto je sosedov* ← *Avto je (od) soseda – sosedov avto*.¹⁰ Pretvorba P₂ je sicer možna, vendar, kot rečeno, z upoštevanjem spremenjenega pomena v smislu nad-/podpomensko: obravnavana svojilnost je vrsta/način obstajanja v prostoru: *Pri sosedu je avto* (v tem primeru njegov); kot rečeno, *biti pri* je neke vrste nadpomenka: *imeti* 'biti pri kom kot (njegova) svojina'.

Preureditev delovalniških vlog

9 Z. Topolińska (1985: 81–96) predvideva za pravo svojilnost obrazec f (x, y), pri čemer gre za 'človeško bitje' (x) + 'materialni predmet' (y) + 'popolno razpolaganje' (f). – Nasploh je kategorija svojilnosti obravnavana kot razmerje lastnika, posedovalca, in posedovanega; kot taka sodi med temeljna družbena razmerja (Štěpán 1985: 20–27).

10 Pravi svojilni rodilnik je po obliki edninski, kar pomeni, da gre za pripisovanje svojine posameznemu, na izrazni ravni z ločenima obraziloma za moški in ženski spol – -ov in -in; omenjeni obrazili ohranjata torej vse končniške lastnosti – sklon rodilnik, spol moški/ženski in število ednina. V bistvu imamo opraviti s končniškim obrazilom.

Predmet (Sam₄) ne more biti razvit s svojilnim pridevnikom; primer kot

(3) *Sosed ima očetov avto*

lahko razlagamo (a) sopomensko s krajevnostjo *Pri sosedu je očetov avto*, kar dokazuje ločitev nedvoumnega izraza svojilnosti (očetov) od prostorske umeščenosti, ki jo v tem primeru izraža *imeti* in potrjuje s sopomenko *biti pri kom* (prim. 2.1.2.1),¹¹ ali (b) kot vrstnost pridevnika *očetov*, ki je po izvoru svojilna: *Sosed ima očetov avto* (po izvoru (od) očeta), hipotetično, brez izkazane gradivne potrditve – *sosedov očetov avto*.¹² Gre torej za možnost pomenskega premika pridevnika *očetov* iz svojilnosti v vrstnost – vrstni, po izvoru svojilni; glagol *imeti* v tem primeru ohranja pomen svojilnosti.

Če je Sam₄ razvit s kakovostnim pridevnikom,

(4) *Sosed ima nov avto / Imamo nov avto,*

pretvorba P₁: *nov sosedom avto*; pri pravi svojilnosti je mogoče to zvezo aktualizirati na dva načina, in sicer s prenosom kakovostnega (4_a) ali svojilnega pridevnika (4_b) v povedkovo določilo:

(4_a) *Sosedov avto je nov,*

(4_b) *Nov avto je sosedom,*

odločitev glede stavčne aktualizacije je odvisna od členitve po aktualnosti oz. po Topoliński (1985) od tega, kaj je v izhodišču in kaj v jedru. Pretvorbi lahko razlagamo, kot da bi šlo za zlitje dveh stavkov: *Sosed ima avto* (sosedov avto) C *Avto (ki ga ima sosedom)/(Ta) avto je nov* (4_a) : *Avto je nov* C *Avto (ki je nov)/(Ta) avto ima sosedom* – je *sosedov* (4_b). Poimenjenje prvega stavka, se pravi iz njega nastala imenska (osebкова) zveza, in ohranjena glagolska (povedkova) zveza drugega stavka omogočata, seveda ob ustrezni preureditvi udeleženskih vlog, stavka (4_a) oz. (4_b). Pretvorbena zveza med (4) in (4_a) oz. (4_b) vzpostavlja med glagoloma *imeti* in *biti* pomensko neenakovredno razmerje: veznost glagola *biti* : polnopomenskost glagola *imeti*; slednji je pač svoj svojilni pomen »uporabil« za pomensko podstavo svojilnega roditelja oz. iz njega nastalega svojilnega pridevnika, skladišna vloga je ostala glagolu *biti*. – Možna je tudi krajevna (prislovnodoločilna) umestitev posedovanega:

(4_b) *Sosed ima posestvo v hribih,*

pretvorba P₁: *Posestvo v hribih je sosedomo* – *Sosedovo posestvo je v hribi*, kjer gre za frazni glagol *biti v* in vezavno družljivost.

11 Tudi iz povedanega lahko sklepamo, da je glagol *imeti* glede izražanja svojilnosti v jeziku »rahlješi« kot svojilni roditelj oz. iz njega nastali svojilni pridevniki.

12 Tudi razporeditev mest v levem prilastku označuje pomensko različnost obrazilno homonimnih pridevnikov (Prim. Dodatek, *Pomenske skupine neakakovostnih izpeljanih pridevnikov*; natančneje pogl. v knjigi *Pomen pridevnika*, str. 76–89).

Posebnost na pretvorbeni ravni se kaže, ko Sam₁ kot osebek zapolnjuje pravna oseba, npr. ustanova ipd., torej formalno č- (podspol neživo), dejansko č+:

(5) *Šola ima velik vrt*;

tudi npr. *Država ima gozdove*; *Podjetje ima več podružnic*; pretvorjeni R_s tip *vrt* (*od*) *šole* ← *šolski vrt*, *gozdovi* (*od*) *države* ← *državni gozdovi* itd. in iz njega nastali pridevniki kot *šolski*, *državni* je mogoče razlagati

- a) kot povezavo s posameznim, se pravi, da je R_s številsko zaznamovan, torej edninski, razlaga pomena je svojilna, enaka kot v primerih zgoraj (svojilni pridevniki na -*ov*, -*in*), pri čemer pa razvrstitev obrazil -*ski*, -*ni* ni odvisna od spola motivirajočega samostalnika,
- b) kot povezavo s splošnim (abstraktnim), kar pogojuje nezaznamovanost števila R_s; opraviti imamo s svojilno vrstnostjo.¹³

2.1.1.2 V primerih, ko je glagol *imeti* enovezljiv, je Sam₄ v povedkovem določilu. V tem okviru je mogoče ločiti dva različna tipa svojilnosti.

2.1.1.2.1 Razmerna svojilnost:

(6) *Sosed ima sestro, brata, očeta, ženo, sestrično, strica (mater) /.../; prijatelja, sošolca /.../.*

Stavčni vzorec: Sam₁ Glag_{os}, Sam₁ → č+, Glag_{os} → imeti_{os} Sam₄, Sam₄ → č+. Glagol *imeti* izraža vpetost nosilca svojilnosti iz Sam₁ v razmerje z osebo, izraženo s povedkovim določilom: *Sosed* npr. **bratuje*. To razmerje je dvosmerno, kar je mogoče dokazati s posebne vrste pretvorbo (P₃) z glagolom *biti*, pri čemer je formalno ukinjen povzročitelj svojilnega razmerja iz prvotnega stavka (z glagolom *imeti*), izražen s Sam₄ (povedkovo določilo). Dvosmerno razmerje temelji namreč na dopolnjevalni protipomenskosti.¹⁴

(6_a) *Sosed je (že) stric, brat, mož, bratranec, nečak (sin) /.../,*

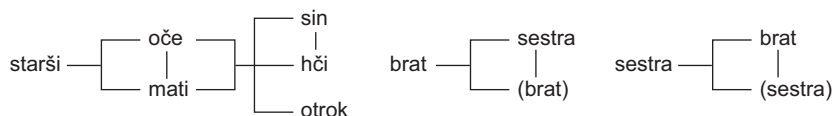
ker ima nečaka/nečakinjo, sestro/brata (očeta/mater – starše) ipd. (brat – sestra/brat; oče/mati, starši – sin, hči; mož – žena; stric/teta – nečak/-inja ipd.).¹⁵

13 Pri tipih prilastkov kot *glavberjeva sol*, *papinov lonec*, *ariadnina nit*, *prometejev ogenj*, *sizifovo delo* ipd. že dejstvo, da jih ne moremo pretvoriti v stavek z glagolom *imeti* v povedku – **Glauber ima sol*, **Ariadna ima nit*, oz. da jim taka pretvorba spreminja pomen in jih določa kot prave svojilne, torej *Glauberjeva sol*, *Ariadnina nit* itd., upravičuje razlago v smislu vrstnega (generičnega) oz. kakovostnega pridevniškega pomena z njemu ustreznim zapisom.

14 Dopolnjevalnost vključuje v protipomenskost npr. J. Lyons (1980: 281–327), J. Filipce (1985: 129–132), A. Vidovič Muha (1997: 7–17). (Prim. pogl. *Protipomenskost – antonimija*.)

15 Posebnost predstavlja razmerje starši – otrok/otrok – starši: Vsak človek ima očeta/mater (starše), se pravi Vsak človek je otrok (ni pa nujno, da je vsak človek oče/mati), zato je seveda zveza *Sosed ima očeta/mater* in iz tega *Sosed je sin* za razliko od vseh drugih rodovnih povezav tавтоloška.

Dopolnjevalne protipomenske povezave

V primeru s kakovostnim pridevnikom razvitega Sam₄

(6_b) *Sosed ima prijaznega brata*

je po pričakovanju mogoča samo predikacija kakovostnega pridevnika: *Sosedov brat je prijazen*.

Nekako blizu rodovnim oz. družinskim razmerjem je tip

(6_c) *Sosed ima prijatelja*,

kjer je mogoče (naključno?) oblikovati protipomenski par *prijatelj* – *sovražnik*, razmerje pa ni dvosmerno, saj ni smiselna pretvorba **Sosed je prijatelj* (ker ima sovražnika ali obratno). Izstop iz rodovnih (družinskih) razmerij ukinja obvestilno zadostnost (smiselnost) pretvorbe, kot jo izkazuje (6_a): oblikuje se dopolnilni stavčni vzorec: Sam₁ Glag_{os}, Glag_{os} → biti_{os} Sam₁, Sam₁ → Sam R_s/D_s oz. Prid_s Sam: *Sosed je prijatelj (od) Toneta/Tonetu oz. Tonetov prijatelj*.

Pretvorba P₁: *sosedov brat* ← *brat (od) soseda*; čeprav R_s izraža povezavo s posameznim in s tem ostaja v svojem izhodiščnem pomenskem okviru, predikacija svojilnega pridevnika v prilastkovem odvisniku ni mogoča: **brat/prijatelj, ki je sosedom*, prav tako ne v stavku: **Brat/Prijatelj je sosedom*, kar potrjuje, da sodi v tem primeru svojilni pridevnik med obvezna (obligatorna) samostalniška dopolnila (Pit'ha 1991). Posebnost oz. omejenost rabe svojilnega pridevnika – ne more preiti v povedkovo določilo, izvira iz pomena jedrnega samostalnika: ta je relacijski – poimenuje različne povezave (razmerja) med ljudmi, kjer predstavljajo razmeroma zaprt sistem prav rodovne (družinske) zveze kot *brat* – *sestra* ipd. – Vse kaže, da je lahko eden izmed pomembnih meril pomenske oslabilnosti glagola *imeti* prav necelovita izpeljava pretvorbe P₁: R_s oz. iz njega nastali svojilni pridevnik v primeru, ko gre za poimenjenje stavka s pomožnikom *imeti*, ne more preiti v povedkovo določilo, če naj ohranimo smiselnost (obvestilnost) povedi: Namreč pretvorba P₁, v katerem je *imeti* polnopomenski (2), omogoča smiselnost povedi kot *Avto je sosedom* – *sosedom avto*, saj je *lahko* katerikoli avto *sosedom*, medtem ko katerikoli brat *ne more* biti *sosedom*; v zadnjem primeru gre pač lahko za odsotnost (potencialnega) dejstva, da *sosed* pač nima brata, torej noben brat ne more biti *sosedom*, ali pa za točno določenega brata, ki je *sosedom*. – Sam₄ v (6) ne more biti v nobenem primeru razvit s svojilnim pridevnikom: **Sosed ima svojega/očetovega brata*.

V primerih, ko Sam₄ poimenuje nosilca poklicne dejavnosti oz. ko razmerje med Sam₁ in Sam₄ izvira iz poklicnosti kot

(6_c) *Sosed ima učitelja, zdravnika,*

ni več nobene možnosti obravnavane pretvorbe P₃: **Sosed je učitelj, zdravnik* ni več v pomenski zvezi s (6_a).

2.1.1.2.2 Sestavinska svojilnost, lahko tudi delna (partitivna) svojilnost

(7) *Človek ima roke; Jež ima bodice; Hrast ima liste; morda še Celica ima jedro;*

Sam₁ → poimenovanje bitja/organizma (človek, žival, rastlina) kot vrstnega (generičnega) pojma – razreda, vrste: *Vsi ljudje, vsi ježi, vsi hrasti imajo /.../*, Sam₄ → poimenovanje sestavine, dela s Sam₁ poimenovane celote – organizma. Glagol *imeti* izraža prisotnost tvornih (konstitutivnih) prvin koga/česa, pri čemer so v primeru obravnavane pomenske zasedenosti Sam₁ deli oz. sestavine različni in seveda tudi poimenovani različno. V bistvu se v povedkovem določilu pojavlja ena (ali več) razpoznavnih lastnosti nosilca (teh) lastnosti, izraženega s Sam₁. S stališča zgradbe leksikalnega pomena lahko govorimo o predikaciji katere izmed razločevalnih pomenskih sestavin.¹⁶ – Sopomenskost s fraznimi glagoli *biti* (*sestavljen*) iz, *biti sestavina* – *sestavljati* oz. *biti del* (s preureditvijo udeleženskih vlog) dokazuje, da gre pri vseh primerih obravnavanega tipa za razmerje celota (Sam₁) – del (Sam₄) (Pit'ha 1972): *Človek je sestavljen (tudi) iz rok – (Tudi) roke sestavljajo človeka – Roke so del človeka*,¹⁷ različnost delov, ki sestavljajo celoto, se pri tej sopomenski povezavi pokaže v obveznem dopolnilu Sam₄ navadno v obliki členka *tudi, med drugim* ipd., lahko pa tudi z navedbo vseh delov celote.

Pretvorba P₁: gre za neposredno poimenjenje, se pravi ne prek stavka z veznim *biti*: R_s je dosledno podstava vrstnega svojilnega pridevnika: *človek-ove/(š)ke roke; ježeva bodica; hrastov list – roke (od) človeka; bodica (od) ježa; list (od) hrasta*. Pretvorjeni R_s je glede števila in spola nezaznamovan, zato lahko govorimo, kot rečeno, o vrstnem svojilnem pridevniku;¹⁸ za prenos tega pridevnika v povedkovo

16 Gre za tip ubesedenja leksikalnega pomena, t. i. slovanske razlage, ki temelji na hierarhizaciji pomenskih sestavin (semov) v smislu njihove funkcijske različnosti (Vidovič Muha 1988; prim. pogl. *Denotativni pomen*), npr. *človek* je z uvrščevalno pomensko sestavino (genus proximum) *bitje* uvrščen v višji pojmovni razred, ki ga je potrebno z razločevalnimi pomenskimi sestavinami (*differentia specifica*) glede na druge prvine, ki tvorijo razred *bitje*, prepoznavno določiti, npr. *človek* je *bitje*, ki ga določajo npr. (poleg trupa) tudi udje.

17 Po eni strani prav generičnost pojma, zajetega v Sam₁, po drugi pa njegova prepoznavna sestavina, izražena s Sam₄, omogoča pri tem tipu tudi sinekdoho, npr. v zvezi s človekom kot *Možgani zapuščajo državo, Pridne roke* ipd.

18 V tem smislu sta tudi pridevnika *človekovi* in *človeški* (*možgani*) sopomenska: v obeh primerih gre za izražanje vrstne svojilnosti. – Da gre res poleg svojilnosti še za vrstni (generični) pomen, torej za neke vrste stalne imenske zveze (lekseme), dokazujejo tudi ustrezne zloženke – torej besede –, npr. v nemščini: *Menschengehirn, Fuchsschwanz, Fichtennadel*; imenska zveza s svojilnim pridevnikom seveda ni leksikalizirana, kar spet dokazujejo ustreznice v nemščini, npr. *Grund des Vaters* (Vidovič Muha 1988a).

določilo, za njegovo predikacijo torej, veljajo spoznanja o načelni neločljivosti leksikaliziranih besednih zvez, kar imenske zveze z vrstnim, tudi vrstnim svojilnim pridevnikom so; ev. zveze *Roke (ki) so človek-ovi/(š)ki*, *Bodica (ki) je ježeva*, *List (ki) je hrastov* razumemo kot eliptične (Vidovič Muha 1996; prim. Dodatek, *Pomenske skupine nekakovostnih izpeljanih pridevnikov*). Tudi v tem je temeljna razlika med R_s z ohranjenimi kategorialnimi lastnostmi (število – ednina, spol – moški/ženski, sklon – rodilnik), ki je vedno podstava svojilnemu pridevniku, in svojilnim rodilnikom, ki je glede kategorialnih lastnosti nezaznamovan, kot tak pa podstava vrstnemu svojilnemu pridevniku; vendar pa, kot rečeno, le svojilni pridevniki, nastali iz stavkov, kjer je *imeti* polnopomenski, brez zadržkov prehajajo v povedkovo določilo. – Povedkovo določilo (Sam_4) ob ohranjenem pomenu ne more biti razvito s svojilnim pridevnikom. – Izstop iz poimenovanja vrste (Sam_1) v poimenovanje posameznega se zgodi v primeru, ko je Sam_4 razvit s kakovostnim pridevnikom

(7_a) *Ta človek/Sosed ima dolge roke*

s pričakovano preureditvijo udeleženskih vlog: *Sosedove roke so dolge*; stavčna aktualizacija svojilnega pridevnika ni smiselna: **Dolge roke so sosedove*.

Razmerje celota – del se pojavlja tudi v primerih, ko je Sam_1 ž–:

(8) *Tovarna ima dimnik*,

tudi npr. *Šivanka ima uho*, *Puška ima cev*, *Hiša ima okna*.

Pretvorjeni pridevniki iz R_s z nezaznamovano kategorijo števila in spola so seveda vrstni svojilni tip *tovarniški dimnik*, *hišno okno*, *šivankino uho*, *puškina cev*. Nosilec (vrstne) svojilnosti (Sam_1) je za razliko od prejšnje skupine rezultat dela: kaj mora imeti kaj, če naj bo kot tako prepoznavno, velja za (7); kaj mora biti narejeno in – posledično – mora imeti, če naj bo kot tako prepoznavno, velja za (8). V obeh tipih, (7) in (8), pa gre za neke vrste povezave z naklonskostjo, z glagolom *morati* – *mora imeti*. Kaj mora imeti kaj, če naj bo kot tako prepoznavno, npr. *Tovarna mora imeti dimnik* (če naj bo tovarna) ipd.

2.1.1.2.3 Posebno skupino, ki bi jo glede na njeno pretvorbo P_1 lahko imenovali samo sestavinska (in ne sestavinska svojilna kot prejšnja), predstavljajo primeri, ko Sam_1 poimenuje celoto, sestavljeno iz količinsko in kakovostno enakih (identičnih) delov. Tu je mogoče ločiti primere, ki izkazujejo absolutnost (dokončnost) števila sestavin česa od tistih, ki izkazuje naključnost števila teh sestavin; v prvem primeru gre za določenost in s tem nespremenljivost glede na splošno, v drugem določenost in s tem nespremenljivost glede na posamezno:

(9) *Kilometer ima tisoč metrov,*

tudi npr.: *Teden ima sedem dni, Dan ima štiriindvajset ur,*

(10) *Hiša ima tri nadstropja,*

tudi npr.: *Vrata imajo dve krili, Cesta ima tri pasove.* – Pretvorba P₃:

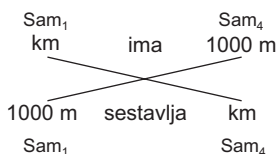
(9_a) *Kilometer je tisočmetrski,*

tudi *Dan je štiriindvajseturni* ipd. V tem primeru gre pravzaprav za tавтолоške relacijske stavke: *Kilometer je enako tisoč metrov – Kilometer se enači s tisoč metri* oz. *(En) kilometer je enako (dolgo – razsežnost) kot tisoč metrov – Kilometer in tisoč metrov sta enaka* (glede na razsežnost) ipd., za razliko od

(10_a) *Hiša je trinadstropna,*

kjer stavek ostaja obvestilni, saj je možna modifikacija npr. *Hiša je lahko tudi* ipd. *trinadstropna*. Tip (10_a) vzpostavlja razmerje tudi z orodnikom kot *hiša s tremi nadstropji*, kar odpira interpretacijo ne v smeri *Hiša na/v kateri so tri nadstropja* kot v pomenski skupini spremstvenosti,¹⁹ ampak v smislu vrste hiše – *trinadstropna hiša* (glede npr. na dvonadstropno ipd.). Lahko povzamemo, da pretvorba P₁ obeh tipov, tako (9) kot (10) ni mogoča v R_s pač pa v sestavinski R (R_{iz}) in iz njega v vrstni (sestavinski) pridevnik, pri čemer je tip (10) smiseln – *hiša (sestavljena) iz treh nadstropij – trinadstropna hiša*, tip (9) pa tавтолоški – *kilometer (sestavljen) iz tisoč metrov – *tisočmetrski kilometer*.²⁰ Tu se vsiljuje kot sopomenka *vsebovati*, npr. *Dan vsebuje štiriindvajset ur*, vendar pa jo izključuje sopomenka *biti sestavljen*: pojem sestavljenosti – kaj iz česa –, izloča pojem vsebovanosti.

Preureditev udeleženskih vlog

19 O spremstvenem pomenu orodnika kot podstave t. i. spremstvenih vrstnih pridevnikov, npr. *prstan z briljantom* – na katerem je briljant – briljantni prstan. (Prim. Dodatek, *Pomenske skupine neakovostnih izpeljanih pridevnikov*.)

20 Sestavinski rodilnik je v podstavi vrstnih pridevnikov, motiviranih tudi s konkretnopomenskimi samostalniki, npr. *pevski zbor* ← *zbor* iz *pevcev* ← *sestavljen iz pevcev*. (Prim. Dodatek, *Pomenske skupine neakovostnih izpeljanih pridevnikov*.)

2.1.1.2.4 Če imamo pri sestavinski svojilnosti in sestavinskosti opraviti s konstitutivnimi prvinami koga/česa (Sam₁) ali s takšnimi prvinami, ki predstavljajo skupaj z drugimi, številčno in kakovostno enakimi (Sam₄), celoto koga/česa (Sam₁), gre pri obravnavanem tipu za več ali manj naključne prvine (Sam₄) česa (Sam₁). Vendar pa se zdi, da pojav teh prvin vpliva na vrstno členitev oz. oblikovanje (pod) vrst česa; po pretvorbi nastala imenska zveza je vsekakor vrstna:

(11) *Zakon ima določbo:*

pretvorba P₂, kjer gre za čisto krajevnost – nahajanje v prostoru: *V zakonu je 'se nahaja' določba*; tako tudi npr. *Statut ima dopolnilo – V statutu je dopolnilo*; *Voda ima kalcij – V vodi je kalcij*, ev. *Knjiga ima sto strani – V knjigi je sto strani*. – Ob posebni pretvorbi P₁ v R_{iz} se pojavlja še pretvorba v mestnik s pomenom nahajanja: *določba (ki je) iz zakona – določba (ki je) v zakonu*; *kalcij (ki je) iz vode – kalcij (ki je) v vodi* ipd.; mogoč je tudi vrstni svojilni R tip *določba (od) zakona*, *kalcij (od) vode*; pretvorba katerega izmed navedenih sklonskih pomenov je v podstavi vrstnega pridevnika: *zakonska določba*, *vodni kalcij* itd. (Prim. Dodatek, *Pomenske skupine neakovostnih izpeljanih pridevnikov*). – Sopomenka *vsebovati* oz. frazni glagol *imeti v sebi*²¹ vzpostavlja zanimivo pomensko razmerje med *imeti*, ki v primeru sopomenskosti z *vsebovati* z implicitnim povratnoosebim zaimkom *sebi* izraža nahajanje v nosilcu »svojine«, Sam₁ – biti/imeti v sebi.²²

2.1.2 Za izražanje opredelitve koga/česa glede na prostor – umeščenost (v prostoru) –, je mogoče do določene mere zasledovati nekatere temeljne, s svojilnostjo vzporedne sintagmatske in paradigmatsko-sintagmatske lastnosti. Tako velja, da je glagol *imeti* dvo- ali enovezljiv oz. Sam₄ je predmet ali povedkovo določilo; pretvorba v svojilni pridevnik (P₁) je vsaj formalno mogoča v primeru, ko Sam₄ ni razvit s svojilno pridevniško besedo; pretvorba P₂ s pričakovano hierarhično

21 Zveza *imeti v sebi* je torej skladiškopodstavna in glagol *imeti* v je pretvorljiv v obrazilo.

22 Ko O. Kunst Gnamuš (1995: 77–82) premišlja, med drugim, o izražanju svojilnih razmerij, je škoda, da ne upošteva že spoznanega tudi v slovenskem prostoru, npr. v zvezi s tipologijo svojilnosti že ugotovljena dejstva na podlagi pomena svojilnega roditelja: pri razčlenitvi sklonskih pomenov se je posebej roditelj izkazal kot pomensko izjemno bogat, saj se tudi na ravni pretvorbe v pridevnik potrjuje celo kot homonimni; snovni pridevnik tipa *lipov čaj* nastaja seveda lahko le iz snovnega roditelja (Riz), ki s svojilnostjo nima nobene zveze, saj je določen s snovnim (neštevnim) samostalnikom; v tem se loči od homonimnega sestavinskega roditelja (Riz), določenega s števnostjo samostalnika (*pevski zbor* – zbor (sestavljen) iz pevcov). Primeri kot *lipov čaj*, *borovničev sok* je potrebno glede na njihovo pomensko podstavo vzporejati z drugimi snovnimi pridevniki, npr. *kamnita*, *betonska ograja* ipd.; s svojilnostjo ti in podobni primeri res nimajo nobene zveze in jih je škoda zaradi ev. morfemske homonimije (bolj ali manj naključne pojavnosti v jeziku) kakorkoli povezovati med seboj; že razvrstitev obrazila –ov tudi na podstavo iz samostalnikov ženskega spola (lip-ov: *lip-in) onemogoča asociacije s svojilnostjo oz. s Rs. – Velja omeniti še eno zastranitev: količinske imenske zveze kot (*ena*) steklenica vina, skodelica kave, vreča moke je potrebno nasloniti na količinske (števniske) prilastke kot *malo*, *dosti vina*, kjer se pojavlja v vlogi jedra samo formalni (števni/numerativni) roditelj z imenovalniško vlogo; s tega vidika je predlagana pomenska podstava *vino je v steklenici* nesprejemljiva: v pomenski podstavi gre namreč za količino (koliko) in ne prostor (kje), torej *Vina je (koliko) malo/ena steklenica* in ne *Vino je (kje) v steklenici* (78).

preurejenimi udeleženskimi vlogami oz. z njihovim spremenjenim številom je lahko izpeljana dosledno; ev. sopomenka *pripadati*. Pomembna razlika je v manjši vlogi kategorije podspola *človeško* in *živo*.

2.1.2.1 Enak skladenjski vzorec kot pri pravi svojilnosti – $Sam_1 imeti_{os} Sam_4$ –, in enako slovničnokategorialno zapolnitev, se pravi $Sam_1 \rightarrow \text{č+}$, $Sam_4 \rightarrow \text{č-}$ imamo v primerih izražanja *prave prostorskosti*; gre za nahajanja česa pri kom:

(12) *Urednik ima (zanimivo) gradivo*;

pretvorba P_2 : Pri uredniku je 'se nahaja' (*zanimivo*) *gradivo*; tako še npr. *Imam pero in svinčnik* – *Pri meni je 'se nahaja' pero in svinčnik*; *Imaš ključe in denarnico?* – *So pri tebi ključi in denarnica?*; tudi npr. neke vrste personifikacija Sam_1 *Knjiga ima napake* z, zdi se, pogostejšo pretvorbeno varianto *V knjigi so napake*. – Sopomenka glagolu *biti* je *nahajati se*, kar seveda na paradigmatski ravni ločuje obravnavani krajevni pomen glagola *imeti* od prave svojilnosti, kjer se pojavlja, kot smo videli, sopomenka *biti lastnik, posedovati*. – Pretvorba P_2 je ob upoštevanju že predvidene preureditve udeleženskih vlog sopomenska, kar dokazuje, da gre za nedvoumni krajevni pomen glagola *imeti*.

Sicer pa tako kot pri pravi svojilnosti (2.1.1.1) glagol *imeti* lahko uvrščamo med posledične, npr. *umeščati h komu kaj* – *umestiti h komu kaj* – *biti (umeščen) pri kom/ biti 'nahajati se' pri kom*, kar je enako kot (*Kdo*) *ima kaj*. Skladno s pravo svojilnostjo tudi tu ni relevantno, ali je tisti, ki dejanje opravlja (*umešča*) oseba, izražena s Sam_1 , ali pa kdo drug (*umeščati k sebi/h komu drugemu*); v obeh primerih mora biti določevalec prostora, nosilec prostorske orientacijske točke, oseba, izražena s Sam_1 : pri pravi svojilnosti je to posedovalec – določevalec prostora česa v smislu svojilnosti (pri kom kaj kot svojina), tu morda umeščevalec/umestitelj brez nadaljnje opredelitve.

V določenih okoliščinah je pretvorba P_1 mogoča, zaradi polnopomenskega *imeti* v izhodiščnem stavku tudi s svojilnim pridevnikom v povedkovem določilu oz. s skladenjskokategorialno aktualizacijo svojilnosti: *Gradivo je urednikovo* → *gradivo (od) urednika* → *urednikovo gradivo*. Pretvorba potrjuje uvodne ugotovitve, da sta krajevnost in svojilnost v bistvu neločljiva pojma, da je umestitev koga/česa h komu v nekem smislu vzpostavitev pomembnostne hierarhije, ki se kaže v dejstvu, da kaj pri kom preprosto je ne glede na svojilnost (lastnino, posedovanje).

Temeljna razlika s pomeni svojilnosti izhaja iz dejstva, da je v obravnavanem sklopu predmet (Sam_4) lahko razvit s svojilnim pridevnikom, kar pa onemogoča pretvorbo P_1 (svojilnost) in upravičuje pomensko možnost, ki temelji na pretvorbi

P₂ (prostorskost): *Urednik ima pisateljevo/njegovo gradivo – Urednik ima gradivo, ki je pisateljevo/njegovo – Pri uredniku je pisateljevo/njegovo gradivo*,²³ iz tega verjetno zaradi izrazne prekrivnosti pridevnika z različno pomensko interpretacijo »svojilnosti« zelo abstraktno možnost: *Urednikovo gradivo je pisateljevo/njegovo*.

V stavčni strukturi z glagolom *imeti* je pogosto še prislovno določilo kraja. Tudi tu glagol *imeti* vstopa v pretvorbena zvezo P₃ z *biti* 'nahajati se'. Gre za povezanost koga s čim, ki je na določenem mestu:

(13) *Otrok ima mizo pri oknu;*

možni sta dve pretvorbi, P₁ z veznim *biti*

(13_a) *Miza (ki je) pri oknu je otrokova,*

in P₃ s polnopomenskim *biti*

(13_b) *Otrokova miza je pri oknu.*

Da pomenski poudarek ni na svojilnosti oz. da je ta nerelevantna, dokazuje zanikanje glagola *imeti*:

(13_c) *Otrok je imel mizo pri oknu, pa je nima več (tam),*

ampak jo ima kje drugje; *Ključke sem imel v žepu, pa jih nimam več (tam)*, se pravi v žepu, sicer jih imam še; P₁: *Moji ključki so bili v žepu, pa jih ni več (tam)*, kar seveda pomeni samo, da nečesa (ključev) ni (več), se ne nahaja več na pričakovanem mestu. Temeljna orientacijska točka česa (*miza*) v prostoru (*pri otroku – otrokova*) je tu še natančneje določena (*pri oknu*). Zanikanje je pokazalo, da je prav na tej natančnejši prostorski določitvi pomenski poudarek, da je skratka ta pri členitvi po aktualnosti jedro (rema); tako še npr. *Sosed ima avto pred hišo; Knjige ima na mizi; Sabljo ima ob boku; Država ima industrijo na severu.*

Možnost razvrstitve svojilnega pridevnika (13_e) ali pa povratnosvojilnega zaimka pred Sam₄ (13_d) dokazuje, da glagol *imeti* v obravnavanih primerih izkazuje v izhodišču prostorsko umeščenost:

(13_e) *Sosed ima očetov avto pred hišo;*

(13_d) *Sosed ima svoj avto pred hišo;*

ne glede na to, da je pridevnik *očetov* v zvezi *očetov avto* lahko tudi vrstni (iz)svojilni (po izvoru (od) očeta, prim. pogl. 2.1.1.1), ostaja možnost njegove interpretacije

23 V obravnavanih primerih je umeščenost v prostor na podlagi prave svojilnosti – biti pri kom kot svojina – prvotnejša od prostorske umeščenosti (brez prvine svojilnosti): Pisatelj je imel gradivo, ki ga je dal uredniku, zato je mogoče (časovno) zaporedje: *Urednik ima pisateljevo gradivo*, in ne obratno: **Pisatelj ima urednikovo gradivo*, če seveda ostajamo na ravni izhodiščne pomenskosti; tudi možnost Pisatelj ima gradivo pri uredniku je pogojena z izhodiščno svojilnostno umestitvijo gradiva (pri pisatelju).

predvsem v smislu prave svojilnosti – *torej (od) očeta*; šele povratnosvojilni zaimek *svoj* ukinja druge intepretacijske možnosti oz. upravičuje interpretacijo svojilnega pridevnika *sosedov* v smislu prave svojilnosti. Tu seveda deluje tudi pomenska zapolnitev prislovnega določila kraja iz izhodiščnega stavčnega vzorca: če je v tej vlogi samostalniki z oznako č+, ki določa Sam₁ kot svojo prostorsko orientacijo, npr. *Sosed ima (očetov) avto pri bratu*, je nerazumljiva pretvorba Sam₁ v smislu krajevnosti (P₂), npr. **(Očetov) avto pri sosеду je pri bratu*; tu torej samo *Sosedov (očetov) avto je pri (njegovem) bratu*. Sicer pa je glagol *imeti* v povedku obravnavanih stavkov, kot rečeno, v vlogi čistega prostorskega umeščanja:

(13_c) *Pri sosеду je očetov avto pred hišo.*

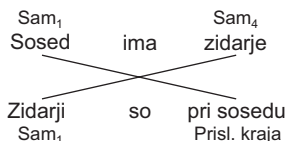
(Prim. še 2.1.3.2.2.)

2.1.2.2 Na sintagmatski in deloma paradigmatsko-sintagmatski ravni se pojavlja vzporedno z razmerno svojilnostjo t. i. *razmerna prostorskost*; Sam₄ → č+; kot pri prostorskosti sploh je tudi tu aktualna predvsem pretvorba P₂:

(14) *Sosed ima zidarje*;

pretvorba P₂: *Pri sosеду so 'se nahajajo' zidarji*; tudi npr. *(Jutri) bomo imeli goste – (Jutri) bodo pri nas gostje*; ev. *Vlomilca že imajo – Vlomilec je že pri njih*.²⁴ – Tudi Sam₄ je ev. lahko razvit s svojilnim pridevnikom: *Sosed ima (tudi) našega gosta – Pri sosеду je (tudi) naš gost*, kar seveda dokončno onemogoči pretvorbo P₁. Odpade možnost vzpostavitve (prek glagola *biti*) dopolnjevalne protipomenskosti, značilne za jedrno pomensko skupino razmerne svojilnosti, za rodovna (družinska) razmerja.

Preureditev udeleženskih vlog

Na splošno velja poudariti, da je glagol *imeti*, ko izraža pomen prostorskosti (v ožjem smislu) glede na pomen svojilnosti določen z možnostjo razvrstitve svojilne pridevniške besede pred posedovano (v širšem smislu, dejansko umeščano), pred Sam₄ torej: ker ima v tem primeru posedovano že posedovalca, lahko glagol izloči le tistega, ki je prostorska orientacijska točka, izražena s Sam₁.

²⁴ Tu seveda tudi možnost razlage v smislu izpusta: *Vlomilca imajo že prijeteja – Vlomilca so že prijeli*. (Prim. 2.1.3.2.1.)

Samo na videz gre za podobnost z obravnavano skupino v primeru, ko imamo opraviti splošnim nosilcem svojilnosti oz. splošnim posedovalcem (Sam₁ – osebkom):

(15) *V trgovini imajo češnje;*

pretvorba osebkov v svojilni pridevnik *Njihove češnje so v trgovini* je obvestilno zavajajoča: dejansko ne pomeni, da so njihove češnje v trgovini, ampak da v trgovini imajo 'prodajajo' češnje oz. *V trgovini imajo češnje za prodajo/naprodaj* – glagol *imeti za* pa seveda izraža (tudi) namembnost (prim. 2.1.5.1). V smislu členitve besedila po aktualnosti je z glagolom *biti* mogoče preurediti udeležence samo z izpustom splošnega nosilca svojilnosti: *Trgovina ima češnje* (za prodajo/naprodaj) oz. *V trgovini prodajajo češnje*.

V obravnavanih zgledih se potrjujejo uvodne ugotovitve, da je svojina v najširšem smislu samo varianta prostorskega razmerja, lahko celo čista prostorskost, torej *imeti* 'biti pri', pri čemer je 'biti pri', kot bomo videli, lahko tudi abstraktni (metaforični). V tem smislu je torej nujno ločiti med pravo svojilnostjo (2.1.1.1), lastništvom, in vsemi drugimi tipi svojilnosti.

2.1.3 Glagol *imeti* skupaj s povedkovim določilom, povedek torej, zapolnjuje pojem svojilnosti z različnimi lastnostmi, stanji, dejanji ipd., vezanimi na nosilca svojilnosti (Sam₁).²⁵ Ta zapolnitev je lahko pogojena z nosilcem samim, je z njim neposredno povezana, npr. *Ima brado, sto kilogramov*, ali pa je možna prek stanja (po opravljenem dejanju) oz. posredno (pretvorbeno) prepoznavnega dejanja v zvezi s tem, kar izraža povedkovo določilo (Sam₄), npr. *Otrok ima (napisano) nalogo*.

2.1.3.1 Predvsem na podlagi pomenske zapolnitve Sam₄ in iz tega izvirajočih pretvorbenih možnosti je v primeru, ko je zapolnitev svojilnosti (lastnost, stanje, dejanje) neposredno povezana z nosilcem svojilnosti, v grobem mogoče ločiti nekaj temeljnih skupin.

2.1.3.1.1 Kot lastnost nosilca (Sam₁) se pojavlja njegov (materialni) dodatek (Sam₄); Sam₁ → č+. Skupina je še posebej določena z dejstvom, da sploh ne prenese pretvorbe P₁ (R_s in iz njega nastali svojilni pridevnik). Neke vrste sopomenka je glagol *nositi*, ki pa izraža glede na *imeti* aktivno razmerje nosilca v zvezi s tem dodatkom:

(16) *Sosed ima očala;*

(delno) sopomensko: *Sosed nosi očala*; tako tudi npr. *Ima periko, slušni aparat, protezo* ipd.; gre za primere, ko Sam₄ poimenuje take vrste dodatek, ki se pojavlja

²⁵ Tu je seveda svojilnost razumljena v najširšem smislu – kot uvrstitev, pripisovanje česa h komu/komu.

kot neke vrste trajna lastnost nosilca. Vsaj hipotetično se tu odpira pretvorba P₃: Sosed je *očalast ipd. Prenos svojilnega pridevnika po pretvorbi P₁ v povedkovo določilo tip *Očala so sosedova – sosedova očala*, spreminja pomen glagola *imeti* v pravo svojilnost.

Posebno skupino v tem okviru predstavljajo primeri, ko se kot predmet svojilnosti (Sam₄) pojavljajo različne vrste oblačil:

(17) *Ima (dolgo) krilo in visoke pete (čevlje z visokimi petami); Ima ruto, klobuk;*

Na paradigmatski ravni, kot sopomenka glagolu *imeti* in po ev. pretvorbi P₂ tudi glagolu *biti* (na) – *Na njej je* /.../ –, se pojavlja (*biti*) *oblečen* (v), *obut* (v), *pokrit* (z/s):

(17_a) *Oblečena je v (dolgo) krilo, obuta v čevlje z visoko peto, pokrita z ruto, klobukom;*

Vse tri predstavljene sopomenke odpirajo sopomensko razmerje še s fraznim glagolom *imeti na sebi* – *nasebovati (vzporedno z *imeti v sebi* – vsebovati):

(17_b) *Na sebi ima (dolgo) krilo, čevlje z visoko peto in ruto;*

Tu se pojavlja še zanimivo razmerje, ki ga aktualizirata *imeti* : *imeti na sebi*: v prvem primeru lahko interpretiramo *imeti* kot trajnejšo danost, sopomenke *oblači se*, *obuva se*, *pokriva se* izražajo (lahko) časovno nezaznamovanost; pri *imeti na sebi* pa gre prvenstveno za stanje, skladno s trenutkom govorjenja, sopomensko *oblečena je* (v), *obuta je* (v), *pokrita je* (z/s); v obeh primerih je sopomenka *nositi*. – Pretvorba P₁ potisne obravnavane primere med pravo svojilnost: *Očala, krilo so njena – njena očala, krilo*.

2.1.3.1.2 V vlogi osebk – Sam₁ – je nosilec lastnosti, stanja; Sam₁ → č+, ev. č–; gre torej za pomen lastnosti:

(18) *Sosed ima brado, brke;*

ob pričakovani pretvorbi P₁ – *sosedova brada, brki*, je pretvorba P₃ *biti* + lastnostni (kakovostni) pridevnik: *Sosed je bradat, brkat – bradat, brkat sosod. Sosed ima (dosti) izkušenj – sosedove izkušnje – Sosed je (zelo) izkušen; Sosed ima visoko izobrazbo, ugled, veljavo, srečo; Je visoko izobražen* /.../. Tudi (redkeje): *Dokument ima (velik) pomen – pomen (od) dokumenta; Dokument je pomemben – pomemben dokument, Jeklo ima trdnost – trdnost (od) jekla; Jeklo je trdno – trdno jeklo*.

Sem lahko uvrstimo potencialni kakovostni roditelj, kot je znano, vedno s pomenom lastnosti organizmov: nastal je s pretvorbo ustrezno razvitega Sam₄:

(18_a) *Ima dolge lase, črne oči,*

Je dolgih las – dolgotas, črnih oči – črnoook; *njegovi dolgi lasje, črne oči*. Možna je tudi aktualizacija kakovostnorodilniške zveze – kakovostni pridevnik postane povedkovo določilo: *Njeni lasje so (precej) dolgi* (tako, da je *dolgotasa*), *Njene oči so črne*.

Kot poseben tip lahko obravnavamo izražanje prostorske, časovne in težnostne lastnosti koga/česa:

(18_b) *Ima petdeset let, sto kilogramov, dva metra*;

iz povedkovega določila dobimo pri pretvorbi P₃ zloženke tipa *Je petdesetletni, stokilogramski, dvometrski*: v prvem primeru gre za časovno razsežnost – sopomenka *biti star*, v naslednjem za prostorski razsežnost – sopomenki *tehtati* in *meriti* kot *biti težek, velik/visok, globok, širok* ipd.:²⁶ *Star je petdeset let, tehta sto kilogramov in meri dva metra* (v višino); tako še: *Zaboj ima vsaj pet metrov*, *Krava ima tristo kilogramov* ipd. – Pretvorba P₁ na ravni predikacije svojilnega pridevnika ni mogoča: **Brada je sosedova*, **Črne oči so njene*; v bistvu gre za razmerje del – celota (prim. 2.1.1.2.2).

2.1.3.1.3 V vlogi Sam₁ – osebkas – je nosilec časovno omejenega, npr. posledičnega stanja, (potencialnega) dogajanja. Glede na izvor povzročitelja ločimo dve skupini.

2.1.3.1.3.1 Povzročitelj ni izražen oz. ni relevanten:

(19) *Bolnik ima vročino*,

čemur ustreza pretvorba P₁ *bolnikova vročina*. Pretvorba P₃ spravi na površje posledičnost stanja nosilca (Sam₁ – osebkas): *Bolnik ima vročino* in zato *Je vroččen*; tako tudi: *Imam abonma* – *Sem aboniran*; ev. tudi *Imamo mir, svobodo* – *Smo v miru, svobodi*. Pri izglagolskem Sam₄ je Sam₁ mogoče razlagati kot nosilca stanja ali kot vršilca dejanja, odvisno od pretvorbe, ki jo določa (so)besedilo: *Ima skrbi* – *Je zaskrbljen*, *v skrbeh* / *Skrbi ga*; *Ima dobiček, izgubo*, *Je v dobičku, izgubi* / *Dobiča, Izgublja*. – Pri P₁ ni mogoča aktualizacija svojilnega pridevnika v smislu njegove rabe v povedkovem določilu: **Vročina je bolnikova* oz. **vročina, ki je bolnikova*.

Glagol *imeti*, kot rečeno, lahko izraža tudi aktualno dogajanje, ki postane površinsko razvidno šele s pretvorbo:

(20) *Ima predavanje, govor, nastop*;

Pretvorba P₃: *Predava, govori, nastopa*; *Ima delo* – *Dela*;²⁷ *Kosilo bomo imeli v hotelu*

26 Konkretno razsežnost izražajo merni pridevniki vedno s tistim izrazom iz protipomenskega para, npr. *globok* – *plitev*, ki izvorno poimenuje lastnost, večjo od povprečja; v tej vlogi so seveda nezaznamovano s stališča izražanja vrste razsežnosti (večje od povprečja), npr. *globok dva centimetra/pet metrov* ipd. (Prim. Dodatek, *Pomenske skupine nekovostnih izpeljanih pridevnikov*.)

27 Omenjene zglede je mogoče razumeti tudi v smislu besedotvornega pomena rezultata dejanja s pretvorbo P₁ kot npr. *Delo je sosedovo* – *sosedovo delo*. V tem smislu je bila razumljena tudi t. i. dejanjska/stanjska svojilnost, predstavljena v razpravah A. Vidovič Muha (npr. 1981 in kasneje).

– *Kosili bomo v hotelu; Ima god – Goduje; Ima rojstni dan* – (pretvorjeno jezikovno-sistemsko mesto je prazno); *Plavalec ima uspehe – Plavalec uspeva*.

2.1.3.1.3.2 Povzročitelj stanja oz. dejanja je zunaj Sam_1 – osebkina in je vsaj posredno razviden;

(21) *Sosed ima štipendijo, plačo, kredit;*

glagola kot *prejemati, dobivati* sta na videz sopomenska, dejansko pa gre za razmerje vzroka in posledice: *dobivati, prejemati* in zato *imeti*. – Pri pretvorbi P_3 imamo opraviti s tipičnim razmerjem med trpnikom in tvornikom; pretvorba P_3 :

(21_a) *Sosed je štipendiran, plačevan, kreditiran,*

kar dejansko pomeni *Soseda štipendirajo, plačujejo, kreditirajo*. Če je torej potrebno, lahko s formalnim ali vsebinskim (opisnim) trpnikom – tip z glagolom *imeti* – členimo poved (v okviru besedila seveda) po aktualnosti in (po pričakovanju) izločimo vršilca dejanja kot v zgornjih primerih oz. ga potisnemo na stransko mesto kot

(22) *Država ima podporo naprednega sveta*

Država je podpirana (od naprednega sveta) – Državo podpira napredni svet; Ima razumevanje družine – Družina ga razume. – Pojasnilo potrebuje primer

(23) *Ima naše simpatije,*

kjer pretvorba P_3 zaradi glagola *simpatizirati* preuredi udeležence tako, da nosilec izvora dejanja, izražen (prek R_s) s svojilnim zaimkom *naš*, postane po pretvorbi vršilec dejanja v zvezi s kom: *(Mi) simpatiziramo z njim*.

2.1.3.2 Kot rečeno, glagol *imeti* skupaj s povedkovim določilom zapolnjuje pojem svojilnosti posredno, prek pretvorbene razvidnega opravljenega dejanja oz. dejanja samega, ki ga v zvezi s čim opravi kdo, ne nujno nosilec tovrstne svojilnosti Sam_1 . – Sam_4 v povedkovem določilu je obvezno razvit; glede na to, ali je ob Sam_4 deležnik oz. pridevnik stanja ali pa gre za prislovno določilo je mogoče ločiti dve temeljni skupini.

2.1.3.2.1 Posledično stanje glede na opravljeno dejanje v zvezi s čim (Sam_4) izražajo primeri kot

(24) *Otrok ima napisano nalogo;*

pretvorba P_1 in P_3 : *Otrokova naloga je napisana*, vendar, če smo natančni, ne glede na to, kdo je opravil dejanje; lahko torej: *Otrok je napisal nalogo* ali *Otroku so napisali nalogo* – vršilec dejanj je lahko otrok ali kdo drug, kar pa ni relevantno: delo, ki

vzpostavlja razmerje med *otrokom* in *nalogo*, je opravljeno, kot smo videli, lahko tudi posredno. – Deležnik stanja oz. opisni deležnik je lahko tudi izpuščen:

(24_a) *Direktorja že imajo,*

Imam žiroračun ipd., kar je mogoče razumeti *Direktorja že imajo* npr. *izvoljenega*,²⁸ *Imam odprt žiroračun*. V teh primerih, kot rečeno, izraža glagol *imeti* stanje po konkretnem dejanju: *Direktorja so izvolili* (in sedaj) ga imajo izvoljenega oz. če uporabimo pretvorbo P₃ in s tem po aktualnosti členimo poved drugače: (*Njihov*) *direktor je izvoljen* ipd.

Potrebno je omeniti še stavke z neke vrste povedkovim prilastkom oz. povedkovim dopolnilnikom:²⁹

(25) *Sosed ima avto (že) prodan, vplačan, kupljen, razbit.*

Po pretvorbi P₁ in P₃ dobimo stavek *Sosedov avto je prodan* itd.; nerelevantno je, ali je to stanje posledica dejanja nosilca svojilnosti (Sam₁) – *Sosed je prodal svoj avto* – ali pa koga drugega – *Sosedu so avto prodali*. Glagol *imeti* izraža lahko le stanje, posledično glede na konkretno dejanje; tako tudi npr. *Knjigo ima prebrano, Sobo ima pospravljeno* ipd. – V ta okvir lahko uvrstimo še

(25_a) *Sosed ima avto popravljan/v popravilu,*

kjer pa gre vsaj na prevorbeni ravni za razmerje med tvornikom in trpnikom; pretvorba P₁ in P₃: *Sosedov avto popravljajo* – *Sosedov avto je popravljan* in kot varianta slednjega (25_a). – Pogosti so tudi primeri, ko je v osebku (Sam₁) poimenovanje osebe, Sam₄ pa izraža sestavino (človekovega) organizma (prim. pogl. 2.1.1.2.2), pridevnik pa npr. njegovo lastnost, (posledično) stanje ipd.:³⁰

(25_b) *Oči ima odprte,*

pretvorba P₁: *Njegove oči so odprte*; Tako še npr.: *Nos ima rdeč, Obraz ima zabuhel, Oči ima hudobne, Noge ima bose, Roke ima krvave, tudi Glavo ima polno idej* ipd.; še npr. *Ženo ima bolno, Otroke ima pridne* ipd.

2.1.3.2.2 Poseben tip predstavljajo primeri, ko prek Sam₄ Sam₁ (implicitno) opravlja dejanje v zvezi s Sam₄ – posredno je Sam₁ vršilec dejanja, Sam₄ prizadeti z dejanjem:

(26) *Sosed ima študenta na hrani, stanovanju;*

28 Ob tem primeru se ponuja tudi drugačna razlaga: *Direktorja imajo* – Pri njih je 'se nahaja' direktor, kar uvršča zgled v skupino 2.1.2.1.

29 J. Kačala (1971: 209–211) ustrezno uvršča obravnavani tip med povedkova dopolnila, določena z dejstvom, da so mogoča ob glagolih, ki so pomensko oslabljeni – pomožniški; povedkov prilastek je seveda le ob polnompomenskih glagolih. – Povedkov prilastek ločuje od povedkovnega dopolnilnika glede na polnompomenskost oz. pomožniškost glagola v povedku tudi B. Pogorelec (1972).

30 Zgledi iz obravnavanega pomenskega okvira so iz navedenega dela J. Kačala (op. zgoraj).

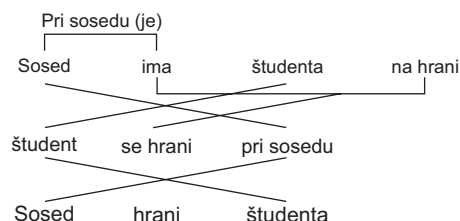
Glagol *imeti* se vsebinsko lahko ohranja prek globinske prostorske (umestitvene) vloge prvotnega Sam₁, razvidno dejansko iz pretvorbe P₂:

(26_a) *Pri sosеду je študent na hrani, stanovanju,*

(26_b) *Pri sosеду se hrani, stanuje študent,*

kar pa dovoljuje (kot nenujno) prehod Sam₁ iz prvotnega nosilca dejavnosti v zvezi s kom (sosed – študent) prek nosilca okoliščin te dejavnosti (pri sosеду) v (aktivnega) vršilca dejanja.

Preurejanje udeleženskih vlog

2.1.4 Glagol *imeti* je lahko tudi naklonski. Izraža:

a) možnost dejanja:

(27) *Ta pa ima s čim plačati,*

kar pomeni *Ta pa lahko plača*; tako še npr.: *Ima se kam umakniti – Lahko se kam umakne*; sem bi lahko uvrstili tudi tip *Ima dokaze – Lahko dokaže*, če Sam₄ dokazi razumemo glagolsko (kot povedkovo določilo), sicer seveda kot v pogl. 2.1.2.1: *Pri njem so dokazi*. Kot naklonska v obravnavanem pomenu se nam predstavlja frazeološka zveza *imeti vzrok*, npr. *Ima vzrok za jezo – Lahko se jezi*;

b) nujnost dejanja:

(28) *Njemu se imaš zahvaliti za pomoč*

v pomenu *Njemu se moraš zahvaliti za pomoč*; *Zdaj se imaš učiti* v pomenu *Zdaj se moraš učiti*;

c) pričakovnost dejanja:

(29) *Vlak ima odpeljati vsak čas,*

čemur ustreza *Vlak naj bi odpeljal/lahko odpelje vsak čas* (morda tudi *mora odpeljati vsak čas*); tudi *Zvečer ima priti – Zvečer naj bi prišel*;

č) prihodnost; zgled (29) ponuja tudi to možnost razlage: *Vlak ima odpeljati vsak čas – Vlak bo odpeljal vsak čas*.

2.1.5 Frazni glagol *imeti za* izraža lahko pomen namembnosti ali naklonskosti.

2.1.5.1 Pomen namembnost česa je mogoče ločiti v dve skupini:

a) Glagol *imeti za* je dvovezljiv; pri kom je nekaj za nekaj; $\text{Sam}_1 \rightarrow \text{č+}$; mogoče je, da postane Sam v T_4 (predložnem tožilniku) podstava za vrstni pridevnik, npr.

(30) *Sosed ima uto za psa,*

in s tem po pretvorbi lahko vrsta ute – *pasja uta*, kjer gre za povezavo s splošnim.

b) Glagol *imeti za* je enovezljiv; namembnost, izražena s T_4 , je vezana na vršilca dejanja (po pretvorbi) oz. namembnosti – Sam_1 ; Sam v T_4 je izglagolski, v določenih okoliščinah lahko tudi izpuščen:

(31) *Klop ima za spanje;*

pretvorbi P_1 in P_2 : *Pri njem je klop za spanje* (namenjena za spanje/spanju) – *Spi na klopi*; za obravnavani tip je na splošno aktualna pretvorba s polnopomenskim glagolom v povedku (iz T_4); tako tudi: *Ribe imamo za večerjo* – Večerjali bomo ribe; *Peso imamo za krave (za hranjenje krav)* – Krave hranimo s peso; *Telečje meso ima za zrezke (delanje zrezkov)* – *Dela zrezke iz (telečjega) mesa*; *Koga imate za slovenščino* – *za učenje slovenščine?* *Imate kaj za žejo?* – *Je pri vas kaj za žejo?* *S čim se odžejate?* V tipih kot

(31_a) *Sosed ima konja za jahanje*

je možno razumeti tudi, da je Sam v T_4 podstava za vrstni pridevnik; po pretvorbi P_1 in P_2 dobimo pričakovani stavek: *Pri sosedu je konj za jahanje* – *jahalni konj*, poleg seveda pričakovanega *Sosed jaha konja*; podobna dvojna interpretacija je možna v primerih kot *Vrv ima za obešanje* – *obešalna vrv*; *Krompir imamo za jesti* – *jedilni krompir*. Vendar že besedni red pogojuje izhodiščni tip interpretacije torej *Obeša na vrv*; *Jemo krompir*.

2.1.5.2 Pomen naklonskosti pri glagolu *imeti za* je lahko izražen ali zakrit.

2.1.5.2.1 Z izraženo naklonskostjo je mogoče razložiti primer kot

(32) *Trditev imam za resnično,*

kar pomeni *Menim, da je trditev resnična*; tako tudi npr.: *Imajo se za nekaj posebnega* – *Menijo, da so nekaj posebnega*; *To imam za pomembno* – *Menim, da je to pomembno*. – Enodelni stavek

(33) *Imelo me je, da bi odšel*

izraža željo, nagnjenost: *Želel sem oditi, Rad bi odšel.*

2.1.5.2. Pri zakriti (implicitni) naklonskosti gre za nujnost, npr. zaradi obljube komu, ali zaradi lastne namere opraviti dejanje namesto koga, v imenu koga (a) na konkretni ravni, npr. kaj res prenesti, izročiti ipd., ali (b) na verbalni ravni opraviti dejanje z izrekom, kjer gre seveda za dejanja, poimenovana s performativnimi glagoli; v prvem primeri je Sam₄ konkretni, v drugem abstraktni:

(34) *Imam pismo zate,*

po pretvorbi P₂ dobimo *Pri meni je pismo zate* (od nekoga), s čimer dejansko sporočamo: *Moram Ti izročiti pismo oz. Pridi ga iskat (k meni) / Moraš (si) ga vzeti; imeti za* se pojavlja v čisti prostorski vlogi, zato je pretvorba P₁ *moje pismo zate* ob ohranjenem pomenu zavajajoča. Tu se kaže smiselna možnost, da se potencialni prejemnik česa, izražen s predložnim tožilnikom (T_{za}), pretvori v R_s oz. svojilni pridevnik: *Tvoje pismo je pri meni*; svojilni pridevnik tu seveda izraža šele možno (potencialno) svojino. Glede na realni pomen pa bi bila ev. mogoča še razlaga, da tudi svojilne pridevnike, ki izražajo posamezno, tip *sosedov, materin*, v določenih okoliščinah lahko pretvarjamo v T_{za} – z drugimi besedami: razlaga svojilnih pridevnikov je mogoča tudi v smislu potencialne svojilnosti, ko je v njihovi podstavi T_{za}.³¹ Upoštevati je potrebno tudi možnost, da je namera izročitve vezana na osebo, izraženo s Sam₁:

(34_a) *Več stvari imam zate,*

dejansko pomeni *Več stvari ti nameravam dati*.

Kot rečeno, Sam₄ poimenuje lahko tudi kaj abstraktnega:

(35) *Za soseda imam pozdrave, novico,*

kar dejansko pomeni: *Soseda moram* (zaradi obljube nekomu) *pozdraviti, mu sporočiti novico* ipd.; z verbalizacijo pozdrava, novice je bilo storjeno (obljubljeno) dejanje. Tip

(35_a) *Zate imam pravljico*

dovoljuje interpretacijo *Nameravam/Želim ti povedati pravljico*; nosilec namere/želje je v tem primeru seveda oseba, izražena s Sam₁.

2.1.6 Glagol *imeti* se pojavlja tudi z morfemom *se* – *imeti se*:

(36) *Imamo se dobro, slabo,*

31 Načeloma nastajajo iz T_{za} vrstni namembnostni pridevniki, tip *blev za konje* ← konjski hlev (prim. Dodatek, *Pomenske skupine neakovostnih izpeljanih pridevnikov*) s prav tako variantno (vendar ne potencialno) podstavo iz R_s: *blev (od) konjev*.

kjer bi *se* ev. lahko razumeli kot povratnoosebni zaimsek torej *Imamo sebe v dobrem/dobro*; po pretvorbi P₂: *(Mi) smo 'se nahajamo' v dobrem, slabem oz. Smo dobro, slabo*; tako tudi npr. *Kako se imate?* – *Kako ste* oz. ev. *V čem ste 'se nahajate?'; Ima se kot še nikoli*; sem gre tudi naklonska varianta *Dobro se imej* – *Želim ti dobro / Naj ti bo dobro / Bodi v dobrem*. – Dvojno prosto morfološkost izkazuje glagol *imeti se za*, kjer gre za naklonski pomen, in sicer za izražanje nujnosti:

(37) *Imam se za učiti* – Moram se učiti.

2.1.7 Kot smo videli, ob glagolu *imeti* sta še frazna glagola *imeti za* in *imeti se*.³² Vse tri povezuje dejstvo, da ločijo tudi naklonski pomen; vsi trije so seveda tudi brez razvrstitvene možnosti predposkiskih obrazil, s tem, posredno, seveda tudi brez formalne možnosti izražanja dovršnosti.

2.1.7.1 Pri daleč najobsežnejšem in pomensko najbolj zapletenem glagolu *imeti* se potrjuje uvodna misel, da ostanejo po izločitvi naklonskosti trije temeljni pomeni, ki jih povezuje spoznanje, da gre pri vseh v najširšem smislu za vprašanje prostorske umestitve koga glede na kaj. Temeljno razmerje ustvarjata torej nosilec svojilnosti/prostorskosti, posedovalec/pridruževalec (posesor), in kar se mu kot predmet svojilnosti, posedovano/pridruženo, pripisuje. Pri tem moramo sam pojem prostorske umestitve razumeti tudi zelo abstraktno tako na ravni pojma prostor (pri kom) kot tudi na ravni prvin, ki v ta prostorska razmerja vstopajo. – Sicer pa je v tem najširšem okviru nujno prepoznati *imeti* kot polnopomenski glagol in *imeti* kot pomožnik. Izkazalo se je, da je pri tem zahtevnem vprašanju lahko v pomoč pretvorjena imenska zveza s svojilnim pridevnikom P₁: iz imenske zveze, ki je nastala s pretvorbo stavka s polnopomenskim *imeti*, se svojilni pridevnik lahko uporablja v povedkovem določilu (ob nespremenjenem pomenu seveda), se skratka lahko aktualizira v smislu stavčnih kategorialnih lastnosti: *sosedov avto*, *Avto je sosedom* – *Avto je pri sosedom kot njegova lastnina*, *urednikovo gradivo* – *Gradivo je urednikovo* – *Gradivo je pri uredniku*; takšna (stavčna) aktualizacija imenske zveze, ki je nastala kot pretvorba stavka s pomožniškim *imeti*, ni mogoča: **Brat je sosedom*, *Vročina je bolnikova*. – Glagol *imeti* se torej potrjuje kot polnopomenski in pomožniški; merilo prepoznavanja njegove ene ali druge lastnosti izvira iz možnosti skladienske razvrstitve po pretvorbi P₁ nastalega (načeloma) svojilnega pridevnika: če je ta nastal iz polnopomenskega *imeti*, je mogoč v vseh skladienskih vlogah, če pa je v njegovi podstavi pomensko oslabiljeni *imeti*, se ne more pojavljati v povedkovem

32 Potrebno je omeniti še frazni glagol *imeti* po, ki se pojavlja samo v zvezi *Kdo ima kaj po kom*, pri čemer je Sam₁ vedno človek (č+), Sam₄ pa telesna ev. tudi duševna sestavina človeka; v bistvu gre za razmerje celota – del: *Postavo/Karakter ima po materi* – *Njegova postava/Karakter je po materi* 'Postavo/Karakter ima podobno materini (postavi/karakterju) / /.../ ima (takšno), kot (jo ima) mati' – *Njegova postava/karakter je podobna materini (postavi/karakterju) / /.../ je kot materina (postava/karakter)*.

določilo, se pravi ob veznem *biti* kot nosilec povedkovnega pomena, kar je popolnoma smiselno.

Po tem merilu se *imeti* izkazuje kot polnopomenski v tipoloških zgledih (2) *Sosed ima avto – Avto je sosedov*, (12) *Urednik ima gradivo – Gradivo je urednikovo*, (13) *Otrok ima mizo pri oknu – Miza pri oknu je otrokova*. V vseh drugih primerih, v veliki večini torej, je pomensko oslavljen, pomožniški. Razloge, ki preprečujejo prehod svojilnega pridevnika v povedkovo določilo – njegovo predikacijo torej, je mogoče razbrati iz lastnosti po pretvorbi nastale (P_1) imenske zveze; naj povzamemo:

- a) tipični svojilni pridevnik – povezuje s posameznim, zato obrazilo z vso končniško informacijo –, se razvršča ob samostalniki, ki poimenuje
  - razmerja med ljudmi, npr. *sosedov brat*;
  - lastnost, stanje (navadno po dejanju), zakrito dejanje ipd.: *sosedova brada*, *sosedovi dolgi lasje*, *bolnikova vročina* idr.;
- b) vrstni pridevnik tvori že po definiciji stalno besedno zvezo – gre za poimenovanje vrstnega (generičnega) pojma; vrstnost po pretvorbi P_1 nastalih pridevnikov je po izvoru lahko dvojna:
  - svojilna: R_s izraža povezavo s splošnim, kar se formalno kaže kot neprepoznavnost spola in števila – nezaznamovanost s teh dveh vidikov, npr. *šolski vrt*; *tovarniški dimnik*, (lahko tudi) *konjski hlev*;
  - sestavinska, npr. *človeška/človekova glava*.

Iz povedanega lahko tudi povzamemo, da glagol *imeti* nikoli ni samo vezni kot npr. *biti*; vedno ima pomožno pomensko vlogo, kar SSKJ ustrezno označuje kot pomensko oslavljeni.

Zlasti vsi pretvorbeni postopki, se pravi paradigmatsko-sintagmatska merila, pa tudi sopomenskost in protipomenskost – dve paradigmatski medleksemski merili pomenske členitve, odpirajo predvsem na ravni členitve stavčnih povedi po aktualnosti glede na besedilne zahteve kar nekaj jezikovnosistemskih stilnih variant.

2.1.7.2 Pomen svojilnosti določa v najširšem smislu pretvorba P_1 v R_s in iz njega v svojilni pridevnik. Znotraj tega okvira je bilo smiselno ločiti *pravo svojilnost*, določeno sopomensko 'biti lastnik, posedovati', sintagmatsko – dvovezljivost glagola *imeti*, paradigmatsko-sintagmatsko – pretvorba P_1 je izpeljana v celoti, prek rabe v povedkovem določilu je možna stavčna (skladenjskokategorialna) aktualizacija svojilnega pridevnika: *Avto je sosedov*. – Tako *razmerno* kot *sestavinsko svojilnost* z mnogimi podtipi določa poleg glagolske enovezljivosti – zloženega povedka z imenskim povedkovim določilom (Sam_4), prav nesposobnost prehoda R_s oz. iz

njega nastalega svojilnega pridevnika v povedkovo določilo, nesposobnost njegove stavčne aktualizacije (ob ohranjanju pomena seveda): *Sosed ima brata – sosedov brat – *Brat je sosedov*; sestavinsko svojilnost določa razmerje med celoto (Sam₁) in delom (Sam₄); sopomenka je 'biti sestavina, sestavljati'.

2.1.7.3 Pomen prostorske umeščenosti je glede na vrste svojilnosti v svojem jedrnem delu določen sintagmatsko s primarnostjo pretvorbe P₂, se pravi z izpostavitvijo krajevnega prislovnega določila (biti) pri kom: *Urednik ima gradivo – Pri uredniku je gradivo / ev. Gradivo je urednikovo, Sosed ima zidarja – Pri sosedu je zidar*, za to pomensko skupino je tudi tipična možnost razvrstitve svojilnega pridevnika pred Sam₄, kar pomeni, da je posedovano (Sam₄) že določeno glede na posedovalca (svojilni pridevnik); v tem primeru se Sam₁ lahko pojavlja le v vlogi pridruževalca – prostorskega nosilca torej: *Urednik ima njegovo gradivo – Pri uredniku je /.../*. – Sicer pa je zlasti na sintagmatski (stavčnoorganizacijski) ravni zaslediti vzporednost s pomeni svojilnosti.

2.1.7.4 Zelo obsežna in znotraj glede na različna pomenska delitvena merila razdrobljena je skupina, ki jo določa poleg glagolske enovezljivosti še s povedkovim določilom (načeloma Sam₄) izražena lastnost v najširšem smislu, tudi stanje, dejanje v zvezi s Sam₁: *Sosed ima brado; Bolnik ima vročino* ipd. Glagol imeti skupaj s povedkovim določilom se v takšnih stavkih včasih lahko (res ne nujno) pretvarja v ustrezen izraz stanja: *Bolnik je vročičen oz. polnopomenski glagol – Ima predavanje – Predava (pretvorba P₃)*.

2.1.8 Čisto na kratko še o redakciji glagola *imeti* v SSKJ. Lahko ugotovimo, da pomensko, skladiščno, tudi slogovno izjemno zahtevnemu glagolu redakcija ni bila kos: triindvajset pomenskih enot, od tega osemnajst pomenov (pomenske enote, zaznamovane s številkami) in pet podpomenov (pomenske enote, zaznamovane z dvema poševnicama) – vse s t. i. glavnimi razlagami, in premnogi količki (ena poševnica) ne izkazujejo temeljne pomenskočlenitvene logike oz. natančneje – ta logika je prepoznavna samo v prvem pomenu, ko gre za pravo svojilnost. Pojdimo po vrsti:

- Na oblikovni ravni je zabrisana razvidnost frazemskega glagola *imeti za*; dva pomena (7, 8), ki ju uvaja pojasnilo *v zvezi z za*, sta umeščena brez vidne smiselne povezave med druge pomene. – Pri vseh treh glagolih *imeti, imeti za in imeti se*, bi bilo potrebno že v izhodišču izločiti naklonskost in jo predstaviti za drugimi (nenaklonskimi) pomeni.
- Znotraj glagola *imeti* bi bilo potrebno na podlagi razvidnih meril ločiti polnopomenski *imeti*, ki je, kot smo videli, vedno dvovezljiv, od pomožniškega – oslabljenega pomena, kot navaja Slovar, ki je seveda enovezljiv; kot pomembno

merilo tega, vedno res ne preprostega ločevanja se nam je izkazala možnost stavčne aktualizacije svojilnega pridevnika iz imenske zveze, nastale s pretvorbo stavka z glagolom *imeti*: *Sosed ima avto – sosedov avto Avto je sosedov; Bolnik ima vročino – Bolnikova vročina ← *Vročina je bolnikova.*

- Nadaljnja pomenska členitev je vsaj deloma odprta: za merilo lahko vzamemo pomen pretvorjenega R_s oz. iz njega nastalega svojilnega pridevnika v smislu izražanja posebne vrste (svojilne) krajeвне umestitve česa/koga – poudarek na (*od*) koga –, ali pa njegovega čistega krajevnega pomena – poudarek na *pri kom* –, gre za postopek, ki smo ga skušali izpeljati v naši razčlenitvi; druga možnost bi bila predstaviti skupaj najprej pomene polnopomenskega *imeti*, sledili bi jim pomeni s pomožniškim *imeti*; slednji tip redakcije bi temeljil predvsem na sintagmatiki. Vendar zaradi izhodiščne nejasnosti pomenske strategije je izgubljena tudi omenjena izbirna možnost.

2.2 Pomenska razčlenitev glagola *biti* kot kritika redakcije tega glagola v SSKJ je bila že opravljena (Toporišič 1980). Nam gre predvsem za predstavitev razmerja med glagolom *biti* in pravkar razčlenjenim glagolom *imeti*.

Izhajamo iz znane temeljne ločitve glagola *biti* na njegov leksikalni (slovarski) pomen in skladenjskokategorialno vlogo – gre za nosilca stavčnosti, za izražanje časa, naklona in načina oz. nezaznamovanosti katere od teh lastnosti. Formalno merilo ločitve med obema danostma, temelječe na prehodu imenovalnika v zanikani roditeljski pri polnopomenskem *biti* (*biti*¹) tip *Oče je na vrtu – Očeta ni na vrtu* oz. ohranitve imenovalnika pri zanikanju, ko gre za skladenjskokategorialno vlogo glagola *biti* (*biti*²) tip *Oče je učitelj – Oče ni učitelj*, je potrjeno pri Toporišičevi pomenski razčlenitvi tega glagola. V okviru te razčlenitve je posebej pomembna izpostavitve tistih formalnih lastnosti, ki ločujejo prave povedkovnike od drugotnih, izvorno pripadajočim drugim besednim vrstam; gre predvsem za ločitev tipov *Bil je (velik) mrz* od *Bilo je (zelo) mrz*.

2.2.1 Kot je bilo v naši analizi že ugotovljeno, sta glagola *biti* in *imeti* v svojem izhodiščnem pomenu v nad- oz. podpomenskem razmerju: *biti*¹ izraža lahko samo zavzemanje prostora brez kakršnihkoli dodatnih opredelitev:

(38) *Nekdo/Nekaj je.*

Kot tak je temeljni glagolski primitiv, pomensko, kot rečeno, ga ni mogoče nadalje členiti, natančneje – ni ga mogoče uvrstiti v pojmovno višji razred; ubeseditve njegovega pomena – slovarska razlaga, ostaja brez uvrščevalne pomenske sestavine, kar je dosledno izpeljal tudi SSKJ s tipom razlag *izraža*, npr. *navzočnost v stvarnosti*. Izhodiščno sintagmatsko merilo za obravnavani pomen je enovezljivost,

na paradigmatski ravni, kot je bilo že ugotovljeno, pa sopomenskost z glagolom *obstajati*. V tem pomenskem okviru glagola *biti* se je *imeti* izkazal kot podrejen: zavzemanje oz. zasedanje prostora, ki ga, kot smo videli, izraža tudi *imeti* – kaj ev. kdo zavzema prostor –, je možno vedno glede na koga: *Kaj je od koga* oz. *Kaj je pri kom*, načeloma *Kdo ima kaj* seveda ne nujno kot svojo lastnino oz. *Kaj je pri kom* ne nujno kot njegova lastnina. Glagol *imeti* vnaša torej razmerje med čem v prostoru, ki ga izraža *biti*, in temeljno prostorsko orientacijsko točko – osebo (koga). Dejansko gre za nadpomensko oz. sopomensko razmerje med *imeti* in *biti pri*. Na formalni sintagmatski ravni se ta lastnost kaže kot izhodiščna dvovezljivost glagola *imeti*, na paradigmatski kot nad- ali sopomenskost z glagolom *nabajati se*, nikakor pa ne z *obstajati*, kot je to pri *biti* (36). Prostorsko razsežnost glagola *imeti* smo dokazovali s pretvorbo P₂:

(39) *Pri sosedu je avto*;

ko je šlo pri glagolu *imeti* za pravo svojilnost, smo to razmerje označevali kot podpomensko: *imeti* ≤ *biti*.

Razmerje med glagoloma *imeti* in *biti pri* je seveda lahko tudi sopomensko (z upoštevanjem že znanih preurejanj udeleženskih vlog) v primerih kot *Pri uredniku je (moje) gradivo* – *Urednik ima (moje) gradivo*; oba glagola sta polnopomenska. Vsaj navidez se nekoliko zaplete v primerih, ko imamo stavčni vzorec že zapolnjen s prislovnim določilom, npr. *Sosed ima očetov avto pred hišo*, kjer je mogoče izhodiščno krajevnost glagola *imeti* in prek njega svojilnost sploh dokazovati postopno: *Pri sosedu je očetov avto pred hišo* – *Pri sosedu je avto, ki je očetov* ‘pri očetu’, *pred hišo*. – Če vzamemo za izhodišče pretvorbene povezave polnopomenskega glagola *biti*, lahko rečemo, da je temeljni pogoj za vstop v pretvorbena zvezo z *imeti* struktura *biti pri* oz. *biti* {*M_k*} + *Sam*, *Sam* → č+: *Kaj je pri kom*. – Prostorskost v najširšem smislu, splošno izraženo z *biti pri kom/čem* – pretvorba P₂ –, je mogoče v določenih primerih konkretizirati npr. z *biti v*: *V vodi je kalcij* – *Voda ima (v sebi) kalcij*. Tu se odpirajo sopomenske povezave med fraznima glagoloma *biti v* in *imeti v sebi* ter glagolom *vsebovati*.

2.2.2 Pretvorbena zveza med *imeti* in *biti*, zaznamovana s P₁ – poimenjenje stavka prek R_s v svojilni pridevnik –, odpira zvezo z veznim *biti*: pomenska (leksikalna) prvina glagola *imeti* se pretvori v svojilni pridevnik, stavčnokategorialne lastnosti pa prevzame vezni *biti*: *Avto je sosedov* – *sosedov avto*. Kot je smo že zapisali, vezni *biti* v pretvorbni zvezi po P₁ z *imeti* je mogoč samo v primeru pomenske polnosti glagola *imeti*. – Lahko torej povzamemo, da pri pretvorbi P₂ glagola *imeti* je glagol *biti* vedno polnopomenski, pri pretvorbi P₁ pa vedno vezni.

Kaj iz tega sledi? Potrjuje se spoznanje, da je svojilnost samo vrsta prostorskega razporejanja: Kaj je pri kom kot (njegova) lastnina; pretvorba P_1 *Sosed ima avto* – *Avto je sosedov* je samo neke vrste modifikacija pretvorbe P_2 *Sosed ima avto* $\leq$ *Pri sosedu je avto*,³³ iz česar sledi, da če je mogoča pretvorba P_1 , mora biti mogoča tudi pretvorba P_2 , obratno ni nujno: pretvorba P_2 ne pogojuje nujno celovite (tudi stavčne – z *biti*) pretvorbe P_1 .

2.2.3 Kot vezni glagol po pretvorbi P_3 se pojavlja *biti* v naslednjih primerih:

- a) ob neizraženem povzročitelju gre za pripisovanje lastnosti, stanja, dejanja komu ev. čemu; pretvorba P_3 ne vpliva na spreminjanje udeleženskih vlog: samostalniki, ki se pojavljajo kot povedkovo določilo ob pomožniku *imeti*, se ob veznem *biti* dosledno pretvarjajo v lastnostni (stanjski) pridevnik; *Sosed ima brado* – *Sosed je bradat*; *Sosed ima dolge lase* – *Sosed je dolgolas*, *Bolnik ima vročino* – *Bolnik je vročiten*; *Ima ugled, veljavo, srečo* – *Je ugleden, veljaven, srečen*;
- b) ob izraženem povzročitelju gre za preureditev udeleženskih vlog kot pri razmerju med tvornikom in trpnikom: *Država ima podporo naprednega sveta* – *Država je podpirana (od naprednega sveta)* – *Napredni svet podpira državo*; podobno tudi, ko gre za izražanje stanja po dejanju: *Otrok ima že napisano nalogo* – *Naloga je napisana (od otroka)* / *Otrokova naloga je napisana* – *Otrok je napisal nalogo* / *Otroku so napisali nalogo*;
- c) zanimiva vzročno-posledična povezava med glagoloma se pojavlja pri eni izmed pretvorb P_3 : *Če ima (sosed/soseda) brata/sestro, je (seveda) tudi sam(a) brat/sestra* oz. *Sosed je brat, ker ima brata/sestro*; Glagol *biti* je vezni.

Naj povzamemo:

- a) Samo pretvorba P_2 pri glagolu *imeti* se je izkazala kot tista, ki povezuje ta glagol s polnopomenskim *biti pri* ev. še drugi $\{M_k\}$, pri čemer prihaja do obveznega preurejanja udeleženskih vlog; ta se pojavlja ob prislovnem določilu kraja, izraženim s predložnim samostalnikom ali samostalniškim osebnim zaimkom, ki ga določa podspol č+: *imeti – biti pri kom* (lahko kot svojina).
- b) Pretvorbi P_1 in P_3 pri glagolu *imeti* odpirata povezavo z vezno vlogo *biti*: P_1 ob obveznem zmanjševanju udeleženskih vlog spreminja tudi dvovezljivi *imeti* v enovezljivi *biti*: *imeti kaj – biti od koga*. – Tudi vse pretvorbe *imeti* tipa P_3 vzpostavljajo, kot smo videli, povezavo z veznim *biti*. V tem okviru velja izpostaviti frazna glagola *biti iz* in *biti v*: v prvem primeru gre za izražanje pomena sestavinskosti – ‘sestavljati’, v drugem vsebovanosti – ‘vsebovati’, npr. –

33 Seveda se moramo zavedati, da razumevanje prostora oz. pripisovanje le tega glagolu *imeti* temelji na zelo širokem oz. abstraktnem pojmovanju prostorskeosti: gre (tudi), kot smo videli, npr. za pripisovanje lastnosti, stanja ipd. komu, čemu.

Človek ima trup in ude – Človek je (sestavljen) iz trupa in udov – Človeka sestavljajo /.../; Voda ima kalcij – V vodi je kalcij – Voda vsebuje kalcij.

2.2.4 Zdi se, da v pretvorbno razmerje z glagolom *imeti* ne more vstopati *biti*, ko je v povedkovem določilu večina pravih povedkovnikov;³⁴ ta lastnost ločuje tudi tip *Pri nas je bilo mraz : Pri nas je bil mraz*: pretvorbena zveza z *imeti* je mogoča samo v drugem primeru: *Pri nas smo imeli (velik) mraz*; kot izjemna se kaže *Ima prav : Je prav* in *Ima rad : Je rad*.

Z vezljivostnega vidika so zanimivi frazni glagoli, ki jih tvori *biti* s prvotnimi povedkovniki: *biti prav*, *biti vseh*, *biti mar*, *biti po volji* in morda še kateri; gre za pomen izražanja (osebnega) razmerja do česa, kar je povzročilo dvovezljivost teh fraznih glagolov in s tem njihovo sintagmatsko ločljivost od enovezljivega *biti*: *Obleka mi je prav*, *Soseda mu je bila vseh*, *Zanjo mu ni bilo mar*, *Vse mu je bilo po volji*. Zgled *To je prav*, sicer sili v povezavo z *V tem imaš prav*, vendar je razmerje zapleteno: *imeti prav – (V tem) imam prav* 'Se ne motim, Sem *v pravu', temelji na posedovalcu prav(a) – Sam₁, v vrednostno razmerje do reference je vnesena osebna prвина; *biti prav – (To) je prav* te prvine ne vsebuje; npr. zveza *biti res – (To) je res* posedovalca sploh ne prenese, zato nima variante z *imeti*; kar sama se vsiljuje misel, da *Kar je prav, ni nujno res* oz. natančneje *V tem imam prav* ni nujno, da *Je to res*. – Sicer pa je vezni *biti* glede na pomen povedkovnega določila veliko bolj odprt kot pomensko (leksikalno) vsaj delno obremenjen *imeti*. Če že velja, da so stavki z *imeti* v povedku v celoti pretvorljivi v stavke z veznim ali polnopomenskim *biti*, in sicer po pretvorbi P₁ in P₂, deloma tudi P₃, obratno ne velja: *biti* v svojem temeljnem pomenu 'obstajati', pa tudi npr. kot dvovezljivi frazni glagol s prvotnimi povedkovniki, ki jih ni mogoče povezovati s svojilnostjo (v najširšem smislu), ne vstopa v pretvorbno zvezo z *biti*.

3 Pomenska razčlenitev glagola *imeti* na podlagi sintagmatskih in paradigmatskih meril je odprla temeljno pomensko razmerje z glagolom *biti*: dve pretvorbni možnosti, ki zajemata glagol *imeti* v celoti – pretvorba v svojilni pridevnik in v prostorsko prislovno zvezo –, ga povezujeta z glagolom *biti* v veznem pomenu in *biti pri* kot polnopomenski. Na podlagi teh dveh pretvorb se je potrdil glagol *imeti* kot poseben način prostorskega česa – bivanja česa ev. koga v prostoru glede na temeljno orientacijsko točko – nosilca svojilnosti, t. i. posedovalca (posesorja).

34 Ustavi se velja ob primeru *Koliko je ura*, ki ga J. Toporišič (1980: 156) izpeljuje iz *Koliko je bilo ura*, to pa »verjetno« iz *Kolika je (bila) ura*, kjer je *koliko* po tej razlagi povedkovo določilo. Ponuja pa se tudi variantna razlaga, kjer je mogoče tip *Koliko je ura?* razumeti eliptično v smislu *Koliko časa 'časovnih enot' je 'se nahaja' na uri?*, pri čemer v slovenščini sovпада ura s pojmom časovna enota in priprava, ki s časovnimi enotami meri čas; *Koliko je ura?* *Ura je tri dejansko torej pomeni 'Koliko časovnih enot je na uri oz. 'Na uri so tri ure'.*

4 Pomenske skupine glagola *imeti* z delitvenimi merili

1 nefraznost: *imeti*

1.1 nenaklonskost: pretvorba P_1 (svojilnost) – dosledna, pogojna; pretvorba P_2 (prostorskost) v širšem smislu; *biti* $\{M_k\}$ in *imeti* v nad-/podpomenskem ali sopomenskem razmerju

1.1.1 svojilnost: doslednost pretvorbe P_1 ; P_2 (prostorskost) v ožjem smislu; *biti* $\{M_k\}$ in *imeti* v nad- oz. podpomenskem razmerju

1.1.1.1 prava: $\text{Sam}_1 \rightarrow \text{č+}$, $\text{Sam}_4 \rightarrow \text{č-}$; dvovezljivost glagola *imeti*; Prid_s po pretvorbi P_1 v vseh skladenjskih vlogah; sopomenskost ‘posedovati, biti lastnik’: *Sosed ima avto*

1.1.1.2 neprava: enovezljivost glagola *imeti*; Prid_s po pretvorbi P_1 razvrstitveno omejen na položaj ob samostalniškem jedru

1.1.1.2.1 razmerna: $\text{Sam}_1 \rightarrow \text{č+}$, $\text{Sam}_4 \rightarrow \text{č+}$; tipična P_3 izloči pri rodovnih (družinskih) povezavah dvosmernost razmerja med Sam_1 in Sam_4 , kar utemeljuje dopolnjevalno protipomenskost: *Sosed ima nečaka – Sosed je stric* (nečak – stric)

1.1.1.2.2 sestavinska, celota – del: pretvorba (tudi) v sestavinski rodilnik (R_{iz}); po P_1 nastali pridevnik je vrstni; sopomenka ‘biti (sestavljen) iz, sestavljati’

1.1.1.2.2.1 vrstna (generična)

1.1.1.2.2.1.1 celota vrste (vse v vrsti)

1.1.1.2.2.1.1.1 prvotna: *Človek ima roke; Jež ima bodice; Celica ima jedro*

1.1.1.2.2.1.1.2 posledična: *Teden ima sedem dni*

1.1.1.2.2.1.2 posamezne sestavine (pod)vrste: *Hiša ima tri nadstropja*

1.1.2 prostorskost: P_2 – *biti* $\{M_k\}$ in *imeti* v (pretvorbenem) sopomenskem razmerju; pogojnost pretvorbe P_1 (odsotnost Prid_s v stavku s povedkom *imeti*); sopomenka ‘pripadati’

1.1.2.1 zakrita ali zakrita in izražena: $\text{Sam}_1 \rightarrow \text{č+}$ (ne nujno), $\text{Sam}_4 \rightarrow \text{č-}$; dvovezljivost glagola *imeti*; ev. Prid_s (po pretvorbi) P_1 v vseh skladenjskih vlogah: *Urednik ima (njegovo) gradivo – Gradivo je urednikovo – Njegovo gradivo je pri uredniku; (Tvoje) ključe imam v žepu – Ključi v žepu so moji – Tvoji ključi so pri meni v žepu/v mojem žepu*

1.1.2.2 razmerna: Sam₁ → č+, Sam₄ → č+: *Sosed ima zidarje* – *Pri sosеду so zidarji/ sosedovi zidarji*

1.1.3 lastnostnost: enovezljivost glagola *imeti*; uveljavljanje različnih možnosti pretvorb P₃

1.1.3.1 videz, (telesna) lastnost: *Sosed ima brado* – *Sosed je bradat*

1.1.3.2 posledično stanje, (implicitno) dejanje: *Bolnik ima vročino* – *Bolnik je vročičen*; *Otrok ima (napisano) nalogo* – *Otrokova naloga je napisana*; *Sosed ima študenta na hrani* – *Študent se hrani pri sosеду* – *Sosed hrani študenta*

2 fraznost:

2.1 *imeti za*

2.1.1 nenaklonskost – namembnost

2.1.1.1 vrstna (generična): pretvorba P₁ (tudi) T_{za}; dvovezljivost glagola *imeti za*: *Sosed ima uto za psa* – *pasja uta*

2.1.1.2 naključna: enovezljivost glagola *imeti*: *Klop ima za spanje* – *Spi na klopi*

2.1.2 naklonskost

2.1.2.1 izražena: *Trditev imam za resnično* – *Menim, da je trditev resnična*

2.1.2.2 zakrita: *Pozdrave imam zate* – *Moram te pozdraviti* / *Naročeno mi je, naj te pozdravim*

2.2 *imeti se*: pretvorba P₃: *Imamo se dobro* 'Smo v dobrem'

2.3 *imeti se za*: naklonskost: *Ima se za učiti* – *Mora se učiti*.

Summary

1 The verbs *imeti* ('to have') and *biti* ('to be') belong to the so-called class of verbal primitives or primary verbs, defined, as is well known, by the fact that they cannot undergo further semantic analysis. Also common to both verbs is the expression of spatial location; however, only *biti* is spatially open and indefinite, while *imeti* ties the spatial orientation point to the possessor. – The point of departure of the present semantic analysis is the verb *imeti*. Through transformations into possessive adjective (T₁), adverbial of location (T₂), and through all other non-possessive and non-spatial ones (T₃) it displays a close semantic relationship to

the verb *biti*. The rich linguo-systemic stylistics derived from these transformational relationships between the two verbs is based on the question of the theme and or rheme in the sentence, i.e., on textually-based functional sentence perspective. – The criteria used in this semantic analysis are paradigmatic, i.e., particularly synonymy, hyperand/ or hyponymy and antonymy; syntagmatic, i.e., particularly verbal government; and paradigmatic-syntagmatic, i.e., the distribution of participants around the verb, particularly with respect to the sub-category of gender +/- human, and transformational possibilities.

2 The verb *imeti* and verbal phrases *imeti za* and *imeti se* are related by the lack of possibility of having prefixes, i.e., they are without the formal possibility of expressing perfectiveness. The verbs *imeti* and *imeti za* have, among others, modal meaning: *imeti* as expression of possibility, e.g., *Ta pa ima s čim plačati* [He/she has something to pay with] 'Ta lahko plača' [He/she can pay]; necessity, e.g., *Sedaj imaš delati* 'Sedaj moraš delati' [You have to/must work now]; expectancy, e.g., *Vlak ima odpeljati vsak čas* [The train must leave any minute] 'Vlak naj bi odpeljal / (ev.) bo odpeljal vsak ~as' [The train should/will leave any minute]; *imeti za* as an expression of probability, e.g., *Trditev imam za resnično* [I consider the statement true] 'Menim, da je resnična' [In my opinion the statement is true], desire, inclination – *Ima me, da bi odšel* [I am inclined to leave] 'želim oditi' [I want to leave].

2.1 The verb *imeti* can be autosemantic or synsemantic; the recognition of the former or latter character is based on the possibilities of syntactic distribution of the possessive adjective resulting from the transformation (T₁). This criterion leads to the logical conclusion: if a possessive adjective is derived from an autosemantic verb *imeti*, it can be used in all syntactic functions, i.e., it is fully functional; if its semantic base consists of the semantically weakened *imeti*, it cannot be used as a predicate nominal. The reasons forbidding the predication of possessive adjective are evident from the characteristics of the nominal phrase resulting from the transformation. This phrase is either (a) a possessive adjective with the suffix *-ov* or *-in* used with a noun denoting kinship relations, e.g., *sosedov brat* [the neighbor's brother], or the characteristic, state (after an act) of a person, e.g., *sosedini dolgi lasje* [the neighbor's long hair], *bolnikova vročina* [patient's fever], or (b) a generic adjective meaning common possession, e.g., *šolski vrt*, and possession of parts, e.g., *človeški mozgani*. Generic adjectives as lexical items (lexemes), by definition cannot be predicate nominals and as such they can only form a set phrase with a nominal nucleus. – According to this criterion *imeti* is autosemantic when it expresses *real possessiveness*, e.g., *Sosed ima avto* [The neighbor has a car] – *Avto je sosedom* [The car is the neighbor's/The car belongs to the neighbor], and *real locality*, e.g., *Urednik*

ima gradivo [The editor has the material] – *Gradivo je urednikovo/pri uredniku* [The material is the editor's/with the editor]. In all other cases, that is, in most cases, it is semantically weakened, auxiliary. – Both semantic groups with the autosemantic *imeti* are defined by a different priority of the transformational relationships with *biti*: the transformation of the possessed (N₄) into possessive adjective (A₁), which is primary to (real) possessiveness, plays a role in the non-semantic nature of *biti*, in its exclusively copulative function, e.g., *Sosed ima avto* – *Avto je sosedov*. The transformation of the sociative, not necessarily possessed (N₄), into an adverbial of location, which is primary to (real) spatiality, preserves the autosemantic nature of the verb *biti*. The initially mentioned hierarchy of the spatial meaning expressed by these two verbs has thus been confirmed on the formal plane.

2.1.1 In the semantic group of *possessiveness*, which is defined, as previously shown, by the transformation (through Gp) into possessive adjective (T₁), another characteristic of the *real possessiveness* is the synonymy with *biti lastnik*, *posedovati* [to be the owner, to own] and the dual valency. – The possessiveness of the relationship and component and their many sub-types are defined (besides by the single valency) by the fact that the possessive adjective resulting from the transformation T₁ is limited to the position next to a noun, e.g., *Sosed ima nečaka* – *sosedov nečak* – **Nečak je sosedov* [The neighbor has a nephew – *the neighbor's nephew* – **Nephew is the neighbor's*]. A typical transformation T₃ eliminates (consistently) bi-directionality in the relationship between N₁ and N₄ in kinship relations, which justifies complementary antonymy: *Sosed ima nečaka* [The neighbor has a nephew], therefore *Sosed je stric* [The neighbor is an uncle] (cause and effect: nephew – uncle). – *Possessiveness of parts* is defined by the relationship of whole (N₁) vs. part (N₄). A typical transformation is (also) into genitive of parts (Giz), which results in the synonym *sestavljati* 'biti (sestavljen) iz' [to consist of].

2.1.2 The meaning of *spatial location* shows particularly on syntagmatic plane shows parallelism with the meanings of possession. The meaning of *real spatiality*, too, has dual valency, but the primary transformation T₂ puts forth the phrase with *imeti* in its spatial meaning. The transformation into possessive adjective (A₁) is not at all possible if the possessed already has the possessor, i.e., if N₄ is already has an attribute in a form of a possessive adjective: (*Tvoje*) *ključe imam v žepu* [I have (your) keys in my pocket] – *Ključí so pri meni v žepu* / *Moji ključí so v žepu* [The keys are in my pocket/ My keys are in the pocket] – *Tvoji ključí so pri meni v žepu* [Your keys are in my pocket].

2.1.3 A very large and, with respect to various semantic criteria, highly fragmented group is defined by single valency and a semantically weakened verb (auxiliary) as well as the abstract nature of the possessed (N₄); it involves the characteristic,

state after an act, (obscured) act, e.g., *Sosed ima brado* [The neighbor has a beard]; *Bolnik ima vročino* [Patient has fever]. In principle the transformation into a corresponding expression of state, e.g., *Sosed je bradat* [The neighbor is *beardy], *Bolnik je vročičen* [Patient is feverish], act, e.g., *Ima predavanje – Predava* [He/she has a lecture – He/she is lecturing] is possible.

2.2 With regard to the transformational relationship between the verbs *imeti* and *biti* it becomes evident that only the transformation T_2 (spatiality) in the verb *imeti* relates this verb to autosemantic *biti*. The transformation includes the mandatory rearrangement of participants' roles: the first actant – the possessor, expressed with N_1 in a sentence with a predicate *imeti* becomes in a sentence with a predicate *biti* an adverbial with the meaning of local circumstance, e.g., *Kdo ima kaj – Kaj je pri kom* [One has something – Something is with one]. The connection with the copulative role of *biti* is established by transformations T_1 and T_3 : along with reducing the number of participant roles T_1 changes *imeti* with dual valency into *biti* with singular valency, e.g., *Kdo ima kaj – Kaj je od koga* [One has something – Something belongs to one]. – All non-possessive and non-spatial transformations of *imeti* (T_3) establish the connection with the copulative *biti* as well, and in predictable circumstances with some other autosemantic verb, e.g., *Ima dolge lase – Je dolgolasa* [She has long hair – She is long-haired], *Delo ima opravljeno – Delo je opravil* [He has his work finished – He has finished his work], however, *Ima delo – Dela* [He has work – He is working] (besides *njegovo delo* [his work]).

3 The semantic analysis of the verb *imeti* based on syntagmatic and paradigmatic criteria has opened a fundamental semantic relationship with the verb *biti*: two transformational options, which entirely cover the verb *imeti* – the transformation into possessive adjective and into spatial adverbial phrase – relate it to the verb *biti*. Based on these two transformations, the verb *imeti* establishes itself as a specific way in which something or somebody exists in space with respect to the basic orientation point – the bearer of the possession, i.e., the possessor.

Viri

- Filipec, J., 1985: *Česká lexikologie*. Praha: Československá akademie věd.
- Halliday, M. A. K., ²1994: *An Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold.
- Kačala, J., 1971: *Doplňok v slovenčine*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akademie vied.

- Kořenský, J., 1972: *Funkce českých sloves být a mít ve větnésémantické »struktuře« situace*. Jazykovedný časopis, 23/2, 159–168.
- Kunst Gnamuš, O., 1995: *Teorija sporazumevanja*. Ljubljana: Center za diskurzivne študije.
- Lubocha-Kruglik, J., 1998: *Mieć czy bycz – to jest pytanie*. Zagadnienia słowotwórstwa i składni w opisie współczesnych języków słowiańskich. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Lyons, J., 1975 (1968): *Einführung in die moderne Linguistik*. München: Verlag C. H. Beck.
- Lyons, J., 1980 (1977): 1980 (1977): *Semantik* (Band I). München: Verlag C. H. Beck.
- Lyons, J., 1983 (1977): 1983 (1977): *Semantik* (Band II). München: Verlag C. H. Beck.
- Marcel, G., 1962: *Być i Mieć*. Warszawa.
- Mikuš, R. F., 1960: *Prostorni podatak događaja: teorija i govorni izraz*. Radovi 1/1. Zadar: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet Zadar, 7–30.
- Pit'ha, P., 1972: *K sémanticko-syntaktické charakteristice slovesa m í t*. Slavica pragensia XIV. Praha: Universita Karlova.
- Pit'ha, P., 1991: *K popisu prívlastňovacích adjektiv II*. Slovo a slovesnost LII/2.
- Pogorelec, B., 1972: *Dopolnilnik (povedkov) v slovenski skladnji*. Linguistica.
- Quirk /.../, R., ¹³1995: *A comprehensive Grammar of the English Language*. London and New York: Longman.
- Štěpán, J., 1985: *Ke kategorii posesivity a jejímu ztvárnění v jazycích*. Slovo a slovesnost XLVI/1, 20–27.
- Topolińska, Z., 1985: *Autour de la notion de relation possessive*. Prilozi, X 1 – Oddelenie za lingvistika i literaturna nauka. Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite.
- Toporišič, J., 1980: *O strukturalnem določanju besednih pomenov (ob glagolu biti)*. Linguistica. Ljubljana, 151–167.
- Vidovič Muha, A., 1981: *Pomenske skupine nekakovostnih izpeljanih pridevnikov*. Slavistična revija 29, 19–42 (Gl. Dodatek).
- Vidovič Muha, A., 1985: *Primeri tvorbenih vzorcev glagolov*. XXI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 47–61.
- Vidovič Muha, A., 1988: *Slovensko skladenjsko besedotvorje ob primerih zložen*. Ljubljana: Partizanska knjiga (Znanstveni tisk), Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

- Vidovič Muha, A., 1988a: *Kontrastive slowenisch-deutsche Typologie der Nominalkomposition*. Wiener slawistischer Almanach (Band 22). Wien: Gesellschaft zur Förderung slawistischer Studien, 311–323.
- Vidovič Muha, A., 1996: *Določnost kot besedilna prvina v slovničnem opisu slovenskega jezika*. Ljubljana: Obdobja 15, Kopitarjev zbornik. Filozofska fakulteta, 115–131.
- Vidovič Muha, A., 1997: *Razmerja med leksemi in homonimija*. V: Slovar slovenskih homonimov (J. Bališ). Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 7–16.

Slovnične in pomenske lastnosti nekaterih količinskih izrazov

Skladenjska, besedotvornoskladenjska in besedoslovna (pomenskosestavinska) merila kažejo slovnične, zlasti besednovrstne, ter predmetnopomenske lastnosti besed *cel*, *pol* in *četrt*, in sicer predvsem kot količinskih izrazov; dokazujejo njihov števniki in zaimenski pomen, pri *cel* pa tudi lastnostnoprivedniškega. Med skladenjskimi merili so pomensko odločevalna naslednja: vloga in pomen v stavčni zgradbi, vrste nestavnih besednih zvez s stališča tvorljivostne polnosti, razvrstitve in skladenjske vloge v njih ter pomensko-slovnične lastnosti zlasti zloženjskih skladenjskih osnov.

Criteria on the levels of syntax, word-formative syntax, and lexicology (semantic components) reveal the grammatical (especially word-class) and semantic features of the words *cel*, *pol*, and *četrt*, mostly used as quantifiers. They prove these words to have numeral or pronominal meaning, and *cel* also the meaning of a qualitative adjective. Among the syntactical criteria, the following ones are semantically relevant: function and meaning in the clause structure; types of phrases from the point of view of full-scale vs. partial generability; distribution and syntactic role within phrases; semantic and grammatical features of the syntactic bases used in word-formation, especially in compounding.

1 Predmet naše obravnave so predvsem izrazi *cel*, *pol* in *četrt*. Besednovrstne in s tem deloma tudi (predmetno)pomenske lastnosti teh izrazov so v veliki meri določljive šele iz njihovega skladenjskega, tudi besedotvornoskladenjskega obnašanja. Z izpostavitvijo ustreznih pomensko razločevalnih besednih zvez v t. i. globinskem pomenu je mogoče tudi površinsko (izrazno) utemeljiti njihovo besednovrstno in pomensko različnost. Premajhno upoštevanje ali morda tudi težavnost upoštevanja te (pomensko) razčlenjevalne metode izkazujejo predstavitve teh besed v Slovarju slovenskega knjižnega jezika (dalje SSKJ), saj so marsikje pomensko in slovnično, zlasti besednovrstno zgrešene.

1.1 Merila razčlenjevanja so torej skladenjska, besedotvornoskladenjska, pa tudi besedoslovna. Med skladenjskimi vloga in pomen teh besed v stavčni zgradbi, vrste njihovih nestavnih besednih zvez s stališča tvorljivostne zasičenosti, razvrstitve in vloge v njih, z upoštevanjem dejstva, da je vloga lahko določena z razvrstitvijo, pa tudi z oblikoslovno podobo, npr. v primeru ujemalnosti. Ob navedenih merilih je v pomoč še vprašalnica. Besedotvorna skladnja zajema razčlenitev predvsem zloženjskih skladenjskih osnov, ker jih določa skladenjsko razmerje med vsaj dvema obrazilno nepretvorljivima korenskomorfemskima besedama.¹

1 Pojem besedotvorne skladnje zajema s stališča besedotvornih vrst vse strukturno različne tipe skladenjske podlage, s stališča besedotvornih pomenov pa vse možne pretvorbene povezave s sestavinami pomenske podlage (propozicije) povedi (Vidovič Muha 1984: 305–319).

Tako postane razvidno, kateri pomenskoskladenjski tipi obravnavanih besednih zvez so tudi (zložensko) besedotvorni. Besedoslovna merila izhajajo iz medbesednih pomenskosestavinskih razmerij, zlasti iz sopomenskosti, protipomenskosti ter nad- in podpomenskosti (Toporišič 1976: 93–95; 1980: 151–167; Vidovič Muha 1986: 79–93).

1.2 Po dosedanjih besednovrstnih predstavitvah je beseda *cel* pridevniška, po Slovenskem knjižnem jeziku 2 J. Toporišiča (1966: 152) in njegovi Slovenski slovnici (1976: 280) količinska pridevniška zaimenska.² Kot pridevniško jo določa tudi SSKJ, v zvezah tipa do celega, na celo pa jo uvršča med samostalnike. – Členitev na podlagi naših meril pa pripelje do še drugih in drugačnih besednovrstnih in pomenskih uvrstitev.

1.2.1 S skladenjskega vidika je besedo *cel* mogoče ločiti na pomenske skupine, kjer se pojavlja: a) v vseh skladenjskih vlogah (lastnostne) pridevniške besede: kot obsamostalniški prilastek, povedkovo določilo – regularni prehod pridevniške besede med povedkovnike (Toporišič 1979/80: 201–205) –, povedkov prilastek; b) v vlogi povedkovega določila in povedkovega prilastka (povedkovnik) ; c) samo v vlogi obsamostalniškega prilastka.

1.2.1.1 V vseh skladenjskih vlogah pridevniške besede se *cel* pojavlja le v lastnostnem pomenu – vprašalnica *kakšen*; gre torej za lastnostni, in sicer kakovostni pridevnik. Na podlagi so- in protipomenskih povezav se da še natančneje uvrstiti, in sicer med pridevniško besedo stanja; z besednimi pomenskimi povezavami in še z nekaterimi skladenjskimi lastnostmi je mogoče dokazati, da gre v okviru omenjene skladenjske rabe za dve pomenski varianti:

- a) *Čevlji so celi*;³ *Čevlje je prodal še cele*; *celi čevlji* 'neraztrgani/raztrgani'; *Hiša je cela*; *Hiša je po bombardiranju ostala cela*; *cela hiša* 'neporušena/porušena'. *Žoga je cela*; *Žogo je našel celo*; *cela žoga* 'nepredrta/predrta'. *Posoda je cela*; *Posodo je ohranil celo*; *cela posoda* 'nerazbita, neokrušena/razbita, okrušena'.

2 M. Pleteršnik (1894: 76), ima besedo *cel* uvrščeno samo med pridevnike, tudi za primere kot *gaziti v celo*, *po celem požirati*, *na celem*, *iz celega*, *iz cela* (= *iz celega*), *do celega*, *do cela* ipd.; A. Breznik (1916: 87) uvršča besedo prav tako med pridevnike s pojasnilom, da nima določne oblike v zvezah kot *cel dan* (den ganzen Tag) 'ves dan', *cel bleb prinesi* (bring den ganzen Laib), tj. *ne reži ga prej*; toda: *celi bleb prinesi*, tj. *tisti bleb, ki je cel*, *ne tistega, ki je načet*. – J. Toporišič (1966: 152) *cel* skupaj z *ves* uvršča med nedoločne zaimke, čeprav z neke vrste omejitvijo: 'Cel, ki ga nekateri prištevajo med zaimke, pomeni /.../'; v SS (1976: 271) sta *ves* in *cel* uvrščena med količinske pridevniške zaimke, vendar je glede zaimkovnosti enaka omejevalna opredelitev kot v Slovenskem knjižnem jeziku 2 (1966). – SSKJ 1(235) uvršča besedo *cel* med pridevnike, v podgeslu pa tudi med izpridevniške samostalnike za primere kot *do celega* ipd. (docela – prislov 'popolnoma, čisto', npr. docela drugačen, SSKJ 1: 436). – F. Bezljaj (1976: 60) uvršča besedo med pridevnike, *celo* tudi *celo* med prislove; brez posebne besednovrstne določitve, za podpičjem, navaja primere kot *s cela*, *s celega*, *iz cela do cela* »popolnoma«.

3 Gradivo je v veliki meri iz SSKJ, vendar ne nujno tudi v uporabljenih skladenjskih vlogah.

Sopomenke se pojavljajo kot zanikane protipomenke: *neraztrgan* – *raztrgan* itd.; da gre pri protipomenkah za pridevniško besedo stanja, dokazuje pretvorbena pot, npr. *trgati* – *raztrgati* – (*biti*) *raztrgan*. Vse primere tipa (a) pa na protipomenski ravni povezuje nadpomenka *neuničen*, *nepoškodovan/uničen*, *poškodovan* (*uničevati* – *uničiti* – (*biti*) *uničen*).

b) *Hlebi so celi; Hlebi na policah so ležali celi; celi hlebi; Krompir je cel; Krompir je pojedel kar cel; cel krompir. Kumarice so cele; Kumarice je vlagala cele; cele kumarice.*

Za primere s snovnim samostalnikom v jedru besedne zveze b) velja protipomenka *razrezan*, ki tako kot za primere a) dokazuje stanjski pomen pridevnika *cel*: *rezati* – *razrezati* – (*biti*) *razrezan*.

b₁) *Plača v tem mesecu je cela; Plačo je prejel celo; cela plača* ‘ne(raz)deljena (ki ni deljena)’ ali ‘nedelna (ki ni v delih)/delna’.

Tudi v obeh so- in protipomenskih možnostih gre za pomen stanja, le da je v prvem primeru izraženo stanje v zvezi z glagolskim dejanjem (*deliti* – *razdeliti* – (*biti*) (*raz*)*deljen*), v drugem pa le stanje ne glede na dejanje: *delen* – *ki je v delih*. Za primere b) veljata omenjeni so- in protipomenski varianti tudi kot nadpomenki.

Pomensko razliko med primeri tipa (a) in (b), (b₁) pa je mogoče dokazati tudi na skladenjski ravni. Za primere (b), (b₁) namreč velja naslednje: ko je pridevnik *cel* obsamostalniški prilastek, je za pomensko razvidnost nujno širše sobesedilo, sicer je pridevnik *cel* mogoče razlagati tudi v sopomenski zvezi s pridevnikom *ves*, torej kot količinsko pridevniško besedo (gl. 1.2.1.3): *cel* (*hleb*) ‘nerazrezan/ves’ – prvi pomen je mogoče realizirati npr. v zvezi (*Na mizi so ležali*) *celi in razrezani hlebi* – pomenska razpoznavnost je dosežena že s prirednim razširjenim levim prilastkom, drug pomen, npr. v zvezi *Pojedel je cel hleb kruha*, kjer pomensko drugačnost potrjuje sopomenka *ves*. V drugih skladenjskih vlogah količinski pomen ni mogoč, zato se tudi pridevniška beseda *ves* ne more pojavljati kot sopomenka in do pomenskih prekrivanj ne more priti.

Katere slovnično-besedilne lastnosti pa še povezujejo primere tipa (a), (b), (b₁)? S stališča pridevniške besedne zveze velja, da kakovostni pridevnik *cel* ne tvori besedne zveze s prislovi stopnje tipa **zelo/bolj/malo cel*, in tudi sicer ne pozna nobene oblike stopnjevanja. Kakor drugi lastnostni pridevniki pa pozna besedno zvezo z desnimi dopolnili (izjema je samo pomen stopnje), npr. *cel do polovice* (*sicer pa je uničen/razrezan*). Tudi njegova razporeditev v levem prilastku je vezana na kakovostno pomensko skupino, in sicer na predvidljivo stanjsko mesto – za pridevniki barve in pred snovnimi pridevniki, npr. *lepi veliki rumeni celi* (*nerazrezani*) *koruzni hlepci*. V znanih okoliščinah ločuje kategorijo (skladenjske) določnosti – *cel-o* : *cel-i*. (Breznik na tej podlagi skuša ločevati pomen.)

S pomenskosestavinskega vidika lahko rečemo, da oba pomenska podtipa v najširšem smislu povezuje opisna protipomenska nadpomenka *v kosih* → *kosni oziroma *kosovni*. Z besedotvornega vidika bi bil sprejemljiv tudi (protipomenski) nadpomen *razpadel*, le da gre pri primerih tipa (a) za nenamenskost, nenačrtnost, v primerih tipa (b), (b₁) pa za načrtnost. Pridevnik *cel* v obravnavanem pomenu, zlasti s tipom, ki ga izkazujejo primeri (a), je tudi besedotvornopodstaven, pojavlja se kot prilastek v skladenjski podstavi npr. pridevniških zloženok: *cel-o-rob-ni/-i* ← [tak, ki ima] *cel*{-š} *rob* {-ø}, [ ] → -ni/i, { } → -o-; tako še npr. *cel-o-stran-ski*, *cel-o-številski*.

Iz obravnavanega pridevniškega pomena v predložnih sklonih in v prislovnodoločilni vlogi pogosto nastaja konverzni izpeljani samostalniček: *cel-i* ← [tisti, ki je] *cel*[-ø], [ ] → -i, *cel-*, npr. v zvezah kot **do cel-a/do cel-ega*; opraviti imamo še s samostalniško pridevniško sklanjatvijo, kar priča o izredni starosti takih predložnih zvez.⁴ Ni čudno, da so iz mnogih nastali sklopi, iz krajevnih prislovnodoločilnih zvez pa po metaforizaciji načinovni prislovi, npr. docela 'popolnoma', scela 'v enem kosu', na celem 'nenadoma'.

1.2.1.2 Beseda *cel* je besednovrstno samo povedkovnik, torej v vlogi povedkovega določila in povedkovega prilastka, in sicer v pomenu stanja po izvršenem dejanju, ki ga poimenuje glagol *celiti*; gre za posledico iztekanja dejanja: *celiti* - *zaceliti* - (*biti*) *zaceljen*, *cel*. Kot povedkovnik stanja razvija *cel* samostalniček *rana* in vse samostalnike, ki poimenujejo dele telesa oziroma telo, npr.:

c) *Rana* še ni *cela* 'zaceljena', *Ranjena roka* je že *cela* 'zaceljena'.

V obravnavanem pomenu so mogoče povedkovniške zveze tudi s prislovi stopnje, npr. *Rana* je že *precej cela*/še *kar cela* 'zaceljena'. Povedkovnik *cel* je v obravnavanem pomenu besedotvorni, najdemo ga v podstavi npr. glagolskih, pridevniških in samostalniških izpeljank, pa tudi samostalniških in pridevniških zloženok. Glagol *celiti* (*celjenje*², *celilo*² ← ⁵←[tisto, ki] *celi*[-ø], [ ] → -ilo, *cel-* idr.) izraža besedotvorni pomen dejanja in rezultata dejanja:⁵ *celiti* ← [posta- (ja)ti] *cel*[-š] / [delati (kaj)] *cel*[-o], [ ] → -i -ti, *cel-*. Zveze, v katerih se glagol pojavlja, izkazujejo povezavo z obravnavanim pomenom, npr. *Rana se celi*; *Mazilo celi rane*. Glagol *celiti* je tudi v podstavah zloženok, npr. *ran-o-cel-ec*² ← [tisti, ki] *celi*[-š] *ran*{-e}; *ran-o-cel-n-ik*^{2/3} ← [tisti, ki je] *ranoceln{-i} / [tisti, ki] *celi*[-ø] *ran*{-e}.

4 J. Rigler (1968: 11) predvideva za Trubarjev čas deloma še živo samostalniško sklanjatev pridevnika prav zaradi rabe takih oblik v Trubarjevih besedilih, čeprav so bile te oblike »tik pred izumrtjem in /ne/ več rabljene samo za nedoločno obliko /.../«.

5 Poskus predstavitve besedotvornih pomenov glagola, s pomočjo pretvorbene povezave s sestavinami pomenske podstave povedi (propozicije) je podan v članku A. Vidovič Muha (1985: 47–61).

Kot povedkovnik pa se beseda *cel* uporablja tudi v pomenu neposledičnega stanja oziroma stanja pred potencialnim dejanjem; v tem zadnjem primeru se kot protipomenka pojavlja pridevniška beseda stanja kot posledica dejanja:

č) *Tone se je iz boja vrnil cel; Si še cel?; Samo glavo ima še celo.*

Pomensko je mogoče primere (č) razlagati kot metaforični prenos primerov (a); tudi protipomenka *ranjen* ali (zanikana) sopomenka *neranjen* to povezavo potrjuje. Samo povedkovniška možnost skladijske rabe pa tudi pomenska zoženost na isti tip nosilcev stanja (samostalniških besed) kot pri primerih tipa (c) upravičuje skupno obravnavo.

1.2.1.3 Med količinske pridevniške besede pa se beseda *cel* uvršča, ko je njena skladijska raba omejena predvsem na vlogo obsamostalniškega prilastka. Pridevniški besedi *cel* ustreza vprašalnica *koliko*. Kot količinska pridevniška beseda ne ločuje (skladijske) določnosti, razvrstitev v levem prilastku pa je vezana na količinsko mesto, to je pred lastnostne pridevniške pomenske skupine: *Pojedel je cel velik rumen koruzni hleb*. V obravnavanem pomenu se *cel* tudi ne sprevrča v samostalnike.

SS 1976 (271) uvršča *cel* med količinske pridevniške zaimke. Vendar pa je v SS 1976 med navedenimi količinskimi zaimki treba ločiti tiste, ki izražajo samo številčni obseg, od tistih, ki poleg številčnega obsega izražajo še obseg česar-koli. Samo številčnost izražajo *zaimki noben, oba, vsi* (edninski pomenski par *noben*), in bi jih zato morda lahko uvrstili kar med števniko (števniško pridevniško besedo); od drugih količinskih zaimkov se ločijo po tem, da imajo samostalniško jedro vedno imenovalniško: *noben delavec, oba delavca, vsi delavci*. Drugi količinski zaimki imajo samostalniško jedro rodilniško, in sicer ob štetem (množinskem) rodilniku ali ob edninskem rodilniku (izjema samo *ves, cel*), npr. *veliko ljudi : veliko kruha*; v prvem primeru so vsi po vrsti (nedoločni) števniko, npr. *kolikor/nekoliko/koliko/precej/kolikorkoli/nič/ne toliko/enako ljudi*, v drugem primeru pa so pridevniški zaimki, npr. *koliko/kolikor/nekoliko/koliko/nič ... kruha*. Znotraj pridevniškosti bi bilo torej treba ločiti tipa (številčno) *veliko ljudi*, kjer gre za števnik, od (po obsegu) *veliko kruha*, kjer je *veliko* zaimek. Oporo za takšno delitev ponuja SS 1976 (267), saj navaja tudi med nedoločnimi števniko primere *veliko ljudi, mnogo ljudi, več prijateljev*; primere *malo kruha, najmanj poštenja* pa bi bilo treba izločiti iz števnikov in uvrstiti med zaimke.

Pri količinskem pomenu pridevniške besede *cel* se vzpostavi sopomensko razmerje s pridevniško besedo *ves* 'v celoti' in protipomensko *delni* (*pol, četrt*); po SS 1976 imamo opraviti posredno prek te sopomenske povezave s totalnim

pomenom količinskega pridevniškega zaimka.⁶ Kot že prej imenovani števnik *noben*, *oba*, *vsí* ima tudi *cel* 'ves' samostalniško jedro v imenovalniku, in sicer edninskem: *cel* 'ves' *obraz*. – Glede na pomen jedrnega samostalnika je mogoče ločiti več tipov zvez.

1.2.1.3.1 Samostalniška besedna zveza s količinskim pridevniškim zaimkom *cel* izraža največji možni obseg česarkoli:

d) *Tone je celo belo steno pobarval*; *Tone je včeraj prebral celo knjigo*; *Cela desna roka ga boli*. Formalno bi bila v navedenem tipu primerov možna raba besede *cel* tudi v povedkovem določilu, vendar taka raba vpliva na spremembo pomena – količinski pridevniški zaimek postane kakovostni pridevnik (prim. pogl. 1.2.1.1): *Stena je cela* 'nepoškodovana' ipd. Breznikovo pretvorbeno pravilo (1934: 218) ne dovoljuje tudi povedkovoprilastkovne razlage teh primerov prav zaradi pomenske spremembe v povedkovem določilu: **Stena je cela – Steno je pobarval*. S tem se tudi potrjuje zaimkovnost besede *cel*, saj je raba pridevniških zaimkov v povedkovem določilu navadno omejena na določene besedne zveze, na določena pomenska dopolnila.⁷ Seveda se pojavlja vprašanje, katera je skladenjska vloga besede *cel* v primerih kot d₁) *Steno je celo pobarval*. *Desna roka ga cela boli* → *Desna roka je cela boleča*.

Lahko rečemo, da se količinski pridevniški zaimek *cel* in tudi nekateri drugi, zlasti količinski, razvrstitveno obnašajo kot prislovi; količinski pridevniški zaimki imajo tudi pomenske prislovne lastnosti, saj jih ob glagolu lahko razumemo kot besede, ki izražajo obseg dejanja samega, in ne samo obsega predmeta, ki ga dejanje prizadeva. Da bi jih lahko brez premisleka uvrstili med prislove, preprečuje ohranjena ujemanost, lahko tudi v obliki štetega (množinskega) roditelja, npr. *Precej dobrih strokovnjakov uspe*; *Dobrih strokovnjakov precej uspe* : *Dobri strokovnjaki precej uspejo*, kjer je *precej* nedvomno prislov (Toporišič 1976: 272). Prislovnost zaimka *cel* ob glagolu nakazuje tudi protipomenska možnost s prislovom *delno*, ki dokončno prenese pomen samo na obseg dejanja: *Steno je delno pobarval*. Kot pravi prislov pa se beseda *cel* obnaša, ko se razvršča pred lahko izpridevniški povedkovnik stanja. Čeprav še vedno ohranja ujemanost, pa je tudi pomensko pravi prislov, saj izraža obseg povedkovniško izraženega stanja:

6 J. Toporišič (1976: 271) ima v razpredelnici med totalnimi količinskimi pridevniškimi zaimki navedena *ves*, *oba*; da je ta ves lahko razumljen kot sopomenka *cel* 'v celoti', se pravi protipomenka *deloma* (del), in ne morda v pomenu *vsí*, *vse sestavine* česa ob štetem samostalniškem jedru, npr. *Vsi delavci so se zbrali*, nam omogoča pojasnilo na str. 280, kjer sta med količinskimi zaimki izrecno izpostavljena *ves* in *cel*. Seveda *cel* 'neokrnjen, nepoškodovan, poln', ne moremo obravnavati med zaimki, saj gre, kot smo skušali dokazati (gl. 1.2.1.1), za pridevniško besedo stanja.

7 Prim. J. Toporišič (1976: 281), kjer je rečeno, da se »n/ekateri pridevniški zaimki in števnik ne morejo rabiti kot povedkovo določilo /.../«; A. Vidovič Muha (1979: 65–97) predstavlja besedne zveze pridevniških zaimkov v različnih skladenjskih vlogah; potrjeno je spoznanje o omejenosti povedkovodoločilne rabe pridevniških zaimkov oziroma njihova vezanost v tej skladenjski vlogi pa tudi v vlogi povedkovnega prilastka na posebno besedno zvezo, najpogostejše s členkom.

d₂) *Domov se je vrnil cel/ves uničen; Cela/vsa polomljena hodi okrog; Bil je cel/ves zanič, cel/ves hin, cel/ves bolan.*⁸

Tako so tudi drugi pridevniški zaimki homonimni s prislovi: *Precej/nekoliko/ne toliko/enako/toliko uničen*, kjer pa seveda odpade tudi vprašanje ujemalnosti. Tudi sopomenke besedi *cel* v omenjeni vlogi so prislovi stopnje, in sicer *popolnoma, čisto, dokončno* ipd. Beseda *cel* pa se kljub ohranjeni ujemalnosti razvršča lahko tudi pred povedkovnik stanja.

1.2.1.3.2 Samostalniška besedna zveza z zaimskim *cel* izraža največjo možno mero sploh:

e) *Popil je cel liter vina; Preteči mora cel kilometer.*

Pri osnovnih merskih enotah se skoraj ne uporablja *ves*. – Kot (površinska) sopomenka se tu pojavlja tudi pridevnik *poln* kot stilno nezaznamovan ob samostalniku, ki poimenuje kaj, kar se lahko polni (napolni – je polno):

e₁) *Cel/poln lonec mleka je razlil; Dvignil je celo/polno vrečo moke; cel/poln jerbas orehov; cel/poln vrč vode.*

Taka sopomenska zamenjava pa je mogoča le v obsamostalniškem (prilastkovnem) položaju, v povedkovem določilu pa se besedi pomensko različno obnašata: *Cel/poln lonec mleka – Lonec mleka je poln/Lonec je poln mleka – Lonec mleka je cel* 'nerazbit/nenačet (neodpit)'. Tudi v obsamostalniškem položaju količinskozaimski pomen pridevnika *cel* zahteva še desni prilastek, sicer je *cel* lahko kakovostni pridevnik: *cel lonec* 'nerazbit': *cel lonec mleka* 'poln (lonec)'. Skratka beseda *poln* je kakovostni, in sicer stanjski pridevnik, nastal po tvorbenem vzorcu *polniti – napolniti – (biti) poln, napolnjen*, *cel* pa ohranja vse lastnosti (količinskega) zaimka.

1.2.1.3.3 Samostalniške besedne zveze z globinsko števniškim *cel* izražajo največji možni številčni obseg, vendar lahko le posredno:

f) *Cel/ves kolektiv je vedel; Cela/vsa vas se je zbrala; Prepeval je cel/ves avtobus; Cela/vsa država je prizadeta.*

Da gre dejansko za številčni obseg, je mogoče dokazati s pretvorbo, v kateri pride na površino samo številčna količinska pridevniška beseda *vsi*: *Cel/ves kolektiv ← Vsi člani kolektiva (Vsi iz kolektiva ... ki so v kolektivu); Cela/vsa vas ← Vsi ljudje iz vasi ... ki so v vasi* itd. Zveze, ki izražajo največji možni številčni obseg, se skladienjsko ločijo od prejšnjih po tem, da je brez pomenske spremembe mogoča raba tudi

8 J. Kačala (1971: 161–165) se odloča o povedkovoprilastkovni vlogi besede *cel* predvsem na podlagi razvrstitve pa tudi pomena besede, ob katero se razvršča, ne pa na podlagi pomena dvostavčne pretvorbe; tako obravnava besedo *cel* kot povedkov prilastek, ko se razvršča ob polnopomenski glagol, ob imenskem povedkovem določilu pa je *cel* beseda, katere »pomenska stran je prislovna (= popolnoma, čisto)«.

Kolektiv je cel/ves (so vsi, ki tvorijo kolektiv) – Kolektiv je vedel; Vas se je cela/vsa zbrala: Vas je cela/vsa – Vas se je zbrala ipd.

1.2.1.3.4 Ob izsamostalniškem povedkovniku, ki izpostavlja npr. človeka kot nosilca lastnosti, dejavnosti, lahko pa tudi kaka druga stanja, je besedo *cel* mogoče razumeti kot poudarni členek, kar potrjuje tudi sopomenska povezava s *pravi*, npr.

g) Postal si cel ('pravi') mož (→ zelo možat); Tone je cel ('pravi') umetnik (→ zelo umetniški); Nastala je cela ('prava') zmeda (→ zelo se je zmedlo); Sosed je cel ('pravi') advokat (→ zelo advokatski).

Kot izvzemalni členek pa se *cel* uporablja ironično kot najnižja možna stopnja. Sopomenki sta členka *samo*, *le*:

g₁) Celi dve minuti je čakal (samo, le).

1.2.1.4 Pridevniška beseda *cel* izkazuje torej dve temeljni pridevniški pomenski skupini: lahko je lastnostni, natančneje kakovostni pridevnik z vsemi značilnostmi te pomenske skupine pridevnikov, tudi s pričakovanimi konverznimi prehodi med samostalnike, ali pa količinski pridevniški zaimek v popolni ali manj popolni povezavi z *ves*; globinsko se lahko uvršča *cel* med števniske pridevniške besede, saj izkazuje (globinsko) sopomenskost z *vsí* – primeri (f). Po razvrstitvi in pomenu, ne pa po formalnih lastnostih (ohranjena ujemalnost), je lahko še prislov (obglagolski položaj, še izraziteje pa obpovedkovniški – primeri (d₁), (d₂)) ali poudarni in izvzemalni členek – primeri (g), (g₁).

1.2.1.5 Na podlagi postavljenih pomenskih izhodišč bi morala biti v SSKJ beseda *cel* ponovno razčlenjena. Sedanja redakcija te besede z razvrstitvijo in izbiro gradiva ne izkazuje niti temeljne pomenske delitve na kakovostnost in količinskost oziroma obsegovnost. Tudi pomensko odločujoča polnost oziroma omejenost skladijske rabe ni izkazana; npr. v prvem in drugem pomenu (za številka 1., 2.) bi morale biti predstavljene po eni strani skladijske vloge kakovostnega pomena, po drugi pa vezanost na povedkovniško skladijsko vlogo. Ker so pomenske meje zabrisane, seveda tudi ni izkazana skladijska vezanost količinskega pomena; niso izkazani primeri, ko gre za prislovni pomen itd. Zelo motijo tudi razlage, ki so v bistvu besedno sopomenske, npr. samo v okviru 1. pomena: → nerazdeljen (na kose – tavtološko), *ki še ni načel* → (še) nenačet, *ki ni poškodovan* → nepoškodovan.

1.2.2 Med količinske pridevniške ali samostalniške besede se uvrščata tudi *pol*, *četrt*.⁹ Po SS 1976 (267) je besednovrstnost te besede razvidna šele iz besedne

9 A. Bajec (1952: 93) predstavlja besedo zgodovinsko kot samostalniško: »samostalnik *polъ 'plat, polovica' se je sklanjal po u-jevski deklinaciji.«

zveze, in sicer iz sklonljivosti ali nesklonljivosti desnega samostalnika: *S pol/četrt kruha : s pol/četrt kruhom*. SSKJ 3 (753–754) uvršča besedo v celoti med prislove, za kar pa nima nobenega formalnega dokaza. Glede na merilo pregibnosti desnega samostalnika, ki ga postavlja J. Toporišič v SS 1976, bi bilo mogoče ločiti primere, ko sta *pol/četrt* lahko samo samostalniška beseda, od primerov, ko sta lahko samostalniška ali pridevniška. Seveda se vsiljuje vprašanje, kako doseči razvidnost besednovrstnosti že v izhodiščni obliki. Ugotovitev iz SS 1976 (267), da če je desni samostalnik ženskega spola, se ne sklanja, beseda *pol* je torej jedrni samostalnik, samostalniki moškega in srednjega spola na tem položaju pa se lahko sklanjajo ali ne, je mogoče na podlagi gradiva¹⁰ dopolniti še z dejstvom, da se tudi samostalniki ženskega spola lahko sklanjajo, če so števni, če sta torej *pol/četrt* števnik (ob množinskorodilniški obliki): *pol/četrt hruške – s pol/četrt hruške : pol/četrt hrušk – s pol/četrt hruškami kot s pet(imi) hruškami* ali *pol/četrt pomarančam (so se posušili listi)*. Samostalniškost besed *pol* in *četrt* se navezuje na sopomenki *polovica, četrtina*; besedi se namreč lahko uporabljata v enakih besednih zvezah kot *pol/četrt*, kadar gre za poimenovanje enega od dveh ali enega od štirih enakih delov celote, čeprav je res, da se, zlasti ko gre za količino merskih, časovnih enot, nedvomna samostalnika dejansko redko uporabljata – pogostejše torej *pol metra/pol dneva* kot *polovico metra/polovico dneva*. Glede na pomen samostalnika, ki ga imata besedi *pol/četrt* na desni, ločimo več tipov besednih zvez.

1.2.2.1 Samostalnik ob besedi *pol* je merska enota. Gre za t. i. količinski rodilnik, ki ima dvojni rodilniški samostalnik, mersko enoto in to, kar je merjeno:

h) *pol metra blaga; Postregel je s pol litrom vina/s pol litra vina; četrt metra blaga; Postregel je s četrt metra/metrom blaga.*

Zveza *pol* + samostalnik je tudi skladenjsko neločljiva, tako kot zveza npr. glavnega števnik s samostalniško mersko enoto. Drugi samostalniški prilastek, ki poimenuje to, kar je merjeno, je skladenjsko seveda mogoče ločiti: *Pol/četrt litra je še vina (liter pa vode); Vina je prinesel pol/četrt litra.*

Za razliko od nekaterih nedoločnih števnikov in (količinskih) zaimkov, npr. mnogostnih tipa *precej, malo* idr., se beseda *pol* lahko opisno stopnjuje s protipomenskima pridevnikoma *dober/slab* 'več/manj'. Ta značilnost jo povezuje z določnimi, in sicer glavnimi števnik: *dobrega pol/četrt metra (blaga), slabega pol/četrt litra (vina)*, kot npr. *dobrih tristo metrov blaga*.¹¹ Takšno stopnjevanje določnih števnikov in s tem tudi besed *pol/četrt* je seveda samo površinsko, saj gre dejansko za vzpostavitev primerjave

10 Prim. izpise za to besedo v gradivu Inštituta za slovenski jezik, ZRC SAZU.

11 Prim. SSKJ 4 (727), kjer so v 7. pomenu pridevnika *slab* navedeni tudi primeri takšne rabe.

z rodilniškim samostalnikom, ki izraža merjeni količini: *dobrega pol/četrta metra blaga* 'več blaga kot pol/četrta metra → več kot pol/četrta metra blaga', *slabih tristo metrov blaga* 'manj blaga kot tristo metrov → manj kot tristo metrov blaga'. Pretvorba kaže, da gre v bistvu za dvojno rodilniško zvezo, ki je v primerjalnem razmerju (veznik *kot*) z zvezo samostalnika z nedoločnim števnikom (količinskim zaimkom), katerega približnost potem omejuje (natančneje določa) zveza glavnega števnikarja s samostalnikom, ki poimenuje mersko enoto. Če torej izhajamo iz obravnavane besedne zveze, potem lahko rečemo, da ima tudi beseda *pol* lastnosti določnih števnikov. Tudi po pomenu sta *pol* in *četrta* bližje glavnim kot nedoločnim števnikom, saj »natanko kažeta (številčni) obseg predmetov, o katerih se govori /.../« (Breznik 1916: 109).

Zanimive so tudi zveze tipa *tri metre in pol/četrta blaga* ← *tri metre blaga in pol/četrta metra blaga*, kjer gre v bistvu za priredno zvezo dveh podredno razvitih samostalniških (besednih) zvez: pri prvi zvezi gre za izpust samostalniškega prilastka, ki poimenuje merjeno snov, pri drugi pa za izpust samostalnika, ko poimenuje mersko enoto. Samostalniku v količinskem rodilniku, ki poimenuje mersko enoto, pa lahko sledi tudi t. i. merni pridevnik (Dodatek, *Merila pomenske delitve nezaimenske pridevniške besede*):

h₁) *pol metra dolg; pol kilograma težek* ipd.

Le ob glagolih premikanja lahko ostane merska enota v količinskem rodilniku brez nadaljnje določitve:

h₂) *tekel, pešal je pol kilometra*.

Zveze s samostalnikom, ki poimenuje časovno razsežnost, se od obravnavanih ločijo po tem, da samostalnik, ki poimenuje čas, nima obveznega desnega določila:

i) *Pol/četrta ure je minilo; Preigral je pol/četrta noči; Pol/četrta dne (dneva)*.

Pri zvezah s časovnorazsežnostnim samostalnikom je kot prilastkovni mogoč samostalnik iz glagolov premikanja; v teh primerih postane samostalnik poimenovanje za (časovno) mersko enoto:

i₁) *Do vasi je uro in pol (ure) hoda/vožnje/teka/(počasne, hitre, zmerne) hoje,*

kar je nastalo iz globinske podlage *Do vasi se hodi/vozi ... uro in pol (ure)*. Vse druge skladenjske lastnosti ostanejo.

V vseh obravnavanih primerih sta besedi *pol/četrta* vsaj pomensko (če ne oblikovno) lahko števniki, torej pridevniški, ali zaimenski, in sicer pridevniški ali samostalniški. Števniki sta v primerih, ko izražata polovični, četrtni del številčno izrazljive količine, npr. *četrta, pol, tričetrta metra, (en) meter, dva ...*, zaimenski, ko izražata polovični, četrtni del celote, npr. *četrta, pol metra, cel meter*.

1.2.2.2 Samostalnik ob besedah *pol/četrť* lahko poimenuje kaj, kar je mogoče šteti, *pol/četrť* sta števniška, ali kaj, kar nima te lastnosti – *pol/četrť* sta zaimenska, izražata obseg:

j) *Pojedel je pol/četrť jabolka/jabolĳ – pol/četrť obsega, koliĳine jabolka/jabolĳ.*

V prvem tipu gre za obseg, v drugem za potencialno zvezo z glavnimi števnik, npr. *pol (števíla) jabolĳ – eno jabolĳo, pet jabolĳ itd., vsa jabolĳa*; v prvem tipu ostaja razmerje le s celoto oziroma z deli celote: *pol/četrť jabolĳa – celo/vse jabolĳo*. Na (predmetno)pomenski ravni imata *pol/četrť* sopomenki s *polovico/četrťina*: *Pojedel je polovico/četrťino jabolĳa/jabolĳ – Pojedel je celo (vse) jabolĳo/vsa jabolĳa*.

Primeri rabe v drugih skladijskih vlogah so običajni: *Jabolĳ-o/-a je pol/četrť*; *Jabolĳ-o/-a je pojedel pol/četrť*. Ob snovnih samostalnikih izražata *pol/četrť* samo obseg:

j₁) *Zmešaj pol/četrť kisa in pol/četrť vode → pol(-ovico)/četrť(-ino) koliĳine kisa in pol(-ovico)/četrť(-ino) koliĳine vode.*

Samo kot številĳno doloĳitev (števíniški pomen) moramo razumeti zveze kot

j₂) *Zbralo se je pol/četrť vasi, mesta ← Zbralo se je pol ljudi (iz) vasi, mesta (pol/četrť vašĳanov, mešĳanov).*

1.2.2.3 Besedi *pol/četrť* pa se lahko razvršĳata tudi ob pridevnik, prislov ali glagol, kjer izražata (neštevílĳno) razseĳnost, obseg stanja, lastnosti. Po razvrstitvenem pravilu slovenskega jezika (Toporišĳ 1976: 470, 471) sta v teh primerih prislova:

k) *Pridelĳa je pol manj kot lani; Vlak je vozil pol prazen; Hiša je bila pol lesena; Tone pol dremlje, pol pa spi.*

Predstavljene zveze je mogoĳe razumeti tudi s (predloĳno) samostalniško podstavo v vlogi prislovnega doloĳila, kar se potem površinsko kaĳe kot prislovno-prislovna, pridevniško-prislovna ali glagolsko-prislovna zveza: *Pridelĳa je za pol(ovico)/četrť(ino) manj (→ ... poloviĳno, ĳetrťinsko manj); Vlak je do pol(ovice)/četrť(ine) prazen (→ ...poloviĳno, ĳetrťinsko) prazen; Hiša je do pol(ovice)/četrť(ine) lesena (→ ... poloviĳno, (ĳetrťinsko) lesena); Klobuk je na pol(ovico) nov (→ ...poloviĳno) nov* (primer je frazeološki, saj zveza dejansko pomeni 'precej, skoraj' nov; ne gre veĳ za izražanje natanĳne koliĳine obsega, zato tudi ni mogoĳa zveza **Klobuk je ĳetrť nov*); *Tone na pol(ovico) dremlje (→ ... poloviĳno) dremlje*. Prenos besed *pol/četrť* pred samostalnik ti dve besedi seveda uvršĳa v skupino, obravnavano pod 1.2.2.2, torej med samostalniške ali skladijsko razvidne pridevniške besede: *Pol(ovica)/četrť(ina) pridelĳa je manj; Pol(ovica)/četrť(ina) vlaka je praznega; Pol(ovica)/četrť(ina) hiše je lesene; Pol(ovica)/četrť(ina) klobuka je novega; *Pol(ovica) Toneta dremlje.*

1.2.2.4 V celoti samostalniške pa ostajajo različne prislovnodoločilne zveze besed *pol/četrt*.

1. *Prerezati limono čez pol(ovico); Preganiti polo pol(ovico); Deliti si kaj na pol(ovico).*

1.2.2.5 Vse predstavljene skladenjsko-pomenske skupine, zlasti besede *pol*, so tudi besedotvornopodstavne, in sicer so v podstavi tvorjenk z dvema korenskima morfemoma, se pravi zloženek in dvokorenskih sklopov.

1.2.2.5.1 Sklopi s samostalnikom *pol* v podstavi so zelo stare tvorjenke, saj ohranjajo sled samostojne sklanjatve u-jevskih debel: *pol(u)dne, pol(u)noči, tudi poltreh, polštirih* itd. Primere kot *pol(u)dan, pol(u)noč razlaga* A. Bajec kot mlajše, nastale, ko so bili omenjeni sklopi že trdno v jezikovnem sistemu, saj je iz njih nastal nov izhodiščni (imenovalniški) sklon (*-dne : -dan, -noči : -noč*).¹²

Z današnjega vidika bi bile omenjene in njim podobne še kasnejše tvorjenke (kot *polkrogla, polkupola, pol-, četrtfinale, pol-, četrstoletje; poldrugi, poltretji*) uvrstljive med zloženke z enomorfemskim, samo medponskim obrazilom in s skladenjsko podstavo, npr. *polkrogla* ← *krogla* {do} *pol{-ø}, { }* → -o-, *pol-*, -krogla; *poldan* ← *dan* {do} *pol{-ø}, { }* → -o-, *pol-* -dan, tudi *poldrugi* ← *drugi* {do} *pol{-ø}, { }* → -o-, *pol-*, -drugi ipd.; *pollitrski* ← *litrski* {do} *pol{-ø}, { }* → -o-, *pol-*, -litrski, vendar tudi [tak, ki je povezan] {s} *pol{-ø} litr{-om}/pollitr{-om}, { }* → -ø-, [ ] → -ski, *pol-*, *litr-/ [ ]* → -ski, *pollitr-* (enkrat gre za zlaganje, drugič za izpeljevanje iz zloženke *polliter*, ki je pa SSKJ nima).¹³

Enonaglasnost sklopov *póldne, pólnoči in mlajših pórdan, pólnoč* dokazuje, da gre v obeh primerih še vedno za zelo stare tvorjenke, prav tako *poltreh, polpetih* ipd. Vse druge tvorjenke tega tipa so dvonaglasne, kar jih povezuje z vsemi drugimi mlajšimi obrazilno enomorfemskimi zloženkami tipa *avtocesta*. Zloženke z medponsko-priponskim obrazilom tipa *pol-o-let-je* so enonaglasne, pač glede na morfemsko zgradbo zloženke določujoče sestavine.¹⁴

SSKJ 3 (754–788) se glede števila naglasov v glavnem ujema z omenjenimi stališči, izjema je le enonaglasnost pri *poldrúgi, poltrétji*. Z naglasnega vidika pa je ohlapna določitev gesla *pol...: pol... ali pól... (754)*, saj ne gre za poljubno zamenljivost

12 A. Bajec (1952: 93, 94) uvršča primere med sklope: *poludne, polunosti*. »Ko je zveza dobila enoten prenesen pomen, se je strnila tudi v besedno enoto z enotnim poudarkom. Iz takih kot *casus obliqui* občutenih primerov si je jezik ustvaril nov nominativ, bodisi v obliki **polbđnb, *polbnošt* ali *poludnb, polunošt*. /.../ Zatorej moremo tudi v slovenščini računati z obema sestavinama *pol-* in *polu-*.« (93).

13 J. Toporišič (1976: 146, 147) uvršča primere *polčas, polizdelek, četrtfinale* med sklope, *pólkrog* (z navedenima naglasoma) pa med zloženke.

14 O odvisnosti števila naglasov pri podrednih obrazilno dvomorfemskih zloženkah od njihove morfemske zgradbe prim. A. Vidovič Muha (1983: 359–374, zlasti 369–370).

naglašnosti ali nenaglašnosti. Mislim, da bi bilo mogoče natančno reči, da je nenaglašeni *pol*... vezan samo na sklope in medponsko-priponske zloženke, sicer je *pól*... vedno naglašen (gl. še 1.2.2.4.2).

1.2.2.5.2 Zelo obsežna skupina novejših zloženek pa v bistvu ne izraža obsega predmetnosti same, ampak obseg njene lastnosti. Nekaj primerov: *polbog*, *polbrat*, *polinteligent*, *polavtomat*, *polusnje*, *polsintetika*, *polmrak*, *polsvetloba* ipd. Pomenska podstava takšnih tvorjenk (npr. za *polbrat*) je: tisti, ki ima pol lastnosti brata / tisti, ki je na pol(ovico) – polovično bratovski; *polusnje* – tisto, ki ima pol lastnosti usnja / tisto, ki je na pol(ovico) – polovično usnjeno; *polmrak* – tedaj, ko je na pol(ovico) lastnosti mraka / tedaj, ko je na pol(ovico) – polovično mračno. Skladenjska podstava vsebuje frazeologizirano prislovno (predložnosamostalniško) zvezo na *pol*: *polbrat* ← brat {na} pol {-ø}, { } → -o-, pol-, -brat, na pol- ‘s pol lastnostmi’. Po zgradbi se tvorjenke uvrščajo med samostalniške medponskoobrazilne.¹⁵ Tudi dosledna dvo-naglasnost potrjuje takšno uvrstitev.

1.2.2.6 Pomenska predstavitev gesel *pol* in *napol* v SSKJ 3 (963–964) zahteva v marsičem temeljito preureditev. Pripombe na sedanjo redakcijo se nanašajo predvsem na slovnično (zlasti besednovrstno) opredelitev, (predmetno)pomensko razčlenitev gradiva, ustreznost gradivnega izbora, deloma vsaj ustreznost razlag.

Geslo *pol* je v SSKJ v celoti uvrščeno med prislove brez kakršnekoli kasnejše dopolnitve ali pojasnila. Taka uvrstitev ni v skladu ne samo z našo razčlenitvijo, ampak tudi z vso dotedanjo besednovrstno predstavitvijo te besede. Po SSKJ je beseda *pol* prislov celo v zvezah kot *pol hleba*, *pol jabolka* ali *pol metra*, *tudi prerezati čez pol*, *na pol* ipd. Do določene mere bi bilo razumljivo omahovanje med samostalniškostjo in pridevniškostjo zlasti za primere tipa *s pol hleba*: *s pol hlebom*, prislovnost pa je nerazumljiva. V izhodišču bi moralo biti geslo določeno kot (zaimensko) samostalniško ali pridevniško ter kot števniško (pridevniško: *s pol jabolka/hruške*: *s pol jabolkom ter s pol jabolki/hruškami*).

Pri pomenski razčlenitvi gre za številne ohlapnosti, ki kažejo na nedomišljenost redakcijske zasnove. V prvem pomenu so pod a) brez poševnice (pomenskega (ali stilnega) znamenja v obliki poševne črte) ali brez dodatne razlage navedene eliptične zveze kot *tri metre in pol blaga* (tudi brez variante *tri in pol metre*), pod b) prav tako brez poševnice ali razlage *zveze ima pet let in pol* ali *do vasi je tri ure in pol hoda* (→ *se hodi tri ure in pol ure*) itd. Prav tako so v prvem pomenu pod c) zelo raznovrstni primeri, tako besednovrstno kot pomensko: brez opozorila sta skupaj

¹⁵ F. Levstik ugotavlja v *Napakah slovenskega pisanja* (1956: 38–88; razprava izšla 1858), da so *pol* prave sestave le v »dajalniku in storilniku«, tvorjenke kot *polbrat*, *polkonj* ipd. so neustrezne; tudi A. Bajec (1952: 93–94) uvršča obravnavane tvorjenke med »umetne besede, navadno pomenske izposojenke /.../ Zatorej ima Perušek prav, ko jih odsvetuje in predlaga zanje naslednja: *mali bog*, *somrak*, *polovični učenjak*, *po poli brat* /.../«.

zvezi s pol štruce in s pol hlebom. Ponovno se pojavijo zveze z merskimi enotami, tudi časovnimi, čeprav so bile ohranjavane pod a) oziroma b). Pri zvezah kot *dobrega pol litra*, *slabe pol ure* gre namreč le za elipso iz *zvez več (vina) kot pol litra*, *manj (hoje) kot pol ure*; zveze sodijo za poševnice pod a) ali b), seveda z ustrezno dopolnilno razlago, ki bi tudi površinsko utemeljila tako uvrstitev.

Kot pomensko neproblematična je predstavljena zveza *blago je iz pol sintetike in pol volne*, čeprav gre za pomensko dvournost: ali je blago iz pol(ovice) sintetike (kolikor je imamo pač na razpolago) ali pa je blago pol(ovico) iz sintetike → polovično sintetično; verjetno gre za zadnji pomen, zato bi bila nujna premestitev veznikov, torej *blago pol iz sintetike*, *pol iz volne*. Zveze kot *možak in pol*, *dekle in pol*, sedaj uvrščene v pomen za številko 3, izhajajo iz zvez, navedenih v 1. pomenu, kot *meter in pol (metra)*, *liter in pol (litra)*, *leto in pol (leta)* ali tudi *štruca in pol (štruce)*, *dve jabolki in pol (jabolka)*, ki pa jih Slovar nikjer ne izkazuje. Zveze kot *možak in pol*, *dekle in pol* je namreč mogoče razložiti kot *možak in pol možaka*, *dekle in pol dekleta*, seveda v pomenu lastnosti – *(cela) možatost in še pol možatosti* ipd.; treba bi jih bilo prikazati bližje skupaj, morda le za dvema poševnicama (kot t. i. podpomen), pri čemer pa bi bilo nujno slovnično opozorilo, da gre za samo povedkovniške (predikativne) frazeme, kar je tudi formalni dokaz za njihov lastnostni pomen (in ne morda pomen nosilca lastnosti); ker so zveze v okviru 2. slovarske razlage (za številko 2) pomensko neizčiščene, ne morejo ti primeri, ki so predstavljeni za 3. razlago (za številko 3), izražati organske pomenske povezave. Drugi slovarski pomen je namreč zmes različnih primerov: skupaj se najdejo zveze kot *pol mesta*, *pol vasi* in *pol toliko*, *pol prazen*; primeri so sicer ločeni z a) in b), a če se ustavimo najprej ob razlagi, za oba tipa primerov ne more veljati omejitev na približnost (izraža približno polovično ...). Kako besednovrstno in skladenjsko-pomensko razumemo primere tipa *pridelka je pol manj* (v Slovarju skupaj hrez poševnice – s pol manjši), *pol nov*, *hiša je pol lesena*, smo predstavili v poglavju 1.2.2.2.3. V SSKJ imamo brez poševnic, prav tako v okviru drugega pomena, združene zveze kot *hiša je pol lesena pol zidana* s frazeološkimi zvezami kot *to je rekel pol za šalo pol zares*, ter *pol živ*, *pol mrtev*. Frazeološke zveze bi bilo mogoče razumeti *rekel je za pol(ovico) šale ...* → *polovično se je šalil...*; *pol živ* pa seveda razlagamo prislovno *polovično živ (polovično živi)*, *polovično mrtev*. V okviru drugega pomena najdemo tudi zveze *pol dremaje*, kjer bi se prav tako dalo govoriti o prislovu, in kar naprej brez poševnice *pol v spanju*.

Zlasti slovnična redakcija gesla *pol* je v SSKJ res v celoti zgrešena, pomenska pa vsaj nedomišljena. Tudi gradivo, t. i. iztržki, ki ni dovolj pomensko razpoznavno, bi bilo treba npr. v okviru prvega pomena, ki se glasi *izraža enega od enakih delov*

a) *merske enote*, b) *časovne enote*, c) *celote*, bi s pomensko razvidnimi iztržki utemeljilo ločitev na tri podskupine. Ko gre za nečasovne merske enote – tip a) – smo ugotovili, da se ob enoti obvezno pojavlja roditeljski samostalnik, ki poimenuje merjeno snov, npr. *pol litra česa*, *pol metra česa*, ali merni pridevnik, npr. *pol metra dolg*, *pol kilograma težek*, lahko pa tudi zveza z glagolom premikanja, npr. *pešaćiti*, *teći* ipd. *tri in pol kilometre*; ob poimenovanju časa je poleg glagolskih zvez, ki izražajo trajanje, dogajanje česa glede na čas, npr. *čakati*, *delati*, *hoditi pol ure*, še zveza z merskim pridevnikom, npr. *pol ure dolg sestanek*. Kot smo že omenili, med primeri pod c) manjkajo zveze kot (*pojedel je*) *jabolko in pol*. – V nekaterih primerih nastaja sopomensko razmerje med besedama *pol* in *napol*, zato še nekaj besed o redakciji tega gesla v SSKJ (1963–1964), pomensko prav tako nedomišljene. Besednovrstno gre tu sicer v celoti za prislov, nastal po sklopnem postopku iz predložne samostalniške besedne zveze *na pol*, vendar pa se slovarske delitve večinoma ne dajo utemeljiti. Ostanimo samo v okviru prvega pomena z razlago »izraža približno polovično mero« s primeri *napol izpraznjen voz*; *napol volnena obleka*; *voz je napol pod streho/napol izpraznjen kozarec*; *napol odprte oči/govoriti napol za šalo napol zares*. Vse te zveze imajo različne (pomenske) pretvorbene in sopomenske možnosti: *napol izpraznjen voz*, sopomenka *polprazen* ← prazen do polovice → polovično prazen; enako pretvorbo ima tudi zveza za poševnico: *napol izpraznjen kozarec* ← *izpraznjen do polovice* → *polovično izpraznjen*; *napol volnena obleka* 'polvolnena' – *je polovično volnena* ← *ima polovico volne*; *voz je napol pod streho* – *pol voza je pod streho*. Pomen bi bilo treba torej v celoti preurediti. Tudi obe zvezi iz drugega pomena sta različni: zvezi *napol avtomatska puška* 'polavtomatska' sledi zveza *napol se vzdigniti* itd.

Pri redakciji količinskih števniških in zaimenskih izrazov pogrešamo v SSKJ teoretično izčiščenost tako glede slovničnih kot tudi besedoslovnih lastnosti, premajhno je upoštevanje relevantnega skladenjskega okolja ob poznavanju jezikovnosistemskih zakonitosti.

Summary

1 The grammatical (especially word-class) and (lexico)semantic features of such quantifiers as *cel*, *pol* and *četrt* are determined on the basis of criteria pertaining to the levels of syntax, word-formative syntax and lexicology (semantic components): the quantifiers are considered with respect to their role in the sentence structure, their (non)ability to participate in the various possible kinds of phrases, as well as their distribution and function therein. The criteria of word-formative syntax

involve above all the analysis of the syntactic bases which underlie compound words. Among the interlexical semantic relations, those of synonymy, antonymy, hypernymy and hyponymy have been found the most relevant.

1.1 *Cel*

From the syntactic point of view, the word *cel* is classifiable into several semantic groups:

(1) *Cel* ‚whole‘ has all the syntactic functions of an adjectival word: it is a qualitative adjective, more precisely a state adjective, determined by the question form *kakšen* ‚what (kind of)‘. The head of the phrase may be a noun of material (substance) or some other kind of noun: (i) *Čevlji so celi* ‚The shoes are „whole“ (= without holes)‘, *Čevlje je prodal cele* ‚He sold his shoes (while they were still) „whole“‘, *celi čevlji* ‚„whole“ shoes‘. The synonyms here are negated antonyms: *neraztrgan* ‚untorn‘; the hypernym is *neuničen* ‚undestroyed‘. (ii) *Hlebi so celi* ‚The loaves are whole‘, *Illebi na policah so ležali celi* ‚The loaves on the shelves lay there whole (= untouched)‘, *celi hlebi* ‚whole (e. g. unsliced) loaves‘ – synonym *nerazrezan* ‚unsliced‘. (iii) *Plača je cela* ‚The pay is whole‘, *Plačo je prejel celo* ‚He received his pay „whole“ (= in full)‘, *cela plača* ‚the whole pay‘ – *nerazdeljena/nedelna* ‚undivided / not partial‘. The word *cel* in this sense does not form phrases with adverbs of degree, but it can form constructions with postmodifiers (complements), which is a characteristic of qualitative adjectives, and the position of *cel* in the premodification structure of the noun phrase is likewise that of a qualitative adjective: it is placed after color adjectives and before adjectives denoting material (substance). It can express the opposition definite/indefinite: *cel* vs. *celi*.

(2) *Cel* is a predicative denoting the state occurring after the completion of the action expressed by the verb *celiti* ‚to heal‘; *celiti* – *zaceliti* – (*biti*) *zaceljen* ‚(to be) healed, whole‘. As the predicative of state, *cel* occurs only with a limited number of heads, typically with the noun *rana* ‚wound‘ and with all nouns denoting parts of the human body. It can appear in word-forming bases, but is limited to suffixation (*celiti*) and compounding (*ranocelec*).

(3) When limited to the syntactic function of an attribute to a noun, *cel* is a quantitative adjective. Its question form is *koliko* ‚how much‘, and in the premodification structure of the noun phrase it must be placed before the premodifiers denoting quality. As such, *cel* can be either a pronoun or a numeral. As a pronoun it denotes (i) the largest possible range of something: *Cela desna roka ga boli* ‚His whole right arm hurts‘, (ii) the biggest possible measure: *cel kilometer (poti)* ‚a whole kilometer (of distance)‘, *cel liter (vina)* ‚a whole liter (of wine)‘. As a numeral, its meaning is understood in terms of deep structure: *cel avtobus* ‚the whole bus‘, i. e. ‚all (the people) in the bus‘.

(4) When *cel* premodifies a deadjectival predicative of state, its congruence is retained, but semantically it is a real adverb: *Domov se je vrnil cel polomljen/bolan* 'He came back home „whole“ (= all) beaten up / ill'. Its synonyms include maximizers such as *popolnoma* 'completely', *čisto* 'quite'.

(5) Premodifying a desubstantial predicative, *cel* functions as an emphasizer: *Tone je cel umetnik* 'Tony is a „whole“ (= real, outright) artist'. Ironically it is used as a diminisher: *Celi dve minuti je čakal* 'He waited two whole minutes (= only two minutes)'.

1.2 *Pol, četrt*

According to the *Slovenska slovnica* (1976), the criterion for determining whether, in a particular construction, the words *pol* and *četrt* belong to the word class of nouns or to the word class of adjectives is the declinability or indeclinability of the noun which they modify. Another rule may be added: When *pol/četrt* premodify a countable noun (in the genitive plural), they are always numeral adjectives: *pol jabolk – s pol jabolki* '(with) half of the apples', *četrt brusik – s četrt bruskami* '(with) a quarter of the pears'. With regard to the meaning of the modified noun, several types of constructions can be discriminated:

(1) The head is a measure partitive noun and may be followed by a second noun or by a measure adjective: *pol/četrt metra blaga* 'half a meter / a quarter of a meter of material', *pol/četrt metra visok* 'half a meter / a quarter of a meter tall'. With the verbs of motion the measure partitive noun has no postmodifier: *Preteče pol kilometra* 'he can run (the distance of) half a kilometer'. Temporal nouns are postmodified by a deverbative noun: *pol ure hoje* 'half an hour of walking (= a half-hour walk)', *četrt ure teka* 'a quarter of an hour of running (= a quarter-hour run)'. In such cases the words *pol* and *četrt* are either numerals or pronouns, depending on whether the count or merely the incompleteness of extent of the modified noun is involved: *pol/četrt metra – en meter, dva...* 'half a / a quarter of a meter – one meter, two, three... meters' versus *pol/četrt metra – cel meter* 'half a / a quarter of a meter – a whole meter'.

(2) The head denotes something countable or something which, used with *pol/četrt*, cannot be counted; in the first case, the words *cel* and *četrt* are numerals, in the second case, they are pronouns: *pol jabolk* 'half of the apples', *pol jabolka* 'half of the apple'. Only the pronominal meaning is possible when the head is a material (substance) noun: *četrt kisa* 'a quarter of the vinegar', *pol moke* 'half of the flour'. Only the numeral meaning is possible in the type *četrt/pol vasi* 'a quarter of / half of the village', i. e. 'of the villagers'.

(3) *Pol*, in particular, is also an adverb, premodifying an adjective, a verb or another adverb: *pol prazen* 'half empty', *pol spi* 'he half sleeps' (= he is half asleep), *pol manj* 'half less'. The same function is performed by a synonymous prepositional phrase: *na pol(ovico) prazen/spi/manj*. Substantivity is demonstrated by such cases like *pre-rezati čez pol* 'to cut „across the half“ (= in half, down the middle)'.

(4) All the above meanings (esp. of *pol*) can be found in the syntactic bases of true and juxtaposed compounds. Older compounds express the „half-extent“ of something: *polnoč(i)* 'midnight', also *polkrogla* 'semisphere'. More recent compounds denote the extent of a quality of something: *polbog* 'demigod', *polbrat* 'half-brother'. The component *pol-* is unstressed only in so called interfix-suffix compounds (*pollétje*), in other cases it always bears stress. Juxtaposed compounds have a single stress on *pol-* (*póldan*); all compounds with a monomorphemic formant have two stresses: *pólkrogla*, *pólbrät*.

Viri

- Bajec, A., 1952: *Besedotvorje slovenskega jezika II, III*. Ljubljana: SAZU.
- Bezljaj, F., 1976: *Etimološki slovar slovenskega jezika*. Ljubljana: SAZU.
- Breznik, A., 1916: *Slovenska slovnica*. Celovec: Družba sv. Mohorja.
- Breznik, A., 1934: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Celje: Družba sv. Mohorja.
- Kačala, J., 1971: *Doplnok v slovenčine*. Bratislava: Slovenská akademie ved.
- Levstik, F., 1956 (1857/58): *Napake slovenskega pisanja V*: ZD 6. Ljubljana: DZS, 38–88.
- Pleteršnik, M., 1894/95: *Slovensko-nemški slovar*. Ljubljana: Knezoškofijstvo.
- Rigler, J., 1968: *Začetki slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: SAZU.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika I–IV*, 1979, 1975, 1979, 1985. Ljubljana: SAZU.
- Toporišič, J., 1976: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.
- Toporišič, J., 1979/80: *Še k teoriji besednih vrst*. Jezik in slovstvo, 201–205.
- Toporišič, J., 1980: *Strukturalno določanje besednih pomenov*. Linguistica, 151–167.
- Toporišič, J., *Slovenski knjižni jezik 1–4*, 1965, 1966, 1967, 1970. Maribor: Obzorja.
- Vidovič Muha, A., 1979: *Pridevniške zaimenske besede*. XV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja, Filozofska fakulteta: 65–98.

- Vidovič Muha, A., 1983: *Zloženke s pomenom latnosti delov organizma*. SRL 31, 359–374.
- Vidovič Muha, A., 1984: *Tipološke lastnosti besedotvorne skladnje*. XX. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja, Filozofska fakulteta, 305–321.
- Vidovič Muha, A., 1985: *Primeri tvorbenih vzorcev glagola*. XXI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja, Filozofska fakulteta, 47–61.
- Vidovič Muha, A., 1986: *Besedni pomen in njegova stilistika*. XII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja, Filozofska fakulteta, 79–93.

Merila pomenske delitve nezaimenske pridevniške besede

Nekatere slovnične lastnosti pridevniške besede se lahko določajo pomensko nasprotno. Z upoštevanjem znanega pomensko odločevalnega merila vprašalnice ter s pomočjo pomensko odločevalnih slovničnih meril, zlasti pridevniške fraze in pre tvorbe, se v okviru osnovnih štirih pomenskih skupin (kakovostna, vrstna, svojilna in količinska pridevniška beseda) zarisuje večje število pomenskih podskupin.

Some of the grammatical features of the adjectival word can be determined by semantic oppositions. When taking into account the commonly recognized semantically distinguishing grammatical criteria, in particular the adjective phrase and the transformation, there emerges within the framework of the principal four semantic groups (specifically: the qualitative, the determinative, the possessive, and the quantative one) a greater number of semantic subgroups.

1 Besednovrstno pojmovanje pridevniške besede (Pridb) izhaja predvsem iz njenih skladenjskih značilnosti. Opredeljuje jo stavčna hierarhična razporeditev, besednoredna vezanost ter skladenjska vloga. Pridb je določujoči stavčni člen, ki se (v stilno nevtralni rabi) pojavlja v slovenščini levo od samostalniške odnosnice ter v tem položaju opravlja vlogo (obsamostalniškega) prilastka; poleg tega ima v stavku vlogo povedkovega določila in povedkovega prilastka. S pomenskega stališča Pridb določa ustrezna zaimenska vprašalnica.

Tem merilom ustrezajo poleg pravih pridevnikov (Prid) vseh vrst števniki, razen opisnih vsi deležniki, del tradicionalnih prislovov (Prisl) ter pridevniški zaimki (PridZ) (Toporišič 1966: 90; 1972: 301–314; 1976: 252–255). Deležniki so tako ločeni od deležja, ki je še naprej ostalo v okviru samo glagolskih oblik. Prislov kot besedna vrsta so sicer ostali, vendar glede na stavčno vlogo omejeni samo na besede, ki lahko razvijajo glagol, Pridb, kak drug prislov ter predikativ.¹

2 Pričujoča analiza bo skušala predstaviti slovnična merila, po katerih se Pridb da razdeliti v posamezne pomenske skupine; ugotovljene bodo tudi oblikoslovne, skladenjske in druge lastnosti tako nastalih skupin. Za določanje pomenskih skupin Pridb bo odločevalno še merilo vprašalnice, uporabljano v ta namen v slovenski jezikoslovni tradiciji že od Janežičevih slovníc dalje.

1 Prva objava v Slavistični reviji 1978, 3, 253–277. – Več o možnosti tudi obpredikativnega položaja prislovov je bilo povedano v magistrski nalogi avtorice te razprave *Pomen pridevniške besede in njena skladenjska zveza* (1977: 213–219); npr. *malo, precej človek, čudak; malo, precej mrzlo, nujno*. J. Toporišič (1976: 252) navaja primer *Ta človek je duša – je zelo duša*. O spreminjanju nekaterih slovničnih lastnosti samostalnika v povedni rabi je pisala I. Kozlevčar (1968: 11–15).

Kot pomensko odločevalno bi lahko uporabili tudi merilo (skupinskih) pomenskih prehodov Pridb. Vendar ugotavljanje teh prehodov zahteva posebno analizo, ki bi na eni strani predstavila s takimi prehodi povzročene slovnične spremembe, na drugi strani pa pojasnila tudi vprašanja v zvezi s stilističnostjo teh prehodov.² Zaenkrat to merilo ni bilo upoštevano.

2.1 Slovnična merila v pričujoči analizi izhajajo iz tistih slovničnih lastnosti Pridb, ki so pomensko odločevalne. Ob določenem korpusu gradiva, nastalem predvsem iz izpisov redigirane Pridb iz 1. in 2. knjige Slovarja slovenskega knjižnega jezika (1970, 1975),³ so bile kot pomensko odločevalne preverjene slovnične lastnosti Pridb s področja oblikoslovja, skladnje in besedotvorja.

2.1.1 Oblikoslovna merila so predvsem sklanjatev, število, določnost, stopnja ter tvorjenost prislova in abstraktnega samostalnika.⁴

2.1.2 Skladenjska merila so t. i. skladenjska zasičenost, iz pomenske motiviranosti izhajajoči pretvorbeni postopki, besednozveznost ter pomenska zadostnost določenega stavčnega tipa.

2.1.2.1 Pojem skladenjske zasičenosti se nanaša na sposobnost opravljanja vseh treh stavčnih vlog: kot obsamostalniškega prilastka, povedkovega določila in povedkovega prilastka.

2.1.2.2 Možni pretvorbeni postopki, pomensko odločevalni: 1) v glagolski stavek – pretvorba lahko dokazuje povezavo Pridb z glagolskim dejanjem ali s posledico glagolskega dejanja – s stanjem: *Kasni – Je kasen; Bledi – Zbledi – Je bled*; 2) v imensko zvezo z desnim predložnim ali brezpredložnim samostalniškim prilastkom: *asketsko življenje – življenje asketov; ambulantni pregled – pregled v ambulantni*. Če Pridb izkazuje katero od možnih pretvorb, je pomensko motivirana.

2.1.2.3 Pridevniška besedna zveza (PridBZ)⁵ se kot pomensko odločevalno merilo uporablja glede na vezanost položaja členov (pridevniške) besedne zveze (prim. preglednico str. 381), glede na pomensko vezanost Pridb na določen tip besednih

2 Smeri pomenskih prehodov posameznih skupin pridevniških besed so bile ugotovljene v cit. magistrski nalogi, vendar manjka strnitev problematike: premalo je bil upoštevan tudi stilistični vidik.

3 Gradivo zajema črke A–Na, približno 11.000 izpisov. Od tega je prišlo z izločanjem ponavljajočih se tipov v ožji izbor približno 7.000 enot.

4 Med oblikoslovnimi, ki izhajajo iz SS 1976 (252–265), naj omenim npr. sklanjatev, določnost, stopnjevalnost, številstkost, število, osebo. Kot pomensko neodločevalna je bila opuščena lastnost spola; za vse pridevniške besede je namreč značilna »inherentna trospolnost« (SS 1976: 252). – M. I. Trofimov (1972: 459–468) prišteva med formalne (morfološke) lastnosti pridevnika med drugim sposobnost tvorbe prislovov, primerjalne stopnje, kratke oblike, imen lastnosti. Pridevnike deli na skupine glede na to, koliko naštetih lastnosti izražajo.

5 Prvotni izraz (pridevniška) fraza je zamenjan s (pridevniška) besedna zveza zaradi večje pomenske nedvoumnosti.

zvez (prim. 3.1) ter glede na sposobnost tvorbe različnih tipov besednih zvez – gre za ugotavljanje besednozvezne zasičenosti Pridb (prim. 4.1, 3.2.5).

2.1.2.4 Stavčni tip (osebek – vez – pridevniško povedkovo določilo) je pomensko odločevalen v primeru, ko je z njim dosežena pomenska zadostnost: *Smreka je zelena, Mati je dobra, Sodnik je pravičen*.⁶ Samo nekatere Pridb namreč lahko poimenujejo razločevalno lastnost odnosnice. Če pa Pridb poimenuje takšno lastnost, ki je odnosnici pripisovana naključno, je potrebno za dosego pomenske zadostnosti še dodatno pojasnilo, npr. levi ali desni prilastek odnosnice, prilastkov odvisnik, prislovno določilo: *Ti kmetje so slovenski, Izsek ploskve je krožni, Vzgoja na tej šoli je predvsem glasbena*.

2.1.3 Tvorjenost Pridb kot pomensko odločevalno merilo je uporabljena zlasti glede na podstavo s stališča njene stilne zaznamovanosti. V okviru Pridb imamo tu predstavljene izsamostalniške Prid s priponskimi obrazili, ki izkazujejo svojilnost, povezanost, snovnost, obilnost in bolezensko stanje, dalje so predstavljeni pomeni priponskih obrazil izglagolskih Prid, izpridevniških Prid in še Prid iz predložnih zvez.⁷

2.2 V Toporišičevi Slovenski slovnici (1976: 193, 252–255) je vprašalnica eno izmed tistih pomensko odločevalnih meril, ki povezuje Prid v ožjem pomenu z drugimi Pridb. Zaimenskim vprašalnicam glede na kakovost – *kakšen/kolikšen*, vrstnost – *kateri*, svojilnost – *čigav* in količino – *koliko* ustrezajo kakovostne,⁸ vrstne, svojilne in količinske nezaimenske ali zaimenske Pridb – dosežena je torej vrstna pomenska identičnost obeh skupin. Dejstvo, da ima lahko tudi števniki pridevnik (Pridš) svoji zaimenski pridevniški vprašalnici, je na eni strani potrdila njegovo pridevniškost, samostojnost oziroma drugačnost vprašalnice, za del Pridš pa je utemeljila njihovo pomensko samostojnost v okviru drugih Pridb. Prav tako je, med drugim, tudi z vprašalnico utemeljena imenskost deležnikov in glagolniškost deležja; deležnikom ustreza vprašalnica *kakšen* in tako so lahko uvrščeni med kakovostno Pridb.

Pri izločanju posameznih skupin Pridb velja določena hierarhija uporabljanih meril, seveda ne kot edina možna. Včasih se zgodi, da uporaba enega merila

6 D. Bolinger (1967: 1–34) navaja primere kot *Sorodnik je prekanjen : Sodnik je prekanjen*. Pridevnik prekanjen ni imanentna lastnost samostalnika sorodnik – spada namreč v referenčno vrsto samostalnika sodnik. Kot primeri pridevnikov, ki lahko označujejo neimanentno lastnost, so še *Policaj je zaspan, Agent je srečen* idr.

7 V SS 1976 (147–157) je pridevniška beseda razčlenjena glede na besednovrstno opredeljenost podstave (izpeljava pridevnikov iz samostalnikov, glagolov, prislovov, členkov in predložnih zvez), besedotvorno vrsto (izpeljava, zlaganje, sestavljanje, sklapljanje) in glede na vprašanje, s katerimi (priponskimi) obrazili se izražajo določene pomenske kategorije.

8 Urejeno izrazje znotraj imenske zveze uvršča to skupino med lastnostne: kakovostni in kolikostni pridevniki sta podskupini lastnostnih. (Prim. pogl. o eksogenih leksemih – Pomen pridevnika; ESJ 1992: 93.)

izključuje možnost nporabe drugega, da je od izbire določenega merila odvisno, v katero pomensko skupino uvrščamo določeno Pridb.

Kakovostna pridevniška beseda

3 Kakovostno Pridb povezuje vprašalnica *kakšen*. Nezaimenska kakovostna Pridb je *oblikoslovno* razmeroma enotna:

- a) pozna dve sklanjatvi: *lep-ega; komod-ø*,
- b) izraža kategorijo določnosti s končnicama -i in -ø: *lep – lepi; komod-ø – komod-ø*,
- c) se deloma stopnjuje: *lep-ši / bolj lep; bolj komod*,
- č) je troštevilska: *lep -a -i; komod -ø*,
- d) tvori prislov in abstraktni samostalnik: *lep-o govoriti, komod-ø sedeti; lep-ota* (*komodnost* iz Prid *komoden*; abstraktni samostalnik z ničto končnico verjetno samo v zvezi *čez komod ga ni*).

Skladenjsko je kakovostna Pridb neenotna: a) večina njenih pomenskih skupin je skladenjsko zasičena: *lepa hiša, Hiša je lepa, Hišo je sezidal lepo*; b) nekatere so pomensko motivirane: *Umira – Umrl – Je mrtev. Kasni – Je kasen; lesen (strop) – (strop) iz lesa*; c) vsaka pomenska skupina ima določeno mesto v levem prilastku: *lepa {rdeča [rezljana / lesena (otroška igrača)]}*.⁹ Pomensko odločevalen je tudi prilastek z desnim določilom: *jarek, globok dva metra* (merni Prid s pomensko odločevalno desno PridbZ – prim. 3.1) oz. na levi strani: *dva metra globok jarek*; č) večina lahko tvori pomensko zadostno definirani stavčni tip: *češnje so rdeče: Sodnik je pravičen*.

Za kakovostne Prid je razločevalno tudi besedotvorno merilo: zajemajo Prid, tvorjene iz stilno zaznamovane podstave s priponskimi obrazili -ski, -ški, -ji: *fr-kolinski, stremuški, nastopaški, lumparski, kmetavzarski, gizdalinski, fičfričevski, lizunski, lisjaški, licemerski, lenuharski, kvantaški, capinski, fantalinski, kovarski, falotski, frakarski, figarski, butalski, komolčarski, hujskaški, hohštaplerski* ... Ti Prid ne spadajo med vrstne, saj jim ustreza vprašalnica *kakšen*, tudi večina meril, vezanih na kakovostne Pridb (stopnja, število, tvorjenost, skladenjska zasičenost, besedna zveza idr.), velja zanje.

3.1 Z uporabo vprašalnice *kolikšen* se iz s kupine kakovostnih Pridb izloča skupina *mernih* (Toporišič 1976: 255): *velik, majhen, globok, plitev, dolg, kratek, težek, lahek, mlad, star* ... Vzporednica je tudi v zaimenski pridevniški vrsti: (*kolik*)šen, *nekolik*(šen), *kolikršen, marsikakšen, kolikršen koli, vsakolikršen* itd. Njihov položaj v besedni zvezi je za lastnostnimi Prid (prim. 3.2.1). Kot samostojno pomensko

9 O položaju pridevniške besede v pridevniški besedni zvezi je v SS 1976 (466) rečeno, da »v/ levem in desnem prilastku imajo posamezne njegove sestavine svoje določeno mesto«.

skupino jih opredeljuje tudi značilna PridbZ z desnim določilom, katerega podstava je Prid, njegovo določilo pa samostalni, ki izraža mero in je razvito s količinsko (nezaimensko ali zaimensko) Pridb, s prislovnim določilom količine: *jarek, globok dva metra; zavitek, težek nekaj, več kilogramov; pločevina, debela za prst; predavanje, dolgo dve uri*. Tudi Pridb stanja *star (mlad)* preide v to skupino, če ima obravnavano desno dopnilo: *otrok, star tri leta*.

S pomensko odločevalnim dopnilom se lahko pojavljajo samo Prid, ki izražajo v osnovnem pomenu tisto merno lastnost, ki je večja od povprečja.¹⁰ Prid pa, ki izražajo njen antonim, lastnost manjšo od povprečja, ne morejo tvoriti pomensko razločevalne PridBZ: *debel – droben (tanek): tri metre debela plast, *tri metre drobna plast; velik – majhen: devetdeset centimetrov velik otrok, *devetdeset centimetrov majhen otrok; globok – plitev: več metrov globok jarek, *več metrov plitev jarek*.

Z oblikoslovnega stališča je za Prid s pomensko odločevalno PridBZ značilno, da tvorijo *lastnostne abstraktne* samostalnike s priponskim obrazilom *-ina*: *globina vodnjaka; višina, širina, visočina, debelina česa*. Čeprav njihovi antonimi včasih tudi lahko tvorijo samostalniška poimenovanja s priponskim obrazilom *-ina*, je njihov pomen drugačen, predmetni: *nižina – nizka pokrajina; plitvina – plitev svet*. Glede tvorbe abstraktnega samostalnika je izjemen Prid *star*: s priponskim obrazilom *-ost* lahko tvori tudi samostalni, ki ni vezan na obravnavano pomensko področje Prid, izraža namreč absolutno stanje. Priponsko obrazilo *-ina* pa ima tudi pri tem Prid predmetni pomen: *star-ina* (prav tako *mlad-ina*).

V povzetku: merno Pridb opredeljuje samostojna vprašalnica *kolikšen*, PridBZ z desnim določilom, vezan položaj v besedni zvezi ter tvornost glede na abstraktni samostalni. Sicer pa je za merne Prid značilna oblikoslovna zasičenost – izražajo vse oblikoslovne kategorije, so skladenjsko polnofunkcionalni, pomensko nemotivirani, lahko dosežejo pomensko zasičenost z definiranim stavčnim tipom, tvorijo PridbBZ z levimi in desnimi določili, od katerih je ena pomensko odločevalna. Glede na vse pravkar naštetu so najbližji lastnostnim Prid (prim. 3.2.1).

Pravi kakovostni pridevniki¹¹

3.2 Prave kakovostne Pridb so druga podskupina kakovostnih Pridb. Opredeljuje jih vprašalnica *kakšen*, odsotnost pomensko odločevalne PridBZ z desnim določilom, navzven drugačnost položaja v besedni zvezi, v okviru celotne skupine pa različnost oziroma neenotnost tega položaja.

¹⁰ Gre za pomensko nevtralizacijo pridevnika v smislu izražanja razsežnosti. (Prim. pogl. *Eksogeni leksemi*.)

¹¹ Gre za kakovostne pridevnike, če sprejememo poimenovanje lastnostni za nadpomenko kakovostnih in mernih.

Na osnovi različnega položaja v besedni zvezi so se tudi v okviru pravih kakovostnih Pridb oblikovale skupine z določenimi skupnimi slovničnimi značilnostmi.¹² Če povežemo te skupine še s sposobnostjo pretvorbe, dobimo pri pravih kakovostnih Prid tri pomensko nemotivirane skupine, (ožje)lastnostne Prid,¹³ atmosferske in barvne. (Pri teh se ne da uporabiti pretvorba kot pomensko odločevalno merilo.) Pomensko motivirani skupini pravih kakovostnih Pridb ali skupini z možnostjo pomensko odločevalne pretvorbe pa sta Pridb stanja (ali (iz)glagolska Pridb) in snovni (ali (iz)samostalniški) Prid.

3.2.1 Lastnostni P imajo v okviru pravih kakovostnih Pridb začetni položaj v besedni zvezi: *lepa (rdeča rezljana lesena otroška igrača)*. Pomensko jih povezuje dejstvo, da poimenujejo lastnosti relativne ocene, npr. dober – slab ; lep – grd. Med pravimi kakovostnimi Pridb so edini, ki lahko izražajo vse oblikoslovne kategorije: sklon (1. ali 2. sklanjatev), število, določnost, stopnjo (obe obliki stopnjevanja), tvorjenost (prim. 3 zgleda *lep* in *komod*). – Tvorijo tudi vse možne tipe besednih zvez: *mlada/lepa ženska; izredno lepa ženska; le zelo lepa ženska; Lepša je od nje, lepa kot mati; lepa v obraz; Ne bodi grd z ljudmi* idr. – Tudi skladenjsko so lastnostni Prid polnofunkcionalni: *lepa ženska; Ženska je lepa; Žensko sem srečal lepo*. – Z določenim stavčnim tipom lahko tvorijo pomensko zadostnost: *Mati je dobra, Sodnik je pravičen, Akrobat je drzen*.

Glede na tvornost pridevniške besedne zveze pa lahko lastnostne Prid še naprej pomensko členimo. *Duševnolastnostni* Prid s pomensko odločevalnim desnim določilom izražajo omejenost oziroma usmerjenost določene duševne lastnosti: *dober s prijatelji; slab do matere; okrutn z njim; grd z očetom*. *Telesnolastnostni* Prid (Prid, ki poimenujejo lastnosti telesa) ter nekateri duševnolastnostni sicer imajo desno določilo, vendar ta izraža ozir (lastnost glede na kaj): *ženska, lepa v obraz / močna v noge / krepka v telo* ipd.; *dober po srcu, po značaju slab, po naravi okrutn* ipd. Lastnostnost obravnavane pridevniške besedne zveze je dokazljiva s pretvorbo v prilastkovno roditeljsko zvezo: *ženska lepega obraza/močnih nog/krepkega telesa/dobrega srca*. Lastnostni roditelj ima vsaj teoretično možnost pretvorbe v levi zloženi pridevnik: **lepoobrazna, *močnonoga, *krepkotelesna, dobrosrčna*, npr. *ženska*, ali v prilastkov odvisnik: *ženska, ki ima lep obraz / dobro srce ...*

12 Tudi v SS 1976 (466) so razvidne prav iz vezanega položaja v besedni zvezi določene pomenske skupine pridevniške besede: »najprej je splošni pridevnik (kot *divji, morden, pameten, lep, grd, majben, težek*), ki izraža lastnost, kakršno v veliki meri objektivno prisojamo predmetom; nato so izrazi za starost ali dobo (npr. *mlad, star, nov, moderen*), pa za barvo (npr. *zelen, siv, rdeč, lila*); sledijo deležniki (*razbit, boleč, zarjavel, zaželen*), nato pa pridevniki, ki izražajo izvor (*pariški, kitajski, gozden*) ali pripadnost (*cerkven, državnen*), npr. *lepa mlada smreka; grda siva vrata; stara zarjavela žica ...* Čisto na začetku so lahko izrazi, ki ubesedujejo osebni odnos (ugajanje) (npr. *ljubka emajlirana kitajska vaza*).«

13 Termin (ožje)lastnostni pridevnik je uporabljen za doslej nesistemizirano skupino pridevnikov.

3.2.2 *Atmosferski* Prid imajo položaj v besedni zvezi za (ožje)lastnostnimi Prid, oziroma pred Prid barve: *lepo jasno (modro poletno nebo)*; *megleno (sivo deževno vreme)*. V osnovnem obravnavanem pomenu imajo samo eno odnosnico, zveza pa je tautološka s sinonimno možnostjo v predikativu stanja: *jasno nebo – Jasno je, oblačno nebo – Oblačno je, mrzlo vreme – Mrzlo je, vetrovno vreme – vetrovno je, Nebo je jasno/oblačno; Vreme je deževno/vetrovno*. Skladenjsko so zasičeni: *megleno vreme, Vreme je megleno, Vreme nas je nadlegovalo megleno*. Pomensko zadostnost lahko dosežejo z definiranim stavčnim tipom: *Nebo je jasno; Vreme je deževno*. Obravnavani Prid se sklanjajo po 1. sklanjatvi; ne morejo tvoriti prislova (iz obravnavanega osnovnega pomena).

3.2.3 Prid *barve* imajo frazni položaj pred Pridb stanja: *lepa rdeča (rezljana lesena igrača)*; *bel (zašit predpasnik)*. V okviru pravih kakovostnih Pridb ostajajo, kadar so pomensko nemotivirani, z drugimi besedami, kadar ne izkazujejo povezave z glagolskim dejanjem. – Lahko izražajo vse oblikoslovne kategorije: *rdeč –ega, ciklam –š; rdeč – rdeči, ciklam – ciklam; bolj rdeč, bolj ciklam; rdeč –a, –i, ciklam –Ø; rdeč-e prepleskati, ciklam –Ø prepleskati; rdeč-ina, rdeč-ost (ciklam-n-ost)*. Prid barve lahko izražajo pomensko zadostnost z določenim stavčnim tipom: *Jagoda je rdeča, Oglje je črno, Smreka je zelena*. Razločevalnost lastnosti barve je pri nekaterih samostalnikih tolikšna, da se lahko uporabljajo kot primerjava za največjo možnost lastnosti določene barve: *črn kot oglje; bel kot sneg; rdeč kot kri; zelen kot trava*; tvorijo torej privedniško besedni zvezo z desnim določilom iz veznika *kot + samostalnika*. Možna je celo opustitev Prid, ne da bi bila s tem okrnjena obvestilnost: *Si kot ogel, kot sneg, kot trava*. Podobno možnost zasledimo med nezaimenskimi Pridb samo pri lastnostnih Prid, npr. *Si kot mati* v pomenu *Si dober kot mati*. – Skladenjsko so Prid barve polnofunkcionalni: *rdeča jagoda, Jagoda je rdeča, Jagodo je utrgal rdečo*.

3.2.4 Pridb *stanja* ima položaj v imenski zvezi pred snovnimi Prid: *lepa rdeča rezljana (lesena otroška igrača)*. Pomensko (izjemoma tudi besedotvorno) jih motivira glagol, zato tudi (iz)glagolski Prid. S pretvorbo se da dokazati, da ti Prid lahko izražajo stanje kot posledico glagolskega dejanja ali pa dejanje samo. Posledica glagolskega dejanja je dokazljiva s pretvorbenim vzorcem, znanim že iz Slovenskega knjižnega jezika (Toporišič 1976: 289): *Umira – Umre – Je mrtev; Pekel se je – Spekel se je – Pečen je bil*. Še nekaj primerov:

<i>bledi</i>	– <i>zbledi</i>	– <i>je bled</i>
<i>bosi se</i>	– <i>zbosi se</i>	– <i>je bos</i>
<i>stara se</i>	– <i>postara se</i>	– <i>je star sin. postaran</i>

<i>zeleni</i>	– <i>pozeleni</i>	– <i>je zelen</i> sin. <i>pozelenel</i>
<i>leseni</i>	– <i>oleseni</i>	– <i>je lesen</i> sin. <i>olesenel</i>
<i>mehča</i>	– <i>zmehča</i>	– <i>je mehek</i> sin. <i>zmehčan</i>
<i>*mokri</i>	– <i>*zmokri</i>	– <i>je moker</i> sin. <i>zmočen</i>
<i>gosti</i>	– <i>zgosti</i>	– <i>je gost</i> sin. <i>zgoščen</i> . ¹⁴

Jedro te pomenske podskupine je izdeležniška Pridb na *-n/-t, -l*:

<i>nalivati</i>	– <i>naliti</i>	– <i>nalit</i>
<i>piti</i>	– <i>opiti</i>	– <i>opit</i>
<i>brusiti</i>	– <i>zbrusiti</i>	– <i>zbrušen</i>
<i>uglaševati</i>	– <i>uglasiti</i>	– <i>uglašen</i>
<i>zeleneti</i>	– <i>pozeleneti</i>	– <i>pozelenel</i>

Obravnavani skupini Pridb stanja ustreza vprašalnica *v kakšnem stanju* (Toporišič 1965: 186). Pridb pa lahko poimenuje tudi glagolsko dejanje samo. Možnost pretvorbe je v glagol z isto podstavo: *Kasen je – Kasni, Bolan je –* (stilno zaznamovano) **Boluje, Dolžen je – Dolguje, Hud je – Se huduje, Jezen je – Se jezi*.

Sem spadajo tudi Prid, ki vsaj na videz ne kažejo pomenske povezave z glagolom. Gre za Prid, ki izražajo bolezensko stanje oziroma proces, npr. *jetičen, garjav, tifusen, mrzliččen* ... Vendar moramo pri teh primerih izhajati iz Prid stanja bolan + predložnega določila oziroma iz glagola **bolovati* + predložnega določila: *garjav – bolan / *boluje za garjami; jetičen – bolan / *boluje za jetiko; tifusen – bolan / *boluje za tifusom*. Jedro te druge podskupine Pridb stanja je izdeležniška Pridb na *-č*: *ihleti – ihtēč; cvrčati – cvrčeč; bedeti – bedeč; goreti – goreč*. Vprašalnica za to podskupino je ustrezna prejšnji – *v kakšnem dejanju* z vzporedno vprašalnico po motivirajočem glagolu – *kaj dela*.

Okrnjenost skladenjske vloge pri pomenski skupini Pridb stanja se kaže zlasti v vezanosti na povedkovo rabo. Pojavi se nekaj pravih predikativnih Prid, npr. *dolžen, hud, jezen, kasen, bolan*... Pomensko vezanost na povedkovo rabo izkazuje zlasti tista skupina Pridb, ki ima pretvorbena možnost v glagolskem dejanju: *sem dolžen*¹⁵

14 Pri teh pretvorbah izražajo predpanska obrazila vedno končnost dejanja.

15 O besedi *dolžen* je pisal A. V. Isačenko (1954: 366); predikativ *sem dolžen* povezuje z glagolom *moram*; kot hominim šteje besedo *dolžen* v zvezi *dolžen si mi sto rubljev*. Podobno je o besedi *dolžen* pri nas pisala I. Kozlevčar (1967: 213).

– *dolgujem; sem hud – se hudujem; sem bolan – *bolujem*. Za dokončno opredelitev izpridevniških predikativov bi bilo treba s tega stališča pregledati več gradiva, prej pa seveda natančneje opredeliti pojem predikativa kot samostojne besedne vrste.¹⁶ Kot skladijsko merilo je verjetno treba upoštevati tudi dejstvo, da to besedno vrsto lahko razvija še prislov, npr. *Je zelo, malo človek; zelo, malo mrzlo; zelo, precej nujno ...* – Pridb stanja ne more poimenovati razločevalne lastnosti – ne dosega pomenske zadostnosti z določenim stavčnim tipom.

Okrnjenost paradigme oblikoslovnih pomensko odločujočih meril se pojavlja v zvezi s stopnjevanjem, kar lahko povezujemo s pretvorbo: ne stopnjujejo se samo tiste Pridb stanja, ki izražajo dokončnost glagolskega dejanja, npr. *mrtev, gluhi, bos, nag, naliti, zbit ...* Če pa Pridb izraža glagolsko dejanje ali če je možna večstopenjska končnost dejanja, se vsaj opisno lahko stopnjuje. Izhajati moramo namreč iz glagola (glagolskega dejanja), ki jo pomensko motivira; če glagol lahko tvori glagolsko besedno zvezo s prislovom stopnje, potem se bo lahko stopnjeval tudi Prid: *Zelo, precej kasnim – Zelo, precej sem kasen/kasnejši; Zelo se jezim – Zelo sem jezen/jeznejši; Zelo greni – Je zelo grenek; Zelo zeleni – Je zelo pozelenel – Je zelo zelen, sin. pozelenel*.

3.2.5 *Snovni* Prid imajo položaj v pridevniški besedni zvezi pred vrstnimi: *lepa rdeča rezljana lesena (otroška igrača)*. Pomensko jih motivira samostalni, in sicer v vlogi (predložnega) rodilniškega prilastka: *lesen – iz lesa; železen – iz železa; kovinski – iz kovine; betonski – iz betona; kamnit – iz kamna*.

Pravkar obravnavana pretvorba pa je značilna tudi za vrstne Prid. Z njimi jih sploh povezuje še nekaj lastnosti: snovni Prid npr. ne tvorijo pridevniške besedne zveze z desnimi določili, se ne stopnjujejo in tudi spremembe, ki nastanejo pri prehodu med lastnostne Prid, so enake: pojavi se sposobnost stopnjevanja, spremeni se pretvorbeni postopek, pojavi se možnost pridevniške besedne zveze z desnimi določili ter časovnimi prislovi: *Je precej lesena v obraz, Ima pravo železno voljo*. Na uvrstitev snovnih Prid med kakovostne in ne med vrstne je vplivala predvsem ustreznost vprašalnice *kakšen*.¹⁷ Snovni Prid so za razliko od vrstne Pridb ohranili pomensko nasprotje med vprašalnicama *kakšen – kateri/katere vrste*, ki seveda povzroča tudi variantno končniško obliko v im. ed. m. sp. –š ali –i, razen pri (morda) dveh snovnih Prid s priponskim obrazilom –ski: kovinski, betonski. S skladijskega stališča jih loči od vrstnih tudi sposobnost tvorbe pomensko zadostnega določenega stavčnega tipa: *Pohištvo*

16 Predikative kot posebno besedno vrsto opredeljuje J. Toporišič (1972: 301–314; 1976: 347). Kot posebno besedno vrsto navaja predikative že A. V. Isačenko (1954: 358–382). Omenja tudi slovenščino, kjer pravi, da je tu vrsta besed, ki se uporabljajo samo v povedkovi rabi, npr. *všeč, labko* (v zvezi *labko pridem*), pogovorno *žiher, res* (v pomenu *resnica*) idr. (362–363).

17 Tu je nujno ločiti t. i. vrstno snovnost kot *leseni (strop)* od snovnosti *lesen (strop)*.

je leseno, Klešče so železne. – Pogostnost stavčnih vlog je enakomerna; vrstni Prid so vezani predvsem na vlogo v obsamostalniškem prilastku. – Tudi položaj snovnih Prid v besedni zvezi je vedno levo od vrstnih in razvijajo celotno zvezo pred seboj: *lesena* (zidarska žlica); *glinen* (slovaški vrč); *brokatnen* (večerni suknjič); *inleten* (ženski predpasnik). Če seveda snovne Prid povezujemo z glagolskim dejanjem, jih uvrščamo med Pridb stanja: *leseneti* – *oleseneti* – *lesen*, sin. *olesenel* (prim. 3.2.4).

Omenili smo že, da obravnavane pomenske skupine pravih kakovostnih Pridb ločimo na osnovi vezanega mesta v pridevniški besedni zvezi. Tako lahko povzamemo, da so na začetnem mestu lastnostni Prid oziroma Prid, ki poimenujejo lastnosti relativne ocene. Sledijo atmosferski Prid, nato Prid barve. Za njimi so Prid, ki jih motivira glagol, t. i. (iz)glagolski Prid oziroma Pridb stanja. Snovni ali (iz)samostalniški Prid so za Pridb stanja oziroma pred vrstnimi Prid. Vezan položaj v besedni zvezi imajo tudi merni, in sicer za lastnostnimi. Glede na mesto v pridevniški besedni zvezi predvideva torej kakovostna Pridb šest različnih pomenskih skupin. Zaporednost teh skupin je vezana tudi na pomensko motiviranost Pridb: ob odnosnici (v okviru samo kakovostnih Pridb) so vedno snovni Prid, levo jim sledijo (iz)glagolske Pridb oziroma Pridb stanja in nato pomensko nemotivirana skupina s takšno razporeditvijo v smeri na levo, ki dopušča vedno večjo relativnost vrednotenja (prim. preglednico na nasl. str.).

Vrstni pridevniki

4 Vrstno Pridb povezuje vprašalnica *kateri/katere vrste*. Oblikoslovne značilnosti nezaimenske vrstne Pridb: a) sklanja se lahko po 1. pridevniški sklanjatvi: *slovenski -ega; asfaltni -ega*; b) ne izraža kategorije določenosti; c) se ne stopnjuje; č) je trištevilska: *slovenski -a -i*; d) ima možnost variantne tvorbe prislovov:¹⁸ *slovensko/po slovensko govoriti*; tvori abstraktni samostalnik: *slovenskost; asfaltnost*.

Skladenjske značilnosti: a) opravlja vse stavčne vloge:¹⁹ *slovenska dežela, dežela je slovenska, Deželo so naredili slovensko*; b) pomensko je motivirana s pretvorbo, npr. v desni prilastek: *asfaltna cesta* ← *cesta iz asfalta*; *ladijski prevoz* ← *prevoz ladje/prevoz z ladjo*; c) v levem prilastku ima določen položaj: *lepa rdeča rezljana lesena otroška igrača, prva (lepa rdeča ... otroška igrača)* (Toporišič 1976: 466); č) ne tvori pomensko zadostnega določenega stavčnega tipa.

S pritegnitvijo pretvorbenega postopka in z upoštevanjem različnosti položaja v besedni zvezi, seveda še vedno v okviru vrstne Pridb, se celotna obravnavana

18 SS (1976: 346) navaja primere kot *po nemško, po gospoško*.

19 Če gre za prave vrstne pridevnike (Pridv₁), je v povedkovem določilu izpustil; ti pridevniki, kot vemo, tvorijo s samostalniškim jedrom stalno besedno zvezo. (Prim. pogl. *Eksogeni leksemi*.)

skupina deli na neštevniske ali vrstne Prid, ki so pomensko in navadno tudi besedotvorno motivirani, in števniske Pridb, ki so nemotivirani.

4.1 Vrstni Prid imajo položaj v besedni zvezi tik ob odnosnici: *lepo slovensko turistično mesto*. Tudi to skupino Prid bi lahko razdelili na pomenske podskupine glede na različnost položaja v okviru njih samih, npr.: *slovenska (narodna noša)*; *ljubljski (glasbeni televizijski in radijski program)*; *nova redna (avtobusna zveza)*. Vendar tako nastale pomenske podskupine, ki izražajo npr. krajevnost, časovnost, načinovnost ipd., opredeljuje samo različnost pretvorbenega postopka, vsa druga oblikoslovna in skladenjska merila veljajo za celotno skupino vrstnih Prid.

Poleg definiranega položaja v besedni zvezi je za vrstne pridevnike značilna tudi pomenska motiviranost. Pomensko odločevalno je mogoče uveljaviti pretvorbeni postopek v položaj desno od odnosnice. Tako lahko določimo tudi obseg izsamostalniških vrstnih Prid, zlasti tistih, ki imajo v priponskem obrazilu *-en*, *-dn* upravičeno končnico *-i*.²⁰ Možne pretvorbe pri nedvomno vrstnih Prid s priponskimi obrazili *-ski*, *-ški*, *-čki*, *-ji*, *-nji*, lahko uporabimo kot merilo za določanje vrstnosti pri drugih izsamostalniških Prid, npr. pri Prid s priponskimi obrazili *-eni*, *-dni*, *-ov*, *-ev*, *-in*. Tu naj bo samo omenjenih nekaj takšnih vzporednih pretvorbenih možnosti.

Izsamostalniški vrstni Prid so pretvorljivi v brezpredložni roditeljski: *asketsko življenje* – *življenje asketov*, *indijanski poglavar* – *poglavar Indijancev*, *atletski klub* – *klub atletov*, *imenski seznam* – *seznam imen*, *gangsterski vlom* – *vlom gangsterjev* ← *gangsterji vlomijo*, *jedrski raziskave* – *raziskave jedra* < *jedro raziskujejo*, *asfaltni sloj* – *sloj asfalta*, *čebulni list* – *list čebule*, *amebno gibanje* – *gibanje ameb* ← *amebe se gibljejo*, *električni učinek* – *učinek elektrike* ← *elektrika učinkuje*. Pretvorba v brezpredložni roditeljski pridevniških prilastkovnih zvez z glagolniško odnosnico ima izhodišče v glagolski zvezi: *citronski nasad* – *nasad citron* ← *nasaditi citrone*. Če je glagolnik iz prehodnega glagola, je pretvorba možna v povedek + predmet, pri neprehodnem glagolu pa v povedek + osebek (Toporišič: 1976: 250). Včasih ima ta skupina dvojno pretvorbno možnost, ki pogojuje tudi dvojno pomensko razlago: poleg pretvorbe v glagolsko zvezo je možna tudi pretvorba v glagolsko besedno zvezo tipa PrislGlag_{os} (Glag_{os} = osebna glagolska oblika): *gangsterski vlom*: a) *vlom gangsterjev* ← *gangsterji vlomijo*, b) *gangstersko vlomiti*. Še dva primera: *ljudska vzgoja*: a) *vzgoja ljudstva* ← *ljudstvo vzgojiti*, b) *ljudsko vzgojiti*; *divjaško vpitje*: a) *vpitje divjakov* < *divjaki vpijejo*, b) *divjaško vpititi*.

V primerih, ko pretvorbeni roditeljski poimenuje človeka glede na kakšno njegovo dejavnost, lastnost (gangster, divjak, gasilec ...), nam prislovna pretvorba dostikrat

20 Gre za priponsko obrazilo *-(e)n* za kakovostne pridevnike in *-ni* za vrstne.

omogoča razlago pridevniškega prilastka tudi kot kakovostnega Prid, ki opredeljuje kaj na osnovi podobnosti: *gangsterski vlom – vlom tak kot gangsterski; asketsko življenje – življenje tako kot asketsko*.

Samostalniški vrstni Prid so pretvorljivi tudi v predložni roditelj: *bavarsko pivo – pivo z Bavarske ali češki porcelan – porcelan s Češke, domovinska ljubezen – ljubezen do domovine ← ljubiti domovino*. Sinonimna pomenska pretvorba je torej možna s prehodnim glagolom in tako ne pride več do zamenjave s pretvorbo Prid v brezpredložni roditelj: *domovinska ljubezen – ljubezen domovine ← domovina ljubi*, kjer moramo izhajati, če hočemo ohraniti pomen, iz neprehodnega glagola.

Pretvorbe izsamostalniškega vrstnega Prid so možne npr. še: v predl. tožilniku: *aranžerska šola – šola za aranžerje, cigaretne papir – papir za cigarete*; mest., or.: *gangsterski film – film o gangsterjih, ladijski prevoz – prevoz z ladjo, ablatni prstan – prstan z abatom*; prim. še: *alpsko rastlinstvo – rastlinstvo v Alpah, dunajske gostilne – gostilne na Dunaju, ambulantni pregled – pregled v ambulantni, abecedni seznam – seznam po abecedi*.

Na podlagi pretvorb, tipičnih za vrstne Prid, se lahko omejijo tudi skupine izsamostalniških Prid s priponskimi obrazili *-ov, -ev, -in*: *kaktusov cvet – cvet kaktusa; macesnov les – les macesna; jodovi hlapi – hlapi joda; jagodov sladoled – sladoled iz jagod ...*

Za vrstne Prid velja, da so skladenjsko sicer polnofunkcionalni, vendar je raba v obsamostalniškem prilastku najpogostejša: vrstni Prid namreč ne določajo lastnosti odnosnice, ampak jo opredeljujejo glede na vrstnost – pomensko torej ne moremo izhajati iz predikacijske zveze, ampak iz imenske z desnim prilastkom.²¹ Na tem dejstvu temelji tudi spoznanje, da vrstni Prid ne morejo doseči pomenske zadostnosti z določenim stavčnim tipom. S skladenjskega stališča je za rabo vrstnih Prid v povedkovem določilu značilno, da mora za dosego pomenske zadostnosti njihova odnosnica imeti določilo v obliki levega ali desnega prilastka, prilastkovega odvisnika, prislovnega določila. Kot določilo odnosnice se lahko pojavlja tudi kombinacija naštetih ali še kakih drugih možnosti.

S stališča pridevniške besedne zveze so vrstni Prid izjemni, ker nimajo desnega pridevniškega določila. Prav tako ne morejo tvoriti pridevniške besedne zveze s prislovi stopnje. V zvezi s položajem v besedni zvezi moramo še omeniti, da nam

21 D. Bolinger (1967: 1–34) meni, da je v tipih kot *Inženir, ki sem ga srečal, je strojni, Ti samostalniki so moški*, prilastkovna raba primarna in povedkova iz nje izpeljana. – Po A. V. Isačenko (1954: 237) se odnosni pridevniki (ki delno ustrezajo našim vrstnim, izključujejo samo oblike tipa *medvedji, gosji*, ki jih Isačenko uvršča med odnosnosvojilne), ne morejo stopnjevati, v povedkovi rabi ne tvorijo nedoločne oblike; njihova osnovna »sintaktična sfera« je opredeljevalna sintagma.

vezanost tega položaja lahko pomaga tudi pri določanju vrstnosti: če se mora vrstni Prid s priponskim obrazilom *-ski*, *-ški*, *-ji* ali *-nji* v zvezi s Prid s priponskim obrazilom *-en* ali *-dn* umakniti s položaja pred odnosnico, je Prid na *-en* ali *-dn* gotovo vrstni, zato mora imeti ijevsko končnico (v im. m. sp. ed.):²² *avtomatski* (*pralni in sušilni stroj*); *odvetniški* (*etični in moralni kodeksi*); *ljubljski* (*avtobusni promet*); *nemški* (*šivalni stroj*).

Za celotno skupino vrstne Pridb naj bi veljala nevariantnost končniške oblike v vseh skladenjskih vlogah. Torej: *Glagol je dovršni*, *Stroj je šivalni*, *Sodnik je kriminalistični*.

Glede tvorjenosti prislovov so izjemni vrstni Prid s priponskimi obrazili *-ski*, *-ški*, *-ji*, *-nji*, *-čki*, pa tudi drugi: poleg redne oblike z obrazilom *-o* ali *-e* imajo možnost tudi opisne tvorbe prislovov v primerih, ko prislov določa glagol ali Pridb stanja (posledico glagolskega dejanja): *slovensko – po slovensko govoriti*; *mesno – po mesno oblečen*; *bajtersko – po bajtersko živeti*. Tako tvorjeni prislovi so vezani predvsem na pogovorni jezik.

4.2 Števniska vrstna Pridb ima lahko položaj v besedni zvezi za količinsko Pridb, lahko pa tudi pred njo, se pravi na začetku pridevniške besedne zveze, če je količinska Pridb določna (prim. 6.1). Položaj vrstnih Prid v besedni zvezi je torej končni, vrstnih (pridevniških) števnikov pa začetni ali drugi: prvih (pet lepih rdečih ... igrač); pet prvih (lepih rdečih ... igrač).

Tudi števniska vrstna Pridb ima možnost sinonimne opisne tvorbe prislovov, zlasti kadar razvija glagol: *prvič – v prvo priti*, *prvikrat priti*.

Skladenjsko je vrstna števniska Pridb polnofunkcionalna. Za ločilne in množilne števnike velja, da imajo v povedkovi rabi lahko t. i. uvajalno vlogo, podobno kot npr. kazalni zaimki (Hlavsa 1970: 33–43): *motnje so dvojne: zunanje in notranje*; *v tej hiši so ljudje dvoji: mladi in stari*. Števniske vrstne Pridb so pomensko nemotivirane – ne izkazujejo možnosti pretvorb.

Svojilni pridevniki

5 Svojilne Pridb povezuje vprašalnica čigav. Oblikoslovne značilnosti nezaimenskih svojilnih Prid: a) sklanjajo se po 1. pridevniški sklanjatvi: očetov *-ega*, b) s posebno končnico ne izražajo kategorije določnosti, c) izražajo 3. osebo: *očetov*, *materin*, *detetov*, č) so trištevilski: *očetov -i-a*, d) se ne stopnjujejo, e) tvorijo pa prislov (s predlogom) in abstraktni samostalnik: *po očetovo delati*; *očetovstvo*.

---

22 Gl. op. 13.

Skladenjske značilnosti svojilnih pridevnikov: a) skladenjsko so zasičeni: *očetov klobuk*, *Klobuk je očetov*, *Klobuk je prodal očetov*; b) pomensko so motivirani in imajo možnost pretvorbe v t. i. svojilni rodilnik: *očetov klobuk – klobuk očeta* (pogovorno od *očeta*), c) ne tvorijo desne (pridevniške) besedne zveze; položaj v je pred lastnostnimi (kakovostnimi) Prid oziroma za vrstnimi (pridevniškimi) števnik: *pet prvih otrokovih (lepih rdečih ... igrač)*. Možen pa je tudi položaj tik pred vrstnimi, zlasti kadar je (pridevniška) besedna zveza sestavljena iz samo enega kakovostnega Prid, npr. *dva lepa očetova (lovska klobuka)*, č) ne tvorijo pomensko zadostnega definiranega stavčnega tipa.

Za celotno skupino svojilnih Prid je značilna pretvorba v t. i. svojilni rodilnik v desni rodilniški prilastek. Če rodilnik izkazuje edninsko obliko, izraža svojilni Prid osebno svojino. Tipična priponska obrazila teh Prid so *-ov*, *-ev*, *-in*: *bratovo posestvo – posestvo brata*, *direktorjeva pisarna – pisarna direktorja*, *medvedov brlog – brlog medveda*, *očetov klobuk – klobuk očeta*.

Glede na pretvorbo pa bi med svojilne Prid lahko prišteli tudi tiste, ki izražajo splošno svojino. Pretvorljivi so prav tako v svojilni rodilnik, le da ima ta množinsko obliko (nezaznamovano s stališča števila). Priponska obrazila so takšna kot pri vrstnih: *-ski*, *-ški*, *-čki*, *-ji*; *-en*, *-dn*: *kmečki gozd – gozd kmetov*, *cerkvena zemlja – zemlja cerkve*, *beraška malha – malha beračev*, *igralska obleka – obleka igralcev*, *državni denar – denar države*. Seveda pritegnitev samo pretvorbenega postopka ne zadostuje za opredelitev omenjenih Prid. Upoštevati moramo tudi pomensko merilo: če hočemo z uporabo takšnega Prid poudariti čigavost, je ustrezna vprašalnica *čigav*, če pa nam gre predvsem za posredovanje pomenskega nasprotja oz. raznovrstnosti, temelječe seveda na različni splošni svojilnosti – ustreza vprašalnica *kateril/katere vrste*. Da gre za vsebinsko različne Prid, nam potrjuje tudi položaj v besedni zvezi. Za svojilne Prid velja, da je njihov položaj vedno pred vrstnimi, Prid pa, ki izražajo splošno svojino, imajo lahko tudi položaj tik ob odnosnici, za pravimi svojilnimi oziroma nedvoumno vrstnimi (so pa tu vrstni): *lovski klobuk – klobuk lovcev: očetov (lovski klobuk)*; *državni denar – denar države: ves lanski (državni denar)*. Z razširitvijo svojilnih Prid na osnovi enakega pretvorbenega postopka se pojavijo tudi določena oblikoslovna vprašanja. Doslej končniško enotni svojilni Prid postanejo s priključitvijo Prid, ki izražajo splošno svojino, končniško variantni: *državen/-vni kapital*; *cerkven/-i denar*. Morebitna združitev Prid na osnovi enakega pretvorbenega postopka zahteva torej tudi nekaj oblikoslovnih rešitev.

Količinska pridevniška beseda

6 Količinsko Pridb povezuje vprašalnica koliko. Ta pomenska skupina Pridb združuje glavne, ločilne, množilne in nedoločne števnik.

Oblikoslovne značilnosti nezaimenske količinske Pridb: a) sklanjajo se po 1. ali 2. pridevniški sklanjatvi z vezavno pretvorbo odnosnice imenovalnika ali tožilnika v roditeljsko množino pri nedoločnih in ločilnih števniki ter pri glavnih od pet dalje:²³ *dosti ljudi -Ø/-ih ljudi; dvoje blač -Ø/-ih blač; pet ljudi -Ø/-ih ljudi*; b) so enoštevilni; c) ne izražajo kategorije določnosti; č) so neenotni glede možnosti stopnjevanja – nedoločni (pridevniški) števnik se lahko »stopnjujejo«: *kar precej ljudi*; d) so neenotni glede tvorbe prislova in abstraktnega samostalnika (vendar prim. *petkrat – nekajkrat* ipd.).

Skladenjske značilnosti: a) opravljajo vse stavčne vloge: *pet/precej ljudi; Ljudi je pet/precej; Ljudi sem srečal pet/precej*; b) imajo določen položaj v pridevniški besedni zvezi: *veliko/pet (lepih ... otroških igrač)*; c) glavni števnik so pomensko nemotivirani; č) ne morejo tvoriti pomenske zadostnega določenega stavčnega tipa.

Od drugih pomenskih skupin Pridb se količinska loči predvsem po že omenjeni vezavni pretvorbi števniske odnosnice imenovalnika oziroma tožilnika v roditeljsko množino: *pet jabolč; mnogo ljudi; dvoje blač* (množilni so posebnost: *dvojne grablje*, to pa je brez sobesedila tudi pomensko nejasno).

Zaradi različnosti položaja v besedni zvezi pa tudi zaradi nekaterih oblikoslovnih značilnosti se količinska Pridb deli na t. i. določno količinsko in nedoločno količinsko (Breznik 1916: 109, 114).

6.1 Določna količinska Pridb vključuje glavne, ločilne in množilne števnik. Njihov položaj v besedni zvezi je glede na začetek varianten: v pridevniški besedni zvezi so lahko na prvem mestu, se pravi pred vrstnimi pridevniškimi števnik, lahko pa tudi za njimi, vendar odnos med skupinama ni priredni. Če se določna količinska Pridb iz določujočega člena besedne zveze spremeni v določenega, se pomen spremeni: *pet (prvih otrokovih lepih ... igrač) : prvih (pet otrokovih lepih ... igrač)*. Določna količinska Pridb se ne more stopnjevati.

Je enoštevilska. Ne more tvoriti prislova; abstraktni samostalnik tvori s priponskim obrazilom *-ina* ali *-ost*: *desetina, četverost, četvernost*.

6.2 Nedoločna količinska Pridb vključuje nedoločne števnik. Položaj v besedni zvezi je vedno začetni. Nedoločna količinska Pridb je določujoči člen v besedni zvezi, sama ne more biti jedro: *veliko (prvih otrokovih lepih... igrač)*. Enoštevilstvo, ki jo lahko izraža tudi ta skupina količinske Pridb, je vezana samo na možnost izražanja množine: *mного ljudi; precej jabolč; dosti dreves; malo besed*. Določa pa lahko

23 V češki in sploh slovanski jezikoslovni tradiciji je ta sklon imenovan numerativ (Kopečný 1962: 149; Bauer, Grepl 1970: 105 idr.)

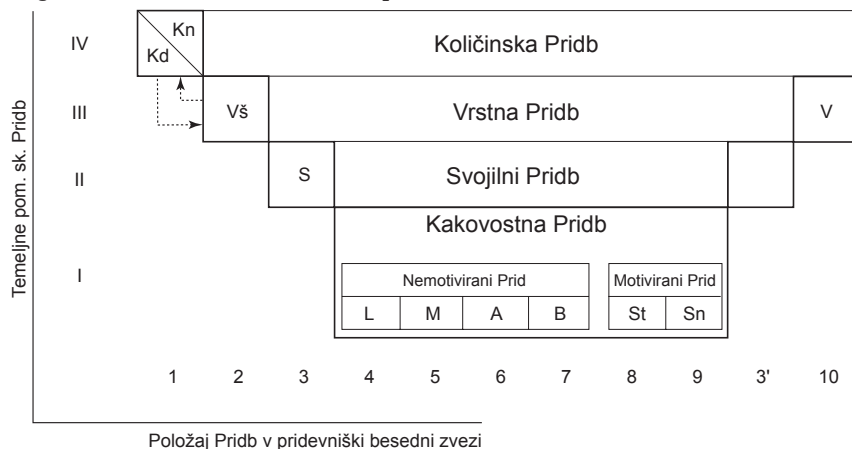
tudi jedro, ki ne izraža kategorije števila. V tem primeru je brezštevilska tudi sama: *mного čaja* – z *mного čajem*; *dosti sadja* – z *dosti sadjem*.

Za nedoločno števnik je značilno stopnjevanje, in sicer opisno: *kar precej ljudi*; *zelo malo učencev*; *izredno veliko vina*, ali s priponskimi oziroma določenimi predponskimi obrazili, npr. *pre-*, *za-* (dvostopenjsko stopnjevanje): *dosti ljudi* – *zadosti ljudi*; *veliko gostov* – *več gostov* – *največ gostov/preveč gostov*; *malo otrok* – *manj otrok* – *najmanj/premalo otrok*. Prislov lahko tvori z ničtim obrazilo: *precej*, *dosti delati*. Abstraktnega samostalnika ne tvori (vendar prim. *precejšnjost* iz *precejšnji*).

V zvezi s količinsko Pridb moramo omeniti, da je besednovrstna razvidnost pri nekaterih števnikih vezana na stavek. Besede kot *dosti*, *manj*, *precej* so prislovi, če razvijajo glagol, Pridb, prislov ali predikativ: *precej delati*; *precej priden*; *precej zgodaj*; *precej človek*; *precej mraz*. Besednovrstno moramo torej ločiti *precej* v zvezi *precej človek*, kjer je *precej* prislov – razvija predikativ *človek* (podobno kot v zvezi *precej mraz*) – od zveze *On je precej človeka/s precej človekom*, kjer je *precej* Pridb (*s precej človekom*). Podobno še npr.: *On je precej*, *zelo čudak*, sinonim *čuden* – *precej* Prisl, *On je precej čudaka/s precej čudakom* – *precej* Pridb; *Ti si dovolj brihtnež*, sinonim *brihten* – *dovolj* Prisl, *Ti si dovolj brihtneža/z dovolj brihtnežem* – *dovolj* Pridb. Če je odnosnica števna, je besednovrstnost določujočega levega člena nedvoumna: *dovolj*, *precej ljudi*.

Če se nedoločni števniki pojavijo v imenski zvezi z neštevno odnosnico, nastanejo lahko posebnosti tudi v zvezi z opredelitvijo stavčnih členov. Prilastkovnost Pridb je ohranjena v primeru, če je samostalniška odnosnica sklanjana (gl. primere zgoraj), če pa ohrani v vseh sklonih rodilniško sklonsko obliko, oziroma če je rodilniška sklonska oblika edina smiselna, opravlja samostalniški vlogi desnega (samostalniškega) prilastka. Možnost vloge pridevniškega prilastka je še najpogostejša, če gre za imensko zvezo s snovnimi samostalnikom: *dosti sadja in zelenjave* / *z dosti sadjem in zelenjave*; *dovolj vina*, *čaja/z dovolj vinom*, *čajem*.

Pregled delitvenih meril nezaimenske pridevniške besede

Hkratnost rabe je izključena

Zamenljivost položaja

3'

Možen položaj svojljnih Prid

A - atmosferski Prid

B - Prid barve

Kd - določna količinska Pridb

Kn - nedoločna količinska Pridb

L - lastnosti Prid

M - merni Prid

S - svojljni Prid

Sn - snovni Prid

St - Pridb stanja

V - vrstni Prid

Vš - števniška vrstna Pridb

7

Osnovne štiri pomenske skupine Pridb, kakovostna, vrstna, svojljna in količinska, so v predstavljeni analizi še nadalje členjene s pomočjo slovničnih meril, izhajajočih iz oblikoslovnih, skladenjskih in besedotvornih lastnosti Pridb.

Z upoštevanjem slovničnih lastnosti kot pomensko odločevalnih meril je na eni strani mogoče preveriti pomenske skupine z jezikovnimi sredstvi, na drugi strani pa dokazati konkretno pomensko vlogo teh slovničnih lastnosti.

Резюме

Критерием деления адъективных слов по значению на четыре основные разряды – качественные, относительные, притяжательные и количественные – в словенском языке постепенно становилось вопросительное слово. Самостоятельное вопросительное слово определяет и подгруппу качественных прилагательных – мерные прилагательные. Для дальнейшего деления адъективных слов можно употребить грамматические критерии, происходящие из морфологических, синтаксических и словообразовательных признаков адъективного слова.

Критерий, происходящий из связанности фразного положения адъективного слова, является релевантным для всей представленной семантической группы; фразное положение обычно незаменимо, его можно определить косвенно с учетом положения других семантических групп адъективных слов. Адъективная фраза показала семантически релевантной и смотря на т. н. фразную насыщенность и семантическую связанность фразных членов (*mlad človek – ta človek je mlad – našli smo ga mladega*).

Трансформация, семантически релевантный критерий из области синтаксиса, делит адъективные слова на семантически мотивированные и немотивированные. Адъектив состояния напр. связан с глаголом. Релевантным является и критерий т. наз. синтаксической насыщенности – появились прилагательные в качестве сказуемого, адъективные сказуемые. Трансформация в правый субстантивный предложный или беспредложный атрибут тоже может послужить критерием для определения разновидности адъективного слова со суффиксальным окончанием *-en, -hu*.

Из области морфологии играет роль семантически релевантного критерия категория числа или количества. Среди адъективных слов выступает одночисленная группа числительных адъективных слов, а количественное адъективное слово является определенным или неопределенным. Как семантически релевантные выступают и другие морфологические признаки: образование наречия у атмосферных прилагательных, образование отвлеченного существительного у прилагательных второго склонения, сравнение у прилагательных состояния, категория определенности или (не) вариантности формы окончания в именительном падеже мужского рода единственного числа во всех синтаксических ролях у относительного и качественного адъективного слова и др.

На словообразовательный семантический критерий обращается внимание при определении группы имен прилагательных со суффиксальными окончаниями -ski, -ški,

-ji; если их основа стилистически окрашена, экспрессивна, они находят отвечающее вопросительное слово в адъективном местоимении *kakšen* и включаются в разряд качественных адъективных слов (они не являются больше относительными).

Учет грамматических признаков как семантически релевантного критерия позволяет с одной стороны проверку семантических групп с помощью языковых средств, с другой стороны этим доказана конкретная семантическая роль этих грамматических признаков.

Viri

Bajec, A., Kolarič, R., Rupel, M., /J. Šolar/, 1956: *Slovenska slovnica*, Ljubljana.

Bauer, J., Grepl, M., 1970: *Skladba spisovné češtiny*. Praha.

Bolinger, D., 1967: *Adjectives in English: Attribution and Predication*. Lingua. Amsterdam, 1–34.

Breznik, A., 1916: *Slovenska slovnica*. Celovec: Družba sv. Mohorja.

Breznik, A., 1934: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Celje: Družba sv. Mohorja.

Hlavsa, Z., 1970: *Skladebná platnosť niektorých zájmen a číslovek*. Slovo a slovesnosť XXXI, 33–43.

Isačenko, A., V., 1954: *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka*. Bratislava, 228–229.

Kopečný, F., 1962: *Základy české skladby*. Praha.

Kozlevčar, I., 1968: *O pomenskih kategorijah samostalnika v povedkovi rabi*. JiS XIII, 11–16.

Kozlevčar, I., *O pridevniku v povedni rabi*. JiS XV, 213.

Slovar slovenskega knjižnega jezika I–IV, 1979, 1975, 1979, 1985. Ljubljana: SAZU.

Toporišič, J., 1976: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.

Toporišič, J., 1965, 1966, 1967, 1970: *Slovenski knjižni jezik 1–4*. Maribor: Obzorja.

Toporišič, J., 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Toporišič, J., 1972: *Samostalniška beseda*. Linguistica XII. Ljubljana, 301–314.

- Trofimov, M. I., 1971: *O formalno-semantičeskoj klassifikacii prilagatel'nyh v russkom jazyke*. Zb. Problemy strukturnoj lingvistiki. Moskva, 459–468.
- Vidovič Muha, A., 1979: *Pridevniške zaimenske besede*. XV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja, Filozofska fakulteta, 65–98.
- Vidovič Muha, A., 1977: *Pomen pridevniške besede in njena skladenjska zveza*. Ljubljana (str. 310; mag. delo).

Pomenske skupine neakovostnih izpeljanih pridevnikov

Nekakovostni izpeljani pridevniki¹ imajo kot levoprilastkovni frazni členi podstavo v pomensko ustreznih desnoprilastkovnih nepridevniški zvezi. Pomenska sistemizacija teh pridevniških besed je v bistvu popis njenih podstav, ki kažejo pomenska razmerja; kot samostojne pomenske skupine jih potrjuje tudi določeno in stalno mesto v levem prilastku.

The derivational bases of nonqualitative adjectives premodifying the headword in a noun phrase are the semantically correspondent nonadjectival postmodifiers. The semantic systematization of these adjectives is essentially the list of their derivational bases in which the semantic relations are brought to the surface. The independence of the semantic sets is further demonstrated by their filling a defined and permanent slot in the premodifier.

1 Nekakovostni izpeljani pridevniki (Prid)² so pomenska skupina pridevniških besed, ki se da določiti z nekaterimi pomenskimi, pomensko-skladenjskimi in oblikoslovnimi merili:

- a) po njih se ne moremo vprašati z vprašalnico *kakšen*;
- b) pretvorbivi so v desni prilastek z nepridevniško podstavo (lesena žlica ← žlica iz lesa), ta pa ne izraža pomena obilnosti, podobnosti ali naklonskosti (Toporišič 1976: 151, 153); iz obravnave so torej izločeni tipi kot npr. *dekliški* – podoben dekletu, *cankarjevski* – podoben Cankarju, *solzav* – ki ima veliko solz, *ubogljiv* – ki rad uboga, *prenašalen* – ki se da prenašati;
- c) nimajo desnih dopolnil in se ne stopnjujejo s prislovi, v pridevniški besedni zvezi so torej omejeni (Vidovič Muha 1979: 65–97; prim. Merila pomenske delitve /.../);
- č) se ne stopnjujejo in
- d) nimajo oblike določnosti.

Tako definirano skupino pridevniških izpeljank pomensko lahko členimo s pre tvorbo, nastale pomenske skupine pa se potrjujejo. Kot pomensko razločevalno

1 V času objave razprave (*Slavistična revija* 1981, 1, str. 19–42.) o pomenskih skupinah nelastnostnih (neakovostnih) pridevnikov še ni bil dovolj upoštevan vidik, ki temelji na spoznanju o leksemu kot večbesedni poimenovalni, (leksikološko-leksikografski) enoti – stalni besedni zvezi, v konkretnem primeru zvezi pridevnika in samostalnika. Ta vidik členi celotno skupino vrstnih pridevnikov na t. i. prave in neprave vrstne: prve zaznamuje enoleksemskost – dejstvo, da zveza tovrstnih pridevnikov s samostalnikom po govornem dejanju ne razpade, celotna imenska zveza je del slovarja jezika, druge pa zveza dveh leksemov, samostalnika in pridevnika, ki po govornem dejanju razpade. Celovita obvestilnost o tovrstni imenski zvezi temelji torej na upoštevanju spoznanj, ki jih v tej knjigi prinaša poglavje o eksogenih leksemih – Pomen pridevnika (str. 78–89).

2 Za skupino (ne)lastnostnih pridevnikov je ohranjeno prvotno ime (ne)akovostni pridevniki. Izrazno urejanje pojmov je pokazalo potrebo po poimenovanju nadpomenke lastnostni pridevniki za dve poskupini – kakovostne in merne pridevnike, tip *dober* in *globok*; podobno tudi v ESJ (1992: 93), le da snovni pridevniki (*železen* in *železni*) tvorijo samostojno skupino.

merilo se upošteva še možnost nadomeščanja, vprašalnica po prvostopenjski podstavi pretvorbi ter še nekatera, posebno z oblikoslovnega področja.

1.1 Pretvorba, temeljno pomensko razločevalno merilo, je pojmovana kot postopek, pri katerem se išče pomenska podstava pridevnika s spreminjanjem levega pridevniskega prilastka v pomensko ustrezni desni prilastek: *očetovo imetje* ← imetje (od) očeta; *ladijski prevoz* ← prevoz z ladjo; *hudourniško področje* ← področje s hudourniki; *čajna žlička* ← žlička za čaj; *počasna hoja* ← hoja počasi; *šivalni stroj* ← stroj za šivanje. Ta prva pretvorbena stopnja, kot osnovna uporabljana pri vseh obravnavanih pridevniki, je hkrati lahko tudi skladijska podstava tvorjenk. Vendar pa je za zadostno pomensko razvidnost potrebna še drugo- ali celo tretjestopenjska pretvorba; zlasti predložni in brezpredložni sklon, v katerem je samostalni v prilastku, je navadno večpomenski (Kopečny 1962: 46–58; Toporišič 1976: 360–361) *avtobusna postaja* ← postaja za avtobuse ← postaja za postajanje avtobusov ← postaja, na kateri postajajo avtobusi; *moški kolektiv* ← kolektiv (iz) moških ← kolektiv, sestavljen iz moških; *dvigalni mehanizem* ← mehanizem za dviganje ← mehanizem, s katerim se dviga; *očetovo posestvo* ← posestvo (od) očeta ← posestvo, ki ga ima (v lasti) oče. Včasih je ob glagolniškem jedru uporabljana še pretvorba, pri kateri pride do spremembe prilastkove (imenske) zveze v stavčno: *materino trpljenje* ← trpljenje (od) matere ← mati trpi; *ladijski prevoz* ← prevoz z ladjo ← ladja prevozi/prevaža.

Z osnovnim pretvorbenim postopkom postane razvidno pomensko razmerje med besedo, ki pridevnik tvori, in besedo, ki jo tvorjeni pridevnik razvija – samostalniškim jedrom. Pomensko so namreč neakovostni izpeljani pridevniki nosilci tega razmerja – v celoti jih lahko imenujemo razmerni pridevniki³ – in zato je nujno, da jih razčlenjujemo v okviru najmanjše možne levoprilastkovne samostalniške besedne zveze. Pri analizi izhajam torej iz dejstva, da je pomen razmernega pridevnika odvisen od njegove podstavne besede, razvidne v pomensko ustrezni nepridevniški besedni zvezi, pa tudi od jedrnega samostalnika: njegov pomen lahko vpliva na izbor celotnih pridevniških pomenskih skupin v levem prilastku, npr. njegova povezanost ali nepovezanost s povedkom (gl. 1.3.2), hkrati pa tudi določa, katero od možnih razmerij, ki jih implicitno vsebuje tvorjeni pridevnik, se v zvezi z njim lahko uresniči.⁴ Tako npr. pridevnik *gozden*⁵ lahko izraža, da je *kdo*, *kaj* iz *gozda* (*ali* v *gozdu*) – *gozdni sadež*; v *gozdu* – *gozdna jasa*; (*od*) *gozda* – *gozdni čuvaj*;

3 J. Toporišič (1978: 287–304) jih imenuje odnosni.

4 S. Babič (1966: 83) ugotavlja, da »razločki med razmerji ne izhajajo toliko iz različnih pomenov razmernih pripon, ampak predvsem iz besede, ob kateri pridevnik stoji«. – A. V. Isačenko (1954: 236): »Pridevniki, ki ne izražajo lastnosti predmeta neposredno, ampak posredno, s pomočjo povezave z drugim predmetom ali pojavom, se imenujejo /.../ odnosni«. – O odvisnosti pomena besede od vsakokratne »jezikovne zveze« je pisal pri nas J. Müller (1980, 35–46), ko je skušal definirati osnovno pomensko enoto.

5 Dejansko gre za vrсни pridevnik z obrazilo *-ni*, torej *gozdni*.

za gozd – gozdno gnojivo; gozda – gozdno izkoriščanje; v gozdu (v gozd) – gozdna pot ipd.⁶ Obliko in pomen podstavne besedne zveze določa torej jedrni samostalniki.

1.2 Svojljni Prid (S) – njihova prvostopenjska podstava je brezpredložni edninski ali needninski rodilnik, pogovorno nadomestljiv s predložnim, in sicer s predlogom od: *očetova hiša* ← hiša (od) očeta; *državna ustanova* ← ustanova (od) države; *kmečka zemlja* ← zemlja (od) kmetov; *šolski vrt* ← vrt (od) šole; *šivankino uho* ← uho (od) šivanke; *slovenski jezik* ← jezik (od) Slovencev; *učiteljsko delo* ← delo (od) učiteljev.

Poleg prvostopenjske podstave veljajo za to skupino pridevnikov še naslednja merila: 1. nadomestljivi so z ustreznimi osebnimi svojilnimi zaimki, za 3. os. seveda: *očetovo posestvo* – njegovo posestvo; *državni kapital* – njen kapital; *šolski vrt* – njen vrt; 2. v levem prilastku imajo samostojno, eno samo, in sicer trinajsto mesto v besedni zvezi (gl. razporeditev pomenskih skupin v levem prilastku na str. 323) – pred pomenskimi skupinami kakovostnih pridevnikov – svojilni pridevniki, motivirani s samostalniki, ki razločujejo kategorijo živosti, in z edninsko pretvorbena možnostjo, so lahko tudi na petnajstem mestu, se pravi za kakovostnimi pomenskimi skupinami, npr. *očetov lep lovski klobuk* – *lep očetov lovski klobuk* (Toporišič 1970: 175); 3. enako možnost imajo za vse skladišne vloge (lastnost, ki jih veže s kakovostnimi pridevniki): *očetov klobuk* – klobuk je očetov – klobuk sem našel očetov; 4. število pretvorjenega samostalnika je edninsko ali needninsko:⁷ *tovarniško obzidje* ← obzidje (od) tovarne; *meščanska navada* ← navada (od) meščanov; *šolski vrt* ← vrt (od) šole; *levja kletka* ← kletka (od) levov; 5. ustreza jim vprašalnica *čigav*.⁸

Kot je bilo že iz primerov razvidno, zajemajo navedena merila poleg pridevnikov s priponskimi obrazili *-ov*, *-ev*, *-in* tudi pridevnike s priponskimi obrazili *-ski*, *-ški*, *-en*, *-an*, *-ji*, *-j*.⁹ Kljub naštetim skupnim lastnostim pa le ne gre za popolno

6 F. Kopečný (1962: 13) ob pridevniku *ribji* ugotavlja pretvorbena pomenska povezana pridevniške podstave in njene jedrne besede.

7 O edninski in needninski podstavi je pisal J. Toporišič (1966: 103) v smislu »lastnin/e/ posameznika«, »splošn/e/ lastnin/e/ ali pripadnosti«. Da se razbrati tudi iz Slovenske slovnice 1956 (128), ko se za pripono *-ji*, ki da se »dodaja imenom oseb in pomeni splošno svojino«, navajata tudi *otrožji* in *vražji*, pri pomenu svojina pa se poleg pripone *-ov*, *-ev*, *-in* navaja tudi *-ski*, kar se potrjuje z *otroški* in *delavski*. – V bistvu gre za številsko nezaznamovanost, ko je beseda o t. i. množinski podstavi.

8 Vprašalnica *čigav* je A. Janežiču, *Slovenska slovnica*, v Celovcu 1854, 26, tista pomenska oznaka, ki ločuje nekakovostne pridevnike – pri njem imenovane svojilne – od kakovostnih. Enako vlogo ima ta vprašalnica v slovnicih A. Breznika (1916: 84; 1934: 88). Šele v drugi izdaji slovnice štirih avtorjev 1956: 117) se namesto teh svojilnih ločita svojilna in vrstna: »Primeri pod a) povedo, kakšen je samostalni, primeri pod b), *čigav* je, primeri pod c), kateri ali katere vrste je«. V Toporišičevi Slovenski slovnici (1976: 255, 271) dobijo vprašalnice drugačno vlogo in postanejo eno izmed meril pomenskega besednovrstnega urejanja; *čigav* pomensko določa nezaimensko in zaimensko svojilnost.

9 Pri J. Toporišiču (1978: 287–304; 1979: 493) je svojilnost določena s pomensko ustrežno pretvorbo, pri pridevnikih na *-n* z nasprotjem tipa *državen* (svojilni) – *državni* (vrstni), *cerkven* (svojilni) – *cerkveni* (vrstni); Slovenska slovnica 1956 (128) prišteva med svojilnost izražajoče pripone poleg *-ov*, *-ev*, *-in* še *-ski* (*delavski*); na drugem mestu tudi *-ji*: *otrožji*). – A. V. Isačenko (1954: 237–238) določa svojilne pridevnike s tvornostjo iz tistih samostalnikov, ki razločujejo kategorijo človeškosti oziroma živosti.

pomensko enotnost svojilnih pridevnikov. S stališča možnosti uvrstitve v levi prilašek jih je mogoče deliti na prave in neprave svojilne.

1.2.1 Pravi svojilni Prid (Sp) so lahko le ob neglagolniškem samostalniku, drugostopenjska pretvorba ima v povedku glagol *imeti*.

1.2.1.1 Lastninskosvojilni Prid (Sl). Povedkov glagol *imeti* v drugostopenjski pretvorbi izraža, da je kdo lastnik česa: *bratovo posestvo* ← posestvo (od) brata ← brat ima (poseduje) posestvo; *družbeno premoženje* ← premoženje (od) družbe ← družba ima premoženje; *občinska stavba* ← stavba (od) občine ← občina ima stavbo;¹⁰ tako še npr.: *učencev zvezek, cerkvena zemlja, državni kapital, šolski vrt, pehotno orožje, gosposka obleka, gimnazijski kabinet, laboratorijska oprema, filmski atelje, organizacijsko glasilo*.

1.2.1.2 Nelastninskosvojilni Prid (Snl) določajo drugi pomeni glagola *imeti*. Na podlagi različnih možnih pretvorb ločimo več podskupin.

1.2.1.2.1 Sestavinskosvojilni Prid (Ss). Povedkov glagol *imeti* izraža, da je kaj sestavni del, lastnost koga, česa:¹¹ *ježeva bodica* ← bodica (od) ježa ← jež ima bodico ← bodica je del ježa; *človekove roke* ← roke (od) človeka ← človek ima roke ← roke so del človeka; *perutina peresa* ← peresa (od) peruti ← perut ima peresa ← peresa so del peruti; *knjižni list* ← list (od) knjige ← knjiga ima list ← list je del knjige; *šivankino uho* ← uho (od) šivanke ← šivanka ima uho ← uho je del šivanke; tako še: *breskov cvet, orehova lupina, pljučno tkivo, plodni list, konjski hrbet, planetova površina, pištolna cev, diferencialno kolesje, osni ležaj, jedrska energija, kompozicijski element, pomenski odtенок, lasni koren, srčna kri, nožna mišica, zobna sklenina, osebna značilnost, bučno seme, čebulni list, čelna kost, jezična/jezikova konica, jagnjedov les, krogova ploskev, grajski stolp, hlevski zid*.

1.2.1.2.2 Razmernosvojilni Prid (Sr) izražajo s kom ali čim je z jedrom izraženi nosilec dejanja ali stanja povezan. Zanje je značilna variantna prvostopenjska podstava v svojilni dajalnik.¹²

10 Različnopomenskost glagola *imeti*, razvidna v pretvorbah svojilnih pridevnikov, je bila preverjana s pomensko analizo tega glagola v SSKJ 2 (1975: 26). Primerjava glagola *imeti* je torej omejena le na primere oziroma pomene, ki so po predstavljeni metodi pretvorljivi v svojilni pridevnik; prvi pomen glagola *imeti* z zvezami kot *Imel je tri konje* pretvarjamo v njegovi trije konji.

11 A. V. Isačenko (1965: 7–29) ločuje na osnovi pomena glagola *imeti* zveze kot *Peter hat einen Wagen* – *Peter hat ein Bein*. Analiza je omejena na samostalniška poimenovanja, ki razločujejo kategorijo zoološke živosti; v SSKJ 2 (1975: 26) je tej vrsti svojilnosti ustrezen 4. pomen glagola *imeti* z zvezami, npr. *zakon nima take določbe*, kar nam pomeni *zakon je del določbe* → *zakonska določba* (»izraža, da je pri osebkah kaj kot njegova sestavina«). – Tudi v zvezi z op. 10 prim. Dodatek *Pomenski preplet glagolov imeti in biti*.

12 Svojilni dajalnik je ena izmed pretvorbenih možnosti določene skupine svojilnih pridevnikov, t. i. razmernosvojilnih. S tem je torej določen obseg rabe svojilnega dajalnika, ki ga pri os. zaimkih navajata že avtorji Slovenska slovnica A. Bajec idr. (1956) in J. Toporišič (1967). B. Pogorelec (1968: 145–150) ugotavlja različno pomenskost dajalnika v nekaterih slogovnih obdobjih slovenskega jezika. – T. Korošec (1977: 59–67) na časopisnem gradivu pretvorbena razčlenjuje tudi svojilni pomen tega sklona, vendar prav tako le v okviru zaimkov.

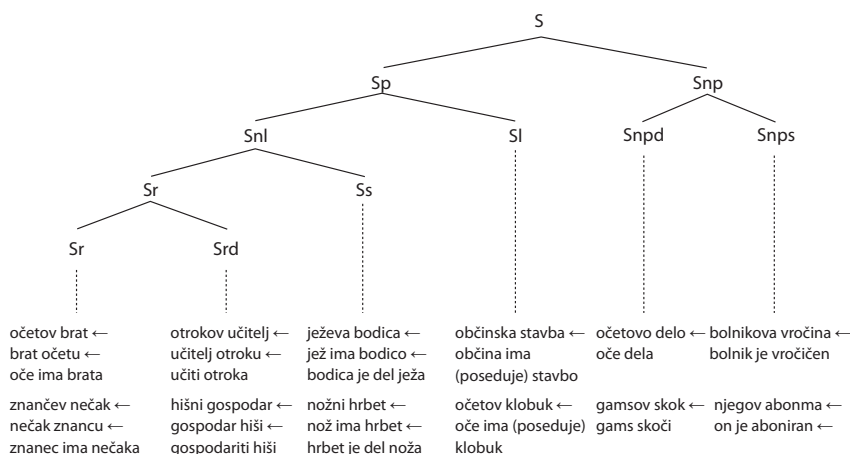
1.2.1.2.2.1 Razmernodejanjski Prid (Srd). Jedro navadno poimenuje nosilca dejanja; drugostopenjska pretvorba ima obliko glagolskega stavka – podstavnici samostalnik je v vlogi tožilniškega ali tudi dajalniškega predmeta, z glagolom povezano jedro pa se pretvori v zaimenski osebek in prehodni glagol v povedku: *gozdni čuvaj* ← čuvaj (od) gozda /čuvaj gozdu ← kdor čuva gozd; *hišni gospodar* ← gospodar (od) hiše/gospodar hiši ← kdor gospodari hiši; *otrokov učitelj* ← učitelj (od) otroka/učitelj otroku ← kdor uči otroka; *prijateljev znanec* ← znanec (od) prijatelja/znanec prijatelju ← kdor (po)zna prijatelja.

1.2.1.2.2.2 Razmernostanjski Prid (Srs). Jedrni samostalnik poimenuje nosilca stanja; drugostopenjska pretvorba ima v povedku glagol imeti: *očetov brat* ← brat (od) očeta/očetu brat ← oče ima brata; *Tonetova žena* ← žena (od) Toneta/Tonetu žena ← Tone ima ženo; tako še *sosedov sin*, *znančev nečak*, *hčerin sošolec*.

1.2.2 Nepravi svojilni Prid (Snp) so lahko samo ob izglagolskem pa tudi ob izpridevniškem samostalniku.

1.2.2.1 Nepravi svojini dejanjski Prid (Snpd). Drugostopenjska podstava, ki ima obliko glagolskega stavka z motivirajočim samostalnikom kot osebkom, izraža, komu, čemu je jedrno dejanje pripisovano: *očetovo delo* ← delo (od) očeta ← oče dela; *gospodarski razvoj* ← razvoj (od) gospodarstva ← gospodarstvo se razvija; *tako še: blagajniško poslovanje*, *električni učinek*, *besedni pomen*, *cestni ovinek*, *kontrolni ukrep*, *nacionalni dvig*, *narodova last*, *sestrino trpljenje*, *gamsov skok*.

1.2.2.2 Nepravi svojilni stanjski Prid (Snps). Drugostopenjski pretvorbi z glagolom imeti v povedku sledi še tretjestopenjska z razvidnim stanjskim oziroma lastnostnim pomenom povedkovega pridevnika: *očetove izkušnje* ← izkušnje (od) očeta ← oče ima izkušnje ← oče je izkušen; *njegov smisel za humor* ← smisel za humor (od) njega ← ima smisel za humor ← je humorističen; *fantovi dolgi lasje* ← dolgi lasje (od) fanta ← fant ima dolge lase ← fant je dolgolas; tako še: *ženin abonma*, *bolnikova vročina*, *voznikova prednost*, *naša moč*.

1.3 Vrstni Prid (V)¹³ uporabljajo glede na pravkar obravnavano skupino svojilnih kot pomensko razločevalna naslednja merila: 1. predvsem že v prvi stopnji različno pretvorbo s samostojnimi vprašalnici; 2. pretvorbno različne pomenske skupine imajo samostojna in nezamenljiva mesta v levem prilastku; 3. pomensko odločujoče se lahko uveljavi kategorija števila; 4. imajo samostojno vprašalnico *kateri, katere vrste*;¹⁴ 5. uporabljena metoda nadomeščanja ni mogoča. Posamezne pomenske skupine vrstnih pridevnikov se ločijo po mestu v levem prilastku, začeniši z objedno pomensko skupino, zaznamovano z ena (1).

1.3.1 Vrstni izsvojljni Prid (Vizs) so v levem prilastku ob samostalniku: (*sevalni*) *rentgenski aparat* ← *aparat vrste Röntgen (ki seva)*. Prvostopenjska pretvorba je morda homonimna s svojilno pomensko skupino. Pomenskemu razmerju med jedrom in podstavno besedo bi lahko rekli izvorno.

1.3.1.1 Vrstni izimenski Prid so tvorjeni v glavnem iz lastnih imen s priponskimi obrazili *-ov, -ev, -in, -ski, -ški, -ji*. Druga pretvorbena stopnja izraža, da je kaj poimenovano a) po izumitelju: *papinov lonec* ← *lonec (od) Papina* ← *lonec*, ki ga je izumil Papin; tako še: *rentgenski aparat, glavberjeva sol, pitagorov izrek, blagajev volčin* idr., in b) po tipični lastnosti koga, česa, po podobnosti komu, čemu: *ahilova peta* ← *peta (od) Ahila* ← *peta, značilna za Ahila*; tako še: *avgijev blev, ariadnina nit, sizifovo delo, marijini laski* idr.

¹³ Izraz vrstni pridevnik se pojavi v slovenski slovnici šele 1956. leta.

¹⁴ V pomensko razločevalni vlogi obe vprašalnici v Slovenski slovnici (Toporišič 1976: 117).

1.3.1.2 Vrstni splošni izsvojlilni Prid zajemajo tisto skupino pretvorbeno homonimnih pridevnikov, ki se pojavljajo v stavčni strukturi kot prilastek tožilniškega predmeta takrat, kadar imamo v stavku tudi svojlilni dajalnik. Pretvorba povedkove zveze v imensko daje videz kopičenja svojlilnosti v levem prilastku: (*Ukradli so*) (*mi*) *očetovo uro* ← njihova kraja) (moje) očetove ure. Drugostopenjska (globinska) pretvorba izkazuje vrstni pomen drugega pridevnika: ← *kraja ure, ki sem jo imel od očeta/ki jo je dal oče meni*; stavčna varianta: *Ukradli so mi uro, ki ...*¹⁵

Če v stavku nimamo svojlilnega dajalnika, je tovrstna pretvorba mogoča pri vseh pridevnikih, tvorjenih iz samostalnikov, ki poznajo kategorijo človeškosti, vendar pa le kot pomenska varianta svojlilne pridevniške pretvorbe: *Vedno nosi očetovo uro uro* ← (od) očeta/uro, ki mu jo je dal oče.

1.3.2 Vrstni jedrnovariantni Prid (Vjv) so druga velika skupina v levem prilastku z nekaj podskupinami. Njihova možnost uvrstitve v levi prilastek je odvisna od glagolniškosti oziroma neglagolniškosti jedra (*ladijski prevoz*, *gugalni stol*).

1.3.2.1 Vrstni neglagolniškojedrni Prid (Vngj) posredno ali neposredno izražajo dejanje, ki ga lahko opravlja z jedrom poimenovani predmet. Prvostopenjska pretvorba ima obliko predložnega tožilnika, njena vprašalnica pa je *za koga, kaj*: II = 2–4: (*ljubljsko*) *šolsko hokejsko vadbena igrišče* ← igrišče za vajo za igranje hokeja za uporabo šoli (v Ljubljani) – prim. preglednici na str. 400–401.

1.3.2.1.1 Vrstni namenski Prid (Vn) so na drugem mestu v levem prilastku (2). Tvorijo jih v glavnem glagoli s priponskimi obrazili *-alni*, *-ilni*, *-ivni*, *-(e)ni*, *-(a)tivni*.¹⁶ Podstava ima obliko prilastkovega odvisnika z neprehodnim glagolom v povedku: *dvigalni mehanizem* ← mehanizem, s katerim se dviga; *šivalni stroj* ← stroj, s katerim se šiva; tako še: *drgalna krtača*, *gugalni stol*, *brizgalna cev*, *dihalna mišica*, *dovajalni kanal*, *bajalna palica*, *dojemalni organ*, *črpalna naprava*, *česalni glavnik*, *drsalni čevlji*, *lupilni/ gladilni/nakladalni/pralni/navijalni stroj*, *gnojilna raztopina*, *debelilna kura*, *celilno mazilo*, *glušilna naprava*, *mehčalno sredstvo*, *ločitveni razlog*, *meritvena ekipa*, *fiksirni obroč*, *izobčitveni postopek*, *maskirna obleka*, *lupilni nož*, *določilni element*.

15 Petr Pit'ha (1971: 301–311) omenja, da gre v primerih kot *Peter zerbrach mir Mutters Vase* ali v češki povedi *Kdybys umyla moje podlahy paní Šulcové, tak bych ti umyla i její okna* – za hkratno obstojanje cele vrste svojlilnih odnosov v povedi. Obravnavana pretvorba dokazuje, da je kopičenje svojlilnosti samo navidezno in da je v levem prilastku svojlilnost izražena samo enkrat, o večstopenjski svojlilnosti, vendar ne samo v okviru levega prilastka, bi lahko govorili v primerih kot *učitelj (mojega otroka)* – učitelj (*otroka*) (*otrok od mene*) – otrokov učitelj, *maj otrok*. Hierarhičnost svojlilnosti se v pretvorbi potrjuje z dejstvom, da je zloženi samostalniški prilastek enkrat jedro zveze s svojlilnim pridevnikom – *maj otrok*, drugič pa prilastek – *otrokov učitelj*.

16 V prvi objavi razprave so obrazila navedena po vzorcu Slovenske slovnice, torej samo *en* (Toporišič 1976: npr. 149); vrstnost ni ločena od kakovostnosti, npr. tip (*zelo*) *solz-en obraz* od *solz-ni kanal*.

1.3.2.1.2 *Vrstni posrednonamenski Prid* (Vpn) imajo podstavni samostalnik v tožilniku s predlogom *za* (*nogometni* – za nogomet) – dejanje je razvidno v drugostopenjski pretvorbi, kjer postane prvotni predmet prilastek glagolnika (za igranje nogometa). S stališča razvrstitve v levem prilastku sta mogoči dve podskupini, t. i. nehomonimna in homonimna.

1.3.2.1.2.1 *Vrstni posrednonamenski nehomonimni Prid* (Vpnh) so v levem prilastku na tretjem mestu (3). Ti pridevniki niso homonimni s svojilno pomensko skupino.¹⁷ Tvorjeni so navadno iz glagolnikov oziroma samostalnikov, ki so povezani z glagolskim dejanjem: *nogometno igrišče* ← igrišče za nogomet ← igrišče za igranje nogometa/na katerem se igra nogomet; *filmska kamera* ← kamera za film(anje) ← kamera, s katero se filma; *informacijsko gradivo* ← gradivo za informacije ← gradivo, s katerim se informira; *analitični postopek* ← postopek za analizo ← postopek, s katerim se analizira; tako še: *anketni list*, *cenzurni urad*, *delovni prostor*, *dostavno vozilo*, *fabulativni dar*, *finančni prostor*, *gradbeni les*, *komandni kader*, *kontrolni pregled*, *kreditni pogoji*.

1.3.2.1.2.2 *Vrstni posrednonamenski homonimni Prid* (Vpnh) so na četrtem mestu v levem prilastku (4). So homonimni s svojilno pomensko skupino. Tvorjeni so iz neglagolniških samostalnikov in imajo možnost tretjestopenjske pretvorbe v prilastkov odvisnik: *šolsko igrišče* ← igrišče za šolo ← igrišče za uporabljanje šoli ← igrišče, ki ga uporablja šola; *konjski hlev* ← hlev za konje ← hlev za bivanje konj ← hlev, v katerem bivajo konji; tako še: *aranžerska šola*, *cevna pločevina*, *čajna žlička*, *levja kletka*, *pasja uta*, *gasilski avto*, *gospodinjski aparat*, *damski krojač*, *dimni kanal*, *jedilna shramba*, *čebulno seme*, *glasbena šola*, *kabinetno pohištvo*.

1.3.2.2 *Vrstni glagolniškojedrni Prid* (Vgj) določajo sredstvo in predmet dejanja, ki ga izraža jedrni glagolnik: II = 2'–3': (*rečni*) *tovorni ladijski prevoz* ← prevoz z ladjo tovora (po reki). Združujejo torej dve pomenski skupini.

1.3.2.2.1 *Vrstni sredstveni Prid* (Vs) ali *Prid sredstva* zavzemajo drugo mesto v levem prilastku (2'). So iz predložnega orodnika, ta pa iz glagolskega stavka, v katerem je podstava pridevnika osebek: *ladijski prevoz* ← prevoz z ladjo ← ladja prevaža; *mikroskopski pregled* ← pregled z mikroskopom ← mikroskop pregleda; tako še: *magnetni zapis*, *lesna trgovina*, *instrumentalni koncert*, *imenska označba*. Vprašalnica po prvostopenjski pretvorbi *je s pomočjo česa, s čim*.

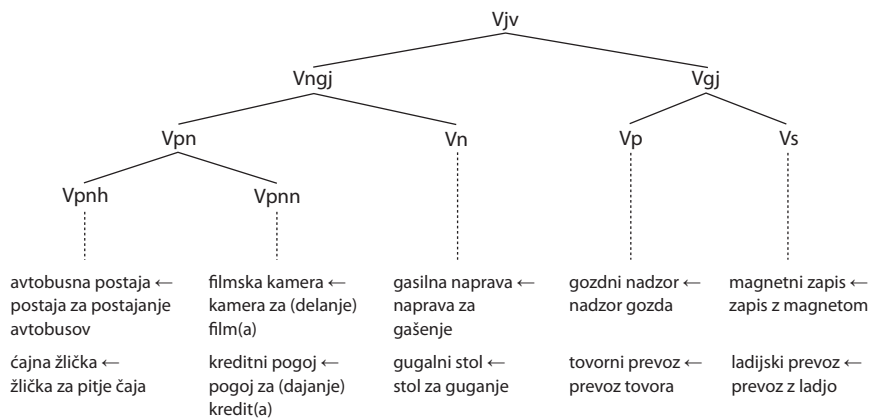
1.3.2.2.2 *Vrstni predmetni Prid* (Vp) zavzemajo tretje mesto v levem prilastku (3'). Podstava je brezpredložni rodilnik, nastal iz tožilniškega predmeta: *tovorni prevoz*

¹⁷ Obravnavana pomenska skupina ima torej dvojno pretvorbeno možnost in zato seveda tudi možnost dvojne uvrstitve v levem prilastku: *levja kletka* ← *kletka* (*od*) *levov/za bivanje levov*.

← prevoz tovora ← prevažati tovor; tako še gozdni nadzor, osebna kontrola, družbena zaščita. Vprašalnica je koga, kaj.

1.3.3 Vrstni izprislovni Prid (Vizpl) so tretja velika skupina v levem prilastku s podskupinami, tj. III = 5–9: (*tribunsko*) *lanskoletno* „*švicarsko*“ *zimsko ljubljansko igrišče* ← *igrišče v Ljubljani v zimi „iz Švice“ (s tribunami)*. Vsi so tvorjeni iz prislovnega določila, ki ima obliko predložnega samostalnika.

1.3.3.1 Vrstni Prid smeri delovanja (Vsd) so na petem mestu levega prilastka (5). Samostalniško jedro določajo glede na smer razraščanja; vezani so torej na glagolniške oziroma lastnostne samostalnike. Preko pojmovnih samostalnikov so tvorjeni iz mernih pridevnikov. So iz predložnega tožilnika v vlogi prislovnega določila kraja: *debelinski prirastek* ← prirastek v debelino; tako še: *dolžinsko razrezanje*, *globinska razsežnost*. Vprašalnica po pretvorbi je *kam*.¹⁸

1.3.3.2 Vrstni Prid okoliščin (Vo) določajo jedro glede na obstajanje ali izvor.

1.3.3.2.1 Vrstni Prid nabajanja, obstajanja (Vob) izražajo krajevnost ali časovnost, nastajajo pa s pretvorbo iz mestniškega prislovnega določila. Pridevniki iz prislovov, npr. *tamkajšnji*, *prejšnji*, *včerajšnji* so zaradi samostojnega mesta v levem prilastku obravnavani kot samostojna pomenska skupina (gl. 1.3.5).

1.3.3.2.1.1 Vrstni krajevni Prid nabajanja, obstajanja (Vobk) so na šestem mestu (6) levega prilastka: *alpsko rastlinstvo* ← rastlinstvo v Alpah ← rastlinstvo, ki je v Alpah; *dunajske gostilne* ← gostilne na Dunaju ← gostilne, ki so na Dunaju;

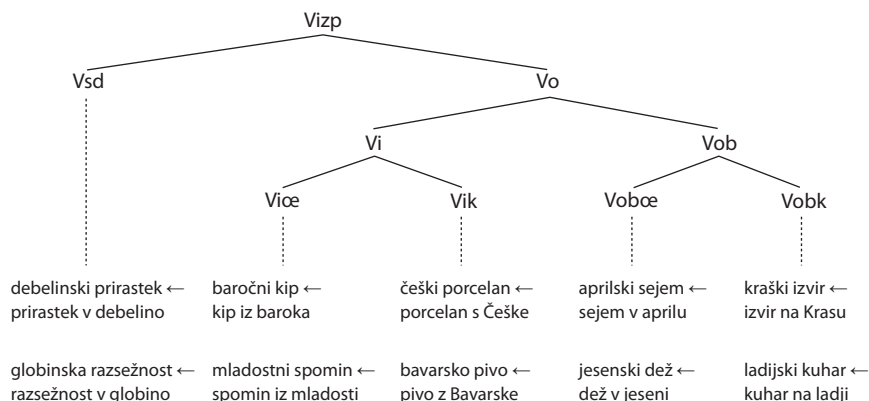
18 V Slovenski slovnici (Toporišič 1976: 489) je vprašalnica *kam* uporabljena za vpraševanje po cilju dogajanja pri prislovnem določilu kraja.

tako še: *kraški izdir, gorske živali, morski promet, globinska kamnina, močvirska ptica, klubsko življenje, laboratorijski poskus, ladijski kuhar, gledališki igralec, industrijski delavec, blagajniški prejemek, končna reakcija, gozdni nadzornik, prilastkov odvisnik, bišni gospodar, bočna lega*. Vprašalnica po pretvorbi je *kje*.¹⁹

1.3.3.2.1.2 *Vrstni časovni Prid nahajanja, obstajanja* (Vobč) so na sedmem mestu levega prilastka (7). Podstava izraža časovnost obstajanja (igrišče v zimi), lahko tudi v obliki prilastkovnega odvisnika: *zimsko igrišče* ← igrišče v zimi ← igrišče, ki je v zimi; tako še: *aprilski sejem, jesenski dež, avgustovska vročina*. Vprašalnica po pretvorbi je *kdaj*.²⁰

1.3.3.2.2 *Vrstni izhodiščini Prid* (Vi) izražajo krajevno ali časovno izbodišče; so iz roditeljskega prislovnega določila.

1.3.3.2.2.1 *Vrstni krajevni izhodiščini Prid* (Vik) so na osmem mestu levega prilastka (8). Podstavna predložna zveza izraža kraj, okolje, iz katerega kdo, kaj izhaja, predložna zveza sama je iz prilastkovnega odvisnika: *bavarsko pivo* ← pivo z Bavarske ← pivo, ki je z Bavarske; *idrijska čipka* ← čipka iz Idrije ← čipka, ki je iz Idrije; tako še: *češki porcelan, močvirska megla, japonski avtomobili*. Vprašalnica po podstavi je *od kod, od kje*.²¹

19 V *Slovenski slovnici* (1976: 489) je *kje*, na katerem mestu uporabljan za določanje mesta dogajanja pri prislovnem določilu kraja.

20 Med drugimi vprašalnici navaja *kdaj* za časovno prislovno določilo (*kako dolgo, odklej, doklej, kolikokrat*) A. Breznik že v svoji prvi slovnici (1916: 252). – J. Toporišič (1976: 490) ima vprašalnico *kdaj* pri pomenu »trenutek (obdobje) časa«.

21 V *Slovenski slovnici* (1976: 489) ustreza temu pomenu pri prislovnem določilu kraja skupina, ki zaznamuje »izhodišče glagolskega dejanja«.

1.3.3.2.2.2 *Vrstni časovni izhodiščni Prid* (Vič) so na devetem mestu v levem prilastku (9). Pretvorbeni roditelj izraža čas, iz katerega kdo, kaj izhaja. Drugostopenjska pretvorba je prilastkov odvisnik z motivirajočo besedo v vlogi prislovnega določila časovnega izvora: *srednjeveška plastika* ← plastika iz srednjega veka ← plastika, ki je narejena v srednjem veku; *mladostni spomin* ← spomin iz mladosti ← spomin, ki je iz mladosti; tako še: *baročni kip*, *romanska cerkev*. Vprašalnica po podstavi je *iz katerega časa*.

1.3.4 *Vrstni videzni Prid* (Vv) so četrta velika skupina v levem prilastku s podskupinama: IV = 10–12: *plastično večdelno tribunsko igrišče* ← *igrišče s tribunami*, *sestavljeno iz več delov*, *narejeno iz plastike*. Povezuje jih objektivno preverljivo opisovanje videza oziroma sestava tega, kar poimenuje jedro.

1.3.4.1 *Vrstni spremstveni Prid* (Vsp) so na desetem mestu v levem prilastku (10). Nastali so iz predložnega orodnika, ta pa iz oziralnega odvisnika: *hudourniška pokrajina* ← pokrajina s hudourniki ← pokrajina, kjer/na kateri so hudourniki; *briljantni prstan* ← prstan z briljantom ← prstan, na katerem je briljant; *mlečni riž* ← riž z mlekom ← riž, v katerem je mleko; *naglasno mesto* ← mesto z naglasom ← mesto, na katerem je naglas; tako še: *industrijsko področje*, *acetilenski gorilnik*, *bencinski kuhar*, *električni aparat*. Vprašalnica po pretvorbi je *s čim*.

1.3.4.2 *Sestavno-snovni Prid* imajo podstavo v predložnem roditelju, ki izraža določitev glede na snov, sestav tega, kar poimenuje jedro. Vprašalnica za podstavo je *iz koga, česa je kaj*.

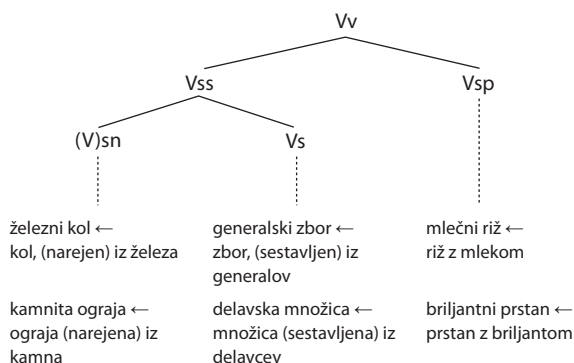
1.3.4.2.1 *Vrstni sestavni Prid* (Vs) so na enajstem mestu v levem prilastku (11); podstavni predložni roditelj imenuje sestavne člene in je lahko samo množinski, podstava predl. rod. je deležniški polstavek ali prilastkov odvisnik. Priponska obrazila so največkrat *-(e)n*, *-ski*, *-ški*, *-ji*, lahko pa tudi *-ov*, *-ev*, *-in* idr.: *atletski klub* ← klub iz atletov ← klub, sestavljen iz atletov ← klub, ki ga sestavljajo atleti, ← *generalski zbor* ← zbor iz generalov ← zbor, sestavljen iz generalov ← zbor, ki ga sestavljajo generali; tako še: *delavska množica*, *gasilska četa*, *gosposka družba*, *slovenski narod*, *igralski ansambel*, *kmečko okolje*, *meščanska družina*, *delavski rod*, *moško pokolenje*, *ekipno tekmovanje*, *imenski seznam*, *citronski nasad*, *besedni red*, *kristalni skupek*, *aldehidna skupina*.

1.3.4.2.2 *Snovni Prid* (Vsn) so na dvanajstem mestu v levem prilastku (12). Kakor sestavni so tudi ti iz podstave s predlogom *iz*. Ker odgovarjajo na vprašalnico *kakšen*²² in še zaradi nekaterih drugih lastnosti (delno ločijo določnost, enako

²² Dejansko obvezna vprašalnica *iz česa*.

mogoči so v vseh skladenjskih vlogah), so načelno uvrščeni med kakovostne. Z vrstnim jih povezuje poleg pretvorbe predvsem nestopnjevalnost in to, da nimajo desnih določil, ne dajo pa se tudi stopnjevati s prislovi.²³ V pretvorbi se od sestavnih ločijo po tem, da so tvorjeni iz neštevnihi samostalnikov, ki izražajo snov. Podstava snovnih pridevnikov je iz pridevniškega polstavka s pridevniško besedo stanja narejen. Priponska obrazila so različna, npr. *-en, -(e)n, -ov, -ev, -in, -at, -ast, -ski, -ški, -ji*:²⁴ *lesen strop* ← strop iz lesa ← strop, narejen iz lesa; *kovinski predmet* ← predmet iz kovine ← predmet, narejen iz kovine; tako še: *cukren izdelek, maslena kroglica, dratena ograja, gumeni/gumijast izdelek, brončena, bakrena posoda, jeklena vzmet, svilen preglinjalo, svinčena krogla, železna priprava, bombažno blago, marmeladni nadev, medena kaplja, damastna posteljnina, koralni otok, asfaltni sloj, jagodni sok, bučno olje, lesni pepel, jagodov sladoled, čebulna/čebulovala omaka, kokosova moka, kostanjev med, krompirjevi cmoki, limonov/limonin sok, cimetoval keks, figovo žganje, hrastova deska, kromov prašek, kremenov pesek, bakroval/bakrena ruda, cinkoval pločevina; močnat jed, ilnat/ilovat koča, kamnita ograja; flanelasta/flanelna srajca, cipresast/cipresni les; betonski steber; gobja jed.*

Pridevniki iz poimenovanja rastlin imajo podstavni rodilnik v množini, ta pa se da razviti še z glagolom narediti: *borovniče vino* ← vino iz borovnic ← vino, narejeno iz borovnic ← vino, ki ga naredijo borovnic; tako še: *citronski sok, gobja jed, kokošja juha*. Primeri z večkratnim pretvarjanjem: *kozje usnje* ← usnje iz kozje kože ← usnje, narejeno iz kože (od) kože ← usnje, narejeno iz kože, ki jo ima koza; tako še: *lisiče krzno, soboljin plašč, kačje usnje* ipd.

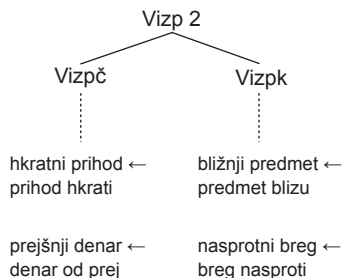
23 *Grammatika sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka* (1970: 307) obravnava snovne pridevnike kot podskupino med odnosnimi pridevniki, ki ustrezajo našim pridevnikom z obravnavano pretvorbena možnostjo; S. Babić (1966: 80) navaja poleg opisnih in svojilnih pridevnikov tudi snovne, ki se mu po slovničnih lastnostih, na osnovi cit. ruske slovnice, zdijo bližji odnosnim kot kakovostnim.

24 Priponska obrazila za snov so po *Slovenski slovnici* (1956: 128, 129) *-ov, -ev, -en, -(e)n*, *Slovenska slovnica* (1976: 150) ima še *-in, -nat, -ast*, npr. *lesen, jabolčen, bananin, slamnat, bronast, oglikov, borovničev*.

1.3.5 Vrtni izprislovni Prid 2 (Vizp₂) imajo samostojno mesto v levem prilastku, in sicer pred kakovostnimi pomenskimi skupinami: VII = 15–16: *prejšnje zgornje igrišče* ← *igrišče zgoraj od prej*. So iz prislova ali prislovne zveze.²⁵

1.3.5.1 Krajevni Prid (Vizpk₂) so na petnajstem mestu v levem prilastku (15). Tako kot vrtni izprislovni Prid imajo podstavo v prislovu: *bližnji predmet* ← *predmet blizu* ← *predmet, ki je blizu*; *dolnja soba* ← *soba doli* ← *soba, ki je doli*; tako še: *gornji stanovalci*, *nasprotni breg*. Vprašalnica po podstavi je kateri, v stavčni zvezi *kje*.

1.3.5.2 Časovni Prid (Vizpč₂) so na šestnajstem mestu v levem prilastku (16). So iz časovnega prislovnega prilastka: *lanski dohodek* ← *dohodek lani* ← *dohodek od lani* ← *dohodek, ki je od lani*; tako še: *hkratni prihod*, *prejšnji denar*. Vprašalnica po pretvorbi je *kdaž* oziroma *od kdaj*, če gre za časovno izvirnost.

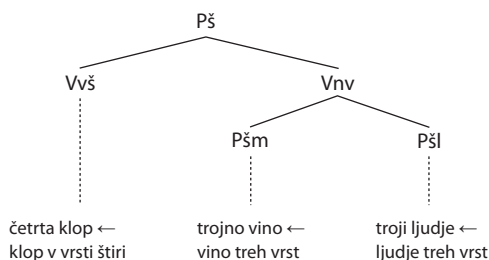

1.3.6 Vrtni vrstilni Prid (Vvš) so na osemnajstem mestu v levem prilastku: VIII = 18: *tretje igrišče* ← *igrišče na mestu tri* ← *igrišče (po vrsti) na mestu (številka) tri*; *četrti klop* ← *klop v vrsti (številka) štiri* itd. Vprašalnica po pretvorbi je *na kolikem mestu*, *v koliki vrsti*.

1.4 Količinski (števniki) Prid (Pš) spadajo v skupino količinske pridevniške besede, zaznamujejo pa ločilnost ali množilnost. V levem prilastku so alternativni – eni ali drugi so na sedemnajstem mestu: VIII = 17/17': *(tretje) dvoje/dvojno igrišče* ← *igrišče dveh vrst*. Podstava izraža pomen teh števniki pridevnikov. Vprašalnica po pretvorbi je *kolikih vrst* (za predstavljeni pomen).²⁶

25 Skupaj obravnavani v *Slovenski slovnici* (Toporišič 1976: 154) kot pridevniki iz prislovov in členkov: *zastojni, letošnji, gorenji*.

26 Predstavljene pomenske skupine razmernih pridevnikov se v precejšnji meri ujemajo s praktičnimi rešitvami v SSKJ. Seveda bo za dokončno mnenje potreben sistematičen primerjalni pregled, ki bo lahko zadovoljivo uveljavil pretvorbo kot metodo slovanskega pomenskega razčlenjevanja razmernih pridevnikov. Kritični pregled bo pokazal: 1. stopnjo pomenske izčrpnosti posameznih v slovarju predstavljenih pomenov, 2. ustreznost pomenskih razmejitev v okviru posameznega pridevnika, torej strnjeno svojilnih oziroma vrstnih pomenskih podskupin ter nemešanje ponazarjalnih primerov, 3. zadostnost ponazoril.

Vseh osem glavnih pomenskih skupin in devetnajst podskupin nam glede na mesta v levem prilastku predstavlja preglednica na straneh 400–401.

Razporeditev pomenskih skupin v levem prilastku je pomensko razločevalna: vsaka skupina vrstnih (V) in števnih pridevnikov (Pš) ima svoje samostojno in nezamenljivo mesto, vse svojilne pomenske pretvorbe pa imajo eno samo trinajsto mesto (13), ker je svojilnost v levem prilastku lahko izražena samo enkrat. Osnovnih pomenskih skupin vrstnih pridevnikov je šest (VI – šesta pomenska skupina vključuje tudi ločilne in množilne števnike), podskupin (z alternativnimi možnostmi v levem prilastku) pa sedemnajst.

2 Nobena skupina razmernih pridevnikov ne razločuje skladenjske določnosti, vsaka je končniško nevariantna; skladenjska določnost je namreč mogoča samo v okviru pomenskih skupin kakovostne pridevniške besede. Pod znanimi pogoji se zamenjuje nedoločna oblika zamenjuje z določno. Morebitno uveljavljanje končniške variantnosti pri razmernih pridevniki je brez skladenjske utemeljitve, brez tistih lastnosti torej, ki skladenjsko določnost definirajo. Omahovanje je opaziti zlasti pri pridevniki s priponskimi obrazili *-en*, *-(e)n* oz. *-ni*. Kadar so ti pridevniki vrstni, jim ustreza vprašalnica *kateri*, v primeru vrstnosti imajo končnico obrazilo *-ni*, seveda v vseh skladenjskih vlogah, v primeru svojilnosti pa obrazilo *-(e)n*: *briljantni prstan* – *prstan je briljantni*, *prstan sem našel briljantni*; *dovršni glagol* – *glagol je dovršni*, *glagol je napisal dovršni*; *strojni inženir* – *inženir je strojni*, *inženirja je srečal strojnega*; *državen gozd* – *gozd je državen*, *gozd je posekal državen* itd.²⁷ Kakovostnim pridevnikom z omenjenimi priponskimi obrazili pa seveda ustreza

27 J. Toporišič (1978: 287–304): svojilnost izraža ničta končnica, npr. *travniki je cerkven*, *gozd je državen*, vrstnost pa i-jevska, npr. *cerkveni*, *državni* (*strošek*). Dejansko gre za besedotvorno različni obrazili: *-(e)n* : *-ni*. Razmerni pridevniki s priponskimi obrazili *-en*, *-(e)n* v SSKJ niso vedno končniško pravilni. Samo nekaj primerov neskladja: v SSKJ imajo ničto končnico: *briljanten prstan* – *prstan z briljantom* (Vsp), *družben pojav* – *pojav v družbi* (Vobk); *kolektiven odstop* – *kolektiv odstopi* (Snp); *miseln napor* – *napor misli* (Vp); *dialektičen izraz* – *izraz v dialektu/iz dialekta* (Vo), *državen narod* – *narod z državo* (Vsp). Končnica *-o* je seveda upravičena, če vrstni pridevnik preide med kakovostne – med drugim postane namreč v tem primeru sposoben izražati oblikovno določnost. Pri takem prehodu dobi variantno končniško možnost tudi prvotno svojilna ničta končnica (konverzni kakovostni na *-ski*, *-ški*, *-ji*, *-ov*, *-ev*, *-in* nimajo nikoli te možnosti).

vprašalnica kakšen in ničta končniška oblika, ki pa dopušča uveljavitev oblikovne določnosti in s tem končniško variantnost v obsamostalniškem položaju: *briljanten uspeh/briljantni uspeh* – *uspeh je briljanten* – *uspeh so doživeli briljanten*; *kriminalen delavec (zelo slab)/kriminalni delavec* – *delavec je kriminalen* – *delavec je postal kriminalen* ipd.

Uveljavitev končniške enotnosti v okviru pomenskih skupin razmernih pridevnikov, tudi v okviru vseh treh skladijskih vlog teh pridevnikov, bi pripomogla k jasnejši razmejitvi kakovostne in razmernopomenske skupine z jasnejšo določitvijo vloge končniških morfemov, kategorija določnosti pa bi postala pomensko razločevalna lastnost kakovostnih pridevnikov.²⁸

Oglejmo si nekaj vrstnih in svojilnih pridevnikov, pri katerih se naša in slovarska analiza nista ujemali. Sestavni svojilni pomen (Ss) ni ločen od dejanjsko svojilnega (Snpd) npr. pri naslednjih pridevniki: **lisičji**: *l. rep* ← *rep* je del lisice, *l. lajež* ← *lisica laja*; **gamsov**: *g. koža* ← *koža* je del gamsa, *g. skok* ← *gams skoči*; **materin**: *m. srce* (brez stilne oznake) ← *srce* je del matere, *m. ljubezen* ← *mati ljubi*. – Svojilne pomenske skupine so pomešane tudi med vrstne, npr. **partizanski**, nepravi svojilni (Snp): *p. napad*, *p. akcija* ← *partizani napadejo*, *partizani so aktivni*, vrstni sestavni (Vs): *p. enote* ← *enote*, sestavljene iz *partizanov*; **pevski**, Snp: *p. vaja* ← *pevci vadijo*, Vs: *p. zbor* ← *zbor*, sestavljen iz *pevcev*, vrstni posredno namenski (Vpn): *p. soba* ← *soba za (vajo) pevcem*; **meščanski**, Vs: *m. družina* ← *družina*, sestavljena iz *meščanov*, Snp: *m. navade* ← *meščani so navajeni*; **beseden**, Snp: *b. pomen* ← *beseda pomeni*, Vs: *b. red* ← *red*, sestavljen iz *besed*; **bojen**, svojilni razmerni stanjski (Srs); *b. črta* ← *boj je načrtan*, vrstni namenski (Vn): *b. posvet* ← *posvet za boj*, vrstni okoliščinski (Vo): *b. tovariša* ← *tovariša v boju*, vrstni posredno namenski (Vpn): *b. vrsta* ← *vrsta za boj*. Včasih so pomešane tudi same vrstne pomenske skupine: **plinski**, vrstni spremljevalni (Vsp): *p. zmes* ← *zmes*, v kateri je *plin*, vrstni sredstveni (Vsr): *p. pogon* ← *pogon*, s plinom; **mlečen**, Vsn: *m. izdelek* ← *izdelek*, narejen iz *mleka* (Vsp); *m. kruh* ← *kruh*, o katerem je *mleko* itd.

²⁸ Poglavje 2 je glede na prvo objavo deloma prirejeno v zvezi z obrzili *-(e)n*, *-en* : *-ni* v smislu ločevanja pojmov skladijska določnost in (pridevniška) vrstnost.

Preglednica pomenskih skupin razmernih pridevnikov

(s krajšavami in številčno razporeditvijo v besedilu)

1 Svojljni pridevnik – S (1.2)

1.1 Pravi svojljni – Sp (1.2.1)

1.1.1 Lastninskosvojljni – Sl (1.2.1.1)

1.1.2 Nelastninskosvojljni – Snl (1.2.1.2)

1.1.2.1 Sestavnosvojljni – Ss (1.2.1.2.1)

1.1.2.2 Razmernosvojljni – Sr (1.2.1.2.2)

1.1.2.2.1 Razmernotejanjski – Srd (1.2.1.2.2.1)

1.1.2.2.2 Razmernostanjski – Srs (1.2.1.2.2.2)

1.2 Nepravi svojljni – Snp (1.2.2)

1.2.1 Nepravi svojljni dejanjski – Snpd (1.2.2.1)

1.2.2 Nepravi svojljni stanjski – Snps (1.2.2.2)

2 Vrstni pridevnik – V (1.3)

2.1 Vrstni izsvojljni – Vzs (1.3.1)

2.1.1 Vrstni izimenski – (1.3.1.1)

2.1.2 Vrstni splošni izsvojljni – (1.3.1.2)

2.2 Vrstni jedrno variantni – Vjv (1.3.2)

2.2.1 Vrstni neglagolniškojdrni – Vngj (1.3.2.1)

2.2.1.1 Vrstni namenski – Vn (1.3.2.1.1)

2.2.1.2 Vrstni posrednonamenski – Vpn (1.3.2.1.2)

2.2.1.2.1 Vrstni posrednonamenski nehomonimni – Vpnh (1.3.2.1.2.1)

2.2.1.2.2 Vrstni posrednonamenski homonimni – Vpnh (1.3.2.1.2.2)

2.2.2 Vrstni glagolniškojdrni – Vgj (1.3.2.2)

2.2.2.1 Vrstni sredstveni – Vs (1.3.2.2.1)

- 2.2.2.2 Vrstni predmetni – Vp (1.3.2.2.2)
- 2.3 Vrstni izprislovni – Vizpl (1.3.3)
- 2.3.1 Vrstni smeri delovanja – Vsd (1.3.3.1)
- 2.3.2 Vrstni okoliščin – Vo (1.3.3.2)
- 2.3.2.1 Vrstni nahajanja, obstajanja – Vob (1.3.3.2.1)
- 2.3.2.1.1 Vrstni krajevni nahajanja, obstajanja – Vobk (1.3.3.2.1.1)
- 2.3.2.1.2 Vrstni časovni nahajanja, obstajanja – Vobč (1.3.3.2.1.2)
- 2.3.2.2 Vrstni izhodiščni – Vi (1.3.3.2.2)
- 2.3.2.2.1 Vrstni krajevni izhodiščni – Vik (1.3.3.2.2.1)
- 2.3.2.2.2 Vrstni časovni izhodiščni – Vič (1.3.3.2.2.2)
- 2.4 Vrstni videzni – Vv (1.3.4)
- 2.4.1 Vrstni spremstveni – Vsp (1.3.4.1)
- 2.4.2 Sestavno-snovni – (1.3.4.2)
- 2.4.2.1 Vrstni sestavni – Vs (1.3.4.2.1)
- 2.4.2.2 Snovni – Vsn (1.3.4.2.2)
- 2.5 Vrstni izprislovni2 – Vizp2 (1.3.5)
- 2.5.1 Krajevni – Vizpk2 (1.3.5.1)
- 2.5.2 Časovni – Vizpč2 (1.3.5.2)
- 2.6 Vrstni vrstilni – Vvš/Pšv (1.3.6)

3 Količinska pridevniška beseda (Števniški pridevnik) – Pš (1.4)

Summary

In the smallest possible noun phrase with a premodifier, the nonqualitative derived adjectives are all formed from the semantically correspondent nonadjectival postmodifiers (*lesena skleda* = *skleda iz lesa*). The last semantically relevant back-transformation (*skleda, narejena iz lesa*) evinces the clear semantic relation between the headword and the motivating word. The semantic systematization of such derivatives is essentially the list of their transformationally displayed semantic relations – hence the name relational adjectives; their having a defined and permanent slot in the premodifier constitutes them an independent semantic set. They are further defined by the phrase paradigm, lack of syntactic definiteness, resistance to comparison and inadequateness of the question word *kakšen*.

Possessive adjectives have a uniform base in the possessive genitive and a fixed single slot in the premodifier (they can be substituted by personal-possessive adjectival pronouns); their question word is *čigav*. Their further semantic division depends on the meaning of the head noun: possessive adjectives proper are found next to nongerundial nouns, and other possessives only next to deverbative or deadjectival nouns. Two different meanings of the verb *imeti*, which appears in the predicate in the deep transformation of some possessive adjectives, distinguish possessional possessives from componential possessives. Relational possessives are defined by an alternative transformational possibility into the possessive dative and by the meaning of the headword, which can only denote the agent. Possessives other than possessives proper are divided into action possessives and state possessives, with regard to whether the verb *imeti* can or cannot appear in the semantically relevant transformation.

Classifying adjectives have, in contrast to possessive ones, a different transformation, a permanent slot in the premodifier, and a different question word in their sentence base. Their distribution in the premodifier depends on the meaning of the head noun (e. g. classifying variant-head adjectives next to a gerundial or nongerundial head); this semantic set is defined also by the part of speech to which the base belongs (e. g. classifying directly intentional adjectives – deverbative) and by the transformationally displayed syntactic function (e. g. classifying dc-adverbial adjectives type one – from adverbial adjuncts).

The distribution in the premodifier:

Next to the headword are the semantic sets that indicate the function of what is denoted by the nongerundial head noun: II = 2-4 – (*ljubljsko šolsko hokejsko vadbno igrišče* ← *igrišče za vajo za igranje hokeja za uporabo šoli* (v *Ljubljani*)); next to the gerundial headword are the two semantic sets that indicate the means by

which the verbal action is made possible and the goal of the verbal action: II = 2'-3' – (*rečni*) *tovorni ladijski prevoz* ← *prevoz z ladjo tovora (po reki)*. The slot more to the left is reserved for the spatial and temporal definition of the noun: III = 5-9 – (*tribunsko*) *lanskoletno »švicarsko« zimsko ljubljansko igrišče* ← *igrišče v Ljubljani v zimi „iz Švice“ (s tribunami)*; it is followed by the slot for the description of what is named by the head, with regard to the character, composition, and material: IV = 10-12: *plastično večdelno tribunsko igrišče* ← *igrišče s tribunami sestavljeno iz več delov narejeno iz plastike*. These are usually followed by the possessive modification of the headword: V = 13 – (*zgornje*) *соседово igrišče* ← *igrišče (od) soseda (zgoraj)*. The set of classifying deadverbial adjectives type two is, due to their meaning, possibly closer to the pronominal semantic sets, therefore it comes after the qualitative adjectives (VI): VII = 15-16 – *prejšnje zgornje igrišče* ← *igrišče zgoraj od prej*; the extreme left slot is filled by quantitative or ordinal collective adjectives: VIII = 17/17' – *dvojno doojno igrišče* ← *igrišče dveh vrst*, VIII = 18: *tretje igrišče* <- *igrišče na mestu tri*.

This analysis of relational adjectives is in agreement with some definitions of the adjectives in the *Slovar slovenskega knjižnega jezika*; as a method of semantic analysis it can, at least to a point, open a possibility of formalized work by lexicographers.

Viri

- Babić, S., 1966: *Sufiksna tvorba pridjeva u suvremenom hrvatskom ili srpsko književnom jeziku*. Zagreb.
- Bajec, A., Kolarič, R., Rupel, M., /J. Šolar/, 1956: *Slovenska slovnica*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Breznik, A., 1916: *Slovenska slovnica*. Celovec: Družba sv. Mohorja.
- Breznik, A., 1934: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Celje: Družba sv. Mohorja.
- Grammatika sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka*, 1970. Moskva.
- Isačenko, A. V., 1954: *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka*. Bratislava.
- Isačenko, A. V., 1965: *Das syntaktische Verhältnis der Bezeichnungen von Körperteilen im Deutschen*. *Studia Grammatica* V. Berlin, 7–29.
- Kopečný, F., 1962: *Základy české skladby*. Praha.
- Korošec, T., 1977: *Slovenski dajalnik in nominalizacija dajalniških zvez*. XII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja, Filozofska fakulteta, 59–67.
- Müller, J., 1980: *Pomenske skupine in pomenska zgradba besed (samostalnikov)*. XVI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja, Filozofska fakulteta, 35–47.

- Pit'a, P., 1971: *Existuje dativ posesivni?* SaS XXXII, 301–311.
- Pogorelec, B., 1978: *Razvoj prostega stavka v slovenskem knjižnem jeziku*. Jezik in slovstvo XI, 145–150.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika I–IV*, 1979, 1975, 1979, 1985. Ljubljana: SAZU.
- Toporišič, J., 1976: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.
- Toporišič, J., 1966, 1967, 1970: *Slovenski knjižni jezik 1–4*. Maribor: Obzorja.
- Toporišič, J., 1978: *Imenska določnost v slovenskem knjižnem jeziku*. SRL 26, 287–304.
- Vidovič Muha, A., 1979: Merila pomenske delitve nezaimenske pridevniške besede, SRL 3, 26, 253–277.

